

Abbiamo aggiunto i segnalibri per i capitoli e le varie incisioni attinenti Tivoli e la zona circostante.

L'incisione del frontespizio, della *Villa Mecænatis Tiburtina* (dopo la pag. 156) e del *Prospectus ex Ponte* (pag. 142) sono state riportate, con commento, in ROBERTO BORGIA, *Catalogo della Mostra "Le bellezze di Tivoli nelle immagini e negli scritti del Grand Tour"*, Tivoli. 2017, alle figure n. 67, 68, 68a e 134.

*Purchased from the income of a fund
 presented by his friends
 to the
 Public Library of the City of Boston.
 as a memorial to
 Henry Sargent Codman.
 1864 - 1893.
 Landscape Gardener.*

UAT

Consul Smith 1807

Consul Smith Trade
binding

Rod. Hooge

ATHANASII KIRCHERI
E Soc. Jesu

L A T I N U M.

Cui par nihil est, nihil Secundū

Lipsiæ

AMSTELÆDAMI, Apud Joannem Janssonium à Waesberge
et Hæredes Eluzai Weyerstræct. 1671.

ATHANASII KIRCHERI
è Soc. JESU

L A T I U M.

ID EST,

NOVA & PARALLELA

LATII tum VETERIS
tum NOVI

DESCRIPTIO.

QUA

*Quaecunque vel Natura, vel Veterum Romanorum Inge-
nium admiranda effecit, Geographico - Historico-
Physico Ratiocinio, juxta rerum gestarum,
Temporumque seriem exponitur &
enucleatur.*

AMSTELODAMI,

Apud JOANNEM JANSSONIUM à WAESBERGE,
& Hæredes ELIZEI WEYERSTRAET. Anno cło 100 LXXI. Cum Privilegiis.

RB DG 52.758

JOANNES PAULUS
OLIVA

Præpositus Generalis Societatis J E S U.

Cum opus, quod inscribitur Latium Priscum & Novum à P. Athanasio Kirchero nostræ Societatis Sacerdote compositum aliquot ejusdem Societatis Theologi recognoverint, & in lucem edi posse probaverint, facultatem concedimus, ut typis mandetur, si iis ad quos pertinet, ita videbitur, cujus rei gratia has literas manu nostra subscriptas, sigilloque nostro munitas damus. Romæ 17. Aprilis 1668.

JOAN. PAULUS OLIVA.

Imprimatur, Fr. HYACINTHUS Libell. Sacr. Palat.
Apost. Mag.

CLEMENS
PONTIFEX

DECIMUS
MAXIMUS

LIBRARY
OF THE
UNIVERSITY OF
TORONTO

BEATISSIMO PATRI
CLEMENTI X.
PONT. OPT. MAX.

Perennem felicitatem precatur Athanasius
Kircherus è Soc. JESU.

Istit tandem BEATISSIME
PATER sese Venerando
Conspectui Tuo, LATIUM,
è tenebris, in quibus hucus-
que latuit, erutum, & pristi-
næ suæ dignitati restitutum LATIUM,
inquam, immortalitate nominis sui su-
per æthera notum. Hæc est primæva illa
priscorum Mortalium Sedes & Colonia,
Regnum Saturnium, grandium Heroum,
Regum, Cæsarumque nativum Domici-
lium, humanæ prudentiæ, Scientiarum,
Latinæque eruditionis fons & origo.
Quod tametsi arctis angustisque Terræ
limitibus conclusum videatur, aded ta-
men longè latèque Imperii & Domina-
tionis suæ terminos distendit, ut Orbem
sua amplitudine complexum, omnium
Regnorum gloriam longo intervallo,
post se reliquerit; sive enim magnarum

DEDICATIO.

in eo gestarum rerum multitudo, & varietas, sive **URBIS ÆTERNÆ** Splendor & Magnificentia, sive denique exacta politicæ administrationis norma consideretur, eam sanè talem, tamque grandem esse fatearis, necesse est, ut in ea plene describenda, omnium pæne Historicorum ingenia calamique defecerint; neque cuiquam id mirum videri debet, qui arcanas circa hanc **Urbem Divini Consilii** rationes penitiùs expendit; sed arcanum paucis aperiamus.

Inscrutabilis **Divinæ providentiæ** altitudo, cum gentium potentùmque à seculo hominum effrenem licentiam coërcere, gloriæ **Mundanæ** fastum proterere, **Regnorum Imperiorumque** superbiam subjugatam novis divinisque Virtutibus instruere constituisset: in unicum **LATII** Metropolim **ROMAM** conjectis oculis, illam ad ineffabilem **Omni-potentiaæ suæ** opulentiam, demonstrandam, præ omnibus eligendam censuit; ut in eadem, æternum **Ecclesiæ suæ** thronum & tribunal nec non inconcussam **Fidei Christianæ** petram collocaret: unde utique secretioris **Consilii** præordinatione accidit, ut post **Unigeniti sui, Regis Æterni** in **Orbem Terrarum** adventum

DEDICATIO.

ventum; ea Urbs præpararetur, quæ ut cum Divo Leone loquar, ignorans suæ provectionis authorem, cum pænè omnibus dominaretur gentibus omnium gentium serviebat erroribus, magnamque sibi videbatur assumpsisse Religionem, quia nullam respuebat falsitatem; ac proinde necesse fuit, ut in hac multa Regna uno confœderarentur Imperio, atque hoc pacto confestim obvios haberet populos prædicatio universalis, quos unius teneret regimen Civitatis. Undè paulatim Roma Domina gentium per salutiferam Christi fidem, suppressis Cæsarum Tyrannorumque cervicibus, & potestatis contumacia evicta, attritaque quæ mater Superbiæ & erroris fuerat, ancilla fieret humilitatis, & Discipula Servatoris; atque adedò Roma gens sancta, populus electus, Civitas Regia & Sacerdotalis, per Beati Petri fidem effecta, latiùs præsideret, Religione Divina, quàm Dominatione Terrena. Quamvis enim multis aucta victoriis, Dominiique felicitate jus Imperii sui terra marique protulerit, quàm quod Religionis Christianæ pax subjecit; minus est, quod Regum Cæsarumque ambitiosa contentio conquifivit, quam quod Christiana humi-

mili-

DEDICATIO.

militas per fidem Christi quàm affluentissimè , Euangelio per universi Mundi semitas diffuso , obtinuit.

Quæ cum ita sint. Meritò BEATISSIME PATER, hoc, qualecunque tandem fit, de LATIO opus, Sacratissimo Nominis Tui Splendori (eo ipso tempore, quo felici sane orbis auspicio, ex per vetusta ALTERIORUM Romana familia vix dimenso semestri temporis spatio stupente & applaudente mundo, ex Prælatura in Cardinalitiam dignitatem, & mox Pontifex in Apostolici culminis Solum exaltareris) inscribendum censui; Qui uti legitimus & LATII & ROMÆ possessor es, ita quoque Divinæ providentiæ dispositione in Beati Petri Solio Successor non Cœlestis duntaxat, sed & Terrenæ potestatis in ligando solvendoque claves adeptus, multò latiùs longiusque Tuæ Jurisdictionis terminos extendis, non dicam obtinere sed ne sperare quidem poterat. Verùm, nè BEATITUDINEM TUAM Mundi mole pressam amplius interpellem, Summam meorum tunc me obtinuisse arbitrabor votorum; Si TU, qui Sapientiâ, Virtutibus heroicis, nec non grandium rerum Cogitationibus, Gloriosissimi Nominis Tui

DEDICATIO.

Tui famâ Orbem Terrarum jam implesti,
hoc exiguum tenuitatis meæ munus ac-
ceptare non dedigneris , atque unâ me
apud Te nonnihil esse patiaris.

Vale BEATISSIME PATER. Vale
Christiani Orbis Spes & Fulcimentum ,
DEO, Ecclesiæ fidei TUÆ commissæ,
& tandem TIBI , in excurrentis seculi
felicitatem.

Dabam è Collegio Romano Soc. JESU.
Kal. Maji 1670.

**

PRÆ-

P R Æ F A T I O

A D

L E C T O R E M.

LATIUM, Regionem famâ supra æthera notam, Imperii Romani Sedem, Mundi Reginam & Dominam, primævum Sapientum, Heroum, Semideorumque Seminarium, Orbis Terrarum Arbitram, Regum, Cæsarumque Incunabula explicare aggredior, quod argumentum sane uti Herculeis humeris formidandum meritò dici potest, ita quoque audaciori forsan penna illud aggredi, quàm aut mei imbecillitas ingenii, aut concreditum mihi talentum possit, aut debeat, certè præsumptionis & temeritatis poenam facile me subiturum video, ausim tamen & in hoc nonnihil attentare, si non cum optato felicitatis successu, saltem meritum aliquod apud posteros me obtinuisse censebor, si quæ in hunc usque diem, inaccessibleia latuerunt veteris Magnificentiae vestigia in lucem educam; atque hoc pacto conatum ipsum in laudis merito reponam.

Quanquam verò præ cæteris Roma Domina gentium, Mundi Caput, Latii nostri Metropolis in hoc argumento principalem sibi locum veluti jure quodam vendicare videbatur; Verùm tamen cum thema hoc gloriae ubertate confertissimum, à tot tantisque, nec non ab adeò Celebribus Scriptoribus tam antiquis quàm recentibus excultum intuerer, aquam Pelago superadde-
re verebar, si in Romanarum antiquitatum indagine novum quidpiam ab aliis non exactum conferre, irritò labore attentarem. Quarè consultius me facturum existimavi, si relicta Româ, jam tantagloriæ celebritate veluti satura, ad ea solummodò, quæ in ejusdem Territorio, quod Latium vocamus, æternâ memoriâ digna monumenta occurrunt, Calamum extenderem, quæ uti ignorantiae tenebris involuta, & obliuiosa temporum vetustate, hucusque neglectâ latuerunt, ita quoque non nisi parcè ab aliis, non tam descripta quàm solum-
modò

PRÆFATIO *ad* LECTOREM.

modò indigitata fuerunt. Hæc itaque ut quàm exactissimè, & sinceriori veritatis trutinâ ponderarem, non Authorum jam traditis scriptis confidendum ratus, quin potiùs quidquid in univèrsi Latii finibus rarum, infolitum, & gestarum rerum gloriâ celebre, sive urbes, oppida, villas, sive naturæ in montibus, lacubus, fluminibus, paludibus, fontibus, constitutionem spectes ad incudem revocans, *ἡ τὴν ἀνεψία*, exploratam in posteritatis usum chartis committendum, operæ pretium duximus, ut proindè peritorum iudicio, sive laborem & industriam, sive expensarum in Latio quâ lustrando, quâ designando factarum sumptus, sive denique Archivia Urbium forsan aliis inaccessa, multorumque ad nostrum institutum plurimum servientia Literatorum subsidia spectes, nulli ante nos cessisse videamur; atque ea de causa jam à novennio ferè unica mea cura fuit, ut Autumnalium feriarum tempus, quo alii mentis corporisque relaxationi indulgere solent, illud ego quotannis in una, aut altera Latii parte, ne propositi mihi scopi moles confusionem pareret, quâ pedestri, quâ equestri itinere, penitissimè examinanda, impenderem.

Undè initio ducto, ab Agro Tusculano Latii medietullio quicquid antiquitatis occurrebat, oculis lustravi, deindè eadem curâ, & sollicitudine Agrum Albanum, Aricinum, Nemorensem aggressus, quicquid illustre, & consideratione, dignum, obvium erat, annotavi; Hinc deindè in Ardeatinos, Laurentinosque Campos, ad mare usque divagatus, singula vetustatis vestigia, acri studio palimpsesto commisi; nec hisce contentus, in Volscorum proximam Latio Regionem ingressus, tum maritimas, tum mediterraneas Urbes, Oppida, Lacus, Montes, usque ad Auruncorum confines exploravi; deindè ad Montem Cassinum, ultimam Latii veteris urbem profectus, & deindè reliquam Hernicorum Regionem explorandam aggressus, ingentem ubique scribendi materiam conquisi; Tandem Prænestinas antiquitates, præ cæteris, celeberrimas perferutatis, Æquorum montosum Imperium oberrando in Tiburtinum Territorium delatus, antiquitatum omnium uberrimum

P R Æ F A T I O

Cornucopiæ comperi, in quo exhauriendo, ferè triennio mihi desudandum fuit, cui accessit Sabinorum Regio, uti priscorum ex Græcia, Janigenum, Pelasgorum, Aborigenumque habitationibus & Coloniis celeberrima, ita quoque eam ad ultima usque Samnitium Confinia, Narisque fontes explorandam ratus sum. Quæ omnia, uti recensuimus, in hoc opere ordine descripta ob oculos ponuntur curiosi Lectoris, in quibus longitudines locorumque distantia, eâ, quâ par est, diligentia exactæ sunt, veterum urbium, castellorum, villarum, fontium, fluminum, lacuum, montium, villarumque vestigia, cum novis & recentibus locis, hæc cum illis parallela quadam comparatione & collata, & ea methodo composita sunt, ut antiqua, quæ temporum vitio aut neglecta, aut non rectè intellecta fuerunt, ex modernis illustrata instaurarentur, & quod vix ab ullo hucusque præstitum fuit Auctores ipsi, quos allego, non ex libris & opinione mea, sed ad nativam locorum constitutionem emendarentur, nec non singula in pristinum dignitatis statum reducerentur. Et nè quicquam ad Lectoris palatum deesse videretur, singularum Regionum situs, unà cum singulis in eo contentis locis memoriâ dignis, in Topographicas tabulas redegimus, semisepultarum urbium, villarum, palatiorum, aliorumque locorum rudera æri incisa suo splendore restituiimus; Est enim Latium nostrum ubique locorum adèò antiquitatum ferax, ut vix ad jactum lapidis progrediaris, quo non in nova semper, & nova veteris memoriæ monumenta incidas: atque adèò Romanus Ager potissimùm Cæsaris tempore, non incongruè suburbicaria quædam, ut ita dicam, Romæ annexa civitas merito suo dici & appellari potuerit. Quæ omnia cum intimo mentis scrutinio haud infrequenter intuerer, mox non sine sensu, illud omni laude dignum Ecclesiastæ pronunciatum occurrit: *Vanitas Vanitatum, & omnia Vanitas*, quo quidem experimento doctus sapiens Rex, veluti digito quodam, omnibus Regibus, Monarchis, & potentibus à seculo viris indicare videtur, vanas mortalium dispositiones, varias mutabilis fortunæ vices, incertas actionum humanarum sortes; nihil quod non æternum est,

est, stabile ac perenne esse posse; Quæ luculenter in hujus Operis decursu, tanquam in speculo luculentissimo, Lectori exhibebuntur; siquidem in hoc videbis non sine horrore florentium potentissimarumque olim, modò sola urbium cadavera passim obvia; miraberis villarum palatiorumque ad omnem voluptatis usum quàm magnificentissimè extructorum, hodiè non nisi confusam lapidum congeriem, & ubi quondam Cæsarum Regumque deliciosi recessus, hodiè ferarum, serpentum bufonumque latibula spinis & tribulis obsita intueberis; & qui æternum duraturas fabricas moliebantur, intra exiguos seculorum decursus in vastissimas ruinas abiisse cum admiratione cernes; ut proindè in hac corruptibilis vitæ caducitate, nil adeò splendidum, magnificum, potens & validum nobis obviet, quod non in sua vicissitudinis forte, momentaneum censeri debeat. Potentia Regum Principumque quàm subito divitiarum abundantia & ubertate affluit, tam citò dilabitur, nullo in loco, nulla in persona, stabilitatis nixa radicibus consistit, sed incerto fortunæ flatu huc atque illuc acta; quosque in sublime infra astrorum vertices, extulit, improvise recursum destitutos in profundo eladium miserabiliter immergit; Hoc pacto non urbium duntaxat, sed & regnorum Imperiorumque fata instabili fortunæ rotâ volvuntur; ut ex hisce cuncti, & potissimum Urbium, populorum Regnorumque Dominatores discant, eà cum moderatone vitam instruere, æternitatis metam semper menti impressam tenere, quàm instar fumi & vaporis omnia ista unà cum temporis instabilitate fugiant, considerare; hoc enim pacto, ab omni fato, ab omni sinistra fortunæ jactu se liberos vitam cum tranquillitate transacturos certò sibi persuadeant. Atque hæc sunt, quæ ad Divini nominis gloriam, & Reipublicæ Literariæ emolumentum, in hoc Latii nostri volumine, Lectori benevolo offerre volumus. Quæ qualiacunque tandem sint, ea limatissimo æqui Lectoris judicio supponimus. Vale cœptisque fave.

INDEX CAPITUM,

Quae in hoc Opere continentur.

LIBER PRIMUS,

De Origine & Antiquitate Latii.

P A R S P R I M A,		IV.	De Secunda in Latium Expeditione, quae Pelasgorum fuit	12	
De Coloniis Latii.		V.	De Tertia Expeditione Pelasgorum Arcadum in Latium sub Evandro Duce facta	14	
Caput I.	D E Primis Latii Colonis, eorumque continuata Successione	pag. 3	VI.	De Aequivocatione nominum & Analogia gestarum rerum a primis post diluuium Janigenis, quae posteris postea populorum Ducibus applicata fuerunt	17
II.	De prima Janigenarum expeditione in Latium	4	VII.	De Terminis prisca Latii	21
III.	De Aboriginibus, Oenotriis, Italis, Sicaniis, Umbris, Pelasgis, Latii Veteris Colonis	7			

LIBER SECUNDUS,

De Particularium Locorum Descriptione.

P A R S I.		Cap. I.	De Veteri Tusco, & montibus Tusculanis	ibid	
Ager Latinus prope dictus		29	II.	Crypta ferrata, seu Villa Ciceronis	57
Cap. I.	De Locis memorabilibus Albanum inter & Romam in via Appia occurrentibus	30	III.	De Sepulcro Veterum Furiorum in monte Tusculano non ita pridem detecto	64
II.	De Origine, Antiquitate & Situ Albæ Longæ	32	IV.	Algidus mons, & Oppidum, Roboraria, Corbio, ad Decimum Ferentinum, Ceteraque Tusculani Agri oppida.	70
III.	De Monte Albano, ejus Situ, natura, proprietate	35	V.	Tusculanum Lucii Luculli	72
IV.	Lacus Albanus, ejusque Origo & mirabilia	38	VI.	De Tusculo posteriorum Temporum quod Frajcatium hodie dicitur	77
V.	De urbe hodie Albano nuncupato, ejusque Territorio	42	VII.	Marinum, sive Marianum aut Ferentinum	80
VI.	De Aricia, & Nemore, ejusque Territorio	45	VIII.	Ardeatinus Ager, aliorumque locorum adjacentium, Campus Solonius, Tellene, Ficana	87
VII.	De Nemore Aricino, & Lacu Dianæ	47			
VIII.	De Lanuvio, vulgo Civita de la Vigna	52			

P A R S II.

Ager Tusculanus, & circumjacentia Loca	55	P A R S III.	Præneste sive Ager Prænestinus	90
		Cap. I.	De Origine, & Antiquitate, situque Prænestinae urbis, vulgò Palestrina	ibid.
		II.	De	

INDEX CAPITUM.

II. De Fanis & Delubris Veterum Prænestinorum	93
III. Prænestinae Fortuna Primigenia, Templum	94
IV. De significatione figurarum quæ in hoc Lithostrato spectantur	100
V. De Posteriorum Temporum Prænestinae urbis Statu	111
VI. De Episcopis Prænestinis ex Suaresio & Hugbello	112

P A R S IV.

Regio Labicorum, Hernicorum, aliorumque in medittullio Latii, oppidorum situs & Origo	119
Cap. I. Pedum, Gabii, Labici, cæteraque oppida	ibid.
II. Labicum, Pedum, Scapsia, Pupinia &c. oppida Veteris Latii	120
III. De Agro, seu Regione Hernicorum	142

LIBER TERTIUS,

De Antiquitate Tyburtinæ urbis.

P A R S I.

Cap. I. De Origine urbis Tyburtinæ	128
II. De Catilli domus Origine	129
III. De Evandri Colonia in Aboriginum Terram, quod Latium dicebatur, deducta, & inde per Catillum in Tyburtinum Collem	131
IV. De Aeneæ in Latium adventu	134
V. De Variis Revolutionibus Tyburtinæ urbis sub Regibus & Republica Romana	136
VI. De Tyburtinorum cum Romanis confederatione	137

P A R S II.

De Tyburtinæ urbis Antiquitatibus quæ etiamnum in ejus Ruderibus splendescunt	140
---	-----

Cap. I. De Novo & prisco Tyburtinæ urbis situ	ibid.
II. De Villis Tyburtinis, quæ olim a Cesaribus, Regibus, Consulibus, Dictatoribus, & Poëtis in deliciis habitæ fuerunt	143
III. De Celeberrima Villa Adriani Imperatoris, in Agro Tyburtino	145
IV. Villa Syphacis Regis Numidiæ	154
V. De Villa Rubelliorum	161
VI. De Villis Poëtarum, Catulli, Horatii, Virgilio, Vopisici, &c.	164
VII. Villa Manlii Vopisici	166
VIII. De Cæteris Villis Tyburtinis	170
IX. Villa Hippolyti, Cardinalis d'Este, quæ Tybure hodierna die superstes summa advenarum admiratione visitur	172

LIBER QUARTUS,

De Veterum Urbium, Fanorumque Celebrium ruinis & Situ, necnon de admirandis Naturæ operibus quæ in Tyburtino Territorio etiamnum spectantur.

P A R S I.

De Urbium veterum Vestigiis adhuc supersitibus	175
Cap. I. De Anjene flumine, quod hodie Teverone vocant	ibid.
II. De Empulo urbe vetustissima	176
III. De Destructione Empulthane ur-	

bis, sive Ampilionis causa & Origine	179
IV. De Totali urbis Empulthane devastatione	181
V. De extructi ex Ruderibus Empulthanis Castri S. Angeli origine	183
VI. De Reliquis urbibus Territorii Tyburtini	184

VII. De

INDEX CAPITUM.

- VII. De Scopulo Conversioni divi Eustachii Sacro, & de Ecclesia à Constantino Magno in eofundata 185
 VIII. Oppidum Sancti Viti 187

P A R S II.

- De Antiquitatibus Tyburtinis 191
 Cap. I. De Antiquitatibus Tyburtinis, quoad Fanam & Delubra, Deorum & primo de Templo Herculis 191
 II. De Sybilla Albinea, sive Tyburtinae Templo 194

De Aquarum Varietate, quæ in Agro Tyburtino reperiuntur 198

- Cap. I. De quadruplici aquarum Genere ibid.
 II. De Bonitate Aquarum, quibus Tyburtina urbs fruitur 199
 III. Litis decisio, de perfecta bonitate Aquarum Tyburtinarum 200
 IV. De Albulâ, sive Sulphureo Lacu, quam Sulphataram vocant, in Tyburtino Agro, commemoratione dignissimo 203
 V. De petrifico hujus Lacus Albinei

Succo, quo totam illam circumstitam terrestrem plantam in saxum convertit 205

VI. De Monte Scisso, cæterisque rebus in Tyburtino Agro, consideratione dignissimis 206

VII. De Aquæduclibus Tyburtinis 208

VIII. De Sanctis Tyburtinis, & Ecclesiis quæ hodie in Tyburtina urbe Spectantur 211

P A R S III.

De Sabinorum Regione 216

Cap. I. Divisio Sabine Regionis singularumque ejus partium descriptio ibid.

II. De urbibus veteribus Sabinorum, modernis *Ἐπιδήμιος* insertis 217

III. De Agri Reatini memorabilibus 229

IV. De Montibus, fontibus & Fluvio Sabinorum 233

P A R S IV.

De Volscorum Regno, veterumque in eorum situ 236

Cap. I. De Volscorum situ & finibus ibid.

II. De Volscorum Oppidis mediterraneis 239

LIBER QUINTUS,

Ager Pomptinus.

- Cap. I. Quo Regionis Pomptinae tum veteris tum modernæ situs describitur 245
 II. Exsiccationem Paludum Pomptinarum nullis non seculis tentatam & absolutam 246
 III. Utrum Paludes Pomptinae hodie sicari queant & ad culturam pristinam revocari 252
 IV. De Modo, Ratione, Viribus atque

industriis, quibus Pomptinae paludes ad perpetuam culturam reduci queant 256

V. Quantum negotium institutum importet, & quam ingentia commoda inde in unum sum Latium emanare possint, in quo & de Expensis in in campo conservando faciendis tractatur. 262

Totius Plani Villæ Adrianæ declaratio generalis,

In quo litera majuscula denotant divisionem à nobis factam omnium suarum partium in varia capita, in quibus partes omnes & membra principalia adificiorum, & aliorum locorum ibi contentorum numeris notata & declarata sunt in unoquoque Capitulo.

Via antiqua, silicibus strata, quæ à ponte Lucano ad Villam ducit.

De adificiis & antiquitatibus, quæ circa illam viam reperiuntur in fonsdu Vallium, litera A designatis.

CAPUT PRIMUM.

- 1 Trium ingens 520 palmis longum, 365 latum, quod secundum Pyrrhum Ligiorum pro Hippodromo fervierat, nunc terra est Hieronymi Racciacari Tiburtini.
- 2 Cellulæ arcuatæ cum loculis ante introitum, collem magis elevatum adæquantes.
- 3 Murus gypso explanatus atrium includens.
- 4 Porticus cornicibus adornatæ.
- 5 Scala in collem ascendens.
- 6 Locus ovatus in formam Amphitheatri constructus, aquis stagnantibus plenus, spurciis plurimis & arundinibus cooperus, jam stagnum Josephi Capucini vocatus. Totum hoc adificium 250 palmis longum, 190 latum est.
- 7 Locus in quo domicilia & aliæ habitationes erant, quæ jam in ruinis jacent.
- 8 Locus apertus in modum atrii, qui parietes habet loculis ornatos, in quibus statuae collocabantur.
- 9 Ascensus, seu scalæ duæ, in altiore collem ascendentes.
- 10 Via supra collem, cum muris ab utroque latere.
- 11 Planities quæ collis altiori, supra secundi numeri cellulas circiter 18 palmis, possidet partim à Dominico Fiorentino.
- 12 Templum quadratum, seu sepulchrum, in cuius quatuor angulis totidem sunt cellulæ 32 palmis undecunq; latæ, & tam illud Templum, quam circumjacentia, in possessione sunt dicti Racciacari.
- 13 Habituicunclæ, jam vetustate collapsæ.
- 14 Planities imæ parti vallis correspondens ab altera parte Atrii numero 1 notati, cuius possessor est Josephus Capucinus.

De partibus Theatri litera B notati, ubi vinea eras Feliciani Ferrarrestii Ferraricenis.

CAPUT SECUNDUM.

- 1 **S**cala ascensus in habitacula post Scenam.
- 2 Cubicula pro Tragedis adificata, ubi vestiebantur, & se disponent ad prodeundum in Scenam.
- 3 Porticus post Scenam.
- 4 Scenæ Frontispicium.
- 5 Triangulus versatilis.
- 6 Porticus in utroque profœcii latere existentis.
- 7 Porticum.
- 8 Orchestra.
- 9 Spatium in quo sedes Senatorum.
- 10 septem portæ introitus ad Orchestram.
- 11 Exterior Theatri Porticus.
- 12 Cochleæ fex, quibus ad Theatri gradus ascendebatur.

De adificiis & habitaculis litera C notatis, supra planitiem dictæ Vallis A notatæ, elevatæ.

CAPUT TERTIUM.

- 1 **A**trium cum Porticu columnis circumdato, à Pyrrho Ligorio pro Palestra habitum.
- 2 Area cum porticibus supra columnas elevatis, quæ, secundum Ligiorum, particularis quidam locus erat, in quo sub tecto & sub dio collocabatur.
- 3 Cellulæ per duo latera dictas areas circumdantes, & adæquantes, quæ cellulæ ante introitum loculos habebant ad statuas recipiendas.
- 4 Porticus subterraneæ, quibus aqua inest.
- 5 Introitus ad dictas Porticus, & quo scaturit fons aquæ limpidissimæ, qui Palatii fons appellatur.
- 6 Locus est quo aqua ista originem sortitur.
- 7 Exhedra 83 palmis longa, 54 lata, intra quam quinque sunt loculi cum peristylis semiquadratis.
- 8 Cellulæ arcuatæ, quarum fornice est purissimo gypso confecti etiamnum integri conspiciuntur.
- 9 Aula in quatuor lateribus variè exornata, cuius principalis introitus vallem respicit, cui alia obiacent domicilia.

- 10 Vestibulum sive Porticus tendens à Palestra, seu Atrio numero 1. notato, versus Templum aut cellam numeri 11.
- 11 Templum seu cella quadrata & regulariter ornata, quatuor habens Peristylia, quorum tria habebant portas ad introitum, cum quatuor cubiculis circa angulos, & quatuor habitacula post dictam aream.
- 12 Locus in quo alud erat contubernium, cuius partes subterraneæ solummodo videri possunt.
- 13 Tres habitaculorum ordines in quadrato dicti Contubernii.
- 14 Atrium aut Porticus dictorum Contuberniorum, sub quo sunt muri & columnæ quæ teludines sustinent, & aquæ ductus fuisse creduntur. Omnes hæc antiquitates in fundo sunt ejusdem Capucini.
- 15 Mansio alia vetustate collapsa, ubi diversa erant cubicalia.
- 16 Duo adificia in plano, ceteris omnibus minus collapsa, quorum fornice angulipis opificiis, quadratis recessibus & concavatis, erant ornati, in quorum uno cavea est, cum cornice in fundo.
- 17 Cavea magna semicircularis, in qua tres sunt loculi, omnes vili-ter adornati pumicibus colore viridi & ceruleo depictis, quæ pro fonte inservierat.
- 18 Area dictis adificiis & muris variè cincta, quæ nostris temporibus Area aurea appellatur, ubi jam est vinea Vincentii Coccanari, & antiquitates possidet 15 ac partem 7 acque 11.
- 19 Muri crassi, qui tria latera prædii D circumdant, quorum ille, qui Orientem respicit, ornatus est 16 forulis, 35 palmis ab aræ plantie elevatis, quos dividunt columnæ, & calce & cemento factæ, fornlæ iste est pumice ut supra constructæ sunt. Murus alius Occidentem versus similiter ornatus est forulis absque columnis.

De prædio, ejusque adificiis, quæ sequuntur versus Meridiem, litera D notata.

CAPUT QUARTUM.

- 1 **P**rædium altius supra dictam aream 60 palmis, in plano à tribus lateribus supra dictis muris numero 19 conclusum, in quo erat Templum ornatum columnis marmoribus striatis, quarum diameter tres habebat palmos, ut è fragmentis earum per locum istum spar- sis videre est, ubi etiamnum sunt duo capitella ordinis Compositi, in modum linguæ canis incisiva, unum supra aliud, & cum Delphinis loco Volutarum. Locus iste jam spurciis plenus est, & possidetur à Dominico Alcovitis, cum planitie parte numero 3.
- 2 Murus, supra quam tendit via ad prædium ascendens.
- 3 Planum, sive area extensa ante dictum prædium.
- 4 Via subterranea transiens infra dictum planum, & introitum habet à plano versus Occidentem.
- 5 Domicilia ad planitiem dictæ viæ subterraneæ, ante quæ erat porticus Aquilonem versus, cuius jam tantum conspiciuntur rudera.
- 6 Planum latum versus Occidentem, inferius ipsa viâ subterraneâ, ubi nunc est vinea Heredum Domini Gregoriani.
- 7 Aquæ secluforium tres habens forulos in fronte plani numero 3 notati, ubi erant statuæ, sub quarum pedibus fontes scaturiebant.
- 8 Locus, in quo erat Porticus, ubi ipinis, sentibus, & ruderibus cooperus, ubi conspiciuntur fragmenta marmorarum columnarum igne combustarum, per totum locum sparsa; ager hic ad Sebastianum Pace, cum planitie anteriori numero 3 notata pertinet.
- 9 Via aut planities aperta ante dictum Porticum, quod crassissimis muris sustinebatur à parte Vallis versus Aquilonem.
- 10 Introitus ejuſdem viæ subterraneæ, dictam Porticum subeun- tis, & ad alia adificia ducentis.
- 11 Murus crassus in præfens diruptus, prædium ab altiori parte sustentans versus Africum.
- 12 Scala, quâ ad dictum Prædium ascendebatur, infra quam quatuor habitacula erant quadrata, & unum orbicularæ.
- 13 Planum, in cuius uno latere procedit supradicta via antiqua, ubi nunc est vinea Hyeronimi Petruccii.

De Palatio & villa Pæcilis, quæ litera E denotantur, & omnibus eorum partibus.

CAPUT QUINTUM.

- 1 **A**rea maxima versus Aquilonem, cuius major longitudo constat palmis 1090, latitudo 490.
- 2 Cincta est muro inæquali numero 2 notato, quæ planitiem dictæ aræ continebat.
- 3 Via dictam planitiem transiens, eamque in duas partes dividens. Hic Orientem versus est vinea Joannis Arquieri, Palatii Estensis Vestibuli, in altera parte versus Occidentem est vinea Perri Angeli Longi Tiburtini.
- 4 Porticus versus Aquilonem in fronte dictæ aræ.
- 5 Ingressus, & porta principalis Villæ, quæ in medio est longi muri duas Porticus dividens.
- 6 Murus 890 palmis longus, duabus Porticibus communis, qui adhuc integer restat.
- 7 Porticus ab altera parte dicti muri, quæ aream Villæ Pæcilis circuit, & loco columnarum parastatis è costis lateribus & cemento edificata est.

- 8 Parastata, quæ sola erecta mansit, de omnibus quæ ibi erant, cum dimidiatis columnis ab utroque latere, sub arcibus Porticus.
- 9 Peristylatum Atrium, seu Villa Pæcilis, longum erat cum omni ædificio 1040 palmis, 435 latum, cujus area in duas æquales partes divisa est, à via quæ tranfit per ejus medium, à prædicta porta usque ad portam Meridionalem. Pars hujus fundi versus Ortum, est ager qui excolitur pro Minerva Romana, jam concessus Domino Bulgario; altera versus Occalum, est vinea Hyeronimi Rampani, Tiburtini.
- 10 Ambulatorium patens extra murum Porticus, quod caput dictæ Porticus cingit versus occasum, & vergit in latum versus Meridiem, quod ambulatorium lapidibus coësis ex transverso positus stratum est.
- 11 Ambitus muri medio dictæ aræ existens, totius ædificii figuram representans: ubi è qualitate loci, & relatione ejusdem Rampani, qui vineam suam hic decidere vidit, creditur piscina fuisse.
- 12 Scala, quâ in depresso loco areolam descenditur.
- 13 Areola 126 palmis longa, 70 lata, sub qua cellula quædam ad æqualitatem vallis.
- 14 Ædificium quinque cellularum ad æqualitatem areolæ.
- 15 Domus in fronte aræ numero 1 constructæ ad sustinendam terram dictæ aræ, & ex illis locis conspiciuntur septem, ceteris in ruinis prostratis.
- 16 Ripa quædam è lateribus coësis, prædicta à valle dividens.
- 17 Locus fœnicetis operatus, supra maximum ædificiorum igne combustorum ruinas, jam subterraneas, ubi Templum fuisse creditur. Est ille locus Joannis Mingonis Tiburtini.
- 18 Scala, quæ à plano numeri 13 descendit ad fondum vallis.
- 19 Varii ordines ambulatorum ex ligno; erant ea juxta contubernia sub Porticibus aræ numero 9 notatæ.
- 20 Scalæ, quibus à fondo vallis ascendebatur in plana dictorum contuberniorum, sed non transibant planum superius, sub porticibus.
- 21 Cellula prædictorum contuberniorum, in tabula punctis signatæ, quia erant sub dictis Porticibus, & omnes illæ erant liberæ; nam unaquæque solam habebat portam, quæ supradictis ambularis ex ligno correspondebant, & supra portam erat fenestra ad recipiendum lumen. Omnes hæ cellule ejusdem sunt magnitudinis, & ex una parte habent 28 palmas, ex altera 21. In hisce cellulis, milites ad Imperatoris custodia corporis, contubernia habuisse fertur.
- 22 Murus 20 palmarum crassitie, post dictas cellulas & domunculas, ad humiditatem arcendam, & terram fulciendam Peristylati atrii Pæcilis.
- 23 Vacuum unius palmi & quartæ latitudinem habens, intra dictum murum & murum cellularum, ut aerillum pertransiret, & aquæ avacuerentur.
- 24 Vacua relicta intra crassitiem muri numero 22 facta sicut loculi undecumque oclusi, & à nulla parte ingressus patebant.
- 25 Via in humiliori parte vallis sub dictis contuberniis, fossæ propugnaculi speciem habens, cum muro resistenti, ac planum obversum continenti.
- 26 Fundum vallis 400 palmis latum, ubi nunc est vinea Andræ Quagliozzi Tiburtini, qui universum planum dictarum cellularum simul cum fossa possidet.
- 27 Locus, ubi ruinæ ædificiorum conspiciuntur, densis verpibus oblitæ, quæ in totum jacent prostrate.
- 28 Templum in fronte dictæ porticus duplicis versus Ortum, quod quadrangularis est figuræ; ab una parte 77, ab altera 65, palmarum, cum suo hemicyclo 53 palmis lato, & septem loculis dimidii quadrati ad statuas collocandas.
- 29 Hemicyclum 51 palmis latum, quod habet infractum medii quadrati cum loculo in fronte, in quo collocata fuerat statua, aream maximam spectans.
- 30 Vestibula duo, per quæ à dicto Templo ad aliud ædificium contiguous transibat.

De ædificiis, quæ Ligorius pro loco Bibliothecæ sumpsit, littera F notatæ.

CAPUT SEXTUM.

- 1 Porticus circularis columnis ornata, 20 palmis lata, in ædificio, dicto Templo junctæ.
- 2 Euripus, seu fossa circularis 20 palmis lata intra ædificium medium & porticum; & totus hic locus est supradicti Joannis Arquei, Estensis Vestiarii.
- 3 Ædificium circulare in medio porticus, & credibile est fuisse thermas, aut locum in aqualibus deliciis: ejus diameter est palmarum 120.
- 4 Principalis ingressus in dictum ædificium.
- 5 Area ante dictum ingressum, crassis muris cincta, ad fulciendam terram, cujus planities altior est aræ maximæ num. 1 littera E, & ista area ager est supradicti Rampani.
- 6 Vestibulum à porticu circulari ad alium Porticum tendens.
- 7 Peristylum, seu Atrium quadrangulum, cum porticibus cingentibus, è columnis marmoreis Corinthicis ordinis; quod Atrium 295 palmis longum, & 230 latum est; & in loco isto vineam habet dictus Rampanus.

- 8 Vestibulum in planitiem tendens versus Aquilonem.
- 9 Fons & cubicula, quibus Porticus præbebat aditum.
- 10 Vestibulum, quo ab angulo Porticus in aream transibat.
- 11 Scala duplex intra dictum vestibulum, quâ in superiores Bibliothecæ partes ascendebatur, & descendit poterat in dictam porticum circumferre.
- 12 Habitacula diversa primi plani Bibliothecæ, exaltata in lateribus & angulis, cum cellulis, cubiculis & ambularis, exterius circum dictas exaltationes.
- 13 Area, aut planum ante ædificium Bibliothecæ, ad dictam Rampanum pertinens.
- 14 Scala in aream num. 5 descendens.
- 15 Loculi tres, qui conspiciuntur in crasso muro dictæ aræ num. 5, in fronte introitus ædificii circularis numero 4.
- 16 Locus in modum Templi constructus, cum suis recessibus & cubiculis, quæ secundum Ligorium loca erant fluidis dicata.
- 17 Murus ornatus localis 610 palmis longus, aream Bibliothecæ num. 13, fulvines & dividens à plano quod ante eam jacet, 15, palmis depressus.
- 18 Scala descendens in dictum depressum planum.
- 19 Planities, in qua verifimiliter fuerat hortus ad recreationes studiorum, ubi nunc est vinea & pratium dicti Hyeronimi Rampani.
- 20 Porticus ornata columnis, quæ creditur fuisse ante dictum murum cum localis.
- 21 Scala post dictum murum versus Orientem, quæ ascensum præbebat in aliud ædificium altius.
- 22 Ædificium, cum diversis habitaculis infra & supra terram.
- 23 Ambulacrum infra terram 150 palmis longum, quod ab una parte ædificia tendebat ad aliam.
- 24 Ambulacra duo, jam aperta, quæ dictum ambulacrum infra terram intrabant.
- 25 Locus subterraneus 92 palmis longus, ad quem ingressus patet per duas portas à dicto Ambulacro, & in fronte juxta introitum sunt loculi, in quibus fontes erant, & ante dictum locum versus Africum sunt alia duo cubicula, in quorum fornicibus fenestræ quadratæ, sicut apertura putei.
- 26 Area, aut Atrium inferius versus Aquilonem, ante dictum ædificium.
- 27 Scala duplex, quæ descende debatur ex dicto atrio in fundum vallis.
- 28 Locus subterraneus, ad æqualitatem fundi vallis, in cujus fronte ante introitum magnus est loculus, è rudibus punicibus constructus, sicut iam fornix univèrsa, & muri circumcincta: in quo loculo adhuc superest pedamentum, cui statua insisteret deberet. Supra dictum locum alia erant ambulacra & cubicula, jam in totum diruta.
- 29 Planum ad æqualitatem aræ num. 13, in quo alia erant ædificia, quæ solo æquata jacet.
- 30 Domuncula novem, ad æqualitatem dictæ planities, juxta quarum introitus erant loculi introitum perforati, è quibus fontes scaturiebant.
- 31 Scala in prima domo, quâ ascendebatur supra fornem loci num. 25, exitum habens in planum altius supra dictas domos, aut fontes.
- 32 Fragmenta quedam murorum, qui alias constituerant domos supra planum num. 29, quarum formæ, cum satis in ruinis jaceant conjectura sumi non potest. Omnes supradictæ Antiquitates, sunt in agro Hyeronimi Rampani.
- 33 Tres loculi cum una Porticu, ante quam introitus erat in viam subterraneanam, sub plano litteræ G notato.
- 34 Porta, quæ decebat in ambulacrum subterraneanum, sub plano 29, quod conduceret in speluncas sub plano litteræ G, sicut dicitur.

De ædificiis & aliis locis sibi in summitate collis, litteræ G notatæ, pro maxima parte in possessionibus Dominorum Altoriorum.

CAPUT SEPTIMUM.

- 1 Porticus supra ripam versus vallem ad Aquilonem, prospectum in illam concedens, 800 palmis longa, latitudine circulari palmarum 25, columnis è marmore striatis ornata, quæ trium palmarum diametrum habebat, illarum quædam videntur fragmenta per illum locum dispersa, quasi super invicem collapsa.
- 2 Area, vel hortus ante dictam Porticum, longa cum univèrso ædificio 890 palmis, 280 lata, in quo loco nunc est silvula turdis venandis apta.
- 3 Locus crassis muris circumcinctus, introitum localis ornatus, ubi creditur fuisse hortus separatus, vel vicularium, aut vivarium: qui longus est palmis 250, latus 160.
- 4 Porticus duæ in fronte ejusdem, parastatis è cæmento constructæ.
- 5 Domicilium undecumque quadratum, cum atrio semi quadrato juxta introitum, ubi statua in loculo collocata erat. In ingressu erat vestibulum cum duabus cellulis.
- 6 Scala descendens in speluncas aut ambulacra subterranea, in tabula designata.
- 7 Fenestra per quam in speluncas intravimus, cum aliæ finitiorum essent, lumen concedentes huic primo ambulacro, ruinis cooperto.

Ambulacrum subterraneum versus Circium, fenestras habens supra planitiem 29 literæ F.

9 Ambulacrum cum muris transversum collocaus versus Africum, sed absque fenestris.

10 Ambulacrum versus Zephyrum, absque fenestris, cujus fornix à parte introitus versus Aquilonem laborata est opere musaico minuto è variis coloribus, cum ramulis, foliis, & aviculis; ac in fine dicti ambulacri est locus planitiæ aequalis.

11 Via subterranea in medio dicti ambulacri, quæ ad quinque passus introiturum tendebat ad dextram, ubi locus ruinis oppletus est, ita ut transiri nequeat.

12 Porta, reperta sub terra, jam obstructa, quæ introibatur in dictam viam.

13 Atrium ingens 360 palmis longum, 285 latum, quod erat ante ædificium supra dictas speluncas, jam omnino solo æquatum.

14 Templum figuræ circularis, cujus dimidia pars erecta mansit, & ingressus ejus patebat ab atrio prædicto, cujus diameter est palmorum 60, parte interiore dicti Templi ornata 24 loculis, cum uno ingenti dimidium circum habente ante introitum.

15 Cellulæ & ambulacra dicto Templo contigua, sed in ruinis sepulta.

16 Atrium longum 145 palmis, latum 110, cum duabus porticibus in extremitatibus, & cavæ duæ in fronte medio circuli, palmorum 40 in diametro, sed ea ante introitum gradatim elevata erat à plano.

17 Ambulacrum operum ducens ad Peristylum num. 18.

18 Peristylum 149 palmis longum, 103 latum, porticibus circumdatum, quarum fornices omnes picturis ornatæ, super 24 columnas; & earum introitus ab omnibus quatuor lateribus respondebant habitacionibus circumjacentibus.

19 Aula, longa 42 palmis, lata 38, dextrorsum & sinistrorsum habitacionibus habens.

20 Exhedra, septem loculis ornata.

21 Vestibulum ante aditus, ducens ad alia ædificia versus Zephyrum.

22 Templum octagonum, diametri 46 palmorum, cui in quatuor lateribus 4 portæ erant invicem obversæ; & in cæteris quatuor loculis singuli cum diametro 13 palmorum, ac in 8 angulis octo erant columnæ.

23 Cubicula, quæ inservire debebant sacerdotibus Templi.

24 Aræ, 290 palmis longa, 24 lata, porticibus depictis ornata, cum columnis è calce, cæmento & lapidibus cæstis; & ista aræ nunc vocatur à Tiburtinis Aræ Aurea supra Collem, ad distinctionem aliæ Aræ Auræ, quæ est in valle.

25 Porticus juxta arcam producta, ad omnia ædificia versus Aquilonem ducens.

26 Aræola, supra ripam proficiens, per planitiem inferiorem, ante illam.

27 Exhedra, loculis, statuis & columnis ornata, cum cellulis diversis, & ambulacris ab una & altera parte.

28 Atrium ingens, 80 palmis longum, 60 latum, tres portas habens in ambulacrum num. 25, ducentes, in cujus fronte septem erant loculi, cum statuis ibidem collocatis.

29 Cubicula diversa, quorum quedam quadrata, quædam semiorunda.

30 Exhedra spatiosa, cum spelunca in medio ante introitum, tantæ profunditatis, ut sextam circuli partem adæquaret, statuis ornata in loculis, & inter eas erant Columnæ marmoreæ rutilantes striatæ, cum quatuor fontibus in 4 angulis, & in medio erat rotunda vel octangula, cum columnis marmoreis politis, absque striis. Totius ædificii mensura ab una parte erat palmorum 102, & ab altera 118.

31 Habitationes ex utraque parte exhedræ, sibi invicem correspondentes.

32 Ambulacrum apertum, ab aræ nu. 24 descendens in planitiem depressiorem supradictam.

33 Locus sentibus oblitus, ubi diversæ erant cellulæ rotundæ, & quadratæ, loculis & aliis officiis ornatæ, quæ omnia solo æquata sunt, & è fundamentis nihil aliud sumi potest, quam quod hæc inappæ designant. Hoc totum humile planum olivæcum est Sebastiani Pæcis.

34 Piscinæ ovatæ 170, palmis longa, 110, lata, cum duobus propugnaculis vallæ versus.

35 Ambulacrum aut via in fundo vallis, longa 1445 palmis, lata 28.

36 Receptaculum in dicta via, loculis ornatum.

37 Angulus excurrentes in planum Piscinæ, ubi vestibula quædam, cum diversarum inventionum scalis, ascendentibus in planum literæ G.

38 Viæ subterraneæ infra collis ripam transerunt aditus duo.

39 Via subterranea, quæ torum collem trajicit, & subter ædificia, & Templum octangulum vadit.

40 Via subterranea, sub collis ripæ usque ad Inferos.

41 Ambulacrum & Porticus versus Africum, recta, & columnis ornata, similis aliæ nu. 25, & hæc versus Zephyrum transibat in porticum post habitationes Exhedræ.

42 Aræ ante dictam porticum.

43 Aræ circiter 15 palmis cum supradicta depressior.

44 Locus, ubi magnus erat ædificium separatum, plane jam solo æquatum, & ruinæ jacent sub verpibus sepultæ.

45 Agri circa dictum rubetum, qui Dominorum sunt Alcovitorum cum omnibus supradictis antiquitatibus, ac rubetis, & universo solo dictorum prædiorum.

46 Porta, transiens in Peristylum ad nobile planum superiorum partium ædificii versus Occidentem.

47 Peristylum vel Atrium 225 palmis longum, 134 latum, circumdatum porticibus, ornatis 40 columnis, sub quibus speluncæ sunt, quæ etiamnum integre persistant, picturis nobilitatæ, sed quarum colores longitudine temporis evanuerunt.

48 Quatuor fonticuli murorum, quæ loculis erant ornata, & statuis ante arcus porticum.

49 Ambulacra aperta 18 palmis lata intra dictos muros & Porticus.

50 Habitaculum hibernale versus Austrum.

51 Domicilium exilientis in argulis cum quatuor cubiculis, ubi portæ sunt sibi invicem correspondentes, & balneum creditur fuisse privatum.

52 Aula pensilis, cum pavimento marmoris albi, in morem musaici operis.

53 Atrium ante arcam.

54 Aræ ante dictum domicilium.

55 Domicilium æstivale versus Aquilonem.

56 Scala descendens in domicilium & inferiora cubacula, & in speluncas sub porticibus nu. 47. supradictis.

57 Aræ depressior, & sentibus oblitæ, ante dictum domicilium.

58 Ambulacrum subterraneum, à dicto domicilio transiens ad thermas.

59 Thermæ supra dictam arcam, in totum jam dirutæ.

60 Thermæ Laconicæ, vel sudatorium figuræ circularis, palmorum 52 diametri, quæ tantum lumen habebat in medio fornici, ubi æneum erat operculum, quo extollendo & demittendo Laconicæ calor temperabatur.

61 Domicilium octagonum, cum 4 loculis, ab ovali figura extractum, quod in medio totius ædificii cæteris magis integrum mansit, & 5 portas habet, exeuntes in omnia alia cubacula, quæ illi circumjacent. Supra coronidem cui testudo super imposta videtur quatuor sunt canales latericij, intra muri crassitiam, per quos vapores calidos ad calefaciendum cubiculum aut balneum immittebant.

62 Ædificium, in cujus medio ambulacrum erat cum cellulis liberis ab utraque parte, & tribus hospitij familie recipiende.

63 Quatuor portæ, exeuntes in viam subterraneam, ad ripam altum prædium fullenentem num. 13, quæ via transit sub ædificium versus Zephyrum, & intrat in alias vias subterraneas.

64 Via subterranea sub prædio num. 13, intrans in aliam viam subterraneam.

De ædificiis supra planum inferius versus Occasum, literæ H notatum.

CAPUT OCTAVUM.

1 Aræ longa 590 palmis, lata, 130 supradicta inferior, circiter palmis 20.

2 Principium dictæ aræ versus Aquilonem, ubi erant cubacula quadam.

3 Via subterranea sub dicta aræ, quæ in parte Aquilonari intrabat speluncas sub Pœcilis porticibus, transiens sub templo in initio earum, ubi est nu. 28 literæ E, & ab altera parte versus Austrum introibatur in alias vias subterraneas.

4 Atrium, per quod transibat in ædificium in fronte dictæ Aræ.

5 Habitaculo ab una & altera parte Atrii.

6 Aula, longa 73 palmis, 40 lata, quæ erat pulcherrima, & probe ornata, prout vestigia etiamnum demonstrant.

7 Domicilia duo ab utraque parte dictæ aulæ, quorum nuncquodque cubiculum habet quadrangulum 53, palmis longum, 31 latum & aliud biangulum cum uno latere recto, & altero circulari, sicut & cavea medi circuli.

8 Porticus duæ in lateribus dicti ædificii, una versus Aquilonem æstivalis, & alia versus Austrum hibernalis.

9 Hemiclum, vel cavea magna medi circuli, habens diametrum 105 palmorum, cum quinque portis exeuntibus in dicta cubacula, aulam & porticus, & cum duobus oculis, ornatis statuis.

10 Atrium quadratum, ubi in aliis tribus lateribus tres aliæ sunt cavæ prædictæ minores, ac minoris proportionis medi circuli; & dictum atrium ab omni latere est palmorum 157, vacuum autem cæterum minorum est palmorum 80, & alia major habet palmos 105, conformis aliæ huic obversæ.

11 Planum, vel aræ ante porticum dicti ædificii versus Austrum depressior aræ nu. 1. palmis 6.

12 Facies balnearum sequentium, duabus magnis loculis, & tribus minoribus ornata, in quibus erant statuas, quarum pedamenta adhuc conspiciuntur.

13 Aræ ante balneæ versus Ortum, 132 palmis longa, 50 lata.

14 Cubiculum quasi ovatæ figuræ, in cujus lateribus duo erant fontes, loculis ornati & muri laminis marmoreis variegatis instructi.

15 Cubiculum octangulare cum septem portis, & quatuor lateribus rectis ac 4 convexis. Epoditerij usum habens, qui locus erat in quo exuebantur vestes antequam balneum intrarent.

* *

- 16 Cubiculum Laconicum, hoc est sudatorium circularis figuræ, lumen è medio hemispherii, ubi anum operculum erat, accipiens.
- 17 Aula in medio fastigii, cum duobus capitibus circularibus, sed parvæ cavitas.
- 18 Via subterranea, transfrens sub plano aræ ante fastigium balnearum, quæ intrat in alias vias similes, sub ædificio vicino.
- 19 Arca ante fastigium dictorum balnearum versus Favonium, longa palmis 260, lata 90.
- 20 Atrium, quod à dicta arca abit in viam sequentem.
- 21 Via, à planitie nu. 11, transfrens in medium vallis Canopi.
- 22 Habitacula diversorum cubulorum in lateribus dictæ viæ.
- 23 Atrium, per quod transitur in a ditiolum & aulam nu. 24.
- 24 Arca vel aula quadrata palmarum 152 ab omni parte, ubi versus Zephyrum est cavea magna mediocirculi, & diametri palmarum 108, quæ in medio habebat cellam etiam quadratam palmarum 43, profundam 35.
- 25 Arca item quadrata, 84 palmis longa, 69½ lata, cujus muri undique loculis & portis erant ornati. Totus hic locus cum aula nu. 24 est vineæ Eugenii Falegmani.
- 26 Viæ subterraneæ, sub dictis habitaculis in mappa punctulis notatæ.
- 27 Præcipuus introitus dictæ viæ.
- 28 Aditus viæ subterraneæ, quæ collem & prædium trajicit, literâ G. notata nu. 19.
- 29 Arca ante ædificium, ubi alia erant balnea.
- 30 Atrium, ornatum 4 columnis marmoreis, & statuis in loculis, in fronte ejusdem.
- 31 Exhedra, longa palmis 124, lata 51, ubi ab Aquilonari parte Hemiciculus videre est, septemloculis ornatum, in quibus erant statuæ, cum duabus columnis fornice sustinentibus ante Hemiciculum.
- 32 Cellulæ palmarum 21, ab omni parte, cum suis caveis ante introitum.
- 33 Aula quadrata palmarum 51 ab omni latere, cum sua testudine crucis in modum imposta quatuor archetypis Tiburtinis in angulis, & oratæ sicut libris; figuris suis, albis ac puris, quæ adhuc integræ conspiciuntur.
- 34 Aditus viæ subterraneæ, dictam aulam intrantis, sed jam ruinis oppleta est.
- 35 Cubiculum quadratum palmarum 50 ab omni latere, quod pars erat balnearum versus Occasum, ubi habebatur frigidarium.
- 36 Cubiculum figuræ circularis, diametri 55 palmarum, quod inserviebat pro Laconico, hoc est sudatorio absque aqua, lumen recipiens è medio hemispherii, sicut de aliis dictum est.
- 37 Cubiculum pro tepidario inserviens, palmis 65 longum, 39 latum, quæ proportio est unius quarti & duorum tertiorum.
- 38 Cubiculum, calidarii usus præbens, cum tribus cellulis mediocirculi, in quibus erant labræ vel urnæ balnearum calidorum & tepidorum, ac post illud erat aliud cubiculum, in quo poterant esse fornaces ad calefaciendâ balnea.
- 39 Via subterranea, in ripa muri aræ 29, quæ via lumen recipit per quasdam fenestras quadratas, in fornice.
- 40 Porticus super parastatas ante dictam portam, ad sequentes cellulæ aditum præbens.
- 41 Cellulæ subterraneæ sub prædio literæ I. in ripa muri aræ 29, quæ cellulæ tres planities erant in mappa punctis notatæ, diverticula villosiorum familiarum.
- 42 Scala duplex in dictâ porticus angulo, quâ ascendebatur ad dictas planities; sed nobile planum non adibat, in ultimo sub nobili convoluta permanens.
- 43 Scala in altera parte porticus, quæ ad nobile planum ascendit.
- 44 Aula nobilis plani longa palmis 100, lata 6, supra dictas cellulæ subterraneas.
- 45 Xystus ante dictam aulam, respiciens fundum aræ 29.
- 46 Cellulæ vel aditus in lateribus, aut fronte aulæ, dicti Xysti obiectæ.
- 47 Aliæ Cellulæ ab utraque parte habitationibus destinatæ.
- 48 Murus 9 palmis crassus inter dictas cellulas, in cujus crassitie vacua depicta conspicua sunt, sicut armaria muralia.
- 49 Duæ porticus ante fastigium ædificii, in quibus erant portæ, aditum in aulam & cellulas concedentes.
- 50 Hemiciculus diametri palmarum 40, ubi 4 erant introitus, & ille in medio cavere tendebat in vestibulum, in quo Scala magna ascendens in planum supra dictas vias subterraneas, ubi sunt numeri 139.
- 51 Scala, à supradictis ædificiis descendens in aream nu. 54. literæ G.

De planitie sequenti versus Meridietem, & ejus ædificiis, literâ I notati.

CAPUT NONUM.

- 1 Planum supra collem, ubi olivetum est Eugenii Amici, Tiburtini.

- 2 Ædificiorum quorundam ruinæ, in quibus tantum conspici possunt vestigia porticus aut ambulacri 95 palmis longi.
- 3 Templum rotundum, quod extrinsecus in circuitu diametris ornatum erat, tanquam illud cingens ambulacrum, cujus diameter est palmarum 42½, in quo loco & agris circumjacentibus est olivetura Petrusorum, Tiburtinorum.
- 4 Planities versus Ortum supradicti depressior palmis 15, sub qua ducta viæ subterraneæ, nu. 40 notata, literâ G.
- 5 Muri sustinentes dictum planum nu. 1. designatum.
- 6 Brachium angustius supradictâ viâ subterraneâ nu. 40. notatâ, literâ G. quod legitur directe versus Austrum occidentalem, palmis 130 longum, quod totum in ruinis oculis est.
- 7 Via, quæ dictum brachium intrat, ab aliis differens, quia diversa habet brachia, quæ alias vias demonstrant, omnes terminatas longitudine palmarum 17, latas 5, & altas 7 palmis, & omnes è lapidibus excitis & conglutinatis constructæ sunt, lumen recipientes per spiramina rotunda in earum fornicibus.
- 8 Planities hamilior plantie nu. 4, palmis 15, à supradictâ viâ subterraneâ nu. 40. literâ G. divisa.
- 9 Locus, ubi erat ædificium in fronte plani nu. 4. cujus fastigium Septentrioni obvertebatur, longum palmis 130, sed jam plane est destructum, & senibus obstitutum; & hæc binæ planities nu. 4. & nu. 8. sunt oliveta Petrusorum.

De valle & Templo Canopi, literâ K. notati.

CAPUT DECIMUM.

- 1 MURUS longus palmis 640, qui cum suis parastatis versus vallæ Canopi, sustinet planitiam literæ J, & dicta vallis longa est palmis 88½, lata 340, & locus hic est supradicti Rosati.
- 2 Canopi Euripus, 700 palmis longus, 200 latus.
- 3 Domicilia duo 20 cellularum in plano, quæ æquant & sustinent prædium, quod illis objacet versus Zephyrum, ubi in fornicibus secundæ plani sub prædio, videri possunt picturæ quædam cavernarum subterranearum.
- 4 Templum Canopi in fronte vallis, magni hemiciculi figurâ, habens diametrum 75 palmarum.
- 5 Cellulæ duæ ab utraque parte Templi in primo introitu, cum loculis in fronte, in quibus duæ statuæ collocatæ erant.
- 6 Porticus subterraneæ, à tergo & teribus dictas cellulas lambientes.
- 7 Quatuor spatia vacua intra crassitie muri in hemiciclo, longa palmis 6, profunda palmis 8, cum dimidio, gradatim facta, erant quæ exiis prodians altius scaturiret, & inter unaquæque erant loculi, ac in iis collocatæ statuæ fuorunt Deorum.
- 8 Cellulæ in muri crassitie post dictos loculos, in quas descendebant Sacerdotes, per foramen in medio fornicis, & respondebant iis, qui Deos benignos peterent.
- 9 Cavitas in medio Templi, profunda palmis 90, lata 21, cum quinque loculis per latera & una in fundo, ubi erat statuæ Neptuni vel Canopi; & in quantum ferunt lineæ transversim punctis notatæ in medio operum est, sed juxta arcum & in fundo apertum, sicut atria duo.
- 10 Cubicula in parte Templi versus Ortum, omnes jam ruinis involuta.
- 11 Locus subterraneus ab altera parte Templi, lacus extrinsecus circumdatus, & lumen recipit per sex fenestras quadratas in fornice, tanquam aperturas puteorum, & hic undecunq; picturis nitēbat, prout vestigia sub dictis fornicibus ostendunt, & totum hoc Templum ad eundem vallis Domicium pertinet.
- 12 Prædium aulam supra dictum Templum, ubi fuerit planum seu aræ ædificiis cincta, & nunc ibidem est vinea cum ericeto quodam Vincentii Tiburtini.
- 13 Ædificium, quod alterum debebat esse Templum, hemiciculi formâ, loculis & statuis ornatum, cujus diameter est palmarum 50.
- 14 Quatuor cellulæ ab utroque latere hemiciculi, pro transitu inferviates.
- 15 Duo alia cubicula juxta dictas cellulas.
- 16 Scala, à plano nu. 12, ascendens in prædium literæ I.
- 17 Cubicula tria plano nu. 12, æqualia, supra quæ alia erant diverticula ruinis jam ablata.
- 18 Vestibulum vel porticus à cubiculo nu. 15 duens in aliam scalam, quâ ascendebatur supra alia plana versus Occasum.
- 19 Planum, alteri nu. 12. notato æquale, quod transibat versus prædium prædominans valli Canopi.
- 20 Prædium dictæ valli prædominans, supradictis ædificiis nu. 3. fuscitum, in quo duæ sunt vineæ, & ericeta, una Hyeronimi Falucci, & altera Joannis, Petri & Domini Magni à Cori.
- 21 Planum, quod se extendit versus Occasum, Circium, & Aquilonem, ubi sunt vineæ, campi, & oliveta Domini Sebastiani Soliardi Tiburtini, & terminatur valle quæ Zephyrum respicit.
- 22 Muri, qui à tribus lateribus magnum prædium literâ L. notatum suffulcunt.
- 23 Templum sub prædio in angulo versus Occasum, æquale dicto plano 21, quod extorsum est quadratum tribus lateribus clausum, longitu-

longitudine line 75, altitu line 58 palmorum, in quorum mediis tres sunt portæ Templum introeuntibus, quod incus circularis est figuræ diametri palmorum 43, altum ab hemisphærio ad pavementum palm. 55. illud loculis ornatum, & ante portam est cavitatis cum loculo in fundo

De prædio, & locis ad Academiam pertinentibus literæ L. Notariæ.

CAPUT UNDECIMUM.

- 1 Scala super duo prædia altiora conducens.
- 2 Primum prædium, 610 palmis longum, 290 latum, in quo jam est olivetum supradicti Sebastiani Sollardi.
- 3 Locus, in quo erit porticus cooperta, cujus introitus iuxta scalam, æqualis dicto prædio; in altera parte extat altera scala, in prædium altius ascendens.
- 4 Planities dicti prædii, alioris priori palmis circiter 15. cujus situs iuxta porticum longitudinem se extendit 630 palmis, latitudinem palmorum 173, in qua est olivetum Josephi Cæsaris Tiburtini; aliud planum quod sequitur versus Africum, longum est palmis 880, latum 493, ubi in præsens est vinea ejusdem Cæsaris.
- 5 Templum extrinsecus figuræ circularis, supra aliud positum, nu. 23. literæ I. descriptum. Et hoc exteriorum ornatum erat 16 columnis marmoreis albis striatis Dorici ordinis, quarum crassities erat 35 palmorum diametri, quæ sustinebant architrabes, ornamenta, & fornices marmoreos. Interior pars hujus templi figuræ octangularis erat, cum octo arcibus in lateribus 13; palmis latius, & Templi diameter erat in vacuo pal. 46½. Quod Templum nunc solo æquatum est, ac in eius loco fabricata fuit turris, cum tribus elevationibus, per supradictum Dominum Sebastianum Sollardi, loci proprietarium & hodie vocatur *Rocca Bruna*.
- 6 Murus cum suis sustentaculis, longus 2340 palmis, prædium nu. 4. dictum sustinens, & ad plano depresso versus valem dividens planum.
- 7 Planum supradictum circiter 20 palmis, humilius, & illud convenit cum plano nu. 21. literæ K. quod planum tertiorum est Domini Bulgarini, ubi transit via superimè facta, ad ejus villam duccens.
- 8 Ædificium, extrinsecus quadratum, intrinsecus rotundum, cum variis diviticulis & cubicalis, jam solo æquatis, & tentibus oblitis.
- 9 Quatuor loculi in majori circumferentia introrsum, & æqualiter
- 10 } dispariter, in vicem correspondentes in quatuor partibus circuli,
- 11 } cujus diameter est palmorum 120.
- 12 } Quatuor cellulae biangolæ, cum uno latere recto, & uno medii circuli, quæ omnes correspondent quatuor angulis extra totum ædificium, quarum unaquæque longa est palmis 30, lata 29.
- 14 Quatuor vestibula ante dictos loculos, quæ inserviebant transeuntibus in atria & Porticus, quorum latera portiones sunt circuli.
- 15 Quatuor atria figuræ circularis, diametri 10 palmorum, quæ respondent 4 lateribus exterioribus.
- 16 Porticus rotunda, palmis 10 lata, columnis ornata, cingens aream in ædificii medio, diametri 60 palmorum, cujus pavementum erat varium & lapidibus serpentinis, Porphyreis, marmoreis nigris & albis.
- 17 Porticus atrio principali contigua, p. 75 longa, 19 lata, cujus pavementum erat operis musici albi & nigri.
- 18 Porticus versus Africum, ante atrium principale ædificii, longa palmis 303½, lata 16.
- 19 Peristylum vel area Academicæ, cum porticibus & columnis ab omni latere, quarum pavementum erat varium ex opere musico nigro & albo, cum lapidibus quadratis porphyreis, serpentinis & marmoreis. Longitudo peristyllii est palmorum 303½, latitudo 173.
- 20 Cubicula ad latus peristyllii supradicti ædificii contigua, quorum unum quodque longum est palmis 40, latum 22, & supra eadem alia erant cubicula nobilia, ut patet ex muris superius erectis.
- 21 Introitus præcipuus versus Circium.
- 22 Vestibulum, ad porticum peristyllii alteri ædificii respondens.
- 23 Atrium cum duobus frontibus medii circuli, ornatum loculis, portis, & duobus habitaculis ad adversis partibus.
- 24 Area ante fastigium Templi, quod fastigium ornatum erat tribus portis, in templum introitum tenentibus, & duobus loculis inter alias. In latere versus Africum habebat cellulam porticui peristyllii correspondens.
- 25 Templum Appollinis, prout dicit Ligorius, quod ornatum erat 20 columnis compositi ordinis, & duobus tertiis extra murum, factis è cemento murali, quarum bases, capitella, finibz, & fornices erant è terra cocta, diligentissime elaborata. Supra hunc ordinem, alius erat ordo huic similis, & inter ejus columnas decem loculi, in isdemque decem statuas collocare, inter quas decem fenestras. Diameter interior Templi est palmorum 62, & in totum decem habet portas.
- 26 Domicilium diversorum cubicularum ad latus Templi versus Septentrionem orientalem, ubi in angulo erat scala, quæ descendebatur ad planitiem depressoerem versus Septentrionem & Orientem.

- 27 Locus apertus, palmis 80 longus, 66 latus, ubi, secundum Ligorium, occludebantur victimæ, quæ sacrificabantur in Templo.
- 28 Alter introitus versus Zephyrum, quo descendebatur in dictam planitiem depressoerem.
- 29 Alter introitus ad latus supradicti, in quo est locus magnus in uno latere, parvæ cavitatis.
- 30 Porticus seu Xyflus ante dictum introitum, transiens ad planitiem versus Zephyrum, ubi alia erant ædificia. Omnes hæc antiquitates hodie senectetis operæ, & earum possessore est supradictus Josephus Cæsar.
- 31 Planum ubi supradicta erant ædificia, in quo Dominus Bulgarinus, loci heres, fodere fecit introitum eundem xifum & stabulum, suum, ubi fuit terra inventa cellulas quassdam riuissas, è quibus extraxit duo candelabra marmorea sicut folia incisa, cum pedibus triangularibus, & cellula foris figuræ angustis satis bene exculptæ erant. Illa candelabra jam sunt inter antiquitates Cardinalis Barberini.
- 32 Planum humilium palmis 15, in quo est vinea Marcelli Fresecati, & oliveta aliorum Domicorum.
- 33 Murus crassus, prædium sustinens, quod illi incumbit versus Ortum australem, notatum nu. 31, in quo muro septem erant loculi, hoc est, quatuor medii quadri, & tres medii circuli, & inter eos octo loculi minores medii circuli.
- 34 Fons super dictum prædium, medio lateris dicti muri correspondens, qui foris & incus rudibus tartaris incrustatus, in cujus medio conspicitur flylobata, quæ statum sedentem habuerat, & illius pars pallii infra gena pendentes inventa fuit, quam emit Card. Barberinus.
- 35 Domicilium, in quo nunc est stabulum & scæne D. Bulgarini, constructa super antiquitates, quæ è tantis ædificiis, olim hinc erectis, solum integræ restant.
- 36 Porticus subterranea in ripa vallis versus Africum, in quam alia introant viæ, transeuntibus sub plano nu. 31, ut è punctis notatis videre est, adeo ruinis oppletæ, ut permerari non possint, exceptis quæ in tabula conspiciuntur.
- 37 Locus, ubi Dominus Bulgarinus erexit domum ruralem, partim supra antiquitates & cavernas, ac partim super fundamenta.
- 38 Ædificium pulcherrimi Templi, quod ita destrutum est, ut nulla ejus posthac vestigia inveniri poterint, & in totum longum est 206 palmis, 180 latum.
- 39 Duæ caveæ vel loculi in lateribus cellulae Templi, ubi duæ erant portæ in illam introitentes, è quibus caveis unica restat erecta, & reliquum plantæ omnino è fundamentis effossum est: dicta cellula longitudinem habet palmorum 83½, latitudinem 47. quæ ornata erat columnis flavis pilis, cum capitellis & fornibus marmoreis incisis, quarum vidimus aliquas particulas igne combustas.
- 40 Porticus subterranea, lumen recipiens per quasdam fenestras, supra quam alia erat porticus, ornata columnis, quæ ab omni latere templum cingebant.
- 41 Plana Theatri, cujus rusticus xyflus fastigii, versus Circium, tantum integer mansit, reliquum sub terra est tentibus rectum, quæ ad Dominum Bulgarinum pertinent, cum omnibus olivæ circumjacentibus.
- 42 Ambulacrum in fronte Theatri post scenam, longum palmis 214, latum 12; in quo erant tres portæ ad scenam in ambulacrum immitteutes.
- 43 Duo ambulacra in fronte scenæ, unum supra aliud, quæ ornata erant 24 columnis, compositi ordinis, quarum inferiores nigre erant & candidæ, & superiores è marmore Thasio durissimo lurei coloris cum maculis rubeis, omnes striatæ. Ambulacri longitudo erat palmorum 160, latitudo 15; sub eoque viæ subterraneæ Theatrum ambientes.
- 44 Cavea medii circuli in Theatri medio, longa palmis 35, lata 24.
- 45 Via subterranea ad Inferos descendens.

De valle, & viis subterraneis ad Inferos, literæ M. Notariæ.

CAPUT DUODECIMUM.

- 1 Vallis Inferorum longa 635 palmis, lata 72. cum ripis è rudibus lapidibus excisis in collis plano, in quo est vinea Augustini Chiappini. Supra ripam vallis in plano 32 literæ L, est olivetum Andreae Scarfelli; supra alteram ripam oppositam in plano versus Ortum Septentrionalem, est olivetum Flaminii Bertonis pharmacopola, adiacens vineæ supradicti Marcelli Fresecati, nominati ad nu. 32. literæ L.
- 2 Loculus in fronte vallis, è lapidibus rudiorebus laboratus, sicut tartaris & tuis, & inserviebat pro fonte, latus palmis 26½, & profundus 35.
- 3 Duæ viæ subterraneæ, ad quas duæ aperturæ in vallis ripa præbebant aditum, distantes à dicto loculo palmis 75; sed in illam versus ortum Septentrionalem intrabat supradicta via subterranea, prodiens è partibus villæ versus Aquilonem, notata nu. 7. literæ I.
- 4 Duæ alia aperturæ dictæ viæ loculo correspondencia.

- 5 Domicilium designatum per quadam fundamentorum ruinas, super ripam vallis versus ortum septentrionalem, in quo loci erant aedificia, sicut etiam ab altera parte quae omnimodo destructa, & propterea impossibile fuit ea hic designare.
- 6 Duæ aliæ viæ subterraneæ à supradictis descendentes, per quas transiri poterat in vias magnas inferiorum, & lumen recipiebant ab aperturis rotundis, sicut puteorum, in medio fornicum.
- 7 Locus à cavernis magnis inferiorum occupatus, in quo, secundum Ligorium, campi erant Elysi, & jam literâ A, est olivetum Domini Bulgariini. Literâ B, est olivetum Domine Tarasconæ. Literâ C, est olivetum Domini Valerii. Literâ D, est vinea Hieronimi Cenci. Litera E, est olivetum fratrum S. Angeli Tiburtinensium.
- 8 Alia via similis, longa 300 palmis, quæ ex supradicto plano 32, literâ L, ducebatur in angulum primæ viæ.
- 9 Viæ duæ majoris subterraneæ, unaquæque longa palmis 1200, cum 58 aperturis rotundis in fornicibus, diametri palmorum 8, & elevatis usque ad plantitiam campi superioris palmis circiter 8. latitudinem vitarum est pal. 21, & altitudo à summo fornicis ad pavementum pal. 21.
- 10 Via transversa intra distas, 600 palmis longa, cum undecim aperturis similibus ad lumen.
- 11 Via transversa ab altera parte distas, longa 490 palmis, cum decem similibus aperturis.
- 12 Locus, ubi aliud erat aedificium distitum à valle inferiorum palmis 170, supra planum versus ortum septentrionalem, in quo reperuntur septem cubacula subterranea sub monte à ruinis facto, densis vepribus cooperto sic locus turdis capiendis, aptus, & à parte versus septentrionalem magnam est sentietum, quod se extendit usque ad vallem, & omnes ibi agri sunt D. Bulgariini.
- 13 Locus, ubi conspicitur murus dirutus, qui situm circum Inferos ambrerat, de quo judicari nequit quamobrem factus fuerit.

De arcibus Aquæ ductum, & Planis circumjacentibus, & de loco Licæi, notat literâ N.

CAPUT DECIMUMTERTIUM.

- 1 **A**quæ ductus longus à portico Licæi usque ad supradictum Theatrum nu. 41. literâ L. palmis 2200, qui medium villæ permeabat, partim supra arcubus, & partim supra muris crassis, qui diversos faciebant angulos, & prædium sibi imminens versus Ortum sustinebant.
- 2 Planum versus vallem, quod fruges producit, in possessione Ecclesiæ S. Joannis Evangelistæ, Tiburtinæ.
- 3 Ager lentuli Tiburtini.
- 4 Olivetum Tullii Roviani, ab altera parte arcuum aquæ ductus.
- 5 Olivetum Petri Pauli Perusini.
- 6 Muri antiqui adeo devastati, ut judicari non possit cui rei inservierint.
- 7 Olivetum Doralices Portacæsæ.
- 8 Vinea Michaelis Angeli Vicecomitis.
- 9 Murus longus 960 palmis, sustinet prædium versus Meridiem.
- 10 Duæ porticus Licæi columnis ornatae, 600 palmis longæ, 28 latæ, muro quodam ab invicem divisæ, cum tribus arcibus pro transitu, quarum porticum una respicit Septentrionem, altera Meridiem. In quatuor extremis quatuor erant cavæ mediæ circuli.
- 11 Domicilia quæ integra permanerunt cum una scala, quæ membra erant Licæi, in uno eorum ad modernis fabricata sunt turris, quam Tiburtini turrim ferratam appellant.
- 12 Locus, in quo alia erant aedificia & habitacula Licæi, quæ omnia prostrata & sub ruinis jacent, quorum situs tantis vepribus obstitit, ut transiri nequeat.
- 13 Planum ante supradictam Porticum versus Septentrionem, 990 palmis longum, 214 latum, à prædicto muro nu. 9. suffultum, ubi olivetum est Petri pasticæ usque ad turrim, & à parte versus Ortum est olivetum Joannis Salvati.
- 14 Murus crassus jam dirutus, cum vacuo in ejus fronsitie, quod aquæ ductum esse demonstrat.
- 15 Planum in fronte porticus Licæi versus Meridiem, in quo vinea est Gentilii Sebastiani.
- 16 Laculus aquæ ferrei saporis, quam Tiburtini Aquam Ferratam nominant, qui partem Inferorum irrigare debet.
- 17 Locus, in quo fuit via subterranea, jam valata minis, & aquis plena: omnes si agri, cum lacu, & parte antiquitatum, in quibus Turris est, ad Lentulum Tiburtinum pertinet.

De loco, ubi olim fuit Pritanæum, qui jam vocatur Collis Sancti Stephani, literâ O notato.

CAPUT DECIMUMQUARTUM.

- 1 **E**cclésiâ moderna à Christianis aedificata, cum atrio ante portam, ab utraque parte cellulas habens. Ecclésiâ etat trium

- fornicum supra columnis, & cælis longiorinem habet palmorum 90, latitudinem 42, alii duo lati palmis 17, vestibulum rotundum in fronte 32 palmorum diametrum continet.
- 2 Ambulacrum seu domicilium 50 palmis longum, 18 latum, in quo versus Zephyrum vestibulum erat.
- 3 Tempium sexangulum, cujus diameter 42 palmis metiebatur, ubi in angulo versus Zephyrum, angulatum peristylum erat, latum 14, profundum 15 palmis.
- 4 Diversa Cubicula quadrata, in quibus reperuntur Epistylia intus in muris, & epistylum unum in medio. Omnes hæc antiquitates murorum, recentiori modo cæmentatæ sunt.
- 5 Varii muri antiqui per locum sparsi, sed omnes dissesti, quorum fundamenta penitus excissa sunt aratris, quæ tanto tempore agros illos coluerint, adeo ut agnosci nequeant pro eo, quod fuerint.
- 6 Planum vel area lata 220 palmis.
- 7 Murus cum sustentaculis, dictum planum sustinens.
- 8 Planum deprellis Occidentem versus.
- 9 Ductus subterraneus super planum 6. 275 palmis longus, 19 latus qui lumen habebat ab aliquibus fenestris dicto plano respondentibus, & ubique cavernosis figuris depictus erat, quæ colores ut plurimum perdidit, sed occasione effodiendi deteximus quadam satis recentis, quarum fragmenta quædam ad Card. Barberinum detulimus.
- 10 Dux Porticus super Epistylia, quæ inservire debebant pro xylo, hoc est loco, in quo lûstabantur, & Athletæ sese exercebant in fronte hibernis temporibus; post quæ porticus alius erat ductus subterraneus, prædicto similis, & hic longus est palmis 203, latus 15.
- 11 Planum ante dictam porticum duplicem, in quo plantatium fuisse creditur.
- 12 Area longa 290 palmis, lata 240, altior plano nu. 6. & 11. quæ sustinetur à distis ductibus, ubi ex forma credi potest fuisse Palestram cum Peristyllo porticibus circumdato, in quibus sese exercebant Athletæ, & alii lûstatores, ætatis tempore sub dio.
- 13 Muri longi, quibus epistylia intermixta erant, tanquam ambulacra & cellulæ, qui sunt in prædio 10 palmis altiori quam planum nu. 11.
- 14 Domicilium quadrangulum, 40 palmis longum, 34 latum, ante cujus introitum lateri oculis angularis inter duas fenestras medius, & in aliis duobus lateribus duo loculi medium circumulum continent.
- 15 Scala, quæ à dicto plano descendebatur in distas porticus.
- 16 Plantities æqualis distæ viæ & muris.
- 17 Ruinæ quædam murorum, demonstrantes ibi fuisse transitum, longum palmis 100, latum 17.
- 18 Scala cum quibusdam cellulis in ambitu, quæ in ruinis conspiciuntur juxta dictum transitum.
- 19 Locus rotundo muro circumdatus, cujus diameter est palmorum 150.
- 20 Fossa magna variorum laterum, unde necque crassis muris cincta, & magnis lateribus quadratis probe conclugnatiss, qui summa cum diligentia elaborati sunt, ut aquam tenerent.

De valle, quæ collem ambi à parte Orientali, notata literâ P. ubi per amonitatem, cum rivulo aquæ irrigaretur, & per venustatem aedificiorum Villæ, dictam vallem conspiciuntur, Adrianus finxit (prout vult Ligorius) sua Tempe, ad invitationem Tempe Tessaliæ, quum propterea ripæ videantur excisæ, ut valles ad plantitiam reduceret.

CAPUT DECIMUMQUINTUM.

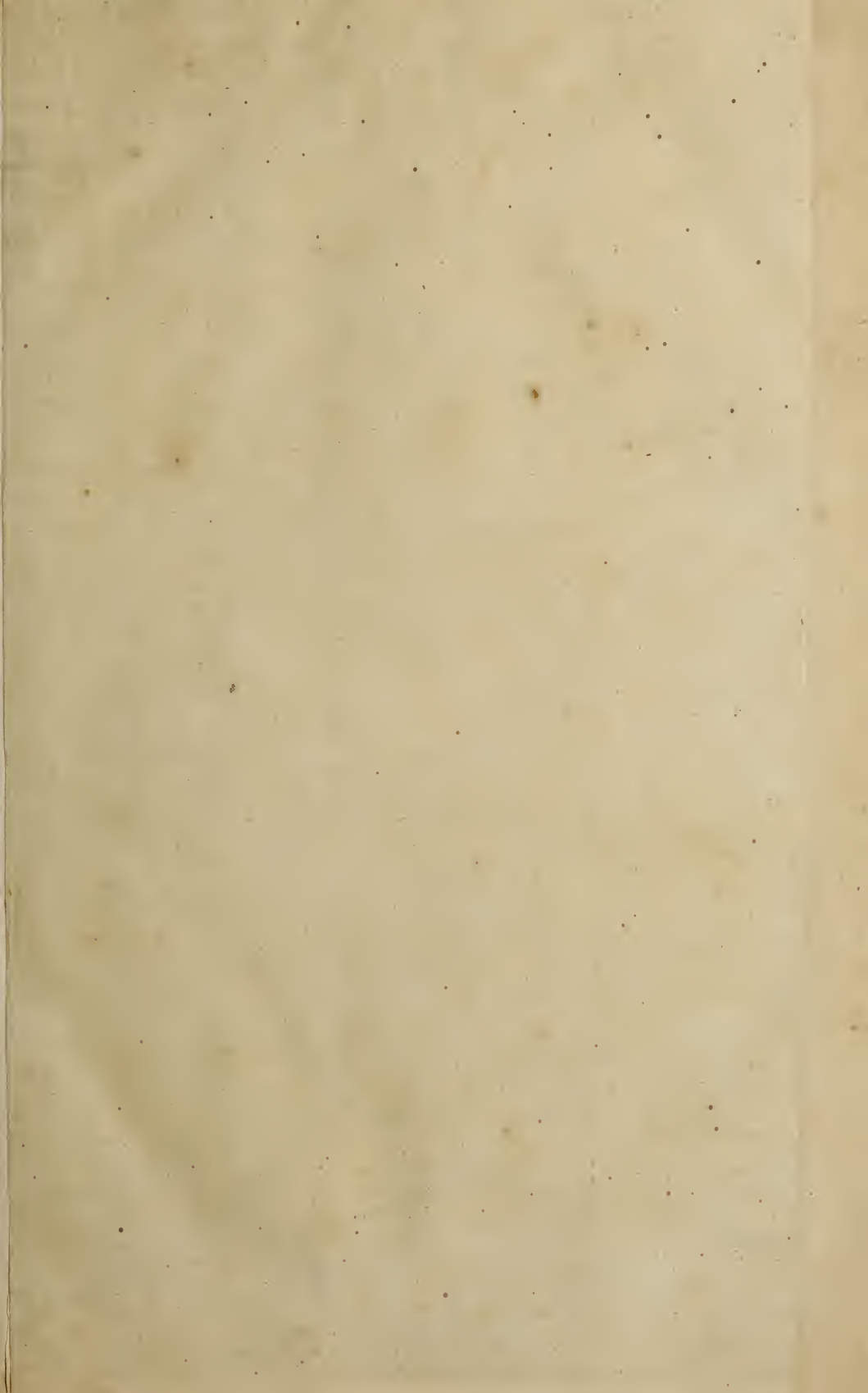
- 1 **I**nitium vallis, in qua est vinea Sebastiani Pacis, supra quam est Porticus nu. 8. notata literâ D. quæ ornatu vallis & Tempe inserviebat.
- 2 Pars vallis, in qua vinea est Joannis Baptistæ Capretti, cui opponitur pars Porticus nu. 1. literâ G. simul cum aedificiis nu. 27, & 28, literâ F. sub quibus ad vallis plantitiam est aedificium cum quibusdam scalis, in possessione dicti Capretti.
- 3 Locus cedrorum fossa nominatus, in quo Vineæ est Epiphaniæ Laurentii, ubi plures fontes aquæ scaturiunt, qui in dictum rivulum illabuntur, quo vallis irrigatur: hic Ligorius dicit inquirendo se reperisse fundamenta Hippodromi, cum multis eorum fragmentis. Huic loco insitit pars porticus nu. 1. cum aliis aedificiis contiguis literâ G.
- 4 Locus, in quo est Vineæ Belardini Bonamonetæ, ultra quam in reliquo vallis Meridii versus alia sunt Vineæ, & loca particularia, quæ simul cum valle, aliud latus vallis cingente prætermittimus, quoniam in præfens nihil illic consideratione dignum occurrit.

LATIUM,

FRANCISCO
BARBERINO SRE.
 CARDINALI EMINENTISSIMO.
 ac VICECANCELLARIO.
Hanc Villæ Adrianae Schnographiam
 P. V. D.
Joannes Janßonius a Wachsberge
 &
Heredes Elizei Weyerstraten

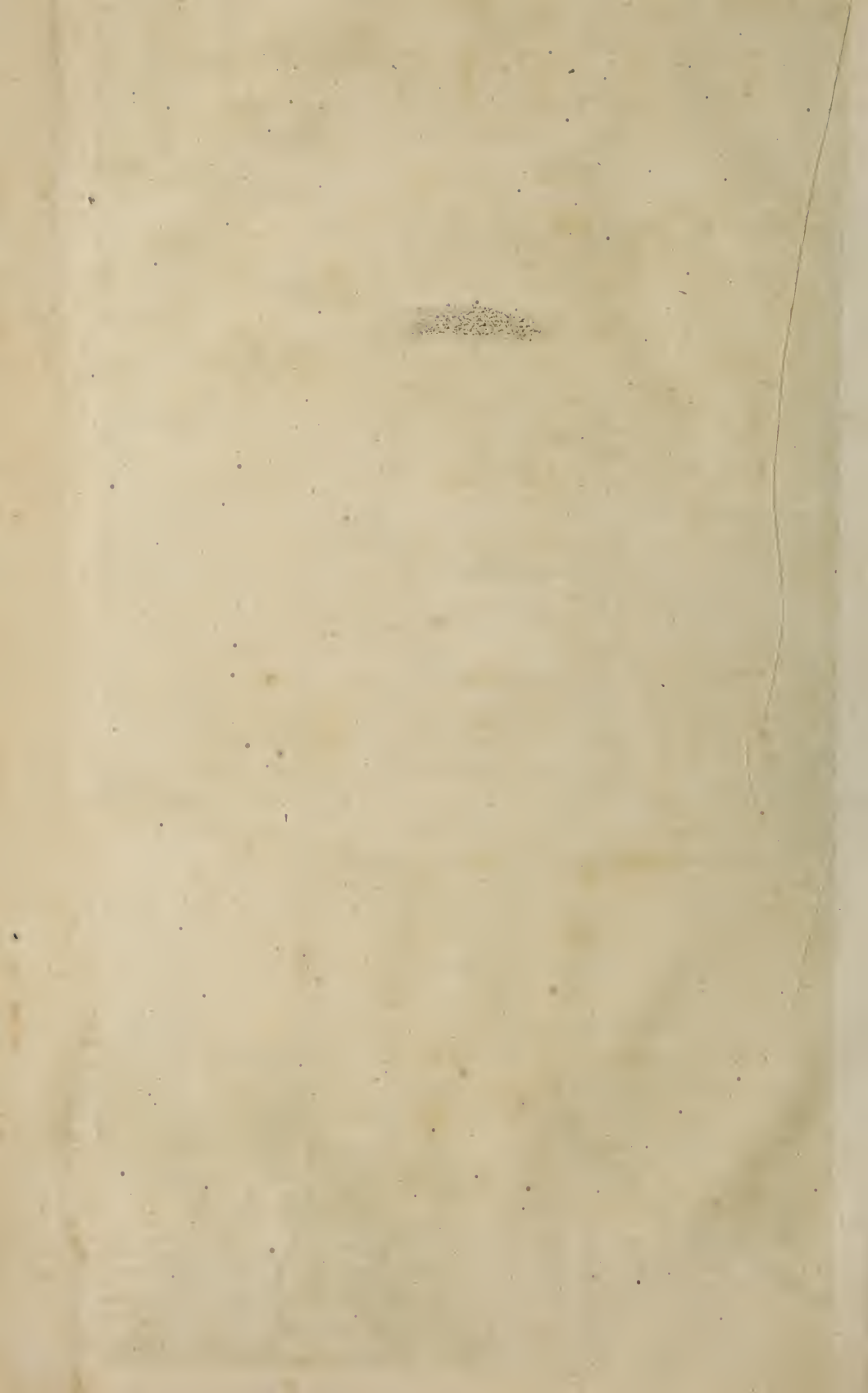

- Porte di Roma.
1. P. S. Pietro	9. P. Maggiore nuovo
2. P. Camalleggieri	10. P. S. Lorenza
3. P. S. Donato	11. P. S. Tiburtina
4. P. S. Stefano	12. P. S. Salaria
5. P. S. Paolo	13. P. S. Flaminia
6. P. S. Sebastiano	14. P. S. del Popolo
7. P. S. Lucina	15. P. S. di Castello
8. P. S. Giovanni	16. P. S. Celentana

**NOVA & EXACTA
CHOROGRAPHIA
LATII**
sive
TERRITORIUM ROMANI
Iuxta veterem et novum Suum; parallela
nominum comparatione elaborata
Studio et opera
Authoris & P. Innocentij Mattei
Monachi Camaldulensis.

L A T I U M,

id est,

Nova & parallela

L A T I I tum V E T E R I S tum N O V I D E S C R I P T I O,

Qua

Quæcunque vel NATURA, vel ambitiosum VETERUM Ingenium
admiranda produxit, juxta rerum gestarum temporumque feriem
Chronologico, Historico, nec non Physico Ratioci-
nio enucleantur exponunturque.

L I B E R I C H R O N O L O G I C U S,

sive,

De Origine & Antiquitate Latii, variarumque gentium à primævis
temporibus in eodem propagatione.

P R Æ F A T I O.

DE Latij Antiquitatibus disceptaturus, adeò dispa-
res Historicorum fere omnium opiniones reperio, ut
enarratione rerum pene confusus, historiarum Ariad-
næum filium num retrahendum, an ulterius deducen-
dum consultius foret, dubitarim, dum plerique anti-
quioribus præcorum temporum Authoribus neglectis
repudiatisque, Græcorum Historicis in veteri rerum descriptione unice
standum existimant; Alii contra, illos utpote biblicis Canonum traditioni-
bus magis congruos remis velisque sectantur; ita ut sicut unda trudit un-
dam, ita importunus ingeniorum fervor, quo se vertat, quid amplectatur,
quod sectetur, nesciat, atque adeò incidat in Scyllam, qui vult vi-
tare Charybdin; Complures etiam omni inaccessæ vetustatis pene-
trandæ spe sublata, non tam ad historiæ veritatem comprobandam, quàm
ad imitationis exemplum multa literis prodidisse videntur. Ea siquidem
monumenta, quæ primævorum hominum gesta hucusque incognita tem-
porum seculorumque vetustas obliteravit, illa inquam à veteribus Græ-
corum scriptoribus in fragmenta tracta, Orbem innumeris fabularum
conspirationibus impleverunt atque contaminarunt. Hoc rerum dispa-
ratarum litigioso negotio perplexus, dum singula cum singulis confero, &

*De Latij
Antiquita-
tibus va-
riant Au-
thores.*

*Veritas Hi-
storica fa-
bulis invo-
luta.*

A

juxta

juxta temporum seriem *Authores* cum *Authoribus* ritè coopto, accidit, ut in tanta tamen vetustatis caligine nonnullum subortum lumen, in deciden- da lite, securiorem me audacioremque reddiderit. Qui enim Græcorum de Latij antiquitate monumenta ritè & sagaciter contulerit, apertè vide- bit, illa ex sacris Bibliorum monumentis emanasse, tamet si multis mirisque modis sub umbratili quodam fabularum figmentorumque integumento con- taminatis, quæ vel ipse *Dionysius Halicarnassæus Romanorum Historicus*, pro sua sagacitate ingenij, excellentique qua pollet judicij vigo- re, uti paulo post videbitur, testatur. Unde neque *Berosum*, (si *Annii figmenta* excipias) neque *Catonis de Originibus* fragmenta; nec *Archilochi*, *Antiochive Syracusani*, neque *Fabii Pictoris*, *Mvrfilli Lesbii*, aliorumque, quorum in hoc opere mentionem gra- vissimi *Authores* faciunt, multorum more non omninò repudianda putem; cum præterquam quod uti à *Romanis Historicis*, *Livio*, *Dionysio*, *Varrone*, *Eusebio Pamphilo*, passim allegantur, multa quoque con- tineant veritati haud absona; ita quoque in tanta caligine etsi sub obscu- rum, nobis tamen lumen nonnullum præbere possint, quo duco ἀτακτος illa κει ἀ σύνδεσσι rerum vetustas tandem lumini suo, quantum fieri potest, restituatur. Si verò dubiorum occurrentium scopuli nonnemini minimè superari posse videbuntur, tunc de ambiguis dubitare consultius erit, quam omissis relictisque omnibus ab ulteriori inquisitionis indagine animum despondere. Certe *Analogicæ* & *Combinatoriæ* artis notitiam multum in conciliandis concordandisque *Authoribus* posse, & ad por- tas *Veritatis* si non omnino, saltem aliquo usque pandendas conferre, nos in hoc opere *Numinis* aspirante gratia demonstrabimus. Quod ut fiat, Tu interim *Lector* ausibus nostris fave.

P A R S I,

De Colonijs LATII.

C A P U T I.

De primis Latij Colonis, eorumque continuata successione.

Ntequam confusam & ve-
tustatis caligine obseptam
de primis Latii Colonis
originem exploremus, ut
more mihi solito.

Suppono *Primò*, Italiam si non an-
te, saltem immediatè post turris extru-
ctionem multiplicatis in immensum
humani generis familiis habitari cœ-
pisse, & plerique tum Latini tum Græ-
ci Authores id abundè testantur.

Suppono *Secundò*, Noëmum humani
generis instauratorem, primum in
Italia Coloniarum Authorem fuisse, uti
& aliarum in triplici Orbis terrarum,
inter filios *Sem Cham & Iaphet* facta,
partitione teste *sacro Genesis textu*, distri-
butorem; ad introducendas verò in Ita-
liam Colonias Noëmum non tam hu-
mano consilio, quàm divino quodam
instinctu impulsuque, & ut cum *Livio*
loquar, urgentibus fatis, adactum fuisse,
ut, ubi occulta divini Numinis dispen-
satione suo tempore verbi incarnati
vicaria in terris sedes & potestas para-
batur, ibidem quoque primus is, qui
humanum genus ab undarum eluvio-
ne Arcæ beneficio conservarat, alteram
Arcam ordiretur Ecclesiæ Dei, qua
quotquot reciperentur, à secundo post
Cataclysmum naufragio servarentur
immunes, & filiorum Dei vitæque æter-
næ consortio semper beati existerent:
Uti *S. Augustinus de Civ. D.* scite sanè
ostendit.

Suppono *Tertiò*, ex nepotibus,
pronepotibus abnepotibusque Noë-
mi, semper prioribus cum tempore defi-
cientibus, in eorundem locum alios
ad bellum usque Trojanum conferta

hominum multitudine stipatos succes-
sisse.

Suppono *Quartò*, in Italia, si *Fabio* Latium &
Pictori credimus, primas omnium Re-
giones fuisse Latium & *Hetruriam*, quas
fixis sedibus coloni inhabitarint, uti
postea fusius ostendemus.

Suppono *Quintò*, Noëmum varijs
passim nominibus à posteris fuisse de-
scriptum. Alii eum *Ianum*, vel ob vini
usum repertum, ab Hebraica voce *Iain*,
vel Chaldaico *Iaino*, quod vinum no-
tat, sic appellant: *Græci* verò *Oenotrum*

vocitant, quod cum *Iano* prorsus, quo-
ad significationem coincidit, quasi dicerent
vini expressorem. Alii *Saturnum*
quoque dicunt, eo quod omnes ij, qui
humani generis propagatores homines
rerum ad vitam sustentandam necessa-
riarum curatores fuissent, *Saturni* dicerentur,
quasi Deorum hominumque
patres: de quibus vide *Xenophontem de*
æquivocis. alii *Sabatium*, aut *Sagam*, non-
nulli omnia simul nomina confun-
dunt: Unde multiplex illa appellatio-
num æquivocatio ingentem apud Hi-
stóricos confusionem obscuritatemque
intulit, dum quisque, quod sibi magis
congruum videbatur, suæ gentis *Satur-
no, Iovi, Belo, Herculi, Atlanti*, juxta pro-
positam analogiæ amussim, actionum
similitudine quadam, adaptavit; atque
inde nata prodigiosa illa Deorum
mythistorum progenies, quæ stolidi
πολυθεϊα mundum mox innumeris
superstitionibus involvit. Quicunque
enim *Græcorum* Fabulosas narrationes
ritè contulerit, apertè videbit, eas aliun-
dè incunabula sua fortitas non fuisse,
nisi ex primorum post diluvium ho-
minum

Italia
quando
cœperit
habitari.

à Noëmo
Colonie in
Italiam
deductæ
divino quo-
dam instin-
ctu.

Latium &
Hetruria
antiquiss-
imæ in Ita-
lia sedes.

Noë varijs
nominibus
appellatus

Saturni
quoniam di-
cebantur.

Omnes fa-
bulose nar-
rationes ex
sacris lite-
ris originem
suam ha-
bent.

minum variis gestis, ac portentosis operationibus, quas paucim in *sacris Codicibus* cum admiratione legimus. His igitur præsuppositis, jam occæptæ historiæ filum perfequamur.

Quatuor apud Historicos lego Colonialium expeditiones in *Latium*: quarum priorem dicimus *Ianigenam*; secundam *Pelasgorum*; tertiam *Evandri*; quartam *Æneæ*. De quibus singulis:

CAPUT II.

De prima Janigenarum expeditione in Latium.

Noemi & filij Cham diffidium.

Ngens Noënum inter & filium juniorem Cham diffidium fuisse, *sacra nos docent Volumina*. Oderat enim Noë Cham, tum ob degeneres à sancta sua stirpe mores; tum ob impudicam, & omnis verecundiæ expertem, qua patris honestatem dedecorarat, actionem; tum etiam ob turpem apostasiæ notam, qua relictis sanctis prædecessorum Patrum institutis, divini Numinis cultu repudiato, frena laxabat ad omnem impietatem & propudiosæ vitæ licentiam: siquidem teste *Origene, Tertulliano, Iustino*, novus Idolorum inventor, Saturnicarum adhæc artium cultu iretutus, omnium depravabat mentes, omnium animos sacrilegis dementabat superstitionibus, artibusque magicis, quibus & filios suos *Chus, Misraim*, cæterosque summo studio erudire non cessabat, innato quoque contra Noë Ianum Patrem Fratresque suos odio instimulatus, quibusque poterat, eos modis perfequebatur. Nam cogitationum variarumque molitionum æstu abreptus, abundè cognoscebat, votorum se suorum compotem minimè futurum, quam diù patrem technis suis invigilantem obfistentemque superstitem videret. Noë verò, cum quotidie maledictam *Chami* stirpem tum robore, tum potentia fretam in ingens incrementum assurgere videret, libidinem impietati junctam ubique dominari, ne à Deo electa stirps sua simili contagione corripetur, cedere malis consultius esse judicavit. Assumptis ita-

Perversa Chamii vi.

que filio *Iaphet, Comero*, cæterisque nepotibus *Iapheti* filii, in eam se contulit *Italia* regionem, quam *Kittim Hebrei* vocant, quo cum ad colonias constituendas abdita trahebat divini providentiæ dispositio: id est, in *Latium*. Verùm ne quis me proprio ingenio in hisce quicquam confinxisse suspicari possit, is consulat *Apologeticum Iustini Martyris, Tertullianum de pallio virginis, Augustinum de Civit. Dei, Clementem Alexandrinum in protreptico, cæterosque in hunc Genesis locum: Cæpitque Noë vir Agricola &c. C. 9. vers. 20. Commentatores & interpretes*. ubi quæcunq; de perversitate *Chami*, & in patrem persecutione mota, à me hucusque dicta sunt, amplioribus verbis descripta reperiet. Subscribunt hisce tum *Rabbinorum Arabumque traditiones*, quas longum esset referre: Vide *R. Becchai in hunc locum, Baal Hatturim in micra baggadala in Iosue C. ult. Item Librum Rabboth super c. 10. Gen: ubi expresse dicitur, Noënum impietatem & iram Chami, filiorumque Chus & Nimbrod, fugientem susceptis Iapheti filijs Gomer & Elisa in Kittim regione sedem fixisse: quod idem Author Nubianus in sua Arabica Geographia ostendit, quos quò minus allegem, characterum inopia causa fuit. Si quis tamen hæc omnia ex fontibus, quæ adduxi, demonstrata scire desiderarit, is adeat cap: 2. 1. lib: *Obelisci Pamphili*, & *Tomum 2. Oedipi Aegyptiaci*, ubi quæ adduxi, omnium Orientalium scriptorum autoritatibus ubertim exposita reperiet. Accedit hisce *Berosus* pervetus Author, qui qualis fuerit, in præfatione expo-*

Nota Noë Colonia-rum in Kittim.

Testimonia SS. PP. Rabbinorum, aliorumque Scriptorum.

Baal Hatturim.

Italia olim Kittim dicta.

expofuimus, quem & paffim tum apud Latinos, tum Hebræos, atque Arabes, fub nomine *Bar Hofchia* allegatum reperio. Hic in *Chaldaicis* fuis antiquitatibus l. 5. fic expeditionem *Ianigenarum* defcribit: *Nembrodo* & *Belo* in *Babylonia* ne dominantibus, vehemens ulterius extendendi regni amor, & indomita imperandi ambitio inuafit, fed cum unicum, qui aufibus eorum obfiftere poffet, *Sabbatium Sagan*, (quem & *Saturnum* vocat) in *Armenia* fuma cum potestate dominantem intelligerent, aduerfariumque haberent, nihil non egerunt, ut ejus interimendi opportunam occafionem nancifcerentur; quod cum intelligeret *Sabbatius Saga*, in *Bactris Armeniae* ultimis montibus, impotenti *Beli* furori ad tempus cedendum ratus, fe abcondit, donec *Belo* defuncto fuffeffit *Ninus* filius, qui & ipfe animum ad *Sabbatium* conficiendum adijciens, hoc fublato fibi jam dudum *Mundi* dominatum fponderat. *Saturnus* haud nefcius concepti in fe *Nini* moliminis, ut latere poffet, oportunè fe fubducens in *Italiam* unà cum ftirpe fua fe contulit, ubi à *Iano* patre fuo, jam ibidem foundationi coloniarum intento benignè exceptus, princeps fupra *Aborigenas* in ea regione, quæ poftèa *Latium* nomen meruit, conflitutus fuit, ubi *Iani* fecutus exemplum mortales rudes adhuc & rerum inexpertis, agros colere, legibus à fe conflitutus vitam civilem modumque colendi Deum, docuit; Unde & hic *Saturni* nomen apud pofteros meruit, ut vel huc refpexiffe videatur *Virgilius* l. 8. *Æneid.* dum fic canit:

Primus ab æthereo venit Saturnus
Olympo
Arma Jovis fugiens, & regnis exul
ademptus.
Is genus indocile, ac difperfum montibus
altis
Compoſuit, legesque dedit, Latiumque
vocari

Maluit, his quoniam tutus latuiſſet in oris.
Aureaque, ut perhibent, illo ſub rege fuerunt
Secula, ſic placida populos in pace regebat,
Deterior donec paulatim, & decoloratas,
Et belli rabies, & amor ſucceſſit habendi.
Sæpius & nomen poſuit Saturnia telus.

Dicit Poëta, primum in *Latium* veniſſe *Saturnum*, quem multi cum *Iano*, aut filio *Iani Gomerio Gallo*, ſive quod idem eſt, *Sabatio Saga*, uti in æquiuocatione nominum fieri ſolet, confundunt. Nos haud incongruè hoc loco *Noënum* primum *Saturnum* hinc indigitari exiſtimamus; hic enim prior æthereo venit *Olympo*, id eſt monte *Ararat Armeniae*, *Caspiorumque Olympo*, deſcendens, arma *Iovis Beli*, id eſt *Chami*, qui *Baal* ſive *Bel*, quod *Chaldaicè* dominum ſignificat, ambitioſo titulo ſuperbiens, mota in *Saturnum* perſecutione, eum juxta *Beroſi* traditionem, aliorumque ſupramemoratorum, fugere coëgerunt in eam regionem, quod *Latium* indè dictum fuit, his quoniam tutus ab ira *Beli* latuiſſet in oris, ubi primum homines, quos ſecum adduxerat, montibus affuetos, (ſubintellige *Aborigenas*) nulloq; adhuc humanæ vitæ cultu inſtructos, indocile hominum genus compoſuit, legibusque præſcriptis munivit, Deorum, id eſt, Religionis cultum eos docuit, placida populos ſub pace regebat tanta animorum concordia, ut exindè non immeritò aurei ſæculi nomen obtinuerit; quæ omnia paulò ſuprà à nobis allatis conſentiunt. Qui vero per hunc *Saturnum* Regem *Cretenſem* putant intelligi, uti *Seruius* in hunc locum, audiendi non ſunt, quod ita oſtendo: Primò, *Saturnus* Rex *Crete*, juxta *Computum Eusebii*, *Saturno Affyrio*, *Armenio*, aut mavis *Caspio* 700 annis poſterior fuit. Secundo, tempore *Saturni Affyrii*, *Noemi*, ſive *Iani*, homines dicuntur fuiſſe rudes, om-

Beroſus idem quod מלכות Bar Hoſia, id eſt, filius Hoſæ.

Belus & Ninus inſoliantur Sabbathio.

Sabbatius fugiens inſidias Nini in Italiam venit.

Saturnus qui ſucrit?

Saturnia ſecula.

Saturni, id eſt, Noëmi in Latium migratio. Cham dicitur Jupiter, ſeu Baal aut Bel.

Sub Saturno aurea ſecula

*Falsa sen-
tentia de
Saturno
Rege
Cretæ.*

nisque Civilis vitæ expertes sine legibus, sine agrorum colendorum noticia in montibus speluncisque vitam degentes, unde & *Aborigenes* à posteris deindè, teste *Dionysio* dicti fuerunt. Quæ de *Saturno Cretensi* dici minimè possunt, cum sub eo jam orbis terrarum eximiè cultus legibus institutis vigeret, agricultura varijs inventionibus promota esset, hominesque ad omnes artes idonei haberentur, polemica ars summam jam incrementum obtinisset. Item fuit primus *Saturnus Assyrius* homo justus & pacificus, sedulusque divini honoris religionisque promotor. Contrà *Saturnus Cretensis*, homo sceleribus celebris, crudelitate immanis, &

*Pessima vi-
ra Saturni
Cretensis.*

ut *Trogus* dicit, patris *Saturni* castrator, nam patrem castrare præcepit, propriisque occidit filios, bella gessit cum Titanibus: verbo, totum Cretensis regni statum immodica perturbatione confudit. quæ de *Iano Saturno* primo dici nec possunt, nec debent. Et ita sese rem habere, luculenter demonstrat id, quod *Trogus* de castrato *Iovis* patre *Saturno* adducit: siquidem totum hoc finxere poëtæ occasione *sacri Textus*, & successiva traditione primorum hominum, de *Chamo* & *Noëmo*, cujus virilia detecta & fratribus impudicè monstrata docet *sacra Genesis Historia* c. 9. scriptoribus suprà adductis de castratione & emaculatione à *Chamo* facta *Noëmo*, occasionem dedere, que unanimis omnium ferè *Rabbinorum* & plerorumque *Latinorum* sententia est, uti fusè ostensum fuit c. 2. l. 1. *Obelisci Pamphili*. Multa itaque, ut ex suppositione quinta patet, Poëtæ suis affinxerunt *Dijs*, quæ non nisi primorum sæculorum hominibus attribuenda sunt.

Dij Poëtarum, primorum sæculorum homines erant.

è Saturno, i. e. primo post diluvium habitatore Latium, Saturnia tellus dicta fuit. א שר צוה Hebræis quod abscondere, & latere significat.

Ex his colligitur non à *Saturno Cretensi* *Latiam* terram *Saturniam*, sed ab illo *Saturno* primo post diluvium in *Latium Hetruriamque* coloniarum introductore *Noëmo* appellatam fuisse: siquidem regnante *Saturno Cretensi* jam abolito nomine *Saturniæ Regionis* *Latium* passim *Italia* dicta fuit, & ex

computu annorum, juxta *Berosi*, *Catonis*, *Sempronii* & *Fabii Pictoris* sententiam facile ostenditur, ex apposita *tabula chronographica* patet. Nec desunt Græci Latiniq; Authores, qui nostram hanc sententiam tucantur. *Herodianus* l. 2. (*Anno*, inquit, *ineunte diem Romani festum agunt, ad vetustissimum Italiae Deum referentes, cujus etiam Saturnum ipsum, cum à Jove filio regno pulsus in terram descendisset, fuisse hospitem prædicant, veritumque filii dominantum, absconditum apud eum latuisse, unde & nomen illi Italiae loco impositum volunt, & Latium appellatum fuisse, vocabulo è græco sermone in patriam translato.*) Ex quo patet, *Herodianum* hoc loco *Saturnum Ianum* & antiquissimum Deum, *Saturnum* primum indigitare, quia paulò post, eum apertis verbis *διὰ προσώπων* id est, *bifrontem* cognominat, qui *Iaphei* & nepotes, sive is *Gomerus* fuerit, sive *Sabatius Sagas*, *Saturnum* secundum patriam extorrem, hospitio exceperit, sic enim *Herodianus* loquitur: (*Regionem*, inquit, *istam, quæ nunc vocatur Italia, regno Janus obtinuit, hic cum Saturnum classe pervectum exceperit hospitio, & ab eo edoctus peritiam ruris, ferum illum & rudem ante fruges cognitas vitæ in melius redegerit, regni ejus societate muneravit; hosque unâ concordæque regnasse, vicinæque oppida communi opera condidisse.*) qualia verò hæc fuerint, *Virgilius* narrat:

Janus Italiae Rex.

Hæc duo præterea disjectis oppidamuris

Reliquias veterumque vides monumenta virorum

Hanc Janus pater, hanc Saturnus condidit arces

Janiculum huic, illi fuerat Saturnia nomen.

De quibus in sequentibus pluribus agemus. Addit deindè *Herodianus*, „posteros duos eis menses dicasse, „Decembrem sacrum *Saturno*, „Januarium *Iano*, adeoque *Ianum* à „*Saturno* totam hanc *Regionem*, „quod *Latium* dicitur, *Saturniam* vocasse,

vocasse, juxta illud Maronis :
Sepius & nomen posuit Saturnia tellus.

Quæ & Ovidius fastor. i. confirmat
 hæc verbis :

Hæc ego Saturnum memini tellure receptum.

*Calitibus regnis à Jove pulsus erat.
 Inde diu genti mansit Saturnia tellus;*

Dicta quoque est Latium terra latente Deo.

Isidorus Orig. l. 14, c. 4. Italia olim Saturni Regis nomine Saturnia appellata fuit, mox & Latium dicta, eò quod idem Saturnus à Jove pulsus, ibi latuerit. Columella in præfatione rei rusticæ : *In hoc Latio & Saturnia terra, ubi Dii agrorum culturam progeniem suam docuerunt.*

CAPUT III,

De Aboriginibus, Oenotrijs, Italis, Sicanis, Umbris, Pelasgis, Latij Veteris Colonis.

Primi Latij populi.

Mnium Historicorum unanimis sententia est, primos Latii Colonos fuisse Aborigines, Oenotrios, Sicanos, Umbros, Pelasgos: At qualesnam illi fuerint, ex qua stirpe hominum primum prodierint, quomodo in Latium pervenerint, quam horum nominum etymologia, uti mirum in modum tum Græcos, tum Latinos Authores cruciat, ita ex caliginosa vetustatis nebulâ occæcatis vix est, qui aliquid certi & solidi, etiam summo adhibito conamine, assignet. Hanc summam Authorum perplexitatem, irreconciliabilem ferè in diversa abeuntium discrepantiam, confusionemque, cum intuitu essem, senè Græcos cum Latinis, hos cum Hebraicis Chaldaicisque traditionibus summo studio conferenti, lumen tandem nonnullum, tametsi subobscurum, mihi obortum, me in concordandis Authorum litibus dato animo audaciorem fecit: quod & Lectori hoc loco eo candore, quo semper fui, communicandum duxi, libertate unicuique relicta, ut de meâ speculationis veritate, non tamen sine ratione fundatæ, quod libuerit, sentiat, quam si non probaverit, spero futurum, ut saltem conatum meum in laude reponat. Et ut ab *Aboriginibus* incipiamus,

Difficilis in exponendis rebus inaccessæ vetustatis.

Concordantia Authorum.

Aborigines vetustissimam Italie seu

Latii gentem omnes appellant: quorum nomen tum primum desuit, cum Aeneas potius Latio nomen Aboriginum cum Latinorum nomine commutavit. Dionysius ex melioribus primus ubique passim hanc inaccessam antiquitatem dicit. Thucydides, ubi de Sicilia agit in principio Libri VI, Aborigines cum Sicanis confundens, utramque ad Itali seu Oenotrii originem reducit, cui Virgilius subscribens l. 7, sic canit:

*Quin etiam veterum effigies ex ordine
 Avorum
 Antiqua ex cedro, Italusque, paterque
 Sabinus,
 Saturnusque senex, Janique bifrontis
 imago
 Vestibus adstabant, aliique ab origine
 Reges.*

Ubi ab origine Reges, Aborigines luculenter indicat, ad Saturni tempora ea relegans.

Sextus quoque Aurelius l. de origine gentis Romanæ, originem horum immediatè post diluvium à Ianigenis traxisse ait: *Quidam, inquit, tradunt, terris diluvio coopertis, passim multos in montibus, ad quos confugerant, constituisse, ex quibus quosdam sedem querentes pervectos in Italiam Aborigines appellatos fuisse.* Ubi videtur tamen putasse quosdam tempore diluvii in montibus servatos, quod sacro Textui adversatur.

Aborigines unde in Italiam pervenerint.

Justinus

Saturni r. iustitia & pictas.

Mons Saturnius, nunc Capitolium.

קִיִּתִּים

Cethæi qui, & unde dicti.

Aborigines & Tyrheni gentis imaginæ, non advenæ. Dionysius Halic.

Justinus Trogi epitomator l. 43. Italia cultores primi Aborigines fuere, quorum Rex Saturnus tantæ fuisse iustitiæ traditur, ut neque servierit sub eo quicquam, nec quicquam privatæ rei habuerit, sed omnia communia indivisaque omnibus fuerint, unde & Saturnalium festa suam traxerunt originem. Itaque Italia à Regis nomine Saturnia appellata est, & mons in quo habitabat, Saturnius, in quo nunc veluti à Jove pulsò sedibus suis Saturno, Capitolium est. &c. Cedrenus quoque Aborigines nomine Ceteos appellasse reperio ab Hebraico nomine *Kit-tim*. ita enim ait in Annalibus: Italiae tunc regnum tenuit Herculis filius Telephus, & post hunc filius ejus Latinus annos 18. ὃς τῆς Κηταιῶν μετωνόμασε Λαλίνω, qui Ceteos de se appellavit Latinos. Cui Suidas subscribit: Latini, qui nunc Romani: Telephus enim Herculis filius cognomento Latinus μετωνόμασε τῆς πάλαις Κηταῖας λεγομένους, ἢν Λατίνους, qui Cethæi olim nominabantur, mutato nomine modo dicimus Latinos. Fuerunt autem Cethæi dicti à Cethi, uti est *Gen: c. 10.* progeniti à Iavan filio Iaphet, in nepote Noëni; unde & in hunc usque diem Itali apud Rabinos dicuntur *Kit-tim*. Patet itaque Aborigines alios non fuisse, quàm *Ianigenum* genus, quorum originem *Dionysius*, uti comperire non licuit, ita quoque mirum in modum perplexus, jam Græcanicæ originis esse dicit, jam fluctuando, quod primò asseruerat, in incertum trahit: tandem, cum ex hoc actu se evolvere non posset, tutiorem viam secutus, *Aborigines*, uti & *Tyr-rhenos*, gentem dicit expressis verbis ἀρχαῖον, ἀρχαῖον, μηδαμὸθεν ἀφικόμενον, ἀλλ' Ἰπάρχουσαν τὸ ἔθνος ἀπεφαίνοντες; non advenam, aut à posteris Græcorum temporibus introductam, sed indigenam esse, id est, primum hujus terre possessorem. & paulò post, rationem suæ assertionis dat, his verbis: ὅτι ἐδὲν ἄλλω γένει ἕτερόμυθωσον, ἕτερόμυθον εὐείκεται, quia vide-

licet nulli alteri genti, linguâ, moribus, institutis convenire compertum est. Mirè porò de etymo *Aboriginum* inter se digladiantur, nonnullis id ἀπό τῶν ὄρεων οὐκίσεως, ab habitatione in montibus, uti *Dionysius*; aliis ab errore multiplici, quem in *Latio* quærendo subierant, quali *Aberingines*, aut *Aberrones*, vocitantibus. Priorem etymologiam plerique Græci Latinique tum Poëtæ tum Historici tuentur, tanquam Græcæ linguæ magis propriam. Sed enim, cum *Dionysius* eos ἀρχαῖον gentem esse dicat; alii quoque à *Cethi* nepote *Iapheti* propagatos dicant, uti paulò ante ostensum fuit: præterea eos ab *Evaandro* primùm Græcæ literas accepisse *Dionysius* alii que dicant, certum est, nomen eorum, uti altioris id originis est, ita quoque à Græco haud quam derivandum esse.

Dico itaque, *Aborigines* fuisse primos illos *Ianigenas*, qui flumen transfuentes unâ cum *Iano* novas quæsituro colonias, primò in *Latiūm* appellentes, ibi sedem fixerunt. Dicti autem fuerunt *Aborigines*, non ab habitatione in montibus facta, quibus metu novi fortassis diluvii superventuri, tanquam locis tutioribus delectabantur, sed à Chaldaica voce, *Aburegenis* אבירי גנים, quod teste *Guidone Boderiano* in *Lexico suo Syro-Chaldaeo* significat, *Transfentium duces*. Quis enim nescit, *Hebrum* eadem de causa à transitu fluminis dictum esse? Est itaque *Aborigenes*, vox Chaldaea ab אביר Abor, quod *transfire*, sive *pergere ad alia* significat, & גנים, quod *generosum, nobilem, ducem & præfectum*, juxta citatum *Guidonis Lexicon*, notat; quæ duæ voces in unum conjunctæ dant verbum *Aburegenis*, אבירי גנים quasi diceret, *transfentium populorum Duces*; quas voces cum Græci non intelligerent, jure suæ eos originis fecerunt, quasi ἄρχαῖον ὄρεων, id est, in montibus genitos *Aborigines* appellantes, quamvis variè eos in voce *Ab* perplexos reperiam. Eandem

De etymo Aboriginum variæ opiniones.

Aborigenes vox non Græcæ sed Chaldaea est.

Heber unde dicitur.

De Sicanorum origine varie opinionēs.

Eandem Authorum confusionem circa originem *Sicanorum Siculorum* reperio; quos nonnulli cum *Ianigenis* & *Aboriginibus* eodem faciunt: quidam cum *Pelasgis* confundunt; plerique antiquitatis ejusdem cum *Aboriginibus* asserunt. Ita Dionysius Halicarnasus: l. 1. Antiq. Rom: *Urbem, inquit, terræ marisque totius principem, quam nunc Romani inhabitant, primi in omni memoria barbari Siculi tenuisse feruntur, ἄβυρῶτες, gens indigena: superiori verò tempore aliosne habuerit colonos, an deserta & inculta fuerit, nemo potest certo dicere.* Dixerat autem & *Aborigenas*, uti suprâ ostendimus, *ἄβυρῶτες, gentem indigenam*, aliundè à posteris non introductam. Patet itaque *Sicanos Aboriginibus* semper synchronos fuisse: usos autem fuisse *Sicanos* & *Aborigines*, ob nimiam vetustatem, linguâ *Græcis* incomperatâ, *Agellius* l. 1. c. 10. testatur. *Favorinus*, inquit, *Philosophus* adolescenti veterum verborum cupidissimo, & plerasque voces nimis prisca, & ignotissimas à quotidianis communibusque sermonibus expriment; *Curius*, inquit, & *Fabritius* & *Coruncianus antiquissimi viri vestri, & his antiquiores Horatii illi tergemini plane ac dilucidè cum suis fabulati sunt, neque Auruncorum, aut Sicanorum, Pelasgorumve, qui prius Italiam incoluisse dicuntur, sed ætatis sue verbis locuti sunt.* Quæ omnia ostendunt, antiquissimam gentem fuisse, & multò ante *Pelasgorum* adventum *Latium*, vicinaque loca incoluisse. Undè *Virgilius*, dum bellum *Aeneæ* describit contra *Latinos*, sic canit:

*Agmina densantur campis, Argivaque pubes,
Auruncæque manus, Rutuli, veteresque Sicani.*

Sicani pulsi ab Aboriginibus.
Circa etymologiam Sicanorum variant AA.

Ubi *Servius* ita commentatur: *ubi nunc Roma est, ibi veteres fuerunt Sicani, qui postea ab Aboriginibus pulsi sunt.* Undè tamen hoc nomen *Sicanorum* sit inditum, varii variè deducunt. *Thucydides*

l. 6. ait, *Siculorum Italiae* colonorum regionem, à Rege quodam *Siculorum Italo*, sic dictam fuisse; alii ex *Sicilia* seu *Sicania* sic dictos putant; sed cum illi ab omnibus ferè Authoribus non ex *Sicilia* in *Latium*, sed contrâ ab *Aboriginibus* & *Pelasgis* ab hisce *Latii* sedibus suis pulsi in *Siciliam* trajecisse dicantur, certum est, eos primos *Latii* unâ cum *Aboriginibus* incolas fuisse. Sed de his, uti & de alijs, mira Authorum contentio & lis est. Nos eam, quantum licebit, decidere conabimur.

Cum itaque *Aborigines* & *Sicani* primi *Latii* coloni dicuntur ex citatis Authoribus, verisimile est, eos alios non fuisse quam *Ianigenas*, ex *Chaldaica* stirpe prognatos, uti vox ipsa *Chaldaica* indicat. *Chaldæi* siquidem principem populi aut ducem exercitus indicaturi, voce utuntur *ܫܘܢܐ Segan*, in plurali *ܫܘܢܐ Seganin*: quod prepositum, præfectum, principem, Magistratum, vexilliferum, aut *Colonellum* indicat. Atque à ducibus, qui *Segani* dicebantur, quotquot eorum ducum subdebantur imperio *Segani* appellati sunt: quemadmodum & modò milites dicuntur à præfecto militiae, cui subduntur; erat autem proprium nomen eorum, qui populos novas quæsituros colonias ducebant: atque adèò cum nominis *Aboriginum*, quos suprâ à *transfuentium populorum* ducibus nominatos fuisse diximus, significatione non differunt, quamquam fieri potuit, ut quemadmodum *Siculi* diversis turmis, diversisque juribus, locorumque possessione utebantur, ita quoque diversis nominibus ad distinctionem usi fuerint, atque adèò, uti hodierno die fit, facili de causa unus populus alterum bello moto à sedibus suis expulerit; ut de *Sicanis* ab *Aboriginibus* pulsis suprâ dictum fuit.

Sicani non à Sicilia, sed à voce Chaldæa sic vocantur.

Porro *Oenotrii* hoc loco non minorem involvunt difficultatem, dum originem eorum anxie scrutantur Authores. Quidam putant, à *Lycæonis* filio *Oenotro* colonias in *Italia* quæsituro pulsis

Oenotriorum origo & antiquitas.

pulsis *Aufonibus*, occupatam *Oenotriam*, quæ *Aufonia* primò dicebatur, incolasque deindè *Oenotrios* appellasse; alii in vini nobilioris abundantia sic appellatam *Italiam* ferunt. *Dionysius* l. 1, more suo, dum mirum in modum de eorum origine fluctuat, tandem sic dicit: *Quæ de sede & genere Oenotrorum à poëtis ac priscorum sermonum scriptoribus tradita sunt, hos ego secutus, si (ut Cato & Sempronius multiq. alii tradiderunt) Aboriginem gens vere fuit. Græcanica, mihi persuasum habeo, eam Oenotrorum istorum fuisse progeniem. Nam Pelasgos Cretenfes & quotquot in Italiam traducti sunt, posterioribus eò venisse temporibus reperio: antiquiorem autem migrationem è Græcia in occiduas Europæ partes invenire nequeo. Fatetur itaque Dionysius, Oenotrorum gentem & antiquissimam, eorumque progeniem esse ab Aboriginibus. Quod si ita est, certè eos Ianigenis annumerandos necesse est, cum & Aborigines, & Sicanos, ipsos Ianigenas esse ostenderit in diversas colonias distributos. Ergò vel synchronos esse oportuit, vel immediatè à primis Ianigenis descendentes. Analogia quoque gestorum monstrat, eisdem cum Aboriginibus & Sicanis fuisse: sicuti enim Oenotrii pepulère *Aufones*, ita Aborigines Sicanos sedibus suis pepulisse suprà dictum est, confusa nominum diversitate cum identitate gestorum.*

Oenotrii
etymon.

Sed dubium movet etymon, quod à Græco sermone profluxisse, nemo negare potest, cum $\alpha\pi\delta\ \tau\tilde{\epsilon}\ \omicron\iota\upsilon\tilde{\nu}\varsigma$, quod vinum significat, & prisca voce græca $\omicron\tau\tilde{\epsilon}\tilde{\nu}\tilde{\epsilon}\tilde{\nu}$, quæ, juxta *Petiti in Miscell.* expositionem, exprimere significat, quasi diceret, *vini expressorem*, quo nomine à posteris Græcis *Ianum* sive *Noëmum* suprà indigitatum exposuimus: *Noëmum* enim *Ianum* dictū à voce Chaldaica נֶזֶם *Iaino*, eò quod primus vineam, uti est *Genesis* 9, plantaverit, uvas expresserit, vinumque inde collectum biberit, post diluvium e mortalibus primus; quod uti unum ex inventis ab hominibus

maximè necessarium est, ita quoque author celebritate facti apud omnes populos & nationes cum primis clarus, quemadmodum à *Chaldeis*, seu *Ianigenis Iaino*, sive *Ianus* dictus fuit, ita & à posteris immediatis *Græciæ* habitatoribus *Oenotrus* appellatus fuit. Nota interim, tres apud Historicos *Oenotros* nominari: *Sabinum*, *Pelasgium* seu *Lycæonium*, & primum, de quo loquimur, *Ianum*, *Græcis* *Oenotrum*, quasi *Ianotrum*; atque ab hoc ejusque nepotibus propagatam stirpem in *Italia*, à *Græcis* deindè sua lingua dictam fuisse *Oenotriam* asserimus; quæ proindè satis patere existimo. Sed ne *Umbros* præteruisse videar, quos plerique citati Authores ponunt *Aboriginibus*, *Sicanis* & *Oenotriis* synchronos, quos & ab *Aboriginibus* & *Pelagis* unà cum *Sicanis* sedibus suis pulsos fuisse referunt supracitati Historici. Quis autem eorum dux & rex fuerit, aut undè nomen meruerint, altum est omnium silentium: Ego, ut brevi me expediam, existimo, eos ex prima stirpe *Ianigenum* descendisse; dictos autem fuisse à posteris *Græcis* $\omicron\mu\beta\tilde{\epsilon}\tilde{\nu}\tilde{\varsigma}$, $\alpha\pi\delta\ \tau\tilde{\epsilon}\ \omicron\mu\beta\tilde{\epsilon}\tilde{\nu}\tilde{\varsigma}$, id est, quasi ab imbribus & diluvio universali superstitibus, quorum quidem omnium proprium fuit, montium inhabitare cacumina, eò quod memores eorum, quæ de diluvio narrabantur, timerent, ne si in planis locis degerent, simili diluvii eventu repentino submergerentur, in altioribus locis nonnihil tutiores.

Tres Oenotrii fuerunt.

Umbro-
rum ety-
mon &
origo.

Alii *Imbros* vocatos fuisse ajunt, eò quod foli in diluvio universali ab aquarum inundatione immunes manserint; sed & hæc sola poëtarum licentia est. Vide *Plin.* l. 3. Si *Berofo* credimus, hocse & *Ianigenas* esse asserimus, qui cataclysmo peracto, in *Italian* transientes, ab Imbribus *Imbri*, & *Regio*, quam inhabitabant, *Imbria* sive *Umbria* dicta fuit. Quæ eadem confirmat *Xenophon* & *Cato* apud *Leandrum*, eisdemque cum *Noë* filiis, eò quod *Arceæ* inclusi

Umbri ab imbribus diluvii, à quibus servati fuerant, sic dicti.

Xenophon, Cato Leander.

inclusi ab imbris cataclysmi salvi, in novarum coloniarum investigatione, Latii sive *Hetruriae* regionem tenuerint, quam uti *Imbri* ipsi, ita eam ab imbribus *Imbriam* seu *Vmbriam* dixerunt. Quæ tamen nostris supra adductis congruant, etymon tamen iis congruere minimè posse existimo; cum vox *Imbri* à Græca Οἴμβροϛ, quod *imbrem* seu *pluviam* denotat, deducta, *Chaldaeis* natione minimè competere possit; nisi dicamus, à Græcis posterioribus *Ianigenos Vmbros* tali nomine cohonestatos fuisse, cui subscribimus.

Origo eorum, qui Colonias in Italiam seu Latium auferunt.

Restat modò inquirendum, undè aut à quo Duce & Rege Italia nomen suum fortita sit. Quidam à Rege quodam *Pelagorum*, vel (ut *Thucydides* vult: ἡ χώρα δὲ τῶν Ἰταλῶν βασιλέως τινὸς Σικέλων ἕως Ἰταλία ἐπωνυμάθη. Regio ab Italo Rege quodam Siculorum ita nominata fuit) *Italo* nomine sic vocitatum fuisse: nonnulli ab *Atlante Italo* fratre *Hesperii*, qui, si *Fabio Piclori* apud *Leandrum* fides habenda, aureo seculo regnasse dicitur, *Ianigenis* σύγχρονος, quem & cum *Oenotrio* confundunt; cui consentire videtur *Virgilius* l. i. *Æneid*.

Italiam etymon.

Est locus, Hesperiam Graii cognomine dicunt,

Terra antiqua, potens armis atque ubere gleba:

Oenotrii coluere viri, nunc fama minores

Italiam dixisse ducis de nomine gentem.

Servius in hunc locum ita commentatur: *Oenotria dicta est, vel à vino optimo, quod in Italia nascitur; vel, ut Varro sentit, ab Oenotro Rege Sabinorum; alii patrem Itali Oenotrum tradunt, & ex Arcadia in Italiam venisse, eamque sibi cognominem fecisse.* Sed hæc omnia in precedentibus secundum genuinum sensum jam exposita sunt.

Oenotrum itaque & *Italum* eundem prorsus esse, ex dictis patet, significa-

tionem tantum rerum gestarum diversos: *Oenotrum* enim dictum à plantatione vinearum, *Italum*, teste *Platone* in *Timæo*, à bobus, quos optimos ad agriculturam alit *Italia*, unde & *Taurina* & *Vitellia* à vitulis, teste *Antiocho Syracusano*, nuncupata fuit, quæ *Iano* propriè utrumque præstanti competunt. *Dionysius* ambiguus ab *Herculis* bobus ita dictum putat: *Quomodo cunque tandem sese, inquit, res habeat, sive illa à Vitello Vitellia, sive à Tauro Taurina, sive à quodam huius nominis Duce, sive ab alio, hoc certo nobis persuasum est, quod hoc nomine Herculis temporibus vocabatur, & fortassis etiam ante.*

Italia à bobus sic dicitur.

Quisnam verò fuerit iste *Hercules*, inquirendum restat. *Herculem* fratrem *Hesperie* Regis, quem *Dionysius Evandri*, alii etiam *Æneæ* tempore vixisse memorant: quod subsistere minimè potest, cum *Hercules* jam multis ante ætatibus ubique gentium summa veneratione fuerit cultus, uti in *Tiburis* descriptione patebit, nisi *Dionysium* ex æquivocatione nominum, quod plerumque in Historicorum enarrationibus accidit, juniorem *Herculem* pro *prisco* accepisse dicamus, quod verisimile est. Fuit autem *Hercules* *priscus* frater *Hesperii Atlantis*, quem *Cato* & *Archilochus* nunc *Attalum*, nunc *Italum* vocant, ut videre est in *Chronologia Hieronymi Bardii*; *Attalum* autem sive *Italum* ex progenie *Gomeri Galli* *Nepotis Noë* fuisse, *Leander* & memoratus *Bardius* fusè docent; à quo *Attalo* seu *Italo* deinde à *Græcis* proflexerit *Atlas* sive *Attalus*. Quæ si ita sint, certum est, *Italum*, *Oenotrum*, *Herculem*, *Atlantem*, sive is unus fuerit diversis huiusmodi nominibus appellatus, sive plures fuerint, *Ianigenas* fuisse, & *priscis* temporibus *Latium* incoluisse, quod & ab eorum nominibus gestisque postea modò *Ianicula* à *Iano*, à *Saturno* *Saturnia*, ab *Oenotro* *Oenotria*, ab *Italo* seu *Attalo* *Italia* denominata fuit; posterius verò *Græcos* memoranda *priscorum* gesta admirantes suis Ducibus aut

Quis Hercules fuerit.

Atlas idem quod Italus seu Attalus ex corruptione vocum variatione interueniente.

Diversis hominibus eadem sepe nomina imposita.

Regibus, secundum analogiam quam gestarum rerum nomina pariter indidisse, vero haud abfimile est; unde postea plures *Iani*, *Saturni*, *Hercules*, *Atlantes*, posteris temporibus à

Poëtis & Mythologis propagati innumeris Scriptorum monumenta perplexitatibus involverunt. Sed ut hæc propius conspiciantur, jam relictis *Ianigenis* ad posteros colonos progrediamur.

CAPUT IV,

De Secunda in Latium expeditione, quæ Pelasgorum fuit.

Duas à Pelasgis Colonias in Latium & Hetruriam ductas ex Dionysio patet: alteram *Thessalorum*, *Arcadium* alteram. Qua verò occasione illi ex *Thessalia* moverint, & quomodo tandem in Latium pervenerint, primò dicendum est; deindè quoque de *Arcadium* expeditione. Verum quoniam totam Historiæ seriem graphicè sanè describit Dionysius, ejus verbis rem exponam, ut deindè *Ianigenarum* Historia *Pelasgorum* gestis connexa, historiæ veritas luculentius patefiat. sic autem l. i. ratiocinatur: Post hinc *Pelasgorum* quidam *Thessaliam* patriam linquere coacti, ab *Aboriginibus* in partem agrorum recipiuntur, bellumque communibus opibus contra *Siculos* cum iis gerunt. Hanc autem manum *Aborigines* receperunt spe fortassis auxilii, ego tamen propter cognationem potius id factum crediderim, quando *Pelasgorum* quoque natio Græca fuit, oriunda è *Peloponneso*; agitata variis casibus, sed erroribus maximè, nusquam valens certum domicilium figere. Nam primùm habitaverunt apud *Argos*, quod nunc *Achaicum* cognominatur; loci ejus ut plerique opinantur indigenæ: à Rege *Pelafgo* fortiti antiquum hoc vocabulum. Hunc ajunt *Iovis* fuisse filium è *Niobe*, *Phoronei* filia, quam primam mortalium sceminarum complexus est *Iupiter*, ut prisca ferunt sermones. Sexta post ætate, relinquentes *Peloponnesum*, migraverunt in *Hæmoniam*, quæ nunc *Thessalia* dicitur. Duces ejus Colonix fuerunt *Acheus* &

Phthius ac *Pelafgus*, *Larissæ* & *Neptuni* filii. Ut verò in *Hæmoniam* ventum est, pulsus indè cultoribus barbaris, regionem in tres partes dividunt, appellantque ex suis ducibus *Phthiotin*, *Achaïam*, *Pelafgiotin*. Ibi ætates quinque cum egissent, circiter sextam ætatem eos indè *Curetes* & *Leleges* ejecerunt, qui nunc *Ætoli* ac *Locri* vocantur, cumque his & alii complures *Parnasi* accolæ, duce *Deucalione*, filio *Promethei* & *Clymenes* *Oceani* filix. Atque profugorum tunc alii *Cretam* petierunt, alii *Cycladum Insularum* nonnullas occuparunt: pars *Olympo* atque *Osse* contiguam regionem, nomine *Hestiotin* infederunt: pars migraverunt in *Bæotiam*, *Phocidem*, atque *Eubæam*; alii trajicientes in *Asiam*, multa circa *Hellespontum* occuparunt loca maritima: at maxima eorum pars per loca mediterranea se contulit ad consanguineos suos *Dodoneos*, quos, ut sacros, nemo fas putabat bello aggredi, ibique manserunt sat longo tempore. Deindè ubi fenserunt gravari ab se cæteros, quod terra omnibus alendis non sufficeret, reliquerunt eam regionem, oraculo moniti navigare in *Italiam*, quæ tunc dicebatur *Saturnia*. Parata itaque classe mare *Ionium* trajiciunt, cupientes proximam oram *Italiae* contingere: sed flante Austro, & locorum ignari, provecti longius, adplicuerunt ad unum è *Padi* ostiis, nomine *Spinetem*, ibique naves reliquerunt, & turbam ferendis laboribus imparem non sine præsidio, ut refugium haberent, si res non succederent ex sententia. Hi eo

Pelasgi sedem stabilem in Latio figunt.

Pelafgus quisnam fuerit.

Pelasgorum Ducis.

Pelasgi varias sedes quæsi verunt.

Pelasgi post varios errores in Italia consederunt.

loco

loco manentes castra cinxerunt mœnibus, & cum eis ex voto cederent omnia, Urbem condiderunt *ostio* fluminis cognominem. At illi, qui mediterranea petierunt, superatis *Italiae* montibus pervenerunt in *Umbrorum* agrum, *Aboriginibus* finitimum. Initio igitur *Pelasgi* in potestatem suam redegerunt agros, in quibus primum considerant, potiti etiam quibusdam *Umbrorum* opidulis: sed cum adversus eos convenisset ingens exercitus, terrii hostium multitudine, contulerunt sese in *Aboriginum* regionem. Hi decreverunt bello eos, ut hostes, persequi, ac mox è proximis locis confluerunt celeriter, delendi eos animo. *Pelasgi* verò, qui tum fortè fortuna circa *Cutiliam* *Aboriginum* Urbem prope *Sacrum lacum* *stativa* habebant, postquam contemplati sunt *fluitantem* in eo *insulam*, & ex captivis, quos in agris interceperant, audiverunt appellationem ejus regionis hominum, crediderunt finem jam habere suum oraculum. Namque apud *Dodonam* redditum eis responsum (quod *T. Manilius*, vir non obscurus, ait seipsum vidisse in templo *Jovis*; cuidam Sacrorum Tripodum vetustis literis insculptum) sic habebat:

Pergite quærentes Siculum Saturnia rura,

Atque Aboriginidem Cotylen, ubi se Insula veſtat.

Quis misti, decimas Clario transmittite Phæbo

Et Diti Capita, & transmittite luma Patri.

Adventantibus igitur cum magno exercitu *Aboriginibus* occurrunt *Pelasgi* cum olea ramis inermes ac supplices, expositisque suis casibus orant, ut recipiantur in amicitiam & partem sedium, nequaquam ipsis graves futuri, & exponentes oraculum, ajunt sese ad ea loca solo Deum monitu delatos. His auditis adferunt *Aborigines*, quod fessis bello *Siculo* placeret Græca societas, contra inferos sibi barbaros. Itaque

cum *Pelasgiis* foedus feriunt, partemque agrorum illis assignant circa *Sacrum lacum*, quorum pleraque erant palustria, dicta nunc prisco lingua more *Velia*. At verò deindè bona eorum pars, cum agri omnibus non sufficerent, *Aboriginibus* in expeditionem adscitis, bello *Umbros* aggreditur, urbemque eorum florentem ac magnam *Crotonen* repente incurſu capiunt, qua mox pro arce belli contra *Umbros* usi sunt: posthinc alia quoque loca multa in potestatem suam redegerunt, & *Aboriginibus* contra *Siculos* promptam præstituram operam, donec eos ejecerunt suis sedibus. In his multa oppida partim ante à *Siculis* habitata, partim recens ab se condita, tenuerunt indivisa sociæ gentes *Pelasgi* & *Aborigines*, ex quibus sunt *Cære*, *Agylla* tunc dictum, *Pisa*, *Saturnia*, *Asium*, & quædam alia, quæ postmodum à *Tyrhenis* occupata sunt; *Falerium* autem, & *Fescennium* etiam mea tempestate à *Romanis* habitata parvas quasdam scintillas *Pelasgici* generis servant, cum initio *Siculorum* fuerint.

Sed explicemus verba *Dionysii*, ex quibus apertè patebit, hanc *Pelasgorum* gentem non aliundè nisi à *Lanigenis* descendisse. Primum enim dicit apud *Argos* habitasse, *ἀυτόχθονες ὄντες, ὡς οἱ πολλοὶ περὶ αὐτῶν λέγουσι*. quos multi priscos *ἀυτόχθονας* dicunt, id est, *indigenas priscos, aliundè non introductos*, quod ingentem *Pelasgorum* vetustatem arguit; deindè *Pelasgos* dicit à *Pelago* Rege prisco, *Jovis* è *Niobe* *Phoronei* filia filio, nomen sortitos esse, quem primis post diluvium patriarchis *σὺγχρονον* faciunt *Chronologi*, *Eusebius*, *Bardius* aliique, uti postea ex computu patebit. Porro dicit *Dionysius*, *Sexta* post *Argum* relictum ætate, id est, 142 annis, (siquidem 27 annos uni ætati attribuit) *Peloponnesum* relinquentes in *Theſſaliam* moverunt, ibidemque quinque ætatibus, id est 135 annis exactis, à *Curetibus* & *Lelegibus* prisca *Græciæ* habitatoribus expulsi, in diversas

Crotonen *Umbro-*
rum civi-
tatem ca-
piunt.

Pelasgi &
Aborigi-
nes Siculos
sui sedibus
ejecerunt.

Dionysii
de Pelas-
gorum ori-
gine vetu-
sta verba,
explican-
tur.

Insula flui-
tans.

T. Manili-
li de Pe-
lasgorum
adventu
estimo-
nium ex
veteri in-
scriptione
quæſitum.

Pelasgi ab
Aborigi-
nibus reci-
pimur in
socios.

Dodonorum origo.

Græcia dicta Jonia.

Pelasgorum origo à Phaleg Hebræo fuit.

À Javan filio Japhet Græcia Javana seu Jonia primo dicta fuit. Peloponnesus prima sedes Pelasgorum.

Græciæ Regiones, quo quemque fortuna spes acquirendæ trahebat, dispersi, *Dodonæis* consanguineis, qui à Stirpe *Dodanim* filii *Iavanis* filii *Japhet*, sacra *Genesi* teste descenderunt, à *Iavane* siquidem *Græcia* Ἰωνία, *Ionia* dicta fuit, sicuti à *Lud* filio *Sem* *Lydia* nomen obtinuit. Postquam ibi multis annis mansissent, terram confluxu novorum colonorum incapacem deserentes, oraculi monitu in *Italiam* novas quaesituri colonias discesserunt. Habemus priscam *Pelasgorum* originem paucis ex *Dionysio* demonstratam. Jam quoque *Pelasgi* primi *Pelasgorum* Regis, coloniarum ducis, etymon examinemus.

Dico itaque, progeniem *Ianigenarum*, in Græciam semet effudisse: quos inter unus fuit *Phaleg* Hebræi filius, quem sacra *Genesis* sub turris ædificationem natum, & à linguarum divisione *Phaleg* appellatum, & 209 annis vixisse testatur, c. 11. *Iavan* itaque filius *Japhet*, associata sibi progenie, si *Beroso* credimus, *Phaleg*, primus in viciniorem Græciam, colonias deduxit, quæ & à nomine ipsius à posteris *Iavana*, sive contractè *Ionia*, deinde dicta fuit, uti plerique Commentatores in 10 *Genesim* caput, testantur; *Phalec* verò progenies primò *Peloponnesum* uberrimam regionem sibi colendam duxit, ubi & primam *Pelasgorum* sedem fuisse Græci

Autores referunt; quorum primus expeditionis dux sub mentito *Phaleg* nomine se primum *Pelasgum*, deinde quoque universam illam continentem *Phalegiam*, corruptè; deinde *Pelasgiam* nominari voluit, quod nomen postea apud posteros mansit. Quando verò, & quo tempore hæc contigerint, ex computu Chronologico paulò post patebit; horum verò *Pelasgorum* veterum in *Italiam* expeditionem vide in *supracitato Dionysij* textu, quomodo videlicet per varios errores laboreque terra marique exantlatos tandem in *Adriatici maris* sinum, quem *Spineticum* dicunt, appellentes, ibidem oppido *Spinete* nomine exstructo, deinde superatis *Appennini* jugis, tandem in *Reatinum*, *Aboriginum*, *Umbro*rumque regionem penetrarunt: ubi associatis *Aboriginibus* *Pelasgi* primum *Umbros*, *Aborigenes* verò *Sicanos*, sive *Siculos*, ad orti sedibus suis pepulerunt; hinc *Aborigines* *Latium* sedem veterum *Siculorum*, *Pelasgi* verò *Tyrrheno* duce, quem & nonnulli cum *Tarchone* non incongrue confundunt, totam paulatim *Etruriam* occuparunt, quam & à *Tyrrheni* ducis nomine *Tyrrheniam*, uti & mare inferum *Tyrrhenum* nuncuparunt. Quæ omnia ex *Dionysio* pulchre deducuntur, de quibus & consule *nostram Etruriam* ubi omnia amplius discutuntur.

Etruria dicta Tyrrhenia, à Tyrrheno Pelasgorum duce.

CAPUT V,

De Tertia Expeditione Pelasgorum Arcadum in Latium sub Evandro Duce facta.

De Pelasgorum gente diffusæ AA.

Magnam in Authoribus applicandis peperit difficultatem varia *Pelasgorum* denominatio. Certè qualescunque illi fuerint, ex *Peloponneso* originem suam priscis temporibus traxisse, jam supra constat; unde multi *Oenotrios* quoque *Pelasgiæ* gentis faciunt; uti *Dionysius*; de quibus & *Pelasgis* *Thessalis* adeò similia scribit, ut eisdem

profus esse facile censere queas. sed de his infra ex professo. Nunc ad *Evandri* in *Latium* expeditionem progrediamur; de qua ita *Dionysius*: *Haud multò post, alia Græcorum classis in eam Italiæ partem appulit, 60 ferme annis ante bellum Trojanum, profecta à Pallante Urbe Arcadiæ, quam deduxit Evander Mercurii filius & Nymphæ, quam Græci Themis, Romanarum verò antiquitatum*

Evandri in Latium expeditio.

tum

Carmenta
Evandri
mater.

tum scriptores patriâ linguâ Carmentam
vocant. Deinde pergit describere, quo-
modò *Faunus Latii* Rex comiter ex-
ceptis, quantam voluissent, agrorum
partem obtulerit. Monitu itaque *Car-*
mentæ, tumultum sive collem non pro-
cul à *Tiberi* dislitum eligentes, prope
eum parvum exstruxerunt vicum, homi-
num, quos duæ naves è *Græcia* ad-
vexerant, capacem, quem & ab *Arca-*
diæ urbe *Pallante Pallantium* appella-
runt: undè posteris *Monti Palatino*,
verius *Pallantino*, in hunc usque diem
nomen mansit. Haud multò post ap-
pulsio in *Italiam Hercule*, relicta *Græca-*
rum copiarum pars quædam prope
Pallantium constitit, altera *Saturnium*

Montis
Palatini à
Pallantio
urbe
Arcadiæ.

Capitoli-
nus Collis
dicitur Sa-
turnius.

Collem, qui *Romanis Capitolinus* dicitur,
occupavit. Atque hic uti *Eustatbius*
refert, *Evander Pani* templum consti-
tuit, collem communivit, imposito ei
nomine *Pallantii* à *Pallante* filio, qui
etiam mortuum ipsum in vertice col-
lis sepelivit; *Græcarum* literarum u-
sum *Latio* intulit. Ita *Sext. Aurel. Vi-*
ctor l. de origine gentis *Romanæ*;
primus omnium, inquit, *Evander Ita-*
liæ legere & scribere docuit, idemque fru-
ges in *Græcia* primum inventas ostendit,
serendique artem tradidit; terræque excol-
lendæ gratia primus boves in Italiam intro-
duxit. quæ omnia *Iano Saturno & Oeno-*
trio pariter attribuuntur. Porro post *E-*
vandri in *Latium* adventum, *Aeneas An-*
chisæ filius post *Trojæ* excidium alias
quæsiturus sedes, concomitante *Troja-*
norum haud exigua turma, *Græcia* re-
licta in *Italiam* ad littus *Laurentinum*,
Aboriginum appulit, ubi *Latinus Abori-*
ginum Rex eum hospitio excepit, data
eidem in uxorem Filia sua *Lavinia*.
Latino verò defuncto *Aeneas* rerum in
Latio potitus, nomen *Aboriginum* in
Latinorum vertit, cujus filius *Afcanius*
conditor deinde *Albæ longæ, Albanorum*
regum monarchiam erexit; quæ omnia
in sequentibus susus prosequemur.

Evander
primus
Græcæ li-
teras cum
agricultura
Latio in-
tulit.

Aeneas,
Trojano-
rumque in
Latio
adventum.

Aborigi-
nium no-
men in
Latinorum
vertitur.

Primi La-
tii indige-
næ à Iano
descende-
runt.

Ex hisce ergò luculenter patet, *Primo-*
s Latii nostri indigenas fuisse *Iani-*
genas, quos eisdem esse dicimus cum

Aboriginibus & Oenotriis; quibus adve-
næ *Pelægi* è *Thessalia* oriundi associati,
Aborigines quidem pepulerunt *Sicanos*,
Pelægi verò *Tyrreno* duce *Umbros*
*Hetrusco*que. Hos secutus *Evander* ex
Arcadia 60 annis ante bellum *Troja-*
num ex *Reatino* agro in locum *Tiberi*
vicinum *Pallantium* exstruxit. Hunc
66 aut 70 verò annis post *Encas* secu-
tus *Latii* Regem se constituit. Nihil
igitur modò restat, nisi ut dicta huc-
usque ad computum revocemus, ut
inde perfecta nobis temporis ratio, quo
dicti coloniarum ductores anno mo-
verint, quantumque temporis durave-
rint coloniarum, innotescat.

Epilogismus Chronologicus dicta concordans.

Diximus suprâ *Oenotrios & Pelægos*
fuisse ex ea *Ianigenum* stirpe, qui
post anteriores *Iani* nepotes & prone-
potes in *Peloponneso* primi sedem fixe-
runt. Nam, ut *Dionysius* ait, primi
Græcorum Arcades trajecto sinu *Ionio*
domicilium in *Italia* statuerunt, dedu-
cti ab *Oenotro Lycaonis* filio. is quintus
fuit ab *Azeo & Phoroneo*, primis *Pelopon-*
nesi principibus; nam è *Phoroneo* geni-
ta est *Niobe*, ex hac & *Iove*, uti dicitur,
Pelægus: *Azei* verò filius fuit *Lycaon*, è
cujus filia *Deianira & Pelægo* natus est
alter *Lycaon*, cujus *Oenotrus* fuit filius,
17 atatibus, antequam apud *Trojam*
bellatum est. Et tempus quidem hoc
est emissæ è *Græcia* in *Italiam* coloniarum.
Hæc *Dionysius*. Ubi *Pelægos* cum *Oeno-*
trius quasi confundit. Quicquid sit,
jam tempus est, ut eos à *Ianigenis* de-
scendisse computu confirmemus.

Dionysij
de Pelægis
testimo-
nium.

Computantur à Chronologis *Eusebio*,
cæterisque, à diluvio ad *Trojæ* exci-
dium anni

Computum
annorum à
diluvio
per sequen-
tes atates.

A diluvio ad *Turris* ædificationem, &
Phaleg ortum. fit prima partitio
terrarumque divisio à *Ianigenis*,

1215

anno 275

Ad mortem *Noë* à diluvio. *Ianigenæ* do-
minantur Mundo,

anno 350

A di-

A diluvio usque ad ortum *Abrahae*, anno 383
 A diluvio ad mortem *Abrahae*, 557
 A diluvio usque ad *Ioseph* (*Sem*, *Cham*, *Iaphet* filii, nepotes, pronepotes.) 633
 A diluvio ad ortum *Moyfis*, 808
 A diluvio ad exitum filiorum *Israël*, 888
 A diluvio ad mortem *Moyfis*, 908
Eusebius hisce ostensis, recitat variorum Regum nomina tempusque, quo quisque rexerit, & *Inachum* primum *Argivorum* Regem *Nini* temporibus vixisse ostendit, quem & *Abrahae* σύγχρονος dicit; *Phoroneum*, alterum *Argivorum* in *Peloponneso* Regem, σύγχρονος dicit fuisse *Isaac* & *Iacob* temporibus; *Apin* postea *Aegypti* Regem ponit 170 annis post *Abrahae* nativitatem, 170
Cecropem verò primum *Atheniensium* Regem post *Abrahae* nativitatem, 302

Diluvii *Ogygii* post *Abrahae* ortum contigisse. 250

Hisce positis facile in quod seculum *Pelasgi* & *Oenotri*, dum expeditionem suam molirentur, inciderint, colligitur.

Dionysius, ut paulò ante patuit, expressis verbis dicit, ea contigisse 17 aetatibus ante bellum Trojanum, & quia uni aetati tribuit 27 annos, hæc ducta in 17 dant 459 annos, ante bellum Trojanum; quæ & *Strabo* confirmat. Quidam ajunt, *Pelasgos* ante belli Trojanani tempora ἐκ θεσσαλίας φύγοντας τὸν ἐπὶ Δευκαλίῳ γενομένον κατακλυσμὸν ἐν τῷ τῷ τόπω κατοί-

*Aetas facit
27 annos.*

κῆνας, *Deucalionis* diluvium ex *Thessa-*
lia fugientes in hoc loco confedisse.
 Jam comparemus hæc. A diluvio usque ad *Trojae* excidium ab *Eusebio* computantur anni 1215; ab hisce subducti 459 aetatum 17 ante bellum Trojanum, relinquunt 756: ab his subducti anni nativitatis *Abrahae* 383, relinquunt 373; & hi subducti ab annis 557 mortis *Abrahae*, relinquunt 184 annos; quo tempore *Isaac* cum filiis suis *Esau*, *Iacob* dominabatur, anno videlicet post diluvium 756, quo tempore *Semi*, *Chami* & *Iapheti* posteritas *Ianigena* in diversas nationes divisa mundum gubernabat. Ex hoc itaque computu luculentissimè patet, *Pelasgum* priscum, sive ut *Dionysius* vult, *Oenotrum*, primò, deinde *Pelasgos* 138 annis post *Oenotrum* secutis, uti primò hi *Oenotrii* in *Græcia*, ita illi *Reatinum* primùm ingressi in universam se *Tyrreniam* propagarunt.

Ex hoc computu patet clarè, *Latii* & *Hetruriae* incolas ante *Pelasgorum* adventum fuisse veros *Ianigenas*, id est, ex immediata stirpe filiorum *Sem*, *Cham* & *Iaphet* prognatos; cujusmodi *Aborigines*, *Sicanos*, *Vmbros* supra fuisse meminimus. Horum autem abnepotes fuisse *Oenotros* & *Pelasgos*, à *Phaleg* filii *Hebri* stirpe descendentes, qui colonias novas quæsituri, in *Peloponnesum* delati, ibidem sedem fixerunt; quorum posterii cognomines alias & alias colonias indagaturi tandem in *Italianam* appulerunt, priscorum *Ianigenum* posteris familiis associati, paulatim magnarum rerum fundamenta moliti sunt. Sed hæc de computu sufficiant.

*Computus
Eusebii à
diluvio per
sequentes
aetates.*

*Latii &
Hetruriae
incole fuerunt veri
Ianigenae
ante Pelasgos.*

CAPUT VI,

De Aequivocatione nominum, & Analogia gestarum rerum à primis post diluuium Ianigenis, quæ posteris postea populorum Ducibus applicata fuerunt.

Plures fuisse *Ianos, Saturnos,* plures *Pelagos & Oenotros,* Historici nos docent, quæ tamen, si attenda analogiæ amussi adaptentur, ab uno quodam diuersis nominibus appellato, originem suam traxisse, ubi singula cum singulis scitè comparaverimus, reperiemus. Cum enim homines primævi, post diluuium & dispersionem gentium *Hebræis* mixti, plurimà de primorum parentum gestis, de diluuiò universalì, de *Noë* ejusque navigio, de Turris *Babylonicæ* fabrica, de statu gestisque Patriarcharum ante diluuium, de *Enoch* mirabiliter translato, de Gigantibus, de tyrannide *Nembrod,* *Chami* impietate, magicisque miraculis, inaudissent; prætereaque omnes eos, qui vel virtute, scientia, rerum gestarum gloria, aut rerum humano generi necessariorum inventionem clarerent, summopere mirarentur; diuersæ regiones *divisis* eos splendidissimorum nominum titulis cohonestarunt. Hinc primi urbium conditores, agrorum cultores, legislatores, artiumque inventores, passim *Cæli, Osirides Saturni, Iani*; uxores verò matres viventium, hominum propagatrices, Deorum matres, bonorum largitricæ; filii verò similibus nominibus insigniti, filii Deorum, iusticiam colentes, religionisque propagatores appellati fuerunt. Cum verò primi omnium *Ægyptii* horum gesta miranda, veluti quidpiam, quod ordinem naturæ excederet, inspicerent, nil facilius fuit, genti ad superstitiones pronissimæ, eos apotheosi quadam cohonestare, præsertim cum ut hoc facerent, magnum pondus in animis eorum habuerit egregia illa primorum parentum sapientia & rerum naturalium, qua pollebant, cognitio,

longæque vitæ productio, familiaque, quæ ipsis fabularum condendarum occasione præbere poterant; quæ omnia confirmabantur incantationibus frequentibus, ac magicis illusionibus, quas impia *Chami* progenies divinitatem datâ operâ affectans ubique passim magistro *Sathana* edebat, quæ ita *Ægyptiorum* animi percellerantur, ut eos veluti cælestes Deos adorarent, ac tanquam rerum omnium moderatores sanctè venerarentur; atque hinc prima illa Architecturæ Deorum fundamenta; Hinc origo *Cæli, Saturni, Iani, Iovis, Hercules, Æsculapii, Mercurii*, aliorumque Deorum; quæ omnia calculo suo comprobant *Lactantius Firmianus & Eusebius*; & *Xenophon de æquivocis*, quisquis ille fuerit, ait, *Saturnos* dictos, qui Regum vetustissimi condiderunt urbes & populos, & proindè non unum, sed plures fuisse *Saturnos*, quorum patres dicti *Cæli* seu *Iani*, filii verò eorum *Ioves*. Nomina igitur hæc fuerunt dignitatis & deitatis cujusdam apud rudes præcos ob nominum celebritatem inventa. Hinc *Saturnus Scythicus Noë*; *Nembrod Saturnus Babylonius*; *Cham Ægyptii Saturni* nomen habuit: & hoc pacto ad *Græcos*, & hinc ad *Italos* translata mundum uniuersum repleverunt. Hinc nata deploranda Historicorum confusio, temporumque, quo quisque gubernavit, indigesta ratio; dum ex confusa nominum æquivocatione atque gestorum analogia, quælibet natio suos sibi finxit *Ianos, Saturnos, Ioves, Hercules, Mercurios*. Patet & hæc rerum confusio in hocce nobis proposito argumento *Latii* antiquitatum, cujus confusam primarum coloniarum in id introductionem, non nisi à primorum

Ægyptii maxime superstitionis.

Quomodo fictio Deorum omnes pastingentes peruasit.

Nominum æquivocatio Historicorum confusio nempe peperit.

Æquivocatio nominum.

Apotheosis hominum unde traxerit originem.

C post

post diluvium Noëmi filiorum actis, five nomina spectes, five rerum gestarum analogiam, hausisse originem luculenter patebit. Et quamvis hæc in precedentibus ubertim ostensa fuerint, hic ea, non tamen nisi per anacephaleosin quandam repetenda duxi, ut veritas tandem elucescat. Atque ut de *Pelasgorum* prima expeditione ordiar: illam 700 ferè annis post diluvium contigisse, ex *precedenti computu* patuit; quorum gesta comparata cum secunda expeditionis gestis, & cum tertia *Herculis*, & cum quarta *Æneæ Trojanæ*, adeò similia reperiuntur, apud veteres Romanarum rerum scriptores, ut si locorum diversitatem excipias, historia prorsus eadem esse videatur.

Pelasgos reliquias esse stirpis *Phaleg* supra diximus, & à terrarum divisione ipsi nomen semper mansisse. Hi duas expeditiones moverunt, teste *Dionysio Supracitato*, unam 330 annis ante bellum Trojanum; secundam *Evandro* Duce factam juxta quosdam 80 annis ante bellum Trojanum. Si jam *Æneæ* in *Italiam* adventus historiam penitiùs examines, eam iisdem pœnè verbis compositam fuisse deprehendes, quibus *Pelasgorum* ad *Italiam* appulsus ab *Authoribus* describitur, adeoque pro *Æneæ Evander*, pro *Trojanis Pelasgi*, pro *Rutulis Siculi* facile intelligantur. Quod etiam sic demonstro *Pelasgos* primùm, *Dionysio* & *Livio* testantibus, per varios errores in *Spineticum sinum* appulsos ibidem urbem condidisse.

Trojani *Æneæ* duce idem fecerunt, in *Latinorum* seu *Aboriginum* littore, quam & *Trojan* primò, postea *Lavinium* vocarunt.

2. *Pelasgos* infesto agmine *Aboriginum* petiisse regionem, ibique captivos in agris interceptisse.

Trojani idem fecisse leguntur in *Laurentino agro* ad oram maritimam.

3. *Aboriginum* Urbem nobilissimam in *Agro Reatino* fuisse *Cutiliam*, in qua sedes fixerunt *Pelasgi*.

In littore *Aboriginum* nobilissimam

fuisse urbem *Laurentum*, quam *Trojani* inhabitabant.

4. Apud *Dodonam* responsum datum fuisse *Pelasgis* de Insula fluctante in *Cutiliensi lacu*.

*Æneæ Trojanis*que prædixisse idem *Dodonæum* oraculum de lacu falso, & consumptione mensæ.

5. *Aborigines Reatini* magnum exercitum duxerunt contra *Pelasgos* advenas, *Dionysio* & *Livio* testibus.

Aborigines Laurentini idem contra *Trojanos* fecisse testantur.

6. *Pelasgi Aboriginibus* ad vim contra se reprimendam occurrunt inermes, & supplices cum ramis olivæ.

Idem *Æneam* præstitisse *Aboriginum* Regi *Latino*; *Virgil.* l. 7. docet:

Tum satus Anchisa delectos ordine ab omni

Centum Oratores augusta ad mœnia Regis

Ire jubet, ramis velatos Palladis omnes.

Iterum, Partem tunc agrorum *Trojanis* assignasse *Latinum*, eò quod *Græca* adversus *Rutulos* placeret societas.

7. Ita *Aborigines Reatini* partem agrorum assignarunt *Pelasgis*, eosque contra finitimos *Siculos Umbros*que in partem sedium amicitiamque receperunt.

Rursus foedere pacto *Aborigines* inter & *Pelasgos, Siculi* sedibus suis expulsi sunt.

Pari pacto ab *Æneæ* foedere inito cum *Aboriginum* Rege *Latino*, *Rutuli* devicti sunt.

8. In *Arcadica* verò expeditione, quæcunque *Evandro* contigisse leguntur, ea *Æneæ* gestis congruere reperiuntur.

9. *Evandrum* in uxorem accepisse Regis *Sabini* filiam.

Æneam verò Regis *Latini* filiam in uxorem accepisse *Laviniam*, supra ostensum fuit.

10. Conjugio verò peracto dicitur *Evander* non procul à *Tiberi* oppidum condidisse, à *Pallante* *Arcadiæ* oppido, *Pallantium* dictum.

Æneam

Pelasgorum prima expeditione.

Analogia gestorum, à Pelasgis & Trojanis.

Analogia gestorum Evandri & Æneæ.

Aeneam pariter non procul à *Tiberi* flumine in agro *Laurentino* urbem condidisse, quam *Trojan* primùm, deinde *Latinium* appellari voluit.

11. *Aeneam* in amicitiam receptum *Latinorum* commune in corpus transiisse.

Evandrum pariter pulsus *Montis Valentini* Incolis, in commune *Aboriginum Latinorumque* corpus transiisse, supra ostensum fuit.

12. *Aeneas* sacra *Penatium*, *Evander* Panos instituit.

Iam altiora rerum exordia cum *Evandri* gestis comparemus.

Analogia Saturni & Evandri.

13. *Saturnus* primus *Italiæ* sive *Latii* cultor, uti supra dictum fuit, nunc promiscuè modò *Ianus*, nunc *Saturnus* dicitur, primus homines legere & scribere, agriculturamque docuit, mores agrestes in civiles convertit, *Virgilio* teste:

Is genus indocile ac dispersum montibus altis

Composuit, legeſque dedit.

Evandrum & *Ianum* & *Saturnum* dictum, *Sext. Aurel. Victor.* testatur, qui illa, quæ prisco *Iano* & *Saturno* tribuebantur, *Evandro* juxta analogiam quan-

dam dedit: Primus, inquit, *Evander Italos* legere & scribere docuit, idemque fruges in *Grecia* primùm inventas ostendit, serendique usum edocuit, bovesque agriculturæ necessarios junxit aratro. Quæ omnia *Tibullus* *Osiri Saturno* *Agyptio*, *Virgilius* *Saturno* attribuit; sed & *Romulo* eadem fuisse applicata, infra ostendetur.

Evander literas & Agriculturam Italos docuit.

Ex hac analogia rerum Historici confusi perplexique, quid sentiant, aut determinent, non reperiunt, multique ex recentioribus Authoribus, inter quos *Cluverium* pono, existimant, omnem de *Aenea*, *Albanorum* Regno, *Romulo* & *Remo*, uti & de primis septem Regibus puram putam fabulam esse, ex *Pelafgorum* gestis confictam, cui tamen gravissimorum Authorum *Dionysii*, *Livii*, *Diodori* autoritate convictus subscribere non possum. Cum analogia rerum à veteribus gestarum veritati posterorum non præjudicet, sed magis confirmet, cum eadem magnis semper Heroibus, ad nominis perpetuandam memoriam, applicata fuerint, quæ glorioſè primus aliquis gestit, sive is *Ianus*, sive *Saturnus*, sive *Osiris* fuerit.

Cluverii de Aenea sententia non probatur.

CHRONOLOGIA

Regum Latinorum, sive Albanorum, Romanorum, Reipublicæ, & Imperatorum.

I. *Aeneas* post biennem navigationem, & ingentia exantlata pericula, tandem fatis urgentibus, appulit ad *Littus Laurentinum*, contractâque affinitate, cum *Latino* Rege *Aboriginum*, ibi vixit, quo mortuo in Regnum successit, primus *Latinorum* Rex, multisque cum *Hetruscis* gestis bellis, tandem ultimum *Hetruscorum* Regem *Mezentium* confecit; diminutòque *Tibuscorum* imperio, ipse rerum suarum fatagens, Regnum *Latinorum* paulatim in eam amplitudinem evexit, quam posteritas fatis mirari nequit.

ab orbe condito	à Diluvio	Regimen.
2787	1121	3

		ab orbe condito	à Diluvio	Regi- men.
Sampsonis tempore.	II. <i>Ascanius filius Æneæ ex Creusa, condito Lavinio, Albæ Longæ ædificationem molitus est. Primus Albanorum Rex,</i>	2790	1134	38
	III. <i>Sylvius Posthumus frater Ascanii successit, quem repudiato filio suo Iulio, utpote ad Regnum inepto, Ascanius Regno suffecit,</i>	2827	1171	29
Heli. Saul.	IV. <i>Æneas Sylvius, Albanorum Rex, filius Sylvii posthumi,</i>	2856	1200	31
David Rex Israël.	V. <i>Latinus Sylvius, Albanorum Rex, filius Æneæ Sylvii, successit in Regno,</i>	2887	1231	50
	VI. <i>Alba Sylvius, Albanorum Rex,</i>	2938	1292	39
Reges Israël.	VII. <i>Capetus Sylvius, Albanorum Rex,</i>	2977	1321	24
	VIII. <i>Capys Sylvius, filius Capeti, Albanorum Rex,</i>	3000	1344	28
	IX. <i>Capetus Sylvius, Alb. Rex,</i>	3028	1372	15
	X. <i>Tiberius Sylvius, Alb. Rex,</i>	3043	1387	9
Josaphat.	XI. <i>Agrippa Sylvius,</i>	3052	1396	40
	XII. <i>Arenulus Sylvius, Latinorum & Alban. Dux,</i>	3092	1436	19
Prophetæ.	XIII. <i>Aventinus Sylvius, Latin. & Alban. Rex,</i>	3111	1455	35
	XIV. <i>Procas Sylvius, Latin. & Alban. Rex,</i>	3146	1490	23
	<i>Amulius Sylvius</i>	3169	1513	10
Primo an- no Joathan Regis Israël. Achaz Rex Israël.	Ortus Romuli & Remi, 18 annis ante Romam conditam	3190	1542	18
	I. <i>Romulus & Remus, postquam Amulio interempto Numitorum restituisent, Romane urbis ædificationem moliti sunt, 7 Olymp. extincto simul Latinorum Regno Romanum instituerunt, 427 annis post Æneæ in Italiam adventum, & Remo fratre consorte Regni interempto, ipse solus regnavit,</i>	3216	1570	37
	<i>Romulus postquam regnasset 37 annos, duos menses, ad Capream paludem fulmine percussus obiit, & cum non comparuisset, à Romanis inter Deos translatus creditus fuit, templis in honorem ejus erectis. Tempore Romuli, anno quinto, raptæ fuerunt Sabine Virgines. Tatius in societatem Regni admittus, & quinto post anno occisus. Sexto decimo constituit centum Patrum Senatam Romulus. Bella gessit contra Camerinos, Veientes.</i>			
	II. <i>Numa Pompilius, natione Sabinus, uno post interregnum anno suscepit Regni gubernacula; totius religionis Ethnicæ & cerimoniarum author,</i>	3254	1598	43
	III. <i>Tullus Hostilius, degener à religione à Numa institutâ, Albam destruxit, Fidenates subjugavit,</i>	3297	1641	32
Pythagoras.	IV. <i>Ancus Martius. Sabini & Veientes subjugati,</i>	3329	1673	24
	V. <i>Tarquinius Priscus solemnitates instituit Theatricas, Thufcos superavit, Sabinis, Latinisque, bellum intulit,</i>	3353	1697	38
	VI. <i>Servius Tullius Romam ampliavit,</i>	3391	1735	44
	VII. <i>Tarquinius Superbus Volscos captâ Pometiâ subjecit Romano imperio. Latinos Sabinos, Hernicos bello domuit.</i>	3435	1779	25
	Postquam			

Postquam *Tarquinius Superbus* regnasset 25 annos, summumque apud omnes odium, ob morum asperitatem & tyrannicas actiones incurrisset, tum vel maximè odium summum incrementum accepisset, cum à filio suo *Sexto Lucretia*, *Tarquini Collatini* Uxor, pudicitia laude conspicua foemina, violenter constuprata fuisset; postquam septem Reges 244 annis Regiam dignitatem magno incremento, juxta ac emolumento sustinuisent, expulsus, proscripsumque à populo, nunquam quicquam efficere potuit, ut denuò Regno, à quo exciderat, potiretur; atque adeò delicta *Tarquini* domo, *Regnum Romanorum* in Reipublicae formam redactum fuit. Cujus primi Consules fuerunt *Brutus*, & *Lucius Tarquinius Collatinus*; quotannis aliis & aliis af-

sumptis Consulibus, quorum operâ paulatim tanta incrementa sumpsit *Respublica Romana*, ut toti pœnè terrarum orbi dominata fuerit. Initium ejus fuit annus post Mundi Conditum, 3457. post diluvium 1801. & hoc pacto stetit usque ad *Iulium Cæsarem*, qui post decimum tertium annum *Triumviratus* sui, primus *Romanorum* Imperator à Senatu Populoque proclamatus, Monarchiam Mundi suscepit, anno Mundi 3940. post Diluvium 2284. à *Roma* Conditâ 725. Olymp. 187. A quo deinceps series Imperatorum *Romanorum* initium sumpsit, quod & in hunc usque diem continuata Cæsarium serie durat. Ultra hæc, cum passim nota sint, non progredimur; sed ad eas res, quæ non ita forsitan omnibus obviæ sunt, calamum convertimus.

Jul. Cæsar
Imperator
Rom.

Tarquinius
superbus
regno ex-
actus.

Respubli-
ca Roman
instituta.

CAPUT VII,

De Terminis Prisci Latii.

Latii olim
latitudo.

LAm supra ostendimus, *Latium* priscis temporibus latius fuisse, quam post *Evandri* in *Italian* adventum. Nam tempore *Ianigenarum*, non tantum ille, qui *Tiberi*, mari, & montibus, tractus includitur, *Latium* dictum fuit, sed & *Sabini*, *Vmbri*, *Hetrusci*, & quicquid tandem à *Tiberi* ad mare usque *Tyrrhenum* populorum fuit, sub *Latio* comprehensi fuerunt, donec *Hetruscis* *Tyrrhenis* dodecapolitano firmato regno, & ab *Aboriginibus* separatis, diviso imperio, quæque natio suos tutata est jurisdictionis terminos, natæque sunt quatuor Dynastiæ: *Latina*, *Sabina*, *Vmbrorum*, & *Tyrrhenorum*. Nam uti suprâ dictum fuit, *Pelasgi* ad primam expeditionem in *Italian* factam *Aboriginibus* juncti *Sicanos* ex *Sabina* & *Latio*, *Pelasgi* verò *Tyrrheni* Duce *Vmbros*, qui & tum temporis *Hetrusci* sive *Thusci* dicebantur, expulerunt. Et *Aborigines* quidem *Sicanis* pulsatis totum illud terrarum spatium, quod *Lirim*

Tiberinque amnes interiacet, occuparunt, quas & sedes deindè tenuit idem genus hominum, mutatis tantum appellationibus, vetus *Aboriginum* nomen servantes usque ad *Trojani* belli tempora: quando à *Latino* Rege denominati sunt *Latini*. *Pelasgi Vmbros* ad orti, expugnataque *Crotone* (quæ hodie dicitur *Cortona*) *Hetruscorum* Urbe, totius *Thuscie* dominio successu temporis potiti sunt: ut Urbes *Cære*, olim *Agylla*, *Alsiurn*, aliæque sat demonstrant.

Cortona,
olim *Cro-*
tone, *He-*
tuscorum
urbs.

Antiqui itaque *Latii*, tempore *Latini* Regis & *Æneæ*, fines hi fuerunt: ab occasu *Anio fluvius* à *Tibure* ad confluentem usque *Tiberis*; hinc ipse *Tiberis* ad ostia usque, relicto à meridie mari infero; à *Tiberis* ostiis *Laurentum* & *Ardeam*; hinc ab ortu hyberno limes fuit, quo *Latinorum* includebantur oppida videlicet *Lavinium*, hodiè *Sancta Petronilla*; *Aricia*, modò *la Riccia*; *Lanuvium*, hodiè *Cività della vigna*; *Labici*, *Val montone*, & *Gabii* jam *Galliano*; aut ut *Cluverius* vult, *Colonna*; C 3, *Prænestæ*

Latii
quondam
fines.

Urbium
Latinarum
prisca ac
moderna
denomina-
tio.

IV Latii
Dynastiæ.

Præneste denique, hodiè *Palestrina*; *Velitrae* tamen, vulgò *Beletri*, & *Cora* *Volscorum* urbes fuere. A Septentrione *Aequorum* gens, veluti *cuneo* quodam, inter *Præneste* & *Tybur* in *Latinorum agrum* ad *Tusculanos* usque montes sese infinuabat, oppido eorum prope *Tusculum* sito *Algido*, de quo suo loco. Tam arctis itaque fuere *Latinorum Agri* inclusi finibus, postquam eos *Sabini* è regione, *Nar* inter & *Anienem* fluvios sita, expulerunt.

Latii longitudo ac latitudo.

Longitudo itaque Veteris Latii à *Tyburne* ad mare 35 millibus passuum est: latitudo à *Tyburne* & *Roma* in monte *Albanum* 20 milliarum; vero tamen simile est, *Nomentum*, *Fidenas*, *Collatiam* in *Sabinorum* ditioe ab *Aboriginibus* vel *Sicanis*, antequam à *Sabinis* ejicerentur, conditas, ac dein novis coloniis ab *Albanis* excultas fuisse: sed de his fufius in sequentibus. *Suessam* *Pometiam* *Volscorum* metropolim, *Coram*, *Bolam*, *Velitras*, extra *Latium* fuisse, atrocia bella, quibuscum *Latini* & *Romani* conflixerunt, testantur, quæ tamen à *Tarquino superbo* septimo *Romanorum* Rege subjugatæ, *Romanorum* jurisdictioni accefferunt. Undè *Latium* in eum paulatim statum reductum est,

Latii incrementa.

quem primò *Siculorum* tempore, antequam ab *Aboriginibus* è *Latio* expellerentur, habebat reliquæ verò urbes, *Antium*, *Mons Circeus*, *Terracina* sive *Auxur*, quas *Volsci* inhabitabant, *Suessam* usque, una cum *Hernicorum Aequorumque* regione successu temporis subjugatæ *Latio* accefferunt, totum videlicet spacium illud, quod *Anienis* & *Liris* vicinis fontibus incipit, & amnibus *Aniene*, *Tiberi*, *mari Tyrrheno*, & *Liri* fluvio, quem hodiè *Gargiliano* vocant, intercipitur, uti mappa docet.

His ita positis, jam secundum totius *Latii* loca celebriora discutiamus: & primò quidem omnia illa loca, Urbes, oppida, quæ *mari Tyrrheno* adjacent, aut non procul indè distita sunt; deinde montanas urbes examine- mus, *Hernicorum*, *Latinorum*, *Aequorum*; tertio, loca mediterranea dispiciamus. Et ut singula prisca *Latii* oppida luculentius intelligantur, oppida seu loca, quæ hodiè extant, Ἰθαμάλως, id est ad invicem comparata ita ordinavimus; ut hoc pacto quicunque invenerit prisca loci oppidum, statim, modernorum temporum oppida ignore non possit.

Nomina oppidorum prisca Latii, quæ mari Tyrrheno adjacebant, vel non procul indè distabant.

Cum Nominibus locorum iis hodiè correspondentium.

1. **R**omâ per *Tiberim* descendentibus, occurrit septem milliarum intervallo *Templum S. Cyriaci*, deindè novem milliaribus ultra, celeberrima quondam urbs *Ostia* dicta, ad dextram ostii *Tiberis*, ab *Anco Martio* quarto Rege *Romanorum* ibi condita, cui *portus Romanus* ex altera parte fluminis à *Claudio Cesare* factus est, de quo uti & de *Insula sacra*, (quem fluvii bicornis divaricatio facit, cujus ingens balena, quæ in fluminis angustis deprehensa fuit tempore *Claudii*, origi-

Portus claudii.

Ostia Tiberina.

nem dedit,) vide pluribus actum in *nostra Hetruria*. Nobilissimis olim ædificiis ornata spectabatur *Ostia*, hodiè eorum vix ullum reperitur vestigium. Vide quæ de *Ostii* fufius tractant *Dionysius*, *Cornel. Tacit. Solinus*, *Ptolomæus*, *Strabo*. Mirum est hodiè adhuc in veterum ædificiorum ruderibus annulos reperiri, quibus naves alligabantur. *Cluverius* uti & gesta Regum *Romanorum* veluti fabulas improbat, ita & *Ostiam* non ab *Anco Martio*, sed ab *Evanoro* antiquiori origine conditam

conditam vult; sed tam incertum esse puto, quod ipse vult, quam certum illud, quod Authores de *Ancum Martium* tradunt.

Corpus S. Monice.

Ostia moderna constat *Ecclesia S. Auree* celebri morte, & sepulchro *S. Monice*, matris divi *Augustini*, quæ postea *Romam* translata in templo *Augustinianorum* requiescit, & paucis domibus; malignitate aëris propè deserta: neque nisi hyberno tempore habitare

Ostia olim mari adiacens.

ibi quisquam potest; olim alluebatur mari teste *Strabone*: hodiè tribus ferè milliaribus à mari distat, limo, quem *Tiberis* continuò advehit, maris littore oppleto. Ostenditur ibidem turris pervertuta fragmentum, quam supra cratem, qua obeliscum majorem, quem *Cajus Caligula* ex *Aegypto* transvectum in *Campo Vaticano* erexit, fundatam fuisse refert *Plinius l. 38.* à *Saracenis* devastatam urbem *Leo IV, Pont. Max:* instauratam *Corficis* inhabitandam dedit; Turrim verò contra *Turcas Martinus V,* & *Iulius II,* tum ad portus, tum ad *Romanæ urbis* securitatem ille exstruxit, hic instruxit; peponum caterorumque fructuum optimorum copia ibi provenit. Multùm verò redditus *Camere Apostolicæ* augment *Salinæ*, quæ sunt aræ arte factæ fossarum instar, intra quas, ubi exundante pelago impletæ fuerint, in salem æstivi temporis calore concreseunt; de quibus & mentio fit apud *Veteres Romanarum rerum scriptores*, qui tradunt *Ancum Martium* & *Ostia* & *Salinarum* institutorem, primum *Salinarum* vectigal ad usum navium instituisse.

Salinæ Ostienses.

Laurentum.

II. Post *Ostia Tiberina* Septem mill: pass. occurrit *Laurentum, Pici, Fami,* & *Latini*, Regum *Aboriginum*, regia urbs & residentia, à qua *Latium Latinique* nomen suum meruerunt, tum *Aeneæ* primum in agrum *Laurentinum* excensu, tum origine *Romani Imperii* apud omnes *scriptores* celeberrima, in littore *Aboriginum* sita. Fuit & urbi juncta *sylva lauro* confita, ad quam suadentibus medicis *Commodum* Impe-

Sylva Laurentum confita, à Commodò & Vi-

ratores se tempore sevientis pestilentie transulisse *Herodianus l. 1.* narat; *Vitellium* quoque tempore fulminum sevientium illuc se contulisse, tanquam sicurè habitaturum eas inter arbores, quæ fulmine non tangerentur. Sed de *Laurentæ* agro, de *sylva Laurentina*, populisque *Laurentibus* vide *in-scriptiones varias* apud *Gruterum, Auctorisque* *supracitato.*

tellio Imperatoribus frequentata.

Laurentum, quæ olim *Latinorum* metropolis erat, hodiè ita evanuisse videmus, ut vix ullum vestigium appareat. Eodem tamen loco turris spectatur, seu specula maris, quæ in hunc diem dicitur *Torre di S. Lorenzo*, profano nomine in sacram mutato; non enim dubito, quin ab antiquo nomine apud posteros superstitè ita sit appellata, cum tempore *Romanorum Imperatorum* adhuc fatis abundante populo floruerit, teste *Herodiano*, & ex *in-scriptione* in regione *Transyberina* inventa fatis liquet, quæ ita sese habet:

Laurentum desertum.

Divo Antonino Augusto
Senatus Populusque Laurens,
Quod privilegia eorum non modò
Custodierit, sed etiam ampliaverit,
Curatore Manio Sabinio Libone
C.V.

Curantibus. Ti. Julio Nepotiano,
Et P. Emilio Egnatiano præff:
Q. Q. Laurentium, Lavinatium.

III. sequitur post *Laurentum*, tri-

Lavinium.

bus à mari passuum millibus distitum *Lavinium*, ab *Aeneæ* conditum, postquam ab *Aboriginum* Rege *Latino* benignè exceptus, filiam ejus *Laviniam* in uxorem sibi adoptasset, à qua & nomen obtinuit; quamvis alii à *Lavinio* fratre *Latini*, alii ab uxore *Aeneæ* denominatam velint. Sed prior opinio jam autoritate *scriptorum* primas meritò inter cæteras sibi præscripsit. Cæterum uti olim, ita & hodiè *Campus Laurento-Lavinium* paludibus oppletus, vix tutam præbet aduentibus viam. Vide *supracitato* *Auctores* de his fuscè, & in sequentibus de *Romanæ Urbis* origine.

Lavinium

Ubi hodie pagum seu ecclesiam S. Petronillæ spectatur, ibi Lavinium fuisse putatur.

Ænce in Numici amne interitum.

Antium Cati Caligulæ & Neronis patria. Fortunæ sanum.

Capo d'Anzo.

Admirabile de Remora narium sistens.

Lavinium vetus conditum fuisse putatur in eo colle, in quo hodiè *Fanium* S. *Petronillæ* spectatur, ad fontem fluminis *Numici*, qui sub ipso colle ex antro quodam profluit, à mari distitum ter mille passibus. Est autem *Numicus* celebris ille fluvius, apud quem *Æneas* post devictum *Turnum Rutulorum*, *Mexentiumque Ceretanorum* Regem, post triennium regni sui disparuisse fertur, aliis inter *Deos Indigetes*, postquam submersus esset, translatum; nonnullis in cælum fulminis fulgorumque vi translatum superstitiosè opinantibus. Hodiè *Numicus* exiguus sine nomine rivus est, qui suam originem haud dubiè ex *Lacu Aricino*, quem *speculum Dianæ* vocant, per subterraneum meatum trahit.

IV. Sequitur *Lavinium* proximè VIII mill. pass. distitum *Antium*, *Volscorum* haud ignobile oppidum, ædificiis fanisque *Fortunæ*, *Veneris* *Aphrodisiæ* & *Æsculapii* splendidum, *Claudii Neronis* patria. Ager terra marique, hic optimis & exquisitis piscibus; illa vino, frumento, omni denique fructuum genere uberrima est, tamen indigenæ ad utramque venationem magis, quàm ad agrorum cultum afficiantur. Mari potentes fuisse *Antiates*, & multiplici navium apparatu instructissimos *Dionysius* ostendit.

Hodiè *Antium*, vulgò *Nettuno* sive *Neptunium* dicitur, quod non eodem loco, quo olim, sed ad nonnulla stadia remotius, ex ruinis tamen veteris *Antii* conditum, à quo promontorio, quo mare intus nonnihil incurvatur, etiamnum manet nomen *Capo d'Anzo*. Visitur ex parte occidentali ingens adhuc ruderum strues, insignis olim vastitatis & magnificentiae index. Afficiebatur quàm maximè hac urbe, ex qua & oriundum ferunt, *Cajus Caligula*; ubi & contigit admirabile illud de *Remora* navim, qua vehebatur, retinente; de quo vide *Plinium*, *Ælianum*, aliosque. *Blondus* mira narrat de *Co-*

turnicum inibi quotannis capi solitarum multitudine. Sed ad *Neptunium*, inquit, *piscium* quidem saxosum, vel potius glareosum, mare multorum ac optimorum habet venationem; sicut alibi amplissima *sylvæ* apri capreisque abundantem præbent. *Aucupium* vero est duplex, cujus tempora sunt diversa. Nam cum ad prima veris signa *Hirundines*, & simul cum ipsis *cornices*, nunc dicte à sono vocis *Qualeæ*, transiisso mari infero in *Italiam* redeunt, omnia *Antiatum* quondam littorum *supercilia* passuum quinque millia *Neptunientes* contiguis retibus complent, sedensque unusquisque in fundi proprii & magno pretio comparati loco, ad particulum retium propriam, venientes noctu *cornices* fistula illectat, & quum turmatim illæ retibus intricentur, si aliqua de longissimo volatu fessa extra rete in sabulum ceciderit, eam auceps manu percipit: fuisseque audivimus intra mensem unum, quo id continuatur *aucupium*, dies aliquot, in quorum singulis centies hujusmodi *avicularum* millia sint capta. De ipsis vero *corniticibus* sic habet *Plinius*; *Coturnices* ante semper veniunt quam *grues*, *parva avis*: & cum ad nos pervenit *terrestris* potius quam *sublimis*, advolat non sine periculo *navigantium*, cum appropinquare terre: quippe velis sepe incidunt, & hoc semper noctu, merguntque *navigia*. *Austro* non volant, humido scilicet & graviore vento, *aura* tamen vehi volunt propter pondus corporeum, viresque *parvas*. Et infra: in *Campania* primum veris principio *multiplicare* conspiciuntur, priusquam *venisse* sciantur. Aliud item in *Antiate* agro est *aucupium* per autumnum. *Palumbæ*, cum mari transvolato *Italiam* relictae sunt, aliquamdiu in *nemoribus* *Antiatum* commorantur. Quare peritissimi *Neptunientes* *retia* quam maxima in id *aucupii*, magno parata impendio suspendunt. Exinde *Palumbas*, quascunque longo tractu viderint congregatas in arboribus considerare, jactu lapidis & clamore territas in aëra volare compellunt: dumque aves in magnum coactas numerum advolando, tenjis retium insidiis viderint

Coturnicum ingens captum. Piscatio, Venatio, Aucupium ad Neptunium.

Plinius de Coturnicibus.

idem de Palumbis.

super-

supereminere, contorta funda parvum lapidem, vel naturaliter album, vel gypso delinitum, maximo emittunt crepitu: quo terræ bombo palumbæ, ut accipitres Chiluoones à Plinio appellatos, quibus nunc falconibus est nomen, quos in lapide bomboque funde timent, declinando ferventur, terræ quam possunt volaturapidius appropinquant, sicque amentes in retia se precipitant.

M. T. Ciceronis ad Asturan obruncatio.

Non procul hinc occurrit *Stura*, seu *Astura*, fluvius & castrum, terminus Regni *Volscorum* & *Latinorum*, vel ex hoc capite memorabile, quod hoc loco, dum *M. Antonii* triumviri persecutionem fugeret, *M. Tullius Cicero*, à *Popilio*, ingratiſſimo homine, quem à morte non ita pridem, quâ pollebat, persuadendi vi, liberârât, capite truncatus vitam glorioſe tranſactam infelici mortis genere concluſerit. Hoc eodem loco contigisse fertur tragica ista historia *Conradini filii Henrici*, & *Nepotis Friderici II Imperatoris*, qui tranſmutato habitu fugiens hic interceptus à *arolo Andegavensi*, Rege *Siciliæ*, *Neapoli* humanæ vicſſitudinis exemplum reliquit capite plexus.

Conradini Suevorum Ducis Tragici obitum.

Post *Antium*, teste *Strabone*, 36 milibus passuum in littore maris progredientibus occurrit *Mons Circeius*, teste *Theophrasto* 10 mill. pass. in circuitu, hodiè *Monte Circello*, olim teste *Plinio* & *Houero*, insula mari circumdata, hodiè aggestu limi arenarumque in peninsulam evasit; & uti in eo *Circe* filia *Solis* dominata fuisse dicitur, ita innumeris fabularum figmentis à nullo non Poëtarum celebratus à Mythologis, primum meriðo inter celebres & fabulosos montes locum obtinuit: in cuius vertice tempore *Strabonis* adhuc oppidum videbatur, *Ptolomeo* *Circeium*, unâ cum *delubro Circe* sacro, & obscuris *Minervæ Cavernis*, ubi & ab indigenis *Scyphus* ostendebatur, è quo *Vlyſsem* in dicto monte unâ cum *Circe* aliquandiù commorantem bibisse ferebant. Et uti mons omnigenis herbarum speciebus refertus est, inde &

Scyphus Ulyſſis

Poëta de succis ex herbis *Circes* pharmaceutria, quibuscum homines in bruta transformare solebat, scribendi ſumpserunt occasionem. De quo *Ubertus* in *Dictamondo* sic canit:

Vedi quel monte, dove si digiuna
Circe piu volte far li suoi incantamenti,
Alume del ſole è della Luna.

Tumulum quoque hic *alicubi* ad montis radicem videri ferunt *Elpenoris*, unius ex *Vlyſſes* focis, ibi ſepulti. Primus in *Circeium* colonias duxiſſe fertur *Tarquinius Superbus*, uti testatur *Dionysius*, *Livius* & alii. In hujus oppidi, ſucceſſu temporis devaſtati, locum *Turris* à Romanis Pontificibus exſtructa fuit, ut tempore tyrannicæ persecutionis haberent, quò tuto se recipent, uti de *Gelasio Papa II* refert *Blondus* anno 1120. Hodiè præter dictam speculam ſive turrim nobilitatem quoque oppidulo, cui *Sanctæ Felicitatis* nomen est, vulgò *S. Felicità*; quod natalibus ſuis clarum reddidit *Celeſtinus II Papa*, uti *Petrarcha* & *Platina* memorant. hinc non procul *Nymphæus*, quem alii cum *Astura* confundunt, fluvius se exonerans mari miſcetur. Sed cum de *Volscorum* regione, *Pometia Volscorum* metropoli, de campis & paludibus *Pometinis*, cateriſque memorabilibus in quarto *Libro* uberius aſturi ſimus, eò *Lectorem* remittimus.

Elpenoris in Circeo ſepulcrum.

Turris in Circeo Pontificum reſugium.

A *Circeo* tendentibus occurrit locus, hodiè *Feronia* dictus, olim *Feronia*, quam *Lacedæmones* colonias quæſturi tempore *Lycurgi*, & in mari naufragi, ad hoc littus appellentes, voti ſolvendi cauſa in agro *Pometino*, unâ cum *delubro Deæ Feroniæ* ſacro conſiderunt; cujus frequentem mentionem faciunt *Dionysius*; & *Tacitus* l. 19. Huic vicinus erat vicus *Saturæ* nomine, una cum fonte *Deæ Feroniæ*, à ſerendis fructibus ſic dictæ, ſacro: quæ loca poſtea *Anni balem* irrito belli eventu *Româ* *reducem*, *Feroniæ* fani gazâ ablata, ſpoliaſſe, *Livius* l. 26 refert.

Feronia, una cum templo Deæ Feroniæ ſacro.

Feroniæ etymon.

Feronia ab Hannibale exſpoliata.

Sequitur modò Urbs *Terracina*,
D *Volscis*

Terracina,
olim An-
xur.

Volsceis Anxur, id est, sine novacula, eò quod *Servio* teste ibi quondam in veneratione fuerit *Iuppiter Anxurius* sub forma pueri rasi & imberbis, hoc enim *Volscorum* lingua *Anxur* significat; olim in salebroso montis vertice urbs sita erat; & undique circumdata mari, quæ tamen in vecto paulatim limo arenisque, successu temporis continenti accrevit. *Fabius Maximus* Dictator

Angipor-
tus Terra-
cineasis.

Hannibalis hac *Roman* versus cum exercitu valido moventis iter impediturus, *Minutium* ad *Angiportum* quibuscunque poterat modis muniendum misisse, ita *Livius lib. 21* narrat. Hodie ei nomen manet *Terracina*, quamvis non eodem loco, quo olim condita sit, sed aliquantum vicinior mari: cui rupes præclsa & formidabilis imminet; militum præterea instructa custodiis, hostibus omnem ex Campania aditum intercludit, vulgò dicta *la Rocca*.

Fons Cha-
ronius le-
thalis.

Non procul inde *fons* spectabatur *Charonius*, cujus virulento halitu & homines & bruta conficiebantur, qui tamen à posteris obstructus saxisque oppletus deservire cessavit. Omnia circumfita loca antiquis ædificiorum ruderibus plena sunt, & inter cætera ibidem in monte vicino juxta *monasterium S. Angeli*, nobile theatrum se spectandum præbet, cui vix par in *Italia* facile reperias. *Theodorici* Rex *Gothorum* maximè hujus loci & situ & amœnitate gaudere visus est; undè præter instauratam urbem, paludum quoque *Pomtinarum* exsiccationem hic orsus est, de quo suo loco pluribus. Inter cæteras hujus urbis memorias cum primis celebris est, *Martyrium S. S. Virginum & Martyrum Flavie & Domitille*, quæ exules in *Insula Pontia*, inde extractæ, *Terracine* vitam glorioso martyrii triumpho consummarunt. *Angiportum* deinde *Terracinensem* transeuntibus occurrunt celeberrimæ *Amycle* urbs valida à *Laconibus* sociis *Castoris & Pollucis* condita; de quibus id memorabile narratur, quod juxta præscriptas à *Pythagora* leges quibuscun-

Theodori-
cus Rex
hujus amœ-
nitate loci
gaudebat.

Marty-
rium S. S.
Flavie &
Domitille.

Amycle-
rum de-
scriptio.

que tandem animalibus mortem inferre nefas putarent; unde locus hic cum infinitis serpentibus scateret, nec esset, qui eos occideret, eorum morsibus omnes paulatim interierunt; & cum stupidi cerebri gens esset, passim jocos cæterisque vexationibus à vicinis impetebantur, undè cum nonnemo lepidioris ingenii iis narrasset, inimicos adesse jamjam eos adorturos; eo nuncio territi, cum omnis consilii inopes, quid agerent, nescirent; at contra nullum hostis adventantis vestigium compareret, tandem detecto furo & deceptione cognitâ, stolido sanè consilio legem tulerunt, ne quis impostum similes rerum eventus ex suis annuntiaret, ad quam cum omni rigore servandam etiam jurejurando se obstrinxerunt. Non latuit hostes stolidæ legis sanctio; ab his enim invasi, cum nemo esset, qui aut loqui, aut hostium adventum nunciare, aut ad pugnam alios animare auderet, ad unum omnes civitate destructa occubuerunt, & sic *Amycle* tacendo perierunt. Unde *Satyricus Lucilius*, *Mibi necesse est loqui, nam scio Amyclas tacendo perisisse*. Sed ut ad iter nostrum revertamur;

Fatuitus
indigena-
rum.

Prover-
bium,
Amyclas
tacendo
perierunt.

Sequitur post *Amycas Turris S. Anastasi*, & deinde *Castrum speluncæ*, vulgò *Sperringa*, à vetustissimis ruderum concavitatibus, quæ ibi spectantur, sic appellatum, à quo intermedio sinu maris duodecim millibus passuum distat *Cajeta*, à *Cajeta Æneæ* nutrice à nonnullis sic dicta, juxta illud *Virgilii*,

Turris S.
Anastasi.
Castrum
speluncæ.

Cajeta.

Tu quoque littoribus nostris Æneia nutrix

Æternam moriens sanam Cajeta dedisti.

Alii alia de etymo hujus urbis fabulantur, ejusque mentionem faciunt *Homerus, Silius, Ptolomeus, Dionysius*, aliique; portum habet nobilem & contra tempestates undequaque munitum, quem deinde *Antoninus Pius* superbis injectis saxorum ædiumque molibus instauravit; hodie magno adhuc nobi-

Portus Ca-
jetanus.

litatis

litis titulo splendet, tantâque à natura amenitate dotata, omnique deliciarum genere referta superbit, ut nullis *Latiæ* urbibus cedat. Arce gaudet, uti rupibus inaccessa, ita quoque commeatu rerum necessariarum instructa, hostibus omnem ad eam expugnandam spem eripit, à *Ferdinando Arragoniæ* Rege post expulsos è *Regno Neapolitano Gallos* exstructa; celebribus viris semper claruit, *Gelasio II Pont. Max. & Thoma de Vio Cajetano*, Ord: præd. Generali, qui & postea ob eximia sua merita in Ecclesiam, à *Leone X* in purpuratorum Patrum senatum assumptus, eâ doctrinæ præstantiâ eluxit, quam in libris ejus cum admiratione legimus. Obiit hoc clarum Ecclesiæ lumen *Rome* 9 Augusti 1534, sepultusque, juxta testamenti à se relictæ leges, sine ullo Cardinalitio apparatu, extra Ecclesiam *B. Virginis supra Minervam*, in ipso aditu ad Ecclesiam, hoc verborum tenore: *Thomas de Vio Cajetanus Cardinalis S. Xisti, Ord. Prædicat. Quod Epitaphium in hunc usque diem magno humilitatis relicto sui similibus exemplo perseverat.* Unum quod *Cajetæ* non sine admiratione me vidisse memini, est rupes illa ingens mari adjacens, in qua hiantibus labris fissura rupti montis indicium luculentum præbet; constanti traditione, tempore *Dominicæ* passionis rupem seissam fuisse, & facellum ibidem piâ fidelium curâ ædificatum, variis adductis inscriptionum testimoniis hoc ita esse, scitè sanè confirmat. Monstratur & ibidem monumentum *Borbonii Ducis*, qui *Romam* expugnans, globo tormenti bellici impetitus, cum occubisset huc translatus, sepulchrum invenit posteritati omnibus seculis memorandum. Atque uti hic terminum veteris *Latiæ* statuimus, ita ultra progredi assumptæ materiæ argumentum prohibet. Quare *Terracinam* revertamur, ut illinc *Viam Appiam* secuti, interiora *Latiæ* plenius investigemus.

Post *Terracinam* itaq; paludosus oc-

currit campus, quem tamen paucis ante annis magno *Campaniæ* emolumento exsiccatum intelligo; olim cultissimum fuisse, ingentia rudera, Templorum, arcuum, peristyliorumque cadaverosa monumenta testantur. Hunc tractum ubi transieris, ecce *Fundi* mox occurrunt, decem millibus passuum *Terracinâ* distita urbs, omnium Historicorum monumentis celeberrima, cuius officium erat, inter cætera *Viam Appiam* & defendere, & fartam tectam conservare. Memorat pariter *Livius* l. 8, de seditione contra *Romanos* facta à *Viturbio Baccho Fundano*: qui associatis sibi *Privernatibus*, vicina *Romanorum* municipia infestare non cessabat; undè opus fuit mandare cum exercitu *Lucium Papyrium* consulem, à quo *Priverno* occupata, occisoque *Viturbio*, *Fundos* sub *Plancio* consule moverunt; qui ruinæ impendentis metu perterriti obviam ivère *Romanis*, seditioni *Viturbinæ* minimè se consensisse, multis rationibus demonstrantes. Tandem fide laudata, in confæderatione cum *Romanis* constanter permanserunt. *Fundana* vina magno in pretio fuisse *Plinius* l. 6, c. 14, ostendit; quæ tamen uti multo tempore conservari non poterant, ita immediatè post defæcationem peractam, uti gustui sapidiora, bibi solebant, ut *Martialis* his verbis testatur:

*Hæc Fundana tulit felix autumnus
Opimi:*

Expressit mustum consul, & ipse bibit.
Hodiè partim aëris malignitate, partim aliis calamitatibus oppressa, quas variis temporum revolutionibus perpessa fuit, ferè deferta jacet: maximo tamen damno affecta fuit à *Corradino Barbarossa Solimani Turcarum* Imperatoris maritimæ classis capitaneo, anno 1534. civibus omnibus, qui in eadem tunc reperiebantur in captivitatem abductis: & parum abfuit, quin hoc repentino assultu pariter capta fuisset *Iulia Gonzaga*, uxor *Vespasiani*, filii *Prosperi Colonnæ*, cui *Ferdinandus Rex Arragoniæ & Neapolis Fundanam urbem* unâ cum

Via Appiæ
cara Fundanis
incubuit.

Fundana
vina.

Urbs Fundana
à Corradino
Barbarossa
classis Turcicæ
duce
eversa.

Arx Cajetana.

Cajeta patria Gelasii II & Thomæ de Vio Cajetani.

Mont scissus Cajetæ tempore mori Christi.

Sepulchrum Borbonii Ducis Cæsari.

Fundi descriptio.

locis appertinentibus, ob singularia merita Regno præstita, donaverat; sed illa tempestivè subducta per avia & in via fugiens spem hostium elusit. Turce præda desperatâ, furorem suum converterunt in *sepulchrum Prosperi & M. Antonii* è Colonnensium familia, Ducum celeberrimorum; unâ cum templo, ubi ossa eorum condebantur, ablata omni pretiosa suppellectile, urbeque vastata discesserunt. Hanc urbem cum primis celebrem reddidit *S. Soter Pont*: Max: Porro ex utroque latere *Fundanæ urbis* progressis versus *Phormias*, à sinistris *Phormianum Castrum*, *Galbæ* Imperatoris natalibus clarum; à dextris *Fundanus lacus*, nobilissimus piscibus, tum vel maximè anguillis teste *Plinio* celebris. Hinc quinque millibus ultra præfixæ urbis *Mamurræ* vestigia spectantur, cujus & *Horatius* & *Catullus* frequenter mentionem faciunt. Sequuntur mox *Phormiæ* celeberrima urbs, ubi hodiè *Mola* castellum, à molendinis sic dictum, conspicitur ad intimam *Sinus Caietani* oram litum, piscibus omnique rerum humano generi necessariarum abundantia refertum, paradisus *Romanorum* ob delicias terra marique passim obvias, de quibus sæpè, uti & de *phormiana villa* sua, mentionem facit *Cicero in epist: fam*: ubi & mortem oppetiisse creditur, quamvis alii ad *Castrum Asturæ* id accidisse velint, uti suprâ diximus; urbs antiquissima à *Laconibus* condita, cujus portus fuisse dicitur idem, qui hodiè *Ca-*

ietæ visitur, quinque millibus passuum *Phormiis* dilutus, dicitur & antiqua *Le-strigonum* sedes; totumque agrum populatissimum fuisse ingens ubique obvia ruderum multitudo sat ostendit; laudatur & vinum *Cæcubum*, quod ex opposita ripa sinus *Caietani* in montibus provenit. Hinc ad *Minturnas* 9 millia passuum computantur; olim celeberrima urbs, cujus medium *Liris*, qui hodiè *Garigliano* dicitur, transibat, cuius etiamnum ingentes visuntur in sinistra maximè ripa, reliquæ, quatuor millibus passuum à mari remotæ, in quibus præcipua sunt, *Aquæductus*, Amphitheatrum, tum murorum turriumque magna rudera, præalti quidam fornices, aliaque splendorum ædificiorum fundamenta solidissima. Fit quoque apud Geographos *Maricæ lacus* mentio, intra quem *C. Marius*, *Sulle* arma fugiens sese oretenus absconderat, à *Minturnensibus* tamen ereptus ac navi impositus in *Africam* profugit. Historiam fuscè prosequuntur *Plutarchus*, *Cicero*, *Velleius*, *Seneca*, cæterique, quos confule. Non procul hinc ad novem millia passuum *Sinuessa Auruncorum*, quæ hodiè *Sessa* dicitur, occurrit in monte sita. Atque hic fuit *Latii* illius tempore Regum *Romanorum* ad *Lirim* usque terminus, quod suprâ ab *Aniene* ad *Lirim* usque & *Sinuessam* amplitudinis suæ terminos habuisse *Plinius* refert, & continebat sub se *Latinos Volscos, Auruncos, Hernicos, Æquos*.

Patria S.
Soteris
Papæ.

Lacus
Fundanus.

Mamurra
oppidum
vetus.

Phormiæ,
eo loco ubi
hodiè *Mola*
pagus, fuit
ej: ad
mare.

Villa
Phormia-
na *Cicero-*
nis, ubi
etiam ob-
struncatum
fertur.

Le-strigo-
num sedes.

Vinum Cæ-
cubum.

Minturnæ.

Maricæ
lacus.

Sinuessa
Aurun-
corum.

22

LATII VETERIS
LIBER SECUNDUS,

De particularium Locorum
descriptione.

P R Æ F A T I O.

Remissa locorum Latii latè sumpti mari Tyrrheno adjacentium descriptione, jam particularem locorum magis celebrium, tum in meditullio, tum in terminis ejus sitorum descriptionem auspicabimur. Et quamvis priſci Latii ambitus ab Ænea, Albanorumque Regum imperio, ad Regum Romanorum tempus usque, oppido strictis angustisque limitibus conclusum fuerit: (nam totum illud terrarum spatium, quod à septentrione montibus Prænestinis, ab occasu Aniene, à meridie Tiberi & mari Tyrrheno, à littore Aboriginum, Laurento, Lavinio ad Lanuvium usque Nemusque, & hinc ab ortu Albanis Tusculanisque montibus comprehensum, priſci Latii, uti diximus, amplitudo fuit) quia tamen à Romulo ad Rempublicam usque semper novarum coloniarum ex finitimis Latii populis Romanis accessio facta est, adeò ut Latii nomen primò usque ad Montes Circeios, deinde ulterius Anxur, Formias, & denique ad Lirim usque protensum, non Latinorum solummodo Agrum, sed & Sabinorum, Rutulorum, sed & Volſcorum, Auruncorum, Hernicorum, Æquiculorumque provincias circumquaque comprehenderit. Ideò hoc Libro amplioris Latii argumentum nobis propositum erit, in quo, quidquid consideratione atque admiratione dignum, sive abstrusas antiquitatum naturaliumque rerum notitias, sive egregia & memorabilia hominum gesta spectes, ordine, suo quæque loco enodabuntur, modo nobis in Itineribus describendis solito.

P A R S I,
A G E R L A T I N U S

proprie dictus.

C A P U T I,

De Locis memorabilibus Albanum inter & Romam
in via Appia occurrentibus.

larum omnium, quas Romana potentia in omnes Mundi partes extensas silicibus stravit, illa cum primis omnium Authorum monimentis celeberrima est, quam

Via Appia. *Viam Appiam* vocant; quam Appius consul Brundisium usque silicibus ingentibus stratam, metisque milliariis instructam continuato opere olim condiderat; ad quam ferè omnia Latii montani loca adeuntur. Per hanc ab urbe discedentibus primò occurrit à dextra, *Caracalle* Cæsaris Hippodromus, circorum omnium integerrimus, & obelisco olim spectabilis, qui deinde ab *Imocentio X*; Pont: Max: in Agonali foro ad urbis ornamentum erectus fuit anno 1650. Elava parte fons est, quem multi *Egerie* Nymphæ uxoris *Numæ Fontem* volunt esse, hodie *Gasarelli* vulgò vocatur; de quo & in sequentibus; ad quem *Carolus V* Cæsar, antequam à *Tunetana* victoria *Romam* ingrederetur, prandium sumpsisse fertur. Proceudentibus deinde à dextris complura rudera occurrunt pratorianorum castrorum vestigia, & *Cecilia Metelli* filii monumenta, vulgò *Capo di Bove*; è sinistris campus spectatur ruderibus innumeris spectabilis, *Horatiorum Curiatorumque* pugnà memorabilis: de quo *Livius l. 1. Fortè evenit, ut Agrestes Romani ex Albano agro, Albani ex Romano prædas invicem agerent. Imperitabat tunc C. Cluilius Alba. Vtrimque legati ferè sub idem tempus ad res expetendas missi. Tullus præceperat suis, ne quid prius quam mandata agerent. satis sciebat, negaturum Cluilium, ità pie bellum indici*

Hippodromus Caracallæ.

Egerie fons.

Horatiorum Curiatorumque pugnà.

posse. *Castra ab urbe haud plus quinque millia passuum locant, fossâ circumdant: Fossa Cluilia à nomine Ducis per aliquot secula appellata est, donec cum re nomen quoque temporum vetustas abolevit. In his castris Cluilius Albanus rex moritur. Dictatorem Albani Metium Suffetium creant. Interim Tullus ferox præcipuè morte Regis, noctu præteritis Castris infesto exercitu in agrum Albanum pergit. Ea res ab stativis excidit Suffetium; is ducit quàm proximè ad hostem potest. Convenit hinc inter utrumque de tergemino-rum utrumque, à Romanorum parte Horatiorum, Albanorum verò Curiatorum pugnâ, que inter bina castra conferta, ubi omnes Curiatii, Horatiorum verò duo fratres ceciderunt. Ad sepulturam inde suorum nequaquam paribus animis vertuntur; quippe imperio alteri aucti, alteri ditio-nis aliena facti. Sepulchra extant, quo quisque loco concidit; duo Romana uno loco propius Albam, tria Albana, Romam versus, sed distantia locis, ubi & pugnatum est. Hæc Livius. Monumentum ergò illud ultra Albanum oppidum, quod & hodiè conicis pyramidibus insigne inter Albanum & Ariciam spectatur, juxta Livium neque Curiatorum, neque Horatiorum esse potest: primò, quia duobus Horatiis, quamvis uno loco, tamen duo diversa, & inter se discreta posita fuere: tribus verò Curiatii singula singulis erecta, distantia locis, ubi pugnatum est, tum utraque inter Roman & Albanum fuère, quum tamen illud apud Albanum oppidum situm putatur; nisi forsan dicere velimus, posteros Albanos ad famam Curiatorum fratrum apud posteritatem ob insignem animi*

Fossa Cluilia.

Monumentum Horatiorum ubi situm sit.

forti-

fortitudinem, quam contra Romanos gesserunt, concitandam, novo illo & insolito sepulchri genere in hunc usque diem superstitè, condecorare voluisse. Sed de hoc unicuique suum iudicium relinquimus. *Cluilia fossa*, quam *Li-vius* suprâ abolitam fuisse asserit, *Dionysius Halicarnassens* suo tempore adhuc superstitem authoris nomen servasse narrat; putant rerum antiquarum periti, eam in *Via Appia* illo in loco fuisse, qui hodiè vocatur *Casal ritondo*.

Fossa Cluilia ubi fuit.

Aquiductus.

Porro post *fossam Cluiliam* transeunt *Aquiductus*, qui primò ex *Lacu Lucrino*, aut, ut alii, *Ceruleo fonte* variis gy-

rorum ambagibus *Romam* ab *Appio Claudio Crasso* deducti fuerunt. Is enim Censor *Frontino* teste, anno ab urbe condita 441, post initium belli *Sammnitum* anno 30, *Coss. M. Valerio Maximo* & *P. Lucio Murena*, hanc aquam in urbem deduxit, cuius venas primus detexisse fertur *C. Plancius Appii Claudii* collega. Hos postea *Claudius Cæsar* in ampliorem formam deductos auxit *Anienis fontis* aquâ, à quo & in hunc usque diem aquæ *Claudie* vocantur; quos postea ruptos *Vespasianus*, & *Antoninus Pius* refarciendos curavit: ita Inscriptio docet ad *Portam Exquilinam*:

Aquæ Claudie.

TIB. CLAUDIUS. DRUSI. F. CÆSAR. AUGUSTUS. GERMANICUS. PONTIF. MAXIM.

TRIBUNICIA. POTESTATE. III. COS. V. IMPERATOR. XXVII. PATER. PATRIÆ.

AQUAS. CLAUDIAS. EX. FONTIBUS. QUI. VOCABANTVR. COERVLEVS. ET. CVRTIVS. A. MILLIARIO. XXXI.

ITEM. ANIENEM. NOVAM. A. MILLIARIO, LXII. SUA. IMPENSA. IN. URBEM. PERDUCENDAS. CVRAVIT.

Et alia dicta confirmat Inscriptio:

IMP. CÆSAR. VESPASIANVS. AUGUSTUS. PONTIF. MAX. TRIB. POTEST. II. IMP. VI. COS. III. D.

Aquas Curtiam & *Ceruleam* perductas à *Divo Claudio*, & postea intermissas dilapsasque per annos novem suâ impensâ Urbi restituit; suntque majores illi *Aquiductus*, qui tum per *Tusculanam*, tum per *Appiam viam* ad montana tendentibus occurrunt, uti & hoc loco. Sed de singulis in particulari. Vide *Frontinum in aureo lib. de Aquiductibus*.

Ultrâ progredientibus & *Albano* approximantibus occurrunt à *lava*, rudera *Bovilla* oppidi, quod *Villa bonum* dicebatur, deinde *Villa Clodii*, & in medio *fani bonæ Dæ*, ubi in hospitio quodam à *Milone Clodius* interfectus fuit: à dextra varii tumuli & monumenta conspiciuntur; quorum tamen fuerint, nè sciremus, temporis edacitas nobis invidit; exceptis quinque

Bovilla

Clodius ubinam interfectus à Milone.

pyramidibus in formam conorum asfurgentibus, quarum duæ adhuc ferè integræ, reliquis corruptis, conspiciuntur in via inter *Albanum* & *Arician*, & communi fama dicuntur *sepulchra Curiatorum*, de quibus jam in precedentibus nostram sententiam exposuimus. Sed jam locorum singulorum hujus montani *Latii* descriptionem ordiamur.

In toto hoc ante *Albani* introitum spatio tanta monumentorum varietas occurrit, ut totum hunc tractum sumtuosissimis ædificiis, superbis Mausoleis, Amphitheatris, Circus, villisque deliciosissimis cultum fuisse, sepulchra magnificentiæ veteris signa abundè demonstrant. Est inter cætera, moles faxea ad portam *Albanensium* in extremam altitudinem exfurgens, quam *Albanenses*

Antiquitatis monumenta.

Sepulcrum Ascanii Albæ conditoris

Albanenses ex traditione certò sibi per-
suasum habent, *sepulchrum* fuisse *Asca-*
nii, primi *Albæ* regis & conditoris.

Sed hæc paucis enucleatis jam ad *Albæ*
Longæ descriptionem nos accinga-
mus.

CAPVT II,

De Origine, Antiquitate, & Situ Albæ Longæ.

Ascanius
Albæ Lon-
gæ condi-
tor asseri-
tur contra
Clave-
rium.

Mnium Historicorum con-
sensu *Ascanius* *Æneæ* ex *Cre-*
usa filius, cognomine *Iulus*,
Albæ Longæ conditor decer-
nitur, contra *Claverium*, qui uti histo-
riam de *Æneæ*, Regibusque *Albanis*, pu-
ram putam fabulam esse putat, ita *Albæ*
Longæ multò quoque alium condito-
rem, quam *Ascanium* fuisse sentit, lon-
gis scilicet ante *Ascanium* temporibus à
Pelasgis aut *Evandro* conditam. Ve-
rùm cum is quàm dubiis incertisque
fundamentis in adducendis rationibus
nititur, tam certis nos omnium scri-
ptorum *Romanorum* autoritate fulti, id
asserimus, quod huc usque in dubium
revocatum nemini fuit. *Albam* ita
Longam ab *Ascanio* conditam omnes
existimant. *Tibull.*

Ante oculos *Laurens Castrum*, mu-
rusque *Lavini* est:

Albaque ab *Ascanio* condita *Longa*
fuit.

Cui subscribit *Solinus* c. 8. *Constituta*
ab *Ascanio* *Albæ* *longa*. *Livius* l. 1.
Ascanius abundante *Lavinii* multitudine,
florantem jam, ut tunc res erant, atque
opulentam urbem, *matri* seu *novercæ* re-
liquit, novam ipse *alian* sub *Albano*
monte condidit, quæ à situ porrectæ in
dorso montis urbis *Longa* *Alba* appella-
ta. quibus consentiunt *Dionysius*, *Strabo*,
Plinius, *Aurelius Victor*. Cujus
condendæ occasio sic se habet: *Asca-*
nus completis in *Lavinio* *triginta* an-
nis, recordatus *novæ* urbis conden-
dæ tempus advenisse, verba sunt *Au-*
relii *Victoris*, ex numero porcorum, quos
pepererat sus *alba*, circumspexit diligenter
finitimis regionibus, speculatus montem
editum, qui nunc ab ea urbe, quæ in vò
condita est, *Albanus* dicitur, civitatem

Origo *Al-*
bæ *longæ*,
& *etymon*.

communiit, eamque ex forma, quod ita
in longum porrecta est, *Longam*, ex co-
lore suis, *Albam* cognominavit. Vndè
Virgilius:

Littoreis ingens inventa sub ilicibus sus
Triginta capitum fœtus enixa jacebat
Alba, solo recubans, albi circa ubera
nati.

Hic locus Urbis erit, requies ea certa
laborum,
Ex quo ter denis Urbem redeuntibus
annis

Ascanius clari condet cognominis Al-
bam.

De conditore itaque hujus Urbis *A-*
scanio nulli amplius dubium esse de-
bet, nisi quis totam *Romanorum* histo-
riam invertere attentet, quod in sensati
& judicio pollentis Historici men-
tem cadere non posse, certè mihi per-
suadeo. Hoc itaque posito, jam de si-
tu & loco fundatæ urbis agendum est,
ut quisnam ejus genuinus situs fuerit,
luculenter pateat.

De Situ & Loco Albæ Longæ.

Plures in eo errore hucusque persti-
terunt, putantes, *Albam Longam* ab
Ascanio eo in loco conditam fuisse,
ubi in hodiernum usque diem persistit,
& *Albanum* dicitur: imò ipsi incolæ
Albanenses ita semper hanc sibi verita-
tem persuasam habuerunt, ut supra op-
pidi portam lapidem posuerint, hujus
rei testem, scropham videlicet triginta
porcellis circumdatam, veluti primi
ejus hoc loco situs & originis irrefraga-
bile symbolum. Veruntamen qui
Dionysii, cæterorumque *Scriptorum*, hu-
jus urbis topographiam exactius exami-
narit, is longè alium ei situm attri-
buere, ipsa verborum claritate convi-
ctus

Albanum
disidet ab
Albalon-
gæ.

VETERIS ALBANI LACUS
 et Albæ Longæ aliorumque adjacentium loco-
 rum descriptio.

Alpinus Mons

Campus Hannibalis
 sive
 Locus Heriarum Lati-
 narum.

Volscorum Regni
 pars.

Vulturne

Templum
 Jovis à Lanuvio

Forum Populi
 hodie Rocca di Papa

Mons Albanus
 hodie Monte Cervo

Templum
 Veneris

Sepulchrum
 Ancæ Marie

Vicus Vallis
 Vestis

Alba Longa ab Atracis edificata
 a Servo Nostro destruxa.

ALBA
 LONGA

Aqua Crabra

Aquam ex monte evoluto

Meatus quo Lacus
 se exonerat in rivum
 Aquæ Crabrae

Lacus Albanus

Meatus quo
 aquæ se exone-
 rant in Lacum
 Neronensem.

Lacus
 Neronensis

Meatus

Canalis antiquus arte factus
 quo Lacus exoneratur in
 Campum Romanum

Villa Pompey
 sive
 sado
 Albanam

Theatrum Domitiani

Templum
 Veneris

Templum
 Bonæ à Deæ

Canalis Subterraneus

Ferentan
 Tera
 tunc

Boville

Hospitium quo Clodius
 Cæcilius est

aus coegetur. Verum ut genuinum hujus tam omnibus seculis celebris urbis locum, omni qua fieri potest diligentia, quam penitissimè examinarem, *Agrium Albanum* adii, singula loca inspexi, singula quoque cum Authorum scriptis ritè combinando, tandem verum & genuinum locum detexi, quem jam minutim describam. Primò siquidem *Montem Albanum*, in cujus dorso *Albam Longam* conditam scribunt, 20 mill. pass: à *Roma* distitisse. Ita Strabo l. 9: Ἀσιάνιον Ἀλβαν κλίσην ἐν τῷ Ἀλβάνῳ ὄρει, διέχοντι τῆς Ῥώμης τοσούτον, ὅσον καὶ ἡ Ἀρδέα. *Afcanium* *Albam* condidisse in monte *Albano*, qui tanto à *Roma*, quantò *Ardea* distat intervallo. Cum itaque *Albanum* hodiè, uti & olim, non nisi 16 mill. pass: distet, certe *Albam Longam* in *Albano* minimè conditam fuisse, luculenter patet. examinemus verba *Dionysii*, situm *Albæ Longæ* ità graphicè exprimentis, ut de eo imposterum nulli dubium esse queat: Ηνίκα δ' ἠμίχρετο, πρὸς ὄρει καὶ λίμνῃ καλεσειδαίων, καὶ μέσον ἀπέχεσθαι ἀμφὲν. καὶ ἦν ὡσπερ τείχη τὴ πόλεως ταῦτα δυσάλωτον αὐτὴν ποιῆντα. τότε γὰρ ὄρθεν εἰς πᾶν ὄρυγν δὴ καὶ ὑψηλὸν ἔστιν, ἥτε λίμνη βαθεία καὶ μεγάλη, καὶ αὐτὴν διὰ κλεισιδαίων ἀνοιγομένων ὑποδέχεται τὸ πεδίον ταμιδομήνην, ὅπου Ἰαβέλοισι.

Olim, inquit, cum edificaretur apud montem & lacum exstructa, ita ut medium inter utrumque occuparet spatium, ac veluti muri inter urbem tuebantur, nè facile caperetur. Nam & mons admodum altus est, & naturâ munitus. Lacus quoque profundus & magnus, ex quo reductis claustris in subiectos campos aqua dispensatur, quantam ejus incolæ volunt. Ita *Dionysius*. Cum itaque etiamnum & mons & lacus supersint, de situ urbis *Albæ* veteris vero nemo dubitare potest. Sed discutiamus singula verba *Dionysii*: primò enim dicit, *Albam* apud montem & lacum exstructam

Verum Albæ Longæ situm detegitur ex Historiâ.

Dionysii testimonium graphicum de *Albæ Longæ*.

fuisse, quæ non ita intelligenda sunt, quasi è latere meridionali aut boreali condita sit, sed inter ipsum montem & lacum, ita ut medium, verba sunt *Dionysii*, inter utrumque spacium obtineret: & ut situm amplius & exactius determinet, addit, ita inter montem & lacum fuisse ædificatam, cui ex una parte mons omninò altus editusque, ex altera parte lacus profundus & magnus murorum instar, vel ab ipsa natura probè munitorum forent: atque hoc pacto ab omni insultantium hostiû accessu, tutrice natura facilè defenderetur. Hæc sanè descriptio in *Albanum* cadere minimè potest, cum & Lacus & mons ab eodè remotiores sint, quam ut *Dionysii* verbis accommodari possint.

Dico itaque situm *Albæ Longæ* genuinum fuisse inter montem illum, quem vulgò monte *Cavo* vocant, & Lacum, hodie *Lago di Castro Gandolfo* vocitatum, eo in loco, quo hodie *Patrum S. Francisci de Observantia Monasterium* visitur, quod villæ, quam vulgò *Palazzuolo* vocant, adjacet: hoc enim loco mons *Albanus*, id est, *Carus*, editissimus sane & perarduus ascensu faxea sua mole usque ad lacus dorsum, spacium fere planum, dimidii circiter milliaris *Italici* spacium in latitudine efficit; atque in hoc spatio, quod & montis & lacus dorsum est, *Albam* conditam fuisse, irrefragabili argumentò ex *Dionysio* colligitur.

Albam verò *Longam* dictam fuisse, eò quod supra dorsum montis, ipsumque lacus marginem, in circuitu à dicto *Palatiolo* usque ad castrum *Gandolfinum*, continuata ædium serie disposita fuerit, & dictus *Dionysius*, & totus ille tractus, innumeris fanis femirutis, ædiumque parietinis tum primum testatus est, quandò *Alexander VII* Pont. Max. præteritis annis intra montis concham à *Castro Gandolfino* ad *Palatiolum* usque viam ambulationis percommodam, nec non summæ amœnitatis, complanatis scopulosis tractibus, remotisque rudibus virgultisque aperuit; in qua

Albæ Longæ situm genuinum.

Alba cur Longa cognominata.

Via ab Alexandro VII Pont. facta.

Rudera
Antiquita-
rum.

Albæ
Longæ
situs Geo-
metricis
rationibus
manifesta-
tur.

Sepulcrum
Tulli Ho-
stili, quod
alii putant
Anci Mar-
ci.

etiannum pavimenta lapidibus musivo, seu tessellato, opere insertis eximie exornata, vetustæ magnificentiæ luculentum symbolum, spectantur: ita ut non lacus tantum quoad superiorem marginis oram cultus, sed & declivè profundi crateris ad lacus usque ripam, fanorum structuris, cæterisque ædium fabricis, uti capitella, peristylia, trabes, columnarum arcuumque passim obvia fragmenta testantur, quàm excellentissimum fuisse censerî debeat.

Et ut res tota luculentius pateret, totum spacium à radice *montis Albani* eo in loco, ubi in dorsi planitiem extenditur, usque ad marginem lacus, ad quem *Monasterium Patrum S. Francisci*, & *Palatiolum* Colonnensium Principum situm est, summa cura dimensum, 400 passuum communium, quorum unus 2 pedes facit, id est 800 pedum, seu 1200 pal. inveni, intra quod spacium, quoad latitudinem, *Albæ Longæ* fuisse situm, ex verbis *Dionysii* conjicio. Deindè lacus quoque profunditatem eodem in loco dimensus, declivem ejus descensum usque ad littus aquæ secundum rectam lineam 460 passus, id est 920 ped. inveni; ex quibus deindè juxta trigonometricas leges profunditatem crateris perpendicularem 237 palmorum, basis verò, à lacu usque ad normalem lineam, 105 palmorum latitudinem comperi. Sed ut ad instituti nostri tramitem revertamur, dico *Albam Longam* totum illud spatium, quod est inter dictum *Monasterium Patrum S. Francisci* usque ad cænobium *Patrum Cappuccinorum*, & ultra in margine crateris lacus, si ruderibus, quæ passim ibi à fodientibus reperiuntur, credendum est, occupasse. Dum hisce indagandis destinare, dicti Patres Ord. S. Francisci me introduxerunt in Cryptam quandam subterraneam alto fornice constructam, in qua ex præduro lapide ingentis molis monumentum ostenderunt, quod Antiquariæ rei periti sepulchrum *Anci Marti IV Romanorum* Regis credebant fuisse; ego

verò verisimilius ipsius *Tulli Hostili* fuisse, ex Authoribus colligo. Nam ut *Dionysius* ait, *Tullus* avitum *M. Horatium*, qui unus è tergeminis supererat, cum equitatu peditumque lectissimis, mittit *Albam*, jussum quamprimum ut amicus receptus esset, intra mœnia, civibus in potestatem redactis, urbem funditus evertere, nec ulli vel privato vel publico ædificio parcere, fanis exceptis: quem sæpius, tum ut *Albæ* à se destructæ vestigia contemplaretur, tum ut venationibus corpus exerceret, eò se contulisse, non infimæ notæ Authores asserunt, ubi & morbo infestatum fatis cessisse, ajunt, ibidemque reconditum; & colligunt ex iis *Dionysii* verbis: *Fanis exceptis*. in quorum unum postmodum conditus fuerit; perpetuâ sui apud posteros, qui ea viitaturi erant, relicta memoriâ. Atque hæc fuit celeberrima illa *Alba Longa*, tot scriptorum celebrata monumentis, ab *Ascanio*, ex *Aenea Anchise* filio & *Creusa Priami* filia prognato, teste *Dionysio* condita, *Romani* imperii origo, cum per 500 post ædificationem annos, tredecim exceptis, stetit, eoque temporis spatio populi frequentia opibusque, & cætera felicitate plurimum aucta fuisset, triginta oppidorum *Latinorum* mater, & gentis toto eo tempore princeps, à novissima sua colonia solo æquata, hodiè quomodo deserta manet. Cui subscribit *Livius*. *Egressis autem Urbem Albanis, Romanus passim publica privataque ædificia adæquat solo, unaque hora quadringentorum annorum opus, quibus Alba steterat, excidio & ruinis dedit. templis tamen Deum, ita enim edictum fuerat à Rege, temperatum est: ita Livius. Vbi Dionysius quoad tempus, quo stetit Alba, à Livii traditione differt; ille enim 500 annis, demptis tredecim stetit ait; hic quadringentos tantum. Sed cum Livius tantum absolutè centenarios annorum cæteris omisissis posuerit, Dionysius verò quingentos posuerit, tredecim exemptis, quæ faciunt 487 annos,*

Albæ 30
oppidorum
mater, Ro-
mani impe-
rii origo.

Albæ de
structio.

Concordia
annorum
fundationis
Albæ, quis
Livius &
Dionysius
differunt.

annos, facile hoc pacto concordari poterunt. Sed hæc de *Albæ* situ sufficienti;

jam ad *Albani montis* situm scrutandum progrediamur.

CAPUT III,

De Monte Albano, ejus situ, natura, proprietate.

De Montis Albani situ controversa.

Itus montis Albani non minus, quam *Albæ* in eo condita apud nonnullos controversus fuit. Quidam montem Albanum pro *Alcido* sumpserunt, qui quantum hallucinati sint, in sequentibus docebitur. Alii montem hunc posuerunt eo in loco, ubi modò *Monasterium Cappuccinorum* exstat; sed cum is non mons, sed clivus seu colliculus sit, mons autem *Albanus*, præterquam quod præcellus, salebrosus & difficilis quodque ascensu sit, statim vel ipsis *Dionysii* verbis refelluntur. Dico itaque montem Albanum, alium non esse, quam, quem hodiè monte *Cavo* vocant; quod si *Dionysii* descriptionem attentè legamus, adèd verum est, ut insensatae mentis esse videatur, qui ei contradicere audeat. Dicitur & *Livio*, *Iugum Albæ Longæ*, eo quod sub ipso condita sit *Alba*, uti *Chorographia* docet. Præcellus & sublimi vertice per totum *Latium* spectabilem fuisse, jam ante ex *Dionysio* patuit; quod verò *Poëtae* cum nunc tumulum, nunc collem vocent, id metri causa factum esse puto: cum revera, uti ex dimensione ejus paulò post patebit, editissimus sit, & maximis *Latii* montibus non immeritò annumerandus. Nam in cum & *Romanos* rusticandi causa progressos, & tum maris tum terrarum longepotentium prospectu delectatos fuisse, *Martialis* hæc significat:

Hoc tibi, *Palladiæ* seu collibus uteris *Albæ*,

Cæsar, & hinc *Triviam*, prospicis, inde *Thetin*.

Et *Statius* l. 4:

Dardanix quamvis sub collibus *Albæ*

Rus proprium, magnique *Ducis* mihi munere currens

Vnda, domi curas mulcere, æstusque levare

Sufficerent.

Vocat & hunc *Livius*, aliique, montem *Jovis Latiarii*; in hoc ferias *Latinas*, de quibus postea, institutas; in vertice templum fuisse percelebre, tum *Jovis*, tum *Junonis Monetæ* *Livius* memorat: In Albano, inquit, monte tacta de cælo erant signum *Jovis*, arborque templo propinqua.

Et l. 42: In consulatu *Polthumii Albani* & *M. Popilii Lænatis*, anno urbis conditæ, 578 scribit, eo anno *C. Cicerejum Prætorem in Corsica signis collatis pugnasse, septem millibus Corforum cæsis, captis 1700, è victoriâ peractâ novisse, in*

Albano monte ædem *Junoni Monetæ*, quam quinquennio post, sub consulatu *Q. Ælii Pæti*, & *M. Junii Pennii*, voto persoluto exstruxit. Cujus & mentionem fecit *Dionysius*. In Albano monte *Iunonis exigua ædes supra mensam quandam dedicata, quæ dum Orientem solem spe-*

Etaret, ad septentrionem conversa est; prodigium sanè fat celebre: uti & illud, quod Livius narrat, visos sibi nonnullos audire vocem ingentem ex summi cacuminis Albani montis luco, quo precipiebatur, ut patrio ritu sacra Albani facerent.

Post *Albam* quoque à *Tullio dirutam*, *Sabinosque devictos, in Albano monte lapidibus pluisset, Livius l. i. asserit. Quantæ verò religionis fuerit hic mons, & nemora circumfusa, Cicero in oratione pro *Milone*, ubi de *Clodii* occisione agit, fat monstrat. Non, inquit, est humano consilio, ne mediocri quidem, *Judices; Deorum immortalium curæ res illa perfecta. Religiones me hercule ipsæ, quæ illam Bellum cadere viderunt, commovisse se videntur, & jus in illo suum retinuisse. Vos enim Albani tumuli atque luci, vos, inquam, imploro atque obtestor, vosque Albanorum obrutæ aræ, sacrorum**

Mons Jovis Latiaris.

Origo Templi Junonis Monetæ.

Prodigium simulacri Junonis Monetæ.

Prodigia, quæ contigerunt in monte Albano.

Mons Albanus summa vis Religioni.

Populi Romani sociæ & æquales, quas ille præceps amentia, cæsis prostratisque sanctissimis lucis, subtractionum insanis molibus oppresserat; vestra tum aræ, vestrae religiones viguerunt, vestra vis valuit, quam ipse omni scelere polluerat. Tuque ex edito Monte Sancte Latialis Iuppiter, cujus ille lacus, nemora, finesque sæpè omni nefario stupro & scelere maculârat, aliquandò ad eum pueniendum oculos aperuisti. &c. Ubi apertè monstrat, locum aris, fanis, lucis, delubris Deorum refertum fuisse, quorum rudera etiamnum in ipso vertice montis sæpius me spectasse memini: maximè verò Diane Templum ibidem fuisse celebre, cum de Nemore Aricino agemus, declarabitur.

Authorum de Albæ situ sententia conciliantur.

Ex quibus patet, quomodò Authores conciliandi sint, quorum aliqui *Albam Longam* infra montem, alii in monte fundatam fuisse dicunt. Infra montem enim sitam fuisse dicunt, in quantum infra jugum altioris montis fundata fuit; in monte verò positam fuisse, rectè quoque dicunt, cum lacus crater, seu dorsum verè & propriè, circa quem *Alba Longa* disposita fuit, mons sit, cujus radices vel usque ad ipsam *Albani Campi* planitiem sese extendant. Sed jam nonnihil de feriis *Latinis* in hoc monte institutis agamus, nè tam celebria festa præterijisse videamur.

Ferie Latine, earumque origo.

Montem *Albanum* maximè *Ferie Latine* apud posteros celebrem fecerunt, quæ post *Albam* dirutam à totius *Latii* populis in eo celebrari solebant. Ita *Stephani* Epitomator: λέγεται ἡ Ἀλβὰν Ἐν Ἰταλίᾳ ἔπι, ἐν ᾧ ἱερποία ἐχθρόν. Dicitur & *Albanus* in Italia locus, in quo sacrificia fiebant. ubi haud dubiè in textu mendum intervenit, dum loco ὄρε, τόπος, pro monte locum posuerunt: atq; ita vertam, est & *Albanus* in Italia mons. Et *Strabo*; In *Albano* monte totius Imperii coactò concilio, Romanos cum *Latinis* *Iovi* sacrificasse scribit. Sed præ omnibus aliis graphicè fanè *Latiaria* ista festa (ita enim *Ferias*

Latinas nominabant à *Iove Latiari*, cui consecrabantur) describit *Dionysius*. Origine eorum ita sese habet: *Tarquinius Superbus* harum institutor, *Latine* gentis imperio potitus, cum refractarios *Volsos*, *Hernicos*, *Sabinos*, *Æquos*, cæterosque, in politicam *Latinorum* unionem cogere non posset, non alio, nisi politica quadam astutia & calliditate usus, id, quod jam dudum unicè desiderabatur, tandem confecit. Legatos itaque misit ad *Volsos* & *Hernicos*, eorum quoque amicitiam & societatem expetens: *Volsorum* duæ tantum gentes confenserunt, *Echetrani* & *Antiates*; *Hernicos* post longas preces universis societatem decernentibus. Ut autem perpetua fœderis pactione firmius stabilirentur, solitâ altitiâ usus hunc modum invenit: commune templum *Romanorum Latinorumque*, *Hernicorum* quoque & *Volsorum*, qui fociorum confederatorum numero adscripti essent, designavit, ut quotannis ibi solemnem cœtum agentes epularentur unâ, & communia sacra participarent; & uti, cum de epulis & convivij tractatur, nemini displicere posse videbat, ita quoque festi jucunditate tracti in vitationem æquis animis acceptarunt omnes. Locus itaque conventui constitutus fuit in meditullio fermè harum gentium, mons excelsus *Albæ* imminens, ubi singulis annis feriæ celebrarentur, atque hisce durantibus ab omni vi, hostilique insultu temperarent omnes, sacraque *Iovi Latiari* facerent epulisque vacarent; constituto quoque, quid quisque populus in ea sacra contribuere, quamque portionem recipere deberent. Fuerunt autem, *Dionysio* teste, harum feriarum ejusque sacrificij participes civitates 47, conferebantque in eas ferias populi, alii agnos, alii caeseos, quidam lactis certum modum, quidam consimile liborum genus: communis omnium victima erat taurus unus, de quo cuique populo portio tribuebatur. Sacrificabant autem pro universis; eique sacrificio præerant *Romani*.

Origo feriarum Latinarum.

Tarquinius Superbi in adjungendis sibi populis astutia.

In Feriarum Latinarum celebrationem communem populorum studium.

La Fiera
inde nomen
suam forti-
ra?

Romani. Latine itaque *feriæ* (à quibus in hunc usque diem (*la Fiera*) nomen, quo nundinas appellare solent, *Italîs* mansit) Varrone teste, *dies conceptivus dictus à Latinis populis, quibus in Albano monte ex sacris carnem petere fuit jus cum Romanis, à quibus Latinis Latine dictæ sunt;* quod confirmat *Plinius l. 3. c. v.* Carnem autem, *Servio* teste, *Latini Viscerationem* vocabant; atque ad eò avide carnis hujusmodi portionem ambibant, ut, cum jam nonnihil bellorum intervenientium turbine defissent, pontificum decreto denuò instauratæ sint, eò quod legati ab *Ardea* in senatu questi erant, in *Monte Albano* sibi Latinis carnem more solito datam non fuisse.

Quo in loco
motus fe-
riæ cele-
bratæ sunt?

Ubinam verò, & in quo montis loco celebrarentur dicta Latiaria festa, seu *feriæ Latine*, controversum est apud Authores: omnes in *Albano monte* celebratas fuisse ajunt; quod de vertice montis dici minimè potest, cum vertex minorem planitiem, quàm quæ tantos populos contineret, habeat; neque in declivi montis celebrari poterunt, cum scopulis virgulisque impeditus locum præbere non poterit. Examinatis itaque à me non semel totius montis tractibus, conclusi tandem, locum feriis constitutum alium non potuisse esse, quàm quem hodiè *Campum Hannibalis* vocant, eò quod *Hannibal Roman* adoriturus, cum universo suo exercitu in ipso substitit; itaque ad milites suos animandos, *Roman* in prædam præmiumque, si generose se gererent, monstraverit. Est hic campus in ambitu facilè trium milliarium capax, nundinis celebrandis, ob magnam lignorum frondiumque, ad tentoria construenda, copiam, sanè aptissimus, nec non ob magnam scaturientis aquæ abundantiam, pratorumque viridantium amœnitatem, perquam deliciosus. Rectè itaque in monte dicuntur celebrata, non in vertice, sed paulò infra, ubi mons in ingentem planitiem expansus, hunc campum efficit,

Campus
Hannibal-
is.

ex quo deindè per salebrosas vias ad lacum usque per sesquimilliare ferè descenditur; ad eòque vere & proprie hic campus in monte coque editissimo constitutus dici debeat, cum ad radicem hujus montis *Albam* conditam fuisse suprâ ostenderitimus. Ex *Alba* verò ad *Lacum* usque alius non minor descensus, quàm ex dicto campo aut monte ad *Albam* deprehendatur. Una restat difficultas de *Foro populi*, quod oppidum in *monte Albano* positum fuisse, Authores consentiunt; sed situm ejus non determinant. Ego, ut & hanc difficultatem deplanarem, ex Authorem combinatis relationibus tandem inveni, alium situm non habuisse, quam quem hodie oppidum, quod vulgò *Rocca di papa* vocant, obtinet, scopuloso montis lateri adnexum. Et nominis ratio statim se prodit: cum enim *populi*, qui feriis quotannis celebrari solitis intererant, non omnes suis gauderent territoriis, occasione tantorum populorum ad *ferias confluentium*, vicinum oppidum constructum fuisse, verisimile est, quod à *Feriis populorum Latinis*, *Forum populi* appellarunt. *Plinius l. 5, c. 5*, ubi civitates *Latii* enumerat, *In Monte*, inquit, *sunt Foro-populenses*. *Dionysius l. 54* ait, *in Foro populi domum publican fuisse, in quam consules sacrificaturi deverterent, eamque, dum ibidem quodam tempore convenirent, fulmine fuisse percussam*. Fuisse autem non tam oppidum, quàm vicum, sive congeriem casarum sine ordine coaccervatarum, scilicet & locus & spaciū unicuique permittebat ædificare. Vnde *Ovid. l. 3 pastor*: *Indigenas, sive Foro-populenses, turbam forenses* vocat, civilitatis expertem. Sed ut ad montem revertamur; is hodie vulgò *Monte Cavo* dicitur, qui continuato vertice in circuitum, alium montem, priori altitudine non cedentem, constituit, quem ego *Algidum* esse assero, uti in sequentibus ostendetur; atque inter duos hosce montes, veluti intra concham quandam, amœnus plane & de-

Forum po-
puli quæ lo-
cus fuerit?

Descriptio
loci Feria-
rum.

liciosus *Hamibalis Campus*, pascuis uberrimus exillit, trium fere milliarium in circuitu capax, cui ex occidua parte in salebroso montis descensu castellum adnexum est, quod à captivitate cujusdam Pontificis, etiamnum vulgò *Rocca di Papa* dicta, Colonnenium Principum jurisdictioni subijcitur. Totus hic tractus sylvosus ac vastissimis castaneis undiquaque, magno oppiduli emolumento, refertus est. Sunt, qui hoc castellum *Alcidum* putant, sed uti paulò ante dictum est, valde hallucinantur, quemadmodum suo loco demonstrabimus, ubi genuinum situm *Alidi* decernemus. Ab hoc op-

Rocca di
Papa.

pidulo fit introitus in *Campum Hamibalis*, & hinc per declive montis prægrandibus strata silicibus via dabatur usque ad montis verticem, quorum in hunc usque diem adhuc remanent vestigia. Ex ipso vertice jucundissimus undiquaque prospectus se aperit, quo univèrsum *Latium*, & mare longe lateque patulum, *Pontiam*, cæterasque mari insitas insulas, *Circeios montes*, *Cajetam* usque, unico aspectu facile comprehendas, quo *Volscos*, *Sabino*s, utrumque lacum, quo totam licet æstimare *Romam*. Sed hæc de *Monte Albano* satis dicta sint.

Campus
Hanoibalis
pascuis
fontibusque
amenissimus.
Via strata
silicibus ad
verticem
usque mon-
tis Albani.

CAPUT IV,

Lacus Albanus, ejusque origo, & mirabilia.

Lacus *Albanus*, uti in præcedentibus ostensum fuit, situm habet sub *Alba Longa*, profundissimum, instar conchæ aut crateris, intra quem margine undiquaque protuberante conditus est; cujus declive latus, uti olim, ita in hodiernum usque diem, villis, monasteriis, lucis, sylvosisque recessibus, nec non vineis ex ea parte, qua septentrionem respicit, consitum est; & de antiquis quidem habitationibus fat fufè in præcedentibus dictum fuit: jam de moderno ejus situ nonnihil producamus.

Habet hic lacus in circuitu octo fere millia passuum, marginemque crateris habet modò altiorem, modò depressiorem; ubi hodiè *Monasterium S. Francisci* juxta *Palatiolum*, vulgò *Palazzuolo*, infra *Albani montis* radices, existit, ibi altissimus est, ubi sylvam marinam attingit, humillimus; profunditas perpendicularis maxima usque ad superficiem lacus, 485 pedum, minima verò, 292 pedum à me comperta fuit. Tribus in margine crateris splendescit *Cænobis*: primum est *Patrum Franciscanorum* propè *Palatiolum*; inter hoc verò & lacum *Eremitorium* in declivi montis

Quantitas
lacus.

costa exstructum; magno Eromicole evolumento ab advenis frequentatur. Alterum *Patrum Cappuccinorum*, quo in agro *Romano* quicquam deliciosius spectari nequit: viridariis, sylvæ, ambulacris, fontibus, nec non septem stationum facellis, ornatissimum; in cujus suprema horti parte, hinc mare, inde lacus, & univèrsus *Latii*, seu *agri Romani*, districtus in apertum prodir. Tertium *cænobium* est, alterius ordinis *S. Francisci*, non procul à *cænobio Cappuccinorum* distitum; quod paulò post sequitur oppidum, *Castrum Gandolphi*, vel hoc nomine celebre, quod Pontificiæ rusticationis sedem sortitum sit, cui *Alexander VII* Pont. opt. max. ultimam magnificentiæ coronidem imposuit, dum palatium in ampliorem formam extendit, Basilicam tholo xystrisque superbam, nec non meliorum hujus temporis pictorum monumentis spectabilem ex fundamento erexit; viam omni amenitate refertam, *Palatiolum* usque, rupibus ruderumque semifulptis ruinis deplanatis, stravit; dignum sanè Pontificiæ Majestatis opus. Sed margine montis lustrato, jam ad Lacus investigationem paulatim descendamus: ubi primò obvia fit do-

Castrum
Gandolphi
ab Alex. VII
summa magnificentiæ
excultum,
mentium
Pontificiarum
relaxationi, ob
amenitatem mirè
opportu-
num.

Lacus Albani
investigatio.

mus

*Delineatio Crateris Lacus Albani
 Juxta situm Modernum.
 Habet Crater Lacus Albani in circuitu octo millia passuum
 Geometricorum, quorum unusquisq; habet 5 pedes Geometricas.*

Lacus Albanus

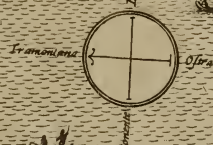
Abyssus sive locus inexploratus profundissimus

Locus in quo Lacus per Subterraneam viciniam effundit aquam Saeberam.

Locus in quo Lacus per Subterraneam viciniam non communicat cum Lacu Saeberensi.

Locus in quo Lacus sese effundit in aquam Fucinam per montem Subterraneam.

Cavallis montis & vicinias Romanis profectas

Domus Agrippae

Monte Piscium

Terram Veneris

Castrum Gaudel

Villa Cybriorum

Palatium Barbarorum

Monasterium Franciscanorum

Albarum

Monasterium Capuccinorum

Rudera P.P. Carthulorum

Ecclesia veterum

Montis Albani

Monasterium Franciscanorum

Palatium

Mons Albanus vulgo Cave

mus piscatoria, lintribus, scaphisq̄ tum ad piscandum, (piscibus enim optimis, præsertim anguillis, abundantum ad navigandum relaxandi animi gratia, probè instructa. *Lacus*, uti bolide mihi exploranti compertum est, fundum habet oppidò inæqualem, in nonnullis locis depressiorem, in quibusdam profundissimum, in uno etiam nulla bolide explorabilem, maxime è regione *palatioli* live *Eremitorii*, de quo paulò ante, quod in declivi crateris sibi quidam Dei servus solitarie vite amore extruxit, ubi asperiori vite delicias quoque hortenses jungens, complures ad se visitandum amœnitate loci probè sanè exculi, allexit. Sub hujus igitur *Eremi* scopuloso tractu, *Lacus* profunditas inexplorabilis est, comperique, aquam ex intimis *Albani montis* visceribus magno sese impetu adinstar fluminis evolvere; argumento luculentissimo, intra montem ingens quoddam hydrophylacium latere, quod uti ex mari continuo fluxu impletur, ita non huic tantùm, sed & *Nemorensi*, quem *speculum Dianæ* vocant, per subterraneos inciles, uberimas aquas suppeditat; quod verò fundus attingi non possit bolide, causam reor esse, quod vehementia currentis aquæ bolidem secum abripiat; atque ita esse experientia me docuit: nunquam enim chorda, cui alligabatur bolis *κατὰ τὰς ὀρθὰς*, sive ad perpendiculum deorsum vergebat, sed obliquo quodam motu jam versus montem, modò versus *lacus* aperti planitiem nonnihil declinabat; quo clarè fluxus quidam & refluxus aquæ designabatur: undè mihi clarè patuit, quomodò olim ingens illud prodigium exundantis *lacus* accidere potuerit. Verùm cum hic casus omnibus seculis memorabilis fuerit, hinc cum paucis describendum duxi.

Profundi-
sus Lacus.

Prodigium
exuberantis
Lacus.

Medio belli ardore, quo *Romani* cum *Vejentibus* de rerum summa decertarent, res, ait *Plutarchus* in *Camillo*, *Lacus Albano* accidit, cum quovis ra-

risimo miraculo conferenda, que, quia vulgari causa & ratione ex rerum natura ducta carebat, pavorem incussit. *Aestas* erat extrema & præceps, nec celestibus aucta aquis, nec ventis admodum turbulenta austrinis; *Lacus* autem, & amnes, rivique ac fontes, quos habet *Italia* frequentes, jam planè exaruerant, partim exiguum, partim tenuem trabentes undam, fluidique per æstatem, ut semper fit, humili & depresso alveo ferebantur. Quom eccè *Lacus Albanus*, qui neque aliunde ducit originem, neque aliò sese effundit, fertilibus cinctus collibus, nulla de causa, nisi si qua divina, instatus, manifestò intumuit, ita ut pertingeret ad dorsa montium, & summos undique æquaret tumulos: sine æstu tamen aut commotiore aliquo fluctu. Id pastoribus primum erat bubulcisque miraculo: ubi verò dorsi repagulo, quo veluti isthmo seu aggere à subjectis campis arceatur, refractò, per sata atque plantas magno cum impetu in mare defluxit; tum non *Romanis* tantùm terrorem incussit, verùm etiam toti *Italiæ* visus est magnum quid portendere. *Valerius Maximus* l. i. c. 6. Quom bello acri & diuturno *Vejentes* à *Romanis* intrà mœnià compulsi capi non possent, eaque mora non minus obsessis intolerabilis videretur, exoptata victoriæ iter miro prodigio *Dii* immortales patefecerunt; subitò enim *Albanus lacus*, neque celestibus imbribus auctus, neque ulla inundatione ullius annis adjunctus, solitum stagni modum excessit. Cujus rei explorandæ gratia *Legati* ad *Delphicum Oraculum* missi retulerunt, præcipi ab eo, ut aquam *Lacus* ejus emissam per agros diffunderent: sic enim *Vejos* in potestatem populi *Romani* venturos; quod priusquam *Legati* renunciarent, *Aruspex* *Vejentium* à milite nostro raptus, & in castra perlatas, futurum dixerat; id est, ut *Livius* dicit, *Aruspex* his verbis *Vaticinantis* in modum cecinit: Priusquam ex *Lacu Albano* emissã foret, nunquam potiturum *Vejis* *Romanum*, sic *libris fatalibus*, sic *disciplina Hetrusca* traditum esse. Tanque *Romani* desperatione humana fata *Deosque* spectabant: cum eccè *Legati* à *Del-*

Vaticinia
de Lacu.

à Delphis veniunt, sortem oraculi adferentes congruentem responso captivi vatis, cuius hæc summa erat: Romane, aquam Albanam cave lacu contineri; cave in mare manare suo flumine sinas; emissam per agros rigabis, dissipatamque rivis exstingues. Vide de hiisce Ciceronem l. 1. Divin. fusius tractantem. Atque hac occasione Romani Hetrusci vatis dicta secuti, perfosso monte, admirabili sanè artificio, aquam per canalem in campos Romanos deduxerunt; victique Veientes, civitas everfa, relicta in prædam militibus; Furius Camillus Dictator triumphans parta victoria Romam ingressus est, anno ab urbe condita 360, curru equis candidis investus, quod ante cum nemo fecerat. Sed jam canalis descriptionem ordiamur.

Vejentium
Urbs quomodo à
Romanis
capta f.

Canalis,
quo aqua la-
cis exone-
ratur, à
Romana
Rep. ex-
structum.

Est hic Canalis in hunc usque diem superstes, cujus situm longitudinem, latitudinemque à me summo studio exploratam subdo. Sub Castello Gandolfino declivi montis 600 ferè pedibus ad lacum occurrit magna constipatarum arborum multitudo, quæ efficit, quo minus orificium Canalis sine perito duce inveniri possit; hæc arbores intra lacum proclives scaphâ subeuntibus, ingens occurrit arcus quadris lapidibus ingenti mole adinstar prægrandis portæ constructus, quam ubi subicris, tum ecce Canalis latitudinis septem palmorum se spectandum præbet. Altitudo pro diversa terrenarum partium conditione varia est, jam depressior, modò altior, ubi maxima est, decem palmorum deprehenditur. Transit hic Canalis sub ipso Castro Gandolfino trecentorum ferè pedum profunditate, & continuata 1500 ferè passuum longitudine per varios anfractus & diverticula, tandem in agro Albano exitum sortitur, prope molendinum quoddam, cui ad conterendum frumentum rota molaris lapidis versatione servit; & ex hinc ad aquas Sylvias festinans paulò post Tiberi miscetur. Aqua Canalis quinque palmorum profunditatem habet; quamvis non dubitem, pro cæ-

terorum constitutione annorum, nunc altiorem, nunc depressiorem comperiri. hoc enim anno 1662 sicciore constitutionis vix 2 palmorum profunditatem habebat.

Duo nobis hæc dubia à nonnullis mihi proposita solvenda sunt. Primum est, utrum prodigiosa illa Lacus exundatio vi naturæ acciderit, & quonam instigante, tum Aruspiciis Hetrusci, tum Delphici oraculi vaticinio tam certum futuræ rei eventum sortita sit? Alterum est, cum testimonio Authorum supracitatorum lacus primò non habuerit exitum, neque alterius fluminis introitum, quomodo, aut qua ratione, qua naturæ efficacia præter insolitum modum intumuerit, præsertim æstate sicca, & nullis imbribus obnoxia.

Ad primum respondeo: Cum toto Gentilitatis tempore, nullo non tempore hujusmodi prodigia visa sunt; ut cum post conditam Alban, dum Patros Deos sive Penates ex Lavinio in recentis urbis Albæ delubrum deportarent, postero die illi denuò Lavinii reperti sunt; cum Iunonis facies in Montis Albani templo, quæ occidentem spectabat, altero die orientem spectare visa sit: cum simulacra Deorum sanguinem sudare visa sunt; voces auditæ animalium de successu rerum monentium: pluviae lapidum, lactis, sanguinis; similiaque, quibus Historicorum monumenta referta sunt: & ut paucis me expediam, Dico, illa nulla ratione vel divina virtute, aut Agathangelorum opera contigisse; cum enim ea omnia ad idololatriam superstitionesque in animis gentilium propagandam ordinata fuerint, si à Divina aut angelica virtute accidissent, Deus & angeli ad malum & detestanda peccata, quæ passim in sacrificiis commitebantur, aliquo modo cooperati videri possent, quod Divinæ naturæ prorsus repugnat: quare omninò cum S. Augustino l. de Civit. Dei dicendum est, pleraque hujusmodi, quæ malum spectabant, humani generis hostis effectus fuisse;

Dubia solvuntur, de prodigiosa lacus exuberatione.

Prodigia à demonibus exhibit.

fuisse, qui uti à principio divinitatis ambitione laboravit, ita nihil non egit, ut illam mirandorum effectuum exhibitione, iusto Dei iudicio sic permittente, in cœca gentilitatis animis propagaret; in prodigiis tamen, non nisi puris naturæ effectibus ad eandem superstitionem in lumine fidei destituti hominibus implantandam, usum fuisse, is solus inficiabitur, qui mille artes, mille illusionum technas cæcæ demonum non novit: vide quæ uberrimè de prodigiorum naturalium origine, tum in *Mundo subterraneo*, tum in *opusculo de prodigiosis crucibus in vestibus hominum anno 1661. Neapoli visis*, scripsimus. Et hæc quoad primum dubium sufficiant.

2. *Dubium.* Ad alterum quod attinet: nego planè *Dionysii* craterorum assertionem: *Lacus* ante perfolsum montem exitum non habuisse, nec aliunde aquam recepisse. Nam ut in *Mundo subterraneo*, & *Hetruria descriptione* ample deduco, exercent singuli similes *Lacus* occulta sua cum subterraneis meatibus commercia, quibus implentur deplenturque. Si enim *Lacus Albanus* aliunde non implebatur, certe contra omnia naturæ principia, eum in tam immodicam altitudinem intumuisse, dici debet: & consequenter novam aquam in eodem loco divinitus productam fuisse fatendum est, vel dæmonum ope craterem repletu fuisse, quod admitti nec potest, nec debet; cum non solum Deus Opt: Max: sed & ipse dæmon puris naturæ legibus utantur ad huiusmodi effectus præstandos. Quomodo itaque id fieri potuerit, explicandum duxi.

Occulti canales lacus Albani, per quos se exonerat aqua.

Et primò quidem certum est, *Lacum* hunc non solum per subterraneos meatus montisque *Albani* hydrophylacium aquam ex mari, uti supra innuimus, recipere, sed & receptam per abditos terræ canales extra diffundere; quod experientia me docuit in *Lacus* hujus exploratione: siquidem bolidis ope inveni, intra *cænobium Cappucinorum* & *Palatium*, locum, ubi bolis omninò intra abditos montis recessus abripitur, mani-

festo signo, ibi canalem quendam abditum esse, quo *Lacus* sese intra *Lacum Nemorensem* exoneret; & ipse *Nemetini* uti & *Genzani* olim *Cynthiani* incolæ testantur, ad septentrionalem *Lacus* ripam, locum spectari, continuis ebullitionibus ferventem, quo vel ipsi hujus opinionis sunt, vel ex *monte Albano*, vel ex *ejus lacu* aquam eo in loco exonerari, quorum utrumque dici potest; sed de *Lacu Nemorense* non nisi mille passibus ab *Albano lacu* distito, in sequentibus pluribus dicemus. Alter meatus *Lacus* subterraneus respicit *Tusculanum agrum*, ubi passim innumeri rivi, fontiumque scaturigines spectantur, quorum confluxus & *Maranæ* fluvium, & aquam scabram seu tepulam causari nemo ignorat; quæ quidem aliudè, quàm ex *lacu* ipso, aut montis hydrophylacio originem suam non trahunt. Monte itaque nondum aperto, lacus per duos hosce indicatos canales, occulta negotiantis naturæ industria exonerabatur. Quomodo vero tunc temporis *Lacus* in tantam altitudinem, usque ad ipsam exundationem intumescere potuerit, explicandum restat.

Dico, itaque quod incrementum *lacus* immodicum, minime, uti paulò ante quoque insinuavi, aut aruspis *Hetrusci* divino quodam afflatu agitati vaticinationi, aut *Delphici oraculi* virtuti adscribendum sit, sed dæmonum inspirationi, qui uti intra abdita *lacus* penetrabilia magnum quidpiam eo anno ex molientis naturæ occupatione non ignorabant, ita præoccupatis *Romanorum* per *Vejentis* aruspis vaticinationem animis de futuro *Lacus* incremento atque eluvie effecerunt, ut dum omnium curæ & cogitationes in tantum prodigium converterentur, atque omni spe humana exuti, quid agerent, nescirent, ad id confugerent tandem, quod solitarum superstitionum asyllum erat, *Delphicum* inquam *oraculum*, adeoque ad Deorum Dearumque cultum profectendum ferventis animarentur: undè istiusmodi incrementum, purum

F naturæ

Demoni technæ ad stabilendam idololatriam.

naturæ opus (quo ad superstitionis peccatoribus sub prætextu miraculose eventus facilius imponendum dæmones utebantur) fuisse sic ostendo.

Lacus incrementum investigatur.

Cum enim teste *Dionysio*, *Livio*, aliisque, illo anno æstas torrida & nullis imbribus obnoxia fuerit, fontesque & flumina pleraque exaruerint, id haud dubiè in dicio fuit vehementioris & insolite alicujus in subterrestri Oeconomia factæ mutationis, quâ, vel terræ motibus præviis, vel à subterraneis ignibus destructis canalibus, aquæ alios canales quærere coactæ fuerint, quos cum non reperirent, per hos exoneratas tantum lacus incrementum causasse dico. Accedit plurimum subterraneorum ventorum furor, quorum vi factum est, ut per fundum maris eruentes, aquarum confluum vehementius in altum usque ad inundationemurgerent; neque

similium insolitarum inundationum exempla hodierna die defunt. *Lacus Vadimonis*, uti in *Hetruria nostra* tradidimus, certo annorum intervallo ita intumescit, ut marginem transgressus omnia eluvie inundet; quod uti olim, *Plinio* teste, ita & hodiè accidit. Quod idem in *Lacu Nursino*, accedere à fide dignis audivimus, & tanquam prodigiosum Naturæ spectaculum fuscè describit in *sua Italia Albertus Leander*. Est & in *Carniola* non procul *Labaco* campus, qui quotannis ita, etiam siccis temporibus inundatur, ut qui prius sationi & venationi leporum, jam piscium capturæ aptus sit. Qui hujusmodi Naturæ prodigiorum causas & rationes exactius scire desiderat, is consulat *Mundum nostrum Subterraneum*, ubi de *fluminum lacuumque exortu*, quicquid desiderari poterit, descriptum reperiet.

Lacuum incrementum.

CAPUT V,

De Vrbe hodiè Albano nuncupato, ejusque Territorio.

Albani moderni situs à veteri distinctus.

Complures crediderunt, *Albanum* eodem in loco situm, quo olim *Alba Longa*; in quo plurimum hallucinantur, uti supra demonstratum fuit. Constat enim ex Authoribus, hanc post dirutam *Albam* veterem multis seculis, primum villis consulum, principumque *Romanorum* coli cœptam, successu temporis in urbem evasisse, & expressè docent *veterum Itineraria*, quæ ad *montem Albanum*, sub cujus jugo *Albam Longam* conditam fuisse diximus, XX M. passuum, ad *Albanum* verò oppidum non nisi XII M. ut passuum numerant, ex *Antonini tabula* patet; id verum esse, hodierna distantia veteri congrua sat indicat. Inter cætera verò monumenta ab Historicis recensentur: *Villa Cn. Pompeji*, quod & *Albanum Pompeji* dicitur, quasi diceret, *suburbanum* sive *prædium Pompeji*; deindè *Albanum P. Clodii*, quorum utrumque uti insigni magnificentia exstructum fuit, ita post eorum obitum in deliciosos recessus Romanis Imperatoribus cessit. *Albanum Pompeji*

Villa Pompeji.

eundem profus locum, quem hodiè *Albanum oppidum* tenuisse, ex *Ciceronis Orat. pro Milone* patet, qui expressè dicit *Clodium Bovillas* primum oppidum decimo ab Urbe lapide, inde in *Albanum oppidum* III M. passuum inde dislitum in *Via Appia* deflexisse, tandem in villa sua *Milonem* expectasse; cum enim sciret iter solenne, legitimum & necessarium, ante diem 13 Kal. Feb. *Miloni* esse *Lanuvium* ad *Flaninem* prodendum; (erat enim *Milo* Dictator *Lanuvii*) ipse *Româ* subitò pridie profectus est, ut antefuum fundum, *Miloni* insidias collocaret; sit obvius *Clodio Milo* ante fundum ejus hora fere nona; statim complures cum telis in hunc faciunt de loco superiore impetum, at irritò nisu, *Milone*, fugâ sibi consulente. Sed non destitit hoc negotium: refert enim *Asconius Pædianus*, *Milonem* injustè invasum cum servis amplius trecentis armatis *Clodio Aricino* redeunti, (ubi de *Milonis* reditu apud decuriones *Aricinos* sese informarat) in *Albanum Pompei* obviam contendisse, & supra

Villa P. Clodii.

P. Clodii cades ad Bovillas.

& supra *Bovillas* inopinantem in itinere aggressum; *Clodium*que tribus vulneribus acceptis, *Bovillas* translatum, tabernamque, in quam profugerat, expugnata à *Milone*, semianimem *Clodium* extractum in *Via Appia* occisum esse. Ex hac relatione luculenter patet locorum genuina descriptio; videlicet *Albanum prædium Cn. Pompei* tribus millibus passuum ultra *Bovillas*, aliud non fuisse, quàm hodiernum *Albanum*, uti compluribus circum locis vastissima rudera indicant: siquidem *Antonini tabule*, ut paulò ante diximus, *Bovillas* ad nonum, vel ut alii ad decimum lapidem, ultra quas *Albanum* ad tertium, & hinc *Aretiam* ad unum distitisse lapidem, ostendunt. De *Albano* seu *Villa Clodii* major difficultas est, non tamen tanta, quin ex contextu scriptorum superari queat. Nam plerique ultra *Albanum* in altiori loco fuisse asserunt dorso *Lacûs* impostam, eo ferè in loco, ubi modò *Monasterium Patrum Franciscanorum* in citeriori lacus ruder situm est, aut vicino veteris *Albæ* partibus loco. Nam ultra *Albanum* è superiori loco prædii sui *Milonem* fuisse impetitum à *Clodio*, *Cicero* expressè docet, cum ferè post *Albanum* altior locus non sit, quàm dorsum sive *Margo Lacûs*. in eo *Villam Clodii* fuisse certum est; fuisse autem summâ magnificentiâ exstructam à *Clodio*, *Cicero* his verbis indicat: *Vos Albanorum obrutæ aræ, sacrorum Populi Romani sociæ & æquales, quas Clodius præceps amentia cæsis prostratisque sanctissimis lucis, insanis substructionum molibus oppresserat, &c.* quæ satis prædium insignis magnificentiæ monstrant. Ubinam verò fuerit *Fanum Bonæ Deæ*, circa quod *Clodium* occisum fuisse narrat *Cicero*, dubium est; ego, quantum ex contextu verborum colligere licet, dico fuisse in loco aliquo medio inter *Albanum* & *Castrum Gandolfinum* infra *Villam Clodii* extra *Viam Appiam*: Nam *Clodium Bovillas* translatum, ibi ex vulneribus acceptis obiisse, paulò ante dictum fuit. *Boville* itaque proximè

ad *Viam Appiam* è latere *Albano* fuerunt, vicina prædio *Clodii*; intra hoc & *Bovillas Fanum Bonæ Deæ* fuisse, clarum est, uti ex *Mappa* patet; & uti totus hic campus immensarum molium rudibus confertus est, ita quoque confusa nobis verum & genuinum locum difficile determinant, exceptis *Amphitheatro*, cujus adhuc infra *Castrum Gandolfinum* vestigia existant, cum quinque illis conis sepulchralibus, qui *Ariciam* inter & *Albanum* spectantur, quorum medius cæteris altius eminent; quos plerique ex historiarum inscitia trium *Curiatorum* sepulchrum existimant; verùm cum id in præcedentibus confutaverimus, & historice fidei repugnet, ea hinc repetere supervacaneum duxi. Existat & hodie immensa faxea moles, & altitudinis præcellæ, ad introitum *Albani*, quam *Ascanii sepulchrum* dicunt; de quo tamen cum nil certi mihi constet, in antiquitatis suæ chao relinquo. *Amphitheatrum* verò à *Domitiano* constructum, urgentibus sane rationibus convincor: nam, ut *Dionysius* refert l. 66: *ὁ δὲ Δομιτιανὸς φοβηθεὶς τὸν πατέρα, αἰὲς τῷ Ἀλβανῷ τῷ ὄρει τὰ πολλὰ διέτελεν.* *Domitianus*, inquit, *patrem timens*, apud *Albanum* montem plurimum agebat; ubi verò *Imperium adeptus fuit*, tunc *Minervam præcipuè ex omnibus Diis coluit, atque eam ob causam Quinquatria magnificè celebravit; in quibus certamina Poëtarum, oratorumque, & gladiatorum quotannis ferè exhibebat in Albano.* Nam eum locum sub *Albano* monte, unde is locus nomen habet, tanquam arcem aliquam elegerat. Hæc *Dionysius*, cui subscribit *Suetonius*; eumque ludis & venationibus ita deditum fuisse, ut centenas varii generis feras sæpè in *Albano* secessu conficientem spectarint plerique. Vides igitur à nullo alio istiusmodi *Amphitheatrum* constructum, quàm à *Domitiano*, cum enim perpetuis ludis, scenicisque spectaculis, nec non gladiatoriiis certaminibus deditus esset, locum necessariò, in quo dicta exhiberentur, parari consentaneum

Pompeii Villa ubi fuerit, ex topographica historiarum relatione patet.

Tabula Itineraria Antonini.

Villæ Clodii Situs.

Fanum Bonæ Deæ.

Amphitheatrum.

Ascanii sepulchrum.

Amphitheatrum Domitiani.

videbatur, præsertim cum jam prædecessores Cæsares tum *Rome*, tum alibi, magnificentissimis extructis theatris circisque exemplo prævisissent. *Amphitheatrum*, uti rudera ejus monstrant, inter *Castrum Gandolfinum* & *Albanum* constitit, & vulgò ab indigenis *Colosseum*, ab *Amphitheatro Romano*, dicitur.

Bovillæ
ubi?

Sed redeo ad *Bovillas*, cujus hodiè inter nonum & decimum lapidem ab Urbe utrimque *Albanum* tendentibus, rudera cernuntur: & antiquissimum oppidum fuisse, testatur *Florus l. 1, c. 11*; qui inter alia oppida, quæ *Romani* post exactos Reges expugnata inter municipia numerarunt, *Bovillarum* quoque meminit, ita ut jam ad principium consulum *Romanorum*, & sub ipsis Regibus maximè floruerit; quamvis, ut est rerum humanarum instabilis conditio, civilium bellorum turbinibus plurimum, ipso *Cicerone* testante, defecerit: ejusque omnes ferè *Romanarum rerum* scriptores frequentem mentionem faciunt; plurimum passum fuisse bello civili *Mariū* inter & *Octavium*, *Crassum*, *Metellumque*, exorto: quorum illum unà cum *Cinna Ariciani* inter *Albanumque Pompei*, hos ad montem *Albanum* castra posuisse, *Appianus l. 1. bell. civil.* refert. Cæterum totum hoc territorium à *fossa Clivilia* *Albanum* constitipatorum ruderum multitudine & copia ita refertum est, ut nemo sine admiratione tanti veterum splendoris & magnificentiæ monumenta intueri valeat. Inter cætera memoranda *Ioannes Garzenius* apud *Albertum Leandrum* refert, inter memorata rudera suo tempore sepulchrum detectum fuisse, in quo corpus femineum miro quodam & pretioso liquore perfusum extendebatur, quod uti adhuc incorruptum erat, ita summa pulchritudinis puellam fuisse notabatur, capillis decorabatur aureis & prælongis, caput diadema aureum ornabat, lucernâ pedibus impositâ adhuc ardente, quæ tamen mox ac apertum fuit monumentum,

Antiquariis
Monumenta.

Sepulchrum
Tulliolæ
sive Ciceri.

extincta reperiebatur, à primo verò sepulturæ die usque ad reperti corporis tempus, 1300 annos, ex tumbæ epigrapha collegerunt. Undè multi *Tulliolæ Ciceronis* filix corpus fuisse crediderunt. Sublatum deindè cadaver populi *Romani* Consulibus, quos Conservatores vocant, tanquam rarum quidpiam & insolitum oblatum fuit; verum nè curiosâ *Romanorum* ingenia superstitionoso cultu spuris hujusmodi reliquiis inficerentur, *Alexandri VI.* Summi Pontificis jussu in *Tiberim* projectum fuit; mihi sanè uti de hujus rei veritate nil certi comperire licuit, ita quoque fides sit penes Authorem.

Albanum posteris temporibus.

Albanum à quo primò ex ruderebus *Albani restauratum* sit, non invenio; verisimile tamen est, quod uti id cætera *Latii* loca tum amœnitate, abundantia rerum, optimorumque vinorum feracitate, tum deliciosis lucis viridariisque superaret, ita frequenti Cæsarem Principumque *Romanorum* rusticatione, paulatim in Urbem evasisse, dum quisque aut villam, prædiumve, aut aedes secessibus suburbanis aptas, in solo delicioso exfruere contenderet: sæpè tamen Civilium bellorum furore concussa ingentes ruinas sustinuit. *Romani* armata manu illud invadentes, eò quod *Albani Frederici Barbarossæ* Cæsaris factionibus nimium in præjudicium *Romani Pontificis*, rerum ad bellicum apparatus necessariorum administratione faverent, profus destruxerunt. Nominè tamen Urbis olim, & quidem *Italiae* metropoli triumphasse, ex *Socrate* & *Sozomene* colligimus: nam in concilio *Mediolanensi* sub *Constantino Magno*, *Athanasii* condemnationi sese opposuisse Episcopos *Paulinum Trevirenses*, *Dionysium Albanensem*, *Vercellensem* in *Liguria Eusebium*; verba ejus sunt: Παῦλιν ὁ τῶν Γαλλίας Τρεβερῶν, Διονύσιον ὁ Ἀλβανῶν τῶν

Albani restauratum.

Albanum restauratum à Barbarossæ Cæsaris hostibus.

Episcopus Albanensis.

τῶν Ἰταλῶν μπεροπόλεως ἢ Εὐσέ-
 λιθ' ὁ βερκεμένων τῆς Διγκείας. In
 vita quoque *Sylvestri* Pontificis sub
Constantino Imperatore, *Anastasius*
 in *vitis Pontificum*, expressè ait, *Syl-*
vestrum post *Constantini Magni* con-
 versionem in *Albanensi* civitate *Basili-*
cam S. Ioannis Baptistæ extruxisse, eam-
 que magnis possessionibus, tum in
 Agro, tum circa *Lacum Albanum* allig-
 natis cumulasse. In *vita Innocentii Pon-*
tificis, qui anno Christi 400 Ecclesiæ
 præerat, hunc patriâ *Albanensem* fuisse
 legimus. In vita quoque *Leonis II*, qui
 Ecclesiæ præsidebat anno 683, fit men-
 tio *Ecclesiæ Albanensis*; præterea circa
 annum 800, *Beati Petri Basilicam* in
Albano sitam, memorat præfatus *Ana-*
stasius; & in *vita Benedicti III*, anno
 Christi 855, *Ostia* & *Albanorum* Antistitum
 fit commemoratio; quin & *Marty-*
rologium Romanum meminit hujus,
 sequentibus verbis: *Sexto Kal. Octo-*
bris *Albani S. Senatoris*. Ut proinde
 ab illis temporibus usque ad hanc no-
 stram ætatem, *Albanensem urbem* Epi-
 scopali dignitate claram fuisse pateat.
 Imò & hodiè *Albanensis* Episcopus in-
 ter sex Ecclesiæ Rom. Episcopos unus,
 titulus non nisi uni ex senioribus Car-
 dinalibus attribui solitus. Sed de his
 pluribus in *Sabinorum regione*.

De fertilitate hujus *Albani Agri*, cum
 veterum Scriptorum monumenta eâ ple-
 na sint, non attinet dicere: sufficit *Dio-*
nyssi testimonium: *Subiecti sunt*, in-
 quit, *urbi Albanensi, campi amenitate ad-*
mirandi, omnis generis frugum fertilissimi,
nec ulli cedentes Italiae agro, præcipuè bo-
nitæ vini suavisimi, quod Albanum vo-
cant, præcellens omnibus reliquis, si Faler-

num excipias. *Plinius* l. 14, c. 6, *Divum*
Augustum vinum *Setinum* cunctis præ-
 tulisse ait, ceu vina urbi vicina, prædul-
 cia & rara in austero; cui *Strabo* sub-
 scribit l. 5, c. 10. *Dioscorides*: *Inter*
Italica vina secundum locum obtinet Al-
banum. *Columella* l. 3, c. 8: *Neque enim,*
 ait, *dubium est, Massici, Surrentinique,*
Albani, Cæcubique omnium, quæ ter-
ra sustinet, in nobilitate vini principis esse;
 neque ea displicuisse *Horatio*, ex se-
 quentibus verbis patet:

Est mihi nonum superantis annum
plenus Albani cadus.

Et hodiè adhuc in magna apud omnes
 æstimatione est, quamvis ipsum non e-
 jusdem, cujus olim, bonitatis reperitur.
 Spectatur porro versus maritimam pla-
 gam ab *Albano* duobus ferè millibus
 passuum dislitum *Castellum*, quod vul-
 gò *Savelli* dicitur, quam ego veterem
Camerenam esse conjicio ex Authorum
 scriptis, quæ eam non procul *Albano* si-
 tam asserunt, fundatam ab *Aboriginibus*
 & præfatis *Vmbris*, *Dionysio* teste: quam
Romulum primum Regem *Romanorum*
 subjugasse idem ostendit ex *Catone de*
Originibus; è cujus ruderibus deinde à
 quodam Duce ex *Sabella* nobilissima
Romanorum familia, quam inde origi-
 nem suam ducere multi non inverisi-
 milibus conjecturis asserunt, instaurata
 fuerit; hodiè tamen ob maligni aëris
 vitium planè deserta jacet. Satis tamen
 hoc loco mirari non possum *Blondum*,
 qui veterem *Albam Longam* hoc loco,
 nullo prorsus fundamento, imò opi-
 nione ab omnibus scriptoribus dissen-
 tiente, extructam fuisse sentit. Sed hæc
 de *Albano agro* dicta sufficiant.

Albana
 Vina.

Castellum
 Savelli.

Basilica
 S. Joan.
 Baptistæ
 à Sylvestro
 extructa.

Innocen-
 tius Papa
 Albana-
 sis.

Deliciae
 campi
 Albani.

CAPUT VI,

De Aricia, & Nemore, ejusque Territorio.

Aricia
 descriptio.

Ariciam, vulgò *la Riccia*, u-
 nam ex antiquissimis *Latii*
 urbibus fuisse, *Strabo*, *Ap-*
pianus, & *Cornelius Tacitus*

referunt; conditorem ejus *Archilochum*,
 vetustissimorum *Siculorum* Ducem, *So-*
linus refert, ab eodemque *Erminam* vo-
 citatam, quæ & à nullis non veterum

Scriptorum monumentis ob insignem antiquitatem celebrata fuit: undè *Cicero Philip.* III, eam non immeritò municipium vetustate antiquissimum, jure fœderatum, propinquitate pœnè finitimum, splendore honestissimum vocat; de qua *Dionysius* & *Livius*, dum *castra Marii* & *Cinnæ Ariciam* inter & *Albanum* posita describunt, fusè agunt, quos consule. Fuisse autem olim non eodem loco, ubi modò existit, sed paulò remotiorem ad *viam Appiam*, innumera ibi passim obvia monumenta ostendunt, à *Siculis*, uti diximus, antequam ab *Aboriginibus* & *Pelasgis* pellerentur, quingentis ferè ante bellum Trojanum annis conditam; vel ex hoc capite memorandam, quod duos eximios *Heròes* Mundo protulerit, *Octavianum Augustum* Cæsarem ex *Accia Aricina* natum, & *Turnum Herdonium*, virum rerum gestarum gloria, nec non mira facundia clarum. De Cæsare Augusto, *Virgilius* l. 7:

*Ibat & Hippolyti proles pulcherrima bello
Virbius, insignem quem mater Aricia misit.*

Memoria-
lis que
Aricie
configu-
rans.

Hanc claram quoque reddidit obsidio facta ab *Arunte*, filio *Porſenæ* Regis *Hetruscorum*, quem *Aricinos* adſcit in auxiliares copias *Cumanis Aristodemo* duce fuso exercitu interfecisse *Dionysius* narrat l. 7. *Philostratus* quoque narrat *Apollonium Thyanaeum* hoc loco, cum in *Philotium Cittiensē* incidisset, multis philosophatum fuisse. Nonnulli quoque, *Simonem* post certamen cum *S. Petro Romæ* initum, à suis discipulis, membris jam mutilum *Ariciam* delatum, ibidem exspirasse existimant. *Vitellium* Imperatorem hujus *nemoreæ Ariciæ* secessu vehementer delectatum fuisse, author est *Cornelius Tacitus* l. 19. De statua verò ab *Oreste* in hoc *nemore Dianæ Scythicæ* jussu oraculi erecta, lege *Ovid. Dionys.* ceterosque Authores suprà nominatos. Magnas calamitates variis bellorum discriminibus passa, posteris tandem temporibus nobilissi-

Simonis
magi
mors.

mæ *Sabellorum* familiæ, uti & *Albanum* accessit; eodem verò, quo hæc scribo, anno 1661, à *Sabellis* in jurisdictionem *Gbifiorum* familiæ transijt, sub *Alexandro VII* Pont. Max. Oppidum sanè abundantia rerum, nec non amenitate sylvarum præditum est. Porros & brassicam melioris notæ, uti olim, ita modò producit: undè *Columella* eam matrem porri vocat.

Brutia que tellus, & mater Aricia porri.
Martialis l. 13 *Epig.* 19.

Mittit præcipuos Nemoralis Aricia porros,

In niveo virides stipite cerne comas.

Habuit hoc oppidum olim sub radice montis in ima valle lacum, cujus suprà mentionem faciunt Authores, qui hodie evanescentibus aquis in agrum fecundissimum evasit; habuisse autem hunc lacum originem suam ex *Lacu Nemorensi*, testatur copiosus rivus, qui ex collis vicini latebris profluens molas impetu suo convertit; & in hunc usque diem canalis in *lacu Nemorensi* spectatur, quem propriis oculis detexi hoc, quo hæc scribo, anno. Miraculum verò, quod *Plinius* narrat: *Si carbo in agri Aricini glebam inciderit, continuo ardere.* hodie non comperitur; & ne, quod optimum in toto hoc tractu cernere est, transijisse videar, exstat uno circiter milliari ab *Aricia* nobile templum *Deiparæ* consecratum, vulgò la *Madonna della Riccia*, miraculorum gloriâ celeberrimum, nec non votivis undiquaque confluentium hominum utriusque sexus peregrinationibus frequentissimum, utique ea divinæ providentiæ dispositione hoc in loco constructum, ut ubi olim nefaria *Dianæ* sacra dæmonum instinctu celebrarentur, suo tempore depulsis dæmonum execrandis idololatriis verus in *Deipara Dei* cultus unicè propagaretur; quod ita esse, *Miraculorum* multitudo, quæ hoc loco nullo non tempore pientissimæ matris beneficio accidunt, sat superque indicant. *Alexander* deinde *VII, P. M.* pro eximia sua in *Dei-*

Aricia
spectat ad
Savellor.

Lacus Ari-
ciensis
evanuit.

Templum
Virginit
Deiparæ
miraculis
clarum.

param

param devotione aliud templum ejus honori dicatum in oppidi Aricini meditullio quam magnificentissimè extruxit, quod uti ad similitudinem &

symmetriam Panthei Romani erectum fuit, ita quoque Pantheon Marianum vocari iussit.

CAPUT VII,

De Nemore Aricino, & Lacu Dianæ.

Dianæ
cultum ac
locum sacr.

Emus itaque Aricinum, sive Nemus Dianæ Tauricæ seu Scythicæ, duobus millibus passuum ultra Ariciam situm, nemini ex reliquis celebritate nominis cedit. In hoc nemore memorabilis ille Lacus spectatur, quem nonnulli speculum Dianæ, quidam Artemisium, aut Lacum nemorosum Dianæ, alii aliis nominibus insigniunt; hodiè à duobus supernè imminentibus oppidis, vulgò il Lago di Genzano, & di Neme dicitur, retento ab antiquo Nemore, nomine. Dianam vero hoc loco singulariter cultam ex inscriptione quadam patet, quæ in Palatio ducis Frangipanii abaco incisa legitur; referuntque statuem Dianæ, veluti artis sculptoriæ specimen, Regi Gallie transmissam fuisse. Verum cum hunc Nemoremsem districtum satis curioso ratiocinio describat Strabo; ejus hic verba adducam, quibus quæcunque memoratu digna de hoc loco lacuque dici possunt, comprehendit. Post Albanum, inquit, montem in Via Appia est oppidum Aricia, ultra hoc, Romanorum oppidum, Lanuvium est in dextro viæ Appiæ latere, unde & mare & Antium conspici possunt; Dianæ autem quod vocant nemus à sinistra viæ parte est, qua ab Aricia Lanuvium versus ascenditur; Templum in eo ad Aricinos pertinet; ajunt Dianæ Tauricæ sacrorum similia ibi esse constituta; Nam Barbaricus quoque atque Scythicus mos apud id templum obtinet: profugus quippe constituitur sacerdos, qui priorem sacerdotem sua trucidaverit manu, stricteoque semper gladio paratus ad insultus propulsandos circumspicit. Fanum in nemore est, ante id lacus est, mari æmulus

Strabonis
descriptio
Nemoris.

supercilium montanum continens atque excelsū circumcirca in loco cavo & profundo includit Lacum & fanum. At fontes quidam conspiciunt, unde lacus impletur; ex quibus unus vocatur Egeria, communi Numinis cujusdam nomine. Effluxus autem intus quidem occulti, at foris cernuntur è longinquo conspiciunt; Cæterum his locis vicinus est Albanus mons longè sublimior Dianæ nemore & ejus supercilis, licet excelsis & satis rectis: is quoque lacum habet longè majorem eo, qui est ad Dianæ montem. Hæc Strabo. A fanum itaque Dianæ, cujus meminit Strabo, frequentia & celebritate, jam olim oppidum ortum est, cui à situ inditum fuit nomen Nemus, hodiè Nemi. Ad templum seu fanum quod attinet, fuit id in ipsa Lacus ripa, cum, uti ex moderna loci constitutione patet, nulla sit inter lacum & montanum hoc Nemoris supercilium planities, nisi ea quæ Nemori subjicitur Lacus patet, multis objectis collibus; ad quod allusisse videtur Lucr. l. III:

Qua sublime Nemus, Scythiæ qua regna Dianæ.

Regna appellat, quia sacerdos sacrorum Dianæ præses rex dicitur: unde & Suetonius in Caligula cum Regem Nemoremsem vocat; unde emerfit fabula de Oreste & Pylade, à sacerdote Rege eos in honorem Dianæ simulacro sacrificaturo, nisi raptò Dianæ simulachro clam aufugissent. Vide totam fabulam graphicè descriptam ab Ovidio l. 3 Ponticorum, eleg. II; & lib. 4 Tristium, eleg. IV. Quæ quidè omnia in Nemore Aricino contigisse narrat, quæ tamen à primis Latinis, quorum gentem ex Aboriginibus & Pelasgis conflatam fuisse supra diximus, è Græciis

Fabula de
Oreste &
Pylade.

è *Græcia* huc translata, atque *Nemori Aricino* applicata fuisse, nemo dubitare debet, qui *Græcorum* in propagandis fabularum commentis pruritem perfectum habuerit; Ubi & videre est de

Hippolyti
fabula.

Hippolyto à *Diana* ad vitam revocato fabulam sane celebrem. Nam *Diana Hippolytum* à *Phocis* discerptum ab inferis ad vitam revocatum in *Aricino*, uti *Servius* refert, *Nemore Nymphæ* commendavit *Egeriæ*, eumque *Virbium* quasi bis virum, iussit vocari; unde *Cornuto* teste, *Quatuordecim millibus ab urbe est Virbii clivus, qua iter est ad Ariciam & Nemus Dianæ: locum vide in mappa.* Quænam autem fuerit *Egeria* illa *Nympha*, & quis fons ejus, varii variè tradunt; sunt qui eam *Numæ Popilii* uxorem dicant; alii unam ex *Musis* esse volunt, alii alia compinguntur.

Virbius
quis, ejus-
que origo
& etymon.

Dionysius Halicarnas. ait, *Numam* nocturnos cum *Egeria Nympha* congressus finxisse, ut hac religione devincti leges ab eo veluti autoritate Deorum latas libentius susciperent; quotidiè enim ad eum ventitasse *Egeriam Nympham*, eumque sapientiam edocuisse. Ad fontem autem habitasse ferunt, qui & fons *Egeriæ* dictus fuit, uti supra ex *Strabone* patuit; fontis hujus limpidissimi tam copiose hodiè sub *Nemorensi* oppido ex antro profluunt aquæ, uti supra meminimus, ut molas flumine suo statim convolvant; & hunc *Egeriæ* consecratum *Stadius Syl. l. 5, Car. 111*, testatur; reliqui verò fontes sub *Cynthiano* sive *Genzano* oppido *Musarum* sive *Camænarum* habitati sunt fontes. *Livius*, *Erat*, quem medium ex opaco specus fons perenni rigabat aqua; quo quia se persæpè *Numa sine arbitris veluti ad congressum deæ inferebat, Camænis eum lacum sacrauit, quod earum sibi officia cum conjugè sua Egeria essent. Ovidius.*

Egeria
Nympha.

Numæ fa-
bula.

Musarum
fontes.

Nympha mone, nemori stagnoque operata Dianæ,

Nympha Numæ conjunx, ad tua facta veni.

Vallis Aricinæ sylva præcinctus opaca Est lacus, antiqua religione sacer.

Hic latet Hippolytus loris discerptus equorum,

Vnde nemus nullis illud aditur equis.

De fluit incerto lapidosus murmure rivus.

Sæpè sed exiguis haustibus inde bibe.

Egeria est, que præbet aquas, Dea gyrata Camænis,

Illæ Numæ conjunx consiliumque fuit.

Alii putant, *Lacum fontemque Egeriæ* fuisse *Rome* ad portam *Capenam*, colliguntque id ex *Satyra Sulpiciæ*, quam de *Reipub. itatu*, temporibus *Domitiani* composuit, cum ille edicto *philosophos ex Urbe* execisset, ubi *Calliopen Musam* fingit, ita sibi respondentem:

Pone metus equos, cultrix mea, summa Tyranno

Hæc instant odia, & nostro periturus honore est.

Nam Laureta Numæ fontesque habitamus eosdem,

Et comite Egeria ridemus inania capta.

Sed uti *Romanis* moris fuit, potuit ad similitudinem *Aricini Luci fontis*que alius & *Rome* eidem *Deæ* consecrari. uti de fonte & *Virbii clivo* egerant.

Lacus hodiè vocatur *il lago di Nemi*, *Nemus*. oppidum in dorso *lacus* situm, *Frangipani*orum jurisdictioni subest, cui ex opposito respondet *Genzanum*, olim *Cynthianum*, cum arce *Ducis Cesarini*, loci possessoris. *Fons* verò, quem *Egeriæ* olim dicebant, hodiè quoque spectatur ex antro tanto impetu prolabi, ut immediatè molas frumentarias volvat; Antrum verò canali suo facilè ostendit, lacum hunc commune sub *Albano monte* hydrophylacium, ex quo impletur, habere: nam *Lacum Albanum* certo certius per occultum meatum in *Nemorensi lacum* sese exonerare, supra diximus, & hunc per alios occultos canales tum in agros infra *Ariciam*, tum ad *S. Petronillam*, veteris *Lavinii* locum, sese cum exonerat, *Numico* flumini originem dare. *Lacum* quoque *Dianæ speculum* dictum, eò quod *Diana* ex monte *Albano*, in quo

Cynthia-
num.

Dianæ la-
cus specu-
lum di-
ctum.

lacus

SITUS LACUS NEMORENSIS
Sive
Speculi Dianæ priscis Seculis.

Lacus Nemorensis
Sive
Speculum Dianæ

Turrus Dianæ

Nemor. Egeria

Rutuli

Rivus Aricinus

Crippis

Comensales

Hill. Celso

Canalis Aricinus in Lacum Aricinum

Conthium hodie Genzano

Alveus Joris

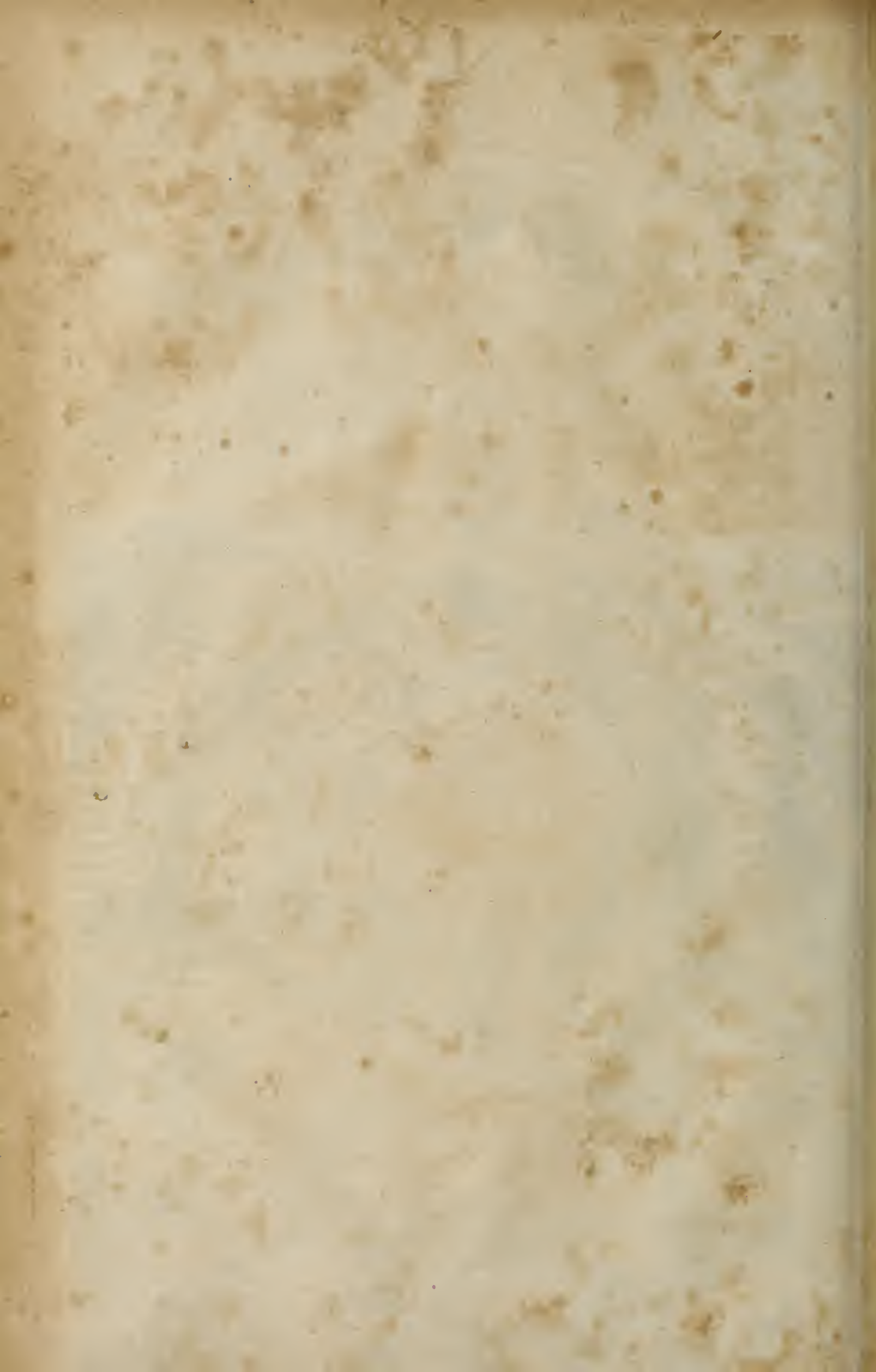
Fons Juturna

Syba Rutulorum
vulgo della Rota

Ofium

Rivus Aricinus
vulgo Parco

Lacus Aricinus
vulgo
Cava della Pigna

Lacus instar speculi rotundi & splendidissimi comparet, seipsam contuitam fuisse fabulantur. Quicquid sit, locus est amœnitate plenus. Nemus, hodiè oppidulum supercilio montis impositum, palatio nobilissimo adornatur, prospectu prorsus delizioso, sylvisque venationibus aptissimis circumdatus. Ab *Aricia Genzanum* usque via patet ad integrum milliare & amplius, quintuplici arborum discrimine ita digesta, ut nihil hisce locis amœnitus spectari queat; huic è regione *Monasterium Patrum Cappucinatorum* in clivo eminent, quem ego *clivum Virbii* fuisse, ex Authoribus haud inverisimiliter conijcio.

Veruntamen hæc omnia, ut, num vera essent, & an nonnulla dictorum locorum vestigia adhuc superessent, reperirem, anno quo hæc scribo 1662, 10 die Octobris, totius *Nemorensis lacus* explorationem auspicatus sum; in qua quæcunque observavimus, hic oculis curiosi Lectoris supponam; *Lacus* est in circuitu 4 millium passuum; crater verò fere sex millia passuum facile comprehendit; olim ex omni parte habitatus, præsertim ad illam oram, quæ meridianam plagam respicit, in quo vix ad decem passus procedas, ubi non vetusta ruderum vestigia occurrant, quæ quidem non comparent, nisi per occultos meatus interiora penetraveris; tum enim hinc substructiones mirabiles, illinc rarâ magnificentiâ sana, ambulacra longissima continuato ordine deteguntur. Spectantur & *Cæsaris Augusti* semisepulta magnificentissimi palatii vestigia non procul à canali, quo aqua in *lacum Aricinum* deducebatur, magna sanè quadratorum lapidum mole constructo; quoniam verò, sive datâ operâ, sive labantis materiæ casu, successu temporis canalis obstructus est, ita quoque *lacus Aricinus* aquarum allapsu destitutus in campum, quem *Concham* vocant, fertilitate insignem evasit. Aqua verò canalisi femirutur per diverticula hinc inde elapsa,

Lacus Nemorensis descriptio.

Rudera Antiquitatis.

molis versandis summo indigenarum emolumento adhuc servit. Ex hoc lacu pariter suam famosus ille *fluviolus Numicius* originem trahit, qui prope *Patricam*, hodie corrupto nomine *Prattica*, vel potius ad *S. Petronellam*, vetus *Lavinium*, olim interitu *Aeneæ* celebrem locum, ex rupe in ingentem fontem erumpit, & hinc in mare trium milliarium ferè spatio dislitum evolvitur. Crater lacus versus orientalem partem tribus ingentibus aquarum fontibus irrigatur, quorum principalis est infra *Arcem Frangipaniorum* ex ingenti rupe emergens, tres molas versat. Alter *Aricia* versus *Cynthianum* tendentibus occurrit. Tertius ad *Monasterium Franciscanorum*; singuli limpeditate, salubritate, nec non nivea quadam frigiditate pollentes. Est in rupe eminenti situm oppidum à *Nemore*, *Nemi* nomen in hunc usque diem retinens, quod maxime magnificentum sanè & per amplum palatium *Frangipaniorum* illustrat, eo in loco, ubi quondam *templum Dianæ* consistebat ab omnibus scriptoribus celebratum, unâ cum turri, quam *turrim Dianæ* vocant, ad altitudinem 120 pedum fastigium erigens, formâ rotunda & cylindracea, cujus interior diameter 25, exterior 30, crassitudo murorum 5 pedum invenitur: spectabile sanè opus & consideratione dignissimum. figuram ejus in apposita mappa contemplare. Supra solidam rupem fundumque saxosum exstructum, sub quo amplissima *Crypta* fontibus irrigua reperitur, quam ego *Egeriæ* olim *antrum* fuisse ex Auctorum supra memoratorum scriptis conijcio; & in hunc usque diem locus vulgo *Cerulo* vocatur, nomine ab *Egeria* non procul remoto. Planities non exigua infra hanc expanditur, mira porrorem caparumque, uti olim, ita & in hunc usque diem feracitate celeberrima: ceterum hodie totus crater ad *Lacum* usque sylvosa arborum condensatione perplexus est; exceptâ quâ parte, quâ Austrum Eurumque spectat,

Numicius amois Aeneæ interitu famosus.

Frangipaniorum Palatium.

Turris Dianæ.

Antrum Egeriæ.

vincis abundante. Hinc ut expeditius *Cynthiano Nemus* iter haberetur, Dux *Frangipanius*, exfectis cautibus trium ferè milliarium viam undique densissimis arboribus inumbratam magnis fanè impensis intra craterem montis ad lacus Australe deplanari iussit, quo nil amœnlius delicioliusque videri potest. E regione *Nemoris* diametraliter opposita *Cynthianum*, vulgo *Genzano* situm est, de quo supra: nobile & dives oppidum *Cesarini* Ducis jurisdictioni subjacet; infra quod ad ipsum lacum arborem vidi tantæ magnitudinis, ut integra familia 25 personarum facile concavitatem inhabitare queat. Incolæ certo sibi persuasum habent, arborem hanc ab *Cesare Augusto* inibi plantatam, successu temporis in tantam molem excrevisse. Sed sinamus indigenis plus æquò credulis plebejam hanc persuasionem. Lacus cateroquin piscium abundantia refertus est: ubi profundissimus, triginta ulnarum longitudinem non excedit. In æquilibrio cum lacu *Albano*, cui per occultum canalem communicat, consistit, omnemque ex *Albani montis* hydrophylacio aquarum copiam recipit. Utriusque lacus crateres non nisi mille ducentis passibus distident, ita ut intermedium illud spatium terrestre, optimo jure pons quidam utrumque lacum jungens dici possit.

Porro à *Cynthiano* sive *Genzano* oppido *Ariciam* versus, uti olim *via Appia* tendebatur; ita hodie nobilissimis ac planè regis ambulacris ad integrum milliare ab Excellentissimo Duce *Cesarino*, quadruplici arborum ordine conlitis instructa est, ut in toto *Latio*, sive magnificentiam sive raram amœnitatem spectes, quicquam pulchrius deliciosiusque non occurrat. Et non ita pridem in amœnissimo *Cappucinarum monasterio* detecti sunt veterum *Romanorum* aqueductus, magno fanè *Cynthianorum* emolumento futuri; si *Nemoreses* inter *Cynthianosque* de ju-

risdictione exortum dissidium illud non impedisset. Certè à primis *Cæsaribus Augusto & Tiberio* hoc in lacu undiquaque deliciosissimo *Naumachiam* institutam, naves in fundo lacus à piscatoribus detectæ, quas tempore *Martini V Pontificis Prosper Columna* Cardinalis magnis expensis machinarumque apparatu extrahi iussit, satis testantur; quarum artificiosa & nunquam aliàs illis similis visa structura navis, satis arguit, ipsas in medio lacu fixas, continuoque habitatas fuisse; idque ex bicubitalibus canalibus plumbeis, quorum unus alteri strictim inferebatur, ex fundo extractis colligunt; Architecti verò iis exactè exploratis, præter inscriptionem *Tiberii Cesaris* nomine insignitam, ex magna quoque illa fontis scaturigine, quam molas infra arcem *Frangipaniam* versare diximus, ad navium usque habitationem in medio lacu constitutarum, ne quicquam deliciarum deesset, aquas frigidissimas deductas asseruerunt. Verùm ne quicquam proprio sensu asseruisse videar, hic *Blondi* verba adducam, ex quibus fabrica fusè & copiosè descripta luculenter patebit.

Quantum autem, inquit, lacus ipse majoribus fuerit gratus magnum hoc tempore apparuit argumentum. *Prosper Columna Cardinalis, Patritiusque Romanus, cum Nemorense illud Cynthianumque Castellum patèrna possideat hereditate, aliquando audivit Nemoreses dicere naves suo in Lacu binas esse submersas, quæ nec adeo putres sint, ut lacerate funiculos de industria alligatos, nec retia casu implicita tractæ sequantur: nec integræ suis ipsorum omnium incolarum viribus queant extrahi. Quare vir ipse bonarum artium studiis & inprimis Historiæ deditissimus, nec minus vetustatis indagator curiosissimus, quid magnæ naves parvo & altissimis undique circumdato montibus in lacu sibi voluerint nosse animum adjecit, nosserque Leo Baptistæ Albertus Geometra nostri temporis egregius, qui de re ædificatoria elegantissimos composuit*

Via Frangipaniorum.

Cynthianum.

Arbor famosæ vestigiis ac vestigiis.

Lacus Nemorensis descriptio.

Via Cesarini.

Naumachia prisorum Cesarum.

Blondi verba, quomodo naves demersæ fuerint extractæ.

composuit libros, ad id operis est vocatus. Qui vasa vinaria multos colligata in ordines ea ratione in lacu disposuit, ut de ipsis tanquam pontibus hinc inde penderent machinae, quibus harpagone ferreo densioribus appenso rudentibus captam mordicam navem, fabri peritiores lignarii attraherent, & à Genua urbe maritima mercede conducti aderant, piscibus quam hominibus similiores nonnulli, quorum partes fuerunt in Lacùs profundiora natando descendere, & quanta esset navis, quamque integra sentire, & demissos funibus harpagones in morsum capturanque applicare. tandem capta ligataque ad prostram navis, cum integra non sequeretur, fracta est, & ejus particula trabentes harpagones est secuta. Spectaculo fuit omnibus Romanæ Curiae nobilioris ingenii viris particula navis, quam hac ratione fabricatam fuisse apparet. Navis tota larice, ligno, asseribus trium digitorum crassitudine compacta, bitumine extrinsecus delibuta fuit. Quod bitumen, ut etiam nunc apparet, croceum purpureumve contexitur continuitque velamen, & plumbeis desuper chartis superficies tota ab aquis imbribusque navem bitumenque defensura obiecta est, quas quidem chartas claviculi non, ut assolet, ferrei, sed ænei frequentes infixi ita compresserunt, ut omnis humor perpetuò arceretur. Interior navis pars non ab imbribus magis & humore, quam ab igne & ferro fortissimam habuit defensionem; nam cum argilla & creta quidquid lignæ soliditatis navem intus compegerat, ad digiti unius crassitudinem tectum delibutumque esset, ferrum vehementi igne concoctum, liquefactumque superinfuderunt, quoad digiti unius & alicubi duorum crassitudinem sensim dilatatum. tantundem magnitudinis ferrea, ut

ita dicam, habuit navis, quantum laricea prins habuerat, & ferro insuper alia argillæ & creatæ bituminatio, vel ut olim in ædificiis appellabatur, complastratio superinfusa est; observatumque fuisse videmus, ut concocto liquefactoque ferro, priusquam refrigisset, argilla cretaque, & ipsa eodem decoquenda calore, superinducerentur, quo & substrata & superius deducta argilla unum, sicut etiam nunc sunt, commixtum ex lateritio & ferro bitumen efficerentur. Dumque huic expiscandæ navis omnis undique insudat multitudo, fistule in fundo lacus inventæ sunt plumbeæ, bicubitales longitudine, firmissima crassitudine, quas mutuo morsu ac compagine combasiantes in quantumvis maximam longitudinem producere licuit: earum verò singulis elegantes insculptæ sunt litteræ, auctorem, ut conjicimus navis, suum Tiberium Cæsarem Augustum indicantes; censuitque Leo Baptista, fontis copiosissimi lucidissimi que ad Nemorensis oppidum scatentis aquas, nunc molas convolventes, multo ipsarum fistularum ordine ad medium usque lacum fuisse perductas, quæ ædibus inservirent amplissimis latissimisque, quas navibus prædictis superimpositas fuisse tenemus. Pulchrum autem &

Canales
plumbei.

Clavi ænei.

penè mirum est, videre clavos majores æneos, quibus bicubitalibus navis constructa erat, ita integros, ita politos, ut nuper à fabri ferrarii incudibus exiisse videantur. Hucusque Blondus. Certè in Museo Gualdino unum ex hisce clavis æneis summa cum voluptate me vidisse memini: ut proinde ex hisce magnificentiam veterum in inventionibus rerum fati mirari non queam.

Rerum hucusque enarratarum typum in sequenti ichnographia Lector contempletur.

Navis de-
scriptio.

Antiquo-
rum in re-
bus solidè
struendis
studium.

CAPUT VIII,

De Lanuvio, vulgò Cività de la vigna.

Vltra *Ariciam*, & dictum *Diane Nemus*, ad *Viam Appiam*, vetus constituitur *Lanuvium*, quòd & hodiè *Cività de la vigna* dicitur, sub jurisdictione familiae *Cæsarinorum*, colli impositum oppidum, quæ Patria fuit *Antonini Pii Cæsaris* 8 milliaribus à mari distitum. Confunditur hoc oppidum passim ab Authoribus cum *Lavinio* prope *Laurentum* & *Ardeam*, ob nominum forsitan anagrammaticam similitudinem deceptis; perperam. *Lavinium* enim primum in *Latio* oppidum fuit, quod *Æneas*, dum è *Græcia* profugus ad *Thyrrheni* maris littora appulisset, juxta *Laurentum* condidit, à conjugè sua *Lavinia* nomine ei indito; putaturque sub eo clivo, ubi hodiè templum *S. Petronille* visitur, situm fuisse ad flumen videlicet *Numicium*, ad quod sanum sub *Iovis indigetis* nomine, *Æneæ* hoc in flumine submerso & inter indigetes Deos translato, consecratum fuit; uti ex supracitatis Authoribus patuit. *Lanuvium* verò *Romanorum* municipium fuit in agro *Solonio*, supra ultimam *Albani montis*, qua mare respicit, radicem conditum, in clivo, ex quo mare, uti dixi, *Antium* & *Circejum* spectantur, *Antonini Pii*, uti paulo ante relatam fuit, *Cæsaris*, *Milonis*, *Murænarum*, aliorumque virorum consulari dignitate conspicuorum ortu cum primis celebre. Atque hic est ultimus *Montani Latii* mediterranei terminus. In quo uti innumera antiquitatum vestigia etiamnum reperiuntur, ita illa quoque magno studio investigata hîc apponenda duxi, unà cum epistola, quam *Valentinus Stebærus*, tunc temporis in *Castro Gandulphino* Medicus, doctrina & eruditione eximius, de *Lanuvinis*, *Albanisque*, antiquitatibus, ad me misit; ita autem res sese habet.

Admodum Reverende in
Christo Pater,

Iussis tuis obtemperaturus, Reverende Pater, haudquaquam supersedendum censeo, quin vicinas hasce vineas antiquitatum investigandarum causa obirem. Imprimis rudera *Colosseï* seu Amphitheatri, quod *Castri Gandulphini* inter & *Albani* vineta ferè immediatè infra *Capucinos* situm est, ac planè contiguum horto *S. Pauli Monachos S. Hieronymi* Ordinis concernenti, hodiè videre est, & ego aliàs cupidissimus semper obsequendi *S. Ræ.* non duntaxat perquam accuratè singula intutus sum; verùm etiam non fisis propriâ scientiâ convenire putavi *R. D. Archiepiscyterum Albanensium*, virum haud vulgari doctrinâ insignitum, & antiquitatis præcipuum indagatorem, amantissimum mei; qui inter cætera mihi retulit, illud verè esse Amphitheatrum, ubi antiquitus *Reges Latini*, varia spectacula, ludos gladiatorios, taurorum aprorumque venationes, caballos curulibus vehendis conjugatos, aliaque Athletica exercitia publicitatis exhiberi jubebant, atque unde postmodum veteres Romanos, exemplar condendi *Colosseï* intra montem *Cælium* sumpsisse memoriæ proditum est; nunc plurima ex parte suis jacet ruinis sepultum ac grandiusculis saxis orbatum ac nonnisi hodiè multarum glebarum in altum elatarum saxorumque sursum deorsum volutatorum indiscriminatim aggeribus undique refertum, quæ propter vim vegetativam eis inexistentem, illud valde inequale, & angustius solito injuriâ temporis reddere apta nata fuere. Hisce ita perspectis iter retendi quoque ad *Lanuvinas oras*, quas inter & *Cynthianas* Palatium *Evandri* existisse perhibetur, cujus rudera reperitis hodiè ac dumetis undique subadnascentibus obsita curiosè obivi ac circumdri: quæ tametsi memoratu

Amphitheatri
Albanensis
rudera.Palatii
Evandri
vestigia.

Lanuvii
veteris
fium.

ratu dignissima existunt propter variegatos fornices affabre concinnatos & plurima adnexa fana (veluti priscae Latinae gentis superstitionibus addictae mos erat) curiosis tamen investigatoribus haud ita facilem permittunt accessum, utpote undique circum amicta spinis: asserunt, quae Canonici Lavinates, isthoc in loco verè conditum stetisse Lanuvium, unde Lavinia conjunx, timore belli illius horrendi Turnum inter & Aeneam acti percussa, subter terra clam aufugerit ad proximiorum collem, unde adhuc hodieque semidirutarum turrium rudera eminens conspicuntur atque, ubi nunc Lavinia est, supernam partem, seu arcem potius, Laviniae existisse, quemadmodum ex machinis & fragmentis ingentium murorum non procul à porta versus mare apparentium, nunc olivæ oleis que undique supernascentibus oppletorum, videre licet, & veterem Laviniam urbem versus mare Tyrrenum protendisse, unde apud Maronem, Laviniae littora: De quibus omnibus ac plurimis aliis rebus in hisce finitimis plagis, praecipuè Nemorensibus, Aricinis, & Albæ longæ, observatu condignis, exactiorem communicabo suae Ræ. intra perbreve tempus intercapedinem notitiam,

quam à præmemorato Archipresbytero Albani habuero, qui multa præclara hac super re sedulo olim abs se animadvertsa, & in commentariolum redacta, cuidam Religioso Vallis Imbrose apud Deciparam Aricinam degenti se concessisse effatus est, & pollicitus se mihi omnia, ubi ea repetere potuerit, mutua daturum, vel saltem Latiali sermone dictaturum, ad hoc, ut sua Ra. quod melius atque observabilius inde judicaverit, sibi id ipsum depromat: efficiam verò, ut circa hoc quantocyùs ei satisfiat. Interim hasce insertas inscriptiones, qualescunque sint, meliori modo & studio, quo valui, in foro Lavino à me adnotatas transmitto, etsi vetustate temporis prope modum oblitteratas, atque scurrarum petulanti insultu adulteratas, plurimisque characteribus expunctis destitutas, quas tamen intellexi à Senioribus loci Excellentissimam Ducem Caesarinam paucis ab hinc annis easdem, utpote tum magis legibiles existentes, à quodam Grammateo transscribi, & summo Pontifici Alexandro Septimo, eas ipsas postulanti amandari fecisse, à quibus fortasse nunc exorari possent, quando præsentis S. Ræ. non arriherent.

Inscriptiones hæc sunt.

Inscriptio-
nes anti-
que in foro
Lavinienfi.

Inscriptio lapidis, quæ muris Ecclesie, quæ forum spectat, inserta conspicitur.

M. AUREL. AUG. LIB. AGILLO. SEPTENTRIONI. PANTOMIMO. SUI. TEMPORIS. PRIMO. SACERDOTI. SYNHODI. APOLLINIS. PARASITO. ALUMNO.

AB IMP. M. AUR. COMMODO. ANTONINO. PIO. FELICE. ORNAMENTIS. DECURIONAT. DECRETO. ORDINIS. EXORNATO. ET. ALLECTO. INTER. JUVENES.

S. P. Q. LANUVINUS.

Ibidem alia inscriptio Lapidis muris inserti in vestibulo Domus Canoniorum.

T. AURELIO. AUG. LIBER. APHRODISIO. PROCONS. AVG. S. P. Q. L. DEDIC. Q. VARINIO. Q. F. MARCI ÆVIANO. ÆD.

Alia inscriptio lapidis in foro;

CN. EVIO. C. F. DONATO. JUNIANO. CONSVLI:
 ERO. CONSULI. SICIL. ÆR. PROVINC. PR.
 ÆDILI QUÆSTORI SICILIÆ. PROVINCIÆ.
 ET CURET. CIVITATIVM AB IMPER.
 . . . CN. FE. LIC. AVG.

Ceteræ voces obsolescentes prorsus sunt, & obterratæ attritione catenarum, quibus vincuntur fures, aliique delinquentes.

Valcat, suoque patrocínio verè paterno deinceps me complecti ne gravetur. Dabam apud Castrum Gandulphi, die 24 Ianuarii, Anno à partu Virgineo 1663.

Suæ adm. R^æ. Pa^{tr}.

*Obstrictissimus atque Observantissimus servus,
 Valentinus Steboerius,
 Jatrophyficus C. Gand^l.*

P A R S II,
A G E R T U S C U L A N U S,
& Circumjacentia loca.

C A P U T I,

De Veteri Tusco, & Montibus, Tusculanis.

Tusculum in jugo montis constituta civitas nulli Latinarum urbium antiquitate cedit. A Telegono Circes & Ulyssis filio conditam fuisse, omnes ferè scriptores conveniunt, id est, ab Aboriginibus, & Pelasgis, post pulsos Siculos, ante bellum Trojanum tribus ferè seculis. hinc Ovidius l. IV Fastorum :

Et jam Telegoni, jam mania Tiburisi udi

Stabant, agricolæ quæ posuere manus.
Et lib. 3 Fast.

Inter Aricinos, Albanaque tempora, constat

Factaque Telegoni mania celsa manu.

De situ hujus urbis nullam proflus controversiam apud Authores reperio, cum in nullo alio loco confiterit, quam in ultimo supremoque Tusculani montis jugo, prout rudera ingentia, quæ passim illuc tendentibus obvia fiunt, luculenter demonstrant. Fuisse autem splendidum oppidum, amphitheatri, sanorumque vestigia, quæ adhuc nonnulla supersunt, abundè testantur. Amphitheatrum, cujus pars nulla, nisi muri in circuitu, adhuc superest, diametrum habet 120 palmorum: cætera arundineta, dum, vepresque occupant. Mons, qua Viam Latinam Albanumque respicit, ob salebrosam ascensum difficilis aditu est; undè hostium adventantium assultus facilè elusit; qua de causa Tarquinius superbus à republica exactus, rerum suarum fatagens, filiam suam in matrimonium cum Octavio Mamilio Tusculano, Latinorum nobilissimo potentissimoque

principe, conjunxit, ea spe fretus futurum, ut tum potentia generi, tum munificentissimi loci præsidio tutius Romanis bellum indicere posset, & hoc pacto ereptum sibi regnum recuperare. Quæ Livius hisce verbis refert: Tarquinius autem reputans secum, vi, non jure partam potentiam opus habere non solum domestico, verùm etiam externo præsidio, nobilissimum Latinorum & potentissimum sibi junxit necessitudine, data ei in matrimonium filia; is videbatur Octavium Mamilius, genusque referebat ad Telegonum Ulyssis & Circes filium; habitabat autem Tusculi. Festus de Conditoribus oppidi hujus agens. Mamiliorum inquit, familia progenita fuit à Mamilia Telegoni filia, quam procreaverat Tusculi, quando id oppidum ipse condidisset. M. Porcium Catonem quoque municipio Tusculo ortum refert. Fuit autem municipium nihil aliud, Festo Pompejo teste, quàm id genus hominum, qui cum Romanam venissent, neque cives Romani essent, participes tamen fuerunt omnium rerum ad munus fungendum unà cum Romanis civibus, præterquam de suffragio ferendo, aut magistratu capiendo; sicuti fuerunt Fundani, Formiani, Lanuvini, Tusculani, qui post annos aliquot cives Romani effecti sunt. Cn. Plancium Tusculanum fuisse, Cicero dicit in Orat. pro Cn. Plancio: Tu es ex antiquissimo municipio Tusculano. Inter fortunatos quoque rerum eventus narratur ille de L. Furio, consule Tusculano, qui rebellis Tusculo relicto ad Romanos profugus consulatum adeptus est, atque adeò uno & eodem anno Romanus & Tusculanus

receptis ad Oct. Mamilium, Principem loci, a finem suum.

Mamiliorum familia à Mamilia Telegoni filia.

Patria cætoris Tusculum.

Municipium Tusculanum quale ?

L. Furius memorabilis fortuna.

Tusculi origo & finis.

Amphitheatri Tusculani reliquie.

Tarquinius superbus ex Rex se Tusculi

Tusculanus insignibus partis victoriis triumphum duxit de subjectis *Tusculanis*, & de victoribus *Romanis*. Sed jam genuinam *Tusculani agri* montiumque descriptionem ordiamur, ut ex hac delineatione Lector, quæ de circumfritis oppidis locisque allaturi sumus, singulorum situm luculentius percipiat.

Tusculi descriptio.

In *Tusculano monte Tusculum* situm fuisse, paulò ante ostendimus, qui *mons Albano monti* ad eò vicinus est, ut ex *Hannibalis* campo jaculo impeti posse videatur, adeoque ἀποσπασμάτων τινὶ ἢ ἀπορρῶξ, id est, pars quedam *arvula* Albani montis *videri queat*, *via Latina* in valle inter utrumque constituta. In ultimo itaque jugo *montis Tusculani Tuscum*, sive *Tusculum*, priscum constitutum fuisse, suprâ diximus, ea amplitudine, quam rudera passim obvia indicant. Longitudo urbis usque ad dorsum montis 220 passuum fuisse ἀυτομετρίᾳ comperi; Latitudinem montis variam, nunc majorem, nunc minorem, ubi maxima 500 pedum, ubi minima 200 pedum deprehendi: ex qua mensura amplam sanè pro istorum temporum conditione urbem, nec non ædificiis villisque splendidam fuisse constat. In ultimo *montis jugo Algidum* respicit, de quo paulò post uberius ratiocinabimur; in descensu verò versus inferiorem montis partem, sive dorsum, in parvam quandam eandemque ob prospectum peramœnam terminatur planitiem, ubi etiamnum rudera spectantur, quæ deliciosum locum fuisse ostendunt, cryptis, peristyliis, exedrisque spectabilem; quamvis hodiè arboribus, pratis, virgultisque obsitus locus vix ullam pristinæ dignitatis speciem exhibeat: atque hoc in loco veluti recessu quodam, ab omni strepitu populari longè remotissimo, *Ciceronem* domum ædificasse volunt, uti *Mufis* consecratam, ita *paredriis* aptam, xystrisque insignem; in qua veluti literaria quadam palæstra auditoribus suis eas *questiones*, quas *Tuscu-*

Tusculi amplitudo olim, ex modernis ruderibus colligiur.

Ciceronis Academicus locus.

lanas vocavit, tradidisse credunt omnes Antiquitatum notitiæ periti scriptores. Spectantur, uti dixi, etiamnum rudera, murique, exedraque in eo, quem dixi, loco, dorso videlicet *Tusculani* jugi, in quo *civitas* olim *Tusculana* terminabatur, paulò supra palatium, seu *villam Cardinalis Sachetti*, quæ hanc planitiem *Ciceronianam* pomœrii sui ambitu includit. Ex hac enim alter descensus per duplicem vallem, *Frascatium* usque (quod *Tusculum novum* dicimus) uti olim ædificiis, palatiis, villis, hortis, fontium aquarumque amœnitate, dorsis montis grata lucorum obscuritate peramœnis jucundum fuit, ita & hodie quoque per dorsum montis descensus datur prisca jucunditatis prorsus æmulus, de qua paulò post. A *Tusculo* verò hoc *novo*, seu *Frascatio*, alius descensus datur in omnem partem longè latèque extensus usque ad *agri Romani* planitiem: ex ortu *Marinum*, *Albanum*; ex septentrione *Gabios*, *Lavicos*, *Tibur*, *Prænestinosque montes*; ex meridie *Romam*, totamque *Sabinorum* regionem respicit; ex occasu totam maritimam oram ad *Circejos* usque *montes* & *insulam Pontiam* adspicit. Atque in hoc declivi montis situ olim *Luculli* deliciosas *villas*, aliorumque Principum *Romanorum* fuisse, ex ruderibus superstitibus paulò post ostendemus. Et ut undè discessimus revertamur: *Tusculum* priscum tum potentia, tum munitione loci clarissimum fuisse, bella maxima cum *Romanis* gesta declarant; quorum primum inter *Octavium Mamilium*, *Latinorum* principem, *Tusculanum*, & *Romanos* exortum fuit, eo qui sequitur modo: *Tusculani* viribus suis confisi, & potentia *Octavii Mamilii*, & *Tarquini* à republica jam exacti, sese de *Romanis* vindicaturi, summâ ferociâ eos infestare non cessabant; unde hi comparato ingenti exercitu, exercitui *Tusculanorum* restituri ad *lacum Rigillum* sibi occurrunt, ubi dato ab *Aulo Postumio*, Dictatore *Romanorum*, duce prælii, signo,

Tusculum novum Frascatium.

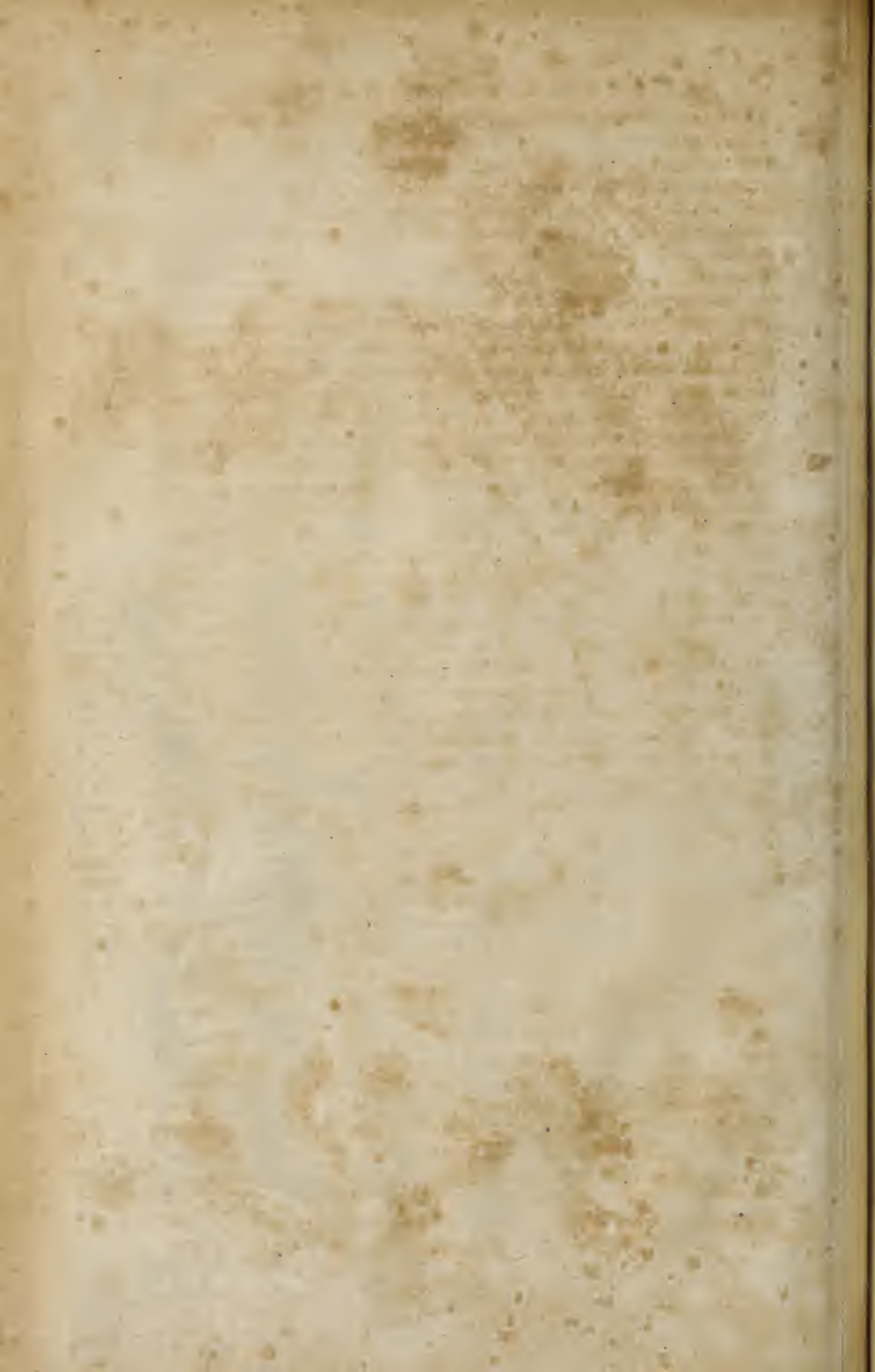
Luculli villa ubi fractaverit?

Prælium Romanorum cum Tusculanis ad Lacum Rigillum.

à duobus

Tusci veteris Situs et Constitutio

à duobus concurrentibus furiosè exercitibus diù dubio Marte tam acriter pugnatum fuit, ut ad istud tempus, prælium isthoc acrius & atrocius contigisse non memorent Scriptores, adeòque vel ipsos Deos *Castorem* & *Pollucem*, uti *Florus* refert, huic interfuisse spectaculo fama tradiderit. *Romani* tandem fortuna favente superiores facti, totum *Tusculanorum Latinorum* exercitum fufum ad internecionem deleverunt, reliquosque fugitivos *Tusculum* usque profecti, portis interceptis, spoliata urbem funditus unà cum tota *Mamiliorum* familia destruxerunt. Vide de hoc bello apud *Ciceronem*, *Dionysium*, *Livium*, *Valerium Maximum*, *Florum*, aliosque fusè actum; & quamvis *Lacus Rigilli* omnes meminerint, loci tamen, ubi is situs fuerit, nullus mentionem fecit: eam procul dubio ob causam, quod eo lacu in agro Romano nihil celebrius, notiusque esset; estque absque ulla controversia lacus ille, quem hodiè, *Lacum S. Praxedis*, aut modo etiam, *il lago di Castiglione*, aliqui *S. Severæ* vocant, qui uti continuata tumulorum corona crateris ad instar ambitur, ita quoque instar *amphitheatri* concavum situm obtinet,

Lacus Rigillus.

Lacus S. Praxedis, sive, il lago di Castiglione.

figura rotundus; tenetque ferè 50 passuum millia in ambitu; piscibus abundat, præsertim tincis, & anguillis; arundinibus juncisque palustribus magna parte oppletus, rivum quoque a se dimittit, quem hodiè *Osam* vocant, Pedumque urbem olim præterfluebat, de quo in sequentibus amplius. *Tusculo* distat septem, *Roma* duodecim, *Tibure* octo milliaribus ad montium *Tusculanorum* radices: & cum alius lacus in planitie *Latii* præter hunc non occurrat, certò concludi potest, hunc dictum lacum esse eum, apud quem memorabilis ille *Romanis* contra *Tusculanos* victoria acciderit. Sed jam *Tusculani* descriptionis acceptam telam prosequamur.

Tusculum itaque à *Romanis* destructum, identidem aliis aliisque temporibus restauratum fuit; adeò quidem ut inter deliciosissimas *Latii* urbes semper sit habita, totusque ille montis *Tusculani* tractus, à *Monte Portio Marimum* usque, innumeris villis, iisque magnificentissimis à *Romanis* nullo non tempore cultus fuerit, tanta fabricarum coacervatione, ut ingentis & continuatæ urbis imaginem exprimere videretur, uti jam videbimus, *villa Ciceronis* celeberrima initium ducturi.

Tusculi restauratio.

CAPUT II,

CRYPTA FERRATA,

seu,

Villa Ciceronis.

Quæ eo in loco olim situata, ubi modò cænobium *Monachorum Basilianorum*, vulgò *la Crotta Ferrata*, in *Agro Tusculano* situm spectatur.

Equens argumentum, cum in *Tusculano agro* versarer, mihi communicatum fuit à *Rmo. P. Abbate Iacobo Garbio*: quod ubi mihi visum fuit eximia eruditione, & luculentissimis testimoniis, ibidem olim *Ciceronis villam* fuisse, abundare, ita quoque hisce inserendum duxi.

„ Anno 1000 salutis nostræ, cum *Agrens Arabes* tota *Calabria* in suam potestatem redacta gravi persecutione in *Christianos*, & potissimum in *Monastici ordinis Religiosos* favirent; *Bartholomeus Nilæus*, *S. Nili* discipulus, postea sanctorum numero adscriptus, *Ordinis S. Basilii Monachus*, selectis 60 sui ordinis *Græci ritus Monachis*, fugâ

Cryptæ Ferratæ initia à S. Nilo.

„ arreptâ in *Latium* se contulit, condu-
 „ cibilius existimans in peregrino solo
 „ quietam, & Deo devotam vitam,
 „ quam inter *Barbaros*, & atrocitate im-
 „ manes, cum salutis periculo degere.
 „ Hic itaq; cum ad *Tusculani* oppidi ra-
 „ dices pervenisset, divino quodam du-
 „ ctu *cryptam*, intra quàm se cum suis
 „ reciperet, eodem in loco, in quo mo-
 „ do *Abbatia Cryptæ Ferratæ* sita cerni-
 „ tur, invenit. In hac *crypta* nocte in-
 „ tempesta dormientibus reliquis illi
 „ multo splendore corusca Dei Mater
 „ apparuit, suadens illi; ut eo in loco
 „ moraretur, velle enim se ibidem ex-
 „ strui Ecclesiam suo cultui dicatam; &
 „ in signum veritatis dictorum, au-
 „ reum illi pomum præbuit, quod pro
 „ petra fundamentali Ecclesiæ ponere-
 „ tur. Dominabantur tunc temporis
 „ & *Rome*, & *Principatus Tusculano*,
 „ undecim Comites *Tusculani*, & vi-
 „ ribus & armis potentissimi, quibus in
 „ somno Deipara apparens imposuit, ut
 „ summo mane *cryptam* memoratam in-
 „ viserent; futurum enim, ut ibi extra-
 „ neos sacerdotes & religiosos reperirent,
 „ qui in signum veritatis, ipsis pomum
 „ aureum monstrarent; velle enim se, ut
 „ subministratis sumptibus, omnibus-
 „ que rebus, ad fundandam in honorem
 „ suum ibidem Ecclesiam se accingerent.
 „ Divino itaque monitu Principes *Tu-*
 „ *sculani* fabricam non duntaxat orditi
 „ fuerunt; sed & adeo amplis & copiosis
 „ redditibus ditarunt, ut ad centenos
 „ Monachos ibidem facile alii possent,
 „ sub *S. Bartholomeo*, primo hujus *Ab-*
 „ *batia*, sub nomine *Cryptæ Ferratæ*, *Ar-*
 „ *chimandrita*, & fundatore. Redditus
 „ annui, uti acta testantur Archivi, ad
 „ sexaginta millia scutorum pertigisse fe-
 „ runtur, unâ cum 21 Ecclesiis, magnis
 „ Pontificum, Imperatorumque privi-
 „ legiis ditatis, ipsi subjectis, unâ cum
 „ Bibliotheca manuscripta locupletissi-
 „ ma, quæ postea *Sixti V.*, & *Pauli V.*,
 „ Pontificum jussu *Vaticane Bibliothecæ*
 „ cessit, anno 1614. Tenebant tunc tem-
 „ poris in oppido *Tusculano* Comites

Crypta
 Ferratæ ori-
 ginem tra-
 xit a mira-
 culo.

Tusculi
 Principes.

Cryptæ
 Ferratæ
 redditus
 annui, pri-
 vilegia, bi-
 bliotheca
 MSS.

Tusculani sub magna veneratione ima-
 ginem, attestatione majorum à *S. Luca* Imago à S.
Luca depi-
cta. *Evangelista* depictam, quam ad majo-
 rem nominis celebritatem huic loco
 comparandam *Gregorius Pontifex O.*
M. ex comitum familia, destructa ci-
 vitate *Tusculana* anno 1110 à *Romanis*
 inde ereptam, Ecclesiæ à majoribus
 suis fundatæ inferri jussit: eademque
 imago esse dicitur, quæ summâ adve-
 narum devotione, in hanc usque diem,
 subducto velo, in eadem Ecclesia de-
 monstrari solet. Porro interveniente
Græcæ cum Romana Ecclesiæ schismate,
 numerus *Monachorum* paulatim dimi-
 nutus, sæcularibus Principibus tantos
 redditus ad se derivandi occasionem
 præbuit, donec à *Pio II.* anno 1462,
 28 Aug. in formam *Commendæ* redu-
 ctus bonorum status fuit commissus
 administrationi *Bessarionis Card.* di-
 cti *ordinis Monachi*, qui recuperatis plu-
 ribus possessionibus injustè ablatis,
Monasterium pristino vigori, quantum
 licuit, restituit. Hodie substat prote-
 ctioni & usufructuario *Francisci Cardi-*
nalis Barbarini, sub forma *Commendæ*,
 juxta versus, quos in ejus memo-
 riam posuit *Julius Antonius Rodul-*
 phus.

Cryptæ
 Ferratæ
 decremen-
 ta.

Cryptam me duram Ferratam nomine
 dicunt,

Quod semper ferrum hic ars operosa
 domet.

Nil tamen horroris præfert mea florida
 villa,

Quæ requies olim Bessarionis erat.
 Sed, Francisce, tui pietas si pectoris
 optat,

Gravior ut fiam, nomen amabilius;
 Ipse veni huc Princeps: vel si Respu-
 blica tardat,

Præmittantur apes in tua jura tue.

Hæc de fundatione *Cryptæ Ferratæ*
 sufficiant.

Restat, quod nobis propositum erat, Villæ Ci-
ceronianæ
verus situs
demonstratur.
 ut hunc locum olim villam *Ciceronis*
 fuisse, & *Academiæ*, æstivis mensibus,
 magno doctorum virorum confluxu
 frequentatam, demonstremus; ubi
 magno

magno disputantium fervore agitabantur quæstiones, quas in *Tusculanis quæstionibus* cum admiratione legimus, de *contemnenda morte*, de *tollerandis adversæ fortune ictibus*, de *propulsandis animi perturbationibus*, de *vita beata*, & similibus. Hunc verò locum *villam Ciceronis* fuisse, non puto melius demonstrari posse, quam ipsis *Ciceronis scriptis*; quibus adstipulantur *Alphonfus Ciaccionius in vita Eugenii IV*, *Leander in descriptione Italiae*, *Franciscus Quadus*, & *Ferdinandus Hugellus in sacra sua Italia*. Sed supponamus, ad veritatem demonstrandam sequentes considerationes.

1
Abacus marmoreus Ciceronis.

Prima nostræ assertionis ratio est *ara*, sive *abacus marmoreus*, forma rotundus, viginti circiter palmorum in circumferentia, cui subtili artificio ex exititio opere insculpta cernebantur simulacra Deorum, id est, *Marcis*, *Mercurii*, *Veneris*, *Saturni*, aliorumque; qui *abacus à monachis* anno 1600, in horto juxta fontem, vulgo *Mascaronæ* dictum, primo detectus fuit; qui deinde cum multis aliis variarum antiquitatum monumentis, à Principe *Pamphilio*, nepote *Innocentii X Pontificis*, è *cryptæ Ferratæ horto* ablatus *ville suæ Pancratianæ*, ubi in hanc usque diem spectatur, illatus fuit. Præterea supra hunc *Abacum tabula*, sive *mensa* rotunda, ad *abacum* in dupla portione ad altitudinem quinque palmorum erigebatur, quam *statuæ Deorum* affabrè elaboratæ sustentabant. Cujusmodi monumentum, uti apprimè in *una suarum epistolarum ad M. Fabium Gallum* describit, ita quoque luculentissimum indicium præbet non alio, quàm dicto loco *Villam Ciceronis* existitisse. Vocat autem jam descriptum monumentum *τραπεζοφόρον* id est, *mensiferum*. Postquam enim *Arpino Volscorum* urbe discederet ad *Fab. Gall. Anxure*; id est, *Terracine*, tunc commorantem, amicum singularem, *epistolam* dabat, in qua summum suum exprimit desiderium, exornandi tum

2
Trapezophorum Ciceronis.

Gymnasium, tum *Bibliothecam* suam *Tusculanam*, picturis simulachrisque, quæ ipsi quovis pretio emenda committit. Dolet præterea picturas à *Sacerdotissa Bacchi* coëmptas, non esse congruas suæ professioni studiorum; & tandem quoque mensalis monumenti, sive *trapezophori*, mentionem facit hisce verbis: *Quod tibi destinaras trapezophorum, si te delectat, habebis; sin autem sententiam mutasti, ego habeo*. Meminit quoque novorum quorundam *Exedriorum*, quæ variis tabulis picturisque exornare desiderabat. Verba ejus sunt. *Exedria quedam mihi nova sunt instituta in particula Tusculani, ea volebam tabellis exornare*. Ubi per particulam *Tusculani* intelligit illum locum in editioris *montis Tusci* extremitate situm, qui uti locus est amœnissimus, & magnam *Latii* partem oculis subjicit, ita quoque illuc cum discipulis æstivis temporibus adibat, ubi de variis argumentis disceptabatur, uti *liber de Tusculanis quæstionibus* inscriptus docet; & in hanc usque diem *exedria* illa, quæ describit, etsi semidiruta, unà cum porticûs pilis spectantur, uti in figura patet.

Tusculanarum quæstionum origo.

Facit pariter mentionem *statuæ*, quæ *Hermaphroditam* mentiebatur, sive, quod idem est, *Hermathenam*, ex *Mercurio* & *Minerva* confectam, quam ex *Formiano* in *Tusculanam villam* transportari curavit, uti scribit in epistola quadam ad *Pomponium Atticum*; quæ 2da est lib. 1, epistolarum: *Quod ad me de Hermathena scribis, per mihi gratum est; ornamentum Academiæ proprium est, quod & Hermes commune omnium, & Minervæ singulare est insigne ejus gymnasii: quare velim, uti scribis, cæteris quoque rebus quamplurimis eum locum ornes; quæ antea mihi signa misisti, ea nondum vidi; in Formiano sunt, quo ego jam proficisci cogitabam; ea omnia in Tusculanum deportabo. & in 3^a epistola citati libri: *Quæ tibi mandavi, ut quæ tu intelligis convenire nostro Tusculano, velim, uti scribis, cures*. Hujusmodi*

2
Hermathena, seu Hermaphrodita Ciceroni.

simulacrum, quod Cicero dicit ex Mercurio & Minerva compositum, quod & Hermatenam vocat, ex Formiano in villam Tusculanam transportatum, vitio temporum corruptum, à monachis inde detectum diu ibidem stetit, donec à Principe Camillo Pamphilio in Villam suam Pancratanam translatum, ibidem in hunc usque diem spectatur. Erat autem statua justæ magnitudinis, ex candido marmore, facie, cæterisque membris fœminam, mentula verò virum mentitur. Ex quibus clarè patet hanc statuam, quam Cicero describit in Tusculanum transportatam quamque tot sæculis inter Cryptæ Ferratæ rudera latitantem tandem detectam fuisse diximus, ibidem quoque villam existitisse Ciceronis luculenter docet.

3
Columnæ
Tusculi.

Meminit præterea Cicero nonnullarum columnarum in lib. 3, ad Quintum Fratrem suum, hisce verbis. Villa in Arcano, (quod idem est ac Tusculanum) mihi valde placet, propterea quod summam dignitatem pavimentata porticus habebat; quod mihi denique apparuit, posteaquam & ipsa tota patet, & columnæ politæ sunt. Et paulo post: Columnas neque rectas, neque è regione Diphibus collocarat, eas scilicet demolietur, aliquando perpendiculari, & linea discet uti. omnino spero paucis mensibus opus Diphibi perfectum fore. Atque has easdem columnas esse, quæ Ecclesiam Cryptæ Ferratæ in hunc diem sustinent, 8 numero; quas ut S. Bartholomæus anno 1020 terra obrutas invenit, ita quoque fabricæ suæ valde utiles opportunasque esse censuit. Quarum una, uti in vita S. Bartholomæi legitur, cum jam cadendo ruinam minaretur, miraculo firmata sine fulcro hæsit. Sed ad alia. Quantum verò Ciceroni post omnes suas villas Phormianam, Pompejanam, Cumanam, Sinuessanam, Tusculana arripserit, in epistola supra citata ad Quintum Fratrem luculenter docet. Ego, inquit, ex magnis caloribus, non enim meminimus majores, in Arpinati summa amœnitate fluminis me refeci ludorum diebus. In Arcanum, (Tuscula-

Columnæ
ruina mi-
raculo
impedita.

num) ad 14 iduum Septembris sui: villa valde mihi placuit, propterea quod summam dignitatem pavimentata porticus habebat. & epist. 9. de Arcano Cæsaris opus est, vel mebercule etiam elegantioris alicujus. Imagines enim istæ & palestra, & piscine, & Nilus multorum Philotimorum est, non Diphiborum; sed & ipsi ea adibimus. Plutarchus, in vita Ciceronis, de Tusculana Ciceronis villa, Το μὲν ἔν πλεῖστον τῶ χρόνῳ τὰς περὶ τῶ σκλον ἐν χωρίοις αὐτῶ διάγων, ἔγραψε πρὸς τὰς φίλους, &c.

Locum, ubi modo Crypta Ferrata cernitur, Villam Ciceronis fuisse ex ipsa aquarum abundantia ostendimus. Vocatur illa aqua variis nominibus, ab antiquis Romanis; nunc Crabra, modò Tepula, jam Marrana; sed Crabræ nomine maxime usum Ciceronem ex epistolis & orationibus clarè patet, & primò quidem in orat: de lege Agraria. Ego, inquit, Tusculanum de aqua Crabra vendigal pendam, qui à municipio fundum accepi, & deinde, si à Sylla mihi datus esset, Rulli lege non penderem. Et in epistola 263: De aqua Crabra, inquit, quid agatur, & si nunc quidem nimum est aquæ, tamen velim scire. Derivabatur autem hæc aqua per modum fluminis per mediam villam, cujus manifesta indicia sunt aquæ ductus, qui in hunc usque diem spectantur sub terra; qui non solum utilitati loci, sed maximè ad delicias balneorum conferebant. Erat autem tanta aquarum abundantia, quemadmodum & in hunc usque diem videre est, ut eum Cicero Nilum in epistolis suis ad Atticum 3, & 5, & l. 3, ad Quintum fratrem vocitare solitus sit. Hæc villæ postquam à Clodio, inimico Ciceronis, flamma ferroque fuissent vastatæ, fuerunt tamen postea ex parte restauratæ post reditum Ciceronis ex Arpino patria sua. Verum ne quicquam ad antiquitatem hujus loci ommitterem, hic diplomata Pontificum, quæ hodie adhuc in dicta Cryptæ Ferratæ Ecclesia leguntur, apponam.

Aqua
Tusculanæ.

Aqua
Crabra.

Villæ Ci-
ceronianæ
vastatio,
reparatio-
que.

*Diplomata à Pontificibus concessa
Ecclesie Cryptæ Ferratæ.*

Privilegia
Cryptæ
Ferratæ.

„ *Innocentius Tertius* omnibus fide-
„ libus confessis & contritis, istam
„ sanctam Ecclesiam devotè visitanti-
„ bus diebus dominicis, & festivitati-
„ bus Sanctorum Apostolorum, festi-
„ vitatum nostræ Dominæ, & illorum
„ Martyrum, quorum reliquiæ hic
„ sunt, & etiam S. Joannis Baptistæ, fe-
„ stivitatis prædictis Papa concessit
„ omnium peccatorum tertiæ partis
„ remissionem, & mille annos indul-
„ gentiæ; aliis verò diebus medietatem
„ istarum indulgentiarum.

„ *Bonifacius VII* confirmavit prædi-
„ ctas indulgentias & construi fecit u-
„ nam januam, quæ dicitur Porta Sancta,
„ de qua omnes *Christi* fideles intrantes
„ & exeuntes, devotè confessi & contriti,
„ diebus Dominicis, tresdecim vicibus
„ liberant unam animam de purgatorio;
„ qui sanctissimus Pater videns sanctissi-
„ mum esse locum, & ne corporibus homi-
„ num, sive cadaverum pollueretur
„ fœtore, fecit transportari ab *Hierusa-*
„ *lem* Terram sanctam & spargi fecit per
„ totum circuitum Ecclesiæ, qui dicitur
„ *Campus Sanctus*, in quo Cœmeterio
„ corpora sepulta non olent, neque cor-
„ rumpuntur.

Campi
Sancti
origo.

Indulgen-
tiæ cœlestis
confirmatæ.

„ Cum *Beatus Gregorius VIII* idem
„ sanctum *Monasterium* visitaret, & ipso
„ residente in eadem Ecclesia confirma-
„ vit prædictas indulgentias, pro cujus
„ devotione apparuit ei *Beatissima* Virgo,
„ dicens, Fili, ad instantiam filii mei, &
„ Domum meam istam visitantibus in
„ octava Assumptionis *Beatæ Mariæ*
„ *Virginis* sit remissio omnium peccato-
„ rum, ac propter devotionem prædicta-
„ rum indulgentiarum, per eum confir-
„ matarum, imaginem ipsius *Gloriosa*
„ *Virginis* à manibus *Beati Luca Evangelistæ*
„ depictam, quæ erat in *civitate*
„ *Tusculana*, cum maxima devotione
„ transportari fecit ad istam Ecclesiam, &
„ est principalis imago totius orbis, de
„ quibus *Beatus Lucas* depinxit.

Translatio
imaginis S.
M. V. à S.
Luca de-
pictæ

„ Cum quædam matrona *Capellam*,
„ ubi corpora sanctorum *Nili & Bartho-*
„ *lomei* sunt sepulta, intrasset; spiritu rap-
„ ta visa sibi est transportari per Ange-
„ lum ante tribunal *Christi*, cui dixit, filia
„ ob reverentiam meorum servorum
„ *Nili & Bartholomei* nunquam intrabis
„ istam *Capellam*, & dicas etiam om-
„ nibus mulieribus intrare volentibus,
„ quod ab ingressu ejusdem *Capelle* se ab-
„ stineant, sed suas orationes ab extra
„ faciant, & exaudientur.

Mulieribus
prohibitus
ingressus
Sacelli S.
Nili.

„ Cum duo sancti viri nomine *B.*
„ *Nilus, & Bartholomeus, Monachi Ordinis*
„ *Sancti Basilii, Calabri* de patria, quo-
„ rum in hac sacratissima *Basilica* sepulta
„ sunt corpora, venissent de *Byzantio*,
„ seu de partibus *Constantinopolitanis*, par-
„ tis scilicet *Græciæ*, ad *Beatorum Apo-*
„ *stolorum* limina visitandum: dum in
„ quadam spelunca, seu *Crypta*; hic prope
„ *Monasterium* habitassent, in eadem nocte
„ *Regina Cæli, Virgo gloriosissima*,
„ eidem apparuit, dicens: Filii benedi-
„ dicti, hic locus est vestræ habitationis,
„ & boni vestræ operationis ergastuli
„ sanctæ spei, quoniam oportet vos labo-
„ rare in ædificationem sanctissimæ Do-
„ mus meæ in hoc loco, & ecce dabo
„ vobis signum, videlicet pomum au-
„ reum, quod pro primo lapide funda-
„ menti ponere debetis. Et in eadem
„ nocte *Beata Virgo* apparuit sex egregiis
„ & magnificis viris visibiliter *civitatis*
„ *Tusculanæ*, de Domo *Patriciorum &*
„ *Consulum*, dicens eis, quod acced-
„ rent ad *Cryptam* præfatam, & inveni-
„ rent duos fideles *Christianos*, habentes
„ pomum aureum ab ea *Domina*
„ eidem datum pro signo, & quod di-
„ ctum pomum recipere deberent, & po-
„ nere pro primo lapide fundamenti.
„ Undè prædicti nobiles viri moti fue-
„ runt à *Tusculana civitate*, & venien-
„ tes ad hunc locum invenerunt, ut sicut
„ eis annuñciaverat, & recipientes pom-
„ mum cum reverentia à manibus san-
„ ctorum prædictorum, subtus *Campa-*
„ *nile* pro fundamento, & principio Ec-
„ clesiæ posuerunt, ita quod si pomum

Fusior
descriptio
fundationis
Cryptæ
Ferratæ.

aureum tolleretur, & Campanile & Ecclesia destrueretur, unde ad instar illius pomi positum est super Campanile similitudinarium; & prædicti sancti viri consumpserunt in Domino vitam sanctam eorum in pace, in isto sancto *Monasterio*, ubi est *Cappella* eorum *Nili* & *Bartolomei* facientium miracula.

In tabula Marmorea :

Marmoream Crabram.
 Εκομήθη ὁ ἄγιος Νεῖλος ἔτος φ' ι' γ'
 Παῦλος β' ἡγεμῶν. Κύνελλος γ'.
 ὁ ἄγιος Βαρθολομαῖος. Ἐ Λεοῖσι δ'.
 Ἀρσένι ε'. ζ' Λεκάς. η' Θεοδόσιος.
 ἠ' Ἰωμάς. ι' Νικολάος. ιβ' Νεῖλος.
 Θεοδωρίτ' π' ἀρέλαον τ' ἡγεμονίαν ἐγὼ Νικόλαος τ' παιδίον τ' Κεκοπὸφ' ἄρας κ' ε' Γεφραίνε. ἔτος δ' ἡ' . μ' . ἰδ' . η' .

Sed jam nos hoc loco adducta nostra inquisitione stabiliamus.

Villæ Ciceronianæ eorum situm inquiriur.

Multi hodiè ex *Antiquariis Romanis* sunt, qui putent, *Villam Ciceronis* fuisse propriè eo in loco, ubi nos eum *Questiones Tusculanas* suis Auditoribus explicasse paulò ante diximus, ad finem *Vrbis Tusculi* in jugo montis positi; sed qui verba *Ciceronis in Epistolis suis familiaribus* de suo *Tusculo* rectè excusserit, eam non supra, sed infra *Tusculani montis* jugum constitutam fuisse, non inficiabitur: sic enim in *Oratione pro domo sua* testatur: *Cum domus mihi in palatio, villa in Tusculano, altera ad alterum consulem transferebatur.* Et commentator in *Martialis* hæc verba, *oda 2: Nec ut superni villa candens Tusculi Circa tangat mœnia: Tusculi superni, hoc est, in monte siti, ad cujus latera superiora Cicero Villam suam habebat Tusculanam.* Quam quidem non alio loco, quàm ubi hodiè *cænobium Monachorum S. Basilii* est, vulgo *Grotta ferrata*, constituisse, adeò certum est, quam certa sunt vel ipsa verba *Ciceronis in Orat. 2 pro lege Agraria; Ego*

Villa Ciceronis sui, ubi modo Monasterium.

Tusculanus pro aqua Crabra vestigal pendam, quia à municipio fundum accepi. Et in l. 16. *epist. famil. epist. 18: De aqua Crabra quid agatur nescio, etsi nunc quidem etiam nimium est aquæ, tamen scire velim;* & in *Orat. pro L. Corn. Balbo: Nos de aqua nostra Tusculana M. Tugionem potius, quàm C. Aquilinum consulebamus.* Est autem *aqua Crabra* propriè illa aqua, quæ originem suam ducit ex radicibus *Montis Albani*, & ex variis rivis, per occultos lacus vicini meatus in hanc vallem [conductis, quemadmodum supra de *Lacu Albano* exposui, quæ in fluviololum emergit, qui deinde *Romam* divergens, *Marana* passim vocatur, in *urbe* quoque *Almonis* nomine indigitatur, in quo quotannis *Cybeles* statuat lavare solebant; atque hæc aqua per profundam vallem delabitur, ubi variarum artium molis agitantis destinatur. *Villa* verò, in dorso vallis constituta, in hodiernum usque diem, tanta aquarum copia redundat, ut flumina fundere videatur. Locus certè, si quis desiderari possit, omnium, æstivo præsertim tempore, amœnitate & caloris temperandi deliciis aptissimus. Habet autem hæc aqua altiorem cæteris originem sub *Monte Albano*, ex qua per aqueductus in hunc locum deducitur; atque hæc est aqua illa *Crabra*, quam & *Tepulam* vocant, quam *Cicero* tantoperè deprædicat, & nimietatem ejus admiratur, & inscriptiones superstitum marmorum luculenter testantur; de quibus inferius. Fuit autem hæc *villa* primò *L. Syllæ* Dictatoris, quam à *Sylla* postmodum *Ciceronem* emisse, *Plinius l. 16, c. 44* narrat: *Scriptis & Syllæ Dictator, ab exercitu se quoque donatum apud Nolam, Legatum bello Marfico, idque etiam in villa sua Tusculana, que fuit postea Ciceronis, pinxit.* Ab hac itaque *Villa Ciceronis* inferiori montis loco sita, sive secessus literarii causa, sive animi refocillandi gratia, se ad domum literariis negotiis destinatam cum Auditoribus, in vertice *Tusculani montis* positam, de qua paulo ante, tanquam

Aqua Crabra.

Cybeles statua in Almonie lavabatur.

Aquæ Crabræ copia & amœnitas.

Aqua Tepula.

Syllana Villa.

tanquam Musis aptiorem, transferre solebat.

Academia
Tusculana.

A villa itaque Ciceronis usque ad dictum locum Academicum ascenditur per intermedii montis dorsum; atque hunc montem esse dicto eundem, quem olim Corne vocabant; de cuius luco & arbore prodigiosæ magnitudinis varii varia tradunt. Plinius l. 16, c. 44: *Est inquit, in suburbano Tusculani agri Colle, qui Corne appellatur, Lucus antiqua religione Dianæ sacratus à Latio; veluti arte consili comâ fagei nemoris. in hoc arborem maximam ætate nostra adânavit* Passienus Crispus, bis Consul, Orator, Agrippinæ matrimonio & Nerone privigno clarior postea; osculari complectique eam solitus, non modo cubare sub ea, sed & vinum illi offundere. Vicina Luco est ilex, & ipsa notabilis 35 pedum ambitu caudicis; decem arbores mittens, singulas magnitudinis visendæ, sylvamque sola facit. Certe cum diu multumque circa hujus collis situm allaborassem; alium tandem non inveni, nisi illum collem, qui hodie supra villam Sabellorum, olim Montaltorum, eminet fagis quercubusque oblitus, & hodie jurisdictioni Cavalteriorum nobilis Romanæ familiæ subest. Locus sanè omnium in Tusculano amœnissimus, tum propter longè lateque patentem prospectum, tum propter gratissimam æstivo præsertim tempore ex constipatis arboribus umbram, ventorumque, quibus expositus est, refrigerium. Atque hoc loco templum quoque Dianæ, de quo Plinius loquitur, exstructum fuisse, ex splendore ruderum, atque ex ilicibus, fagis, quercubus, quæ in hunc usque diem ibi copiosa foetura pullulascunt; haud obscuris argumentis conjicio.

Dianæ
sanum.

Templi Muliebris Fortunæ situs.

Quia vero hic locus in via Latina ponitur, hoc loco pariter templi Fortu-

næ Muliebris fit mentio, poniturque circa medium ferè *viæ Latine Romæ Tusculum* usque; ita Valerius Maximus l. 1, c. 8: *Fortunæ etiam Muliebris simulacrum, quod est via Latina ad quartum miliarium, eo tempore cum æde sua consecratum, quo Coriolanum ab excidio urbis maternæ preces repulerunt, non semel, sed bis locutum constitit, his pene verbis; Ritè me matrone vidistis ritèque dedicastis; quæ paulo fufius exponit Author de illustribus viris in Martio Coriolano: Ergo, inquit, à tribuno plebis die dicta ad Volscos concessit; eosque duce Attio Tullo, adversus Romanos concitavit, & ad quartum ab urbe lapidem castra posuit: cumque nullis civium legationibus flecteretur, à Veturia matre, & Volumnia uxore, matronarum numero comitatis, motus; omisso bello, uti proditor occisus est. ibi templum Fortunæ Muliebris constitutum est. Livius aliter rem narrat; Coriolanus, inquit, Circeios profectus, primum colonos inde Romanos expulit, liberamque eam urbem Volscis tradidit. inde in Latinam viam transversis tramitibus transgressus, Satricum, Longulam, Polluscam, Coriolos, novella hæc Romanis oppida ademit; inde Lavinium recepit. Tunc deinceps Corbionem, Vitelliam, Trebiam, Lavicos, Pedum cepit. Postremum ad urbem à Peto ducit, & ad fossas Clælias, sive Cluilias, quinq; ab urbe millia passuum castris positus, inde agrum populatur Romanum. Ubinam verò hoc adeo celebre Fortunæ Muliebris templum fuerit, investigandum duximus. Constat ex allegatis paulo ante Authoribus, id 4 aut 5 millibus passuum Roma, & quidem in via Tusculana, quæ cum Latina eadem est, distitisse. Cum itaque *viæ Latine*, sive Tusculanæ, etiamnum vestigia superint, dico illud eodem in loco, ubi modo antiquæ urbis rudera cernuntur, juxta Hospitium, quod mediam Romam inter & Tusculum viam tenet, exstructum fuisse.*

Fortunæ
Muliebris
templum
ubi.

Dic.

CAPUT III,

De Sepulcro veterum Furiorum in monte Tusculano, non ita pridem detecto.

Um Territorium Tusculanum, & cuncta quæ in eo commemoratæ digna ab Authoribus traduntur, haud impiger explorarem, inter cætera venerabiles PP. Cappucini aquæductus unâ cum balneorum receptaculis, in ipsorum horto noviter detectos mihi ostenderunt, qui quidem ad aliud quam ad tot ac tantas, tum *Luculli*, tum aliorum villas aquarum ubertate ditandas, non servisse videntur, uti ex aquæductuum passim obviatorum ruinis patet. Non procul hinc eodem tempore *Sepulchrum Furiorum* detectum, quod uti vetustissimum rebusque consideratione dignis confectum est, ita quoque illud quam amplissimè describendum censui.

Detectio
Sepulchri.

Anno 1665, mense Aprili, cum in *Tusculanis Camaldulorum* tesquis, Rusticus nescio quid circa tumulum quendam fodicans, terram vehementius concuteret, accidit, ut terra, jam multorum seculorum decursu cadens, ingens detexerit *sepulchrum*, de quo mox certiores facti RR. PP. *Camaldulenses*, quorum territorio locus subjacebat, operarum multitudine, terrâ amotâ, primò quidem veluti vestibulum quoddam quadris lapidibus exstructum detexerunt; deindè portam ex lapide piperite & ingenti faxo obstructam, arcu superposito, & tandem cryptam, in qua tumbam prægrandem, intra quam vasa varia, quæ paulò post describemus, reppererunt, unâ cum variis depositis circumstis, quorum singula *Furiorum* nomine insigniebantur. Hoc itaque præsentis anno, cum *Tusculi* nonnihil solitæ autumnali Rusticationi indulgerem, ad examinandas *sepulchri* inscriptiones, cæteramque antiquitatis supellectilem à *Camal-*

dulensibus vocatus, omnibus & singulis diligenter observatis, quid de hoc *sepulchro* sentiam, paucis aperiam.

Dico itaque primò, hoc *Furiæ gentis Sepulchrum* fuisse, quemadmodum inscriptiones, quæ in depositoriis cinerum inaratæ fuerunt, luculenter testantur, cum omnes *Furii* nomen præ se ferant. Verùm cum *Furiorum gens* in varios ramos divisa legatur; qualis iste ramus fuerit, tum aperire conabor, ubi prius de *Furiorum gente* nonnihil ex *Glandorphyj Onomastico* præmiserò.

Furiæ gentis descriptio.

Furiam gentem antiquissimam esse constat; tum quia vel ad principium *Reipublicæ Romanæ*, post exactos Reges eorum in Consularibus Fastis mentio fit, de qua & admiratione dignum est, quod *Divus Hieronymus* ad *Furiam* nobilem sui temporis Matronam, à *Camillo* usque, nullam vel raram secundas nuptias novisse testatur. *Familiam Furiorum* in quatuor Ramos divisam, apud veteres *Romanarum rerum scriptores* reperio. Enituerunt in ea maximè *Camilli*, *Phili*, *Medullini*, & *Pacilii*; sed quia vetustiores fuerunt *Phili*, ab illis exordior.

S. Hieronymus testatur secundas nuptias vix celebratas à Furiis.

4. Rami familiæ Furiorum.

1. *Sextus Furius Philus* consulatum gessit, cum *Cn. Martius Coriolanus* patriæ bellum inferret, anno ab Urbe condita 266.

Imus ramus Furiorum Philorum.

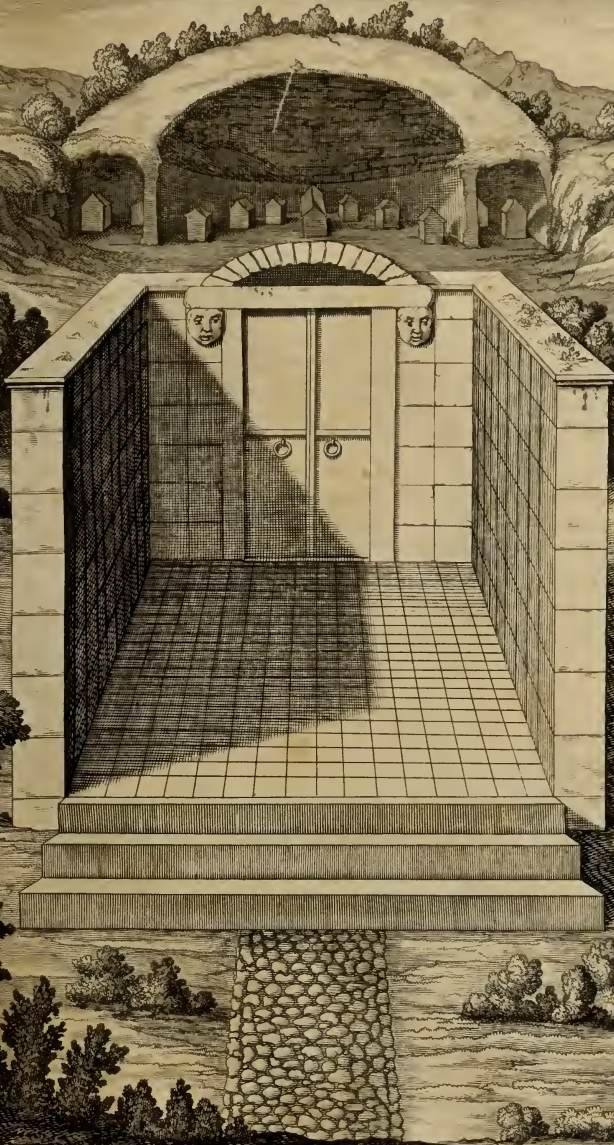
2. *Agrippa Furius Philus* Tribunus militum. fuit consulari potestate clarus, anno Urb. Cond. 364.

3. *P. Furius Philus* Consul fuit anno Urb. cond. 531. Cum *Quinctio Flaminio*, septimo anno post, flagrante bello Punico 2, primò Præturam, deindè censuram nactus, collegam habuit *M. Attilium Regulum*, vitâ functus *Fabio IV*, & *Marcello III*, Cofs.

4. *P. Furius Philus* superioris filius, consilium *L. Maltelli* de deferenda

Italia

VERA DELINEATIO VETERIS SEPUL-
CRI FURIORUM in agro Tusculano detecti.

Italia P. Scipioni prodidit, unde Patre P. Furio Philo Censore fenatu motus est, auctore Livio.

5. *P. Furius Philus, Præturam adeptus anno Urb. Cond. 579. Hispaniam citeriorem provinciam obtinuit, qui postea re malè administratâ, Præneste in exilio vitam finivit.*

6. *L. Furius Philus, Prætor P. Licinio, C. Cassio Coss. Sardiniam provinciam tenuit, anno Urb. cond. 618. de quo Cicero in Bruto.*

Alter Ramus fuit *Furiorum*, quos *Medullinos* vocant.

1. *Sextus Furius Medullinus, Sexti Pompeji.*

2. *Spurius Furius Medullinus, Consul factus anno Urb. cond. 273. bellum adversus Æquos movit, omniaque latè populatus, divitem prædis exercitum domum reduxit. Dionys. lib. 9. Livius. 2.*

3. *Lucius Furius Medullinus, consulatum gessit cum C. Manlio Volgone. Dionys. l. 9. & Livius.*

4. *P. Furius Medullinus, Consul cum L. Pinario; postea Triumvir Colonie Antium deducendæ, cum tandem Æquos audacius bello infecutus esset, circumventus à tergo cum suis oppressus est. Liv. 2 & 3 decade.*

5. *Sp. Furius Medullinus Fuscus, primum Consul anno Urb. Cond. 290. ab Æquis oppressus, per T. Quintium Proconsulem liberatus. Sex. Quintilio Varo Conf. suffectus, in Magistratu successit. Liv. 3. dec. 10.*

6. *Agrippa Furius Medullinus, collega Titi Quintii, anno urb. Cond. 309. contra Volscos insignem victoriam retulit. Livius lib. 3.*

7. *L. Furius Medullinus, septies Tribunus militum consulari potestate, bis Consul existit. Ferentinum Volscorum oppidum cepit. anno Urb. Cond. 342.*

8. *Sex. Furius Medullinus, Tribunus Consulari potestate anno Urb. Cond. 374. temerè contra consi-*

lium M. Furii Camilli Volscos insequens, tergora vertere coactus totum exercitum amisisset, nisi Furius Camillus magno impetu in Volscorum insequentium exercitum irruens, victoriam, quam Furius Medullinus jam desperat, toto exercitu hostium dissipato & fuso restituisset. Liv. lib. 6.

9. *Sp. Furius Medullinus, Tribunus militum consulari potestate, Volscos invadens, flamma ferroque sædam vastationem edidit. Liv. 6.*

Tertius Ramus *Furiorum*, quos *Camillos* vocant.

Furii Camilli.

Veteres *Camillos* vocabant eos, qui in sacris ministrarent adhuc impuberes, uti refert *Sex. Pomponius l. 6. in Lingua Hetrusca* verò Minister Deorum dicebatur *Mercurius Camillus*, uti est apud *Macrobium l. 3. Saturn. c. 8.*

Camillorum Etymologia.

Ex hac *Furia Camillorum Domo*, *M. Furius Camillus*, *Furiani* nominis unicum perpetuumque decus, ac alter post *Romulum* urbis parens & imperii recuperator existit. 7 Tribunatus militum consulari potestate; quinque Dictaturas, tres Triumphos obtinuit. *Faliscos* & *Capenates* subjugavit. *Vejorum Urbem* post decennem obsidionem cepit, *populumque Romanum* ingenti prædâ ditavit. Sed gloriâ in invidiam versâ, *Ardeam* in exilium missus est, eò quod contra consuetudinem albis equis triumphasset. Tandem *urbe à Gallis Senonibus* interceptâ, magno omnium desiderio ab exilio revocatus, coacto exercitu *Gallos* ad internectionem cecidit, *Populum urbe* jam exusta *Vejos* migrare volentem, in *urbe* retinuit, *urbem* annuo spatium restauravit, *Tusculanos* suos ad officium reduxit; tandem anno Urb. Cond. 390, post ingentem rerum feliciter gestarum gloriam, peste sublatu est. Vir unicus in omni fortuna par titulo tantæ gloriæ fuit, dignusque

M. Furii Camilli præclara facinora.

gnusque habitus, quem secundum à *Romulo* conditorem *urbis Romæ* ferrent. *Livius*, 5, 6, & 7.

2. *Sp. Furius Camillus*, *Marci filius*; primus omnium præturam, novum tum in Republica Magistratum obtinuit, anno Urb. Cond. 389. *Liv.* 7.

3. *L. Furius Camillus*, & ipse *M. Filius*, Consul & Dictator, *Appium Claudium* collegam habuit, *Gallorum* reliquias delevit, toto *Latio*, vicinisque rebellibus *Æquorum* *Volscorumque* populis profligatis perdomitisque, in potestatem redacto. *Livius* 7. & 8.

Hicce, tribus ferè seculis nullæ *Furiorum* res gestæ apud Scriptores memorantur. Est enim rebus humanis ita comparatum, ut fato quodam Familiae, quemadmodum Principatus & Regna nunc florent, crescantque, nunc rursus imminuantur, & veluti exarscentia concidant. Fuere tamen complures hujus nominis, posteris Reip. temporibus, uti & *Cesarum*, hujus nominis viri. *C. Furius Camillus* *Ciceroni* conjunctissimus. *Furius Camillus* Proconsul *Africæ*, sub *Tiberio*, *Numidiam Romano* junxit Imperio, qui primus *Furie* Domus decus instauravit. Fuit & alius *Furius Camillus Sorbonianus* Consulatu sub *Tiberio*, anno Urb. Cond. 784. tempore passionis *Dominicæ*, clarus. Hujus Filius *Furius Camillus*, anno Urb. Cond. 803. in exilium actus, de prodicione suspectus. *Tacitus* l. 12.

Furii
Pacilii.

Quartus Ramus *Furie Gentis*,
Pacilii dicebantur.

Paciliorum primus occurrit *C. Furius*, qui anno Urb. Cond. 314. Consulatum cum *M. Papyrio Crasso* gessit; verum rebus ab eo infeliciter gestis, tribu semotus, privatam vitam duxit.

C. Furius Pacilius, præcedentis filius, consulatum cum *Q. Fabio Ambusto* gessit, de quo vide *Liv.* 4. anno Urb. Cond. 344.

Pacilius tempore *Ciceronis* viguisse, documento est *Paciliana Domus*, quam *Q. Ciceronem* eruere voluisse testatur *M. Frater ad Atticum* l. 1, *Epist.* 2.

Fuerunt & alii *Furii*: *C. Furius Aculeo*, Quæstor, *M. Ciceronis* amitam *Tulliam* uxorem habuit.

A. Furius Antius, poëta vetus, citatus à *Macrobio*.

P. Furius Anthimus I. C. Cujus mentio in *pandecl. juris*.

L. Furius Bibaculus Quæstor, occubuit in pugna *Cannensi*. *Liv.* 22.

L. Furius Bibaculus Prætor. *Val. Max.* l. p. I.

M. Furius Bibaculus, poëta *Jambicus*, familiaris *Corn. Gallo*, laudatus à *Corn. Tacito* l. 4. *de clar. orat.*

M. Furius Crassipes, factus prætor anno Urb. Cond. 567. *Galliam* Provinciam obtinuit, deinde *Siciliam* quoque. *Liv.* l. 4.

Furius Crassipes, gener *Ciceronis*, cui post mortem *Pisonis Frugi* filiam ille *Tulliolam* collocavit. Sed hæc de *Furiorum* Familia sufficiant.

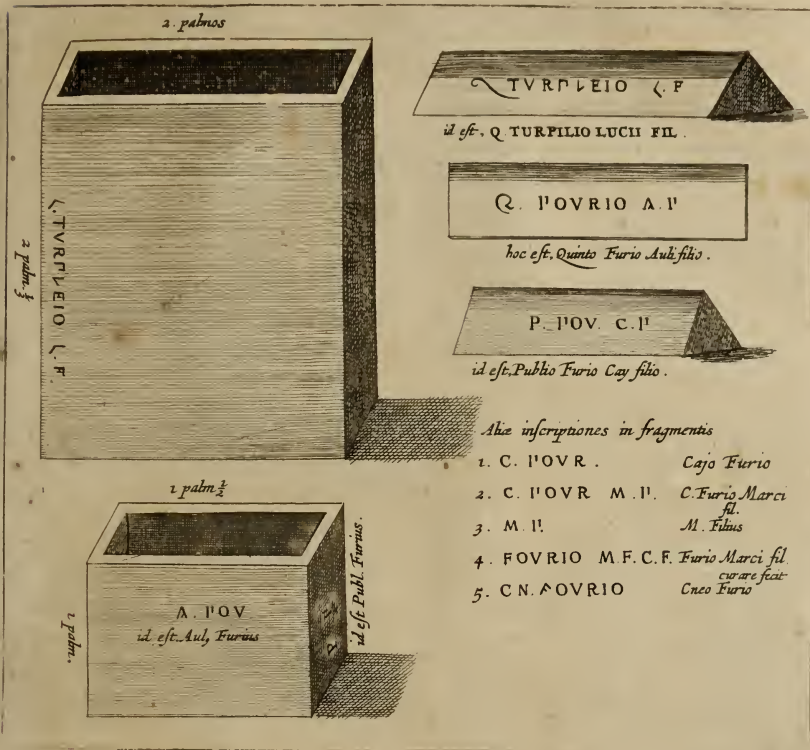
Jam itaque examinemus, quorum *Furiorum* hujus nominis *sepulchrum* fuerit? Quod ut decidatur, sciendum est, quod *Rami Furiiani* nominis, hic adducti, in alios varios ramos sese extenderint, uti plerumque in summis familiis fieri assolet. Dico itaque verisimile esse, dictum *Sepulchrum* fuisse eorum *Furiorum*, qui tempore *Reipublicæ Tusculani* agri portionem tenebant. Nam ut rectè in præcedentibus ostensum fuit, ex 6 lib. *Livii*, Senatus cum *Tusculanos Volsis* opem tulisse comperirent, *Camillum* contra

Sepulchrum id
cujus Furii
fuerit?

contra eos bellum movere voluit, qua & in potestatem redacta, multi hujus nominis *Furii* ibidem residere cœperunt. Atque hosce *Furios* fuisse conjicio, quorum *sepulchrum* hoc tempore

in *Tusculano* jugo detectum fuit, & inscriptiones depositorum sat superque demonstrant, quas in sequenti schemate exhibemus.

Depositoria cineraria, una cum inscriptionibus in *Sepulchro Furiorum* reperta.

Atque hæ sunt inscriptiones, quas tumbis sive conditoriis, eâ figurâ quam vides, *sepulchro* inclusis exaratas invenimus, quas & una cum Illmo atque eruditissimo Viro, Domino *Octavio Falconerio*, antiquariæ literaturæ studiosissimo, ea qua decuit fide & sinceritate depromimus: ubi nota hæc literas P & F multum inter se differre, cum tamen utraque *filium* notet, cujus rei aliam rationem dare non possumus, nisi morem & consuetudinem, qua illis temporis Scriptores, hæc promiscuè scribere solebant, vel etiam, quod F pro P

scripserint temporibus posteris, literis jam in meliorem formam adaptatis. Inscriptiones vero dictæ non nisi paucis verbis more prisca *Romanis* solito constant. Missum mihi superiori anno ab Illmo Do. *Marc-Antonio Colonna*, *Paliani fortalitii* gubernatori, numisma argenteum, cujus postica pars nomen refert *L. Furii*: quam inscriptionem in urnis quoque incisam repperi; quod utrum huc respiciat vel aliò, nescio. scriptura lectu satis facilis est, & paucis verbis comprehensa, cujusmodi non abfimiles sunt, quas *Gruterus* in suis

Inscriptionibus profert, à Furia gente lapidi incisas, quarum priorem in vinea Francisci Cicchi reperit, hoc verborum tenore.

T. FURIUS M. F.
CAMILLUS.
Vixit annis XV.

Alteram in *Sⁿⁱ Ioannis Ecclesia* ante portam Latinam, hoc pacto.

M. FURIUS M. F.
COR. RUFVS.

Quæ tamen nostris posteriores esse videntur. Sed jam quo tempore hoc *Sepulchrum* conditum sit, investigandum restat.

*Sepulchri
antiquitas
inquiritur.*

Difficilem rem aggredimur, tum vel maximè, quod nulla anni ab urbe condita in hisce inscriptionibus mentio fiat; atque adeò non nisi conjecturis quibusdam res decidenda. Quod ut fiat; Dico illud ferè post *M. Furii Camilli Vejentium* domitoris tempora à *Familia Furiorum*, quæ in *Tusculano Agro*, post *Civitatem Tuscanam*, contra fœdus cum *Romanis* pactum, *Volscis*, teste *Livio*, confœderatam, eandemque ob causam à *Camillo* expugnatam, morabatur, exstructum fuisse, verò haud ab simile est; nec desunt hujus rei argumenta: Primum est *Inscriptionum ratio*, in quibus pro, V, OV, id est, pro FURIO, FOURIO scribitur, modo scribendi tunc temporis usitato, videlicet circa aut post 400 annos ab urbe condita, uti ex *Rostrata Columna* sub eadem ferè temporis ætate scripta patet; in quo semper ferè OV pro V. uti NAVEBOVS pro navibus. BOUBOVS, pro bobus scriptum legitur, qui modus tamen posteris temporibus cultiori jam *linguâ latinâ*, per V simplex scriptus legitur, uti ex præcedentibus inscriptionibus patet: FVRIVS pro FOVRIVS.

Mos cremandi cadavera, ac Vasa conditoria Cinerum.

2. Hoc sepulchrum dicto tempore exstructum, conditoria cinerum in eo reperta, tunc temporis usitata, testantur; nam, ut rectè *Marlianus* ostendit, morem corporum cremandorum post *Nunam Pompilium*, II *Romanorum Re-*

gem, usque ad *Antoninos Cæsares* durasse, & maximè quidem quatuor, aut quinque ab urbe condita seculis. *Funera*, inquit, mortuorum vocabantur, quando corpora vel cremabantur, vel sepeliebantur, qui mos hoc tempore *Cæsarum Antoninorum ablatus fuit*; mos verò cremandorum corporum toto *Reipublicæ tempore duravit*. Modus funebris hic erat: Lessum ducebant agnati, consanguinei, amicique defuncti, deindè pyra exstruebatur, in qua, combustis jam cadaveribus, reliquæ cum cineribus, urnis impositæ, destinatis inferebantur sepulchris, quibus imponebantur aræ marmoreæ, loculi, cippi aut tabulæ, conditoriisque inscribebantur nomina eorum, qui ex familia aliqua mortui in iis condebantur, pro singulis singulæ; erantque duplicis generis, gentilia vel familiaria sepulchra, seu potius cœmeteria. In prioribus deponebantur omnes ii, qui ad integram aliquam familiam & consanguinitatem pertinebant; in posterioribus verò illi, qui ad unam tantum familiam spectabant; neque licebat cuiquam alteri ex eadem gente, sine peculiari quodam privilegio iis inferri. Atque tale fuit hoc præfens sepulchrum in *Tusculano agro* conditum, ab ea *Furiorum gente*, quos suprà in primo *Furie Domus* Ramo, *Philos* dictos fuisse docuimus.

*Cœmeteria
Veterum.*

Præterè Geniorum imagines sepulchris insculptas fuisse legimus, quas & in hoc nostro *Sepulchro* videre licet; sub duobus capitibus portæ fronti insculptis; erantque *Sepulchri*, eorumque qui in eo condebantur, *Genii* veluti quidam tutelares.

*Genii
Sepulchrorum.*

Porrò quæ in hoc *Sepulchro* reperta sunt vasa, fuerunt omnia fictilia, seu ex terra Samia cocta, quod apertum signum est, istiusmodi *sepulchrum* tempore *Reipublicæ* suprà indicato conditum fuisse. Nam ut rectè *Stucchius*, *Priscorum Romanorum institutum erat, præter vasa fictilia & ex terra Samia cocta, nulla alia ex pretiosiori materia vasa in usum recepisse; donec luxus Cæsarum postea omnia*

Vasa cinerum.

omnia in aurum, argentum, gemmasque convertit. Et Plinius lib. 35, c. 12, id comprobat: *In Sacrificiis non myrrhinis, Crystallinisque, sed fictilibus à Veteribus prelibabatur innocentius.* Loquitur enim hîc de veterum Romanorum simplicitate & paupertate: *Paupertas, inquit, Populo Romano imperium à primordio fundavit, proque eo in hodiernum diem Diis immortalibus Simpulo, & Catino fictili sacrificat, quæ consuetudo à Numa II Romanorum Rege, qui primus sacra Deorum legibus descripsit, ad Imperatorum ferè tempus usque sanctè conservata fuit.* Quam quidem simplicitatem ridet Juvenalis Sat. 6:

Simpuvium ridere Numæ, nigrumque Catinum.

Sed nunc ad reliquam in Sepulchro pertam supellectilem procedamus.

§. I. De Numismate.

Solebant Veteres, teste Goltzîo, sepulchris imponere nonnulla Numismata, illustris cujuspiam illius Domus Herois ectypo ad posterorum memoriam signata. Tale numisma & in hoc præfenti sepulchro inventum fuit, cujus antica pars virum dignitate spectabilem, nec non armis illustrem, posticâ triremem exprimit cum nomine ROMA. Ego sanè, si conjecturis uti liceat, dicerem profecto, aut *M. Furii Camilli*, aut *C. Duillii*, qui synchroni ferè erant, classis maritimæ contra *Carthaginenses* ducis, uti triremis monstrat, numisma fuisse, sine ulla inscriptione, quod & clarè monstrat, tempore jam sæpius indicato cusum fuisse, quo necdum mos inscriptionum vigebat. Constat enim inscriptiones numismatum, primùm à Cæsaribus con-

fulibusque posteris, tum ad eorundem potentiam, tum ad perpetuandam gestorum à Cæsaribus memoriam, adinventas fuisse, cum prius numismata non nisi S C. & voce ROMA signarentur, uti ex præfenti numismate patet.

§. II. Annuli.

Annulos omnis generis, osseos, ferreos, æneos, aureos, argenteos Sepulchris imponi solitos unâ cum cineribus, fusè in sua Dactyliothea ostendit *Gorleus*, & quotidiana experientia docet, tum in hujus, tum in aliorum novorum sepulchrorum detectione. Quidam enim serviebant tantùm ad perpetuum unionis & concordia immortalis affectum demonstrandum, & dicebantur sponsaliti: nonnulli Deorum imaginibus signati, quos ad sepulchri custodiam plurimum valere putabant: alii magica vi pollentes, quos in vita contra fascino, & ad Principum gratiam obtinendam gestarent, in defuncti postea sepulchrum inferebantur. Verùm cum de Annulorum origine, significatione, mysteriis, effectibus, & hieroglyphicis, fusè in 12 lib. *Oedipi* egerimus, eo Lectorem remittimus. Certum est, omnes annulos ab immemorabili temporum longævitate semper in æstimatione fuisse, tum propter insigne ornamentum digitorum, tum vel maximè, quod nescio quid divinum & mysticum cuncti sub ejus figura latere existimarent; non Ethnici tantùm, sed & Imperatores, Reges, Principes, quin & supremi Christianæ Religionis Antistites, Pontifices Maximi, annulorum mysterium in summa semper veneratione habuerunt.

Simplicitas
Veterum in
Vasis ac
supellectile.

Annuli in
sepulchris.

Numis-
mata Se-
pulchro-
rum.

Annulo-
rum myste-
ria.

Algidus Mons, & oppidum; Roboraria, Corbio, Ad
decimum Terentinum, cæteraquæ Tuscu-
lani Agri oppida.

V Binam *Algidus mons* apud Historicos celeberrimus situm suum habuerit plerique dubitant; quidam cum monte *Albano*, confundunt; nonnulli cum iugo *Albano* monti opposito. Nos uti totum hoc territorium non semel perlustravimus, ita quoque nihil non egimus, ut genuinum ejus locum detegeremus; quod hoc loco nos præstitisse, non puris conjecturis, sed ex *Hannibalis*, & *Marcii Coriolani* itineribus præne afferimus. Multi sane mirantur, quomodo *Algidum* *Æquorum oppidum* esse possit, cum in ipso *Tusculani agri* meditullio situm sit; *Æquos* verò montano dominio ultra *Prænestinos Tiburtinosque montes* triumphasse supra clarè ostendimus: quod ut innotescat; scias velim, *Æquorum* gentem bellicosissimam, uti semper acerrima cum *Romanis* bella gesserunt, ita quoque postquam *Tusculanum agrum* invalissent *Algidum* vicinum, velut opportunum ad bella continuanda locum occupasse. Ita Livius l. 3, *Æquorum* expeditionem recensens: *Per Lavicanos agros in Tusculanos colles transferunt. Qualis vero fuerit Tusculanus mons & Algidum*, luculenter Strabo his verbis docet: *Ἀρχεται δ' ἡ Λατίνη ὁδὸς ἀπὸ τῆς Ἀππίας ἐν ἀειρερᾷ ἀπ' αὐτῆς ἐκτετατομένη πλησίον Ῥώμης. εἶτα διὰ Τυσκλάνε ὄρεος ὑπερβαῖσα, μεταξὺ Τέσκλιν πόλεως, καὶ τῆς Ἀλβανῆς ὄρεος, κατέπεισεν εἰς τὸν Ἀλγίδον πολίχνηον.* Incipit via Latina ab Appia ad sinistram ab ea prope Romam deflectens: transiensque supra Tusculanum montem, & inter Tusculum & montem Albanum, tendit ad Algidum oppidulum. Cum itaque *Algidum* *Æquorum urbem* supra

dixerimus, jam illius situm nativum determinemus. *Æquos*, sive *Æquicolas*, ultra *Prænestinos montes* ad utramque *Anienis ripam* habitasse, communis *Geographorum* veterum traditio est. Gens antiquitate nulli secunda, *Aboriginum* reliquæ, *Marsos* inter *Latinosque*, in præcelis salebrosisque montibus habitat, quæ quantum *Romanis* nullo non tempore negotii facesserit, plena sunt veterum monumenta, quam & Virgilius concinnè sanè describit l. 8.

Horrida præcipue cui gens, assuetaque multo

Venatu nemorum, duris *Æquicola glebis.*

Armati exercent terram, semperque recentes

Concedere juvat prædas, ac vivere raptò.

Dum itaque frequentissimis excursionibus *Romanum agrum* infestarent; hinc ex *Prænestinis montibus*, per *Lavicanum Gabiorumque agrum*, veluti cuneo quodam sese in ipsum usque *Tusculanum Agrum* inferentes *Algidum* condiderunt, totius belli contra *Romanos* initi veluti sedem quandam. Mirum certè est, in tam strictis finibus *Æquos* tot habuisse oppida, quot Authores referunt: siquidem Livius l. 9: Anno urbis 449. *P. Sulpitio Severione, & Publio Sempronio Consulibus*, *populus*, inquit, *Romanus bellum fieri* *Æquis* iussit, *consulesque ad novum profecti bellum, ad singulas eorum urbes circumferendo bellum, unum & quadraginta oppida* intra dies 60, omnia oppugnando ceperunt, quorum pleraque diruta atque succensa, nomenque *Æquorum* propè ad interuersionem deletum. Cui subscribit Diodorus l. 20: *Alter Consulum P. Sempronius cum exercitu in* *Æquorum agrum profectus,*

Æqui, eorumque mores & habitatio.

Æquorum Romano- rumque hostilitas.

TUSCULANI TERRITORII
topographia.
*una cum cæteris locis confinis
 in qua omnia illa celeberrima loca,
 quorum æt. auctores memoriam
 faciunt, describuntur.*

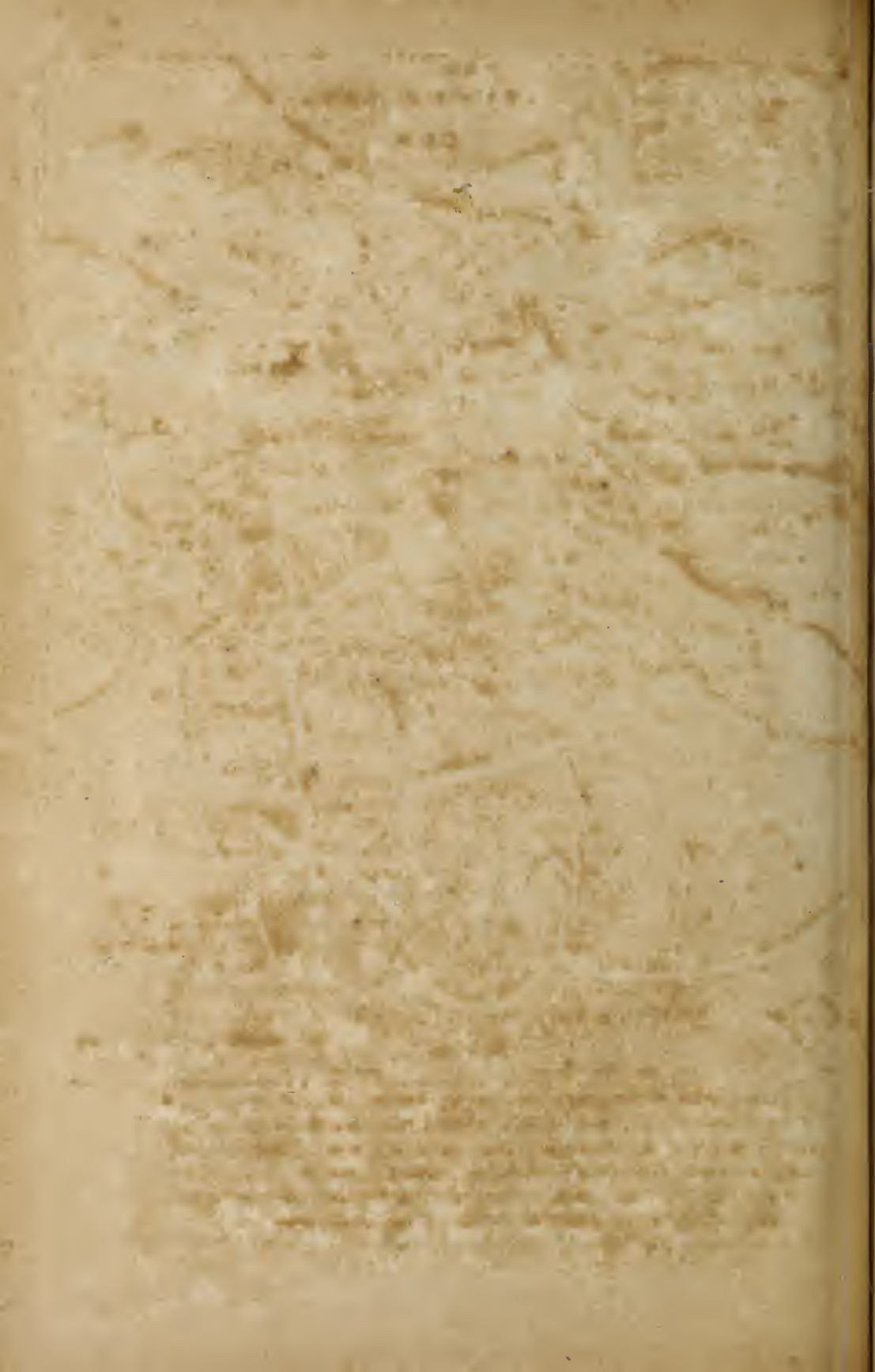
Oriens.
REGNUM ÆQUO-
RUM.

HETRURIAE **PARS.**

Occidens.

Scala miliarium.

Habes hic Lector, certam et quam exactissimam, et ad Auctores rite intelligendos necessariam
 Tusculani Territorii, et una strictioris Latini Topographiam, non tam calamo quam pro-
 prijs pedibus dimensam delineatamque, Qua, quæcunque rerum Romanarum Scripto-
 res, de veteris Latini Oppidis, Montibus, Lacubus, Fluviiibus contemora-
 tione digna tradiderunt, juxta nativum singulorum locorum situm, exhiben-
 tur, et complura in Cluverianis Tabulis Geographicis perperam posita
 emendantur et pristinis suis locis restituuntur.

profectus, 40 oppida intra dies omnino 50 subegit; inter quæ haud dubiè *Algidum* unum fuit, cujus jam situm describemus.

Algidum, ejusque descriptio.

Fuit hoc oppidorum *Æquorum* in ipso *Tusculano* agro sub *Algido* monte situm, quod anno ab Urbe condita 289, usque ad 449, semper horrida cum *Romanis* bella gessit; de quibus vide *Livium* l. 3. *Dionys.* l. 10. *Diod.* l. 12. Situm hujus oppidi apprimè à *Strabone*, ubi *viam Latinam* delineat, uti paulo ante ostendimus descriptum habemus: *Incipit*, inquit, *via Latina ab Appia ad sinistram ab ea propè Romam deflectens, ac super Tusculanum montem transit, inter Tusculum oppidum & Albanum montem descenditur ad Algidum oppidulum & Pictas diverforia.* *Procopio* teste, 120 stadiis *Roma* distat, id est sexdecim millibus passuum; stadiis singulis cum dimidio in singula milliaria computatis. *Strabone* itaque teste, *via Latina* non procul *Roma* deflectens ad dextram, uti & hodiè, recta ad oppidum, quod *Ad decimum* vocatur, hodiè *Borghetto*, versus *villam Ciceronis*, hodiè *Grotta Ferrata*, dirigitur, & hinc per *vallem Albanam*, quæ inter *Montem Albanum* & *Tusculanum* interjicitur, recta tendit *Roborariam*, hodiè dictam *la Molara*: & ultra hanc *Algidum* fuisse conditum, juxta Authorum descriptionem, prope *diverforium publicum*, vulgò *l' Osteria*, indubiè tenendum est, & rudera ingentia ibidem obvia passim ostendunt; fuisse autem in monte, ita intelligendum est, quod *Tusculanus ager*, imò *tota vallis Albana*, uti & *via Latina* in monte cenferi debet, cum à planitie *Romani agri* versus *Tusculanum Albanumque* perpetuò ascendatur; atque hoc pacto in monte situm ejus fuisse dici potest, etsi non ipso *Algidi montis* vertice, sed sub ipso montis jugo: eo modo, quo & *Alba Longa* sub *Albani montis* jugo condita fuit. Sed montis *Algidi* situm jam determinemus. Scias itaque *Albanum montem* ultra *Campum Hannibalis* aliud jugum, è regione

jugi Tusculani montis, extollere, inter quæ duo juga intermedia est collocatus, cui oppidum, quæ olim *Roboraria* dicebatur, impositum fuisse, ruinæ ingentes demonstrant, juxta *Molarum*. Jugum itaque hoc nonnihil versus ortum deflectens aliud jugum è regione montis, hodiè dicti *Rocca Priora*, extollit, & hoc jugum *Algidum* fuisse, & infra hoc oppidum cognomen conditum fuisse, asserimus; ex hoc enim loco per *vallem* aliam, inter *Tusculanos montes*, & *Roccam Prioram*, versus *Monasterium Camaldulensium* descensus datur in longè latèque patentem *Latii planitiem*, quam *Æquos* tenuisse, *Historici* narant; imò *sylva* vicina in hunc usque diem *la selva dell' aglio*, corruptè *Algido* dicitur; ut proindè eorum opinio profus repudianda sit, qui, uti *Leander* & *Volaterranus*, volunt, *Algidum* esse oppidum illud, quod hodiè *Rocca di Papa* dicitur; atque adeo *montem Albanum* cum ipso *Algido* confundentibus; quod quam falsum sit, ex præcedentibus patuit, cum *Algidum montem* ultra *Campum Hannibalis*, è regione *Castelli*, quod *Rocca Priora* vulgò dicitur, constitutum fuisse, supra ostenderimus. Est *Horatius* in hunc locum.

Sicut Algidi montis & urbis determinatur.

Algidum Error eorum, qui esse putant Rocca di Papa.

Duris ut flex tonsa bipennibus

Nigræ feraci frondis in Algido.

Commentator ait, *Algidus mons* est in *Tusculano*. & rectè quidem: erat enim *Algidus mons* ad eò *Tusculano* jugo collibusque connexus, ut vel ipsi *Straboni* & *Plinio Tusculanus* sit habitus, non nisi exigua & stricta valle unus ab altero disjunctus; unde *Æqui* perpetuo cum *Tusculanis* bello decertabant, nunc victi, nunc victores. Atque hoc loco situm fuisse, ex *Hannibalis* itinere constat, de quo *Livius* l. 26 sic ait: *Hannibal infestus populato agro Fregellano propter intercisos pontes per Frusinatem, Ferentinatemque, & Anagninum agrum in Labicanum venit, indè Algidum Tusculum petiit, nec receptus manibus, infra Tusculum dextrorsum Gabios petiit.* Per *Hernicorum* itaque *Regionem* venit

Hannibalis in hæc loca iteravit.

venit in *Labicum*, (quod oppidum eodem loco, quo hodiè *Vabmontone*, situm fuisse, paulò post ostendam) & hinc *Algidum*, postea vicinum *Tusculum* petijt; at mœnibus non receptus *Tusculanus*, per suprâ insinuatam vallem, inter *Roccam Prioram* & *Tusculanum montem*, dextrorsum *Gabios* petiit. *Gabiorum* verò urbem respondere illi, quæ hodiè *Colonna* dicitur, postea ostendemus. Erat itaque duplex via, qua ex *Algido* *Æqui Latinorum* campos infestabant:

una à dextris, quæ *Labicum*, altera à sinistris, quæ *Gabios*, id est, *Columnam* per *montem Portium* tendebat, intermediis montibus, quos hodiè *Rocca Priora*, *Montem Compatrum*, *montem S. Sylvestri* vocant. Atque adeò *Algidi* situm rectè determinavimus, de quo tanta inter modernos lis erat & controversia, de quibus vide hic appositam topographiam. Jam ad alia *Agri Tusculani* progrediamur.

CAPUT V,

Tusculanum Lucii Luculli.

LAm suprâ dictum fuit, magnam partem à monte *Portio Ferenatinum* usque, vulgò *Marino*, *Luculli* possessionem fuisse; verùm antequam potentissimi hominis divitias villarumque magnificentiam enarremus, quisnam ille *Lucullus* fuerit, primò dicendum est.

Luculli familia.

Lucullorum familia in *Licinius* ascita primum fuit, in qua *Licinius Lucullus* celebritate nominis maximè claruit. Hic temporibus *Scipionis Emiliani*, paulò ante belli Punici initium, fuit Consul cum *Aulo Posthumio Albino*: qui cum delectum severè agerent, nec quenquam gratiâ dimitterent, à Tribunis plebis, qui pro amicis suis vacationem impetrare non potuerunt, in carcerem conjecti sunt. *Lucullus* deinde in *Hispaniam* missus, cui *Claudius Marcellus* successit, cum omnes *Celtiberie* populos placasse videretur, *Vaccaeos*, *Cantabros*, aliasque in eadem *Hispania* nationes subegit, ita *Livius* l. 49. Hujus igitur filii, sive nepotes, *Lucius* & *Marcus Luculli* fuerunt, quorum *Lucius Lucullus* disertus, & dives, munus *Questorium* amplissimum subiit. Per *Murenam* in *Asia* classem *Mithridatis* devicit, & *Ptolomæum* *Ægypti* Regem *Sulle* conciliavit. Prator *Africani* justissimè rexit; adversus *Mithridatem* missus col-

Luculli gloria expeditiones.

legam *Cottam Chalcedone* obsessum liberavit, *Cyzicum* obsidione solvit; *Mithridatis* copias ferro & fame afflixit, eumque Regno suo, id est, *Ponto* expulit; deinde rursus cum *Tigrane Armenie* Rege subveniente, eundem magna felicitate superavit. Tot itaque tantisque victoriis potitus, tot gentium Regnorumque spoliis locupletatus, tot mancipiis servitque potens, *Romam* reversus totum se otio deliciisque tradidit, ubi magnificentia villarum, conviviorum sumptu, vestium numero & pulchritudine, præterea ædium fabricarumque mira structura, mancipiorum multitudine & copiâ, omnes quacunque tempestate superavit: sed paulatim, cum non, ubi insolens deliciis animus requiesceret, reperiret, mente captus delirare cœpit, tutelâ ejus *M. Lucullo* fratri permiffâ. Atque hujus *Lucii Luculli* magnificentia tum *Neapoli* in piscinis admirandis, tum in *Tusculano agro* vel maximè enituit; uti hodierna die ejus adhuc vestigia demonstrant. Primò quidem *montem Portium* à *Portiis* cœmptum suæ fecit potestatis, à quo usque ad *Hortum Burghesiorum*, quem *Varco* vocant, unum continuatum ædificium fuisse videtur, ambulacris, exedris, peristyllis adeò plena omnia, ut nemo non admiratione attonitus vel ipsa parietina in

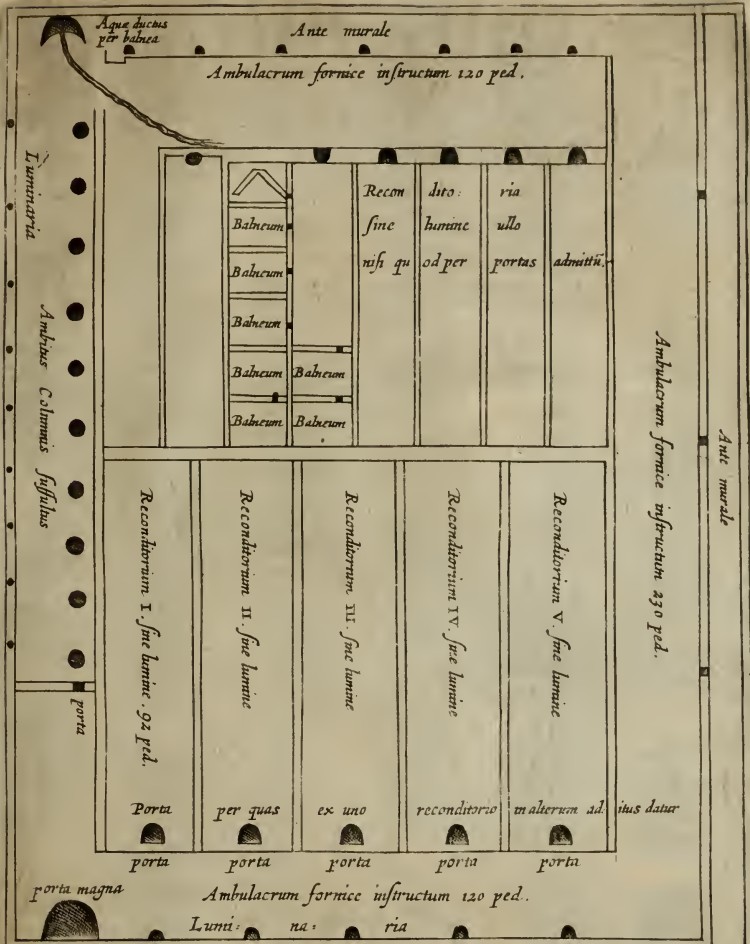
Michridates regno exiit à Lucullo.

Lucullus otio & deliciis affluens in amentiam cecidit.

Luculli piscinae.

Ampla ejusdem possessio.

ruius

Ichthyographia substructionum, et habitaculorum Luculli Quae in villa Varsiana, cum montem integræ, et subterranea spectantur.

Ex villa Roccio-Varsiana descendens versus Roman mille circiter passuum spatio occurrit in Villa seu vinea J. L. et R. Domus Varsiana hodie dignissima gubernatoris Romani, amphitheatrum rudera, porticus, ambulacra, Bathica, absque altissimis fornicibus instructa, quae non habitaculo sed extra referunt, in quibus nulla fenestratione vestigia, ex quibus lucem aliquam haurire possent, neque usum lanternarum ullum habere poterant, nisi cellarum viniciarum; et inde colligitur, quod Lucullus per totum illum à Monte Portio. Marimum usque praedium vineis confecta haberet, atque ex his immensam vini copiam quotiens colligeret; quibus conservandis, subterranea haec reconditoria servasse videntur. Ambulacra vero, quae non nisi per romas quassilas, quae et hodie adhuc supersunt, lumen acquirunt quod et mancipiorum habitaculis, quae ipsa ambulatoria erant, et portis cellarum viniciarum etiam debetur. Fuisse autem haec substructionibus palatium impositam ipsa rudera indicant; quae tamen illud fuerit, coniecturare non licet; unde solum Ichthyographiam formae diligentia per mensuras comparatam, hic apponere visum fuit.

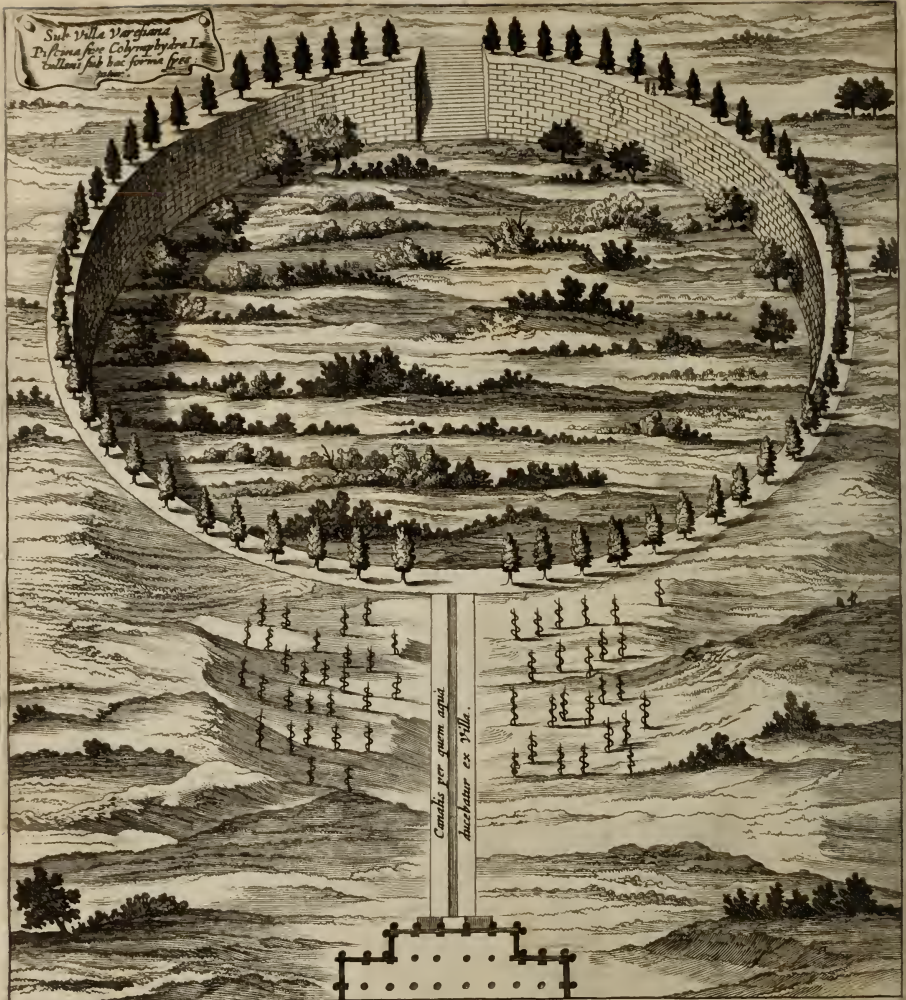
ruinis suis splendens intueatur; quae longè latèque sub Burghesiano Zootrophio patent; hanc autem Luculli villam fuisse, numismata hoc loco cruta luculento indicio sunt. Cui aliud paulò supra, ingens delubrum fuisse parietina demonstrant, in ipso angulo, quo ex veteri villa Burghesiorum, in montem

Portium tenditur, intermedio, quod ego Bonae fortunae templum, quantum ex Dionysii verbis coniecturare licet, fuisse existimo: Altera villa fuit eo in loco, ubi modò hortus Ludovisiorum est, uti ex inscriptionibus quorundam lapidum ibidem inventorum hisce verbis: L. LUCUL. LUC. F. Tertia villa amplissima

Templum bonae Fortunae.

Burghesianum Zootrophium.

K

Cryptae
Luculli.

amplissima & magnificentissima fuit eo in loco, ubi hodiè *Villa Rocciorum* & *Varesiorum* visitur, ex qua tamen hodiè nihil superstes est, nisi subterraneæ Cryptæ adhuc integræ, quas ego studiose dimensus, tales reperi: Fabrica fuit quadrata, 150 passuum geometricorum, muro circumdata, intra quam alia quadra ambulacrorum series, quorum longitudo 600 ferè palmorum, lumen extrinsecus per arcus admittebat, mancipiorum, ut equidem existimo, habitaculum. intra medium hujus fa-

brica septem ordines conclaviùm concameratarum sequuntur, quorum unumquodque 189 palmos in longitudine, in latitudine 32 habet, atque ex uno in alterum per portas fit ingressus: nulla prorsus fenestra, quæ vel minimum quid luminis admittere posset, reperitur, undè illa penuria vinaria fuisse conijcio; cui appositum impositumque fuisse ingens palatium, rudera adhuc monstrant, quamvis jam partim vineis, partem fruticibus occupata sint omnia. Ab hac fabrica ad
400 ferè

Lucullanum in agro Tusculano vulgo
la Grotta di Lucullo, o il Centrone.

400 ferè pedes, obvium locum in formam amphitheatri excavatum, tantæ ferè amplitudinis, quantæ Pantheon est, 56 pedum geometricorum in diametro, reperi, ex cujus præamplo marginis ambitu per scalas descensus datur, & haud dubiè piscina fuit, vel uti græce vocant καλύμνηδες; quibus mirum in modum delectatum fuisse Lucullum scribit Plinius; & Piscina in Cumano agro ab eo immensis sumptibus extructa clarè docet: hodiè præter muros nihil videas, hâc piscina in hortos conversâ; ambitus tamen marginis pino, lauroque circumcirca conspicuus, nonnullam adhuc magnificentiam monstrat. Non procul hinc versus Tusculum ad viam, quæ Romam tendit, aliud fanum occurrit figurâ ro-

Piscina
Luculli.

tundum, ex lapidibus quadris rarè magnitudinis exstructum; cuiam verò Numini consecratum fuerit, apud Authores non reperi. Hinc ad duomilliaria Romam versus tendentibus, alia ingens occurrit rudærum coacervatio, quam hodiè Anticaglia di Centrone, vel la Grotta di Lucullo vulgò dicunt, vastitate priori in Vareseana vinea sitæ non impar: subterranea ambulacra ingentia, & longitudine latitudineque præampla habet, tanto numero, ut labyrinthus videri possit. Unum sit loco omnium, quod dimensum 46 palmorum altitudine, longitudine 600 palmorum comperi, in quorum medio piscina aqua adhuc cernitur frigidissima: utrum verò aqua viva sit, an ex pluvia ibidem collecta, non ausim affirmare.

Grotta di
Lucullo.

Lucullana-
rum stru-
cturarum
sumptuose
reliquiæ.

affirmare. In nonnullis locis meatus sunt adeò stricti & angusti, ut non nisi rependo penetrari queant: ad quid verò fuerint, vix conicere licet, nisi canales fuisse asseramus, per quos aqua intra substructionum officinas deducebatur. Ajunt, adhuc reperi in nonnullis locis tametsi aditu difficillimis conclavia, musivo opere exstructa, quæ nos tamen reperire non potuimus.

Thefaurorum scrupatoris.

Nonnulli thesaurorum scrutatores sæpè visi sunt intrare, sed ibidem latentis fortunæ tandem investigandæ spe delusi, loco thesauri, ferè mentis inopes, sive timore spectrorum, sive vitio aëris ac tenebrosæ caliginis formidine perculli domum reduces, non multò post in extrema paupertate vitam cum morte commutarunt. Ego sanè has vastissimas cryptas alias non fuisse conjicio, nisi cellas seu *cryptas vinarias*, præsertim cum nullo in loco fenestra, per quam lumen admitti possit, reperiatur; & *Celle Vinariæ* hodiè pari modo exstructæ fat ostendunt. Cum enim *Lucullus* ingentem quotannis ex *Tusculano agro* vini copiam congereret, eidem sanè ea, quam descripsimus, Cryptarum multitudo, quo tutò condiscenti possent, profus necessaria erat. Hisce Cryptis alia fabricæ contignatio superimposita fuit, cujus magna pars adhuc superstes est, ambulacris, quæ inferioribus responderent, ad amussim præamplè instructa, sola differentia, nisi quod hæc per portas & fenestras lumen admitterent, illa perpetuis tenebris damnata squalerent. Sunt & conclavia sine ullis fenestris, quæ quem usum habuerint, inter Authores controvertitur. Latus fabricæ meridionale, quod *Romam* respicit, propylæum fuisse videtur, exedris opere musivo mirè exornatis, quo tum aëris capiendi causa, tum *Romam* ejusque campos longè latèque patentes contemplandi gratia sese oportunitis horis recipere solebant. Mirum tamen est, multa ibidem reperiri contra omnes Architectonicæ artis regulas ædificia exstructa,

Prospectum amussimum.

quorum usus ad quidnam conduxerit, nulla conjectura consequi possumus. Sed de hisce fufius in *Tiburtnis antiquitatibus*. Porò mille passibus circiter ab hoc loco dislitum castellum occurrit, quod vulgò *Borghetto*, à multis etiam *Castellaccio* dicitur, olim *Ad decimum*, scilicet lapidem, appellatum, quo *Roma* distat in *Via Latina*; hodiè mœnibus solis adhuc integris totum desertum jacet. *Tusculani* tradunt, id prodigiosa propullulantium formicarum multitudine, quibus cum resistere nequirent, tandem derelictum esse, incolis partim *Marinum*, partim *Tusculum* se conferentibus.

Borghetto, Ad decimum, opidum ubinam?

Formicarum multitudo.

Sub hoc vico, quadringentis ferè pedibus, alia *Lucullana* fabrica occurrit, innumeris subterraneis cryptis impleta, formâ reliquis jam dictis haud dissimilis; imò si paulò penitiùs omnia perlustres, totum hunc districtum à *Marino* ad *Montem Portium* usque, quinque aut sex milliarium spatium, tot fabricis sumptuosissimis, tot villis deliciosissimis, tot ædibus instructum fuisse, ut olim non separatarum villarum speciem, sed vastissimæ urbis imaginem exhibuisse dici possit: vix enim vel ad 100 pedes progrediaris, ubi non novas semper & novas veterum fabricarum ruinas reperies. Omnia autem hæc *Luculli* divitiis exstructa fuisse *L. Cæcilius* apud *Volaterranum* aperitissimis argumentis demonstrat; & nos, quantum conjecturâ assequi possumus, dictarum sine lumine fabricarum caliginosas cryptas nihil aliud fuisse, quam condendis doliis vinariis, quibus abundabat, oportuna aptaque receptacula censemus. *Peridromides* verò, seu vasta illa ambulacra & porticus, mancipiorum, quorum ad multa millia, in culturam villarum, aliaque servitia nutrebat, habitaculis defervisse, verisimile est. Atque ex horum ruinis postea magnificentissimas villas, quas hodiè cum admiratione spectamus, posteris temporibus exstructas fuisse, nemini dubium esse debet. vide præsentem ruderum figuram.

Lucullana ruinae materiam dederunt magnificensissimis villis.

RUINÆ VILLARUM LUCULLA-
narum passim inter Marianum et Tus-
culum in Campis obrue.

CAPUT VI,

De Tusculo posterorum temporum, quod Frascatium hodiè dicitur.

Tusculum priscum in Tusculani montis jugo conditum, sæpè destructum, ac identidem oportunitate loci restauratum, suprà diximus, ad eòque non obstante Romani Imperii felici dominio, Tusculani tamen in sua veteri sede non perstiterunt modò, sed & potentia viribusque suis confisi posteris temporibus urbi bellum movere non destiterunt: inter quæ celebre fuit id, quod subsidiariis copiis *Friderici Barbarossæ*,

Romanis intulit *Raino Dux*, quo tantam Romanorum multitudinem confecit, ut *Tusculanorum* victoria illi; quam ad *Cannas* *Hannibal* de Romanorum exercitu penè ad interneccionem deleto quondam reportarat, haud disparis fortunæ fuisse, *Blondus*, aliique *Historici* scribant; quo infelici belli eventu Romani fracti, parum absuit, quin de redintegrando damno illis illato omnem spem abjecerint; sed crescentibus interim viribus & potentia, septennio post rui-

Tusculanorum cum Romanis bella.

Tusculum
deno de-
vastatur à
Romanis
posteriori.

post ruinam illis illatam elapso, præteriti belli, injuriæque illatæ memores, paulatim ingenti comparato exercitu, tanto impetu & violentia *Tusculanam urbem* invaserunt, ut tantis viribus impares, cum undiquaque obsessi, quo confugerent, non haberent, usque ad ultimum spiritum pertinaci oppositione decertantes, pugnando mori, quàm vitam ignominiosa servitute redimere maluerint. Undè ad internecionem delictis civibus, *urbis* divitiis, opumque abundantia referta. à *Romanis* capta, expilata, soloque æquata fuit: qui verò ex *Tusculanis* superstitis fuerunt, ad primam *urbis* invasionem Cryptis sese absconderunt, aut in sylvas vicinas, vitæ fugâ consulturi, se receperunt. Destructâ patriâ, cum locum, ubi habitarent, residuum non haberent, alii *Rocce Prioris*, *Molarzi* alii, alii denique *Montis Compatri* novis veluti coloniis constitutis originem dederunt. Plerique tamen paulò infra *urbem* jam destructam quingentis ferè passibus difsito spatio, dum contra aëris inclementiam, casas ex frondibus arborum, quas vulgò *Frascas* vocant, exstruerent; hinc nomen illi in hodiernum usque diem mansit, *Frascati*: tantumque successu temporis inèremtum fumpsit, ut & inter septem *Romanæ Ecclesie* Episcopopatua una adnumerata fuerit; atque etiamnum tanto villarum palatiorumque splendore & magnificentia superbit, ut nulli in *Italia* deliciis celebri loco cedere videatur, verè *Romanæ urbis* paradisus; adeòque meritò quispiam, num Lucullana magnificentia hanc, num hæc illam superarit, dubitare queat. *Strabo* olim eandem, uti & hodiè, villis, palatiis, fontium, aquarumque admiranda ubertate præditam fuisse, refert; hodiè non fontibus tantùm abundat, sed integris aquarum fluminibus. Inter ceteras verò plurimas villas & palatia, tria cum primis ab exteris summa admiratione spectantur: *Villa Aldobrandina*, *Montis Draconis*, & *Ludovisia*; quibus sive fabricarum am-

Frascati
delitiæ, &
villæ.

plitudinem, & magnificentiam, sive statuarum picturarumque excellentiam, sive denique Hydraulicorum organorum artificiosam structuram, fontiumque amœna ludibria spectes, nil sanè ad raritatem & excellentiam verè regiam accedere posse existimo. Sunt autem hodiè duodecim villæ à præcipuis *Romanæ urbis* familiis in hoc *Tusculano* districtu fundatæ una cum palatiis, quarum prima,

12 Villa
Tusculi.

Aldobrandina, Villarum Regina, à *Petro Aldobrandino*, Cardinale, *Clementis VIII* Pont. Max. Nepote fundata, unà cum palatio ad omnes Architectonicas leges exstructo; quam non fontes, sed flumina in hunc finem perfosso monte è remotis scaturiginibus deducta, ad rusticantium delectationem non irrigant solum, sed & organis hydraulicis, aliisque aquarum ludibriis mirum in modum spectatores afficiunt.

Villa Al-
dobrandi-
na.

Altera est *Villa Burghesia*, vulgò *Mondragone* dicta, à *Paulo V* Pont. Max. *Burghesio* fundata, unà cum palatio prorsus Regia magnificentia, sive statuarum, sive picturarum exquisitissimarum copiam spectes, adornato; hortis, pratis, sylvis circumstitis, nil deliciofius esse potest.

Villa Bur-
ghesia.

Tertia est *Ludovisia*, quam in Autumnalium feriarum secessum, dictis non disparem *Gregorius XV* fundavit. Reliquæ villæ à diversis Pontificiæ familia principibus exstructæ sequuntur.

Villa Lu-
dovisia.

Taberna, immediatè subjacet *Montis Dragonis* palatio, à Cardinale hujus nominis olim condita.

Taberna.

Falconeria, inter *Tusculum* & *Mondragonem* intermedia, clivo imposta, à nobili *Falconeriorum familia* hodiè possidetur.

Falcone-
ria.

Boncompagna, à *Gregorio XIII* fundata, hodiè *Duci Sorano Boncompagne* familie capiti subest, in radice montis ad *vian Romanam* situm habet.

Boncom-
pagna.

Stroziana, media inter *Boncompagnam* & *Ludovisiam* existit, prius *Duci Strozzi*, jam vero *duci Ceritano* paret.

Strozzia-
na.

Villa Montaltina, à *Sixto V* Pont. Max.

Montalti-
na Villa.

27
1841

1841

1841

1841

1841

1841

1841

1841

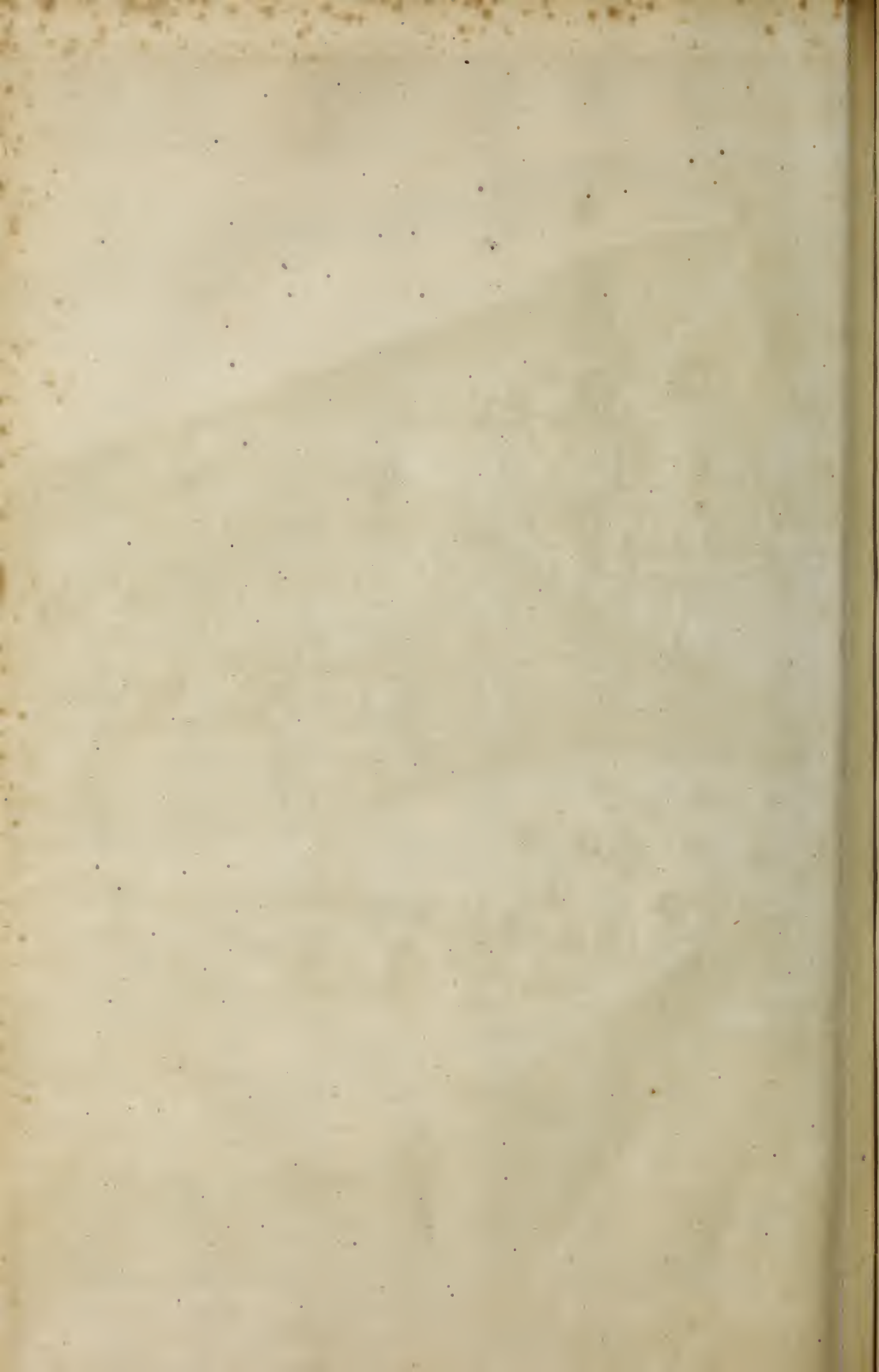
AQUAVIVA villa
del S. Card. Montalto. HOGGIDI
di Savelli.

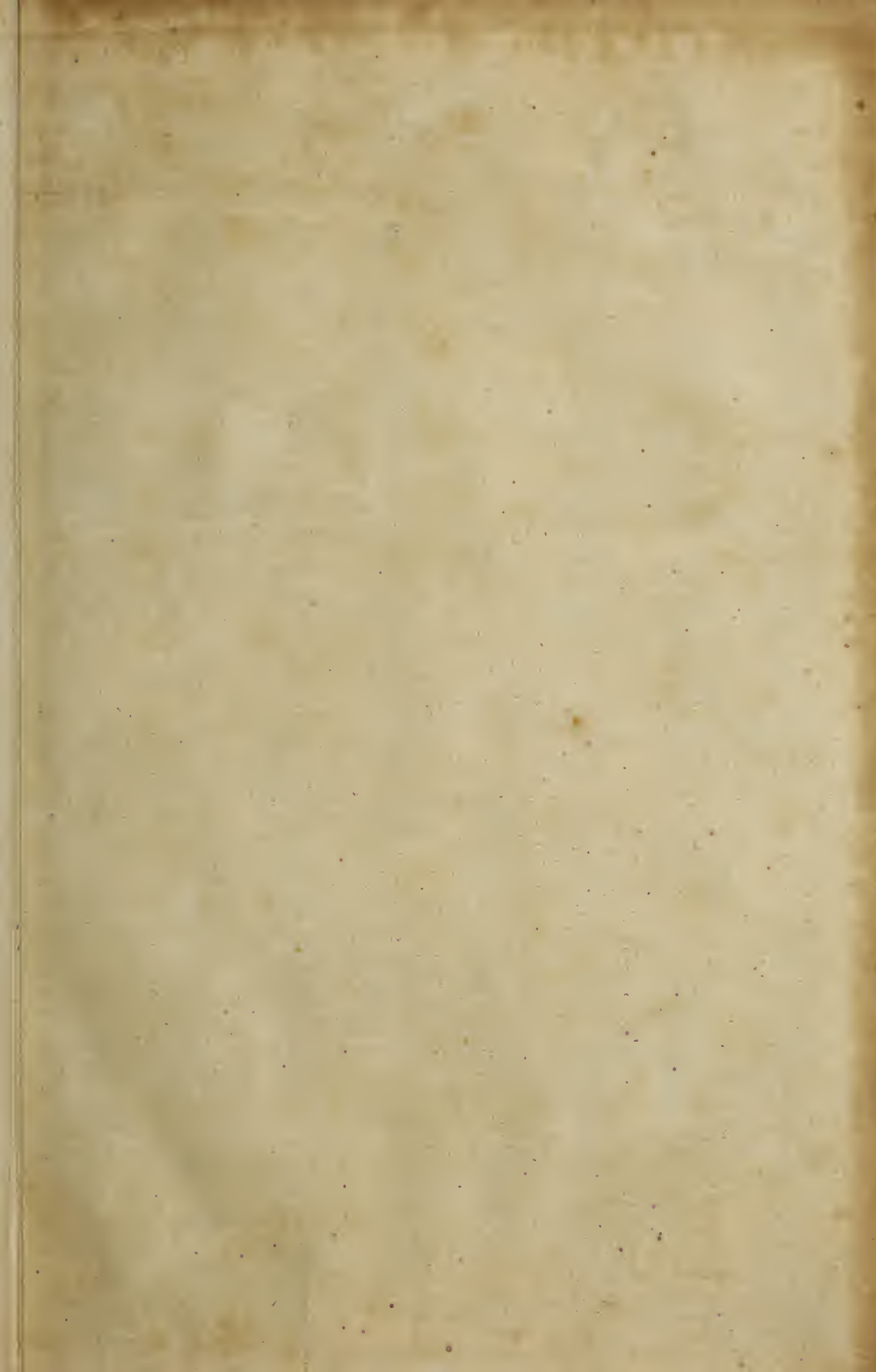
ARRIGONE
Villa di Mons. Varesi e Mons. Rocci.

VILLA LUDOVISIA

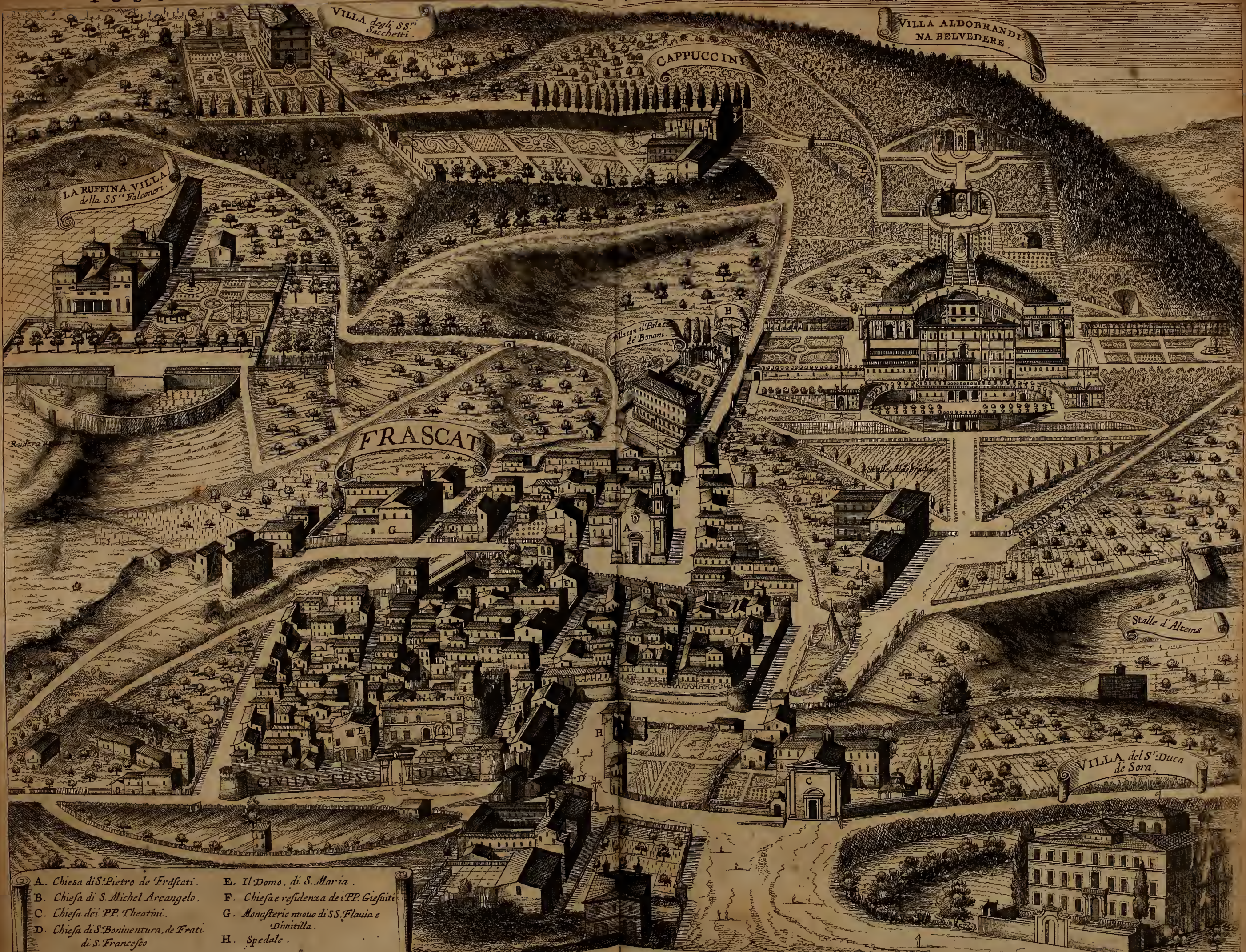
BELPOGGIO
Villa del S. Duca de Ceri.

SCHEMATISMUS
villarum
TUSCULANARUM.

TUSCULUM CIVITAS UNA CUM VILLIS CIRCUMJACENTIBUS *

A. Chiesa di S. Pietro de Frascati.	E. Il Domo, di S. Maria.
B. Chiesa di S. Michel Arcangelo.	F. Chiesa e residenza de i PP. Gesuiti
C. Chiesa dei PP. Theatini.	G. Monasterio nuovo di SS. Flavia e
D. Chiesa di S. Boniuventura, de Frati	Dimitilla.
di S. Francesco	H. Spedale.

CAMALDOLI

S. Sivefro

Monte Compatri

Monte Parvio

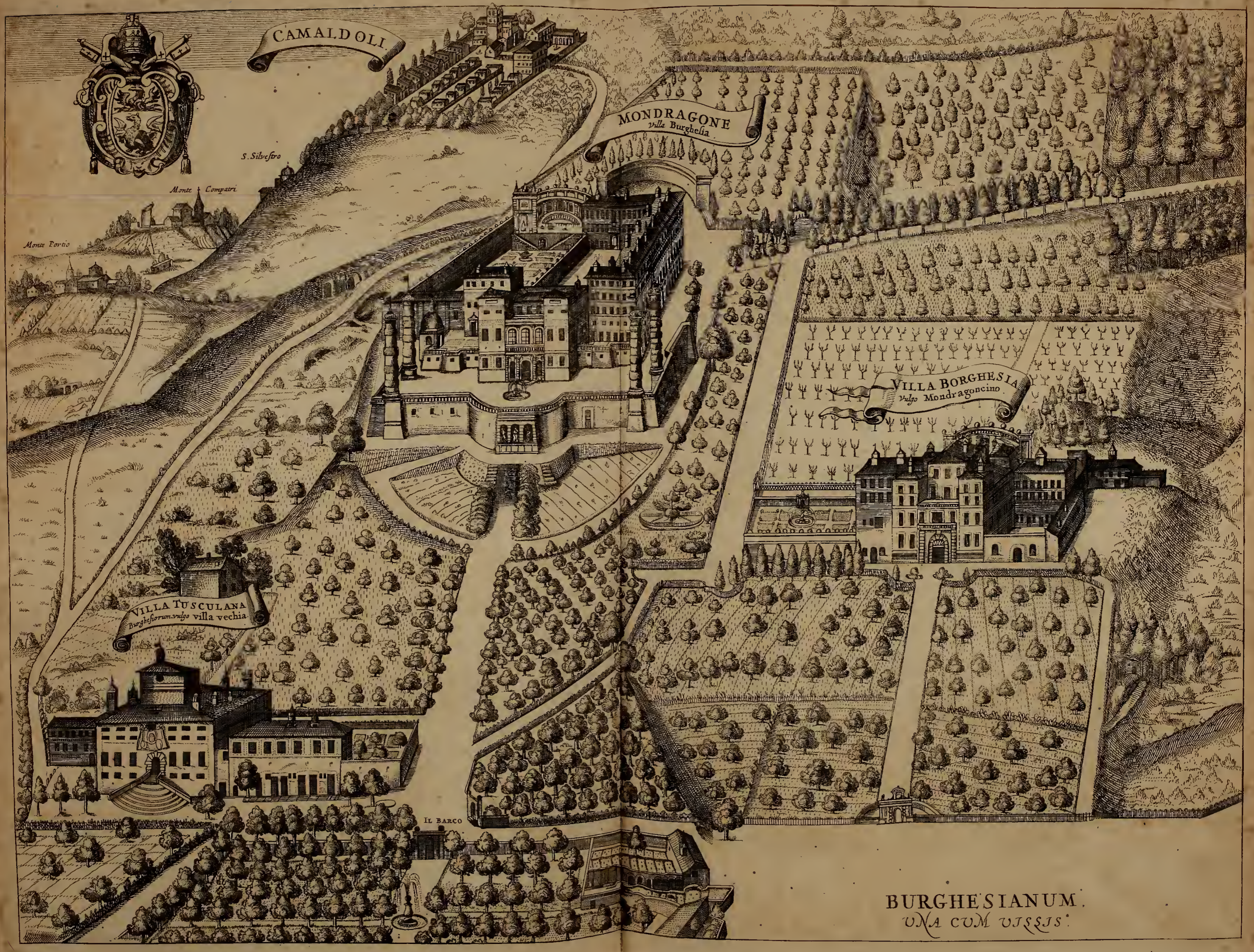
MONDRAGONE
villa Burghesia

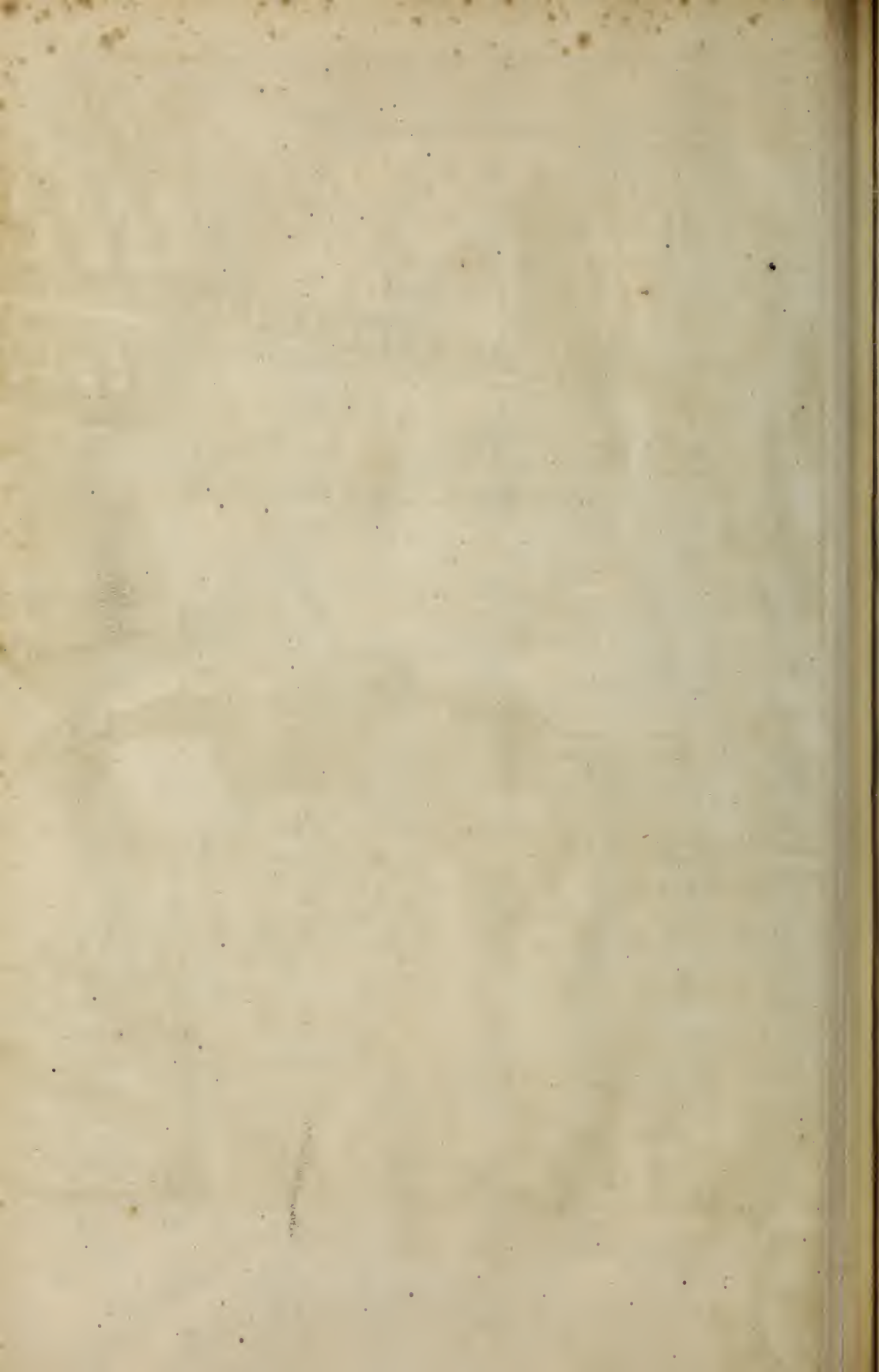
VILLA BORGHESIA
Vulgo Mondragoncino

VILLA TUSCULANA
Borghesiorum, vulgo villa vecchia

IL BARCO

BURGHE'SIANUM,
UNA CUM URSSIS.

Max: fundata, hodiè Principi *Familie Savellorum* subest.

Roccio-Varefiana, à *Cardinale Roccio* & *Varefisi*, partitis iuribus, incredibili pensilium horticulorum amœnitate exulta fuit. Quarum schemata in adjunctis Tabulis iutuerè.

Hanc sylva sequitur, quæ viam ad *Cryptam Ferratam* pandit per amœnam, ulmorum utrimque consularum umbrâ per iunctam, usque ad *Cænobium Crotta Ferrata* Ord. Monachorum S. Basilii, qui Ecclesiæ Græcanicæ ritus sequuntur; olim egregia Manuscriptorum Græcorum supellectile adornabatur, quæ hodiè magna ex parte illata sunt Bibliothecæ Barberinæ. Fundatum fuit hoc *Cænobium* & Ecclesia à S. Nilo Abbate in honorem Deiparæ,

quæ posteris temporibus tum eximiis nobilitata miraculis, tum undique & undique confluentium advenarum peregrinationibus in ingentem famam excrevit. Hortum *Cænobio* iunctum habet sanè per amœnum, platanis laurisque prægrandibus consitum; & quem admodum olim *Villa Ciceronis* hoc loco sita, ita & hodiè *Cænobitarum* hortus uberrimis aquæ Crabræ seu Tepulæ fontibus irrigatur, tanta copia, ut non solum fundum proprium, sed & *Tusculanam civitatem* hujus per conductos inciles participem esse voluerint; estque ea aqua, quæ ad Residentiæ Societatis JESU domum, magno Civitatis emolumento, duobus æncis canalibus insignis capacitatis effunditur, cum hac fontis epigraphæ:

CLEMENTIS. VIII. AQUÆ. JULIÆ. DEXTANS.
PAULI. V. PONT. MAX. TEPULÆ. SEXTANS.
MUNIFICENTIA. EROGATA.
ÆRE. PUBLICO. FISTULATIM. DEDUCTA.
CIVITATIS. TUSCULANÆ. UTILITATIBUS,
FONS. LARGE. DIFFUDIT.
CIVES. TUSCULANI. BENEFICENTIÆ.
TESTIMONIUM. POSTERIS. INDICARUNT.
CIO. IO. CIX.

Monumen- Veterum.
Dici autem vix potest, quot & quantis veterum monumentis hic locus scaeat, ut vel sub ipso horto varia ambulacra, & nescio quæ alia splendoris vestigia patefiant. Si omnes statuas, trabes, Zoophora, coronides, abacos, columnas, quæ à diversis Pontificibus hinc *Romanam* translatae fuerunt, adducere vellem, novo sanè libro ad singula exponenda, opus foret. *Cænobium* fossâ circumdatum non exigui fortalitiî speciem exhibet; ex ea vallis sanè profundissimâ partè, quæ aquâ Tepulâ seu

Crabrâ interluitur, aditum præbet profusus inaccessum, à *Iulio II* Pont: Max: in hunc munitionis statum reductum. Vallis hodiè ingeniosis diversarum artium, Chartaceis, Ferrariisque ergasteriis, magno Cameræ Apostolicæ fructu, ad aquam Crabram instruitur. Hinc ex vallis imo ad montis supercilium, *Agri Marini* initium, deducimur, qui Veterum in *Tusculano Agro* magnificas villarum structuras continuare videtur, tanta ubique inter vineta, rudèrum coacervatio obvia fit.

Marinum, sive Marianum aut Ferentinum.

Marini de-
scriptio

*M*arinum uti olim, ita hodiè duodecim millibus passuum Româ dislitum, ad radices Albani montis conditum est: olim Ferentinum ab aquis Ferentinis, quæ in nemorosa valle extra portam, quæ in *Albaum* viam pandit, descendentes obvix fiunt, ibique in horto *Colummensium* originem suam fortiuntur, sic appellatum, quæ, uti ceteræ Latii aquæ fontesque ita & hæ divinos à stulta præcorum superstitione honores meruerunt. Undè & *Lucus Ferentinæ* dicebatur nemus illud, *Marinum*, inter *Lacumque Albanum* medium; Nam uti ex *Pompeio Festo* constat, *Populi Latini* ad *Caput Ferentinæ*, quod est sub *Monte Albano*, consilia inire, imperiumque communi concilio administrare solebant; Erat enim à *Latinis populis* post *Albe* excidium, uti *Dionysius* ait, *Ferentinum* locus, quo de rebus contra *Romanos* decernendis, veluti in *Synodo* quadam, commune concilium administrabatur; Hinc toties apud *Livium* legitur; In *Ferentino* decretum est: In *Iudicîo* ad *Ferentinum* publico gentis concilio decernitur: Coactò *Ferentini* concilio deciditur. *Turnum Herdonium Aricinum*, cum consilia *Tarquini* detrectaret, occisum ad fontem *Ferentinum*, vivumque terrâ sepultum fuisse, referunt *Livius* & *Dionysius*. *Tarquinius Superbus*, inquit *Livius*, *Latinorum sibi maxime gentem conciliabat*, ut peregrinis quoque opibus tutior inter *Cives* esset, neque hospitium modò cum primoribus eorum, sed affinitates quoque jungebat; tam magna *Tarquini* autoritas inter *Latinorum* proceres erat, cum in diem certam, ut ad *Lucum Ferentinæ* conveniant, indicit, esse, que agere de rebus communibus velit: conveniunt frequenter prima luce: Ipse *Tarquinius* diem quidem servavit, sed paulò antequam *Sol* occideret, venit. Multa ibi toto die in

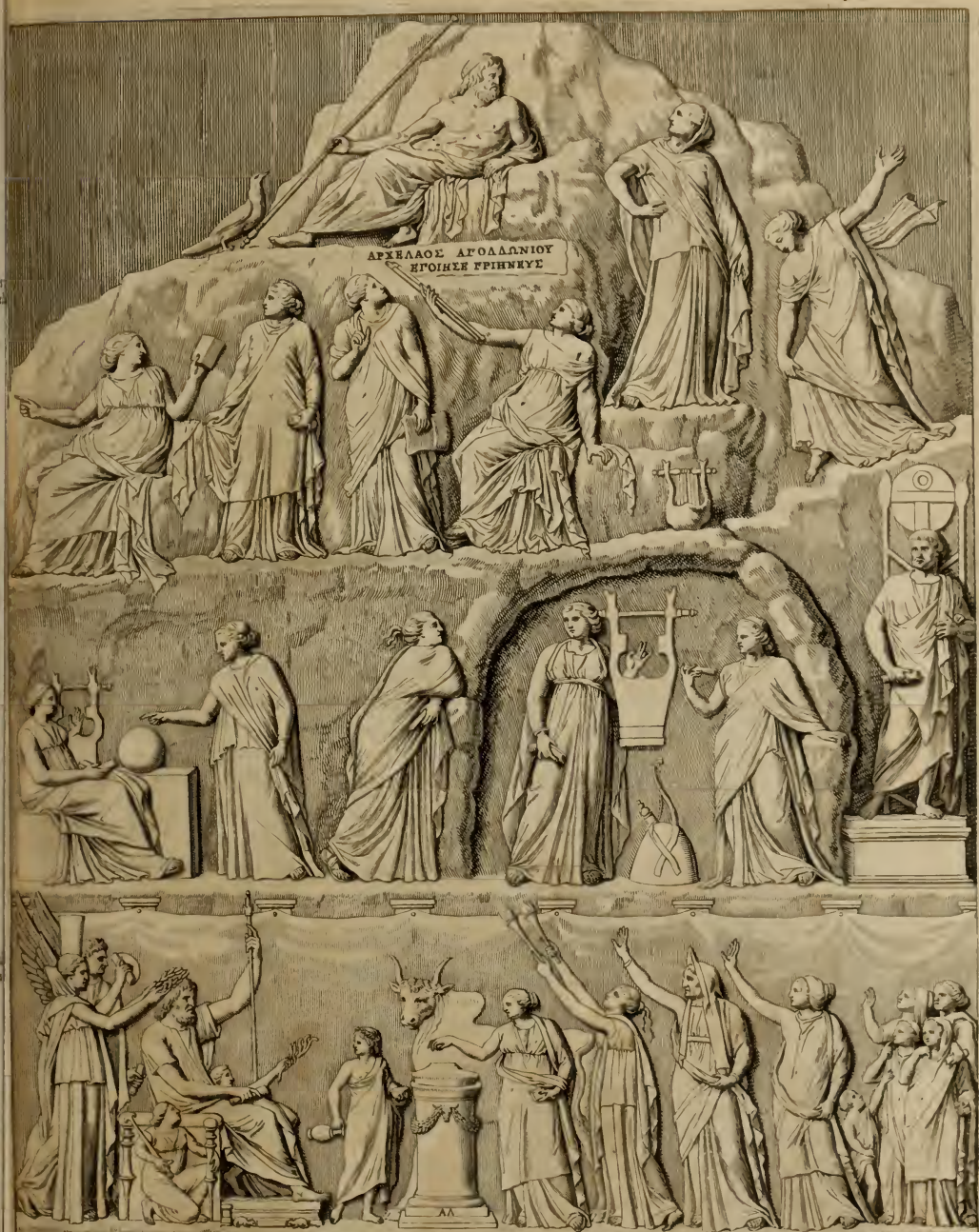
Ferentinum curia
Latino-
rum.Turnus
Herdonius
& *Tarquini*
occisus.

concilio variis jactata sermonibus erant. *Turnus Herdonius* ab *Aritia* ferociter in absentem *Tarquinium* erat injectus. Quam ob rem injecte *Turno* *Catene*, & confestim *Latinorum* concilium magno cum tumultu advocatur; ibi tam atrox invidia orta est, gladiis in medio positis, ut indictâ causâ *Turnus* novo lethi genere dejectus ad caput aquæ *Ferentinæ*, crate supernè injecta, saxisque congestis mergeretur; vel ut *Dionysius* loquitur: *Turnum* non permissum amplius de se dicere, eis *ἑξ ἑσθρον τὴ κατὰ βάλλασιν, καὶ Ἰπποκλέφωδες ἐπὶ ζώντῃ εἰς τὸ ὕδωρ*. in voraginem quandam projiciunt, viduumque terrâ obruunt. *Plutarchus* quoque refert, *Romulum*, eò quod propinqui *Tatii Laurentum* legatos, & hi *Tatium Lavinii* interfecissent, urbes expilationibus lustrasse, ad portam *Ferentinam*, *Ἰππὸ τῷ Φερενλίνῳ πύλης*, forsan melius, mendi, quod *Scriptori* occurrit, gratia, *Ἰππὸ τῷ Φερενλίνῳ πηγῆς*. ad *Ferentinum* fontem. Atque hæc, quæ de *Ferentino* apud *Authores* invenimus sufficient.

Turnus vi-
vus sepeli-
tur.

Est & aliud *Ferentinum* *Hernicorum*, de quo postea. Nullo autem alio loco hujusmodi oppidum fuisse, quàm in illo, ubi postea *Marinum*, insigne *Coloniensium* *Principum* oppidum conditum fuit, & fons aquis in subjecta valle uberrimus, & *Lucus* proximus fontem inter & *Lacum Albanum*, è quo per subterraneos meatus originem suam trahit, medius, sat superque demonstrant. *Marinum* verò nonnulli appellatum fuisse autumant, à *C. Mario*, quem ibi villam habuisse, *Marianam* dictam, *Blondus* asserit, aliamque vicinam à *L. Murena* fundatam cum possessione *Portiorum*. Quicquid sit, fabricis villisque splendidum fuisse locum, semirutæ antiquitatis reliquæ sat testantur, ex quorum ruinis conditum oppidum hodiè mirum in modum, & villis & fabricis

Marini
etymon &
suum.

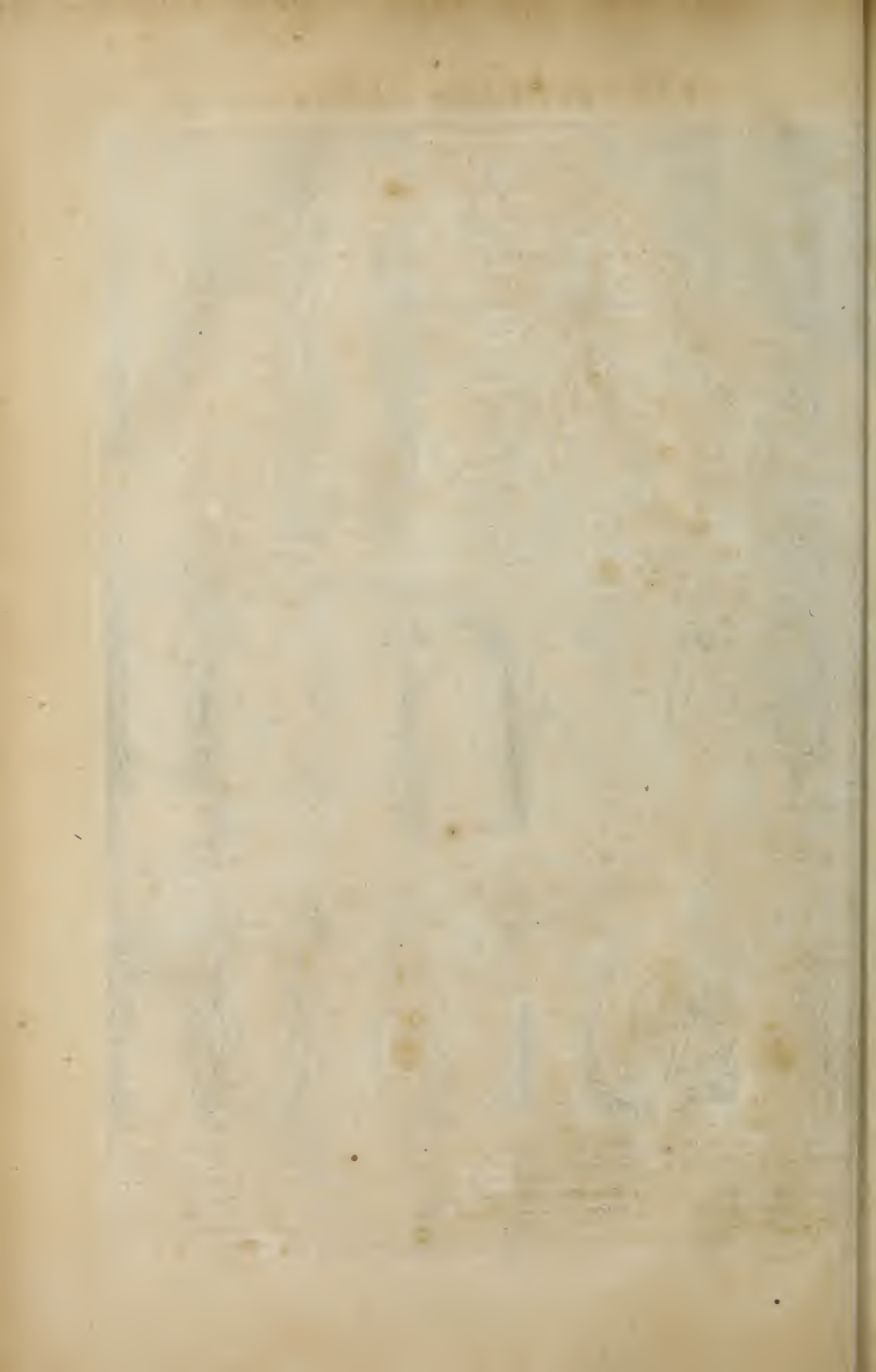
ΑΡΗΣΑΟΣ ΑΡΟΛΛΑΝΙΟΥ
ΕΡΟΙΗΣ ΕΡΗΝΗΣ

ΗΥΜΝΑΙΑ ΚΙΡΟΝΟΣ ΛΑΙΑΣ ΟΥΛΕΡΙΑ ΟΜΗΡΟΣ ΜΥΘΟΣ ΛΕΤΟΡΠΑ ΓΟΗΣΙΕ ΤΡΑΓΩΔΙΑ ΚΩΜΩΔΙΑ ΣΤΕΙΞ ΑΡΕΤΗ ΜΝΗΜΗ
 Io. Bapt. Galotruccius pict. Florentinus deli. et Scul. Romæ. 1698. ΠΙΕΤΙΣ ΚΟΪΛΙΑ

*Infusa Poeti divinitas,
 Somnum hucusque Mortalibus credita,
 retandem probatur.*

*Ecce Homerus in Deos assumptus
 per varios Flamines, et consecrationis Ordines
 Musarum tum maxime ad divinos honores
 evectus.*

*Lapis admirabilis in Marinensis Columnensium Provinciam
 ditare erutus,
 afluatum Linte Fanalix in elevandis litteras patrocinium
 æterno veluti monumento
 testatur.*

fabricis templorum palatiorumque superbit, ad quorum fabricas commodius expediendas, multum emolumenti confert, vicina ad dictum *Aquæ Ferentinæ* fontem lapidicina piperiti saxo uberrima.

Cæterum *Marinensis Ager* hodie adhuc cum amœnitate, tum rerum ubertate nulli alteri in *Latio* cedit. Planities agrorum frumentum optimum, colles vitibus obstiti nobile vinum, sylvæ feras omnis generis præstant. Et tametsi *oppidum* civitatis nomine non triumphet; sui tamen amplitudine, uti dixi, templorum elegantia, amœnitate viridiorum, & quorundam palatiorum splendore nulli *Latinarum urbium* cedit; *familie Columnensium* hodie parat. Præterea *ager Marinensis* innumeris antiquitatum vestigiis refertissimus est. Sunt in vicinâ sylvâ, qua *Lacum Albanum* respicit, summitate insignis monumenti rudera, quæ ego nihil aliud esse dixerim, quam *Feroniæ Fanum*, de quo toties, cum de *Ferentino Latinarum* conciliabulo loquuntur, Authores mentionem faciunt; & omnia situi, quo id extitisse *Dionysius* describit, congruunt. Præterea spectantur etiamnum in campis passim vastissima infra terram rudera, quæ ambulacra, & peristylia referunt; & si rectè observentur, illa eandem profus formam, quam *Lucul-*

lana in Agro Tusculano exhibent. Paucis præterlapsis annis, dum rustici nescio quod solum suffoderent, extremulo sono concavum subtus locum existere suboleverunt, quo detecto camerarum substructiones prævalidas, præter alia non exiguam statuarum copiam, & inter ea quoque nobile illud & præstantissimum monumentum reppererunt, quod cerimonias, à *Charitum* choro in *Apotheosi Homeri* observatas, quam affabre & luculentissimè, ab eximio Græciæ statuariao *Arche-lao*, uti inscriptio docet, marmoris incisas exhibet: quod fama volitante, mox tanquam ad artis sculptoriæ specimen quoddam omni exceptione majus contemplandum non pictores duntaxat statuariosque *Româ* accivit; sed & rei antiquariæ peritos, ceu ad monumentum mysteris confertissimum allexit; unde æri quamprimùm incisum, & ab *Illustr. mo & Rev. mo Abbate Marcello Severolo*, ejusdem mihi copia facta fuit. Quod & hoc loco opportune una cum ejusdem interpretatione, quidquàm nobilium monumentorum omisisse viderer, inferendum censui; & quoniam doctissimus *Severolus* integram de eodem diatriben conscribere constituerat, hic non nisi obiter id exposui; reliquum curæ & industriæ dicti *Severoli* excolendum relinquo.

Monumentum vetust. Apotheosin Homeri exhibent.

Lapidis in Marino Agro inventi, Apotheosin Homeri experimentis, Interpretatio.

Nemini mirum videri debet, *Homerum* propter divinam propè ingenii vim & efficaciam in ejus operibus poetiis elucescentem apud veteres, tanquam supra humani intellectus conditionem, elevatum, *καθ' ἑωσιν* meruisse, quamque non scriptis duntaxat posteritati traditis, sed & marmoribus incisam contestari voluerunt, uti in præsentem marmore, quod ante bina circiter lustra in *Agro Marini oppidi*, cum nescio quid fodirent rustici, detectum fuit, cujus & expositionem appo-

nemus, cum prius nonnulla de *Homeri* exortu, patria, libris & obitu præmiserimus. In eo siquidem *Herodotus*, *Plutarchus*, *Zezes*, *Ælianus*, *Plinius*, *Dionysius*, aliique innumeri, nescio quid τὸ θεῖον, divinum, inquam, cum summis & numinum, propriis elogiis, hymnisque, supra mortale genus exaltatum agnoverunt. Undè uti est apud *Volaterranum*, *Galaton* pictor *Homerum* mingentem depinxisse fertur, juxtaque alios poëtas urinam ejus legentes; quo quidem argutè innuere voluit, ea, quæ

Magnus Homeri existimatis.

Galaton pictor Hœmerum mingentem pinxit, & circa eum poëtas urinam ejus legentes.

apud *Homerum* ceu vilia retimenta habebantur, cunctos post eum poëtas selecta in proprium usum convertentes, tanquam cimeliis pretiosissimis singulos & omnes suos fœtus adornasse.

à Philopatore Homero templum dicatum.

Philopator Ptolomæus tanti *Homerum* fecit, ut ei ceu Numini templum exstruxerit, & juxta ejusdem statuam civitates, quæ, cujusnam ille municeps & civis esset, inter se contenderent. ita *Aelianus de varia historia. Iustinianus Imperator* patrem omnis virtutis nominat. Neque hoc sine ratione; quemadmodum enim fluminum fontiumque cursus suam ex Oceano originem sumunt, ita tanquam ex uberrimo pelago *Homerus* omnibus eloquentiæ & poëseos partibus ortum exordiumque dedit, quem nemo in magnis sublimitate, nemo in parvis proprietate superavit. Idem lenis & pressus, quam jucundus & gravis copia, tam tenuitate mirabilis, non poëtica solum facultate, sed & Rhetorica eminentissimus; ita *Quintilianus*. ut proinde plerique etiam ex Orthodoxis Scriptoribus antiquis asserere ausi sint, Divinam providentiam etiam in cœca gentilitatis caligine, nonnullos destinasse viros ingenii sublimitate ultra humanam sortem elevatos, qui solo lumine naturæ instructi altiora Divinitatis mysteria sub variarum fabularum integumentis adumbrata mundo, omni πολυθείας vanitate proscriptâ, exponerent. Sed jam nonnulla breviter ex *Herodoto* de ejus vita adducamus.

Opiniones varieg de orsu Homeri.

Non ignoro, varios variè de ejus ortu sensitse; *Plutarchus* ex dæmone natum, heroum numero adscribit; alii, uti *Antiochus*, *Mercurii* filium esse asserit, ex innata ipsi ingenii Mercurialis inimitabili vena, qua suâ describit. *Herodotus* verò hæc de eo refert. Natus est post bellum Trojanum annis 168, ex adulterio matris *Criteidis* virginis *Cumeæ*, quæ nupta fuerat cuidam *Cleonacti*. Hæc cum ob pudorem, *Smyrnam* coloniam, tunc à *Cumæis* duce *Theseo* deductam, mitteretur, apud

Herodoti de orsu Homeri relatio.

fluvium *Melen* instanti tempore *Homerum* peperit, non cæcum, sed videntem; vocatusque initio ex fluvio *Melesigenes*. Puer deinde cum optima appareret indole, à *Phannio Grammatico* doctissimo, qui tunc *Smyrne* cœlebs agebat, unâ cum matre educatus est, literisque eruditus. Mercator deinde quidam *Mentes* nomine, juvenem ab literas & virtutem diligens, cupidum alioquin videndi regiones per diversa orbis loca deduxit. Cum è *Tyrrhenia* rediret, tum apud *Ithacam* oculorum morbo affectum, hospiti & familiari suo curandum reliquit; qui postea convalescens *Colophonem* profectus, ibidem rursus in eundem incidens morbum, cæcus efficitur. Quapropter *Smyrnam* redire cogitur, atque ibidem totum se poëticæ tradit: sed & ibi, cum victus difficultate laboraret, *Cumas* venit accersitus, ubi appellatus primùm est *Homerus*; nam *Cumæi* cæcos, *Homeros*, vocant. Indè demùm in *Chium* se recepit, ubi ludum aperuit, simul ac quietem nactus est, *Iliadem* condidit, omnesque, à quibus beneficium accepisset, in suo poëmate commemoravit. Nam cum tantus ac talis esset, plurimas tamen calamitates in orbitate & summa rerum inopiâ vivens passus est. Apud *Cumas*, à pastore *Glauco*, sine duce in solitudine oberans benignè exceptus, & sustentatus fuit; apud *Phocidem* à *Thestoride Grammatico*, & *Glauco* villico, apud quem dicitur *Iliadem* minorem composuisse; quem deinde cum à *Chio Cumas*, & *Cumis Athenas* adnavigaret, fessusque in litore quievisset, egredientes ex oppidis complures, uti Deum visitatum adcurrerant; ad quem cum etiam piscatores quidam eadem de causa divertissent; tale ei ænigma proposuerunt: *Ἄσ' ἐλωμῆρ, λιπόμεθα, ἀ δ' ἐχ' ἐλωμῆρ, φρεζόμεθα.* id est, quod cepimus, reliquimus, quod non cepimus, attulimus, quod de pediculis intelligebant, quos in litore se purgantes reliquerant. *Homerus* itaque re non intellectâ, paucis post diebus extinctus est, non equidem ex ani-

Peregrinatio Homeri.

Cæcus efficitur; & Homeri nomen ei primùm Cumis indidit.

Calamitas Homeri.

Piscatorum ænigma Homero propositum.

ex animi dolore, uti quidam putant, sed ex labore itineris unâ valetudine contracta; sepultus ibidem cum hoc epigrammate:

Epigram-
mum Ho-
meri.

Ἐνθάδε τὴν ἰερεὴν κεφαλὴν κτ' γαῖα
καλύπτει,

Ἀνδρῶν ἠρώων κοσμήτορα θεῖον
Ὀμήρου.

Conditur hoc tumulo Vates Divinus
Homerus.

Heroum cecinit qui benè gesta Du-
cum.

Cum itaque de ortu *Homeri* tam varia veterum *Scriptorum* opinio sit, ego hanc, quam ex *Herodoto* protuli, omnium quàm verisimillimam arbitror; qui cum verò ex incestuoso concubitu, uti *Plutarchus* ait, aut ex *Dæmone* genitum asserunt, id non tam de vera & naturali generatione, quàm de cœlitus dato *Homeri* ingenio dictum velint, eò quod, ob admirandas ingenii dotes, non nisi Deum quandam parentem ejus esse potuisse arguerent; undè & tanta quoque de patria ejus controversia nata fuit. si *Herodoto* credis, *Smyrneus* erit; si *Pindaro*, tum *Chius*, tum *Smyrneus*; si *Simonidi*, *Chius*; si *Antimacho* & *Nicardio*, *Colophonius*; si *Aristoteli*, *Iensis*; si *Ephoro*, *Cumeus*; si aliis, *Salaminius*; quibusdam *Argivus*, si *Aristarcho*, *Thrax*; si denique aliis, aut *Trojanus*, aut *Lydius*, aut *Ithacensis*, aut *Cyprius*, aut *Gnosius*, aut *Myceneus*, aut *Ægyptius*, aut *Thessalus*, aut *Italus*, aut *Lucanus*, aut *Romanus*, aut *Rhodi-
dius*. Cum enim vir tantus esset, certè mirum non fuit, univèrsas tum *Græciæ*, tum *Asiæ* Vrbes, hoc ambizioso gloriæ stimulo agitatatas, tam anxie de tantu viri municipatu contendisse. Septem tamen *Græciæ* urbes inter se potissimum de ejus municipatu, quem quæque sibi arrogabat, conflixisse, *Cicero*, *Plutarchus*, & *Suidas* prodiderunt, quæ pulchrè sanè *Antipater* dimetro hoc describit:

Lit & con-
troverfia
de Patria
Homeri.

7 Græciæ
urbes inter
se contē-
dunt de
patria Ho-
meri.

Ἐπὶ δ' ἐειδµανῶσι πόλεις διὰ πίζαν
Ὀμήρου,

Κύµη, Σµύρνα, χίθ, Κολοφῶν;
Πύλος, Ἀργῶ, Ἀθῆναι.
Septem contendunt Vrbes de radice
Homeri

Cuma, Smyrna, Chios, Colophon,
Pylos, Argos, Athenæ.

Ita in medio positus *Literarum* princeps *Homerus*, ceu *Atalanta* illa, aut *Hippodamia* à tot ac tam egregiis civitatibus & regionibus, quasi à generosissimis procis certatim expetitur. Ut proindè non mirum sit, ex tanta *Homeri* existimatione, à nonnullis non in terrestri patria humano modo profatum, sed è numinum cœtu cœlitus in terram delapsum esse, creditum fuisse, undè tale de eo à *Græcis* proferebatur

Ἐπιφώνημα:

Εἰ θεός ἐστιν Ὀμήρου, ἐν ἀθανά-
τοισι σεβέσθω.

Εἰ δ' ἂν μὴ θεός ἐστι, νομιζέσθω
θεός εἶναι.

Si *Homerus* *Deus* est, tanquam im-
mortalibus junctum venerator.

Si non est *Deus*, saltem putetur *Deus*
esse.

Hinc veteres *Templum* ei erigebant, sacra faciebant, eique ceu *Numini* sacrificia, uti suprâ ostensum fuit, offerebant, & quàm luculentissimè hæc præfens epigraphe in *Agro Oppidi Marini*, sub *Jurisdictione Domus Colunnæ* marmori incisa docet, quæ Ἀποθέωσιν *Homeri* quàm scitissimè exhibet.

Dividitur hoc *Monumentum ἀποθεωτικόν*, in tres ordines, supremum, medium, & infimum. In supremo ordine vides *Iovem Parnasso monti* insidentem, sceptro unâ cum aquila adstante conspicuum, quæ autoritatem, potentiam, & majestatis suæ amplitudinem demonstrant: is conversâ ad asseclas suos facie quasi pro apotheosi *Homerica* supplicantes, audire videtur; sunt verò sex figuræ, sive *Musarum*, sive sub *Charitum* formis *Civitates*, quæ eum in numerum Deo-

Explicatio
Monumen-
ti.

Primus ordo
de imaginibus
num.

rum assumi postulabant; quarum prima rupi *Parnassi* lyrâ insignitâ insistentis, gravis habitu, dextrâ manu lateri infertâ, alterâ vestimenti syrma tenens, *Iovem* audacter alloquitur, quasi diceret: quid tibi videtur de magno *Homero*, & divina *Palladis* virtute imbuto? Tune illo honore, pro quo supplicamus, dignum æstimas? Altera verò, profundo reverentiæ & venerationis actu, veluti in terram prociua submisso vultu, extensâque in altum manu, idem supplicare videtur. Tertia rupi *Parnassæ* infidens faces *Iovi* exhibet, meritumque *Homeri* exponit, quo doctrina & sapientia divina pœseos arte mundum illustravit. Quarta, vultu ad *Iovem* converso, binisque digitis sublevatis, altera manu volumen tenens, à *Iove* beneficium, veluti per modum adjurationis extorquere velle, occultè innuit. Quinta & Sexta quasi quid agendum consultare videntur; Illa, quæ sedet, libro in manu tento, Divinum in *Homero* pœseos studium monstrat, quo & divinos honores à *Iove* sibi concedi debere, luculenter innuit. Atque hæc est vera & legitima Gratiarum apud *Iovem* de *Homero* in Deorum numerum recipiendo, supplicatio. Græca verò sub *Iovis* pedibus incisa epigraphæ, nil aliud significat, nisi statuarii, sive hujus apothetici schematis, inventoris, sive sculptoris nomen & patriam, prout verba Græca docent:

ΑΡΧΕΛΑΟΣ ΑΠΟΛΛΟΝΙΟΥ
ΠΡΗΝΕΥΞ ΕΠΟΙΗΣΕ.
id est:

*Archelaus Apollonii
Priœnus fecit.*

Secundus
ordo ima-
ginum.

In secundo ordine pariter sex figura continentur, quæ & ipsæ meritum *Homeri* gestibus exprimunt; & prima quidem sedens Pœsin innuit, lyram sinistrâ, plectrum dextrâ veluti in actu sonandi constituta tenet; globum in mensâ tenet, quem secunda figura manu indicat; & aliud nihil significare videtur, nisi meritum *Homeri*, quo

pœsi sua Mundi opificium, & omnia quæ in eo sunt, divino quodam afflatu descripta cecinit. Tertia verò figura rupi ambabus innixa manibus, veluti ex Itali quasi abrepta, & attonita Divinos *Homeri* labores contemplari videtur. Sequuntur jam Quarta & Quinta figura antro inexistentes, quarum prima Lyram Orphicam læva monstrat, dextrâ plectro instructa; assecla verò *Iliadis volumen* monstrat; in quo amores Deorum Dearumque omnium, qui per arcum & pharetram fasciasque *Cupidinis* symbola rectè indicantur, exhibentur. Antrum verò hoc aut *Nympharum*, aut *Musarum* habitaculum notat, de quo amplissimè *Lucianum*, cæterosque Mythologos agentes vide. Erat enim proprium *Nympharum*, *Musarumque*, antra inhabitare.

Sexto tandem loco, simulacrum Flamini abaco insistentis exhibetur; dextra volumen tenens, sinistra pectus premit, & conversa ad Deas facie sententiam definitivam expectare debitorum *Homero* sacrificiorum *Ægyptio* ritu faciendorum exhibitionem; quæ omnia duæ faces accensæ cum Tautici characteris figura, proprio *Ægyptiorum* in sacris obeundis symbolo intermedio notant; & est crux ansata, quæ aris templisque Niloticis ubique insculpta, nec non omnibus *Ægyptiorum* Numinum manibus inferta spectatur, cujus virtutes & proprietates in Hieroglyphicis nostris Operibus, *Oedipo*, *Obelisco Pampilio*, & *Alexandrino Minervali*, nec nec non in *Lingua Coptæ restituta thesauro*, unâ cum altissimarum rerum, quas per eam Hieroglyptæ significabant, interpretatione, quam uberrimè exposuimus, ad quæ Lectorem remittimus.

Tertius tandem ordo monstrat *Iovis* executivam Apotheseos sententiam, quæ quàm bellissimè hîc exprimitur. Et primò quidem, vestibulo Templi Deorum cortinam obtensam vides, quo mysteria humano ingenio inaccessa,

Cruces an-
sata inter
duas faces
muro depi-
ctæ, quid
notet?

Tertius or-
do imagi-
num.

inaccessa; à solo *Homero* penetrata in-
nuuntur, juxta illud: *procul hinc, pro-
cul este profani*. Quæ fanè pulchrè per
quaternas decenti habitu exornatas vir-
gines sub actu stuporis & admirationis
denotantur: unaquæque digito labris
impositò silentium suadet, quemad-
modum olim *Harpocratem*, quem &
Sigalionem à silentio dicunt, *Ægyptii* ex-
primere solebant, juxta illud *Ovidii*:

*Quique premit vocem, digitoque silen-
tia suadens.*

Itaque more *Ægyptiorum* virginem, quæ
σοφία refert, digito labris admoto
expressit hujus monumenti author, ut
suaderet, neque de patria & ortu *Ho-
meri*, neque de ejus apud homines con-
versatione, neque de operibus Deorum
afflatu confertis temerè loquendum,
utpotè quæ omnem humanam supera-
rent æstimationem; atque ad eò silentio,
quod capere nequeas, supprimendum
potiùs, quàm voce explicandum cen-
seas, in quo videlicet, ut infra scriptæ
voces notant, *Φύσις, ἄρετή, μνήμη,
πίστις & σοφία*: id est, *Natura, virtus,
memoria, fides, & sapientia eo dotium cu-
mulo Homeri exornarunt*, ut *ἀποθέσσω*
merito suo adeptus sit. *Φύσις* quidem,
seu *Natura* sub forma pueri, qui virgi-
nis digito ori admoto silentium sua-
dentis vestem quasi vellicare videtur,
denotat, inaccessa Naturæ sacramenta;
quæ ea de causa, non nisi sub umbrati-
li fabularum integumento in operibus
suis hymnisque divinitate confertis de-
scripsit *Homerus*, solo silentio coli &
adorari debere. Sunt autem quatuor
potissimùm, quibus *Homerus* mundum
in admirationem rapuit: *ΑΡΕΤΗ, ΜΝΗΜΗ, ΠΙΣΤΙΣ, ΣΟΦΙΑ*. *Vir-
tus, Memoria, Fides, & Sapientia*, quæ
sub forma Charitum adumbrantur. Per
virtutem indicant robur, & vim in
ingenio *Homeri* elucescentem, qua
poëticiis suis cantibus non secus ac *Am-
phion & Orpheus* saxeos ferocium ho-
minum animos, ad veram vivendi
normam reduxit. Memoriam adeò ex-

Homeri
virtutes.

celluit, ut quicquid scripsit, cum cæcus
esset, solius memoriæ efficaciam & vigo-
re dictaverit, & omnium præteritorum
scriptorum monumenta sola prælectio-
ne facta tenacissimè mentis amplitu-
dine & capacitate retinuerit, quod me-
ritò quidpiam in eo divinum arguit.
Alexandrum Magnum tanti *Homerum*
fecisse *Plinius* asserit, ut devicto *Dario*
Rege *Persarum*, cum interspolia scri-
nium nobilissimum, & immensa lapi-
dum pretiosorum copia exornatum,
ipsi fuisset oblatum; mox ut vide-
rit, excussis ex eo pretiosis margaritis,
illud librorum *Homeri* custodiæ tradi-
derit, ut pretiosissimum humani animi
opus quàm maximè diviti opere scriinii
servaretur. Fidem non humanam tan-
tùm, sed & fidem suam in Deum, uni-
cam rerum omnium causam, in hymnis
suis professus, quàm profundissimè
demonstravit; cæteram verò Deorum
Dearumque turbam, non nisi divina-
rum virtutum effluxum asseruit, ut
proindè cum non immeritò *Plinius*
fontem ingeniorum & primumque
doctrinarum & antiquitatis paren-
tem vocet; ex quarum rerum notitia
sophiam seu sapientiam adeptus, Divi-
narum humanarumque rerum cogni-
tionem adquisivit.

Sequuntur jam quatuor aliæ Musæ, &
sunt *KΟΜΟΙΔΙΑ, ΤΡΑΓΟΙΔΙΑ, HISTORIA*. & comædiis quidem hu-
manarum actionum ideas, ut quid fu-
giendum, quid amplexandum, ante
oculos mortalium posuit. Tragediis
verò infelices hominum in sublimi
fortunæ vertice constitutorum exitus ad
cautelam exposuit. Historias omnium
præteritorum temporum ità feli-
citer attigit, ea facundia descripsit, ut in
iis aliquid humanis rebus altius indi-
gitaverit; undè ei meritò ob harum
virtutum cumulom divini honoris titu-
li decreti sint, fueritque *Hecatombes*, id
est, centum boum sacrificio honoratus, ut
bovis figura Aræ apposita apprimè do-
cet; thus quoque, & thymiamata, vi-
numque, quæ omnia per assistentem

Æstimatio
Homeri ab
Alex.
Magno.

figuram simpulum manu dextrâ, & læva pateram, seu catinum thuriferum tenentem, denotantur, quam ceremoniam & actû, manu supra aram extensa, & digitis thus spargentibus exercere videtur.

Sequitur tandem actus ipse Apotheoseos; vides *Homerum* throno insidentem, scepro flore loti insignito læva, dextra *Iliadis* volumen tenentem, majestate vultus conspicuum, duobus Geniis throno utrimque assistentibus, Ægyptiaco vestitu & gestu adornatis, quorum primus genuflexus dextra enssem apice in *Luce* formam arcuato, altera folii spondam amplectitur; per gladium efficacia & robur in persuadendo, per spondas, soliditas in scribendo designatur. Alter Genius manu flagellum *ὄφιόμορφον*, quasi in aera vibrat, qua vis & energia in Tyrannorum vitiis forumque hominum flagitiis profigandis signatur Terminatur tandem ultimus actus *Διοθεώσεως*, per impositionem coronæ laureæ, quam ipsi alii duo Genii superioris ordinis imponunt. Infra verò ponuntur hæc verba sequentia: ΕΥΜΕΛΙΑ, ΚΙΡΡΟΝΟΣ, ΙΑΙΑΣ. ΟΔΥΣΣΕΙΑ ΟΜΗΡΟΣ. ΜΥΘΟΣ. per Eumeliam dulcia cantica, & reliqua *Iliadis* & *Odyssæe* opera *Homeri*, sub abdito Mythologia ratiocinio descripta denotant. Quæ pulchrè sanè describit *Silius* l. 14, de *Homeri* *Διοθεώσεως* canens.

Atque hic Elysiò tendentem limite cernens

Numinis effigiem, casta cui vitta ligabat

Purpurea effusus per colla nitentia crines.

Dic, ait, hæc quoniam Virgo, cui luce refulget

Præcipua frons sacra viro, multæque sequuntur

Mirantes animæ, & leto clamore frequentant.

Qui vultus? quem, si stygia non esset in umbra,

Dixissem facile esse Deum. non falleris, inquit,

Docta comes Trivie, meruit Deus esse videri,

Et fuit in tanto non parvum pectore nunen.

Carmine complexus terram, mare, sidera, Manes,

Et cantu Musas, & Phœbum æquavit honore

Atque hæc cuncta prius quàm cerneret ordine terras,

Prodidit.

Hoc loco omittere non possum, quin de Authore hujus monumenti nonnihil adderem: res ita se habet: Cum hujus monumenti locum sollicitus inquirerem, ex relatione Ill^{mi} & Rev^{mi} *Marcelli Severoli* relatione tandem intellexi, id eo in loco inventum fuisse, quod olim *villa Claudii Cesaris* unâ cum Templo sibi sacro, consistebat; & hodiè locus ille vulgò *Frattocchia* nominatur, *Villa Colonnensium Principum* magnifica profus, & omni deliciarum genere referta, quam ob causam eâ *Alexander VII.* P. M. dum in *Castro Gandulphino* quotannis rusticaretur, unicè delectabatur. *Claudius* itaque cum ingenii solitarii esset, studiorum amore abreptus, in hanc se villam conferebat, (erat enim Latinè Græcèq; doctissimus) & præsertim *Homeri* lectioni continuò incumberebat. Fuit hic *Claudius Caji Caligule* in imperio successor, & ubi studiis deditissimus ita quoque rerum publicarum imperiique administrationi parum aptus erat; ut proinde eum *Antonia* mater ob segnitiam monstrum hominis dicere sit solita. Historias pæne omnes præteritorum temporum norat, ita ut *Historici Rom. Imperatorum*, unanimiter consentiant; eum adhortante *T. Livio XL Historiæ* libros conscripsisse. *Homerum* memoriter tenebat, ejus lectioni ita addictus, ut sine eo esse non posse videretur, integrosque sæpe ex eo pro usu rerum, & occurrente materiæ occasione, non solum versus, sed historias recitaret.

Cum

Cum itaque tanto studio adhereret *Homero*, & prae assidua lectione, studiorumque fervore, Cæsareis negotiis expediendis minus se applicaret: mirum nemini videri debet, cum in villa

sua, hoc apothecoseos *Homericæ* monumentum marmoris incisum, ad suam de *Homero* semideo conceptam existimationem posteritati contestandam erexisse.

CAPUT VIII,

Ardeatinus Ager, aliorumque locorum adjacentium.
Campus Solonius, Tellenæ,
Ficana.

Ardeæ de-
scriptio.

Ardeam metropolim & Regni Rutulorum caput fuisse, omnes consentiunt Authores; & quamvis in ipso *Latinorum* Regni fundo conditum fuerit, nullum tamen cum iis neque legum, neque morum commercium fuisse, ex iis, quæ sequentur, patebit; ut vel admirari liceat, Regnorum ista ætate tenuitatem, regumque oppidò angustos jurisdictionis terminos, qui hodiè ne quidem ditioris fortunæ oligarchæ ad sui tuendam existimationem sufficerent. *Turnus* tamen Rex *Rutulorum* fuit, à quo tamen si *Ardeam* demas, jam præter stricti agri campum, aliam habitationem ne requiras. Fuisse tamen olim moderno tempore & grandiorum & fabricis instructiorem, exercitus, quem contra *Latinum Aeneamque* duxit, indicat. Distat hæc à mari 3 millibus passuum, duobus minus stadiis, *Strabone* teste. Condita dicitur, *Plinio* arbitro, à *Danaë Persei* matre. Rem narrat *Servius* in l. 8 *Virg.* his verbis: *Danaë Acrisii Regis Argivorum filia, postquam à Jove vitata fuit, pater eam intra arcam inclusam precipitavit in mare, quæ delata ad Italiam, inventa est à piscatore cum Perseo, quem illic enixa fuerat, & oblata Regi Pilumno, qui eam sibi fecit uxorem, cum qua etiam Ardeam condidit, à quibus & Turnum vult originem ducere.* Quæ verò de *Pilumno* & *Pithunno* Diis infantium fusius postea narrat, Lector videat. Hanc fabulam narrat aliter *Hyginus* c. 63. Nomen quoque *Ardeæ*, vel ipsum fabulis invo-

lutum, nil certi nobis de etymo pollicetur. *Ovidius* l. 14, *Ardeam* Urbem, ab *Aeneæ* captam incensamque, in avem ei cognominem fuisse conversam fabulatur. Quidam ab augurio *Ardeæ* sic denominatam esse volunt. Alii, ut *Xenogoras*, ajunt, *Vlyssen* cum *Circe* tres habuisse filios, *Romun*, *Antiam*, atque *Ardeam*: hos conditis tribus urbibus à se imposuisse nomina; hanc quoque *Trojam* fuisse appellatam author est *Thora* apud *Strabonem*; certè cum locum, in quem primùm egressus ferebatur *Aeneas*, in oppidi modum communitum, *Trojam*, dictum fuisse, in præcedentibus ostendimus. Quidquid sit, *Ardeam* antiquissimam fuisse, multis ante *Aeneæ* in *Italiam* adventum ætatibus, *Strabo* docet, qui jam *Aboriginum* tempore, *Rutilos* eorumque urbem *Ardeam* antiquam vocat: Αὐτογενές τε οἰ ἐστὶ τὸν Πώλυτον, καὶ Πέτρωνος, οἰ τὸν ἀρχαίαν Ἀρδεῖαν ἔχοντες. Anno urbis conditæ 313, primum huc Coloniam deductam *M. Fabius Vibulano*, & *Posthumio Aebutio* Consulibus, *Livius* tradit. Mirum sanè est, *Ardeam* sub insalubri cælo, & vitati aëris agro, in tantum semper floruisse, & numero hominum, & opum abundantia: nisi dicamus, vetustis istis temporibus *Ardeæ*, *Laurentis*, *Lavinio*, (de quibus prima hujus operis parte actum est) vicinis oppidis, aliam fuisse cæli constitutionem, aliam terreni rationem, vel si eadem fuit, aërem hominum jumentorumque habitu focorumque

Antiquitas
Ardeæ.

Fabula de
Danaë
conditricem
Ardeæ.

Turni ori-
gine.

Ardeæ
Etymon.

Insalubri-
tatis acris

rumque frequentia emendatum fuisse: certè quò minus utrumque dici possit, non video cur quis dubitet. Nam ut nos in *Hetruria* ostendimus, fuerunt nonnulla loca, olim ob gravioris aëris vitium prorsus deserta, quæ hodiè habitata, dicta aëris incommoda non sentiunt, uti de *Sardinia* *Plinius* refert: contrà alia hodiè deserta comperiuntur, quæ olim maximè habitabantur: sic *Natura* suas versat in orbe vices. Tempore *Romanorum* veterum, *Ardeam* etiam tunc aère vitiato infamem fuisse, *Strabo* refert. Verba hujus sic se habent: *Omne Latium felix est, & omnium rerum ferax, exceptis paucis locis quibusdam maritimis, quæ palustria sunt & morbosa, qualis est Ardeatium ager, & ager Pomptinus.* *Seneca* epist. 105: *Quæ observanda tibi sunt, ut tutior vivas, dicam. tu tamen sic audias, censeo, illa præcepta, quomodo si tibi præciperem, qua ratione bonam valetudinem in Ardeatino tuereris.* *Vitruvius* quoque, in *Architectonica* sua, valdè improbat aërem *Ardeatensem* l. 8, c. 3; rationemque oppidò congruam addit male fani aëris ibidem dominantis: *Sunt autem, inquit, odore & sapore non bono frigidi sulphurati fontes, qui ab inferioribus locis penitus orti per loca ardentia transeunt, & ab his per longum terre spacium procurrentes, refrigerati veniunt supra terram, sapore, colore, odoreque corrupto, ut in Tiburtina via flumen Albulæ, & in Ardeatino fontes frigidi eodem sapore, qui sulphurati dicuntur.* Certè uti olim, ita & hodiè *Ardea* æstivo tempore prorsus inhabitabilis est, exceptis pauculis, qui nativo aère gaudent quidem, sed febribus perpetuo afflicti indigenæ lurida & cadaverosa facie vix animam trahere videntur, aliis in montana oppida defæcatoris aëris sese recipientibus; hyberno tamen tempore agri colendi gratiâ, meliori aëris constitutione, ex frigore jam condensata terra, & vaporibus malignis interclusis animati revertuntur. Hodiè *Jurisdictioni Cesariani Ducis* parens, ex omnibus præfici

Viciusudo rerum.

Ratio insalubritatis Ardeatinnæ.

Latii oppidis una superest: & quæ olim *Regiæ* urbis titulum gerebat, jam vix pagi dignitatem sustinet. Cum deinde *Authores lacus Turni*, seu *Ardeatini*, mentionem faciunt, illum alium non putes esse, quàm qui, uti olim, ita hodiè ex sulphuratis fontibus originem trahit, quamvis non ejusdem vastitatis, qua olim eum fuisse *Virgilius* describit, dum fugam *Turni* à *Trojanis* obflescit canit:

*Ergo amens diversa fugâ petit æquora
Turnus,*

*Et nunc huc, nunc inde incertos impli-
cat orbes:*

*Vndique enim densâ Teucris inclusere
coronâ.*

*Atque hinc vasta palus, hinc ardua mœ-
nia cingunt.*

Erat præterea paludibus & arundinetis confusus ager, in quibus *Sulpitius Consul*, dum metu adversariorum sese abscondisset, ab iis deprehensus miserè periit, teste *Vellejo Paterculo* l. 2. Ab hoc oppido versus mare non procul ab sunt *Laurentum*, & *Lavinium*: sed quia ea jam in maritima *Latii* ora descripsimus, eò *Lectorem* remittimus.

Campus Solonius.

Cum apud *Veteres* *Scriptores* sæpè de *Campo Solonio* fiat mentio, ubinam is fuerit, discutiendum est. Qui cum *Ostiam* inter & *Laurentum* ponunt, audiendi non sunt, cum id sequentium *Authorum* relationi repugnet; neque alii, qui eum inter *Antium Ardeatesque* ponunt. Quare *Ciceronis* verbis placuit subscribere, qui l. 1. divin. ubi *Roscii* acta describit, ejus situm veluti digito monstrare videtur. *Roscius*, inquit, dum adhuc esset in cunabulis, educareturque in *Solonio*, qui est *Campus Agri Lanuvini*, noctu lumine apposito experrecta nutrix advertit puerum dormientem circumplicatum serpentis amplexu. & l. 2, de ipso *Roscio*, potest illud quidem esse falsum, ut circumligatus fuerit anguis, sed ut in cunis fuerit anguis, non tam est mirum, in *Solonio* præsertim, ubi apud focum

Lacus Ardeatinus, seu Turni.

Mors Sulpitii Consulis.

Campi Solonii descriptio.

focum angues nidulari solent. Marium quoque devastato Lanuvio in Solonium Campum, ubi villam habebat, primò, deindè Ostiæ per navigium, à Numerio amico paratum, fugâ vitæ suæ consuluisse, Plutarchus refert in Mario. Festus quoque ejus situm ita describit: Promonet, inquit, in Agro Solonio, via Ostiensis ad duodecimum lapidem, diverticulo à miliario octavo. Ex quibus luculenter apparet, Campum Solonium in ipso Lanuvino territorio exstitisse versus occidentem, id est, inter Ariciam & Patricam oppida, quod & in hunc diem Pratica dicitur; qui sunt veluti termini quidam Campi Solonii, & hodiè comprehendunt intra se loca vulgò dicta S. Abrocolo, Torre maggiore, & Tarqueto. Sed hæc omnia clarius Mappa monstrabit, quam consule.

Meminerunt Livius & Dionysius aliorum quorundam oppidorum hoc

loco sitorum: & fuerunt Tellenæ & Ficanæ, quas Ancium Martium expugnasse Livius tradit; nos hæc duo oppida alibi non fuisse, quàm in Campo Solonio, aut in confinio ejus, ex quorum ruinis postea tres paulò ante nominati vici exstructi fuerint, putamus; ad quod asserendum me movent verba Strabonis: Hernici Lanuvio erant & Albæ propinqui, ipsique Romæ, nec procul inde Aricia, Tellenæ, Antium. Tellenas itaque æquo ab Ostiæ, Aricia & Patrica intervallo sitas fuisse probabile est. Tellenis vero cum Ficanam proximam faciat Livius, & Fabius Pictor Patrica saxa dicta fuisse referat, illa duo oppida in confinio, vel ipso Campo Solonio, cujus finès undecim ferè miliaribus Roma absunt, sita fuisse clarè patet, & rudera subterranea, quæ passim ibidem à ruricolis reperiuntur, manifesto indicio sunt.

Tellenæ,
Ficana.

Situ camp
pi Solonii.

P A R S IIII,

PRÆNESTE,

sive,

AGER PRÆNESTINUS.

CAPUT I,

De origine, & antiquitate, situque Prænestinæ
urbis, vulgò Palestrina.Prænestæ
Etymon
controversum.

Prænestæ ex vetustissimis celeberrimisque Latii urbibus fuisse, Strabo docet; cui consentiunt, quotquot de rebus Latii scripserunt Authores, quamvis in primo ejus conditore discrepent; quidam à Prænesto Ulyssis & Circes filio conditam volunt; Plutarchus à Telegono Ulyssis & Circes filio conditam, oraculo monitum, ut ubi colonos ferta gerentes saltare videret, ibi urbem conderet; alii à Prænesto Latini Ulyssis nepote; alii à quodam Aborigenum duce hujus nominis; alii etiam, ante pulsos ab Aboriginibus Siculos, ab Oenotriis exstructam jam existisse; plerique à Cæculo Vulcani filio originem suam traxisse, Virgilii auctoritatem secuti existimant. Nos quid in tanta, tamque obscura vetustatis caligine dici debeat, vix definimus: verisimile tamen censemus, eos à primis Italiae incolis, commoditate locique feracitate motis, originem suam sortitos esse; fabulosis enim narrationibus Circes & Ulyssis, Cæculique ex ignea scintilla concepti nativitati asferenti, foret errorem erroribus, figmenta figmentis addere. Undè meliori ratione iis subscripsero, qui dicunt, à vetustissimis Pelasgis, sive ab uno eorum hujus nominis duce, aut etiam à quodam Sicanae gentis principali ante Pelasgorum adventum, ortam fuisse. Lectori nihilominus pleno sentiendi, quid voluerit, arbitrio relicto. Sicanos enim hanc montium catenam à Tyburæ Prænestem usque tenuisse, in Tyburti-

Telegonus
Ulyssis &
Circes
filii con-
ditor Præ-
nestæ.

ne urbis descriptione. ostendemus.

Cum itaque Sicani, uti & Aborigines, in montanis potissimum locis, sua exstruere oppida solerent, certè eos tam notabilem Prænestini montis locum, amœnitate juxta atque feracitate rerum omnium humanæ vitæ necessariorum plenum, aut ignorasse, aut consultò præteritisse, non est verisimile. Dicimus itaque hanc urbem eodem tempore, sive à Sicanis aut Oenotriis, sive ab Aboriginibus & Pelasgis primis, pulsus jam Sicanis, quo Ardea, Tybur, cæteræque Latii urbes incomptæ vetustatis, aut ædificatæ, aut ex veterum habitationum ruinis instauratæ fuerunt, exstructam fuisse. Quæ enim Virgilius ejusque Commentator Servius, de Cæculo hujus urbis fundatore, Diisque Dactylis Digitifve enarrat, illa æquo jure veterum Sicanorum, Aboriginum, aut Pelasgorum cuiquam Duci per analogiam gestorum applicari posse, in prima hujus operis parte ostendimus. Sunt enim fabulosæ narrationes ex suo genere tales, quæ à Poëtis faciliè multis aliis accommodari queant; à Sicanis autem conditam, vel ipso Virgilio annuente, hisce verbis conjicimus:

Quo tempore condita Prænestæ.

Prænestæ à Sicanis conditum verosimile est.

O mihi præteritos referat si Juppiter annos,

Qualis eram, cum primam aciem Prænestæ sub ipsa

Stravi, scutorumque accendi victor acervos,

Et Regem hac Herilum dextrâ sub tartara misi:

Nascenti

Nascenti cui tres animas Feronia mater,

Horrendum dictu, dederat.

Herilus
quis iurii.

Nam, ut Servius ait, Herilus ille nullus alius fuit, nisi filius Feronie Nymphæ Campanie, & Rex seu Dux Sicaniorum, qui Aboriginibus & Latinis ingruentibus Præneste tuebatur; cui subscribit Plautus, qui Præneste inter barbaricas urbes numerat; hoc autem nomine Sicani vocabantur à Latinis. Si itaque annos, quo Sicani ab Aboriginibus ex Italia pulsi sunt, ad calculum reduxeris, reperies, Urbem hanc ante Christum 1500 annis, jam extitisse. Sed de hisce vide calculum amorum, queis Ianigene, Vmbri, Sicani, Pelasgi, Aboriginisque Italiae dominati sunt, quem in prima hujus libri parte fusc deduximus, & antiquiorem hanc Urbem reperies, quam quispiam sibi imaginari possit.

Præneste
quo anno
condita.

Nominis
etymon.

Ad nominis etymon quod attinet, non minor est inter Authores controversia. Grammatici dictam Præneste, eò quod montibus dicitur: ita Cato & Festus; sed cum Latina lingua necdum, cum hæc conderetur, in rerum natura esset, certè à Latinis verbis nomen urbis deduci non poterit. Qui verò eam Græcæ originis faciunt, $\lambda\alpha\tau\omega\ \tau\omega\ \pi\alpha\sigma\iota\omega\upsilon\upsilon$, id est, ab Illicibus, queis Prænestinus ager abundat, aut $\alpha\delta\epsilon\lambda\omega\ \tau\omega\ \pi\alpha\sigma\iota\omega\upsilon\upsilon$, eò quod præcipiti & edito loco sita fuerit; sic dictam volunt, non incongrua fide loquuntur, si nobis constaret, Græcam linguam tunc temporis tantæ fuisse perfectionis, quantæ posteris temporibus exultam videmus. Nam ut aliàs ostendimus, fuit Lingua Græca ante primam Tyrrhenorum Pelasgorumque in Italiam adventum, adhuc veluti in cunis suis vagiens, rudis & impolita. Verùm nos relictis hujusmodi Grammaticorum conjecturis, etymon hujus urbis ab aliquo Duce, sive is fuerit Vlyssis & Circes filius Prænestus, sive Sicaniæ aut Pelasgicæ gentis, hujus nominis Coryphæus. Hebraicum Itinerarium Benjaminum hunc locum vocat פֶּרְנֶסְטָה Parneſta, quo nomine Chaldaei vocant

Præneste
Etymon
non à La-
tino, nec
Græco, sed
Hebraico
deduci pro-
babile.

nonæ Curatores; undè forsan melius quispiam à Ianigenis, quos Chaldaicâ lingua ufos esse, etiam multis modis ex variorum gentium commercio corruptâ, & Latio Hetruriaeque dominatos fuisse, ante Pelasgorum in Italiam adventum, supra diximus, adeòq; cum priscis Aboriginibus, Vmbri, Sicani passim confundimus, deducere malit: nos id lectoris arbitrio permittimus. Ad sitû urbis quod attinet, videtur ille eodem loco hodiè, quo olim, existere, in prærupto scilicet montis dorso: 21 millibus passuum Roma, duodecim Tybure, & totidem Anagninâ distita. Ex ortu totam penè Hernicorum, ex occasu unâ cum Tyburtina Sabinorum regionem; ex meridie Algidum, & Tusculanos, Albanosque montes, unâ cum Latii mediterranei districtu, jucundissimo aspectu subjicit. Olim usque ad montis jugum, ubi hodiè arx natura & arte munitissima cernitur, assurgebat, continuoque tractu ad radicem usque habitationum plena, uti cryparum ruderumque multiplex congeries ostenditur, porrigebatur: præsertim circa palatium in clivo positum, quod ex superbis Fortune ædis ruinis constructum, mirificum undequaque prospectum pandit. Verticem montis Appennini jugum esse, ibidem à reliquis montibus interruptum, ex mappa facile innotescit; quamvis nonnulli, neciò qua de causa, Aventinum perperam dictum fuisse, putaverint. πολυσε-
107.
φανον, id est, multarum coronarum dictam, Strabo docet; certè non alia de causa, nisi quod Urbs tota muris altis & firmis, in coronæ morem circumdata esset; quod nomen πολυσεφανα, εὐσεφανος aliis quoque civitatibus eandem ob causam, uti Tyburi, Crotoni, Ilio impositum, urbesq; hoc veluti epitheto quodam splendido insignitas fuisse, ex Dionysio, Afro, Anacreonte, aliisque colligimus. Reddidit hanc urbem oppidò celebrem miserandus Marrii junioris interitus, quem hisce verbis Livii Epitomator narrat: Cajus Marius, inquit, Præneste obsessus à Lucre-

Sita urbs.

πολυσε-
107.
φανον
nomen un-
de datum
civitasibus.

C. Marri
Jun. inter-
itus in cu-
niculis
Prænesti-
nis.

tio Afella Syllanarum partium Viro, cum per cuniculum, quibus Vrbs perfossa est, evadere conaretur, septus ab exercitu, mortem sibi conscivit in ipso cuniculo, cumque sentiret, se evadere minimè posse, cum Pontio Telefino fuge comite, stricto utrimque gladio concurret; quem cum occidisset, ipse saucius à servo impetravit, ut se occideret. Atque hic exitus fuit viri fortissimi, in cuius cadaver indignis modis postmodum truculentus Sylla sævisse traditur; ut qui vivum suis manibus non obtinuisset, mortuum saltem omni crudelitatis genere afficeret; qui non paulò post *Cumas* abiens morte digna gestis, id est, formidabili phthirialis morbo interiit. *Strabo* asserit, eam, ob continuas Romanorum illuc profugorum seditiones, non semel destructam, ac tandem, non obstantibus deliciis, quibuscum rerum copia & abundantia certare videbatur, desertam fuisse. Nam flagrante bellis civilibus & seditionibus Vrbe Roma, factiosi homines, qui res novas moliebantur, eò veluti in tutam arcem confugiebant; idcirco Præneste, obsessa, expugnata & vastata, agerque ademptus sæpe fuit, culpa etiam in infontes translata. Hic quoq; *Fulvia Antonii* uxor cum *L. Antonio M. Fratre* sedè fixit contra *Octavium*; hic Asylum, *Polybio* teste, fuit securitatis profugientibus omnibus, qui vel exilii causa solum vertere, vel ob delicta urbe exacti alias sedes quærere cogebantur; uti *P. Furius Philus*, qui ceterioris *Hispaniæ* prætor, de gravissimis accusatus criminibus, exulatum Præneste abiit: huc *Matianus Tiberii Cæsaris* pater, *Tybure* præturâ functus, abiit proscriptus. Non destiterunt tamen Romani Principes quotannis veluti locum deliciis plenum visitare Præneste. *Centronium* sanè felicius se Præneste habitare pauperem, quàm *Romæ* divitiis oppletum censuisse, *Juvenalis* l. 14. notat. Nec *Symmachus* tacendus, qui in quadam ad amicum epistola sic scribit: *Animum meum Campani littoris commemoratione sollicitas. at nobis in Prænesti-*

no agro degentibus non minus suppetit voluptatum; sint licet plures hominum sententiæ, qui maritimis montana postponunt. Ego tamen vitandis æstibus magis judico nemorosa, quàm culta aperta congruere. Augustum quoque Cæsarem Præneste & Tybure delectatum *Suetonius* refert: cæterosque innumeros, quos vide apud *Iosephum Mariam Suaresium*, Ecclesiæ Vationensis præfulem dignissimum, nec non omni literaturæ genere excultissimum, qui res Prænestinas integro opere quam eruditissime complexus est.

In Monte, qui Prænestine Vrbi superimminet, Monasterium fuisse Divi Petri Apostoli, *S. Gregorius Magnus* testatur l. 1. c. 11. Beatam quoque *Margaritam* è *Colonnensi familia* in hoc monte, in paterna domo, veluti in Monasterio sanctè vixisse, ibique diem ultimum obiisse anno 1286, *Farsense Chronicon* docet. Insignem tamen, post instaurationem primis seculis factam, cladem perpeffa fuit sub *Bonifacio VIII*: quam postquam gravi obsidione pressisset, tandem pactis legibus expugnavit soloque æquavit, alià in radice montis extructa, quam Civitatem Papalem appellari voluit: quam cum postèa *Theodoricus Reinerius* Cardinalis administraret, hinc primus *Episcopus Civitatis Papalis* nominatus fuit, uti legitur in *Annalibus Ptolomei Lucensis* & apud *Ciacconium*. Hinc ortum deindè est dissidium inter *Bonifacium Octavum*, & familiam *Colonnensium*. Siquidem *Sciarra Colonnensis familie* princeps, ope Regis *Galliæ*, dictum Pontificem *Anagninæ*, à qua oriundus erat, obsessum captumque carceri mancipavit. Cum jam verò nonnihil ex ruinis suis instaurata fuisset, *Ioannes Vitellescus Eugenii IV* Legatus in *Columnenses* exercitum ducens, Præneste rursus obsessum, præciso aquæductu, qui unicus aquam urbi præbebat, cepit, & mox rebellionem meditantem funditus evertit, Prænestinis Romam migrare iussis anno 1435. *Stephanus* tamen *Colonnensis*, sedente

Syllæ mori
& crudelitate.

Præneste factioforum hominum refugium.

Exilium Asylum & Romanorum Præneste.

Prænestine delitiae.

Monasterium S. Petri Ap.

Beata Margarita ex fam. Colonna.

Præneste excidium sub Bonifacio VIII.

Papa in carceratus.

Varia Prænestiniensium fortuna sub Colonnensibus.

Nicolao

Nicolaus V, Pont. Max. postmodum restauravit, habitationes reduxit, & arcem in summo montis vertice edificavit, quæ etiamnum durat sub hac epigraphæ portæ arcis incisa.

Magnificus Dominus
STEPHANVS DE COLUMNA
reædificavit

Civitatem Præneste cum monte & arce. anno 1482.

Præneste ad Batavinos de-
votus.

Hanc postea Familia Barberina à Colonnensi Principe de Carboniano cõemptam suæ jurisdictionis, magno urbis incremento, emolumentoque, fecit.

CAPUT II,

De Fanis & Delubris Veterum Prænestinorum.

Fortunæ Primigeniæ cultum non minus ridiculus, quam superstiosus.

Nihil unquam in Latio Prænestino Fortunæ Primigeniæ cultu celebrius fuit, magisque decantatum; huc, quotquot majoris momenti negotia auspiciaturi erant, primò sua vota deponerent; nihil ausi tentare, nisi primò Fortunam muneribus placatam de futuro rerum eventu successuque consuluisent: undè fortium Prænestinarum origo, quibus ita dediti erant, ut supersticiosus cultus & cerimoniarum, quibus vota sua peragebant, multis risum, sapientibus etiam stomachum moverint. Cicero l. 2. de div. uti scitè sanè originem sortium describit, ita quoque vanitatem earum argutè carpit; sed verba ejus hîc inferamus. Videamus, inquit, clarissimarum sortium quæ tradatur inventio. Numerium Suffetium Prænestinorum monumenta declarant, honestum hominem & nobilem, somniis crebris, ad extremum etiam minantibus, cum juberetur certo in loco silicem cædere, perterritum visis, irradientibus suis civibus id agere cæpisse; itaque perfractò saxo sortes erupisse in robore insculptas priscarum literarum notis. Is est hodiè locus septus religiosè propter Jovis pueri, qui lactens cum Junone in gremio Fortunæ sedens mammam appetens castissimè colitur à matribus. Eodem tempore eo loco, ubi nunc Fortunæ sita ædes est, mel ex olea fluxisse dicunt, Haruspicesque dixisse, summa nobilitate illas sortes futuras, eorumque jussu ex illa olea arcam esse factam, eaque conditas sortes, quæ hodiè Fortunæ monitu tolluntur. Quid

Cicero superstitio-
nem sortium arguit.

igitur in his potest esse certi, quæ Fortunæ monitu, pueri manu miscentur atque ducuntur? Quomodò autem istæ posite in illo loco? quis robur illud cæcidit, dolavit, inscripsit? nihil est, inquiunt, quod Deus efficere non possit. Vitam sapientes Stoicos effecisset, ne omnia supersticiosa sollicitudine & miseria crederent! Sed hoc quidem genus divinationis vita jam communis explosit: fani pulchritudo, & vetustas Prænestinarum etiam nunc sortium retinet nomen, atque id in vulgus. Quis enim Magistratus, aut quis vir illustrior utitur sortibus? cæteris verò in locis sortes planè refrixerunt. Quod Carneadem Clitomachus sentit dicere solitum: nusquam se fortunatiorem quam Præneste vidisse Fortunam. Hæc Cicero sapienter effatus. Suetonius ait Tyberium Cæsarem vicina urbis oracula discipere conatum esse, sed Prænestinarum sortium majestate territum destitisse, cum obsignatas devotasque Roman non reperisset, nisi relatas rursus ad templum. Et uti humani generis hostis similia, ad supersticiosi mentibus illudendum, invenit docuitque, ita quoque sortes auspiciantibus, responsa semper dedit adeò dubia, ut num bonum, num malum portenderent, dispici non posset; quemadmodum Domitianus Cæsar, uti Suetonius scribit, summo suo malo expertus. Cum Helioabalus Alexandro Mammææ filio infidiaretur, sortem in templo Fortune Prænestinae talem habuit:

Sertium Prænestinarum origo.

Dæmon superstitiosus quomodo illudat.

Si qua fata aspera rumpas,
Tu Marcellus eris.

M 3

Quibus

Sortes
etiam Ro-
manis
suspectæ.

Quibus quid incertius esse possit, nescio. Certe inanem hanc sortium auspiciationem cum Principes Romani viderent, & sapius tam incertis promissis se delusos cognoscerent, pleraque tanquam vana & ridicula publico edicto sublata prohibuerunt. Sed &, uti *Valerius Maximus* refert, *Lucetius*, qui Punicum bellum confecit, à Senatu sortes *Fortune Prænestine* audire prohibitus est: auspiciis enim patriis, non alienigenis, ratione nimirum & prudentia, nec non matura rerum gerendarum deliberatione Rempublicam optimè gubernari. Sed si quispiam hic quærat, qualesnam & cujus figuræ fuerint hæ sortes? dico fuisse tabellas, aut talcolas, aut farculos ligneos exiguos, quibus literæ ad divinandum inscriptæ erant: subindè etiam verba quatuor aut quinque inserta, erantque tum publicè, tum privatè in usu, cana quadam vetustate sacræ, adeòque sanctè & religiosè in templis ipsis in arca includebantur: quarum nonnullas hic *Rome* in diversis Antiquitatum reconditoriis me vidisse memini, figura paralippedorum Latinis aut semigræcis literis insignitæ, quemadmodum ex sequentibus patet: ubi vides figuram talcolæ, & responsa, quæ ex tabellarum projectione supplicanti- bus dabantur. Hoc autem modo fortiebantur: accipiebant quatuor, quinque, aut sex, quas præviis ceremoniis peractis projiciebant in mensam sa-

Figura
sortium.

Modum eas
usurpandi.

Ex Museo Ill^m. D. Abbatis Cassiani de Puzos
ex Suarefio.

QVRPETIS·POSTEMPVS·CONSILI
QVODROCAS·NON·ESTVVM

DE·VERO·FALSA·NE·FIANT
IVDICE·FALSO

CONRIGI·VIX·TANDEM·QVODT₃
CVRVM·IST·FACTVM·REDET₃

IVBEOEI·ET·IS·SI·FECERIT
GAUDEBIT·SEMPER

cram, haud secus ac hodiè talorum, seu cuborum jactus fit: & deindè ex characterum significatione vaticinabantur, de felici aut infelici rerum, quas auspicabantur, successu. Sed de hisce & similibus consule *Oedipum nostrum Ægyptiacum*, *Syntagmate de Magia & sortilegiis veterum*, ubi omnia fusè exposita reperiet Lector. Hisce jam expositis, *Prænestine Fortune Templum*, quo *Latium* nil magnificentius habuit, describamus.

CAPUT III,

Prænestine Fortune, Primigeniæ, Templum.

Nno 1664, cum in *Tibur- tino Agro*, annuis Autumni feriis, antiquitatum studio intentus, rusticarer, summum me illa celeberrima, quæ in hunc usque diem *Præneste* spectantur, monumentorum vestigia lustrandi desiderium invasit. A *Polano* itaque oppido abiens, *Præneste*, tribus indè millibus passuum dislitum appuli. Accidit

autem, ut in ipso Urbis ingressu obvium haberem Eminentissimum *Franciscum* Cardinalem *Barberinum*, qui uti semper à 30 ferè annis eximium se meorum studiorum promotorem exhibuit, ita quoque mox cognitâ mei adventus causâ, me summa sanè benignitate, & innato de literis benemerendi studio, excepit; & quemadmodum ille neminem in dictarum Antiquitatum notitia parem

partem habet, ita quoque ipsemet in persona, quicquid *Prænestæ* antiquitatum, monumentorumque à veteribus memoratorum adhuc remanet, mihi ostendere dignatus fuit; quæ ideò hic scribo, ut incomparabilem dicti *Francisci* Cardinalis *Barberini*, immortalis memoriæ viri, in studia promovenda affectum posteritati traderem.

Primò itaque ostendit mihi, ab ultimi muri termino, usque ad ultimum montis verticem, quicquid apud veteres commemoratione dignum erat; vastissimas murorum fabricas; Aquæductus, qui in hunc usque diem durant, uberrimosque aquarum affluxus toti Urbi subministrant, monstravit; præterea latibula Canalis, in quo *C. Marius* junior, *Sylle* jurati hostis immanitatem fugiens, infelici obitu vitam concludit; ostendit & *Pharum*, quam illuminatam vel in remotissimo *Tyrreno mari* nautæ observantes, *Primigeniæ Fortunæ* vota perolvebant. Erat autem instar conchæ vastæ capacitatis, fornice tectæ, diametro decem circiter pedum, ex fumo tota denigrata, veteris lucernæ indicium præbebat. Postèa me duxit ad antiquum *Primigeniæ For-*

tuæ Templum, cujus maximas partes jam *Excell.^{mi} Principis Maffei Barberini* palatium obtinet; ubi inter cætera oblitupui pavementum ingens, totum quantum musivo opere stratum, uti paulo post ex ipso systematis ectypo ejusque interpretatione cognoscet. Quo incredibili industria & labore nautarum mare sulcantium, piscium, adhuc volucrum, aliorumque animalium figuræ, unà cum Græcis seu coptis nominum inscriptionibus, adeò affabrè, & ad vivum expressæ spectantur, ut neque *Romæ*, neque alibi, ex vetustis monumentorum reliquiis, quicquam rarius, pulchrius, & admiratione dignius, me observasse meminerim. Verum cum *Fortunæ Primigeniæ Templum*, ejusque incomparabilis magnificentia, sufficientibus verbis exprimi nequeat, hic totius fabricam, quam *Ill.^{mus} & Rev.^{mus} Maria Iosephus Suaresius* Episcopus, vir quæ sacræ, quæ profanæ eruditionis notitiâ verè *πάνσοφος*, eruditissimo suo *de Antiquitatibus Prænestinis Libro* mihi subministravit, unà cum nonnullis operis Musæici fragmentis adjungendam censui, ut ex ea, veluti ex ungue leonem conjicias.

Descriptio Templi Primigeniæ Fortunæ Prænestinæ.

Primò spectatur murus ingens A in longum ad mille circiter palmos protensus, olim arcibus suis instructus, unà cum propylæo B, ex quo ascendebatur ad propylæum EE, Cavædii primi sub forma quadrati, quod adjuncta sibi habebat utrimque Templam, signata literâ FG, quorum prius *Serapæum* dicebatur, in quo *Ægyptiacæ* religionis, veriùs *superstitionis* sacra, maximo *Deorum Serapidi* exhibebantur; alterum G *Schola* dicebatur *Faustiniana*, à *Faustina Antonini Pii* Imperatoris conjuge ad devotas sibi puellas in eo nutriendas, instituta. Hinc ingressus fit in Cavædii quadranguli, columnis undique & undique circumdati,

aream, & hinc per interiora penetralia ad scalas H pervenitur, per quas utrimque dispositas ascenditur in tertiam aream I, tessellato pariter opere spectabilem, & hinc per alias scalas, in quarum medio K *Pharus* posita erat, ascenditur ad quartam aream quadrangulam columnis undique pulchrè instructam; & ex hac tandem ad L ultimi Cavædii sacratiora loca per duodecim gradus penetratur, cujus area nobilissimis illis Musæici operis laboribus, de quibus supra, exornabatur; & hic locus cortina, sive *Oraculum Fortunæ* dicebatur, ubi *Fortunæ* Deæ, *Iovem* Lactantem gestantis simulacrum constituebatur, & urna cum fortibus condita

Serapæum.

Schola Faustiana.

Cavædium.

Pharum.

Cavædium II.

Urnæ fortium.

condita, Oracula præstabat, eratq; porticibus, columnis in circuitu suffultis, Decorumque simulacris in suprema coronide, quàm elegantissimè exornata. Totum itaque hujus fabricæ complexum tante vastitatis erat, ut magnam penè civitatis partem occupaverit; extra quod X notat *Arcem Prænestinam*, in supremo montis vertice sitam, ubi olim *monasterium S. Petri visitatione* celebre erat; hodiè arx munitissima contra hostium impetus exstructa. Litera V *villam Centronii*, cujus *Lucenalis* mentionem facit, uti in *Villa* ejusdem *Tiburtina* dicitur, signat. R *villam Symmachi* notat; qualis verò is fuerit, sub dubio latet. Litera verò S notat

Arx prænestina.

Villa Centronii.

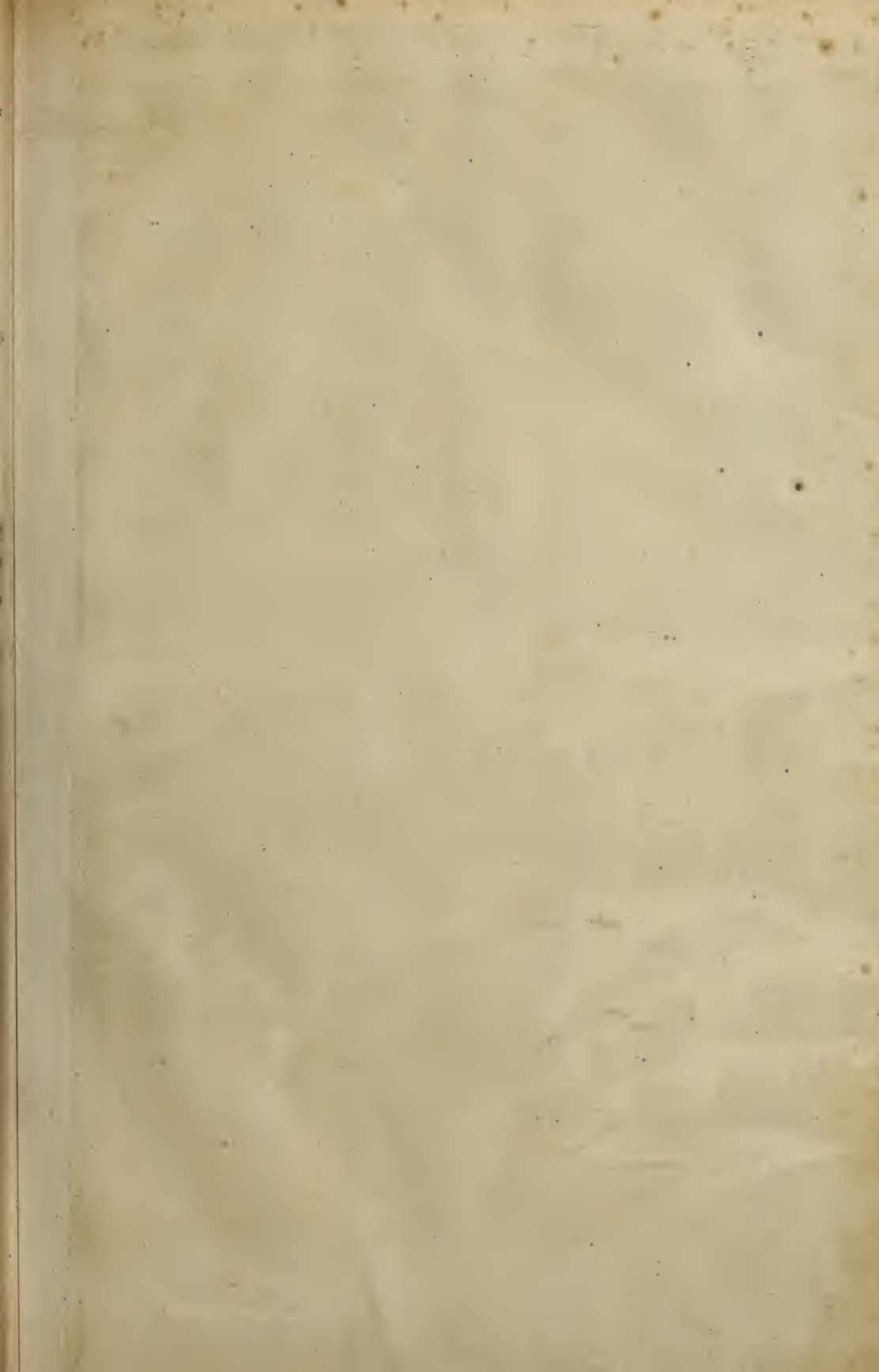
Villa Symmachi.

Aquæductum, qui tum Templo, tum ^{Aquæductus} Urbi copiosam lympham suppeditabat. Habes hîc *Templi Fortunæ Primigeniæ Prænestinæ* fabricam expositam, cujus pristinam dignitatem & magnificentiam, ex ipsis rudibus instauratam, incredibili in eruderandis antiquitatibus suprà laudati Card.^{is} *Francisci Barberini* studio posteritas grata acceptam ferat.

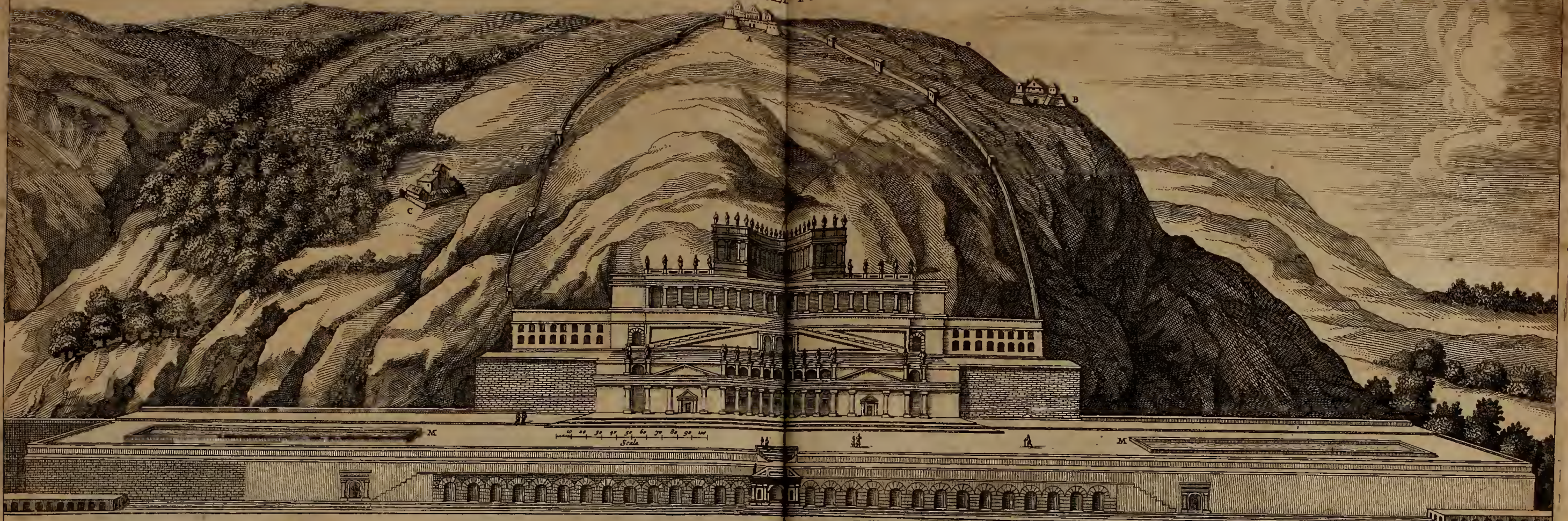
Schema quod sequitur, istius operis musivi, quod suprà laudavimus, fragmentum est, in quo omnes figuræ commissis diversorum colorum lapillis, ita ad vivum exprimuntur, ut nihil penè ad pictoriæ artis elegantiam desiderari posse videatur. ^{Opus musivum.}

Fragmentum Musivi arte concinnatum, quod tamen in nostro Lithostroto non continetur ex *Suaresio*.

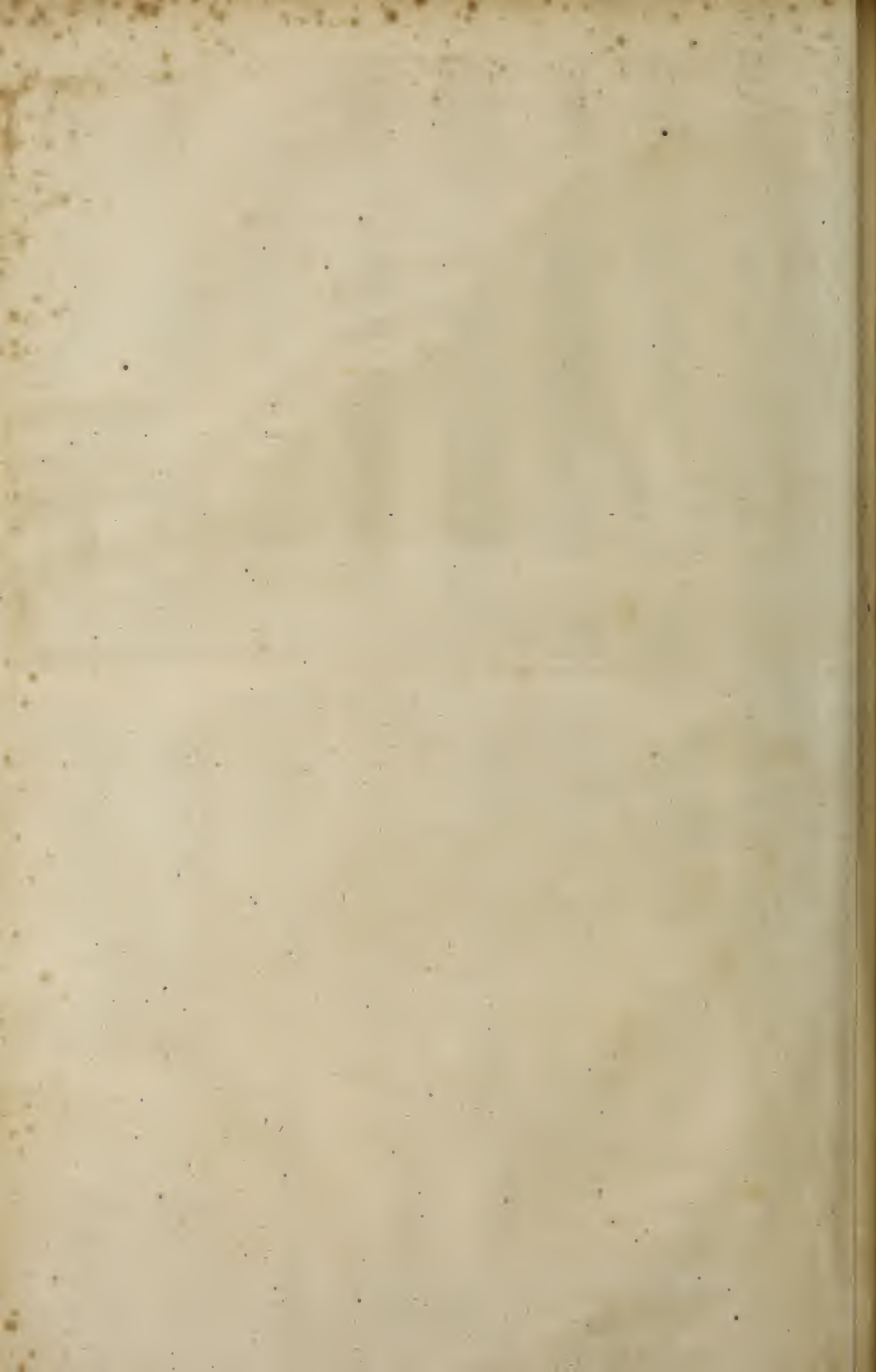
ORTHOGRAPHIA TEMPLI FORTUNÆ PRÆNESTÆ

SCIOGRAPHIA TEMPLI FORTUNÆ PRÆNESTÆ

- A Arx Prænestina B Villa Cetronii
- C Villa Symmachi
- D Fontes Aqueducus evaris venis cor-
rivatis ad usum Templi et Civitatis
- E Cortina sive Oraculum Fortunæ infra Thea-
tri ubi simulacrum Deæ Jovem Lactentem ge-
rantis et arca cum Soribus erant Et debantur
- F Sacella duo circa Cortinam
- G Cavedium magis inter duas Basilicas
sive ut aiunt vulgo cortile
- H Dua Basilicae hinc Cornelia illinc
Æmilia
- I Serapium ubi colebatur Serapis
- K Schola Faustiana ab alio latere ubi quæ
Faustine Augustæ fuerant devotæ puel-
le alebantur
- L Cavedium minus vulgo Cortile inter
Serapium et Scholam Faustinianam
- M Piscina dua sive Lavacra variis aquis
collectis perexcisos Aqua ductus ad
ministeria Sacrificiorum et alios usus
- N Cryptæ substructiones et Exhedrae vulgo
Grotte Circuito di mura glie o
Necchie
- O Aræ XII seu Piani ut dici solet vulgo
- P Gradationes seu Stalæ XII
- Q Porticus sive Ambulacra
- R Librosorum seu Pavimentum aliquot
Aræorum
- S Musæum quo aræ aliquot superiores et
Cryptæ ac exhedrae tam Cortina quam
Sacellorum et Basilicarum erant exornatæ
- T Pharus ubi facies accendebantur ut na-
vibus præluerent

*De variis Fortunæ Primigeniæ Symbolicis
Schematimsis.*

*Fortunæ
symbol.*

O Stendit præterea laudatissimus Cardinalis mihi varia numismatum schemata, quæ cuncta *Primigeniæ Fortunæ* actiones exprimebant; quæ & eximius *Suarefius* suo de *antiquitatibus Prænestinis* libro inseruit. Nonnulla genios exhibent alis instructos ad *Genialis Naturæ* conditionem, quæ est velocitas in operando, ostendendam. Temonem manu gerunt, ad prosperitatem in maritimis expeditionibus terra marique suscipiendis declarandam; nonnulla quoque cornucopiæ & temone instructa cernuntur, & ubertatem rerum, de qua consulebatur, notant. Numisma D literâ signatum, *Fortunæ* continet throno insidentis simulacrum, cui puer assisit, cum cornucopiæ, quod manu sinistra tenet; estque *Iovis* infantis symbolum, quem *Fortuna* lactare credebatur, cujus & simulacrum sub hac forma in *Templo Fortunæ Primigeniæ* principalem locum habebat; columna, cui genius insidens manu arrecta folium tenere videtur, significat imperturbabilis animi constantiam, quam contra fortunæ ictus exercere debet omnis ille, qui ab ea aliquid conceptis votis obtinere nititur, sive in *Martialibus*, sive *Neptuniis* expeditionibus, quæ per temonem & spicula signantur, ad varias fortunæ vices, in utrumque paratus. Hoc factò variè pro variis fortunæ conditionibus, ejus imaginem exprimebant. Qui sapientiam, & prudentiam in consiliis captandis, prosperitatem in magnarum rerum notitia, optabant, eam uti figura E notat, alatum sub *Mercuriali* habitu, spheræ mundanæ insidentem, quæ capite sextili *Luna* instructo, dextrâ ramum olivæ, sinistrâ annulum tenebat cum adjuncta alaude figura, efformabant: queis symbolis illum solum beatum fore notabant, qui scientia supra *Solis Lunæ* que vias elevatus, ex rerum humanarum

*Numisma
D.*

*Numisma
E*

contemplatione, instar alaudæ, se & *Mulis* contentus eò pervolat, ubi extra fortunæ instabilem rotam longè semotus, contra fatalia decreta palmam reportat. Qui verò fortunam circa legitimam medicamentorum exhibitionem contra morborum insultum consulebant, eam sub forma *Æsculapii*, uti figura G serpente baculo circumvoluto docet, referebant.

*Numisma
G.*

Numisma H tutulo *Ægyptiaco*, cornucopiæ & temone instructa *Fortuna*, prosperitatem rerum in *Serapeo* per sortes petendam esse, demonstrat. Schema literâ I signatum, sub forma *Cybeles* turrata, & aratro instructa, signat, ceremoniis *Cybeli* propriis, de *Telluris* fecunditate, item de fertilitatis, ac sterilitatis future crisi bus, consulendam esse.

*Numif.
H.*

Figura K. *Luna* in capite duobus baculis instructa, nec non à ventis agitata pallio, extensis in utramque partem manibus, ostendit, in volubilitate rerum humanarum per *Lunam* indicatâ, constanti animo, vero rationis dictamini insistendum, contra omnes adversæ fortunæ flatus, in utramque partem magno animi robore paratum esse debere.

Fig. K.

Sequitur Figura L, cujus caput casside militari armatum, dextrâ cornucopiæ, sinistrâ caduceum *Mercuriale* florigerum tenet, qui temoni insidit rotâ suppositâ, cui è latere junguntur sistrum *Ægyptiacum*, & sceptrum ab utraque parte τοξόμοσφοι, id est, *Sagittæ formâ* præditum; quibus quid innuatur, expono. Cornucopiæ ubertatis rerum symbolum, *Mercuriale* caduceum, salutis & prosperitatis semper floridæ, consiliis prudentibus comparatæ, nota est: quæ uti perfectæ rationis directioni, per temonem indicatâ innotuntur, ita instabiles quoque rerum humanarum vicissitudines per rotam signatas, quas comitatur

Fig. L.

N Typhonja

Typhonia vis, quæ per sistrum Ægyptiacum, & sceptrum τοξόμοσφοσ Martiali furoris signum, notantur, contrariis jam recentis artibus, id est, bellorum motus, & calamitatum Typhonios turbines facillè consilii, & rationis rectitudine omnis ille, qui fortunæ instabilis arbitrum se constituit, superabit.

Figura M eandem significationem, quam Figuræ A & F signatæ, habent.

Iterum Schema N sub senili forma temone sinistrâ, dextrâ sceptro in formam canalis conformato, quemvis senili prudentia, & dominio quodam rebus humanis superiori, fortunæ imperare debere.

Schema O notat fortunæ vices, ad rerum prosperitatem obtinendam, superari non posse, nisi quis effrenes animi motus primò domuerit, uti equus freno detentus docet.

Schema P Herculeam quandam fortitudinem; mundique contemptum, ad fortunæ telis resistendum, requirit.

Celeberrimum Fortunæ Prænestinæ templum.

Tametsi varia variis in locis, uti Rome, Antii, caterisque Italiæ locis Fortunæ delubra constituta sint, nullum tamen veterum testimonio scriptorum Prænestinæ Fortunæ templo celeberrimum, nullum magnificentius, nullum admiratione dignius existit. Verum nè quisquam ad nostrum institutum pertinens omisisse videat, hîc apponâ ejus descriptionem, quam vir undiquaque summus, Eminentissimus Franciscus Cardinalis Barberinus pro suo ad bonas literas promovendas affectu anxie omnia antiquitatis superstitis vestigia summâ diligentia & studio delineari curavit, & per suprâ laudatum Franciscum Mariam Suaresium Vasonensis Ecclesiæ Præfulem, in eo libro, qui de Antiquitatibus Prænestinis inscribitur, ad posterum transmitti voluit. Descriptio itaque dicti Templi à Suaresio facta ita sese habet.

Barberinus Card.: de re litteraria optime meritus.

Templi Fortunæ Prænestinæ.

Vetustius Prænestinæ Fortunæ Templum ipso Sylla fuisse certissimum est,

& constat clarissimè. Lithostrata quidem captavere jam sub Sylla (teste Plinio) parvulis certè crustis, exstat hodièque, ait, quod in Fortune delubro Præneste fecit; sed & hujus nostris temporibus pars aliqua spectanda, simulque admiranda remanet in crypta quadam, quæ ad inferiores cellas ædium Episcopi abscondita est. Illius fragmenta collegit & delineari jussit Eminentissimus

Cardinalis Franciscus Barberinus, Antiquitatis vindex, non tantùm de nostro avo, verum etiam de superioribus sæculis optinè meritus non uno nomine: typis subjicere libet ea expressa. Cujus unum fructum hic seorsim exhibebimus, ex quo de reliquis facillè conjectura sumetur. Vides quam pulchre Nauta mare fulcans, palma, Crus, & Anates exprimantur. Fortune statua, seu signum vestitum plicatili seu rugata veste, multis sinibus seu lacinis plexu cinereo lapide, qui attritus manibus odorem sulphuris emittit, præcis sæculis medio ferè in Templo situm, oraculis nobile, maximèque concelebratum erat; indè sortes expetiti, illic votivi consecrati positi lapides, cujusmodi dispersos haud quidem paucos Prænestinis viis agrisque legimus, ubi & epigrammata concinna, & alia complura suspicienda antiquitatis vestigia jacent. Templum seu templa potius, stupendæ molis omne ferè hodiernæ civitatis occupabant spatium: apposita namque monti, devexis inferioribus partibus ascensum compositis distinctum arcibus duodecim exhibebant, erectis ad eas peramplis ædibus, diversis scararum ordinibus, parietibus in unum benèque elatum prospectum cingentibus, multiplici porticu, teatro columnis distincto, cavædio, arcibus spectandis, fontibus, lacusculis, viridariis. Excisus erat ipse mons, & pluribus quasi planis gradibus sectus in Templi conscensum, excavatus medio in monte aquæductus piscinas, seu potius lacus, in ipso Fortune Templo constituebat, cortina

are desertio a Suaresio.

Antiquitatis vestigia.

Templi

Templi eminebat in apice, ubi nunc palatium Principis, in eoque summo excitabantur ignes, accensis facibus, quæ navigantibus etiam in ipso mari noctu religioſe conſpectæ prælucebant, ut invocandum ipsis *Fortunæ* Numen admonerent. *Ædificium* istud infantum atque immane ab inferioribus facellis affurgit quatuor quadratis molibus, aliarum quarundam gradibus quasi adjectis ad summam usque in vertice positam obrotundæ in tholum erectionis; quibus subscribit Excellentissimus & eruditissimus ille *Cæsius sancti Angeli* Princeps in Adversariis posthumis, uti est apud Eruditissimum *Suaresium*, ubi id hisce verbis describit: *Amplissimi hujus ædificii bre-*

viscula, & superficie tenus quædam delineatio nullo pacto à nobis satis eleganter describi potest, sicut nec nobis non spectata ejus scenographica facies: siquidem & ipsi sæpiusculè vestigiis ejus institimus, rimati- que sumus insignes illas reliquias, cum Præneste commoraremur nuptiarum causa; Vxorem Artemisiam Columnam Principis filiam ducentes, & ab Architecturæ haud imperito viro, & in similibus parietinis pervestigandis sagaci, designationem multo tempore, magnaque cura elaboratam exquisivimus, quam hic appingere libuit. Superiorum Templi partium satis quidem plena testimonia in Socris palatio ipsi vidimus, exstantem adhuc cum scalis theatri speciem, plateæque situm, inferiorum sacellorum quatuor ruinas propè Civitatis

mania & reliqua aptè congruere, quæ mediis in partibus quandvis minus exstantia notantur: ex quibus Cryptæ lithostroto pavimento exornata locum in columnati Clavædii latere comperies. Difficillimum autem esse, quæcumque quomodo fuerint, ad amussim recognoscere omninò censeas, si qua sunt ipsa & prostant, vix affatim comprehendere atque intelligere potueris. Exstantis modò Lithostroti exemplum habeas, cujus occasione Prænestinæ ipsius Fortunæ habuisti. In eo multa quidem perspicenda sunt, quæ lapillorum interrasis miraculis crustulisque intercisus superstitiosa sedulitate, summoque otii dispendio, conficta apparent. Loco in ipso non nisi accensis facibus, superaffusaque ad perspicuitatem aqua, & sæpè iterata inpersione, pervidere depingereque licuit. Sunt hominum animaliumque complures imagines: Elephas,

Rhinoceros, nomina litteris quibusdam peculiaribus exscripta, sunt & in aquis navigia, quæ sigillatim summa cum diligentia depicta, apud doctrina simul ac nobilitate præclarum Equitem Callianum de Puteo, lyncæum collegam nostrum, speculari poteris. Inspectis subsiste navibus. Si quid aliud Fortunæ imperio subjacere (illis nempe, qui Fortunam colebant) hæc maximè videri poterant. Navibus quippè quid magis imminet, quam fortuna vel infortunium, non facile quis existimaverit: fluctuans, labilis, irrequieta fortuna, ipsis similis fluctibus, medio in agmine residet fluctuum: sola (Plinio auctore) invocatur, vel ipsis conditiis colitur: concludentem audias lepida comparatione; huic omnia accepta, huic omnia expensa ferri, & in tota ratione mortalium solam utramque paginam facere.

Graphica
Fortunæ
descriptio.

CAPUT IV,

De significatione Figurarum, quæ in hoc Lithostrato spectantur.

Ota primò hoc loco benevole Lector, totum hujus musivi operis complexum non uti olim; ita & hodiè integrum incorruptum, atque sub eodem figurarum ordine & situ spectari; sed ex variis fragmentis hinc inde pro ratione spatii transpositis compositum esse, cum multa hinc inde fragmenta Romam translata in privatorum Musæorum usum, ornamentumque cesserint. De quo prius me monitum voluit *Suarefius* præful doctrina & sapientia inclutus. Quicquid sit, nos ex præsentis systematis constitutione tantum

profecimus, ut non obstante partium etiam quantumvis dispositarum adaptatione, quidquid tamen per singulos schematicismos veteres significare intenderint, ordine, quantum ingenii imbecillitas permittit, salvo peritorum iudicio, explicandum existimavimus. Habent enim, hieroglyphicorum more, harum figurarum singulæ abditos variorum effectuum à Fortuna sibi supplicibus concessorum sensus, qui in hisce etiam quantumcunq; dispositis figurarum fragmentis, facile, veteris eruditionis consulto innotescunt. Quæ ut luculentius pateant, interpretatione ordior.

Interpretatio Lithostroti Prænestini.

Cur nemo
hujus monu-
menti
expositio-
nem ag-
gessit sit.

Neminem hucusque ex Literatis hujus Monumenti interpretationi incubuisse, rationem aliam non esse existimo, quàm quod plerique confusum disparatissimarum imaginum, quibus instruitur, ordinem & dispositionem intuiti, id purum casuale & for-

tuitum pictoris phantasticum ludibrium esse, sibi persuaserint; eo ferè modo, quo picturæ, quas *Grottescas* vocant, conspiciuntur; quas artifices fingunt, pinguntque, prout ipsis proprius phantasiæ instinctus dictaverit. Alii contra minimè otiosum esse censuerunt,

Monumenti Vetustissimi
in
PRÆNESTINIS
Primigeniæ
FORTUNÆ
Templū rudicibus adhuc superstitis
Interpretatio
Qua
varia instabilis Fortunæ vices musivo
opere affabre depictæ exhibentur Ritus
et ceremoniæ quæ colendæ
quæ placandæ exprimuntur. Iudicij
Solenni festivitate ob felicem For-
tunæ in expeditionibus obtentionem
sortem celebrantur.
L. Corn. Sulla insuatore.

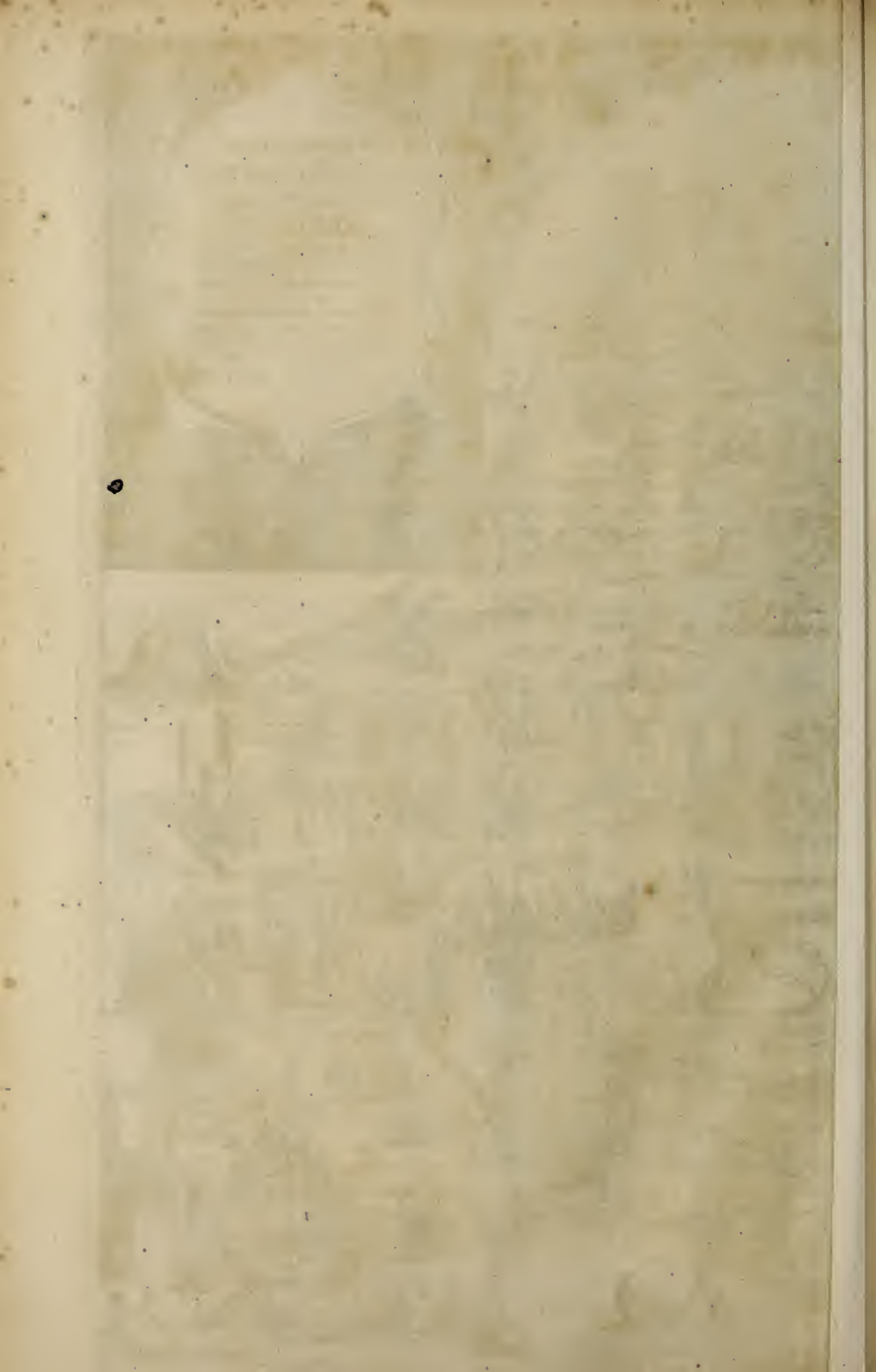
Quod Eminentissimus
FRANCISCUS
S. R. E. CARDINÆS
BARBERINUS
Pro sua incredibile tum in bonarum
artium studijs promovendis, tum
in celeberrimæ Antiquitatum monu-
mentis a temporum injurijs vindici-
candis, cura et sollicitudine, denuo
ex Prototypo depictum, huic præ-
senti Latij operi ad posterorum
memoriam inseri curavit.
Anno MDC LXVIII.

Hoc magnam Antiquitatis monumentum ex originali suo
magna cura diligentia et fide delineavit.

Agapinus de Bernardinis Civis et Pictor
Prænestinus 1668.

consuerunt, quod tot tamque myste-
riosis figurarum involucris; in om-
nium celeberrimo *Prænestine Fortunæ*
templo, in sacriore secessu, in quo
urna sortium conservabatur, positum
resplenderet. Atque ad eò ad quidpiam
arduum & sublimè, arcanisque ple-
num veteres alludere voluisse arbitrati
sunt; difficultate tamen percussos ma-
num ab iis enodandis abmovisse, vero

haud abfimile est. Ego sanè, cum hu-
jus monumenti examini jamdudum
summo conatu incubuissem, tandem
post occultos antiquitatum recessus
apertos, nec non Historicorum, My-
thologorumque sensus penitiùs explo-
ratos, quidnam veteres per hanc mon-
struosam imaginum varietatem innue-
re voluerint, Lectori mentem meam
paucis aperio.

De fine Veterum in exstruendo Fortunæ Templo.

Veteres Romani Græcorum Ægyptio-
runque imitatores, cum attentius
rerum humanarum vicissitudinem
considerarent, Numen aliquod præ-
esse mundo, quod pro libitu suo cuique
bona vel mala dispenfet, rati sunt; &
hanc *Fortunam Græci Τύχην* dixere.
Hæc enim mortalium negotia versat,
juxta illud:

*O Fortuna potens, quàm variabilis,
Tantum juris atrox quæ tibi vendicas,
Evertisque bonos, eligis improbos,
Nec servare potes muneribus fidem!
Fortuna immeritos auget honoribus,
Fortuna innocuos claudibus afficit,
Iustos illa viros pauperie gravat,
Indignos eadem divitiis beat.
Hæc aufert juvenes, & retinet senes,
Injusto arbitrio tempora dividens.
Quod dignis adimit, transit ad impios,
Nec discrimen habet, rectaque judicat,
Inconstans, fragilis, perfida, lubrica,
Nec quos clarificat, perpetuò fovet;
Nec quos deseruit, perpetuò premit.*

Hanc itaque instabilem humanæ con-
ditionis rotam Gentiles intuiti, hanc
utique Deam hominibus nunc propi-
tiam, nunc indignabundam esse crede-
bant, Ovidio teste:

*Sextus Junonis mensis fuit, aspice
Tibur,*

Et Prænestinæ mœnia sacra Deæ.

Unde in negotiorum expeditione, eam
nunc sacrificiis, modò miris cerimoniis
placare contendebant. Quoniam vero
nesciebant, qua facie suos supplicatores
respiceret, hinc nata fuit sortium, de

quibus in præcedentibus, maximè apud
Prænestinos usitatarum origo. Ex hisce
enim temerè projectis, quid inchoan-
dum, quid omittendum, & quam cœ-
ptorum negotiorum ratio fortem esset
subitura, cognoscebant. Sed jam undè
Prænestinæ Fortunæ Templum exstru-
ctionis initium duxerit, videamus.

Fundatorem Templi *L. Corn. Syllam* Plinius apud Volaterranum.
fuisse, Volaterranus his verbis tradit:
*Prænesti in conspectu urbis Orientem
versus, authorem habet Cœculum, Vul-
cani filium, apud Virgilium. Strabo
Πολυτέφανον, Plinius Στέφανον dicit,
aitque Prænesti ex lentisci copia postea
vocatam, quod Græci Περίον dicunt. Fe-
stus autem quod Montibus præstet, ubi si-
tum est. Hic Sulla duodecim hostium mil-
lia unà cum Mario juniore interfecit,
Templumque Fortunæ condidit, undè
sortes petebantur, in eoque Lithostrota
primùm cœpère, ut auctor Plinius.*

Lucius itaque *Cornelius Sylla*, nomi-
nis etymon à *Sibylla* trahit, teste *Macro-
bio*. Bello siquidem Punico II ludi pri-
mùm instituti ex *Libris Sibyllinis*, su-
dente *Cornelio Ruffo*, qui propterea *Si-
bylla* cognominatus fuit, postea cor-
rupto nomine cœpit *Sulla* vocari, *Felix*
ob prosperos fortunæ eventus vocita-
tus. Nam, ut *Plinius* ait, *mulier quædam
obvia ei puero, Salve dixit puer, & Tibi
ac Republicæ felix, quæ postea amplius
videri non potuit. Post varios itaque
consulatus, post Iugurthan, & Mithri-
datem reges subjugatos, post innume-
ras victorias terra marique obtentas,*

L. Cor.
Fortunæ
Prænestinæ
templum
condidit:
& à Si-
byllinis
libris, quos
consulebat,
Sibylla
dictum, post
corrupto
nomine
Sylla, vel
Sulla.

Fortuna
Dea habita.

Origo
sortium.

post *Marium* inimicum juratum *Prænesti* interfectum, post celebres de devictis hostibus triumphos in urbe gestos, nimiam fortunæ indulgentiâ superbiens, dum imperium Romanum sollicitius ambit, spe sua deceptus, *Puteolos* concessit, ubi phthiriali interiit, ut, qui nec cadaveri *Marii*, crudeli & barbara manu interfecti, pepercerit, ipse vivus à vermibus confunderetur.

Sylla conditor Templi Fortunæ ob peccatos & felices rerum successus.

Sylla itaque in ultimum rerum humanarum verticem evehctus, *Templum Primigeniæ Fortunæ*, à qua omnem se felicitatem consecutum afferebat, ad posteriorum memoriam condidit; idque tale, cujus sive magnificentiam, sive insanæ molis structuram spectes, eo tempore nec celebrius, nec sumptuosius visum fuerat, uti in præcedenti relatione patuit. Inter cætera verò digna admiratione, post varia Deorum delubra, more Ægyptiaco exstructa, & *lithostroton* hoc Musivi operis monumentum incredibili industria, & ingenio eum exstruxisse, paulò antè ex *Plinio* patuit. Præterea eodem teste, numerum Sacerdotum auxit, *Fortunæ* ritè colendæ ceremonias præscripsit; Sortium urnam in sacrationi Templi recessu, *lithostroto* impositam, poni iussit, ut hoc pacto totius *Latii* populos, ad fortis proijciendas attraheret. Et ne periclitantibus Nautis quicquam ad vota deesset, *Pharum* seu *Lampadem Nauticam* in altiori Templi loco exstruxit, ut *Mare Tyrrhenum* fulcantes, visa *Pharo* ardente, se quâ votis, quâ ceremoniis *Fortunæ Primigeniæ* commendarent. Exstat in hunc usque diem *Turris* hæc, quæ *lampadem* ferebat, in quam me *Emin.* Franciscus Cardinalis suprà laudatus *Barberinus*, cum hujusmodi antiquitates explorarem, introduxit, cujus figuram hic apponendam censui. Latitudo hujus aperturæ, qua *mari Thyrræno* obvertitur, 12 palmos habet, & 15 in longitudine ejus; vero tamen haud absimile est, hanc *Lucernam*, vitreâ fenestrâ, ad lumen augendum, fuisse instructam, ut in celebrioribus *Italiae*

Figura.

portibus videre est. Sed hæc jam præmissis, ad incepti monumenti interpretationem, calamum convertamus.

Inxerunt veteres *Persarum* Magi ab Ægyptiis edocti, duo Numina, *Arimazden*, & *Arimantum* perpetuis dissidiis, & inimicitiiis concertantes, in ovo viginti quatuor Deos condidisse, ex quibus & bona, & mala exclusa totum Mundum ex contrariorum pugna, nunc bonis, nunc malis repleverint, quem deinde binis *Jovis* doliis, bonorum malorumque sortibus repletis, assignerunt: ex his enim *Fortunam* natam existimabant, ex qua rerum humanarum, ac instabilis *Fortunæ*, rotam originem duxisse tradunt. *Ovid. lib. 5:*

Pasibus ambiguis *Fortuna volubilis* errat,

Et manet in nullo certa tenaxque loco.

Sed modò leta manet, vultus modò sumit acerbos.

Et tantum constans in levitate sua est.

Et lib. 4. de Ponto:

Quidlibet esse solet, & quavis inertior aura;

Par illi levitas, improbe, facta tua est: Nempè dat, & quodcunque lubet, Fortuna, rapitque.

Irus & est subitò, qui modò Cræsus erat.

& alio in loco:

Lubrica non servat certum *Fortuna* tenorem,

Sed rotat instabilem cæca subindè rotam. Instabilitas Fortunæ.

Sternere summa libet, libet infima tollere rerum,

Inque vicem nullâ vertere lege vices. Maxima cum bona sint, jam sunt mala proxima; rursus

Maxima cum mala sint, proxima jam bona sunt.

Forti animo mala fer, nec bis miser esse, dolore,

Nè citò venturis præmoriare bonis.

Hujus itaque inclementis, & inconstantis *Fortunæ*, fugacis *Deastræ* conditionem,

tionem, cum intuerentur veteres, tandem varios sacrificiorum ritus, tum ad eam attrahendam, tum ad placandam invenerunt; & quia Deæ, iniqua lege moderantis omnia, mentem non cognoscebant, hinc sortium projectio orta est, ut per projectionem fortuitam tabellarum, seu tessellarum ex certo ligno confectarum, voluntatem deæ discerent; quæ si mala portenderet, quæ hymni quæ adjurationibus, quas τελευτὰς vocant, placarent; si bona, hymnis, & votorum placentibus fortunam sollicitare non cessabant, potissimum verò *Iovi*, cujus Ministram *Fortunam* rebantur, hisce & similibus supplicabant; unde ejus honori templa, & delubra, ad exactam naturæ operationumque Jovialium analogiam instructa, dicabant, cujusmodi *Iovis Aegyptii*, quod *Serapeum* vocabant, *Præneste* conditum fuisse docet; & quamvis multa sacrorum genera fuerint ab Antiquis pro singulorum Deorum natura instituta, uti ceremoniæ variæ, & varia suffimentorum ratio, diverso semper sacrificantium habitu, non tamen eodem semper modo sacra peragebantur; neque enim omnibus molæ offerebantur, neque omnibus accendebantur lumina, neque sacra semper fiebant super sublimibus aris: neque semper per diem; diversa denique pro singularum nationum more, pro varietate temporum, pro creditorum Deorum natura, sacrificia ubique offerebantur; quod alia cœlestibus, alia terrestribus, alia aquaticis, alia Diis inferis conveniebant, quorum alia privatim, alia publicè fiebant, & quemadmodum *Iovem* Deorum hominumque patrem credebant, ita ceteros quoque Deos, asseclas suos, & *Fortunam Iovis* ministram, sortium Dominam & arbitram, singulis Diis assistentem unicè venerabantur. Quæ omnia in hujus præsentis Monumenti pictura Mulsivò opere expressa spectantur. Est autem hoc monumentum sub triplici ordine adornatum; in superius, medium, & infimum. Supremum exhibet

damna, quæ *Fortuna* hominibus infusa remittit. Secundum sacrificiis camplacat. Tertium festa ad obtentum favorem rependit. Damna verò quæ inferebantur, triplici pariter regione distinguuntur, & sunt vel montes, specus, rupes, & similia, vel camporum planities, & valles, feris destinata; vel mare, lacus, fontes, similiaque ad elementum aqueum spectantia. Vides itaque in supremo loco montes rupesque in varias speluncas distinctas, ubi venatores aves persequuntur damniferas campis & montibus. Quemadmodum enim olim *Arcades Herculi* ad *Stymphalides* aves ferreis unguibus sævientes profligandas supplicabant, ita hic, omne volucrum genus damnosum, & *Fortunæ* in sacrificium destinatum, quod arcibus, sagittis, canibusque instructi venatores conantur, expressum habes, juxta illud *Apollonii* l. 2. Argonaut.

Sed neque ut Arcadiam petit vis Herculis arcu,

Ploides inde lacu volucres stymphalidas ulla

Pellere vi potuit, namque hoc ego lumine vidi:

Ast idem ut manibus crotalum pulsavit in altâ:

Existens speculâ prospectans, protinus illa

Cum clamore præcæl linquentes litus, ierunt.

Uti itaque in hoc, ita in reliquis damnosæ *Fortunæ* necessitatibus ad veterum Deorum gesta alludebant. Iterum cum nonnullos montes, rupes, & valles pestiferis serpentibus scaterere, magno regionum, urbium, civiumque damno cognovissent, post *Fortunæ* propitiationem, ea *Herculis* beneficio profligari posse credebant. Vide rupem nidis serpentium & draconum sætam, variisque cuniculis perfoßam, quorum virulentia, præter multa alia damna, quæ adferebant, aër inficiebatur, atque adeò *Fortunæ* ad illas *Herculæ* vi profligandas supplicabant.

Vides

Sortium arigo.

Templa diis exstructa.

Serapeum Prænestinum.

Varia sacrificia diis instituta.

Fortuna Jovis ministræ.

Explicatio monumenti.

Damna à Fortuna hominibus infusa.

Quid venatio avium in montibus.

Herculis beneficia Fortuna duce hominibus præstita.

Quid montes notent serpentium scæta.

Quid in a-
gun hydras,
ranas, rube-
se, & ser-
pentes.

Natalus
Comes in
mytholog.

Quid nomi-
na Ægyp-
tiaca seu
Copto cha-
racterē
scripta si-
gnificent?
F. Ἰνδῶν
βου.

F. Ἰνδῶν
βου.

F. Ἰνδῶν
βου.

Vides hic hydram, lacu immerfam, vides ranas & rubetas, putredine cuncta infestantes. Vides serpentes undique ex rupium hiatibus emergentes; quæ omnia alludunt ad *Herculem*, qui duce *Iovis* *Ministra* *Fortuna*, & hydram in *Lacu Acheloo*, cicadas & ranas in *Locride*, ob stridoris & coaxationis molestiam in perpetuum sustulit. Videas & dum adhuc in cunis vagiret, serpentes ab eo occisos: nam ut rectè Comes Natalis in Mythologicis. *Cerum compositis rebus Ibericis, bobusque Geryonis abductis, ajunt*, *Herculem Celtarum regionem peragrassè, multosque maleficos & impuros latrones obruncasse, qui per monstra, & varias feras significantiur, uti scriptum fuit à Theseo in rebus Corinthiacis, & à Theodoro in Bello Giganteo.* Vides in hoc monumento passim peregrinarum belluarum nomina picturis adscripta, quæ cum Ægyptiaco caractere scripta sint, ea explicanda duxi. *ΦΙΝΓΙΑ* Sphingem notat, uti benè observat *Suaresius*. *ΚΡΟΚΟΤΑΣ*, est monstrum *Africæ*, & *cercophithecum* majorem indicat, ut ex *Apuleio* patet. *ΚΗΠΙΕΝ* *ΥΑΒΟΥ*, monstrum est *Camelopardalim* referens sub forma suis vel bovis. *ΟΝΟΚΕΝΤΑΥΡΑ*, aliud monstrum, ex asino & homine compositum, ex etymo patet, quamvis etiam animal hoc nomine *Africani* nominent, similitudinem habens *hippocentauri*. *ΝΑΝΤΕ*, nomen *Lacus* est, ubi *Hydræ* omnia conficiunt, & *pisces* & *ranas*, aquasque inficiunt, uti ex figura patet, & nomen *ΕΝΗΥΔΡΙ*, clarè monstrat. *ΞΙΟΙΤ*, Aprum notat in Ægypto celebrem, à *XOIN* Civitate ita dictum. *ΧΟΙΡΟΠΟΓΑΜΘΥ*, porcum significat. *ΠΙΝΟΚΕΡΩΣ*, *Rhinoceros*. *ΑΓΕΛΑΡΟΥ* quid significet, reperire non licuit, forsàn *Crocodylum*, alterius *Lacerti* genus indicat. *ΛΑΙΝΑ*, *Leonem* feminam

notare, ex ipsa voce Ægyptiaca patet. *CAYOC*, *simiam*. *ΛΙΝΞ* per se patet, uti & *ΑΠΡΟΣ*, *ΤΙΡΠΙ*, *ΚΡΟΚΟΔΕΙΑ* *Ο* *ΧΕΡ* *ΧΑΙ* *Ο* *Κ*, *Crocodylus* *Chersæus*. Atque hæc sunt, quæ figuris apposita vides nomina. Quamvis & hæc eadem recensita nomina copto caractere scripta, ab ipsis animalibus, quæ significare deberent, transposita in hujus instauratione monumenti discrepare inveniam. Quæ & doctus *Suaresius* notat, & nonnulla quoque ex iis peritè correxit. Videas itaque confusè depicta animalia omnis generis, *Serpentes*, *Tigrides* concertantes, *Leænas*, *Leones*, & reliqua monstra jam exposita, *hydras* sive *Canes marinos*, *Pisces* devorantes, *Ranas*, *Gammaros*, *Simias*, *Canes*, *Leones*, *Apras* & *porcos*, *Tgridem* devorantem alteram, & similia. Quæ quidem varios *fortune* casus, qui vel *Herculi*, vel aliis similibus *Heroibus*, bono malove *fortune* casu acciderunt, notant. *Herculem* enim *Stymphalidas* aves, *dracones* & *serpentes*, *hydras*, *Onocentaurus*, *Crocotia*, *Crocodylos*, *Tigrides*, *Lynces*, occidisse; *Regiones*, *urbes* à tanta peste liberasse, ex fabulis constat. Nam uti *Natalis Comes* narrat: *Hercules*, inquit, cum *Thebas*, ac per montes exteriores *Lybiæ* proficisceretur, multas feras & monstra, quorum *Africa* ferax est in desertis, sagittis confecit; improborum hominum immania, qui *latrocinii* omnia infestabant, facinorosa occisione grandi in tetram sortem convertit; atque ad eò omnia sub symbolica quadam adumbratione per tot feras & monstra, ut suprà dictum fuit, in hoc monumento expressa cernuntur. Neque hoc mirum alicui videri debet, cum *Prænestini* vicino *Herculi Tybur-*

Quidnam significans tam differentes animalium species.

Hercules hujusmodi occisis, apostheosin meruit.

Prænestini semper *Herculi* *Tybur-* vicino devoti fuerunt.

Hinc *Tibur* *Catille tuum*, *sacrisque* *dicatum*

Fortunæ Prænestæ jugis. ut proinde
In hoc

In hoc *Primigeniæ Fortunæ Iovis Herculisque* ministræ Templo, tot ejus labores *Fortuna* duce exantlatos hac celebri *Mulvi* operis perpetuò veluti duraturi præstantia, honorare voluisse mirum non sit. Quæ quidem ex Mythologia veterum quàm fufillimè deducere possem, si aut tempus mihi suppeteret, aut scopus hujus quisquis tandem ille fuerit artificis, ex paucis hic adductis non pateret. Vides itaque, quod per varias aves domibus arboribusque infidentes varia aëris damna ipsis augurio nota, quas *Fortunæ* supplicantes divertere conabantur, innuantur; per noxias aquei elementi feras aquarum damna, & per quadrupedia, & reptilia animalia ad damna terrestria averruncanda Deæ supplicandum indicetur. Quare jam ad alteram partem monumenti explicandam progrediamur.

Quid aves domibus arboribusque infidentes?

Fana & delubra templo adstruuntur.

Altera pars, varia fana & delubra Deorum, *Herculis*, *Iunonis*, *Veneris*, *Dianæ*, *Cynthiæ*, *Serapidis*, quæ *Primigeniæ Fortunæ* Templi districtui adnexa fuisse supra in ejus delimitatione ostendimus; & *Primogeniæ* quidem *Fortunæ* templum A signamus, *Dianæ* B, *Serapidis* D, ad quæ *Primigeniam Fortunam* sortibus de felici, aut infelici rerum eventu consulturi, ad numina propitianda confugiebant. Templum verò columnis ex præstanti marmore undique sultum, & more *Ægyptiorum*, pyramidibus quoque exornatum, supra ex ejus scenographia patuit. In eo, uti in præcedentibus exposuimus, sortium urna continebatur, ex qua veluti per oracula quædam bonam vel malam sortem explorabant. Fuit autem Templum amplissimum, vetustissimumque, ad quod alludit *Juvenalis* de *Centronia*, & *Tibure* & *Præneste* ædificante, ac vincente ait:

Urna sortium.

Fortunæ atque Herculis ædem.

Suarezus in Præneste sua.

Nam uti doctissimus *Suarezus*; Fuit,

inquit, *Templum* multa religione inclitum, visitabaturque uti miraculum; frequens enim erat eo concursus undique consulentium, ibidem & sub imagine duarum sororum fortunam cultam jusse, sunt qui opinantur, atque ab illis fusa oracula in sortibus à *Numerio illic* fitis. An non hujusmodi sorores luculenter referunt duæ illæ muliebres imagines, quæ ad portam *Templi Fortunæ*, quod literà A signavimus, stantes veluti vota supplicum acceptant? Vides & *Nautam* sub forma *Nepituni* tridentiferum, quo expeditionis maritimæ felix fors innuitur; vides & alios utriusque sexus homines duabus sororibus appropinquantes, qui ab iis veluti oraculo corollis instructi responsa accipiunt. Sed jam ad *Serapeum Prænestinum* exponendum nos accingamus.

Mox uti bonitas ad templum Fortunæ sortium culta constat.

Quid autem sorores?

Serapeum à *Serapide*, præcipuo *Ægypti* Numine, sic dictum, cujus cultum, & originem quàm uberrimè in nostris Hieroglyphicis operibus descripsimus, qui ob oraculorum, quæ fundebat, multitudinem, & copiam, non in *Ægypto* duntaxat, veluti indigena, sed & per totum orbem, uti in magna veneratione semper fuit, ita quoque maxima ubique reliquit superstitionis vestigia, præsertim *Romæ* & *Præneste*, ubi *Serapea Delubra*, & splendore summo exstructa, & apparatu prorsus *Ægyptio* administrata fuisse, in *Ocellis Minervalis interpretatione* sat superque ostendimus. Cur verò hoc *Serapidis* Numen tanta apud omnes esset in veneratione, in *Oepido* exposuimus, videlicet quia omnem felicitatem humanam ab eo pendere rebantur; hinc enim ubertatem camporum, feracitatem Telluris Nilo adscriptam, quem & *Osiridis* affluxum dicebant, emanare; ab hoc humane propaginis fecunditatem, bonorumque omnium affluentiam, originem habere supersticiosus sibi per-

Cultus Serapidis multum tum in toto Latio, tum Romæ potissimum incaluit.

Larium
Serapeo
appictorum
figuræ Æ-
gyptiacæ
& Hiero-
glyphicæ.

Ady: a Æ-
gyptiorum
per montem
cuniculis
perforatum
indicata.

suadebant : quæ summa rerum felicitas *Serapi*, qui cum *Osiri* idem est, adscripta, uti curiosiores *Romanos* mirum in modum allexit, ita quoque Ægyptiacam hanc superstitionem relictis patriis Diis, omni conatu promovendam censuere, sicuti in suprâ allegata *Obelisci expositione* docuimus, ad quam Lectorem remitto; sed & in hoc monumento *Serapeum* literâ D signatum verè *Serapidis* delubrum esse, hieroglyphica Larium, seu Penatum Ægyptiorum schemata, quæ præ foribus Templi depicta cernuntur, sat exponunt. Vides Accipitris, supremi apud Ægyptios Numinis symbolum, Accipitris, inquam, alis extensis, nec non superliminari portæ, quasi omnes vota persoluturos accipientis expressum. Intuere statuas Numinum præ foribus depictas, tutulis Ægyptiorum more conspicuis. Vides & montem vicinum, variis cuniculis & antris perforatum, in quibus arcaniorum mysteriorum sacra administrabant, & *Hieromantas* indè erumpentes, qui obvios viatores ad participandos *Serapidis* influxus invitantes, advenis spem felicitatis pollicentur, quos superstitionis ritus *Romanis* egregiè objicit *Tertullianus*: *Etiam circa ipsos Deos vestros, quæ decreverant patres vestri, iidem vos obsequentissimi rescidistis. Liberum patrem cum mysteris suis, quæ Consules Senatus auctoritate, non modò Vrbe, sed & universâ Italia eliminaverunt, Serapidem, Isidem, & Harpocratem cum suo Gynocéphalo, Capitolio suo prohibitos inferri, id est, curiâ Deorum pulsos, Piso & Gabinius Consules non utique Christiani, everfis eorum aris abdicaverunt turpium & otiosarum superstitionum monstra cohibentes; his vos restitutus summam majestatem contulistis.* De quibus amplius actum vide in *Obelisco Minervæ* ab *Alexandro VII*, Pont. Max. in foro *Minervæ* erecto. Fuit autem hoc *Serapeum*

à *C. Valerio Hermaisco* ab Ægyptiis instructo, adificatum, anno post *Christum* CLIX, uti ex inscriptione supra ex *Suaresio* adductâ patet. Cur verò *Serapidem* tanto honore dignum censuerint *Prænestini*, causa fuit varius eventus *Fortunæ*, quos *Serapis* in Ægypto præteritis temporibus monstrârat; in somnis enim apparens Numen varios *Fortunæ* eventus declarabat; hoc pacto *Basilidi* scribæ oculis orbo, à *Vespasiano* pristinae sanitati se restitutum iri revelabat; eisdem *Vespasiani* felices bellorum successus cum Templum solus introisset, prædixit; *Germanicum* verò *Cæsarem Apis* averfatus, mortem paulò post eventuram, *Ammiano* teste, prænuñciavit; & antequam à *Cæsare* caperetur *Alexandria*, mugitus ingentes, & miserabiles edidit *Apis*. Nihil igitur mirum est, superstitionis *Prænestinos Romanosque*, uti *Fortunam*, ita & *Serapidem* de futurarum rerum eventibus consuluisse. De reliquis Deorum, Dearumque Templis vide suprâ laudatissimum *Suaresium*, de *Antiquitatibus Prænestinis*.

Sequuntur modò expeditiones maritimæ in Monumento expressæ, in quibus consistit summa votorum, omnium eorum, qui in varias Mundi Regiones maritimas expeditiones suscipiebant. Qua de causâ *Pharus* in Templo *Fortunæ* constituta, in qua ignis accensus ab omnibus *Mare Tyrreum* navigantibus, simul ac spectabatur, tum mox depositis remis velisque demissis, *Deæ Prænestinae* quâ precibus, quâ votis, pro fortunato susceptarum expeditionum exitu supplicabant. Vides hæc omnia pulchrè musivo opere expressa. Aspice navim G literâ signatam, ubi primò vides, quomodò contra nociva tum fluminum, tum maris animalia decertant, cujusmodi ibidem subjecta vides, hippopotamos, Crocodilos, balenas,

Cur Serapis in causa apud omnes veneratio-
ne.

Eventum ex
Fortuna,
& Serapidis
oraculo.

Apis &
Serapis
idem.

Expeditiones
maritimæ
auspicio
Fortunæ
peractæ.

Pharus
Prænestina
in navium
solatium.

Ferocem
hippopotamum
conficiunt
Nau-
tæ.

balenas, & Delphinos sagittis suffixos. Audierant enim in *Nilo* potissimum hippopotamos & Crocodilos navigantibus infestos votis *Serapidi* factis in Nomo Crocodilopolitano non placari duntaxat, sed & cicurari. Quamvis etiam allegoricè per hujusmodi beluas gigantes fortitudinis homines, tyrannos crudelitatis immanes, uti supra indicavimus, intelligerent. Sequitur postea bos aratro alligatus, quem agricola instimulat, quo *Aegyptiorum* more votis conceptis felicem in agricultura successum sperabant. Sed quid tot armorum militum ante *Fortune Templum* turmæ? quid palma? quid delubra? quid ampullæ? quid coronæ? quid tot navigantium huc illucque transmeantium lintres? quid aviaria, colymbydræ, aræ, & similia, quæ in monumento depicta cernantur, sibi velint, explicandum restat.

Narrant Mythologi, in expeditionibus maritimis veteres ante omnia conceptis votis *Neptuno* supplicasse. Votorum verò in expeditionibus feliciter transactis compotes facti, & reduces depositis clypeis, veluti in pacem constitutos, coronas, & palmas, in victoriæ signum obtulisse; nam vela navium *Templo Fortune* appendebant, vina libabant. Quæ omnia pulchrè in hoc Monumento figuris artificiosa tessulati operis picturâ expressa cernuntur. Vides arcuatum opus S in volubilis rotæ formam extructum, cui *Fortuna* insidebat votis anceps, in cuius aditu *Neptunium* sedentem cum sceptro tridente, eique nautam supplicantem, tectum verò volucris confertum, quid aliud notat, quàm quod ex avium garritu, veluti auguria quædam de negotiis auspiciandis exercebant? Contemplare *adem Fortune* T velis nauticis subtensum, Delubrum V extructum, ampullam X vinis libandis constitutam. Vide Z ex delubro, militum pheretro onustorum, candelabrum portantium, processionem, in peractæ

victoriæ signum peragi solitam. Vides antro advolutos coronas urnæ sortium offerentes, in beneficiorum receptorum recognitionem. Vides mare plenum nautis lintribusque, tum ad expeditiones novas exeuntibus, & post partam victoriam redeuntibus vota soluturis. Vides aviarium I, quod in districtu *Templi Fortune* extruebatur, tum ad auguria exercenda, tum ad aves unicuique Numini consentaneas sacrificio destinatas. Quid autem balnea aliud notabant, nisi lustrationem, quam, antequam expeditionem inchoarent, lymphæ in balneo lotione peragebant. Vides tandem arcuatum illud opus P topiario artificio, sub quo choros agentes quid aliud notant, nisi quod in gratiarum actionem, prænancentes ludis, festivisque gaudiis animos *Fortune* sortibus suspensos, prospere postea peractis rebus, relaxarent. Sed nè quicquam solâ conjecturâ asseruisse videamur, jam dicta ex veterum authorum testimoniis confirmemus.

Diximus primò, arcuatum Delubrum A *Neptuno* sacrum esse, ad quod nautæ pro felici tumidi maris transmeatione supplices confluebant, verùm hoc *Neptuni* Delubrum esse, ipse *Neptunus* tridentifer unà cum nauta supplice sat demonstrat. Nam ut Mythologi volunt, *Neptunus* supremum tum maris, tum reliquorum humidorum, videlicet maris, fluminum, lacuumque, quæ per tridentem aptè designantur, dominium obtinet; quod humidum elementum, cum mirum in modum instabile sit, & sævissimis ventorum flatibus agitatum, tam sævas tempestatum procellas excitat, ut in cælum nunc undas extollere, nunc easdem in tartarum deprimere videatur; fremitu verò suo mugitum tauri, quem & ea de causa ipsi offerebant, exprimit, *fortune* variæ symbolum, siquidem fallax est mare, fallax *fortuna*, instabile mare, instabilis & *fortuna*, & uti Lucretius ait:

Singulorum imavium explicatio.

Quid balnea?

Topiariarum opus P quid?

Explicatio reliquarum figurarum.

Neptuni templum. cur Neptunus tridente instructus sit?

Quid arcuatum opus S? Neptuno & nauta conspicuum.

Ædis Fortune expositio.

Mugitum tauri fontem maris exprimit.

Non poterat quemquam placidi fallacia Ponti

Subdola pellere in fraudem ridentibus undis.

Undè Nautæ in ædem *Fortunæ* peractâ feliciter navigatione convolantes, vela *Templo* obtendentes, coronas & vina fundebant, quæ simpulum X notat. Sed hæc omnia ex variis authoribus collecta vide apud *Natalem Comitum* affatum descripta. Sed & de processione in *Dæ* faultricis honorem instituta, lege *Plutarchum, Boissardum*, aliosque de ritibus, & cerimoniis veterum scriptores. Processione peractâ in ludos & jocos vertebantur, sub arboribus topiario artificio intricatis, aliisque arborum umbris, Homero teste;

Processio.

Phæbeas iras placabant carmine Achivi,

Per totas luces pulcrum pœana canentes,

Cantantes Phœbum: huic mulcebant pectora cantus.

Atque hæc sunt, quæ de hoc nobili in *Prænestino Fortunæ Templo* etiamnum superstitute Monumento dicenda duximus. Quæ quidem ad eò in eo affabrè expressa sunt omnia, ut ulteriori interpretatione non indigeant; cum vel pictura ipsa, quid ea innuerint, facile se explicet. *Fortunæ* itaque veteres omnia adscribebant, tanquam eî, quæ varias mortalium sortes administraret. Sed ego cum omnia Divinâ providentiâ gubernari nôrim, nihil *Fortunæ* tribuendum esse sentio, sed nomen ipsum tributum fuisse *Fortunæ* putarim, ut à Divinâ potentiâ cogitatione, cum miseris vexantur, deducti in fictum nomen suas lamentationes & convicia, quæ levis, & stulta, cœca & iniqua vocaretur, conjicerent, cum causæ nescirentur, cur huic res adversæ ferè omnes evenirent, & illi contrâ nihil non ex sententia succederet. Novit solus Dominus sortium humanarum distributor justus, cur hunc paupertate & miseris premat istum honore & divitiis ferè ad sidera usque attollat; cur

Fortuna Christi fidelium Deus est, qui sua providentiâ, varias mortalium vices justis de causis vertit.

alios continuis infirmitatum procellis exerceat, alium robore virium muniat; cur alios Reges, principes, nobiles constituat, alios infimæ fortis esse permittat. Non sunt hæc *Fortunæ* ludibria, sed admirandæ & inscrutabili Divinæ providentiæ dispositioni adscribenda, qui mundum uti ex contrariis constituit, ita & hominum sortes varias, quas ipse disponit, esse voluit. Si enim omnes Reges, principes, nobiles, sapientes forent, mundum perire necesse esset. Non igitur potentes, & in altius dignitatis fastigium *Fortunæ* alis elevati, prosperitate tanquam *Fortunæ* propriis viribus acquisitâ glorientur, neque variis *Fortunæ* sinisterioris casibus oppressi, de prosperitate negata conclamatum esse putent; facile enim volubilis & lubrica *Fortunæ* rota, quos in altum evexerat, paulatim in imum, reliquis in altum evectis deprimit. Sunt hæc abscondita Dei judicia, sed iis nota, qui melioris vitæ statum Evangelicæ Doctrinæ veritate illustrati contemplantur, juxta illud Apostoli: omnes, qui piè vivere volunt in Christo Jesu, persecutionem patientur. Exaltatur impius, deprimitur justus: quare? quia ad beatæ immortalitatis gloriam consequendam Deus Opt. Max. juxta Filii sui prototypon, sine cruce & tribulatione patienter tolerata, magnum gloriæ pondus largiri non potest; potentes verò *Fortunâ*, & in hac vita omni bonorum terrenorum affluentia gaudentes, nisi eâ benè utantur, juxta veritatis pronunciatum, bonorum cælestium, felicitatisque æternæ uti extorres ita participes esse non possunt. Atque hæc beata eorum, qui *Christi* vestigia sequuntur, *Fortuna*, quæ non casu, & fortuito existit, sed ab æterno benignissimi conditoris nostri dispositione suis fidelibus destinata fuit; Veritas Evangelica utriusque *Fortunæ* jactu exemplo in *epulone* & *Lazaro* pulchre docet, ut proinde multo acceptius esse debeat sinistra *Fortunæ* fors homini *Christi* sectatori, quàm fluxa humanæ

Cur Deus permittat tot mala.

humanae beatitudinis opulentia, cum illa gaudium æternum, hæc sine fine duraturum supplicium suis sectatoribus polliceatur.

Præneste non *Fortunæ* tantummodo templum celebre fuisse narrant Auctores, sed & *Serapidis* vicinum *Fortunæ* fanum, ad normam sanctissimi *Ægyptiorum Serapei Alexandriæ* constructum. Verum qui etymon, originem, cultum, cerimonias, superstitiosasque observantias una cum hieroglyphicorum apparatu, qui ipsius statuae inscribatur, fusius nosse desiderat, is adeat *Oedipum*, nec non eam *Obelisci Pamphili* partem, quæ de *Ideis Hieroglyphicis* inscribitur, & una reliquos *Oedipi Tomos* consulat; & quidquid circa dicta desiderari poterit, uberrimè à nobis tractatum reperiet, ut proinde superfluum hic ea repetere ducamus. Hoc loco tantum apponere visum fuit Epigrammen Græcam, quæ teste *Suarefio*, ex quo descripsimus, in *Templo Annuntiæ*, vasi, quod aquæ lustrali servit, incisa legitur, à *Valerio* quodam *Hermæisco* literis majusculis, more veteribus solito inscripta, quam nos minusculis, sive currentibus exhibemus. Γ. Βαλέ-
 ε⊙ Ερμαίισ⊙ ἐποίησεν Σεραπέϊον
 Διὶ Ἡλίῳ μεγάλῳ Σεραπίδι καὶ τοῖς
 συννάοις θεοῖς. id est, C. Valerius Hermæiscus fecit Serapæum Deo Soli, magno Serapidi & Diis asseclis. Ex altera parte inscriptio continuatur hisce verbis latinis:

Domus C. Valerii Hermæisci, Templum Serapis, Schola Faustianiana fecit; Valerius Hermæiscus dedit. Idbus Dec. Barbato & Regulo Coss.

Constat autem ex *Fastis*, hosce Consulles fuisse anno ab Urbe condita 910. Similem huic inscriptionem in *Oedipo* & *Obelisco Pamphilio* unà cum hieroglyphicis exposuimus, quorum titulus, erat: συνθηρόνους τοῖς ἐν Αἰγυπτῶ θεοῖς Ἰσίας Ἀρχιερέως ἀνέθηκε. Fuisse & *Præneste* basilicas, & forum, statuis innume-

ris exornatum, parietinæ adhuc indicant. Hic *Verrius Flaccus* suam collocari statuam, ubi fastos marmoreo parieti incisos publicârat, erigi iussit. *Præneste* pariter statua loricata amicta togâ, capite velato, à *Manilio* erecta fuit hęc titulo; MANILIUS PRO MILITIBUS, QUI CASILINI IN PRÆSIDIO FUERINT, VOTUM VOVIT. Hic statua *L. Æliani*, quo veluti concive suo Polyhistore meritò gloriari potest:

L. ÆLIANO L. F.
 AN. PROVINCIALI
 EQUO P. ORNATO
 LUPERCO DESIG.
 HUIC ORDO DECURION.
 STATUAM DECREVIT
 L. ÆLIANUS VERECUNDUS
 HVSR L DDD.

Sunt & complures aliæ inscriptiones *Præneste* superstites, eorum, qui ob insignia gesta statuas meruerunt, quas vide apud *Suarefsum*. Et ut sub compendium rem contraham: *Præneste* semper à prima ejus origine ingentes vicissitudines rerum sustinuit. Nam sub *Herilo Sicanorum* Duce destructa, deinde paulatim instaurata, in coloniam cessit *Albanorum* Regum, à *Latino Sylvio* secundo Rege *Albanorum* & *Ascanii Posthumi* fratre, Duce; qua ad aliquot durante secula, & in sua felicitate perseverante, tandem 15 anno post *Albæ* excidium, ut hæc, ita cæteræ omnes triginta *Latinae* urbes *Albanorum* jurisdictioni subditæ, unà cum incolis in Romanum cesserunt imperium. Siquidem *Tarquinius Priscus* de *Latinis* priscis subjugatis *Romæ* triumphasse, à *Livio* docetur. Non multò tamen post, *Tarquinius Superbus* jam exactus, atque à Senatu Romano proscriptus, novis seditionibus excitatis, haud secus ac *Tarquinius Priscus* avus ejus, se Ducem *Latinorum* contra *Romanos* in Synodo *Ferentina* anno ab Urbe condita 255 constituit. Hinc *Sextus Tarchinius*, ut à *Lucretia* confensum extorqueret, sic eam affatus dicitur:

Inscriptio antiqua vasis, nunc aquæ lustrali servientis.

Antiquitas in Præneste monumenta.

Præneste vicissitudines.

Tarquinius ad Lucretiam verba.

tur: *Si feceris, imperabis mecum* Romanis, Latinis, Hetruscis. Anno verò ab Urb. Cond. 255, Coss. *T. Æbutio & P. Veturio*, *Fidene* obsessæ; *Cru- stumeria* capta, *Præneste* à Latinis & Ro-

manis descivit; conventu tamen *Ferentina* coacto, denuò contra Romanos à Latinis conclusum fuit. *Latini* qui scædus, nomina, & jusjurandum dederunt, fuerunt:

<i>Aricini,</i>	<i>Lavinîenses,</i>	<i>Scaplini,</i>
<i>Bovillani,</i>	<i>Lavicani,</i>	<i>Setini,</i>
<i>Boletani,</i>	<i>Nomentani,</i>	<i>Tellini,</i>
<i>Corani,</i>	<i>Norbani,</i>	<i>Tyburcini,</i>
<i>Cornetani,</i>	<i>Prænestini,</i>	<i>Tusculani,</i>
<i>Gabini,</i>	<i>Pedani,</i>	<i>Trebanii,</i>
<i>Laurentini,</i>	<i>Querquetulani,</i>	<i>Veliterni.</i>
<i>Laudivini,</i>	<i>Sutricani,</i>	

Latino-
rum contra
Romanos
expeditio.

Quorum omnium dux, caput & Rex erat *Ostavius Mamilius Tusculanus*, junctus socero suo *Tarquinio Superbo*, qui aliud non moliebatur, quàm ut ingenti comparato ex Latinis exercitu Romanos, capitales suos hostes, spe recuperandi Regni, adoriretur. sed ex prælio juxta Lacum Regillum infeliciter transfacto victi subjugatique, omni spe caput amplius erigendi exciderunt, pace ad 100 annos constituta. Sed anno urbis conditæ 369, rursus defecerunt *Prænestini* ex confederatione contra Romanos cum *Veliternis* inita, deinde cum *Volscis* auxiliariis copiis juncti *Satricum* expugnarunt, truculentam in captos exercere victoriam: sed bis iterumque unâ cum *Veliternis Volscisque Camillo* duce magna strage victi, anno Urb. Cond: 374. Romanis sese subdiderunt. Annis verò insequentibus *Prænestini*, dum urbem civilibus ardere factionibus, nullo exercitu ac duce instructam cognoscerent, agmine dere-

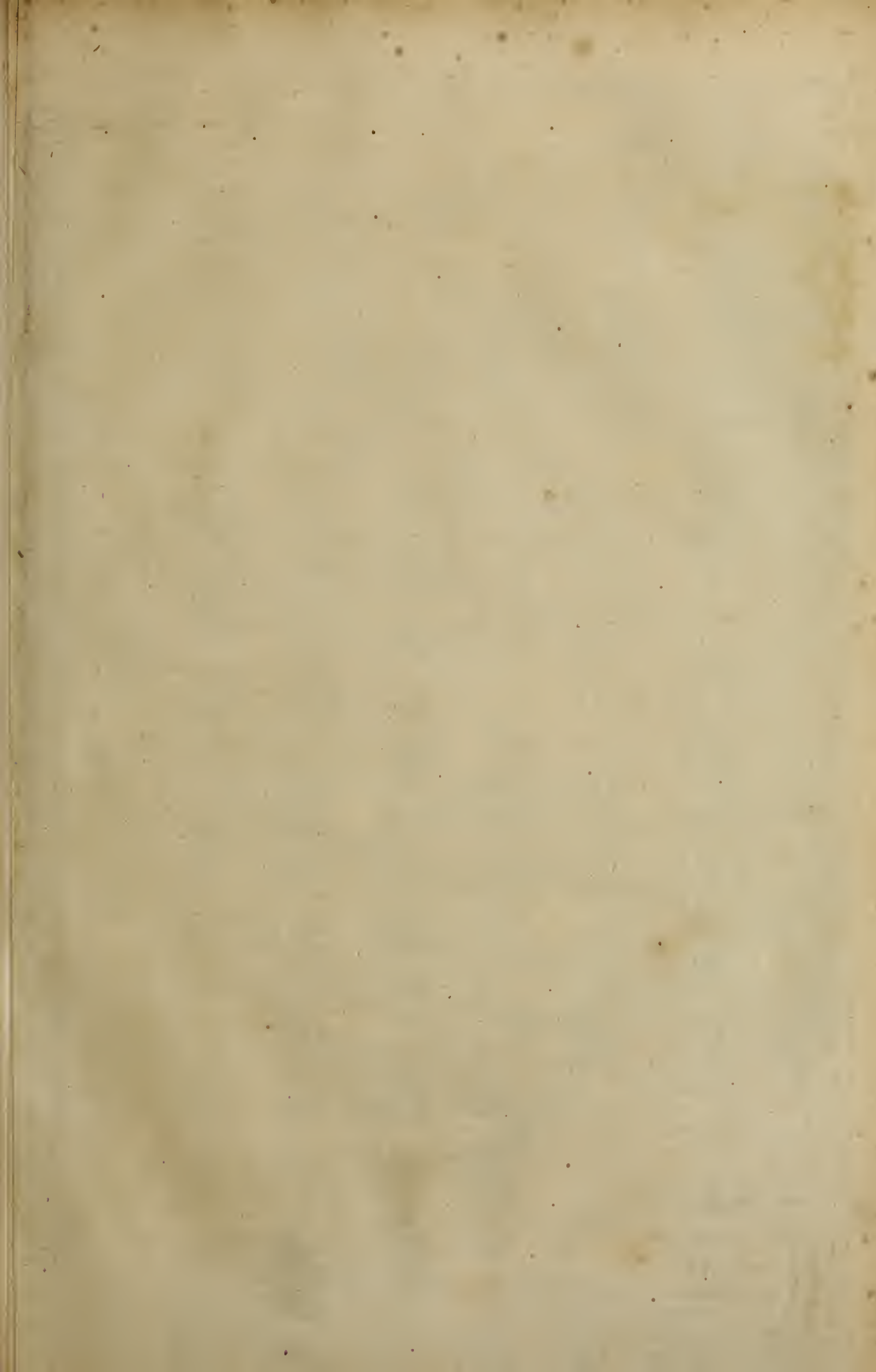
Varia
Prænesti-
norum
Fortuna.

penite facto pervaltatis protinus agris; ad portam Collinam suas copias immiserunt, magna Romanorum trepidatione, quo factum est, ut intestino bello dissipato, animis in unionem junctis, magna vi per Dictatorem *Cincinnatum Prænestinos* adorirentur, quorum vehementiæ impares urbe relicta ad fluvium *Alliam*, veluti locum Romanis ex solenni Gallorum victoria fatalem, castra locant. Sed *Romani T. Quintio* duce nil veriti inanem spem hostium tantâ in eos violentiâ ruerunt, ut primo statim assultu terga vertere, omnibus relictis, cogerentur, quos fugitivos insecuti *Romani*, novem primùm oppida jurisdictioni *Prænestinorum* subdita, deinde etiam *Prænesten* interceperunt, adeoque *Romani* reversi, simulacrum *Jovis*, qui ibidem colébatur, in triumpho delatum, in Capitolio inter cellam *Jovis* & *Minervæ* collocarunt, cum hac Epigraphe:

JUPPITER ATQUE DIVI OMNES HOC DEDE-
RUNT,
UT T. QUINTIUS DICTATOR OPPIDA IX CA-
PERET DIE XX.

Sed post decem ferè annos denuò rebellantes *Palestrini*, cervices paulò post submiserunt. Sed nescio quo *Martio* iis indito spiritu, jugum Romanorum tolerare nescii, anno Urb. Cond. 414. Pedum unâ cum *Tyburtinis* moven-

tes, ibi belli sedem contra Romanos constituerunt. Sed à *Lucio Furio Camillo* expugnati, agrisque spoliati, *Romani* in Capitolium abducti sunt. Et hoc pacto in fide Romanorum permanserunt: & cum contra *Hannibalem Pannonum* Ducem

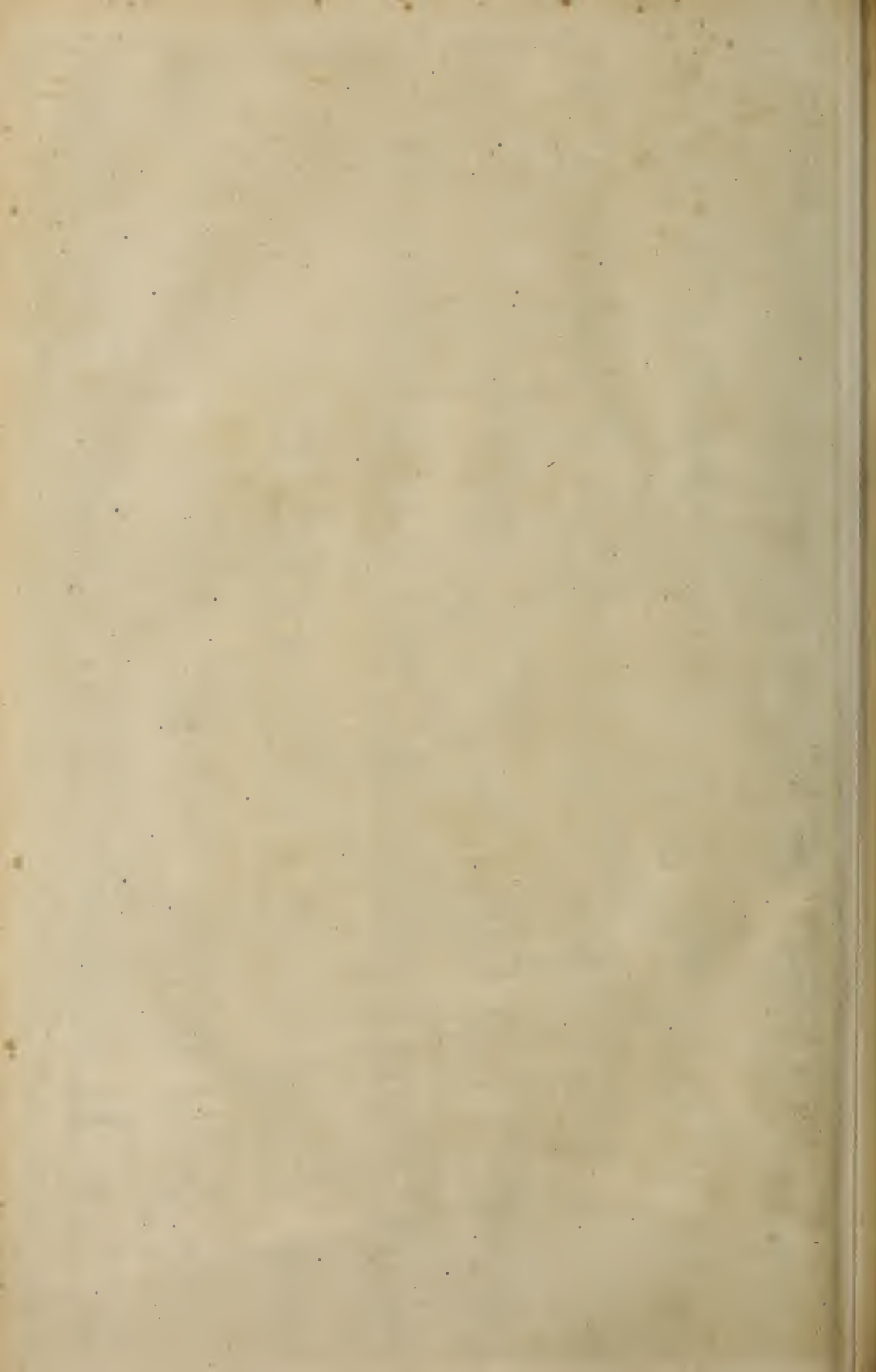

Locorum principium per literas descriptio.

A. T. S. Francisci P.P. Reformatorum	1. Palatium Maphiei Principis Barberini sub forma theatri ubi quondam Templum Fortunae numeris antiquissimum vestigijs conserbat.
B. Temp. Annunciate	2. Ubi olim Pharus in Navigantium Salutem exstructa.
C. T. S. Mariae in Trullo	3. Basilica Familiae iuxta Templum fortunae una cum foro S. Agap.
D. T. S. Caesary	4. Palatium Episcopale; ubi olim erat parmentum Musico opere elaboratum.
E. T. S. Rosaliae	5. Porta S. Francisci
F. T. S. Antonio P.P. Carmelitarum	6. Porta del Sole
G. T. S. Andreae monaster.	7. Porta S. Crucis
H. T. S. Agidy	8. Porta S. Martini
I. T. S. Agapiti Ecclesia Cathedralis	9. Porta Ulao
K. T. S. Hieronymi	10. Porta S. Caesary
L. T. S. Stephani	11. Porta S. Mariae
M. T. S. Mariae de Angelis monaster. Virg.	12. olim Piscinae Templ. Fortu.
N. T. S. Crucis P.P. Capuccin.	
O. T. S. Luciae	

PRÆNESTE
URBIS LATII
Vetusissima exactissima
descriptio.
Auth. Agapito Ber:
nardo pictore.

Ducem in *Casilino* obsessi ita fortiter se gessissent, ut desperatâ victoriâ Pœnus obsidionem tollere coactus fuerit, & municipio donati sunt, militibusque *Prænestinis* Senatus Romanus duplex stipendium, & quinquennis militia vacationem decrevit. Decurionum quoque munere honoratos *Prænestinos* ex inscriptionibus passim obvijs patet: numerabantur autem inter Decurio-

nes, Quæstores, Ædiles, Duumviri, Flamines, VI viri Augustales, Curatores annonæ, Curatores muneris publici, undè Decuriones populosæ Coloniae *Prænestinae* statuis decorabant. Inscriptionum ingentem congeriem vide apud *Suarezium*, quas summo studio & indefesso labore ex parietinis *Prænestinis* summo Reipublicæ Literariæ emolumento eruit.

CAPUT V,

De posteriorum temporum *Prænestinae* Urbis Statu.

Argumenta, quibus docetur, S. Petrum *Prænestinis* prædicasse, & templum condidisse.

Postquam S. Petrus Ecclesiam Romanam sat superque fundasset, non contentus tantosque se in infidelitatis tenebris natos educatosque ad verum fidei lumen reduxisse: sed & pro officio à Christo ipsi imposto, curam suam in univèrsam Mundum per 53 Episcopos, quos tanquam Vicarios suos divini verbi seminatores in omnes Mundi partes extendisse censendus est: quoniam enim *Prænestinos* urbi vicinos verbo divino recipiendo haud inidoneos cognoscebat, illuc in propria persona se contulisse, ibidemque *Prænestinae* Ecclesiae, prima fundamenta jecisse, *Prænestini* ex continuata traditione pro certo tenent, & Monasterium in extremo montis jugo unà cum Ecclesia Divo Petro sacra indicat; in quo teste Divo *Gregorio Magno*, à principio viros sanctitate & religione illustres ad suum usque tempus vixisse, miraque patrasse recitat. Certè ænea D. *Petri* statua in dicta ejusdem Divi Ecclesia, sedentis habitu, & pede ad osculum recipiendum protensio, ad quam *Christi* fideles capitibus submissis accedentes, eodem eam, quo & hodiè statuam illam S. *Petri* in Vaticana Ecclesia conspicuam venerantur, luculento indicio esse potest.

Verùm & quanta DEUS per viros Sanctos operatus sit, hîc visum est apponere unum ex miraculis, quod S.

Gregorius Magnus l. 3, c. 23, Dialog. recenset his verbis, & in dicto S. *Petri* monasterio contigisse ait: *Prænestinae* urbi mons præeninet, in quo B. *Petri* Apostoli monasterium situm est virorum Dei, quorum relatione adhuc in Monasterio positum (inquit eximius Doctor) audisse me contigit magnam hoc, quod narro miraculum, quod ejusdem Monasterii Monachi nosse se testabantur. In eo namque Monasterio fuit Pater vitæ venerabilis, qui quondam Monachum nutriens, usque ad reverendos provexit mores, eumque, cum in timore Domini videret excrevisse, in eodem sibi Monasterio tunc Presbyterum fecit ordinari, cui post ordinationem suam, quia non longè abesset ejus exitus per revelationem indicatus est. A prædicto autem patre Monasterii petiit, quatenus ei concederet, ut sibi sepulchrum pararet; cui ille respondit, ante te quidem ego moriturus sum, sed tamen vade, & sicut vis, prepara sepulchrum tuum: recessit igitur & preparavit. Cum non multo post duos dies senex pater, febre præventus, ad extrema pervenit, atque assistenti præbytero jusit dicens: in tuo sepulchro pone me, cumque ille diceret, scis, quia ego modo te sequiturus sum, utrosque capere non potest. Abbas protinus respondit dicens: ita fac, ut dixi, quia sepulchrum tuum ambos nos capit. Defunctus itaque est, atque in sepulchro eodem, quod sibi presbyter paraverat, positus, mox quoque & presbyterum corporis languor sequutus

Miraculum *Prænestinum* à S. *Gregorio* M. recitatum.

sequutus est, quo languore crescente citius presbyter vitam finivit; cumque ad sepulchrum, quod sibi ipsi paraverat, corpus illius fuisset à fratribus deportatum, aperto eodem sepulchro viderunt omnes, qui aderant, locum non esse, ubi poni potuisset, quia Corpus patris Monasterii, quod illic antea positum fuerat, omne illud sepulchrum tenebat. Cumque fratres, qui presbyteri corpus detulerant, factam sibi sepeliendi difficultatem viderent, unus eorum exclamavit dicens: O Pater, ubi est quod dixisti, quia sepulchrum illud ambo vos caperet; ad cuius vocem subito cunctis videntibus Abbatis corpus, quod illic antea positum fuerat, & supinum jacebat, sese vertit in latere, & vacantem sepulchri locum, ad sepeliendum Presbyteri corpus præbuit, & quia utroque locus ille caperet, sicut vidus promiserat, mortuus implevit.

Sancti
Prænestini
S. Agapi

Inter cetera tamen Ecclesiæ Prænestinæ Lumina maximè enituit S. Aga-

pitus, qui anno Christi 272, sub Aureliano Imperatore, præfide Antiochiano urbis præfesto, puer quindecim annorum, virili constantia Heroum quorumvis fortitudinem superavit, dum imperterrito animo Christi amore faucio, nullo non tormentorum genere superato, tandem gladio percussus martyrii coronam adeptus est, 15 Septembris: cujus vitam apud omnes, qui de Sanctorum vitis scripserunt, obviam reperies. Prædierunt & indè Sancta Herundo, quæ sanctissimam vitam in vasta Prænestinorum solitudine egit, diciturque habuisse duas discipulas, Redemptam & Romulam feminas sanctitate vitæ illustres, quarum corpora Tybur translata, in Templo S. Laurentii, tribus arculis inclusa requiescunt, de quibus in sequentibus de Tyburina Urbis antiquitatibus mentio fiet. Sed jam de Episcopis Prænestinis nonnihil dicamus.

cus & S.
Herundo.

CAPUT VI,

De Episcopis Prænestinis, ex Suaresio & Hughello.

Prænestini
Episcopi.

P

Rimus Prænestinæ Ecclesiæ Episcopus, quem Ecclesiasticæ Historiæ Scriptores memorant, fuit Felix, qui sedente Melchiade Pont: Max. condemnationi Ceciliani Donatistæ subscripsit.

Anno
Christi

313

Iannarius, sedente Hilario Pont: Max: Concilio Romano interfuit.

455

Romulus, interfuit concilio Romano à Symmacho Pont: Max: coacto, tempore quo Boëtius vivebat.

Maurus, cui contra calumniatores Pelagius Pont: Max: diploma dedit, cujus initium: Pelagius Mauro Episcopo Prænestino.

556

Sergius, quem indulto Monasterii S. Madardi in Gallia subscripsisse, ex actis S. Gregorii constat.

593

Proculus, decretis Romanæ Synodi habitæ Romæ coram tumba D. Petri, imperante Mauritio Augusto.

596

Majoranus, in Synodo Romana sub Martino I. Pont: Max: coactâ, contra Monothelitas subscripsit.

642

Stephanus, sub Agathone Pont: Max: ad profligandum Monothelitarum errorem subscripsit pariter.

680

Sergius, sub Gregorio II, Pont: Max: in Synodo Romana contra illicita matrimonia subscripsit, imperante Leone III.

701

Venantius, aut Valentius, Synodo Romanæ sub Zacharia Pont: Max: interfuit.

741

Gregorius, vel Georgius, diplomati Pauli I, Pont: Max: anno Constantini Cognomyni 16 subscripsit.

752

Atque

Pontifex
vi conse-
cratus, &
Episcopus
consecrans
vindicem
Dei manum
experti.

Atque hic fuit Episcopus, qui *Constantinum*, fratrem *Guidonis Nepeſine* Civitatis Ducis, magna militum vi in urbem irruptentis, minis tormentisque coactus, primò Laicum præmissa prima tonsura, cæterisque Ecclesiasticis gradibus in Episcopum, deindè etiam assententia Episcoporum *Albanensis* & *Portuensis* in Pontificem consecravit; sed hic uti in audita violentia Pontificatum obtinuit, ita vix anni exacto tempore infeliciter obiit; *Gregorius* verò divina indignationis manum ob indignam rei præstita operam mox expertus est. Nam uti *Anastasius* refert, non post multos dies, prodigiosa infirmitate oppressus, omnibus membris sideratis, dextra quoque consecrationis instrumento arefacta, vitam miserabiliter conclusit.

Stephanus, de quo nil memoratu dignum narratur. 771
Andreas, qui sedente *Stephano IV*, seu *V*, Pont: Max: vixit, & sub *Adriano I*
 Pont: Max: ad *Desiderium* Regem *Longobardorum* missus, Inter-
 amnes ut ab infestatione Romanæ Ecclesie cohiberet, pœnis etiam eis
 intentatis. 763
Ioannes, qui interfuit œcumenico Concilio Niceno septimo, sub *Adriano I*.
 Papa, cui & *Constantinus* cum *Irena Augusta* interfuerunt contra *Icono-*
machos. 787
Sifimius, Oecumenicæ Constantinopolitanæ Synodo subscripsit his verbis:
 Misericordiâ Dei, *S. Præneste* Ecclesie Episcopus. 800
Stephanus, interfuit consecrationi *S. Salvatoris de Aniana*, in *Agro Megalonenſi*. 804
Constantinus, interfuit Concilio Romano sub *Eugenio II*. 826

Saraceno-
rum furor.

Ab hoc sedes *Præneste* Ecclesie vacat, ob ingentes calamitates, quas & *Rome* & *Romanis regionibus* intulerant; *Saraceni*, qui repentina irruptione facta nec *Rome*, nec Templis parentes, in vastitatem cuncta redegerunt.

Theophylactus, qui conciliabulo Romano contra *Ioannem XII*. interfuit. 963
Stephanum, *Præneste* Ecclesie Episcopum, tabulæ *Sublacenses* ex quodam
 diplomate indicant. 988
Petrus, S. R. Ecclesie Cardinalis, & *Præneste* Episcopus, sedis Apostolica
 Bibliothecarius. 1000
Petrus II, à *Ioanne XIX* ad Cardinalitiam dignitatem, & *Præneste* Ec-
 clesie sedem evectus fuit. 1024
Ioannes, qui *Leone IX* sedente, Altaris *S. Agathæ* dedicationi *Rome* præfuit. 1048
Bernardus, ab eodem *Leone* suffectus. 1061
Bruno, *Prænest*: Episcopus. 1072
Leopardus, ab *Alexandro II* Papa in *Præneste* Ecclesie præfulem electus,
 alii 1077 alii anno, 1074
Vbertus, sedente *Gregorio VII* Papa dedicavit Altare *S. Andrea* in
 Ecclesia *S. Cecilia* *Rome*. legatione functus ad *Henricum V*. Imperatorem
 & *Agnetem Augustam*, religiosissimam *Henrici* matrem. 1080

Hugonis
Pseudo-pa-
pe schisma-
tici factio-
sique vita
& mors.

Hugo, variorum schismatum author, tempore *Gregorii VII*, qui à *Guiberto*
 Archiepiscopo *Ravennate* pseudopapa sub nomine *Clementis III* ad Car-
 dinalatum & *Præneste* Ecclesie sedem electus, contra *Vbertum* legiti-
 mum Episcopum, à *Nicolao II* damnatus est; quo defuncto, novum
 schisma orditus, quo *Cadaloum Pallavicinum Parmensem* Episcopum ad
 Pontificatum evehere conatus fuit, vivente adhuc legitimo Pontifice
Alexandro II, à quo & excommunicatus, ac deindè absolutus, denuò
 iterum iterumque defecit, donec *Wormaciam* profugus, novaque semper
 moliens,

- moliens, in contumacia & perduellione persistens, infelicem animam efflavit. 1098
- Bernardus*, Cardinalis & Episcopus, *Vbertum* legitimum *Prænestinae* Ecclesiae Episcopum fecutus. 1092
- Milo*, ab *Vrbano II* in *Prænestinae* Ecclesiae sedem euectus, qui *Paschalem II* Pont. Max. consecravat. 1096
- Berardus*, *Beneventanus*, à *Paschali II*, Pont. Max: *Prænestinae* Ecclesiae suffectus, ex legatione in Orientem redux *Rome* moritur. 1107
- Conradus*, Cardinalatum adeptus à *Paschale II*, Concilio *Quastallensi* interfuit. 1106
- Canonis
praeclara
vita &
mors.
Cono, sive *Cuno*, *Germanus*, ex Eremita Canonicus Regularis, deinde ob vitae sanctitatem à *Paschale II* ad Cardinalatum euectus, & *Prænestinae* Ecclesiae praefectus fuit, qui & *Hierosolymam*, profectus *Henricum V*, Ecclesiae perduellem, variis hinc inde tum in *Asia*, tum *Europa*, coactis conciliis excommunicavit. 1011
- Maximorum gestorum gloria celebris, tandem innumeris laboribus pro Ecclesia Dei perfunctus *Rome* obiit. 1122
- Guilielmus*, natione *Gallus*, à *Calisto II*, Pont. Max. Cardinalitia dignitate & infulis *Prænestinis* donatus, multis Conciliis interfuit, magnisque pro Ecclesia Dei gestis rebus clarus obiit, anno. 1140
- Stephanus
ex Monacho
Claravallensi
Episcopus,
vita sanctitate insignis.
Stephanus V. S. Bernardi discipulus, Monachus *Claravallensis*, ab *Innocentio II*, Pont. Max. promotus, vitae sanctitate claruit, de quo & Martyrologium *Gallicanum* ita dicit: *Pridie Idus Februarii Catalaunii* in *Campania S. Stephani* Episcopi & Confessoris, qui ex Monacho *Cisterciensi* ob egregia sanctitatis testimonia, ab *Innocentio II* Papa inter Ecclesiae Cardinales cooptatus, Episcopusque *Prænestinus* creatus, susceptam dignitatem miris virtutum ornamentis ampliavit, de quo & *Sarisberienfis*: *Quis non stupeat Episcopum Prænestinum, qui scrupulum conscientiae metuens à participatione bonorum communium abstinuit?* & in vita *S. Bernardi* dicitur, *Præneste* habuisse *Stephanum* totius gloriae virum; obiit. 1144
- S. Gurini
sanctus.
Gurinus, Ord: *Reg: S. Augustini*, successit *Stephano*, Sanctus Sancto, à *Lucio II*, Pont: Max: suffectus; Episcopatum *Papichensem* sibi oblatum repudiavit, & à *Lucio II* Utraque insula donatus, sanctissimè administravit Ecclesiam, undè miraculis clarus in numerum Sanctorum relatus est à *Pio V*, Pont: Max: Obiit *Præneste* in sepulchro *S. Agapiti* positus. 1559
- Iulius*, sedente *Adriano IV*, & fugiente *Alexandro III* rabiem *Friderici Barbarossae*, ipsi *Romanae urbis* administratio concessa fuit, quam & in tanta temporum perturbatione sapientissimè gubernavit, obiit. 1165
- Manfredus*, ab *Alexandro III* Utramque dignitatem assecutus, adfuit unus ex septem Cardinalibus, qui cum Pontifice *Alex:* abjuratori *Friderici* interfuit. 1177
- Benededus*, sive *Berneredus*, in *Manfredi* locum iisdem dignitatibus suffultum ab *Alexandro III* suffectus est, Ordinis *S. Bernardi*. 1181
- Paulus Sodalimus* è Canonicis *S. Mariae Majoris* Cardinalis, deinde Episcopus *Prænestinus* ab *Alexandro III* factus, tandem ad Pontificatum assumptus *Clemens III* dictus fuit. 1188
- Mainardus Gallus*, Monachus *Cisterciensis* à *Clemente III* Utraque dignitate donatus, eodem anno summo Pontificis mœrore è vivis excessit. 1188

Friderici
Barbarossæ
Imp: abju-
ratio facta
Venetiis.

Ioannes è Comitibus *Signie Anagninus*, post adeptam Cardinalitiam digni-
tatem *Præneste* Ecclesiæ præful, *Alexandri III* partes constanter de-
fendit, & unus fuit è septem Cardinalibus, qui abjuratori *Venetis* à *Fri-*
derico Barbarossa factæ interfuit.

1196

Primum au-
tem Ciri-
monia pul-
sandi Cam-
panulum ad
corpore
Dominici
veneratio-
nem.

Wido, seu *Quido de Parè*, Cisterciensis Monachus & Abbas, deindè Archie-
piscopus *Rhemensis*, postea à *Innocentio III* Cardinalis & Episcopus
Prænestinus creatus, multis præclarè gestis celebris, author fuit ejus ce-
rimonie, qua in Ecclesia Catholica ad elevationem *Dominici* cor-
poris & Sanguinis, & dum ad ægros deportatur, campanula pulsatur.
obiit peste *Gandavi*: *Cistercium* translatum corpus hoc Epitaphium me-
ruit:

1206

*Nobis donatus de culmine Pontificatus,
Rhenis translatus jacet hic vir Quido beatus.*

Quido, Papa Romanus à *Clem. III* factus Cardinalis, ab *Innocentio* Epi-
scopus *Prænestinus*, vitam omni laude dignam gessit, obiit.

1221

Quido ex Nobilibus *de Suintio*, *Orvietanus* regulus, ab *Innocentio III* Cardinalis
factus, ab *Honorio* verò *III* Episcopus *Prænestinus*.

1231

Iacobus Pecoraria, *Placentinus*, Monachus & Abbas *S. Vincentii*, & *Ana-*
stasii, ad *Aguas Salvias*, Ord: Cisterciens: post à *Gregorio IX* Cardinalis
Prænestinus, obiit

1244

Stephanus, *Hungarus*, Archiepiscopus *Strigoniensis*, ab *Innocentio IV* *Præ-*
nestine Ecclesiæ præfectus Cardinalis.

1251

Vicedominus de Vicedominis, *Placentinus*, Ord: Min: Archiepiscopus *Aquen-*
sis, dictus Cardinalis & Episcopus *Prænestinus*, sedente *Gregorio X.*
obiit *Viterbii*.

1276

Gerardus Cupalates, *Placentinus*, à *Nicolao III* Episcopus Cardinalis *Præn-*
estinus electus, obiit.

1279

Hieronymus Asulanus, Ord: Min: Generalis Minister, à *Martino IV* factus
Episcopus Cardinalis *Prænestinus*, & tandem ad Pontificatum assump-
tus, *Nicolaus IV* dictus est.

1288

Berardus de Berardis, à *Nicolao IV* electus Episcopus *Prænestinus*, obiit.

1291

Simon Beaulieu, *Gallus*, Monachus Cisterciens: Archiepiscopus *Bituricensis*,
electus Episcopus Cardinalis *Prænestinus* à *Celestino V*, obiit *Urbe veteri*.

1297

Theodoricus Reynerius, *Urbivetanus*, Archiepiscopus *Pisanus*, à *Bonifa-*
cio VIII electus in Episcopum & Cardinalem *Prænestinum*, obiit.

1306

Petrus de Anablay, *Gallus*, Archiepiscopus *Tholosanus*, *Gallie* consiliarius, à
Clemente V in Episcopum & Cardinalem *Prænestinum* electus *Avenione*
decessit.

1312

Guilielmus Mondagosus, *Gallus*, Archiepiscopus *Aquensis*, à *Clemente V*
Episcopus & Cardinalis *Prænestinus* eligitur: *Bonifacio VIII* in 6 *De-*
cretalium adjutor fuit, juris consultissimus, multisque operibus clarus,
decessit *Avenione* sub *Ioanne XXII*.

1328

Petrus de Prato, *Gallus* Episcopus *Regiensis*, mox *Aquensis*, à *Ioanne XXII*
Episcopus & Cardinalis *Prænestinus* electus fuit, variisque legationi-
bus functus *Avenione* decessit.

1361

Raymundus de Canilacho, quem alii *Deodatum* appellant, ex Canonico *Re-*
gulari Abbas *Conchensis*, deindè Episcopus *Florensis*, postea Archiepisco-
pus *Tholosanus*, ab *Innocentio VI* declaratus Episcopus & Cardinalis
Prænestinus, *Avenione* decessit.

1373

Simon de Langan, *Anglus*, Abbas *Westmonasteriensis*, Ord: *S. Benedicti*,

- Archiepiscopus *Cantuariensis* & Regni Cancellarius, à *Gregorio XI* factus est Episcopus Cardinalis Prænestinus, *Avenione* decessit. 1376
- Ioannes de Grosso*, Episcopus *Lemovicensis*, à *Gregorio XI* Episcopus & Cardinalis Prænestinus declaratur; hic cum Antipapæ *Clementis VII* partes contra *Urbanum VI* in *Gallia* promoveret, *Avenione* decessit, anno 1383
- Franciscus Pregnanus*, ex Archiepiscopo *Pisano* in Episcopum & Cardinalem Prænestinum ab *Urano VI* assumptus, *Parisis* decessit. 1483
- Antonius Cajetanus*, in Concilio *Pisano* ultrò concessit Ecclesiam Prænestinam *Vidoni*, ut ex pseudo-Cardinali legitimus efficeretur, ab *Alexandro* verò *V Portuensi* Ecclesiæ præfectus fuit, obiit *Avenione*. 1484
- Guido de Malefico*, *Gallus*, Episcopus *Lodevensis*, postea S. R. E. Cardinalis, beneficio *Gregorii XI* Qui cum duobus pseudo-Pontificibus summè semper favisset, tandem pœnitens facti, *Pisis* relicto schismate, cum sacro Senatu elegit Pontificem *Alexandrum V*, à quo & Episcopus Prænestinus factus, à *Ioanne* verò *XIII* in *Galliam* missus ob negotia gravissima, obiit *Parisis*. 1411
- Angelus de Anna*, *Neapolitanus*, Monachus *Camaldulensis* ab *Urano VI* electus Cardinalis, variis Legationibus functus *Rome* decessit. 1428
- Hugo Lusignanus*, Regis *Cypri* frater, Archiepiscopus *Nicosiæ*, à *Martino V* ad purpuram vocatus, ab *Eugenio IV* Prænestinus Episcopus, obiit in *Sabaudia*. 1452
- Ioannes* ex Comitibus *Tagliacotii*, *Neapolitanus*, *Tarentinus* Episcopus, ab *Eugenio IV* Cardinalatu donatus, *Prænestinae* Ecclesiæ præfuit, legationibus celebris, *Rome* obiit, in Ecclesia *S. Augustini* sepultus. 1449
- Georgius de Flisco*, ex *Lavanie* comitibus, Archiepiscopus *Genuensis*, à *Nicolaio V* Cardinalis & Episcopus Prænestinus factus, obiit Anno & die incerto.
- Ioannes de Turrecremata*, Ord: Prædic: Cardinalis *S. Sixti* & Episcopus Prænestinus, obiit *Rome*. 1455
- Philippus Calandrinus* è *Sarazana*, ex Cardinali Episcopus Prænestinus, à *Paulo II*. 1464
- Angelus*, Cardinalis *Capranica*, Episcopus Prænestinus cooptatus est, *Sixto IV* sedente, *Rome* obiit, sepultusque est ad *Minervam*. 1478
- Marcus Barbus*, *Venetus*, Cardinalis & Patriarcha *Aquilegiæ*, *Rome* obiit, ad *S. Marcum* sepultus. 1491
- Ioannes Balbes*, *Gallus*, Card: *S. Susannæ*, Episcopus Prænestinus à *Paulo II* factus, decessit *Rome* eodem anno, sepultus ad *S. Praxedem*. 1491
- Ioannes Michaël*, *Venetus*, Card: *S. Angeli*, *Pauli II* nepos, *Prænestinae* Ecclesiæ Episcopus, obiit *Rome*, ad *S. Marcellum* sepultus. 1503
- Hieronymus Bossus de Rùvere*, *Savonensis*, Card: *S. Cecilia* ab *Alexandro VI* factus Episcopus Prænestinus.
- Lawentius Cibo*, *Genuensis*, Cardinalem *Albanensem* junxit *Prænestinae* Ecclesiæ, obiit eodem anno. 1503
- Antoniotus Pallavicinus*, *Genuensis*, ab *Innocentio VIII* Cardinalis Ecclesiæ *Prænestinae* præfuit, obiit *Rome*, sepultus ad *S. Petrum*, cujus ossa deinde destructâ veteri Ecclesiâ, ad *S. Marianam de populo* translata fuerunt. 1507
- Ioannes Antonius de S. Georgio*, *Placentinus*, ex Episcopo Cardinali *Tusculano* Prænestinus electus est. 1507
- Guilielmus Brisfonetta*, *Gallus*, Episcopus *Macloniensis* ab *Alexandro VI* Cardinalis factus, Ecclesias *Tusculanam* & *Prænestinam* administravit, *Caroli*

Caroli VIII Regis Gallie Consiliarius, postquam à Julio II purpura spoliatus, à Leone X eadem iterum indutus esset, Narbonæ decessit.

1524

Marcus Vegerius, Savonensis, Ord: Min: à Julio II Cardinalis & Episcopus Prænestinus constitutus, obiit Romæ ad S. Mariam Transiberinam sepultus.

1516

Ioannes Serra, Hispanus, Archiepiscopus Arborensis, à Leone X Cardinalis & Episcopus Prænestinus, decessit Romæ, sepultus apud S. Iacobum Hispanicæ Nationis.

Franciscus, Card: Soderinus, ex Episcopo Albanensi Prænestinus factus.

Alexander, Card: Farnesius, ex Episcopo Cardinali Tusculano Prænestinus factus anno.

1523

Antonius, Card: de Monte, Episcopus Prænestinus.

1523

Petrus, Cardinalis Accoltus, Episcopus Prænestinus.

1524

Marcus Cornelius, Venetus, Prænestinus Episcopus, obiit Venetiis eodem anno.

1524

Laurentius, Card: Puccius, Florentinus, Episcopus Prænestinus; obiit Romæ sepultusque est in Minerva.

1531

Ioannes Piccolomineus, Card. ex Episcopo Prænestino Portuensis factus, eodem anno.

1531

Andreas de Valle, decessit Romæ in Ara Cali sepultus.

1583

Bonifacius, Card. Ferrerius.

Laurentius, Card: Campegius.

Antonius, Card: Sansederinus.

Ioannes Vincentius Caraffa.

Alexander, Card: Casarinus, Romæ decessit in Ara Cali sepultus.

1542

Franciscus Cornelius, Venetus, decessit Viterbii, corpore translato Venetias.

1543

Ioannes Maria de Monte, ex Prænestino Episcopo ad Pontificatum erectus, Iulius III nominari voluit.

1550

Borbonius, Gallus, regio sanguine prognatus, Parisiis obiit, sepultus in Ecclesia S. Dionysii.

1557

Franciscus, Card. Cefius.

Christophorus, Card: Madrutius, Tridentinus.

Otto, Cardinalis Truchses, Germanus, à Paulo III. promotus; qui Pisis sub Hugone Boncompagnon, qui postea pontificatum adeptus Gregorius XIII nominari voluit, jurisprudentiæ studuit, consilio, prudentia

admirabilis, Catholicæ Religionis in Germania contra Hæreticos maleus, Romæ obiit sepultusque in Ecclesia de Anima.

1573

Iulius, Card: Roboreus, decessit Romæ.

1578

Ioannes Antonius, Card: Sorbellonus.

Ioannes Franciscus Gambara, Romæ decessit, sepultusque Viterbii ad S. Mariam ad Quercum.

1583

M. Antonius Columna, Card. decessit Romæ.

1597

Ioannes Antonius Santorius, Card: decessit Romæ, sepultus in Sacello Ecclesiæ Lateranen: à se constructo.

1602

Alexander Medices, Florentinus, ad Pontificatum erectus nomen Leonis XI meruit.

Augustinus Valerius, Venetus, decessit Romæ.

1606

Ascanius, Card: Columna, Magnus Literatorum fautor, literarum & ipse scientissimus, sub Sixto V obiit Romæ.

1608

Antonius Maria, Gallus, Card: S. Laurentii in Lucina.

Greg: Petrochinus Montelperus, Ord: S. Aug: à Sixto V Card: effectus, obiit Romæ.

<i>Romæ sepultus ad S. Augustinum, in Sacello S. Monicæ.</i>	1612
<i>Benedictus, Card: Iustinianus.</i>	
<i>Franciscus, Maria Card: de Monte.</i>	
<i>Octavius, Card: Bandinus.</i>	
<i>Andreas, Cardinalis Perettus.</i>	
<i>Dominicus, Cardinalis Gymasius.</i>	
<i>Marcellus, Card: Lantes.</i>	
<i>Petrus Paulus Crescentius, Rom. Prænestinæ Ecclesiæ Episcopus.</i>	1629
<i>Quido Card: Bentivolius, Ferrariefis, cujus virtutes toti Orbi patent, decessit Romæ in conclavi post mortem Urbani VIII.</i>	1646

Antonius S. R.E. Cardinalis Barberinus; cui DEUS Opt: Max: ob ejus eximia merita longam vitam concedat.

Plura hoc loco jungi poterant. Ve-

rum cum illa Ill.^{mus} & Rev.^{mus} *Suaresius* quam amplissime in suis Prænestinis antiquitatibus profecutus sit. Lectorem eo remittimus.

P A R S IIII.

Regio LABICORUM, HERNICORUM,
aliorumque in meditullio LATII
oppidorum situs & origo.

C A P U T I.

Pedum, Gabij, Labici, cæteraque oppidâ.

Laticum
vel Labi-
cum pro-
miscue apud
Auctores
scripsum
reperitur.
Villa Gor-
dianorum.

N *Via Prænestina*, cujus *P. Martius* Curator erat, *Roma Præneste* ducebat, eratque frequentibus sepulchris celebris. Inter cætera verò *Villam Gordianorum* in ea sitam, quam sanè magnificentissimam fuisse *Iulius Capitolinus* refert, his verbis: *Domus Gordianorum* etiamnum extat, quam iste *Gordianus* pulcherrimè exornavit, & villa eorum *Via Prænestina* ducentas columnas in tetra stylo habens, quarum 50 *Carystia* seu marmore viridi, atque fluctibus concolori, 50 *Claudianæ*, 50 *Synnaedes*, candido marmore ac purpureis maculis interstincto, 50 *Numidicæ* pari mensura, in qua basilicæ centenariæ tres; cætera huic operi convenientia, & *Thermæ*, quales præter urbem & nunc, nusquam in orbe terrarum. Ubi nam verò hæc fuerit villa, cum eorum nullum vestigium super sit, difficile est conjecturare. Putant nonnulli eo in loco sitam fuisse, ubi modò *Villa Pamphiliorum*, vulgò *Torro nova*, spectandam se præbet, conjiciuntque ex columnis ibidem erutis, non exigui præti; putant etiam Columnas Ecclesiæ veteris *S. Ioannis Lateranensis* serpentine lapide conspicuas indè translatas fuisse, ad novæ Ecclesiæ fabricam. Fuisse autem ædificium splendidissimum, hinc patet, quod in quadro positum ducentis circum circa, à singulis lateribus 50, magni pretii & diversi generis marmorum columnis sustentatum fuerit. Hic alicubi quoque fuisse Ecclesiam *S. Ianuarii* ex *S. Gregorio Magno*

colligimus; sepulchrum quoque *Q. Attæ* in ea locat *Marassellus*.

Gabiorum situs.

G *Abiorum* situs hodierna die adhuc inter Auctores controversatur, adedò etiam vel primis seculis ejus vestigia perierant; in *Via* tamen *Prænestina Roman* inter & *Præneste* sitam fuisse, ex *Livio* & *Dionysio* patet, & ob bella cum *Romanis* gesta magnum sibi apud posteros nomen peperit; sed jam situm ejus inquiramus. *Appianus Civ: bell: l. 5. Γάβιοι πόλις ἐν μέσῳ Ρώμης τὴν Πρανήστειαν.* (*Gabii* urbs est media *Romam* inter & *Præneste*.) Cui *Strabo* subscribit: *Γάβιοι πόλις ἐν τῇ Πρανήστειν ὁδῷ κειμένη διέχουσα τὸ ἴσον τῆς Ρώμης τε ἔ Πρανήστειαν, ἀπὸ ἑκατὸν σταδίων.* id est, (*Gabii oppidum* in *Via Prænestina* jacens, æquo intervallo distat à *Roma* & *Præneste*, 100 ferè *stadiorum*, id est *utrimque*. Consentit *Dionysius* hisce verbis: *Oppidum erat, gentis Latinorum, & Albanorum Colonia, via Prænestina, centum stadiis à Roma distita, quam Gabios appellabant.* Cum itaque centum stadia, duodecim millia & 500 passus conficiant, *Præneste* verò 20 milliaribus *Româ* distet, rectè decem milliaribus à *Roma* & *Præneste* distitus locus, *Gabiorum oppidum* determinat. Quisnam verò hic locus fuerit, ex mensura modernorum milliariorum determinandum est. Nota tamen *Leætor*, milliaria veterum ferè duobus milliaribus nostratibus longiora esse, Undè

Magnificum ædificium.

Unde intervallum *Rome & Prænestes*, quod olim 23 millaribus, prout *Itinerar. Anton.* monstrat, olim distabat, hodiè non nisi 20 aut 21 millaribus distat.

Gabiorum
suum crude-
ratur.

Hinc alii putant, *Gabios* fuisse eodem loco, ubi hodiè nobile *Colonnensium Castrum*, vulgò *la Colonna*, monti impositum; alii ex ruderibus, uti *Cluverius*, colligunt, eodem loco fuisse, ubi hodiè *hospitium publicum* in *via Prænestina*, vulgò *l'osteria del Finocchio*, situm est; quod à nostra sententia non abludit, cum hoc *Roma & Præneste* tantum distet, quantum prædicti Authores dicunt, & ex ruderibus ingentibus, quæ ibidem sub terra fatifcente deteguntur, luculenter mihi patuit. Fuisse autem *Prisci Latii* unam, quam *Albani* semper præ ceteris coluerint; imò *Romulum & Remum*, post educationem ab *Acca Laurentia Faustuli* uxore factam, *Nunitorium Gabios* misisse, ibique secretò literis omnique liberali disciplina excultos fuisse *Dionysius*, *Plutarchus*, *Festus*, asserunt. *Dionys.* l. 4. his verbis eam describit: *Nunc equidem haud tota urbs habitatur, sed ea tantum pars, que ad viam frequentatur diversoriis; tunc enim populosa erat, & si qua alia ampla ac spatiosa; sicuti conjecturam facere licet ex ædificiorum ruinis passim existentibus & menium ambitu, que hodièque magna sui parte supersunt.* Ego sanè, quantum mihi laboriosissimis itineribus per *Latium* confectis, & ex *Dionysii* verbis collige-

re, licuit, dicerem profectò, septem à *Tusculo* milliariibus *via Tyburina*, non procul à *lacu Regillo* sitam fuisse, ubi modò visitur *hospitium*, vulgò *l'osteria del Finocchio*. Quantum *Tarquinius Superbus* ad *Gabiorum urbem* capiendam, irrito semper conatu, laboraverit, *Valerius Max.* scitè describit. Sed enim, quod senili *Tarquini* astutia conficere non licuit, juvenili *Sexti filii* miro caliditatis actu peractum fuit: hic enim iram in se patris concitans simulans ad *Gabios*, ceu ad asylum confugit, ubi postquam compositis blanditiis, fictæque benevolentia illicitis, omnium attractis animis, plurimum apud omnes autoritatis obtinisset, Patrem de re feliciter gerenda admonuit, qui in hortum introductum nuncium, dum altissima papaverum capita baculo decussisset, quid à filio vellet, veluti hieroglyphico quodam subobscurè indicavit, quod paulò post urbe expugnata, & Reipublicæ capitibus partim exilio mulctatis, partim capite plexis completum fuit. Circa hanc urbem *Galli* captà *Româ* cum omnem conatum deposuissent, eodemque se fuga recepissent, *Camilli* ductu auspicioque castris obtentis ad eò horrendam stragem perpeffi sunt, ut *Livio* testat, ne nuncius quidem tantæ cladis relictus fuerit; & ipsa tandem civilium bellorum sævitie ad eò interiiit, ut ubinam sita fuerit, ne vestigium quidem superfit.

Sexti filii
Tarquini
superbi
astutia
Gabiis.

Tarquinius papa-
vera decapit.

Gabiorum
urbis fundi-
um ex eia
nec vestigi-
um sui
reliquit.

CAPUT II,

Laticum, Pedum, Scapsia, Pupinia, &c: oppida veteris Latii.

Laticum.

Avicum, seu *Laticum*, *Gabiis* vetustate par, *Albanorum* pariter colonia, à quo & *Laticana via* celeberrima nomen obtinuit, in *via Prænestina* situm fuit, quinque millibus passuum ultra *Gabios*, eo in loco, ubi hodiè oppidum vulgò *Zagaruolo*, jurisdictioni *Principis Ludovisii* subditum, in colle specta-

Sibi eaque
olim ubi
hodie Za-
garolo.

tur, magnæque vetustatis rudera. inscriptionesque ibidem passim inventæ, affatim demonstrant, & *Strabo* id luculenter exponit, quamvis jam sua ætate dirutum. Nonnulli eo in loco, qui *Valmontone* dicitur, positum fuisse existimant; verum cum id omnium Authorum relationibus repugnet, maneat id eo in loco, ubi illud non sine urgentibus

urgentibus rationibus posuimus. *Lavicanis* cum bellis continuis Romanos mirè exagitassent, anno urbis condita 337 tandem oppidum illorum à Romano Dictatore militum ingenti corona circumdatum, scalisque captum, coloniam fecerunt, & 1500 eò missis Romanis jugera acceperunt, uti *Livius* refert.

Pedum. *Pedum*, antiquum Latinorum prisco- rum oppidum ob bella continua, quæ contra Romanos gesserunt, à *Scriptoribus Romanarum rerum* maximè celebratum fuit, in *Via Prænestina* situm suum habuit: ubinam verò, controversum est, nec res discerni potest, nisi ex distantia, quam ei *Authores & Tabule Itinerariæ* tribuunt. Certè inter *Tusculum*, *Tybur* & *Lavicum* medium locum tenuisse, ex *Dionysio* & *Livio* colligimus, qui eam urbi vicinam fuisse ajunt. Si- quidem *Livius*, ubi de *Marcio Coriolano* agit, ait eum devictis *Circejis*, transversis tramitibus in *Latium* transfessum, *Sabricum*, *Longulam*, *Pollustiam*, postea *Corbionem*, *Vitelliam*, *Trebbiam*, *Lavicos*, *Pedum* cepisse, castris ad fossas *Clælias* quinto ab urbe lapide distitas positis: cui consentiunt *Dionysius* & *Plutarchus*, qui *Labico* *Pedum* movisse *Coriolanum* dicunt. Cum enim *Pedum* quatuor milliariibus à fossa *Clælia* distitum versus *Lavicum* fuerit, fossam vero *Clæliam* quinque milliibus passuum Româ distitisse ex *Livio* jam didicerimus, certe eam novem milliarium intervallo præter propter remotam fuisse clarè patet. Tum præter eà locum *Tusculum* inter *Tyburque* medium obtinet. Ego re studiosa indagine inquisita dum omnia diligenter perlustro, tandem incidi in locum, quem hodiè *l' Osteria dell' Osa* vocat, jurisdictioni *Stroz- ziorum* subditum, quem *Osa fluvius* præterlabitur, qui ex lacu *Regillo* originem suam deducit, ad cujus ripas ingentia adhuc rudera spectantur, partim terrâ obruta, partim adhuc exititiis parietinis spectanda; atque hoc loco ego *Pedum* constituisse existimo, quasi in centro trianguli, quod

Pedi firmè inquiritur.

Tybur, *Tusculum*, & *Roma* situ suo conficiunt: quamvis *Cluverius* eo loco id constituisse velit, ubi modò oppidum *Gallicanum*: sed qui diligentius *Authores* interse comparaverit, videbit, id dici non posse, cum *Gallicanum* plus quam 15 milliariibus Româ distet. Hoc itaque oppidum multis variisque bellis à *Marcio Coriolano*, à *Gallis* deinde, *Tito Emilio Mamercino*, *Q. Publico Philone* Coss. aliisque exagitatum, tandem à *Camillo* Dictatore scalis appositis, unâ cum *Tyburtorum* & *Prænestinorumque* auxiliariibus copiis expugnatum fuit, uti ex *Fragmento* quodam *Fastorum Consularium* triumphantumque à *Ducibus Romanis* actorum, quod etiamnum in *capitolio* exstat, discimus, ubi sic legitur:

Pedum expugnatum.

L. FURIUS SP. F. M. N. CAMILLUS COS. DE PEDANEIS ET TIBURTIBUS AN. CDIV.

Scaptiam non procul à *Pedo* distitum, antiqui *Latii* à *Festo* & *Plinio* celebratum oppidum, eo in loco ponimus, quo hodiè *Villa Stroziorum* vulgò *Longherza*, proxima *Anieni* cernitur, quatuor à *Pedo* milliariibus distitum. Nam uti *Plinius* asserit, *Scaptia* tribus à nomine urbis *Scaptiæ* appellata, quam *Pedani* inhabitabant. In suburbano itaque *Pedi* agro constituisse, clarè patet.

Q Pupinia

Pupinia.

Pupinia oppidum, sive Pupiniensis ager, cujus frequens apud Authores mentio fit. In hoc *Decium* consulem ex *Hetruria* trajecto *Tybrī & Aniene*, ad rebellium *Hetruscorum* contra *Romam* machinas infringendas, confedisce scribit *Livius*: *Hannibalem* quoque ex *Hernicorum* agro in *Lavicanum*, & hinc *Tusculanum Gabiorumque agrum* discedentem, in *Agro Pupiniensi*, octo millium passuum à *Roma* intervallo, castra posuisse tradit; ex quibus clarè patet, hunc agrum ejusque oppidum alio loco conditum non fuisse, quàm eo in loco, ubi hodiè *Tusculum* euntibus, hospitium medio *Romam* inter *Tusculumque* intervallo situm est, & vicinè ruinæ urbis haud exiguæ etiamnum ostendunt; quamvis has ruinas veteris *Pupiniae* minimè esse putem; sed *urbis Lucullanae* à posteris conditæ, & postèa tempore *Friderici Barbarossæ* destructæ, parietinas consultius asseram: hoc enim oppidum, quod hodiè 6 mill: passuum *Româ* distat, olim octo, milliaribus hodiernis minoribus, distitisse ex *Livio* pauld ante citato collegimus; cum præterèa *Plinius* id circa *Tusculum*, id est, non procul indè remotum asserat, maximè nostram opinionem confirmat, id inter *Viam Latinam & Lavicanam* situm fuisse; indicioque haud obscuro est, macilentæ agri hujus uti olim ita hodiè, ob tophaceam, qua obtegitur, glebam sterilescentis constitutio. Nam uti *Varro* refert; In *Pupiniensi agro* neque arbores prolixas, neque vites feraces, neque stramenta videri crassa posse, neque ficum: quin & plantas, & arbores plerasque, & prata retorrída & muscosa esse; quæ itabilis *Columella* l. 8, c. 4, M. *Attilium Regulum Carthaginensium* Domitorem *Pupiniae* pestilentis simul & exilis agri cultorem fuisse, ut proindè *Valerio Maximo* referente *Attilius* demortuo villico, alium sibi submitti à senatu petierit, ne deserto agro, omne quoque ad alendam familiam suam subsidium deficeret. De cæteris oppidis *Latii* ad radices montium

Pupiniae olim situs.

Prænestinorum inter *Tybur & Prænesten* suo loco dicetur. Porrd à *Tusculo* progredientibus *via Latina*, primò, uti supra diximus cum de *Tusculano agro* tractarem, proxima occurrit *Roboraria*: hodiè locus est, vulgò *la Molara*, cujus ruderæ in colliculo adhuc videntur. Sequitur deindè *via Latina Algidus mons* unà cum oppido infra posito: hodiè locum hospitium occupat, vulgò *l' Osteria*, tribus milliaribus ultra *Roborariam*, *Dianæ templo* celebre. Sequitur postèa *Corbio Æquorum* oppidum, *Algidum Hortonæque* confœderatum, quæ egregiè sese semper contra *Romanos* gesserunt, donec tandem, *Dionysio Livioque* teste, ab *Horatio Pulvillo* Dictatore capta dirutaque fuere, anno Urb: Cond: 258. Ultra verò *Algidum* fuisse situm, ex dictis Authoribus patet: per hoc enim aditus patebat in *Algidum*. Dico itaque verisimile esse, hoc eodem loco fuisse, ubi hodiè oppidum spectatur, vulgò *Monfortino, Burghesiorum* jurisdictioni subditum: hoc enim vicinum fuit *Algido*, ab hoc non nisi tribus aut quatuor milliaribus distitum.

Roboraria.

Corbio.

Vitellie quoque & *Hortone* apud dictos Authores frequens fit mentio, quæ haud dubiè *Algido & Corbioni* vicina fuit, *Labicos* inter & *Corbionem* posita; hanc *Marcius Coriolanum Dionysio* teste cepisse, *Livius* author est, quem & menstroo spatio septem oppidis potitum citatus jam *Dionysius* refert; *Hortonam* verò magis à *Vitellia* versus montes *Prænestinos* declinasse colligitur. Sed hæc in mappa apertius explicantur. *Bolan* quoque oppidum *Æquorum* hîc vicinum fuisse, quod *Posthumus* tandem magnis cladibus suorum cepit, inter *Prænesten & Labicos* situm. Sed hæc & alia pleraque oppida à *Livio, Dionysio, & Plinio* memorata, jam eorum ætate nullo relicto vestigio interierant. Atque hæc de mediterraneis oppidis *Latii* præci sufficiant.

Vitellia & Hortona.

Bol.

Atque hæc sunt ferè loca præci *Latii* à *Tyburæ Circejum* usque nonnullius apud

apud Scriptores celebritatis ; in quo & à *Plinio* recensentur post dictos populos alii complurium oppidorum , quæ

neque ab aliis referuntur Authoribus , neq; ubi , aut quo loco constiterint , sciri potest. Sunt autem sequentia nomina :

Antiquorum Latii Populorum sedes incognitæ.

<i>Bitulum,</i>	<i>Cusuetani,</i>	<i>Ostulani,</i>
<i>Tifata,</i>	<i>Foretii,</i>	<i>Querquetulani,</i>
<i>Amiternum,</i>	<i>Hortenses,</i>	<i>Sifolenses,</i>
<i>Acieneses,</i>	<i>Manates,</i>	<i>Tutieneses,</i>
<i>Abolani,</i>	<i>Macrales,</i>	<i>Vrutellarii,</i>
<i>Bubetani,</i>	<i>Mutucomenses,</i>	<i>Velieneses,</i>
		<i>Venetulani.</i>

Adeoque concludit *Plinius* , ex antiquo *Latia* 53 populos sine ullis relictis vestigiis interuisse , nec suo tempore ulli eorum situm cognitum fuisse.

Causæ , ob quas sine ullo sui vestigio plurima loca devastate seculis lapsa latent.

Quæri itaque non immeritò potest , cur vel quomodò adeò perierint , ut nè vestigium sui relinquerent ? Illi respondeo , id multiplices ob causas accidisse. *Primò* ob bellorum civilium sævitiem , qua uti nulli rei parcitur , ita igne & gladio omnia paulatim consumpta fuerunt. *Secundò* , quia incolæ inter continuas bellorum molestias exagitati , cum quietem tutamque vitam se degere posse non viderent , relictis oppidis aliò se transtulerunt , vel ab ipsis *Romanis Romanam* abducti ibidem habitare permissi sunt , uti de *Albanis* , *Lanuviniis* , *Pedanis* , aliisque supra diximus. *Tertiò* , ob frequentiam pestilentia , quæ nullo non tempore *Latium* gravissimè ad interuersionem usque vexavit , qua urbes & oppida viduata , homines paulatim sibi ipsis in ultimum interitum viam stravere. Succesit hisce non habitatis pestilens & gravis aër , quo oppidorum ager oppressus , posteris omnem spem eorum incolendorum ademit , uti supra de locis maximè maritimis , *Ardea* , *Laurento* , *Lavinio* , *Ostia* aliisque diximus. Atque hæc ratio est , cur habitari cessarint. Quod verò sine vestigiis interierint , mirum alicui videri posset ; sed qui norit , quantas tempus edax rerum mutationes inducat , is non adeò mirabitur : est enim ita natura comparatum ingentibus molibus fabricarum , ut successu temporis ita mole sua subsideant , ut non dicam centum annorum spatio , sed decennio quic-

quam amplius appareat , molibus pondere suo terrenas glebas extrudentibus , uti in *Obeliscis Romanis* patuit , qui ab ultima eorum ruina sub *Gothis* facta usque ad *Sixtum V.* Pont : Max : 24 palmarum profunditate subsiderant. Accidit hisce , quod pluviis , imbribusque , agrorumque inundationibus madefacta rudera , arenis lutoque inveccto muscum paulatim progengerent , deindè herbas , postèa etiam varios frutices , virgultaque producant : quorum radicibus paulatim incrasscentibus instar cuneorum , saxa parietina in minutores semper minutioresq; partes diffindant , ac proindè successu temporis facilè integantur , aliundè advecctis glebis ; rursum cum quotannis foliis cadentibus nova terrenarum quiesciliarû soboles nascatur , certum est , horum incremento multorum annorum spatio terram adeò attolli , ut vix mòles ruderum amplius appareant , quod quotidiana me experientia docuit , in plerisque tum *Rome* , tum in suburbaniis oppidorum ruinis ; in quocunq; enim loco paulò profundius terram effoderis , statim , nõ modò rudera , sed & integras habitatio- nes reperies. Sed de hisce alibi fusius.

Temporũ , tempestatumque edacitas.

Volscorum oppida fuere , *Satricum* , *Corioli* , *Longula* , *Pollusca* ; ab *Aëquis* occupata , in meditullio *Latii* sita , de quibus in præcedentibus ; duo verò oppida *Vorrugo* & *Echetra* ; hæc in *Hernicorum* agro inter *Ferentinum* & *Signinam* in montibus constitit : illa huic proxima , *Antena Volscorum* oppidum pariter in montibus. De reliquis oppidis *Volscorum* amplissime in *Agri Pontini* descriptione agetur.

Volscorum oppida.

De Agro, seu Regione Hernicorum.

Hernico-
rum Ety-
mon ac
sedes.

Hernici à locis scopulosis saxosisque, quæ passim incolebant, appellationis suæ etymon fortiti sunt : est enim juxta linguam *Marsorum Hernia* nil aliud, quàm saxum; quamvis alii dicant, hoc nomen habuisse à Capitano quodam *Pelasorum* nomine *Hernico*; & quamvis hi populi inter veteres *Latinos* non fuerint computati, quia tamen statim à principio jugo *Romanorum* subditi fuerunt, *Latio* latè sumpto jure belli accesserunt; comprehenditque omnes illos populos, qui *Prænestinorum Albanorumque montium* dorso utrimque ad *Lirim* usque fluvium inhabitabant; quos inter populos præcipuè celebres fuerunt *Anagnini, Ferentini, Frusinate, Verulani, Alatrini*, qui multo tempore atrocissima cum *Romanis* bella gesserunt, de quibus vide *Livium, Dionysium* aliosque.

Anagnia.

Anagnia non antiquitate minus, quàm rebus gestis celebre *Hernicorum* oppidum est; *Virgilius* à fertilitate eam commendat, cum dicit:

Hernica saxa colunt, quos dives Anagnia pascit.

Cui subscribit *Silius l. 8.*

Quis p. pinguis sulcans Anagnia glebis.

Et *l. 12. Frugiferis gaudens Anagnia glebis.*

M. Antonio numismata.

Hac in Urbe *M. Antonius*, postquam repudiata *Fulvia Augusti* sorore *Cleopatram* duxisset in uxorem, numisma ejus honori consecratum cudit: variis etiam prodigiis apud *Livium* celebris habetur, quem vide; adeò ut non tantùm *Romani Imperii* gliscente magnificentia, summo in honore surit, sed & decrescente ea ob præclarissimorum virorum indè prodeuntium gesta, ingens nullo non tempore famæ celebritatisque incrementum sumpserit. Ex hac enim quatuor orti sunt summi Ponti-

Anagnia virorum illustrium patria.

fices: *Innocentius III, Gregorius IX, Alexander IV, & Bonifacius VIII. Innocentius* quidem *III*, uti & *Gregorius IX*, ejus nepos, ex nobilissima juxta atque antiquissima Familia Comitum, vulgò de *Conti*, originem traxerunt. *Gregorius IX* prudentia & literis clarus Decretalium author fuit, quæ ex variis literis & constitutionibus Pontificum diversorum conciliorumque sententiis constituebantur; Apotheoseos honore affecit Reate *S. Dominicum* ord. Prædicatorum Fundatorem, & *S. Elisabetham Thuringiæ* principem inter Sanctos relatos. *Alexander IV* Pontifex similibus virtutum ornamentis insignitur ab Ecclesiasticæ historiæ Scriptoribus. *Bonifacius VIII*, ex nobili *Cajetanorum* Ducum familia, primus Annum Jubilæum anno quovis centesimo instituit ac celebravit anno 1300. quem ritum posteris mandavit centesimo quoque anno antiquæ legis imitatione servari; Sextum Decretalium Librum ope *Divi Magellani* composuit; tandè à suis propriis concivibus *Anagniæ* patria sua captus consignatusque in manus *Sciarræ Columnæ* inimici sui mortalis, *Romanque* redux post captivitatem in *Castro S. Angeli* fatiis cessit. Præter complures Cardinales Episcopos sine numero habuit; hodiè quasi deferta jacet, & partim peste, partim civilium cædium trulentia ad nihilum quasi reducta: cujus causam dicere rogati indigenæ respondent, ultròque fatentur, post actionem indignam, qua *Bonifacium VIII Christi* Vicarium in manus inimicorum injustè tradiderunt, justo DEI judicio, omni maledictionis genere se percussos fuisse: jam enim annonæ caritate, pestis pedisset, nunc incendiis, modò intestinis urbis dissidiis, sanguine multorum contaminatis, civitas mirum in modum ad usque integrarum familiarum extir-

S. Dominicus & S. Elisabetha à Gregorio IX, inter Divos relati.

Bonifacius VIII Jubilæi author.

Pontifici incarcerati mors.

Anagnia cur prope modum deferta.

extirpationem afflicta, nunquam in pristinum dignitatis statum se reducere potuit. Undè peccatum Antecessorum suorum, in *Bonifacium VIII* commissum, tantorum malorum causam considerantes, ut DEUM propitium redderent, à *Clemente VIII* peccati commissi absolutionem petiisse, eamque obtinuisse dicuntur; ut vel hinc pateat, quantoperè DEUS puniat eos, qui temeraria mente *Christo Domini*, sacerdotibusque DEO consecratis, maxime autem Vicario ejus in terris violentas manus imponunt. Certè in nulla historia legitur, tales vindices DEI manus evasisse.

Nolite tangere unctos meos.

Tofani fluvii mirabilis natura.

Est urbi huic vicinus fons à *Plinio* oppidò celebratus, *Tofanus* nomine, cujus fluxus hyberno tempore sistitur, activo, copioso aquarum profluvio exundat, flumenque efficit, quod in *Lirim* se exonerat, de quo de rebus physicis *Latii* infra fusius agemus.

Ferentinum.

Intervallo verò quinque millium passuum *Anagnia*, in colle se spectandum præbet nobile olim *Hernicorum oppidum Ferentinum*, vulgò *Ferentino*, de quo multis in locis *Strabo*, *Dionysius*, *Livius*, *Antoninus*, *Ptolomeus*, tanquam de prisco *Hernicorum oppido* crebram mentionem faciunt. Indigenas primò *Romanorum* jugo *Tullium Hostilium* tertium *Romanorum* Regem subjecisse tradunt scriptores, qui tamen jugo excusso propriis legibus vivere maluerunt, quam *Romanorum* civium numero adscribi.

Portenta, que Fru-
none contigunt.

Sequitur *Ferentinum Frusino Hernicorum* urbs celebris, gravia bella gessit cum *Romanis*. In hac *Livio* teste l. 27, prodigiosæ magnitudinis infans natus dicitur; agnus quoque cum capite porcino: posterioribus verò temporibus, duorum ortu Pontificum magnam famam acquisivit, scilicet *Hormista* & *Sylverii*. Non procul hinc *Verule* in monte sit obvium oppidum, una ex prisca *Hernicorum urbibus*, passim apud Authores veteres celebratum; magnam famam illi peperit *Aeneas Philonardus* à

Verulæ.

Paulo III ex Episcopo patriæ suæ ad Cardinalitiam dignitatem assumptus, rerum gestarum gloriâ clarus, summus semper Literatorum fautor.

Huic vicinum occurrit *Castrum Fumanum*, nomen carceris *Celestini V Pont: Max:* qui prius *Petrus Maronus* appellabatur, meruit; hic ex *Eremitica* vita, quam in *monte Maiella* sanctitate plenam agebat, *Perusius* à duodecim Cardinalibus in Conclavi, ad Pontificatum *Caroli IV Regis Neapolitani* favore, assumptus, *Aquila* mitræ solennia obivit, ubi rei novæ miraculo ducenta ferè hominum millia spectatum convenère; sed vir optimus & sanctissimus magis solitudini natus, quàm rebus agendis, à *Benedicto Cajetano* Cardinali persuasus, qui postea *Bonifacius VIII*, ejusque successor fuit, sese Pontificatu mense sexto *Neapoli* abdicavit, verùm cum postea etiam totum ferè mundum sanctitatis opinionè motum post se traheret; Pontifex *Bonifacius* Schisma prævertens, captum in custodiam *Fumani* intrusit, ubi sanctissimè obiit; *Clemens* verò *V* eundem ob merita, summamque vitæ sanctitatem ac patientiæ incredibile documentum, in sanctorum numerum *Lugduni* retulit.

Castrum Fumanum Carcer S. Celestini Papæ, ejusque vita ac mors.

Alatrium hinc tenditur antiquissimum *Hernicorum oppidum*, monti impositum; de quo, cum confæderati essent *Anagninis*, *Ferentinis*, *Frusinatis*, *Verulanis*, & *Alatrensibus* contra *Romanos*, frequentem mentionem faciunt supracitati Authores. Ex altera verò montium *Tusculanorum* catena in *Hernicorum* agrum longè extensa, occurrit primùm à *Tusculo* oppidum *Monfortinum*, quod nos veterem *Corbionem* supra diximus; hoc sequitur *Signia* quondam celeberrima urbs, & hodiè etiamnum Episcopatu illustris; quam ortu suo summè illustravit *Vitalianus Pont: Max:* Cantus *Romanæ Ecclesiæ* organorumque institutor; Item *Laurentius Grana* Episcopus hujus loci, omni virtutum genere clarus, orator sui temporis faciliè primus, adeoque

Alatrium.

Montfortinum.

Signia patria Vitaliani Pontifici, qui primus Psalmodym instituit.

Memoria
suspenda
Laurentii
Granae.

Vinum
Signinum
laudabile.

tenaci memoria præditus, ut quicquid
legisset, id ex memoria depromptum
iisdem verbis referret. Vinum quoque
Signinum multum celebrari à *Strabone*
& *Plinio* legimus, vi adstringente cum-
primis præditum : undè *Martialis* :

Potabis liquidum Signina morantia
ventrem

Ne nimium sistant, sit tibi parca
sitis.

Atque hæc de *Hernicis* pauca suffi-
ciant.

LATII PRISCI

LIBER III.

De Antiquitate TYBURTINÆ URBIS,
 & summa veteris magnificentiæ, quæ in
 villarum ruderibus adhuc in toto Ter-
 ritorio deteguntur, varietate,
 & multitudine.

P R Æ F A T I O.

Inter cæteras Prisci Latii urbes, quas multorum anno-
 rum curriculis, summo studio explorare contendi, nullam
 certè, in qua tot ac tanta veteris magnificentiæ indicia
 spectanda se offerunt, quàm in Urbe Tyburtina, me
 offendiſſe fateor, ut proindè eam paulò ampliùs diffuſiùs-
 que, quàm cæteras, hoc loco describendam cenſuerim. Sive
 enim ejus antiquitatem, quâ Romam conditam 461 annis, Dionysio
 teſte ſuperat; ſive loci ad relaxandos animos potentium à ſeculo virorum
 ſpectemus, reperiemus, nullum ferè ex Regibus, Conſulibus, Cæſaribusque
 Romanis fuiſſe, qui non, ſi quandoque ab ingentium curarum ſollicitudi-
 nibus, negotiorumque Imperii mole, diverticula quærerent, illa Tybure,
 veluti in opportuno loco, & amenitate conferto conſtitueret. Sed ut rei
 veritas luculentius pateat, de ſingulis ordine, ab ejuſdem primæva origine,
 uſque ad ultima præſentis ſeculi tempora dicemus. Valete Tyburtini &
 plaudite.

P A R S I,

CAPUT I,

De Origine Urbis Tyburtinæ.

Onstat teste *Dionysio Halicarnassæo*, Gentem *αὐτῆς θοῖα, παλαιῶτατον*, id est, *primevos* post diluuium homines *Priscum Latium* incoluisse, quos nos *Ianigenas*, Græci Scriptores, *Sicanos* appellant, corrupto utique ex lingua Chaldaica, qua prisci mortalium homines post diluuium, dum in varias mundi oras, ad novas colonias fundandas dispersi, adhuc utebantur, derivato vocabulo. Siquidem *שניני Segani*, à quo *Sicani* vox non multum abludit, in *Chaldeo* idem est, ac populorum *Ductores*, uti in operis hujus principio, & *Hetruria* nostra quam amplissimè deduximus. Hi *Sicani* in *Latio* prisco post multiplices viarum errores, in *Tyburino colle*, sive aquarum abundantia, sive uberimi agri fertilitate allecti, oppido, quod *Siculum* vocabant, exstructo constitierunt. Ita *Dionysius* *παρ' οἷς ἐπὶ καὶ αἰς τῆδε χρόνῳ μέρῳ τὴν πόλιν ὀνομάζεται Σικελιῶν*. Et quod oppidum hodiè *Siciliano* dicitur, pariter ab iis conditum fuisse, complures Authores haud incongruè conjecturâ asserunt. Hi *Sicani* itaque in pace & tranquillitate bonis terræ fruentes, derepentè à *Pelasgis*, qui unâ cum *Aboriginibus* in *Reatino Agro* recens ex *Græcia* profugis sedem suam constituerant, violentia armorum in vasi, paucis exceptis, toto *Latio* cedere coacti, in *Trinacriam*, quæ postea ab iis *Sicania* dicta fuit, sese contulerunt. De quibus quia in prima hujus operis parte uberius disseruimus, eo Lectorem remitto.

Sicanorum
Etyimol
Hebræam.

Siculum.

Trinacria.

Notæ po-
pularum
Coloniarum.

Haud multò post alia *Græcorum* classis in eam *Italiae* partem appulit, uti *Dionysius* ait, sexaginta ferè annis ante bellum Trojanum, profecta à

Pallantio Urbe *Arcadiæ*. Eam *Coloniæ* deduxit *Euander*, *Mercurii* & *Themidis*, quam & *Romani* *Carmentam* vocabant, filius: classem ducebat *Catillus Amphiarai* filius. Hi ex *Ionii Maris* portu, ad quem appulerant, per longas viarum ambages, tandem in *Latio*, ad collem, quem à *Pallantio Arcadiæ* urbe, *Pallantium*, *Latini* postea *Palatinum montem*, prima *Romane Urbis* incunabula, dixerunt, constitierunt. Hinc *Catillus* castra sua movens, ad 16 lapidem versus montem, ibidem cum *Aboriginibus*, & paucis *Sicanorum* reliquiis degens, tres filios procreavit, *Tyburturnum Catillum*, & *Coracem*, qui congruam ætatem nacti unâ ibidem civitatem condidere, quam à majoris fratris nomine *Tyburto*, *Tyburturnum* nominarunt. *Corax* verò & *Catillus* relicta curâ civitatis conditæ, aliis intenti, *Coram* in *Volscorum* Regione condidit; ita *Solinus* c. 8. *Tybur* *Catillus* condidit *præfectus Classis* *Euandreae*; *Catillus enim Amphiarai filius*, post prodigiosum patris apud *Thebas* interitum, *Oeclei avi jussu* tres liberos in *Italia* procreavit, *Tyburturnum*, *Coram*, *Catillum*, qui depulsis ex oppido *Siciliæ* veteribus *Sicanis* à nomine *Tyburti fratris natu maximi urbem* vocarunt. Contigerunt hæc triginta annis post adventum *Catilli Majoris* in *Latium* cum *Evandro*, totidemque annis ante *Ilii* excidium, quemadmodum ex prædictis patet. *Tybur* igitur nomen suum obtinuit 460 annis, sive quod idem est, 17 ætatibus ante bellum Trojanum, dando singulis ætatibus, juxta mentem *Dionysii* 27 annos. Nam *Catillum* in *Latium* venisse 60 ann. ante bellum Trojanum, supra ostendimus: *Roma* verò condita post *Ilium* expugnatum 432 annos computat; teste *Dionysio*. Post *Ilium* captum 432 annos *Albani*

Tyburti
conditores.

Tyburti
Antiquitas
Chronologicè
ostenditur.

*Albani Romuli & Remi ductu coloni-
am miserunt Romam anno 1 Olymp.
7. A Troje verò excidio usque ad 1
Olymp. numerantur 406 anni, qui-
bus juncti 30, qui à 1 Olympiade ad
7 usque effluerunt, idem annorum
spatium prodit 437. hisce si junxeris 60
annos ante Troje expugnationem, ha-
bebis summam annorum 467 ante
foundationem Romæ, quo hæc facta
sunt, anno videlicet 3736 post Crea-
tionem Mundi, qui incidit in annos
Iairi Judicis de Tribu Manassè, juxta
Eusebii computum, & ann. 1213 ante
Christum. Verùm ut hic annorum com-
putus, qui mirum in modum inter Au-
thores discrepat, decidatur; sciendum
est, varias ex Græcia in Italiam fuisse ex-
peditiones, quæ tamen omnes ab uno
Pelafgo originem suam trahunt, quem
& ego alium non fuisse dico, quàm ex
Phalec Heברי filio, cujus copiosa pro-
genies post turris linguarumque confu-
sionem in vicinam Peninsulam, quam
posteri Peloponnesum appellarunt, novas
fundatura colonias, penetravit, in qua
ex dicta Phaleci progenie, Pelafgus no-
men proavi sui retinens Phalagicam
fundavit gentem; hoc pacto, quo Dio-
nysius refert, phelafgus primus Pelopon-*

*nesi Dux & habitator, filium habuit no-
mine Lycaonem, & hic duos filios, quo-
rum prior & natu major Nyctrinus pa-
ternam imperium administravit; alter
nomine Oenotros relicto fratri imperio
primus in Italiam expeditionem movit,
undè & ab eo Oenotria dicta fuit. Post
centum circiter & 86 annos Pelafgi ex
Peloponneso pulsus in Thesaliam &
Hæmoniam concesserunt, ibidemque per
quinque etates commorati per Lelegas de-
nuò abacti, expeditione in Italiam mota
primum ad ostium Padi constiterunt; de-
indè iter suum, quo eos fortuna ferebat,
prosecuti, per Umbros in Reatinum A-
grum concesserunt, ubi Aboriginibus,
qui & ipsi à Janigenis orti, se conjun-
gentes, unanimi conspiratione Siculos,
quos & Sicanos appellant, qui toti Sabi-
norum & Latio ultra citraque Anic-
nem dominabantur, adorti eos sedibus
suis pulsos exulare cogerunt. Hisce igitur
postea in secunda expeditione Græco-
rum Arcadica Catillus, recens ex Græ-
cia Evandrea Classis præfectus, se con-
jungens, ibidem tres filios genuit, Tybur-
tum, Coracem, & Catillum, qui novam
in colle à Anienem civitatem condide-
rant, eandem à majori natu fratre Ty-
burte appellantes.*

*Vicissitu-
dines quæ
subitæ Ita-
lia à novis
novisque
semper ce-
lonis.*

*Auſtorum
disconve-
nientia.*

*Græcorum
expeditio-
nes in Ita-
liam.*

*Colonie à
Phalec
Heברי filio
deductæ.*

CAPUT II,

De Catilli Domus origine.

*Oedipus
Laji
filius.*

REx Thebarum Lajus Regni
felicitate gaudens, dum libe-
ros non haberet, eorundem
percitus desiderio, Oracu-
lum consuluit, quod respondit, melius
esse, ipsum liberos non habere. Acci-
dit tamen, ut postea Lajo nasceretur
filius, qui, uti dixerat Oraculum, veri-
tus sinistram filii sortem, cum perfora-
tis pedibus expositum Campis ad inter-
ritum relinquebat; innocentis tamen
pueri commiseratione tactus, eum ex
Campis ablatum foeminae cuiusdam Po-
lybie enutriendum commisit, quæ eum
à foratis pedibus Oedipum nominabat.

Post complures itaque annos Lajus
ingenti concitabatur desiderio cogno-
scendi, quid de filio ageretur: eodem
ardebat desiderio Oedipus jam adultior
factus, ut quid de Lajo patre gereretur,
intelligeret. Undè uterque utrique i-
gnotus, Lajus pater de filii Oedipi, hic de
patris Laji statu consulturus Oraculum,
itineri se accingit. Accidit autem, ut
inter angiportum montis sibi in vicem
obvii, dum neuter alteri credere vellet,
exorta rixâ, ubi ad arma perventum est,
infelix Lajus proprii filii manu truci-
datus occubuerit, Regno sine successore
relicto. Habebat Rex Lajus uxorem

*Laji Oedi-
pique hi-
storia.*

Sphynx
Ænigma-
tica.

Oedipi fa-
milia sce-
leribus in-
uata.

Etheoclis
& Polini-
cis historia.

Amphiarai
historia.

Iocastam nomine, *Oedipi* matrem, quæ cum audisset, *Oedipum* quendam *Ænigma* perarduum à *Sphynge* sibi propositum miro successu soluisse, adeoque complures viatores à morte, quam *Sphynx* *Ænigmata* à se proposita non soluturis intentabat, liberasse; *Oedipum*, in tanti beneficii recognitionem, matrimonio sibi connexuit; nescio *Oedipo Iocastam* matrem suam esse, nesciã *Iocasta* *Oedipum* filium suum esse. Cognita tandem ex variis casibus sanguinis affinitate, ad eò *Oedipum* suscepti matrimonii puduit, ut renunciato humani generis consortio, voluntario sese exilio, relicto *Etheocli*, & *Polynici*, filiis suis, ex *Iocasta* procreatis, jam adultis, regno damnãrit. *Etheocles* inito inter fratres pacto, ut annua regnatione peracta alter succederet, *Regni Thebani* gubernacula adiit. Sed cum anno jam elapso, dulci regnandi veneno illectus, cedere nollet; *Abraſtus* Rex *Argi*, de injuria *Polynici* genero suo in pacti violatione commissa certior factus, ira succensus, *Etheocli* bellum movet, selectis in hunc finem *Hippomedonte* & *Parthenopæo* ducibus fortissimis. Sed enim cù videret, sine *Amphiarao*, sanguinis affinitate conjuncto, acceptum molimen desideratum successum fortiri non posse, illum ad consortium belli invitavit. Hic ab oraculo, (*Thebas ne adiret, in ea verò enim sibi moriendum esse*) monitus, sese clandestinã fugã subduxit, nemine præter *Eriphylen* uxorem *Amphiarai*, & *Sororem Adraſti*, ubinam locorum esset, conficio. *Eriphylen* uxor *Polynici*, oblata sibi ab *Argia*, filia *Adraſti*, aureã catenã evictã, latebras *Amphiarai* mariti sui detexit, & mox ad belli *Thebani* molem suã autoritate sustinendam, quã precibus, quã minis adactus, aureo curru insidens, dum fortissimè pugnaret, en horrendum dictu, fatiscente terra, vasta voragine unã cum curru absorptus nunquam comparuit, interfectus in eodem bello *Etheocle* & *Polynice*, ceterisque Principibus confederatis. Habebat *Amphiarus* duos filios,

Alcmeonem, & *Catillum*. Ille *Apolliniã* consilio supremum adeptus *Argivorum* dominium, tanto *Thebas* impetu, tanta armatã manus violentia invãsit, ut tandem omnibus devictis trucidatisque, ingenti quoque prædã spoliisque onustus, eam in ultimam exterminii ruinam deduxerit, *Eriphylen* quoque matrem suam, eò quod *Amphiarum* in latebris absconditum detexisset, in commissi sceleris vindictã, tanquam unicam mortis inauditã causam, nullã maternorum viscerum commiseratione commotus, è medio sustulit. Tandem & ipse *Alcmeon*, sive æstuantis vehementius ex furore cerebri inflammatione, sive ex impiẽ patrati matricidii immanitate perturbatus, in amentiam lapsus, miserabiliter vitam suam conclusit. *Oecleus* itaque *Amphiarum* filium terræ absorptum voragine, *Eriphylen* nurum suam à proprio filio consecratam; *Alcmeonem* matricidam, nepotem mente insuper captum, univẽrsã domus suã stirpem, novercantis fortunæ inclementia penitus destructam, *Catillum* natu minorem *Amphiarai* filium solemnii sacrificio Diis consecratum voto quoque, de patria oppidò iis infortunata relinquenda, obstrinxit: undè postea hoc pacto consecrati, nomen apud posteros meruere, sacre juventutis, uti rectè *Dionysius*: ἱερά τις αὐτῶν νεότης καὶ ὁσθαθεῖσα θεοῖς, κατὰ τὸν Ἰππώλεον νόμον ὑπὸ τῶν πατέρων ἄποσαλῶσαι λέγεται, οἰκήσασα τῶν ἀπὸ τῆς δαίμωνος σφίσι δόθησομένη. (*Hi fuerunt quedam Diis sacra Juventus patrio ritu à parentibus, missa ad incolendas, quas fortuna datura erat, sedes. Catillus* itaque *Amphiarai* filius *Oeclei* avi jussu, uti *Solinus* ait, post prodigiosum patris apud *Thebas* interitum, cum omni factu, ver sacrum missus, relictis omnibus fortunæ patriæ bonis, sese *Evandro Mercurii* filio junxit, qui ob civilium in *Arcadia* seditionum exortos turbines, comparata valida classe averfans patriam ad

Continuata
scelerum
series in
Oedipi
familia.

Oeclei
historia.

Coloniarum
origo.

Thebarum
expectatio.

al'as

alias colonias detegendas jam in pro-
cinctu erat; qui & *Catillum* aetate floren-
tem insigni corporis robore & haud
dispari animi magnitudine praeditum,
jam abiturientis classis praefectum
constituit. *μὴ δ' ἔπολὺν χρόνον στόλος*
ἄλλ' Ἐλλωρικὸς εἰς ταῦτα τὰ χωρία
τῆς Ἰταλίας κατέγεται, ἐξήκοστῶ
μάλις αἰτὰ πρῶτον τῶν Τρωικῶν,
ὡς ἀπὸ Ῥωμαῖοι λέγουσιν, ἐκ Παλα-

πὲ πόλεως Ἀρχαδικῆς ἀναστὰς ἠγάγει
δὲ τὴν ἀποικίαν Ἐβανδρῶν Ἐριμῆ Ἰρρό-
μῶν. Haud multo post alia classis Græco-
rum in Ita-
liam ad-
venit.
Græcorum in eam Italiae partem appulit,
60 ferme annis ante bellum Trojanum,
ut ipsi Romani tradunt, profecta à
Pallantio urbe Arcadiae. Eam colo-
niam deduxit Evander filius Mercurii.
Classis verò *Evandreæ*, Solino teste, præ-
fectus erat *Catillus*.

C A P U T III,

De Evandri colonia in Aborigenum Terram, quod Latium dicebatur, deducta, & inde per Catillum in Tyburtinum Collem.

Saturnia
Etymon.

N prima hujus Libri parte
ostensum fuit, uti & in no-
stra *Hezuria*, *larum* primum
Latii possiflorem, postmo-
dum *Saturnium* Iovis fugientem insidias,
advenam hospitio exceperit; qui defun-
cto *Iano* successor Regni, ob ingentia
in humanum genus præstita merita, in
Deorum numerum relatus, *Latinum* *Sa-*
turniam *Terram* dici voluit; de qua cer-
tiores facti *Pelafgi*, illuc cum valida ex-
peditione, ubi tantorum bonorum
abundantia foret, Oraculi monitu,
concesserunt, quod hujusmodi fuit:

Στείγετε μαύροιο Σικελῶν Σα-
τρειαν αἶαν,
Ἡδ' Ἀβοειγρέων κοτύλλω, ἐν ἄσος
ὀχρεῖται.
Οἷς ἀναμιχθέντες δεκάτῳ ἐν-
πέμψατε Φοῖβω.
Καὶ κεφαλῆς Κρονίδη καὶ τῷ πατρὶ
πέμπετε φῶτα.
Pergite quærentes Siculûm Saturnia
rura,
Atque Aboriginiam Cotylen, ubi se
insula dæctat.
Quæis misti, decimas Clario transmitti-
te Phœbo,
Et Diti capita, & transmittite lunina
Patri.

Pelafgi
oraculi mo-

Pelafgi itaque in *Agrum* *Reatinum*

appulsi, cum *Aboriginibus*, unitis viri-
bus opibusque, *Siculos* in *Saturnia Ter-*
ra, quod & *Latinum* dicebatur, domi-
nantes adorti expulerunt. Interim
Evandro ad montem *Palatinum*, rerum
magnarum curæ intento, *Catillus* ad vi-
cinum *Aborigenum collem* excurrens,
amcenitate loci allectus, unâ cum pau-
cis *Siculis* ibidem superstitibus commu-
ni vita vivens, exiguum primò vicum
in ampliorem formam extendit, quem
postea filii *Tyburtus*, *Corax*, *Catillus* in
eam, quam jam describemus urbem
extruxerunt, à majoris natu filio *Ty-*
burte nomine illi imposto. ita *Virg.*
Æn. 7.

nis in Ita-
liam ad-
pulsis.

Evandri ac
Catilli mo-
limum.

Tum gemini fratres Tyburtia mœnia
linquunt,
Fratris Tyburti dictam cognomine
gentem,
Catillusque acerque Corax, Argiva
juventus.

Summo & peculiari cultu *Ianus* sub iis-
dem temporibus colebatur tum in *Sa-*
binorum, *Aborigenum* unâ cum *Pelafgis*
communi regione, tum potissimum
in *Latio*, quæ *Saturnia Terra* tunc tem-
poris dicebatur. Nam uti *Trogi* *Epit-*
omator *Justinus* l. 43. Italiae, inquit,
Cultores primi Aborigenes fuere, quorum
Rex Saturnus tante justitiæ fuisse tradi-
tur, ut neque sub ipso servierit quisquam,
neque

Saturnia
Secula.

neque quicquam private rei habuerit, sed omnia communia & indivisa omnibus fuerint, veluti unum omnibus patrimonium esset; ob cuius exempli memoriam cautum est, ut Saturnalibus, ex equato omnium jure, passim in convivio servi cum Dominis recumbant. Itaque Italia à Regis nomine Saturnia appellata est, & mons, in quo habitabat Saturnus, in quo nunc veluti à Iove pulso sedibus suis Saturno, Capitolium est. Et confirmat dicta Herodianus l. i. Νέε μὲν ἔτευσέβασιν τὴν ἐργασίαν Ῥωμαῖοι εἰς θεὸν ὀρχαυότατον τῆς Ἰταλίας Ἰσχυρότερον ἀναφέροντες. Φασὶ γὰρ αὐτὸν καὶ Κρόνον ὑπὸ Διὸς ἐκβληθέντα τῆς ἀρχῆς κατελθόντα εἰς γῆν ὄρεσιν ἕξενον. Anno ineunte diem Romani festum agunt ad vetustissimum Italiae Deum referentes, cujus etiam Saturnum ipsum, quom à Iove filio regno pulsus in terram descendisset, fuisse hospitem praedicant. Antiquissimum Deorum Ianum fuisse, à quo, Macrobio teste, Saturnus exceptus, unà summâ concordia regnarunt, ac vicina oppida communi opera considerunt, Marone asserente:

Janiculum huic, illi fuerat Saturnia nomen.

Et illud quoque in promptu est, quod posteri duos eis continuos menses dicarint, ut December Sacrum Saturni, Ianuarius alterius vocabulum possideret;

unde & festa originem suam habuerunt, quae Saturnalia nominavit Macrobius. Regni ejus tempora felicissima feruntur, cum propter rerum copiam, tum etiam, quod nondum quisquam servitio & libertate discriminabatur. Saturnus itaque ob ingentia in humanum genus collata beneficia, ubique per terram Saturniam, tum potissimum Tybure à Catillo templo ei dicato per univsum Latium celeberrimo, quod usque ad posteros etiam Romanos summa semper in veneratione fuit habitum, in quo & Thesauros repositos fuisse, tradit Appianus Civil. bell. c. v. Καίσαρ δὲ ἐν τῷ ἱερῶν ἐδάμειξε τὰ χεῖματα ἀπὸ τῆς Ῥώμης ἐκ τῆς Καπιτωλίας, καὶ ἀπὸ Ἀντίε, καὶ Λανυβίε, καὶ Νέμεος, καὶ Τιβυρῶν, ἐν αἷσι μ. πόλεσι, καὶ ὡς παλαιῶν δαψήλεις. Caesar è fanis pecunias mutuo accipiebat, nempe à Capitolio Roma, ab Antio, Lanuvio, Nemore, Tybure, in quibus civitatibus uti olim, ita nunc quoque sunt thesauri grandes sacrarum pecuniarum. Imò id ipsum sat superque attestatur inscriptio, quam ex erudito Francisco Martio deprompsimus; & dicitur etiam nunc legi in abaco quodam marmoreo, qui hodie spectatur in Ecclesia S^{ti} Angeli extra urbem vulgò in Piaula, hujus tenoris:

H. V. V. S.

C. JULIUS C. F.

P. AL. RUFUS

TRIBUNVS MILITVM BIS

FANI CURATOR

V. Q.

AB AERARIO SATVRNI.

Vbinam verò hoc Saturni Delubrum fuerit, incertum est. Nonnulli putant ex Scriptoribus Tyburtinis, priscis Aboriginum temporibus, eodem in loco, in quo postmodum Herculis Templum fuit aedificatum, vel saltem ei proximum Saturni templum constituisse. Unde accidit, ut cum tempore Delubrum hoc Saturni cum Herculis Authores

confuderint. Quicquid sit, istiusmodi Saturni Templum, prout priscorum temporum consuetudo ferebat, ædem fuisse, rudi, uti dici solet, Minerva primò exstructam, verisimile est, quae & longo annorum spatio labefactata, Herculeo Templo, eo in loco exstruendo occasionem præbuerit. Restat modò, ut celebris Herculis Tyburtini

Delubrum
Saturni
opulentum.

Tyburtni Templi originem exponamus.

Herculis Tyburtni Templi origo.

Evander à Carmenta matre, de Apotheosi *Herculi* procuranda oraculo edocta, instructus, matris instinctibus obsecundans, cum jam dudum desiderio *Herculem* cognoscendi flagraret, intellexit tandem, illum ex *Hesperia* quantocumque in *Latium* appulsurum: quod cum paulò post accidisset, eundem fatidico matris instinctu jam multò ante monitum summis honoribus in *Palanteo monte* excepisse, Author est *Eustathius Dionysii* commentator. *Εὐάνδρος τὸν Ἡρακλέα ξενίσαντα ἀπὸ τῶν τῆ Γηρόνης ἐπανίσταται.* Imò *Juvenem* ei primò ab *Evandro* dicatum *Dionysius* asserit; primusque aras, *Servio* teste, per univèrsam *Latium* ceteros exstruere suo exemplo compulit; qui deindè recens *Herculis* ab *Evandro* institutus cultus *Catillum* movit, ut & *Tyburte Saturni* cultum quo poterat studio promoveret. Vnde & sumptuosissimum Templum ejus honori consecratum posterì ejus exstruxerunt, eo in loco, in quo hodiè eximium *S^{ti} Laurentii Templum* Cathedralè, à *Julio S. R. E. Cardinale*, Episcopo *Tyburtno*, à fundamentis exstructum cernitur. Fuisse autem amplis superbisque porticibus, quas columnarum vastarum ex va-

rio marmore sustentabant, quam excellentissimum ex eorum reliquiis patet; intra quas *Augustum Cæsarem* non dedignatum, sæpe numerò jus dicere, *Suetonius in ejus vita* commemorat. imò ex *villa Mæcenatis*, quà *Augustus Tyburte* quandoque rusticaturus utebatur, per oblongam porticum, cujus etiamnum vestigia extant, in dictum *Herculis templum* adibus dabatur. Hoc Templum circumdabant diversarum fabricarum domusque, partim in habitationem ministrorum, partim in supellestilis sacrarum custodiam destinatarum; ibidem quoque ararium illud, in quo pecuniarius thesaurus in usum publicum conservabatur, de quo *Appianus* jam suprà citatus. Bibliothecam quoque Templi porticibus junctam *Aulus Gellius* l. 19, c. 5, tradit: *Promit*, inquit, è *Bibliotheca Tyburtni, que tunc in Herculis Templo satis commodè instructa libris erat.* Fuisse autem hujusmodi Templum eodem in loco exstructum, in quo modò *Templum S^{ti} Laurentii Martyris* existat, docent inscriptiones, quas eruditus *Franciscus Martius in sua Tyburtna Historia*, dum fundamenta jacerent, inventas fuisse, marmoris abacis insculptas, tradit. & sunt sequentes:

Templi Herculani sum.

Inscriptiones Antiquæ testes Templi Herculani.

I.
 CALVINIÆ
 M. SILLANI FIL.
 DELICIO
 JUNIÆ S. P. F.
 TYRANNIDI
 VXORI OPTIMÆ
 C. ALBIVS LIVILLÆ
 L. TYMELVS
 HERC.
 AVGVST.

II.
 D. M.
 P. RVSTICELLIVS.
 SALTATOR
 HERC. VICT. M.

III.
 HERCVLI SAXANO
 SACRVM
 SER. SVLPITIVS
 TROPHIMVS ÆDEM
 ZOTHECAM CVLINAM

R 3 . PECVNIA

PECUNIA SUA
A SOLO RESTITVIT
IDEMQVE
DEDICAVIT. K.
DECEMBRIS. L. TVRPILIO
DEXTRO M.
MAECIO RVFO COS.
EVTICIVS
SER.
PERAGENDVM CVRAVIT.

Tybur
Herculeum.

Undè & Tybur vel ab antiquissimis temporibus *Herculeum* dictum fuit, juxta illud Virg.

Herculeasque *viæ antiqui Tyburis arces,*

Amphiaraxis regnata nepotibus arva.

Fauni cultus Tyburti.

Sed & *Fauni* cultum, quem *Evander Arcadum* more, instituerat, in *Territorio Tyburino* summè viguisse semper, non procul à *Lacu sulphureo*, quem & *Albunum* vocabant, unà cum *sylva* & fonte sacro, quæ *Lacui* adjacebat, juxta illud Virgiliti:

At Rex (scilicet Latinus) sollicitus monstris, Oracula Fauni

Fatidici genitoris adit, lucosque sub alia

Consulit Albunea, nemorum que maxima sacro

Fonte sonat, seivamque exhalat opaca mephitum.

Qui locus tanta in veneratione fuit habitus, ut non esset, qui ex toto *Latium* non ad illum consulendi Oraculi causa in necessitatibus constitutus (qui cæcæ gentilitatis *Satanicæ calliditatis technis* seductæ error erat) concurreret. Nam ut *Maro* canit:

Hinc Italæ gentes, omnisque Oenotria tellus

In dubiis responsa petunt.

Erat autem *Dionysio* teste, spelunca sub tumulo magna, denso querceto contexta, & sub petris profundi fonticuli, solumque rupibus contiguum nemorosum, & frequentibus procerisque opacum arboribus, ibi ara dicata Deo more patrio sacrum faciebant. & ad hoc *Oraculum Latium Regem Aboriginum, Fauni & Martis* filius, dum de filia sua *Lavinia Turno Rutulorum Regi* in matrimonium locanda deliberaret, concurrisset, *Virgilius* narrat, cui & *Oraculû* hisce verbis respondisse fertur:

Ne pete connubiis natam sociare Latinis

O mea progenies; thalamis neu crede paratis.

Externi veniunt generi, qui sanguine nostrum

Nomen in astra ferent, quorumque à stirpe nepotes

Omnia sub pedibus, quæ sol utrumque recurrens

Aspicit Oceanum, vertique regique videbunt.

CAPUT IV,

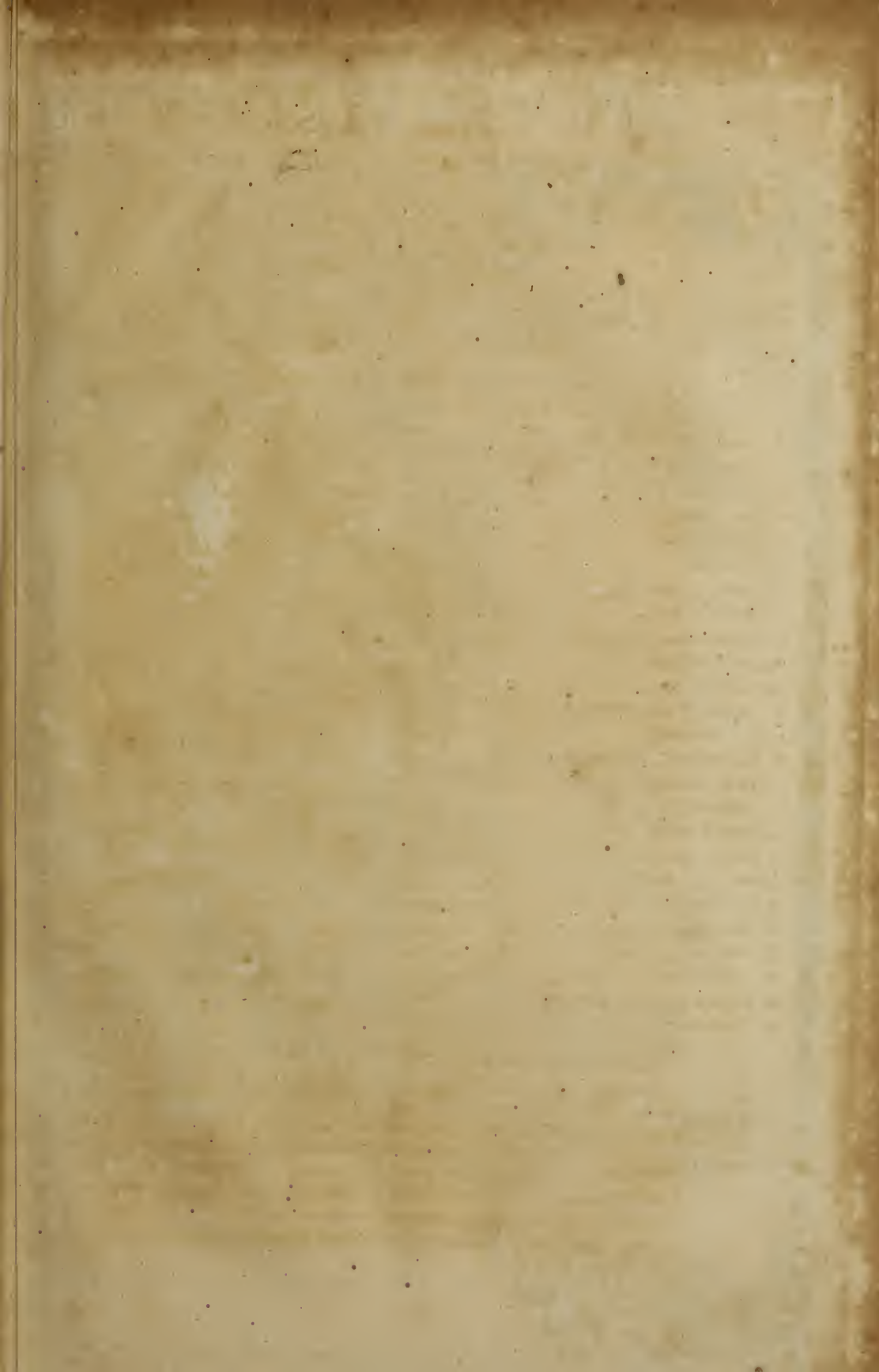
De *Æneæ* in *Latium* adventu.

Æneæ in *Italiam* advenit.

Atinus itaque *Aboriginum* Rex monitu Oraculi percussus, à matrimonio filix, quam *Turno* despondere constituerat, destitit. Interè temporis *Æneas Anchisæ* filius unà cum classe

maritima post *Trojanum* excidium profugus, ad littus *Laurentinum* appulit. *Aboriginès* novitate tam improvise exterorum appulsus perterriti ad arma concurrerunt. *Æneas* uti vir erat prudens & facundus, ita post concessum ad

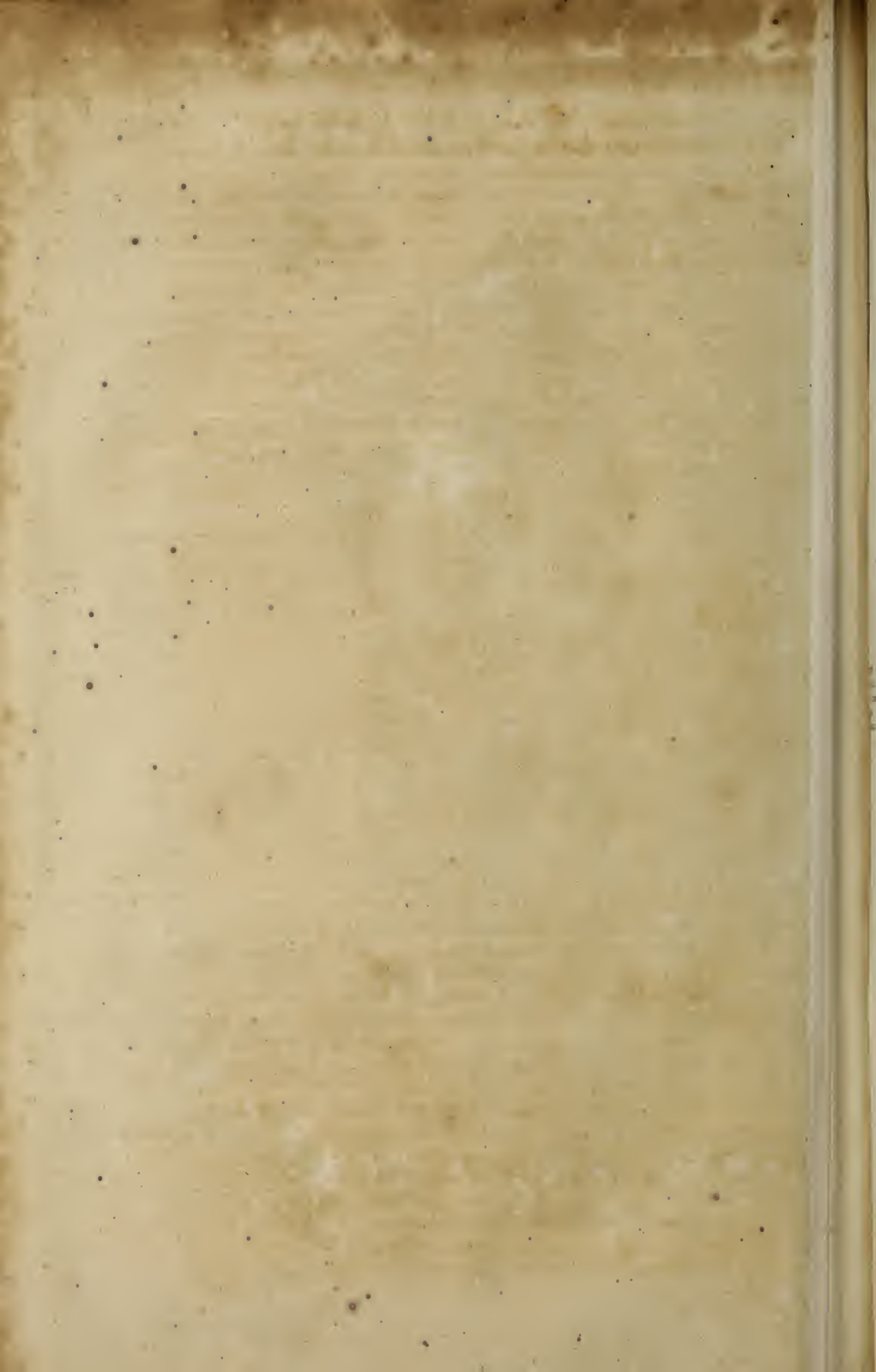

CIVITATIS TYBURIS DELINEATIO.

NOTABILIORA QUAE IN HAC DELINEATIONE CONTINENTUR.

1. Anio Fluvius.
2. Civitatis mœnia.
3. Porta S. Iohannis.
4. Turres quatuor ad custo diam.
8. Ecclesia S. Mariae de'Põte & Hospit.^{le}
9. Baratrum, os Inferi uocatum. la Cascata.
10. Domus Sybillæ Tyburinae.
11. Pons S. Mariae.
12. Ecclesia S. Mariae.
13. Ecclesia S. Pauli.
14. Ecclesia Catredalis S. Laurenty cum palatio Episcopi.
15. Ecclesia S. Mariae de Carmine.
16. Ecclesia S. Siluestri.
17. Ecclesia S. Petri.
18. Ecclesia S. Anniatiæ & Hospitale.
19. Ecclesia S. Francis.
20. Eccle.^a Nominis Iesu, & S. Symphorose. suæ Coll. Soc. Iesu.
21. Ecclesia S. Blasii.
22. Ecclesia S. Andreae.
22. Ecclesia S. Leonardi.
23. Domus Aestensium Familiae.
24. Domus Cassum Familiae.
25. Aqueductus ex Anienis aqua.
26. Fontes ex aqua Reuellefia.
27. Ecclesia S. Mariae Angelorum.
28. Ecclesia S. Iohannis & Hospitale.
29. Ecclesia S. Valery.
30. Ecclesia S. Georgi.
31. Monasterium S. Clarae.
32. Monasterium S. Helisabette.
33. Palatium Magistratus.
34. Horti Estenses.
35. Villa Alcegnatis rudera.

ad *Latinorum* Regem aditum tam aptè, ac tantâ verborum energiâ locutus est, ut Rex non solum exterorum, qui tot laboribus sese ad fedem firmandam exposuerant, commiseratione tangeretur, sed & insuper tantâ fretus prudentiâ viri, cum unâ secum in unionem bellicę molem, contra *Rutulorum* violentiam, agitata assumpserit, datâ quoque ei juxta oraculi monitum *Lavinia* filia sua in uxorem. *Latini*, Regem repudiato *Turno* cum *Ænea*, extraneo & incognito viro, affinitatem per desponsatam ei filiam contraxisse, agrè ferentes, unanimi conspiratione bellum contra *Æneam* moverunt, *Tybure* ex noviter à se exstructa urbe magna militum copia impigrè concurrente, prout *Virgil.* canit.

*Quinque adeò magnę positis incudibus
urbes*

*Tela movent, Atina potens, Tiburque
superbum.*

*Corax & Catillus
belli duces
contra
Æneam.* Cōpias ducebant in belli molè *Tyburti* fratres *Corax* & *Catillus*, viri fortissimi, à *Turno* contra confœderatos cum *Latinorum* Rege *Trojanos* evocati. *Virgil.*

*Tum gemini fratres Tyburta mania
linquunt,*

*Fratris Tyburti dictam cognomine
gentem*

*Catillusque, acerque Corax, Argiva
juventus.*

Existimatione de horum *Tyburtinorum* fratrum fortitudine minimè defraudatus *Turnus*, dum accenso jam militum furis bello,

Catillus Jollam,

*Ingentemque animis, ingentem corpore
& armis*

Dejicit Hermonium.

Gigantem, inquam, in quo solo *Latini* exercitus robur & nervus positus videbatur, & haud dubiè *Rutuli* medianibus *Tyburtinis* desideratâ victoriâ potiti fuissent, si morte *Turni* & *Latini* Regis fautrix victorię fors in favorem *Trojanorum* non cecidisset; undè & *Tyburcini* unâ cum 30 *Latii* populis, Duce & Rege *Ænea*, *Trojanorum* sub-

jugabantur imperio. Atque ab hoc tempore Regum *Albanorum*, quod semper ex *Latinis* & *Trojanis*, teste *Dionysio* commixtum fuit, inchoatum fuit imperium. Et primò quidem post mortem *Latini* *Æneas* regnavit annos tres, qui in *flumine Numico* submersus, dum non comparuisset amplius, à suis inter Deos indigetes relatus fuit. Hoc eodem tempore *Tyburtus* rerum gestarum gloria celebris ultimum vitę terminum clausit, à suis luco & fonte ejusdem honori consecratis inter divos adnumeratus. Id *Horatius* innuere videtur l. 1, Ode. 7, his verbis:

Et præceps Anio, & Tyburti Lucus.

Ascanius, *Æneę* filius, Regni heres, postquam regnasset 30 annos, fundato jam *Lavinio*, exstructionis *Albe Longę* initium fecit: & quoniam hujus *Albani* Imperii Reges, jam in præcedentibus exposuimus, hic eos repetere supervacaneum duxi. Sufficit, ex hisce *Romulum* & *Remum Romanę* urbis fundatores pròduisse. Non dicam hic de *Cluilio* Rege *Albanorum*, qui tantum Romanę potentię incrementum agrè ferens, bellum contra *Tullum Hostilium*, tertium *Romanorum* Regem, dum indiceret, in ipsius operis auspicio morte sublatus, *Metio Suffetio* molimen oceptum in executionem deducendum reliquit. Hic ad terminandum bellum cum *Romanis*, pactis hujusmodi conditionibus cum *Tullo Hostilio* Rege, ut tres fratres *Curiatii Albani*, & totidem tres *Horatii* fratres *Romani* inter se de imperii summa decertarent, ut qui ex alterutra parte victores forent, alterutrius partibus cederent imperio. Victis tandem ad *Clæliam* fossam *Curiatii Albani*, victoria restitit apud *Romanos*, ex tribus fratribus *Horatii* uno superflite. *Metius Suffetius*, successore *Cluili* Regis *Albani*, minimè tolerandum existimans *Romanorum* supra *Albanos* ex victoria obtentum dominium, clandestinis intentat artibus denuò bellum contra *Romanos* instaurare, adscitis in hunc finem

Regum Albanorum inchoatum imperium.

Tyburtus rerum gloria clarus morte obita inter divos adnumeratur.

Ascanius Lavinii fundator.

Albanorum cum Romanis hostiliis.

Curiatio- rum ac Horatio- rum pugna.

finem *Latinorum* viribus, potissimum *Fidenatium*; sed detecta *Metii* contra initi pacti condiciones impostura, *Tullus* primò *Albam Longam Latinorum* Metropolim funditus everti, *Metium* verò equis infelici sorte discerpi iussit. Atque hoc pacto *Albanorum* Re-

Metii Suf-
fectii crude-
lis mors.

gnum post quingentos ferè annos, quibus inconcussum steterat, eversum, *Romanorum* dominio accessit, unà cum 30 populis *Latii*, quorum singuli libertate sua fruenter per modum reipublicæ se gubernabant.

CAPUT V,

De variis Revolutionibus Tyburtinæ urbis sub Regibus & Republica Romana.

Tullus in
reliquis
omnes *La-*
tinos impe-
rium præ-
tulit.

Post destructam *Albam Latinorumque Imperium* Rex *Tullus* ad 30 *Latii* populos confederatos, quos inter non immeritò *Tyburtini* haud infimum locum tenebant, suos mittens Legatos, postulabat, ut imperata facerent, quod nimirum ad victores *Romanos* cum aliis *Albanorum* rebus transfisset etiam *Latinae gentis imperium*; quibus tamen à nulla civitate privatim responsum fuit, sed indicto in *Ferentina* sacra sylvà *Latinae gentis* concilio, minimè *Romanis* imperium concedendum decreverunt; sed unaquæque *Latinorum* urbs suæ libertatis vindex, meliori quo poterat modo sub constituto Magistratu se gubernabat. Quo decreto *Tullus* exacerbatus, confestim iis bellum movit, egregiè se *Latinis urbibus* contra intentatam violentiam defendentibus. *Tyburtini* uti *Romæ* viciniore, ita quoque sub *Tullo*, post sub *Anco Martio*, *Tarquinius Prisco* ter pace initâ, mox eadem rupta denuò, unitis cum cæteris *Latinis*, *Sabinis*, *Hetruscisque* viribus; tam diù bellorum molem sustinuerunt, donec *Tarquinius Prisci* potentia devicti, factibus *Romanorum* tandem se subjecerint.

Tullus
Tarquini-
orum
que atrocis
facinorâ.

Cum itaque *Tyburtini* cæterique *Latini* jam dudum desiderata pace, sub rege *Servio Tullio*, VI *Romanorum* rege, gauderent; accidit, ut *Tarquinius Superbus* ambitionis cæstro percitus, nec non à *Tullia* filia *Servii* Regis, quam sibi in matrimonium assumpserat, quin & ab ipsa ambitionis labe insaniante

continuis precibus sollicitatus, mortem *Servio Tullio*, intolerando sanè facinore intulerat, scelere utique tantò immajori, quantò majori impietate paterni corporis cadaver, vulneribus undique confossum, & in publica platea curru, quo vehebatur, protritum filia patrem à *Tarquinius* trucidatum indignius tractasset; quibus accessit stuprum abominandum à *Sexto Tarquinii* filio *Lucræ* pudicissimæ matronæ, violenter illatum. Certè ob adeò atrox *Tullie* facinus, immanemque *Tarquiniæ* Domus Tyrannidem, *Tarquinius* à Republica proscriptus, regnoque spoliatus, hoc unicum egit, ut coactò *Ferentino* concilio, *Latinis* ad suas attractis partes, bellum *Romanis* moveret, atque horum fultus subsidiis, in Regnum sibi ademptum restitueretur; quam unionem concordiamque cum *Latinis* ut obtineret, concilium vulpinæ calliditatis astutia confertum iniit, & fuit *Latinarum* feriarum in *Monte Albano* institutio; de quibus cum jam in præcedentibus diseruerimus, ea hîc repetenda non duxi. Et ne quicquam ad factiorem, quam moliebatur, omisisse videretur, missis ad *Porsennam Hetruscorum* Regem, *Clusii* tunc commorantem, legatis, eum quibus poterat artibus, ad suas partes allecètare tentabat; sed sua fraudatus spe, tandem ad *Octavium Manilium Tusculanorum* Principem potentissimum generum suum veluti ad sacram anchoram confugit, qui adversæ fortunæ in favorem Soceri condolens, ad eundem in Regnum resti-

Tarquinius
in concili-
andis sibi
populis re-
gnoque re-
cuperando
astutia.

restituendum, ingenti comparato exercitu, 40000 peditum, equitum 3000 ad *Lacum Rigilli* se stitit. Erant tunc temporis *Reip. Romanæ* consules, *Titus Virginius*, & *Aulus Posthumius*. Hic ob rei bellicæ peritiam hujus belli Dictator declaratus unà cum *Tito Elbutio Helva* Magistro equitum, cum exercitu 24 mill. peditum, equitum mille, ad dictum *Rigilli lacum* hostibus obviam factus, dato signo prælium exorsus fuit omnibus seculis memorandum, in quo utrinq; tanta animorū concitatione pugnatus fuit, ut ex multitudine tum cada-

verum, tum vulneratorum, cujusnam ex parte victoria steterit, dubitatum fuerit; donec *Octavio Mamilio* interempto, *Tusculani* panico quodam timore percussis, *Romanis* terga vertentes, quisque vitam suam fuga, qua datus transitus, servaret; atque adeo *Romani* victoria ex prælio, cujusmodi ad istud usque tempus formidabilius non acciderat, potiti, destructo *Latinorum regno*, *Tusculana urbe* funditus eversa, *Tarquinius* nescio qua infelici sua sorte profluxo, relicquum suo adjunxerunt imperio, anno 265 post Urbem Cond.

Tusculani caesi.

C A P U T VI,

De Tyburtinorum cum Romanis confœderatione.

Tyburtini Romanorum juris sumuntur.

onfœderatione *Tyburtinorum* cum *Romanis* inita, non solum ij privilegiis municipiis dari solitis fruebantur, sed & iidem civium *Romanorum* albo adscripti, unum veluti *Reipublicæ* corpus exhibuerunt; nec hinc stiterunt, sed ut *Tyburtinorum* in *Romanos* fides publica constaret testimonio, anno 368 post urbem conditam, Magistratus Romanus Tabulam *Æneam* in *Castoris Templo* exaratam, in qua pax & concordia ad perpetuam rei memoriam, & ad constantem in suscepta fide perfe-

rantiam contineretur, *Tybur* transmiserunt, quam & *Tyburtini* incredibili gaudio, & congratulatione acceptam in *Herculis Templo*, veluti perenne initi fœderis monumentum collocarunt. Quæ tandem (uti *Franciscus Martius* supra laudatus testatur in suo de *Historiâ Tyburtina libello.*) intra vetusta *Herculei templi* rudera, dum fundamenta domus nescio cujus jacerent, inventa unà cum capite, quod *Tyburtini* Dictatoris esse volunt, sequentem verborum tenorem continet.

Tabula Tyburtinorum cum Romanis confœderationis.

L. CORNELIUS. GN. F. SEN. CON. AD.
 III. NON. MAIAS. SVB. ÆDE. KASTORVS.
 SCR. ADF. A. MANLIVS. AF.
 SEX. JULIUS. L. POSTVMIVS. S. F.
 QUOD. TEIBVRTES. V. F.
 QUIBUSQUE. DE. REBUS. VOS. PVRGAVISTIS.
 EA. SENATVS. ANIMVM. ADVORTIT.
 ITA. VTEL. AEQVOM. FVIT.
 NOSQVE. EA. ITA. AVDIVERAMVS.
 VT. VOS. DEIXISTIS. VOBIS. NONCIATA. ESSE.
 EA. NOS. ANIMVM. NOSTRVM.
 NON. INDOVCEBAMVS. ITA. FACTA. ESSE.
 PROPTEREA. QVOD. SCIBAMVS.
 EA. VOS. MERITO. NOSTRO
 FACERE. NON. POTVISSE.
 NEQUE. VOS. DIGNOS. ESSE. QVEL. EA. FACERETIS.
 NEQVE. ID. VOBELIS.

S

NEQUE

A T H A N A S I I K I R C H E R I
 N E Q U E . R E I P O B L I C A E . V O S T R A E .
 O I T I L E . E S S E . F A C E R E .
 E T . P O S T Q U A M V O S T R A . V E R B A . S E N A T V S A V D I V I T .
 T A N T O . M A G I S . A N I M U M . N O S T R V M .
 I N D O V C I M V S . I T A . U T E I .
 A N T E . A R B I T R A B A M U R .
 D E . E I E I S . R E B U S . A F .
 V O B E I S . P E C C A T V M . N O N . E S S E .
 Q U O N Q V E . D E E I E I S . R E B V S . S E N A T V I .
 P V R G A T I . E S T I S . C R E D I M V S .
 V O S Q U E . A N I M V M . V O S T R V M . I N D O V C E R E
 O P O R T E T . I T E M . V O S .
 P O P V L O . R O M A N O . P V R G A T O S . F O R E .

Hanc *Tabulam*, etsi summa diligentia quæsitam *Tyburne*, reperire tamen non licuit, nec à quopiam alio, quid de ea factum sit, cognoscere.

Revolutio-
nes Tybur-
tinæ.

Fuit ita hujus *Tabule* vi & intuitu ad 25 circiter annos pax integra & firma *Tyburninis* cum *Romanis*; postea tamen, uti nihil in rerum humanarum vicissitudine stabile, sub variis Consulibus rupta in apertissima bella erupit, donec à *Furio Camillo* Consule & Dictatore *Pedum*, quæ urbs erat *Tyburnina* confœderata, scalis captum, subjectisque reliquis *Latii* rebellibus populis, tandem & *Tyburnini* colla jugo Romano subdere coacti fuerunt, anno circiter ab urbe condita quadringentesimo. Quibus deinde magna fide adhæserunt, communibus viribus in magnarum rerum molitiones intenti. Quam verò in civilium bellorum initio prudenter se gesserint *Tyburnini*, ex *Cinna* consule ad *Tyburninos* profugo, luculenter patet. Res ita se habet:

Postquam à *Republica Romana* creati fuissent *Sylla*, & *Q. Pompejus*, fuerunt & unà intra ipsos more solito divisæ provinciæ; & primò quidem assignata fuit *Syllæ* illa plena gloriæ contra *Mithridatem* Regem *Ponti* expeditio. Et quemadmodum *C. Marius* septies jam Consul, continus honoribus, triumphis, & immensis divitiis locupletatus assuetusque erat, jam dulcibus *Reipublice* uberibus, à quibus omnis fortunæ suæ ratio, robur, & potentia cum plena

C. Marii
ambitio.

& absoluta in *Rempub.* Provinciæque ab ipso *Romano Imperio* subjectas, potestate dependebat; ita quoque, uti ambitio modum nescit, ægerimè ferens, *Syllam* sibi in expeditione contra *Mithridatem* prælatum, omnem movebat lapidem, ut rescissa *Reipub.* sententia, & *Sylla* jam rerum in *Oriente* potente revocato, mediante *Sulpitio Tribuno*, ipse sufficeretur, quod & uti desiderarat, executioni mandatum fuit. *Sylla* de *Marii* ordita tela certior factus, incredibili furore percitus, vindicta de *Mario* sumenda æstuabat. Relicta itaque in *Asia* expeditione, jam tam felici rerum eventu occæpta, universo cum exercitu, quam celerrimè magno mentis impetu agitatus, *Romam* contendit, ubi victis vi armorum suis adversariis, *Capitolium* ingressus suprema cum potestate primò expulso *Mario* cum omnibus suis confœderatis, lege insuper lata, ut cuique liberum esset, ex iis, quos possent & vellent, trucidare, derelictam in *Asia* expeditionem repetiit. Absente verò *Sylla* in Consulatus dignitatem assumpti fuerunt *Octavius* & *Cinna*, quorum hic factionis *Marianæ* omnibus modis contendit, ut *Syllanæ* constitutiones contra omne jus præscriptæ expungerentur, atque adeo duro perditæ libertatis jugo abjecto, *Romana Respub.* desiderata pace, atque ab exilio revocato *Mario* cum omnibus suis, frueretur: *Octavius* contra seditioni *Syllanæ* favens, rem non nisi armorum

Syllæ ge-
sta.

Factio Ma-
riana &
Syllana.

armorum potentia decidendam re-
batur. Undè *Cinna* de *Octavio* in suas par-
tes trahendo frustra laborans, ad *Ty-*
burtnos profugus, ea intentione, ut eos
ad arma fumenda contra adversarios
concitaret; at *Tyburtni* ingentium ca-
lamitatum, quæ ex turbulentis hisce
factionibus exoriri possent, veluti præ-
fagi, nullâ adè robustæ orationis effi-
caciâ, nullis tam validis *Cinnæ* argumen-
tis, ad scœdum cum *Romanis* jure jurando
jam confirmatum rumpendum, induci
posse videbantur, à neutrius factionis
partibus se futuros contestabantur, do-
nec, quo res vergerent, secum delibera-
rent. Interim *Marius* unâ cum *Cinna*
vastò comparato exercitu, eo cum ro-
bore *Romam* ingressus, quo ipse fuerat
indè à *Sylla* expulsus, in *Octavium* *Sylla-*
næ factionis incredibili furore insur-
gens, susque deque vertebat omnia;
Sylle uxorem filiosque exilio multa-
bat, domo insuper ejus in cinerem red-
ducta. Ita fit, ubi nullus publici boni
respectus, ubi ex perversa animi pertur-
batione proprii commodi emolumen-
tum locum obtinet. *Sylla* in *Asia* con-
stitutus, ubi *Marianæ* violentiæ furores
in se suamque domum commissos in-
tellexit, irreconciliabili mentis furore
percussus, vindictæ tum in *Marium*, tum
Romanos fumendæ ardebat desiderio;
jam insuper victoria contra *Mithrida-*
tem obtenta tumidus, *Romam* ingressus,
tantam civium stragem edidit, ut *Lucio*
Floro teste, trucidatorum multitudo vix

sub numerum caderet, quos inter *Ap-*
pianus centum millia civium capita, no-
naginta senatorii ordinis, & ex ordine
Equestri sexcentos numerat. Non stetit
hîc impotentis animi furor. Capto vio-
lenta manu *Capitolio Romanam Rempu-*
blicam omni antiqua privabat libertate;
haud absimilem fortem, quotquot
Marii & *Cinnæ* factioni adhæserunt, ex-
perti sunt, sola urbe *Tyburtna* excepta,
quæ salubriori consilio usa, dum neutri
parti adhæsit, imminentiù calamita-
tum turbinem evasit. Resque eò pro-
cessit, ut contendentibus de summa re-
rum Dictatoribus, *Roma* infelix, ur-
bem, domus, vias, plateas sanguine ci-
vium per manus ambitiosorum inqui-
linorum effuso, redundare spectaret, eò
usque sævientibus odiis, donec deces-
sent homines, qui occiderentur; & ut scitè
dicit *Appianus*: quis autem illos, potest
computare, quos in urbe passim, quisquis
voluit, occidit, donec admoneret *Fulstidius*
videre, ut essent, quibus imperarent. Re-
ducta tandem *Romani Imperii* summa
post *Iulii Cæsaris* mortem ad *Triumvi-*
ratum, quem *Octavium*, *Marcus Anto-*
nius, & *Lepidus* aliquantisper pacificè
gerebant. At mox nova exorta cata-
strophe, quis tandem ex hisce tribus
summa Imperii potiretur, sævissima
prælia gesta sunt; donec interempto
Lepido, & *Marco Antonio* pugna *Actia-*
ca devicto, universi *Romani Imperii*
sceptrum *Octaviano Augusto*, cum uni-
versali totius orbis pace cessit.

Tyburti-
norum
prudentiâ.

Romana
clades sub
Sylla.

Marii se-
ditio.

Triumvi-
ratus Ro-
manus.

Vindicta
Syllana.

P A R S II.

De TYBURTINÆ URBIS Anti-
quitatibus, quæ etiamnum in ejus
Ruderibus splendescunt.

CAPUT I,

De Novo & Prisco Tyburtinæ urbis situ.

Um Tybur à Catilli filiiis, Tyburto, Corace & Catillo, nepotibus Amphiarai ædificatum, nulli ex priscâ Latii urbibus tum antiquitate, tum rerum gestarum gloria cedat, antequam ad veterum Heroum in ea relicta monumenta exponenda progrediamur, primò de de ejus situ, & natura loci, prout hodierno die comperitur, deindè quoque de ejus priscorum temporum constitutione differemus.

Tyburis
moderni
sive & de
licia.

Tybur hodierno die in medio editorum montium, veluti sinu quodam supra collem amœnitate confertum, situ spectatur. Ab ortu Montem Crucis, quem primam Catilli stationem aut habitationem fuisse suprâ diximus; & viam Valeriam ab occasu; Sabine Regionis campos à septentrione; Montem & confragosam Anienis Vallem à meridie vastas Olivetorum sylvas, uti & ulterius Tusculanos Romanosque Agros respicit, à Roma 17 millibus passuum distat, cui sive in quamcunque partem te verteris deliciosum prospectum, sive horrendos Cataduparum strepitus spectes, nil sanè ad oculorum auriumque oblectationem accedere posse videtur.

Anienis
fl. Estymon
& descri-
ptio.

Alluitur Tybur Aniene fluvio, sic dicto, Plutarcho teste, quod Anio Thuficie Rex Cathetum juvenem, qui filiam ejus amoris cæstro percitus violenter rapuerat, armata manu fugientem prosequutus, dum non assequeretur, hoc se flumine submerferit, unde Anio & nomen mansit, qui priscis temporibus Pareusius dicebatur; hodiè vulgari idio-

mate Teverone appellatur. Habet originem suam apud Symbrivios non procul à Sublaco oppido, incunabulis Ordinis S^{ti}. Benedic^{ti} celebri, qui ex Monte Trebio edito magno scaturiens rivorum undique confluentium affluxu, nec non variis amfractuum diverticulis, tandem per Catadupas Tyburtinas confragosamque vallem præcipitatus in Tyberim magna aquarum mole sese exonerat; à principali Catadupa vehementi & formidabili strepitu, bipartito cursu, partim sub ponte profundissima voragine, quam ex horrendo spectaculo inferni fauces diceret, partim extra urbem per altissimam rupem in communem aqueæ voraginis abyssum dilapsus, per alios aliosque subterraneos cuniculos totidem aliis Catarractis committitur. Vti schemata hic adjuncta ostendunt.

Catadupa
Tyburti-
na.

Totum flumen paulò supra Catadupam primam in tres rivorum portiones dividitur, de quarum prima jam dictum est; altera per subterraneum canalem derivata, ad deliciofa Ville Estensis ludicra spectacula derivatur, de qua paulò post; tertia per canales subterraneos, quas formas vocant, in varios rivos divisa, magno utique urbis emolumento, molendinis versandis servit; & hinc per varias Catarractas intra horridam visum vallem, deindè in Anienem è regione Canobii D. Antonii devolvitur. Undè totus penè urbis tractus septentrioni patens, variis officinis ob aquarum copiam instructus cernitur, magno coriariorum, fullonum, chartariorumque quæstu.

Videas

PROSPECTUS EX PONTE
in Catrractam quam vulgo
la Cascata vocant.

Videas in hisce instrumenta ferrea omnis generis, tum ad domesticam, tum ad rusticam, bellicamque supellectilem conficiendam summa ingenii commendatione parari. Non defunt ærariæ, fulloniæ, & Chartariæ artis officinæ; spectantur & molæ non frumento tantummodò in farinam conterendo,

sed & oleo olivarum exprimendo, pyrioque pulveri conficiendo mira arte constructa ædificia, adeò ut opportuniorem locum ad rerum omnium humanæ vitæ necessariorum copiam comparandam, me vidisse non meminim. Agrum adeò feracem possidet, ut sive fructuum omnis generis

Tyburina
variarum
vrium cr-
galleria.

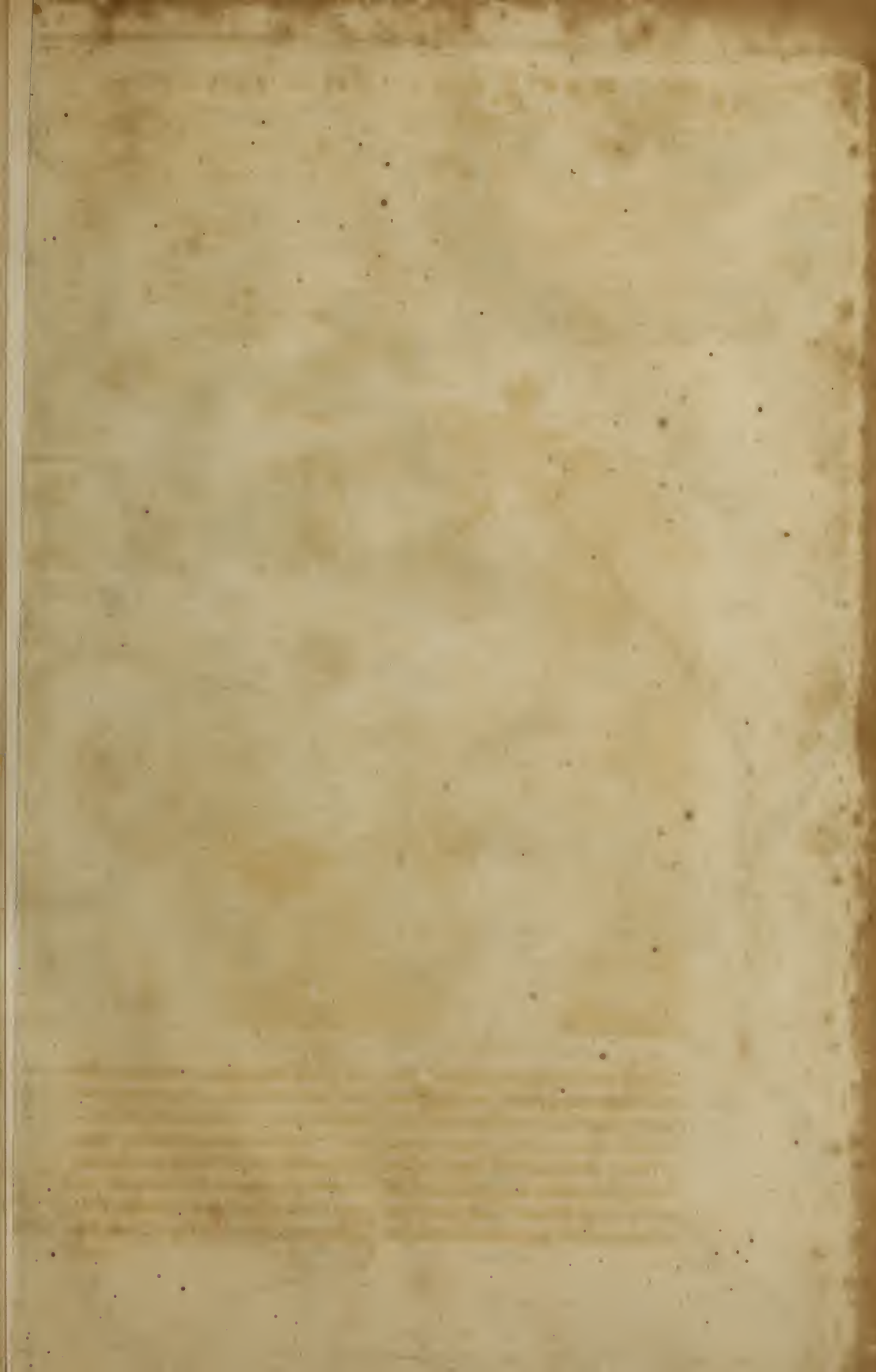
Tyburti
feriliis
amanisaf-
que.

exquisitorum cupedias, sive vini, frumenti, oleique nobilissimi ubertatem spectes, nulli alteri ex *Latia* urbi cedere videatur.

Hodiè *Avienis* alveus à prima *Catadupa* totus saxosus, & inæqualis est, uti ex adjuncto schemate patet. Ubi per varia diverticula in profundas visuque

horrendas voragines, subterraneosque mæandros dilapsus, alias & alias *Catadupas* incurrit, ita ut profunditas voraginum & cuniculorum multitudo olim altiosem semper altiosemque alveum habuisse, luculenter demonstret; imò apertissima hujus signa in *Catadupæ* vicinis antris ostendunt, ubi omnes rupes

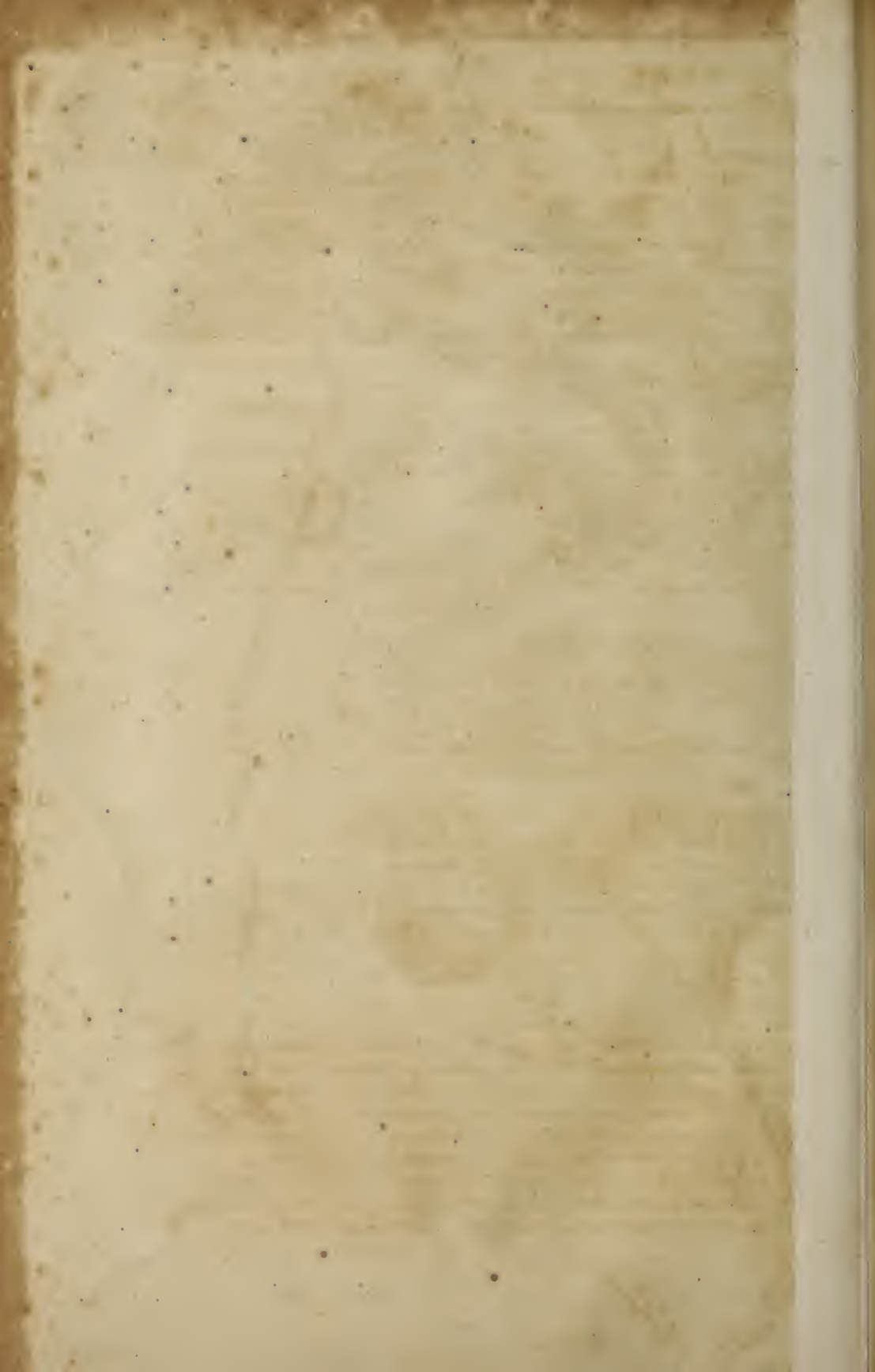

**TERRITORII TIBURTINI
VETERIS ET NOVI
DESCRPTIO.**
*Una cum Veterum Villis Oppidis aliisque
Locis commemoratione dignis.*

S A B I N A

Scala Miliaia

rupes tartaro nitrosoque vestitas amictu videas, qui aquarum fluxu temporum diurnitate rupibus adhererat, & in hunc usque diem fluxus & refluxus signa, in ipsa tartarea materia cum admiratione spectantur. Quantis vero mutationibus terra obnoxia sit, in *Mundo subterraneo*, & *Itinere Hetrusco*, innumeris exemplis historiisque demonstravimus. Quantum putas rapidissimum flumen à bis mille annis & amplius circa *Tyburtinam urbem* mutationis subijisse? Verùm cum hæc sine Topographico schemate comprehendere non possint, illud subijciam, ut modernum urbis fluminisque situm cum prisco aptius comparare queas. Verùm de hisce pluribus in sequentibus, ubi villas *Vopisci* & *Horatii* describemus, agetur. Apponam hic epigramma quod de horrida *catadupa* hujus loci, composuit, eruditus Chronologus

Josephus Silos ex ordine Theatinorum.
*Qua præceps Anio nullo ruit obice
 grandi,
 Et strepitu casus ingemit ipse suos:
 Siste Hospes, rupes inter fractas, que per
 unilas
 Grata oculis merces est, pretiumque
 moræ.
 Aspicias? it cursu celeri in sua fata
 suasque
 Indignabundus mergitur inter aquas.
 Precipites terrent fluctus, horrendus
 & aures
 Verberat attonitas concitus inde fragor.
 Frangitur, & frangit scopulos, seseque
 resorbet:
 Dum cadit unda, furit; dum furit
 unda, cadit.
 Forte hic Nilus adest, Ægyptum &
 Tybure mutat.
 Credite; nam lapsus mutat ille suos.*

C A P I T U M II,

De Villis Tyburtinis,

quæ

*Olim à Cæsaribus, Regibus, Consulibus, Dictatoribus, & Poetis
 in deliciis habitæ fuerunt.*

Topographia Terræ Tyburtinæ.

Rima Villa, quæ in Agro Tyburtino, ad ripam Borealem Anienis occurrit, in ruinis suis adhuc splendescens spectatur, hodiè *Cesarano* dicitur, quam nonnulli volunt villam fuisse *Caij Iulij Cæsaris*, alii *Caij Cæsaris Caligule*; verissimè mecum sentiunt, qui *Cæsoniorum Villam* fuisse, & solum dictorum *Cæsarum* recreationi commissam, atque proinde à posteris tanquam villam eorum successivè propriam fuisse autumant. Minimè enim verisimile est, *C. Iulium Cæsarem* virum fortissimum non villis ac deliciis assuetum, sed orbi sibi subjugandò intentum, inter perpetuos bellorum turbines vel à pueritia diversatum, deliciosis secessibus se dedisse; *C.* verò *Cæsarem Caligulam*, *Germanici Cæsaris* filiù,

non uti quidam perperam sentiunt, Tybure, sed *Antii* natum esse, prid. Kal. Septemb. patre suo & *C. Fonteio* Coss. ut proinde minimè sibi Tyburtes gloriam ex scelestissimi & nefarii Imperatoris ortu adscribere debeant. Neque enim is unquam extra urbem deliciis, sed inauditis & abominandis voluptatibus intra proprii palatii penetralia, exstructis publicis lupanaribus indulgisse legitur; & quamvis antequam imperiale solium conscenderet, probè sub cura *Livie Augustæ* aliquandiù sese gesserit, in libertatem tamen adscitus, ferocia & immanitate, quæferebatur, omnibus sese funestum execrandumque exhibuit: luxuriæ prodigiosè ita deditus, ut immensas opes, totumque illum thesaurum *Tiberii* vicis & septies millicies

Caligula ulianus fuit.

Cesarano.

Luxuria
& tyrannus
Caligulae.

millies Sestertium, quod ad 66 mil-
liones & 50 Coronatorum millia as-
furgere *Budeus* scribit, non adhuc toto
vertente anno absumpserit; tantâ in om-
nes tyrannide debacchatus, ut post
stuprum fororibus illatum, ipsas exulare
coegerit, vel proprium fratrem *Ti-
berium*, *Ptolomeum* consobrinum, *Syl-
lanum* focerum, *L. Cassium* fororis mari-
tum, *Macronem* praefectum praetorii,
Scribonium, aliosque, quos enarrare longum
foret, crudeliter interemerit, neque
hic se stitit ambitiosum caesareæ mentis
cestrum, ut qui Divinum sibi cultum
templis & Sacerdotibus suo nomini in-
stitutus adfiverit; *Dionysum juniorem*,
Athenæo teste, bacchica veste indutum
se appellari voluit. In *Templo* quoque
Hierosolymitano statuam suam adoran-
dam poni iussit; illo semper usus, *ode-
rint dum metuant;* & illo: *utinam Respub.
Romana unicum cervicem haberet. Anto-
niæ* verò *aviæ* illum licentiosius incre-
panti respondisse fertur; *Memento*,
inquit, *omnia mihi in omnes licere.* Ut
proinde *Tyburini* meliori optione
tam impii Caesaris memoriam æ-
terno silentio suppressere malint,
quàm gloriam ex natalibus humani
generis monstri potius, quàm homi-
nis, ambire; quod periit tandem
anno quarto imperii IX Kal. Feb.
anno urbis conditæ DCCXCIII.
post natum *Christum* 43, Ætat. 29,
triginta vulneribus confectus: at-
que ita dignam sceleribus mortem
subiit. Sed hæc per transitum jam
dicta sint. *Villam* itaque non à *Cajo
Julio Cesare*, neque à *C. Cesare Caligula*,
sed à *Cesaroniorum* familia di-
ctam fuisse, dicimus: ex qua domo
Cajus Caligula quartam uxorem *Cæso-
niam*, impudiciâ, & perditâ lasciviâ
marito non inferiore duxit. Sed &
Cesaroniorum villam hanc fuisse, in-
scriptiones sequentes docent, quas inde-
fessus *Tyburinarum* Antiquitatum ex-
plorator, *Marcus Antonius Nico-
demus* hoc loco detexit, & citantur
quoque ab Aldo Manutio Junio-

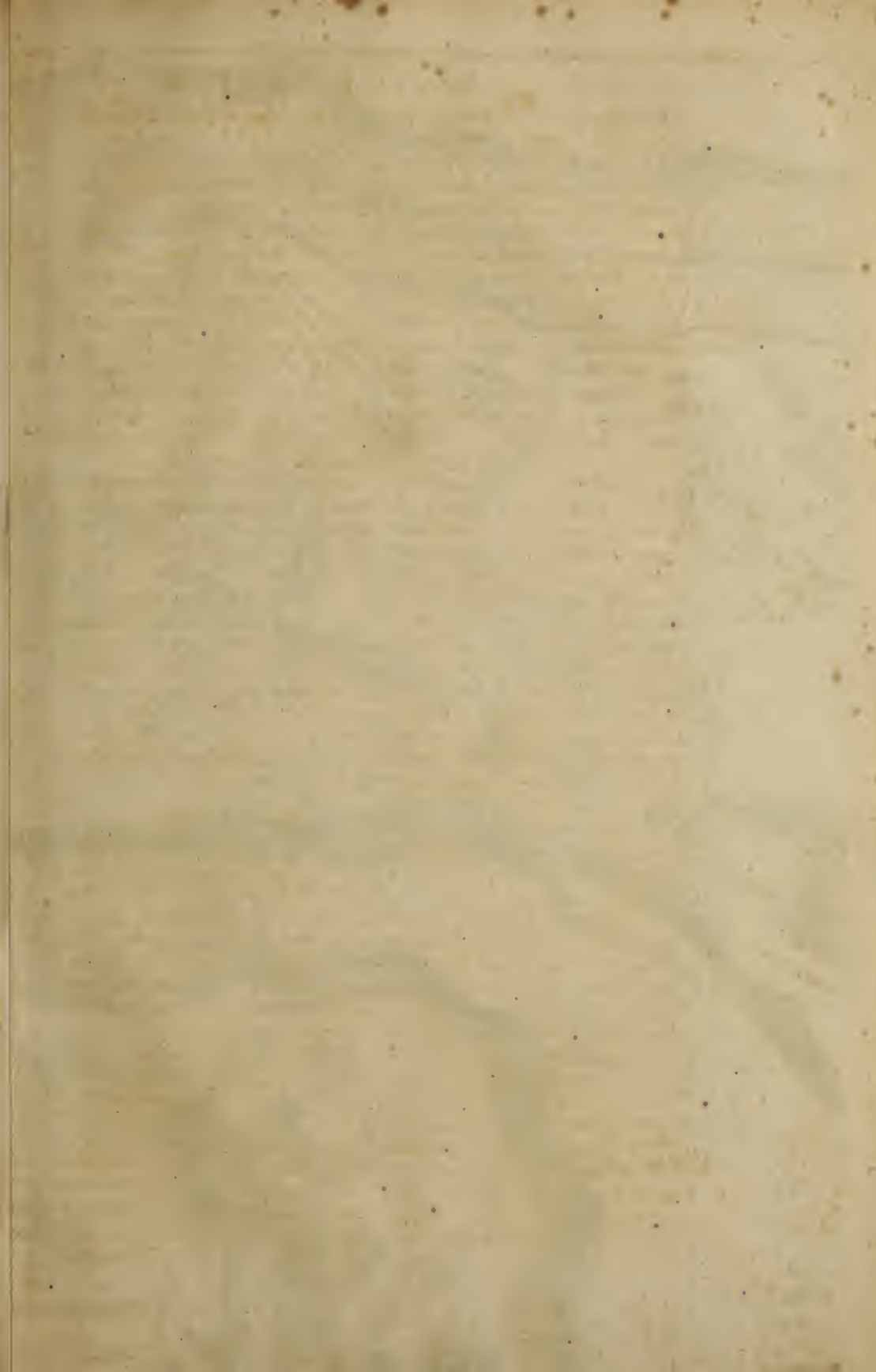
re, in suo Libro intitulo Orthogra-
phia.

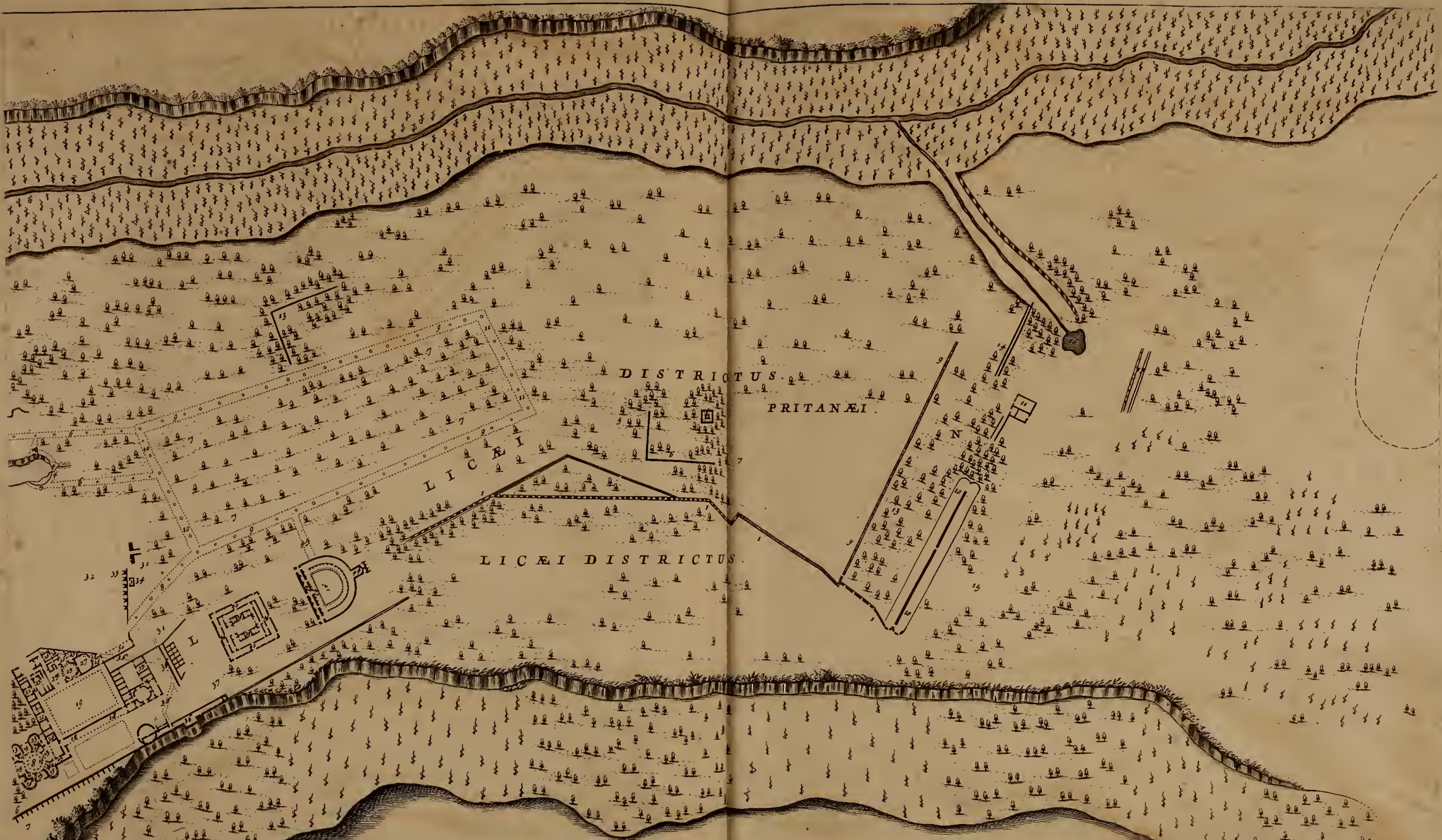
„ L. Cæsonius, C. Filius, Quirina
„ Lucillus Macer Ruffinianus Cos.
„ Frater Ar---; Præf. urbi electus ad
„ cognoscendas vice Cæsaris. cognitio-
„ nes Procos. Prov. Africae, XX vir
„ Senatus consulto R. P. curanda, cu-
„ rator aquarum & Miniciæ, Curator
„ Albei Tiberis, & cloacarum urbis,
„ Legatus Prov. Africae, eodem tempo-
„ re vice consulis Cur. R. P. Tuscula-
„ norum, curator R. P. Sueffanorum,
„ Prætor Kandidatus, Quæstor can-
„ didatus, electus in familiam Patri-
„ ciam, X vir stilitibus iudicandis.

Qualisnam verò ex *Cæsonia* Domo
fuerit hic *Cæsonius*, de quo memorat
adducta jam inscriptio, dubium est.
Ego sentiam, varios fuisse *Cæsonios* hu-
jus *villæ* possessores, quorum unus tem-
pore *Julii Cæsaris* Dictatorem egit *Hi-
spaniæ*, contra liberos *Pompeji Magni*,
teste *Orosio*, vel si non placet, dicerem,
fuisse *T. Cæsonium Priscum*, Equitem
Romanum, novo à voluptatibus officio
à *Tiberio* praefectum, ut testatur *Sue-
tonius in vita Tiberii*. Sed sufficiat no-
bis *Cæsoniæ* familiæ supradictam *villam*
fuisse, hoc loco ostendisse.

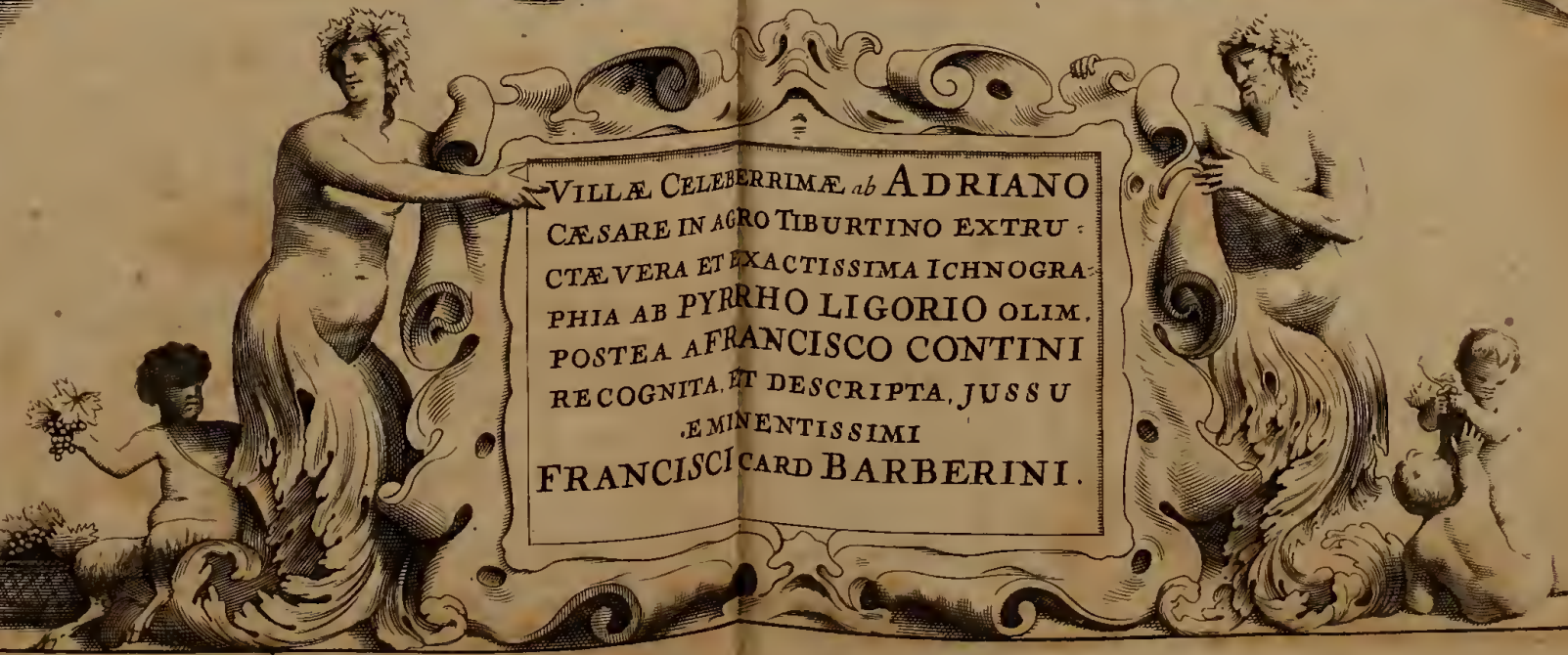
Alia Inscriptio.

„ C. Cæsonio. C. Filio. Quir.
„ Macro Ruffiniano Consulari, so-
„ dali Augustali Imperatoris Seve-
„ ri Alexandri Aug. Cur. R. P. La-
„ niviorum II. Procons. Prov. Afri-
„ cæ, Curat. Aquarum & Minic.
„ Leg. Aug. Pr. Pr. German. supe-
„ rior. Cur. Alvei Tiberis. Cur. R. P.
„ Theans. Leg. Aug. Pr. Pr. Prov.
„ Lusitan. Cur. R. P. Taricens. Pro-
„ cos. Prov. Abaie; Leg. Leg. VII.
„ Claud. Cur. R. P. Asculanæ, Quæ-
„ stori Prov. Narbon. Trib. Leg. I.
„ Aditic. Donato donis militaribus à
„ Divo Marco, III viro Capitali, Pa-
„ tri dulcissimo & incomparabili,
„ Cæsonius Lucillus filius Consu-
„ laris.

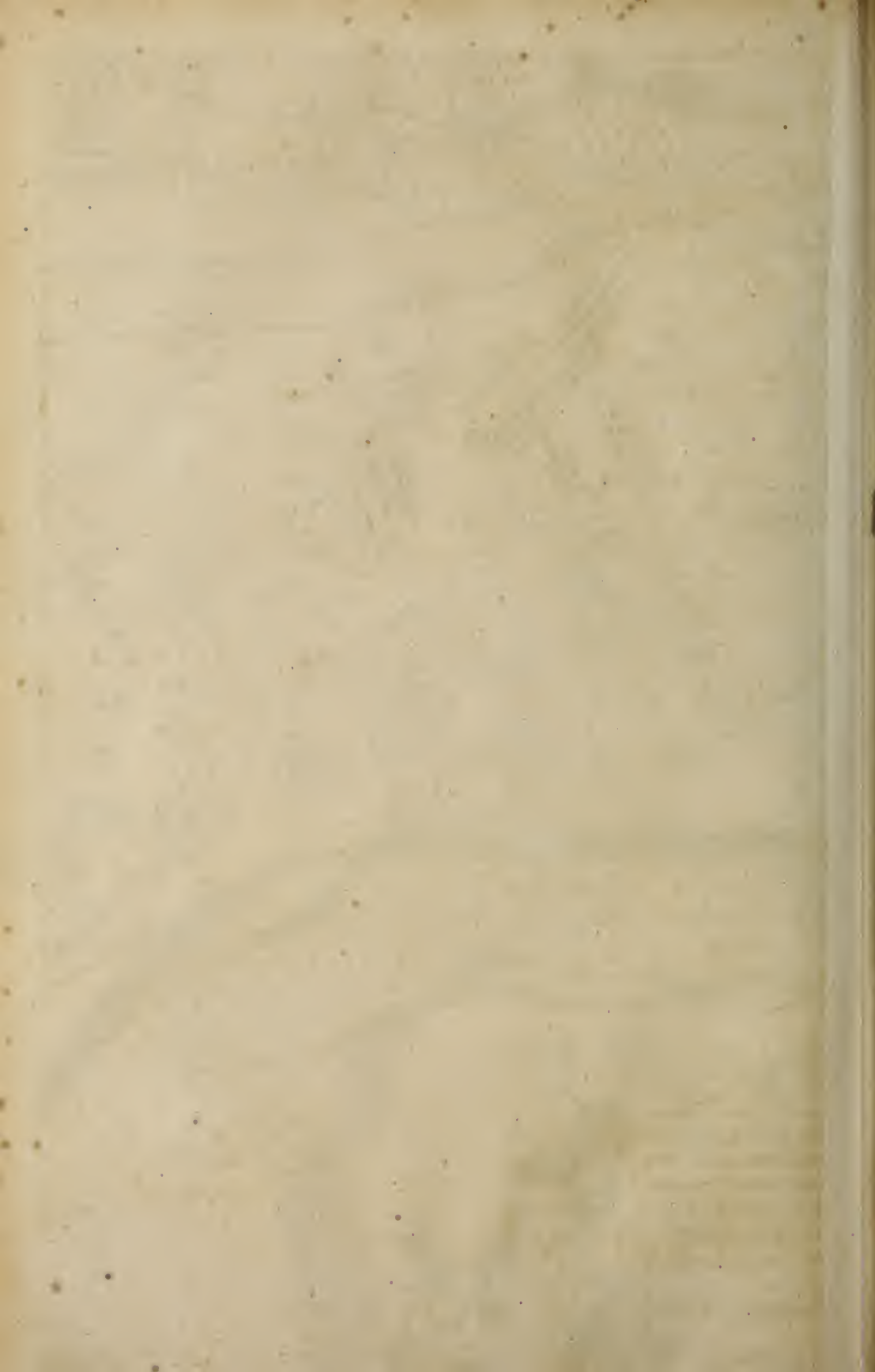

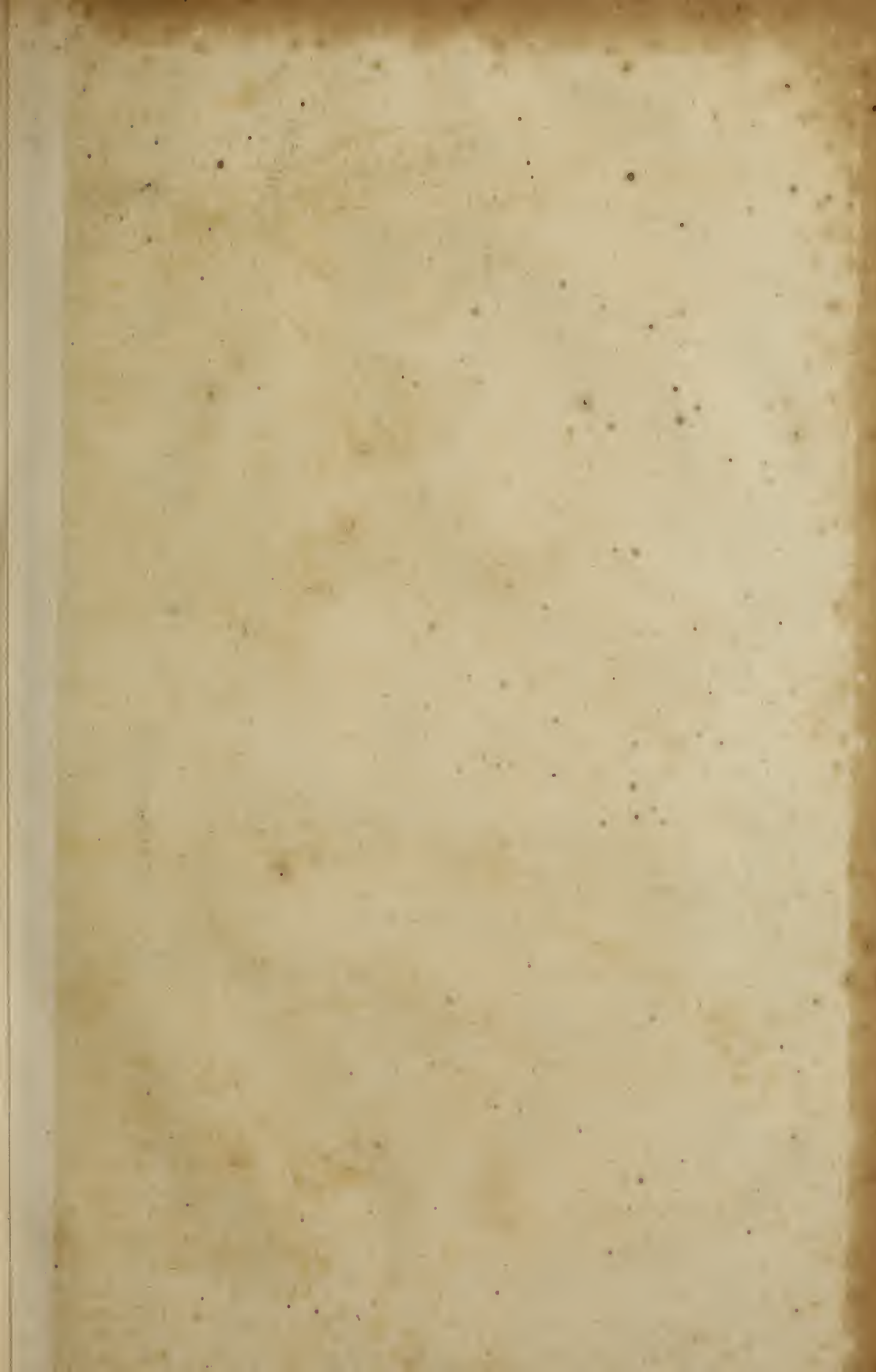

VILLÆ CELEBERRIMÆ ab ADRIANO
CÆSARE IN AGRO TIBURTINO EXTRU-
CTÆ VERA ET EXACTISSIMA ICHNOGRA-
PHIA AB PYRRHO LIGORIO OLIM.
POSTEA A FRANCISCO CONTINI
RECOGNITA, ET DESCRIPTA, JUSSU
EMINENTISSIMI
FRANCISCI CARD BARBERINI.

monte ab oriente et meridie

Via qua a ponte Lucano ducit
ad villam Hadrianam

A
Aerium organa portibus archifon
et principum theatrici districtus

Sannorum
Cus

Vallis que

ADRIANEA includit

TEMPE

ADRIANEA

Palatium Perile

Perile villa

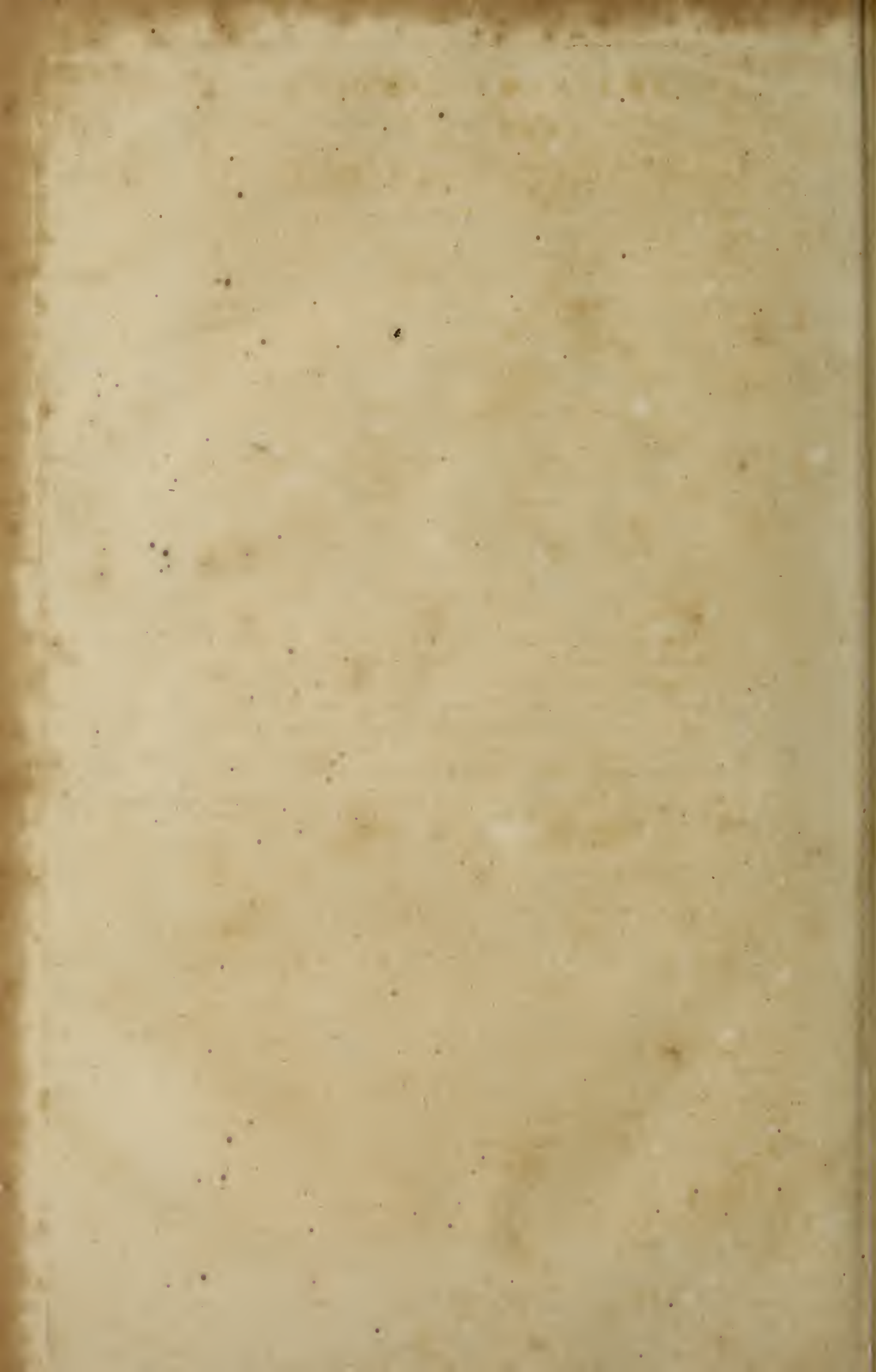
Canopy Europa

Plantis agris, vineis, olivisq; conferta

Vallis que terminat villam Adrianam ab ortu

Rocca Bruna

Scala di Canne Cento Romane

CAPUT III,

De Celeberrima Villa Adriani Imperatoris in Agro Tyburtino.

Aelius Adrianus Cæsar, Imperatoris Trajani consanguineus, Romæ quippè patre natus Sexti. Aelio Afro Trajani consobrino, & matre Domitia Paulina Gadibus nata, undè & illi soror Paulina fuit. Pervenit ad Imperium gratia & favore Plotinæ, quam ejus amore flagrasse ferunt; genus antiquum ab Adria Picentium trahit, undè majores ejus tempore Scipionum in Hispaniam migraverunt. Puer relictus à Patre in tutelam Trajani, à quo etiam adoptatus liberalibusque artibus imbutus, literis potissimum Græcis eruditissimus fuit, ita ut passim etiam Græculus diceretur, Mathematicis præterea cum primis instructus, quem Marius Max. summum Astrologum quoque appellat, ita ut omnium dierum usque ad horam mortis futura sibi antè præscripserit. Cum itaque omnes profiteretur artes, omnes exagitabat Doctores, sæpè sibi propositas quæstiones certando, summa ingenii laude solvit. Alebat ingenia, iisque favebat, imprimis Favorino Philosopho. Exstant adhuc ejus quædam Epigrammata Græca lepidissima. Barbam more Græcánico submittere ea tempestate cœpit, quem morem postea nonnulli Principes Romani servavere. Itinera maxima ingenti celeritate confecit, in Pannoniam, Judeam, Galliam, Britanniam, Hispaniam, ex qua Romam reversus Athenas, hinc in Egyptum: in qua expeditione cum Antinoum suum amisisset, Hierosolymis ei templum dicavit. Post summos itaque labores, & villà Tyburtinà jam exstructà, ubi in quiete, & otio literario videbatur victurus, sive loci insalubritate, sive fato cœlitus ipsi dimisso, uti postea dicitur, morbum incidit, ex quo Bajis in Campania, dum vivere jam

cum taderet, sibi ipsi violentas manus imponens jussu medici, veneni potionis extinctus est, anno ætatis 62, vel ut Volaterranus vult, 72, Imperii 22. Sepultus in Villa Ciceronis Puteolis, templo ejusdem honori postea loco sepulchri exstructo. Ossa ejus postea in urbem asportata in Adriani mole à se constructa deposita fuerunt, uti ex inscriptione ejus omnibus obvia patet:

Hic igitur Aelius Adrianus, cum jam totum Orientem Occidentemque peragrasset, pro sua in rerum rariorum curiosissimarumque notitiam aviditate, quicquid in Græcia & Ægypto curiosum observârat, accuratè exploratum descripsit, ea intentione, ut quicquid splendidum & magnificentia Asia possideret, in unam villam otio literario & quieti oportunam quam sibi destinârat, transferret; adeoque quod alibi in orbe terrarum diffusum spectatur, in hanc Villam suam, veluti in Orbis terrarum epitomen quandam translatum exhiberet; atque hoc pacto admiranda prædecessorum Cæsarum monumenta, rarâ hujus Ville magnificentia tantò altius superaret, quanto altiores sunt inter viburna cypressi.

Villam itaque suam tribus millibus ferè passuum Tybure dilitam adorsus, paucis annis innumerabili hominum multitudo collaborante extruxit in clivò quodam, cujus longitudo, juxta nostram observationem incipit à Boreali plaga, & tribus millibus passuum extensa in Meridieni porrigitur. Latitudinem ejus variam deprehendimus, cujus ubi maxima est, quintam partem supradictæ longitudinis obtinet. Villa tota clivis & vallibus constat, ita ut ejus ambitus facilè ad sex millia passuum in circuitu pertingat:

T

præter

Oris
Adriani.Studium
Adriani in
omnilitera-
rarum ge-
nere, &
projectus.Epigram-
mata
Adriani.Itinera
Adriani.Occasio
villæ ex-
structi.Villæ
exstructio.

præter ea, quæ extra *villam* memorabilem rerum monumenta ad complura milliaria extensa cernuntur. Quibus itaque prop ositis, jam singulas ejus partes, ordine perfequamur. Fuerunt autem complures, qui tantæ fabricæ admiratione suspensi, ingentibus laboribus ejus descriptionem aggressi sunt; quos inter primum sanè locum obtinet *Pyrrius Ligorius Architectus* & *Antiquarius*, jussu *Sereni Hippolyti Card.*^{lis d'}

Esse, *Gubernatoris* perpetui *Tyburnini*; qui eam ex ruderibus erutam graphicè sanè delineavit: quem postea secuti sunt *Antonius Nicodemus*, *Antonius del Rè*, *Franciscus Martius*, *Antiquarii Tyburnini*; quos ego secutus singulis annis eò Autumnalium feriarum tempore profectus, unam ex tota fabrica partem examinandam suscepi; quo quid præstiterim, hîc curiosi Lectoris oculis exponendum duxi.

S. 1.

De divisione Villæ Adrianæ.

Adrianus Cæsar, uti suprâ diximus, *Villam* suis commoditatibus aptam conditurus, ut præcedentium Imperatorum gloriam in admirandis, quæ reliquerant, monumentis obscuraret, uti erat peringeniosus, ita quoque, quidquid in *Orbe Romano* novum, rarum, & admiratione dignum reperiebat, in *Villam* suam, in quandam veluti *Romani Imperii* Epitomen contrahere constituit. Undè eam teste *Spartiano*, & *Blondo*, in septem partes principales dividendam censuit, ita ut prima expri-

meret *Græcorum Lycæum*; altera *Academiam Atheniensem*, tertia *Prytanæum*; quarta *Ægyptiorum Canopum*; quinta *Picilen* ob varietatem exquisitissimarum rerum sic dictam; Sexto *Tempe Thessaliæ* ob amœnitatem ab omnibus poëtis celebrata, quibus junxit & *Campos Elysios*; septima, ne quicquam deesset, *Inferorum Regnum*, de quibus ordine agendum est, ut fabricæ totius ordo, & dispositio luculentius Lectori innotescat.

Diviso
ville in
sua partes
principales.

Partium singularum descriptio.

Tametsi ego omni diligentia, curâ & sollicitudine ad cognoscendam exactam hujus *villæ* distributionem incubuerim, quia tamen tempus & otium defuit, quominus in tanta rerum varietate, quam non nisi vasti ruinarum ruderumque acervi exhibent, penitus exploranda, meæ curiositati satisfacere possim, hinc quicquid in Archivis *Tyburninis* reperiri licuit, studiosè evolvi, & inter cœtera *Pyrrii Ligorii Architecti* & *Antiquarii celeberrimi*, qui annuo penè spatio jussu *Serenissimi Principis Hippolyti Card.*^{lis d'Esse} *Gubernatoris Tyburnini*, non exiguis sumptibus, ad veram hujus *villæ* constitutionem singularumque partium distributionis notitiam, indefesso studio pergit, cujus & delineationem in mappa expressam, quantum rei obscuritas ipsi

permisit, exhibuit cum singularum partium quàm fufissima explicatione; quæ & in hunc usque diem in gazophylacio *Francisci Card.*^{lis Barberini} ad perpetuam rei memoriam conservatur. Quamvis & *Antonius Nicodemus*, & *Antonius del Rè*, *Antiquarii Tyburnini*, suam quoque operam non sine emolumento contulerint. Et uti hucusque eorum scripta non exstant, ita hac tam opportuna hujus operis occasione, ea, ne tantus famosissimæ *villæ* splendor & magnificentia in totalem oblivionem evanesceret, boni publici causâ evulganda, atque meis scriptis interferenda duxi; in quo si quid dubium obscurumque occurrerit, id unâ meis observationibus junctum, paucis dilucidabo. Sed jam ad rem ipsam.

Explorato
res Villæ,
seu de-
scriptores.

Vbinam verè & propriè septem principales supramemoratæ partes *Villæ, Lycæum, Academia, Bibliotheca, Canopus* &c. exstiterint, tametsi summo ingenii conatu determinare præsumserit memoratus *Ligorius*, fateor tamen quod res est, in tanta vetustatis caligine, tantaque ruderum vastitate, nil nisi solâ conjecturâ concludi posse. Etsi enim innumeræ ibi porticum, templorum, camerarum, conclavium, theatrorumque reliquiæ adhuc spectentur, difficile tamen est conjecturâ assequi, quemnam singula usum habuerint, & ad quam ex septem principalibus partibus, si pauciora quædam vestigia excipias, pertinuerint: præsertim cum picturæ, statuæ, & reliqua singulorum locorum ornamenta, inscriptionesque, quibus totam fabricæ molè confertam fuisse constat, temporum injuriâ perierint. Vndè nos ea solummodo, quæ lucem aliquam spectatori adferre possunt, ut Lector ex hisce paucis veluti ex ungue leonem colligat, adferemus.

Villa, uti dixi supra, in circuitu facilè ad sex millia passuum sese extendit, clivis vallibusque undique & undique interstincta. Porta principalis hujus, ut ex vestigiis superstitibus patet, ex ea parte fuisse videtur, quæ *Pontem Lucanum* respicit, ubi adhuc veterum silicum, quibus à *Ponte Lucano* ad *Villam* in collè sitam, via sternebatur, apparent vestigia. In hujus strætæ silicibus viæ termino, ingens ruderum, non supra terram duntaxat, sed & infra eam immensorum ambulacrorum multitudo comperitur, inveniuntur & vestigia hospitiorum unà cum 90 areis, porticibus, camerisque, quæ omnia, sive situm, sive formam spectes, differunt, portis ad ingressum in eas egressumque opportunis. Ad introitum verò portæ ad dextram, obviat murus altus, in numeris receptaculis una supra alterâ imposita, quam & idè centum cameras *Tyburini*, vocant, & equitum, qui Cæsarem stipabant, habitationibus servisse putant, de quibus postea pluribus.

Ex hisce, uti *Ligorius* conjicit, datur aditus ad eam partem, quæ *Ποικίλη Picile* dicitur, duplici porticu instructam, & exedris, quæ magnâ olim operi conciliaffe majestatem videntur, totumq; spatium in duas areas præamples dividunt, 800 pedû longitudine & tertie partis latitudine. Fuit autè *Pacile Atheniensis urbis Porticus*, dicta *Ποικίλη Pacile*, ob rerum picturarumque varietatem, olim etiam *παισανακτῆς*, id est, locus requiei Regum destinatus, in quo exornando *Polygnotus Atheniensis* pictor celeberrimus Heroû virorumque fortium imagines depinxisse creditur, non alio sibi præmio proposito, nisi gloriæ ad immortalitatem aspirantis, & ad honorem patriæ concilian dum impulsus. Fertur & in eodem omnibus seculis memorabilem *Miltiadis* contra innumerabilem *Perfarum* multitudinem in *Campis Marathonis* victoriam affabrè depinxisse; de quo *Pertrarcha*:

*Miltiade, che 'l gran giogo à Grecia
tolsè.*

Ad similitudinem itaque *Paciles Atheniensis*, quam & *Stoam* vocabant, ubi & *Zeno* Philosophus sua dogmata suis discipulis, qui & postea Stoici dicti sunt, tradebat, *Adrianus* & Philosophiæ laude clarus, & veteris sapientiæ admirator, hanc ad suæ mentis relaxationem exstruxit porticum, à cujus areis vastissimis innumera conclavia habitationesque dependent, unà cum areis minoribus mutux studiorum communicationi, quæ ibidem peragebatur, opportunis. Detegitur & non procul indè per angustum meatum, templum columnis Deorumque statuâ, quæ artium scientiarumque Præsides exhibebant, olim haud dubiè instructissimum; cujus muri variis mixti marmoris laterculis vestiti, qui in hunc usque diem ibidè reperiuntur, exornabantur.

Adjacet huic alius locus ovalis formæ porticu instructus, & in medio ejus templum octogonâ formâ, olim

Quam difficile sit singula hujus Villæ partes describere.

Piciles
descriptio.

Varia in
picile mo-
numenta.

haut dubiè splendidum, & per portas totidem undique & undique pervium; quemadmodum expositoriis exedrisque, nec non ex fontium ibidem scaturientium syphonibus, quorum vestigia spectantur, colligitur. Per limbum verò Templi columnis superpositum, olim indubitanter, varia insculpta videbantur, monstrorum marinorum, unà humanâ figurâ permixtorum schemata; non deerant currus triumphales, qui à diversis animalibus, struthionibus, equis, arietibus, leonibus, tigridibus, similibusque trahebantur, occurrerant & cupidines aligeri, quæ curribus insidentes à cygnis, columbis, pavonibus, aliisque similibus volucris agitabantur. Et talia fuisse constat ex eo, quod, teste *Ligorio*, tempore Cardinalis *Hippolyti* hoc eodem in loco laterculi dictis rerum schematicis insigniti, inventi fuerunt, qui postea *Romam* allati, in hortis *Farnesiorum Palatinis* muro inserti spectantur, & sæpè sæpius in *Tyburnine urbis* domuum parietibus immurati comparent.

Putat quoque *Ligorius*, non hinc procul sitam fuisse *Bibliothecam* triplici conclavium ordine exstructam, unà cum ambulacris cæterisque cameris in modum templorum, diverforiorumque exedris, porticibus, fontibus, aliisque ornamentis egregiè elaboratis, & euntibus deinde versus borealem plagam occurrit murus 25 statuarum exedris instructus; & alter vicinus, qui circuitu suo hortum inclusisse putatur, multis olim habitationibus & diverforiis cultus; in cujus latere varia statuarum vestigia notantur, sub quarum pedibus per plumbeos canales, aquæ ad balnearum forsan, aut etiam ad domesticum usum, prorupisse comperiuntur. Obviat & in vicino clivo ingens theatrum unà cum quatuor diverforiis, arcibus, porticibusque, quæ columnis constabant quadratis: pavimenta verò marmore vario sternebantur. Atque in hoc loco 40 statuarum repertæ fuerunt, teste *Ligorio*, omnes tamen, præter tres, mutilæ & mancæ.

Biblio-
theca
Villæ.

S. II.

De partibus Villæ versus plagam meridionalem.

IN Meridionali plaga primo loco occurrunt varia atria, & mansiones accommodatæ ad Thermarum usus, unà cum suis hypocaustis, quæ abacis suis ad sedendum aptis pulchrè distributæ videntur. Spectantur & aræ xystrique ad luctantem apparati, receptacula quoque, queis depositis vestimentis se spoliabant, ibidemque ad luctandū se ungebant, omnibus parietibus marmore vario, plasticisque imaginibus olim incrustatis depictisque; post hæc, uti conijcit *Ligorius*, districtus ille, quem *Academiam* vocat, sequitur; & erat templum circulare *Apollini Musisque* dicatum, undique & undique extrinsecus muris cinctum, columnisque marmoreis candidissimis exornatum, mansiunculis, receptaculisque confertum. Ad latus hujus templi locus,

Academia
Villæ.

qui *Ἰωνικὴ Ζωτικὴ*, appellabatur, ab animalibus, quæ inibi concludebantur. Sequuntur Sacerdotum, Academicorumque diverforia, cum innumeris aliis vicinis domibus porticibusque quæ columnis cingebantur, ambulacrisque diversis, quæ aditum ex uno in alterum annexasque domus præbebant. Circa hunc locum ab occidua plaga, loca spectantur unà cum vasto Theatro, ubi histiones dicebantur se vestire, cum mimis, pantomimis, cæteriisque jocularibus, veterum fabularum recitatoribus. Fuerunt hoc in loco, teste *Ligorio*, tempore *Alexandri VI* Pont: Max: novem *Musarum* statuarum repertæ.

9 Musarum
statuarum
descriptæ.

Verbo, hic *Academie* districtus habet tot tantaque atria, aulas, aliasque mansiones, ut vix ad numerum reduci queant,

queant, ferique non posse existimo, hodiè similia fieri construique posse. *Ligorius* curiosus omnium explorator, viginti atriâ cum omnibus ijs annexis habitationibus Epheborum, Scholarum, Phrontisteriorumque, in quibus juvenus instituebatur, domibus unâ cum ijs rebus, quæ ad humanum victum deliciaq; quo vis modo necessaria videbantur, annotat. Integræ in eo plantabantur sylvæ, luci, viridaria, vario ingenio dispersita. Aquis abundabat, quæ ex fonte *Piconio*, seu *Lacu Fucino* immensis sumptibus in villam suam derivabantur, quamvis ego ante *Trajanum* istiusmodi aquam jam *Tybur* adductam censeam, de qua alio in loco, de Aquæductibus *Tybur*tinis. Spectatur & ibidem adhuc murus 1400 pedes longus, unâ cum Aquæductu ipsi superimposito & porticus fuisse videtur: ad *Lycæum* usque *Ville* extensus. Extruxerat hunc locum *Adrianus* ad normam formamque *Atheniensis Academiæ*, qui tamen si locus esset mille passibus ab urbe dissitus, sterilitate squallidus, ita tamen *Cimonis* ingenio cultus fuit tum aquarum gelidissimarum fontibus, tum insigni arborum in viridariis lucisque, in quincuncem plantatarum culturâ, ut non amœnitate solùm *Atheniensium* delicias longè superârît, sed ea Philosophis, uti *Platoni* suisque sequacibus interea Philosophicæ exercitationis occasionem dederit, ut vel ex eo capite Academicorum nomen obtinuerint.

Ex hoc itaque districtu proceditur ad *Lycæum*, conclave vastum, undique ruderibus magnificentiæ testibus adornatum, cujus fabricam *Adrianus* juxta *Lycæi Atheniensis* Architectonicas rationes extrui jusserat. Erat autem *Lycæum* locus in *Attica* non procul *Athenis* dissitus, sic dictus à *Lycô Pandionis* filio, longissimis splendidus porticibus, nec non arborum perpetuò virentium plantatione jucundissimus, ubi ab Atheniensium Magistratu postea Gymnasium Philosophorum cathedris palæstrisque destinatum, extru-

ctum fuit *Apollini* sacrum, in quo *Aristoteles* philosophica sua placita suis tradebat discipulis ambulando, unde *Ἰπὸ τῆς Ἀριστοτέλους* ejus sectatores *Perripatetici* fuerunt vocati. In hoc itaque *Lycæo Adriano* ad similitudinem *Lycæi Atheniensis* extructo, prælongarum porticum vestigia deprehenduntur, arboribus, hortis, lucisque in amœnitatem spirabant omnia, in quorum medio Templi semiruti spectantur reliquæ, peridromis & xystis sumptuosissimè extructis, antiquæ magnificentiæ indicia; nec hæc Thermarum commoditas deerat, uti ex luculentissimis signis videri potest: siquidem inveni, quod & *Ligorius* olim observavit, hypogæa, sive, uti vocare solent, hypocausta, quæ per strictum in fornice meatum in alterum fornicatum receptaculum, vaporem ferventissimum transmittabant; hi verò canales aquarum ductores, qui per superius receptaculum ducebantur, ferventissimo aère, & canales & aquas ad bullorem usque calefaciebant, aquam deindè in alias vicinas cameras sedilibus & hypopodiis instructas, calidam in usum eorum, qui balneis delectabantur, derivabant. Erant & è latere mansuiculæ forsân ad se spoliandum in vestium custodiam destinata; quæ res luculenter modum docet, quo in frigida in usum balnearum calefacienda veteres olim utebantur.

Sed hisce ita propositis, jam progrediamur ad illam fabricæ portionem, quam *Canopium* vocabat *Adrianus*. Est autem *Canopus* urbs *Ægypti*, in qua *Bacchanalia* seu *Dionysiaca* aut *Neptunalia* celebrabantur, quod *Ægypticè* *Κανὸς* *Canub*, idem quod *Neptunum* notat, sive Numen aquis præsidens. Erat autem situ locus amœnissimus, inter duos fluvios constitutus *Themuthi*, id est, *Cælum Deorum*, à loci tum ubertate, tum amœnitate sic dictus, olim *Χοῖς*, dicta urbs à *Menelao* condita, de qua vide quàm amplissimè actum

Balnea eorumque vestio constructurum.

Canopus urbs Ægypti.

Lycæi descriptio.

Lycæum quid?

I. Tom.
Fol. 17.

in *Oedipo* nostro *Ægyptiaco*, *Obelisco Pamphilio*, *Prodromo Copto*, aliisque locis. In hac *Canopus* celeberrimus ille *Ægyptiorum Dealter*, à *Suida* descriptus, variis ceremoniis, & exoticis prorsus superstitionibus colebatur; undè *Adrianus* loci hujus amœnitate *Ægyptiacis* que ludicris, quæ in eo quotannis peragebantur, incitatus, ne quicquam *Villæ* suæ deesse videretur, eidem *Canopum* inferuit. Itaque intra *Pæcilen* & *Academiam Adrianeam* haud obscura hujus *Canopi* vestigia cernuntur in valle quadam longissima, in cujus fronte Templum rotundum erat, hodiè semirutum *Canopo* sive *Neptuno* dicatum, variis aulis, cameris, xystris utrimque stipatum; atque ex ruderibus innotescit, mirificam structuram, & calamo vix explicabilem fuisse: quod nemo qui vastitatem loci examinârît, inficiabitur,

Erat autem intra binos oppositos sibi porticus in medio vallis, fossa profunda satis & ampla, & subselliis suis instructa, quæ aquâ *Martia* ad eam altitudinem latitudinemque repleba-

tur, ut lintribus cymbisque sufficientem ad Ludos *Neptunios* celebrandos capacitatem præberet; atque in hac fossa hominum utriusque sexus multitudo noctu diuque exsecrando commercio lascivie turpitudinisque, sine ulla verecundia, frena gestibus inconditis, cantando, saltando, natandoque *Canopico* more laxabant, quibus *Adrianus*, uti hujusmodi deditissimus erat, ita quoque summo suo gustu, tum hujusmodi veneris scurrilibusque spectaculis, tum obscænis cantilenis, saltibus, choreis que, quæ ingenti cum confusione ibidem peragebantur, à gravioribus negotiis paulò liberior, delectabatur. Denique locum fuisse fontibus undique irriguum, ex ruinis, ubi in hunc usque diem canalium officia spectantur, colligitur; cernuntur & in nonnullis locis scalæ seu cochlides ita constitutæ, ut ex una parte ascensus, ex altera descensus hominum continuò euntium redeuntium que sine impedimento concederetur.

§. II.

De reliquis partitionibus Villæ, quæ sunt Infernus, Campi Elysi, Prytaneum.

Versus occidentalem partem ingens vallis occurrit, in cujus edito latere integer adhuc tholus spectatur, in loco, qui hodiè *Rocca bruna* dicitur, & est sub Jurisdictione *Tyrocinij Soc:* ¹¹⁹ *JESU* ad *Sanctum Andream Romæ*, ubi mihi quotannis summa sanè commoditate tanquam in propria villa constituto, dictæ *Adrianeæ villæ* rudera explorare concessum fuit. Atque hic locus, *Ligorio* & *Nicodemo* teste, inferorum locus fuisse putatur, in quo per aquæ ductus subterraneos *Adrianus* expresserat eos, qui à Poëtis memorantur, fluvios, *Phlegethontem*, *Cocytum*, *Lethen*, unâ cum variis hypogæis, in quorum parietibus tormenta inferorum, vas *Danaidum*, *Rota Ixionis*, & similia à

Poëtis efficta depicta, teste *Lampridio*, cernebantur. Veruntamen hunc locum ichnographia *Academie* jungit: alii hoc loco fuisse mancipiorum custodias existimant, qui tum catenarum, quibus onerabantur, sono & strepitu, tum tumultu vociferantium, inferni horrendam, & plenam confusione. scenam exprimebant.

Non procul indè, putant nonnulli fuisse quoque *Elysijs Campos* ab *Adriano* constructos, unâ cum representatione *Tempe Thessalorum* in quibus, quidquid jucundum & delectabile deliderari poterat, sive Aularum splendorem & magnificentiam, statuis Deorum, nobilissimis que picturis exornatam, sive fontium salientium, nec non hortorum

Infero-
rum regio.

Elysi
campi.

hortorum viridiorumque deliciosam varietatem spectes, expositum conspiciebatur; & etiamnum ejus vestigia non obscura, uti ex mappa patet, supersunt. Restat *Prytaneum*, quod *Ligorius* putat fuisse in extrema *Ville* parte versus Meridiem exposita.

Erat autem *Prytaneum Athenis* locus, in varia habitacula, aulas, & cameras divisus, in quo Judices summo cum rigore justitiæ, Rerum publicarum causas agebant. Nam uti *Halicarnassæus* ait; *que ab iis Prytanæa vocantur, erant loca publica sacra, quorum cura pertinet ad ad eos, qui supremum Magistratum in Republica obtinent.* Vel, ut alii volunt, in quo emeriti milites, senectute, & infirmitatibus pressi, communibus sumptibus, magno nostris Principibus proposito exemplo, alebantur. Quod institutum cum placuisset *Adriano*, simile quid in sua *villa* machinatus est. Atque hæc sunt, quæ pro innumerabili rerum memorandarum copia & multitudine, paucis explicanda censui.

Jam verò nihil aliud superest, nisi ut post singularum partium expositionem

totius *Ville* ab *Adriano* in *Tyburto agro* incomparabili magnificentia constructæ ichnographiam hæc appositam luculentius contemplemur. Hanc Eminent. ^{mus} *Franciscus* S. R. E. Card. ^{us} *Barberinus*, multorum Literatorum deprecatione impulsus, primus novo ausu in Reip. Lit. ^{is} augmentum ornamentumque partim ex *Pyrrii Ligorii* Architecti delineatione, olim jussu Card. ^{is} *Hippolyti Estensis* peracta, compilatam partim opera & studio *Francisci Contini* viri rerum antiquarum peritissimi denuò ad incudem reductam nova dimensione emendatam omnibusque numeris tandem absolutam æri incidi curavit, tam exacta cura & diligentia, ut ad ejus perfectionem nihil amplius accedere posse videatur; quam & huic præsentis *Latii* operi inseri jussit. Cum verò dicta ichnographia major esset, quam ut Libro commodè imponi posset, nos pro mole operis ad facilitatem singularum partium comprehensionem, in epitomen reductam, hic ob oculos exponimus curiosi lectoris.

BREVIS COMPILATIO

Præcipuorum Locorum, quæ in præsentis hujus Villæ Ichnographia spectantur.

Districtus I literis ABCD signatus. *Theatrum* dictum fuisse *Ligorius* asserit, eò quod theatris, circis, hippodromis, aliisque innumeris fabricis, uti porticibus, ambulacris, xystis, vestibulis, delubris, cæterisque locis, quæ tum scenicis tum gymnasticis exercitiis serviebant, accommodatus fuerit. Habebat sibi juncta innumera habitacula in usum militum constituta.

Districtus II litera E signatus, continebat eam *villæ* partem, quæ à varietate rerum ibidem expressarum *Ποικίλη* *Pacile* à *Græciæ Pacile* sic dicta fuit; atrijs, ambulacris, peristyliis, fanis, camerisque confertus.

Districtus III litera F signatus, monstrat judicio *Ligorii* vestigia **BIBLIOTHECÆ** *Adrianæ*, quam *Adrianus* ingenti fabricarum ædificiorumque ad omnem commoditatem eorum, qui literis bonisque artibus incumbere desiderabant exstructorum congerie condiderat, theatris, ambulacris, templis, balneis, viridariisq; splendidissimam: & continet vicina fabricarum rudera, quæ signantur literis GHI.

Districtus IV signatus litera K, *Canopus* dicebatur ad formam *Canopi Ægyptiaci* ab *Adriano* exstructus; de quo fusius in præcedentibus actum vide.

Districtus

Prytaneum.

Districtus V, signatus litera L, olim, uti *Ligorius* tradit, *Academiam* exhibebat more *Græcorum* ad *Atheniensis* similitudinem *Academie* constitutam, templo *Apollinis*, aliisque fanis & delubris, nec non theatris, porticibus, atriiis, ambulacris, viridariisque ad Philosophantium usum superbissimè accommodatam :

Districtus VI, signatus litera M, *Inferorum regnum*; & paulò post, *Campos Elysios* summa fabricarum ad omnem amœnitatem exstructarum varietate exhibebat.

Districtus VII, signatus litera N, *Lyceum Atheniense* exprimebat, aquæ ductibus cæterisque fabricis, uti templis, porticibus, ambulacris, viridariis, balneisque oppidò magnificum & splendidum.

Districtus VIII, signatus litera O, *Prytanæum Atheniensium*, Veteribus militibus senio confectis sustentandis destinatum.

Districtus tandem signatus litera P Vallis erat, quam arboribus utrinque ad omnem amœnitatem dispositis; nec non riguis limpidissimarum aquarum rivis excultam, *Adrianus THESSALAE TEMPE*, ne quicquam jucunditatis Villæ suæ deesset, appellari constituit.

Quid verò Theatrales ejusque fabricæ, quid *Pæcile*, quid *Bibliotheca*, *Academia*, *Canopus*, quid *Lyceum* & *Prytanæum*, quid *Tempe*, *Inferorum*, *Elysiorumque Camporum* regna sibi velint, in præcedentibus primo hujus *Ville* capite exposuimus, ad quæ lectorem remittam. Ex hac itaque Ichnographica *Ville Adrianeæ* descriptione, Lector, invisam inauditamque hujus villæ magnificentiam (quâ nulla ex *Romanorum* sumptuosis fabricis splendidior, neque vastior, neque raritate ædificiorum illustrior visa fuit,) sat superque colligere poteris. Quæ tamen abdito Dei iudicio, non nisi ad 80 annorum durationem pertigit.

Atque ex hisce Lectori luculenter patet labilis rerum humanarum condi-

tiò, quàm fugax rerum omnium memoria, quam nemo non ex stupenda hujus *Ville* fabrica colligere poterit. Videbatur *Adrianus* æternam nominis sui gloriam superba & invisa hac non *Villa*, sed civitate integra eâ magnificentia, quam retulimus, exstructâ ambire; sed quàm citò illam exstruxit, tam citò in ruinam data fuit, ita ut nullus *Romanorum* scriptorum præter *Spartianum*, qui ejus meminerit, inventus fuerit; *Antonino* successore, primò in ejus ornamenta manus mittente, ut iis *Thermas* suas *Romanas*, quas condere constituerat, condecoraret. Ita dum unus gloriam furatur alterius, omnia tandem eandem vicissitudinum varietatem sortiuntur. Modò *Villa* hæc verè villarum *Regina* ita deformata jacet, ut non nisi cadavera & sceletra palatiorum intuearis, omnia plena virgultis, spinis, senticetisque obliterata, & uti rectè *Gobellinus l. 5.* historiæ scribit: *Extra Urbem*, inquit, *ad tertium milliarium* *Hadrianus Imperator nobilissimam villam exædificavit ad instar magni oppidi, cujus extant adhuc Templorum sublimes & celsæ testudines; cernuntur & aularum cubiculorumque semidiruta ædificia, visuntur peristyliorum, porticum, piscinarum, Theatrorumque fastigiata moles; & ubi quondam Imperiale Solium cælesti fulgore splendebat; ubique superba fabricarum, horutorumque constructio Elysos Campos æquare videbatur; ubi Purpurati sedere magna cum potestate Tribuni, ibidem præter rubos & sentes nihil reperias; Reginarum Cubicula, facta sunt serpentum, viperarum, bufonumque habitacula; adeò rerum mortalium fluxa & inconstans natura est.*

Paucis tamen hoc loco tam exigui temporis, quo *Villa* sibi constitit, causam aperiam: latet enim sub iis quidpiam Diviniòris arcani consilium; itaque sic sese res habet.

Post absolutam *Ville* singularumque partium fabricam, nil aliud restare videbatur, quàm *Encæniam* summa pompa & solennitate celebranda; & quoniam moris erat, post ingentes à *Romanis*

Cæsaribus

*Invenitur
Villæ me-
gificentissimæ.*

*Causa de-
structionis
Villæ.*

Cæsaribus exaltatas fabricarum moles, eas uni ex Diis consecrare; hinc *Adrianus* in *Herculei* operis fabrica, *Herculi* solenne sacrificium offerre constituit, veluti humani sanguinis propitiatorium. Undè diabolico impulsus instinctu, Augurumque consilio, *Adrianus* impias in innocuum *Christianorum* sanguinem convertit manus; at quoniam intellexerat, *Tybure Getulium* Senatorem esse, qui cum universa domo sua Christianam fidem non solum coleret, sed & innumeros alios, & inter cæteros *Cerealem* Cæsari intimum, ad eandem suscipiendam traxisset, atque ad eò gratius sacrificium Cæsarem præstare non posse, quàm si *Getulium* cum universa domo *Herculi* dedicaret *Tyburino*. Dicitum ac mox in executionem deductum, *Getulium* cum *Cereali*, *Anantio* & *Primitivo* sibi sisti iussit, quos acerbissimis verbis increpans, *Christumque* ejurare præcipiens, cum in fide caute *Marpesia* firmiores reperisset, post carceres & flammam sustibus tandem trucidari iussit; postea furorem convertens ad *Symphorosam* & septem ejus filios, quos comprehensos sibi sistens, ad ejurandam fidem Christianam exhortatus est, quod ni facerent, exquisitissimis tormentis se morti tradendos scirent. Sed Sancti *Christi* Martyres tam exoptatam Martyrii coronam, jam dudum desideratam, minimè negligendam duxerunt. Quarè omnes constanti in *Christum* fide, & illibatæ Religionis amore mortem præ vita, æternæ vitæ præmia præ fluxarum opum, quas ipsis Cæsar, si *Christum* ejurarent, promiserat, caducitate elegerunt. Undè crudelissimis ad unum omnes mortis generibus sublatis fuerunt, salutis nostræ anno 138, cum innumeris aliis *Romæ* multò antè comprehensis, quos inter *S. Eustachius*, cujus Archistrategum egerat, unà cum uxore & filiis unus fuit, sustulit. Interea occulta Dei operante vindictâ, *Adrianus* incognita quadam Medicis infirmitate, sanguinisque fluxu correptus, ut quorum infontium

Sanctorum Martyrum sanguinem inhumana atrocitate effuderat, scelus proprii sanguinis effusione lueret, in ingentes animi mœrores cruciatusque incidit, qui morbus uti à Medicis auræ *Ville* insalubrioris adscribebatur, ita quoque statim delicias *Bajarum* melioris cæli usu Cæsarem mutata statione, nisi mori mallet, frui debere, Medici præscripsere. Quò profectus indices magis magisque crescente animi mœlitiâ, eò deductus fuit, ut jam diuturnioris vitæ pertæsus, tandem Medico lethæum toxicum poculum sibi propinari præceperit; & cum Medicus manum in Cæsaris vitam mittere sibi inconsultum teneret, fuga sibi consulens, id mancipio executioni mandandum reliquit, qui vel ipsius Cæsaris atrocissimi minis, ni faceret, tandem adactus, poculum lethæum præbuit, ex quo protinus extinctus, meritas sceleratæ vitæ transactæ pœnas dedit. Ecce manifestam Dei ob ad eò sævas in *Christianos* persecutiones exercitas vindictam. Refert *Spartianus* ante obitum *Adrianum* tenerrimo affectu sequentes versiculos protulisse:

*Animula vagula, blandula,
Hospes, comesque corporis,
Quæ nunc abibis in loca,
Pallidula, rigidula, nudula,
Nec ut soles, dabis jocos?*

Vix in ejus locum successerat *T. Antonius Pius*, cum ecce & ipse novas in urbe *Thermas* excitaturus, cum de modo cogiaret, *villa* præterea *Adriani* noviter exstructa parum affectus esset, quidquid in *Villa Adrianea* pretiosum reperit, in suarum *Thermarum* splendorem contulit; quam deinde *Gothi*, & postea variæ revolutiones in ultimam vastitatem dederunt, ita ut à *Ville* conditu usque ad ultimam ejus ruinam, non nisi 80 anni intercesserint. De *Getulii* sociorumque Martyrio ita *Baronius* in notis Martyrol.

In Agro Tyburino exstat vetus memoria jam collapsa, censecturque ille locus arenarium, ubi S. Symphorosam prædictos Martyres sepelivit. Deinde

Sacrificiū
post Villam
extruendam
mors fuit
Christianorum.

Cerealis
ad Christi
fidem con-
verso &
martyrium.

Sympho-
rosa cum
filiis morti
traditur.

S. Eusta-
chii & so-
ciorum
mors.

Cæsar
Adrianus
merbis in-
solitis inje-
ctatur.

Antoni-
nus suas
thermas
Villæ
Adriani
ornamentis
instruxit.

indè in Martyrologio Romano ita legitur:

Roma via Salaria passio Beati Getulii clarissimi & doctissimi Viri, sociorumque Cerealis, Amantii, & Primitivi, qui jussu Adriani Imperatoris à Licinio Consulari detenti primò cæsi, deindè in carcerem trusi, postremò incendio traditi, cum nullo modo ab igne lesi fuissent fustibus illiso capite Martyrium complevere, quorum corpora Symphorosa B. Getulii uxor collegit, & in arenario prædii sui sepelivit.

Locum in quo sepulti fuerunt filiorum S. Symphorosæ corpora.

Arenarium illud adhuc exstat in via Tiburtina novem millibus passuum à Tybure distitum, in quo rudera adhuc pervetustæ Ecclesiæ à Christianis primis olim in honorem SS. Martyrum exstructæ spectantur, ubi & prædium S. Symphorosæ fuisse traditur, & etiamnum possidetur à Maffeis ex Patritiæ nobilitatis Romanæ familia, ubi Symphorosa & Getulij mariti sui sociorumque corpora deposuit, & postea etiam ipsa cum septem filijs eodem in loco depositi fuerunt; quem locum Christiani postmodum Græca voce ad Septem *Εἰσδατάρες*, id est, ad septem Martyres violenta morte mulctatos, vocarunt. Verùm cum successu temporis Longobardorum invasione Romanum Territorium flammis ferroque devastaretur,

S. Stephanus Papa III hinc ablata corpora Romam translata in Ecclesia S. Angeli in foro piscario recondidit; ita Baronius:

Via Tyburtina habetur nobilis & pervetusta S.¹² Symphorosa memoria. Horum reliquie Romam translatae, ac nostris temporibus invente sunt in Diaconia S. Angeli in foro Piscario, & unà cum ipsis plumbi lamina his verbis descripta:

Hic requiescunt SS. Martyrum Symphorosa, viri sui Lotici, & filiorum ejus corpora à Stephano Papa translata; Getulius etiam Loticus dictus reperitur.

Et ne quicquam hinc omisisse videar, monstratur etiamnum in Ecclesia S.¹² Vincentij crypta summæ devotionis, in qua S.¹² Symphorosa cum suis filiis, sævientis persecutionis tempore, se abscondere solebat, quam & Baronius citato loco innuit. In foro quoque Herculei Templi olim ulmus spectabatur, è qua Symphorosa jussu cæsaris capillis aliquamdiù suspensam ferunt, ex qua arbore in nostra Tiburtini colligij Ecclesia adhuc crux formata summa cum veneratione exhibetur. Sed hisce fufius forsitan, quàm par erat, occasione Martyrum commemoratis, jam occeptum Villarum Tyburtinarum argumentum prosequamur.

Ulmus Tybure, in qua S. Symphorosa suspensa traditur.

CAPUT IV,

Villa Syphacis Regis Numidiæ.

Contendentibus de summis rerum Annibale & Scipione in Europa, & in Africa Syphace, & Massanissa Getulie Rege, hic à Syphace Regno suo expulsi, omnibusq; bonis exutus, & ad incitas reductus, sylvas oberrabat. Syphax itaque ob subactum inimicum victoriâ insolens, à Scipione Romanorum Duce tandem & ipse post expugnatam Carthaginem subjugatus, præda Romanorum fuit. Scipio Massanissæ in regnum suum, quod ei Syphax violentiâ armo-

rum eripuerat, restituto, Syphacem Regem Romanum vincitum perducere jussit, qui Albæ aliquantum temporis commorans, tandem in Tyburtinam villam sibi paratam concessit, ubi infelicitatis suæ statum deplorans, è quanto potestatis culmine cecidisset, considerabat, ut qui utriusque Regni, Romani & Africani absolutum dominium spe devoraverat, novercantè fortuna in ultimum miseriæ barathrum præcipitatum se videret. Nè verò tanti nominis Rex vilis quàm deceret, viveret, Romani propriis

propriis expensis ipsi *villam* ad habitationem non solum commodam, sed & deliciosam fabricis peramœnam reddidere, ubi & satis cessit. Spectantur hujus *villæ* rudera etiamnum in *via Valeria*, in loco dicto ad *S. Marcellum*. Narrat *Ligorius*, fontem suo tempore detectum fuisse ex candido marmore, binis conchis, quæ aquam acceptam in alia extra posita vasa effundebant, constructum; tota verò moles sustentabatur fulcris in formam pedum Leoninorum elaboratis. Detectum quoque eodem tempore, eodemque loco se-

pulchrum in formam Crucis constructum, intra quod fenestellæ cernebantur in circuitu collocandis accendendisque lucernis destinatæ. Monumenti longitudo exterior 43 palmos, latitudo viginti æquabat. Interior verò longitudo 38 palm. latitudo in 13 palm. extendebatur. Inventa præterea plurima electissimi marmoris fragmenta, *Paulus V* Pontifex *Romanus* adducta, ad fabricam Sacelli *Deiparæ*, Ecclesiæ *Sancæ Mariæ Majoris* exornandam destinavit.

Sepulchrum Syphacis.

Fons Syphacis Regn.

§. I.

Villa Zenobiæ Palmyræ Reginæ.

Zenobia filia *Odenati* Regina *Palmyrenorum* bis commisso cum *Aureliano Romano* Imperatore in *Persia* prælio, tanta animi fortitudine se gessit, ut cuius parti victoria cederet, dispici vix posset; tandem urbe, ad quam confugerat, obsidione cinctâ, & ipsa fascibus *Romanorum* cedere coacta, ab *Aureliano* capta, & *Romam* in triumphum unâ cum suis filiis ducta fuit anno, *Christi* 274. Inter cæteros *Cæsarum* triumphos & pompas, nulla, *Blondo* teste, *Rome* aut splendidior, aut magnificentior visa fuit. Siquidem *Zenobia* tot tantisque gemmarum cimeliis exornabatur, ut ponderi non ferendo se esse conquerens, ad nonnihil quiescendum, pompam siltere oporteret; pedes nudi aureis annulis vestiebantur, manus catenis aureis ligatæ, nimio oculos fulgore perfringebant, collum pariter catena ex puro auro circumdatum erat, cujus extremitas à *Persico* præcone tenebatur. In stuporem & admirationem rapiebant spectantium animos mirum in modum heroicæ *Reginæ* dotes naturæ in fœmina non visæ amplius; inerat ei imperterriti animi vigor, *Reginæ* dignitatis splendor in vultu; robur mentis in capeffendis opportunè consiliis, in oculis supra modum vigentibus prudentia summa,

incredibilis venustatis splendor in totius corporis habitu elucebat; tantus in dentibus sub fusci coloris temperice candor nitebat, ut margaritas eam in ore plerique, non dentes habere putarent: vox clara & virilis, severitas ubi necessitas postulabat: castitatem ejus tantam fuisse scribit *Vopiscus*, ut ne quidem maritum suum sciret, nisi tentatis conceptionibus. Ipsa tandem utriusque fortunæ prosperæ, & adversæ jactum ingenti animo experta, solitariam vitam concessione Imperatoris amplexa, in villa quadam *Territorii Tyburtini* vitam ad mortem usque peregit. Linguæ *Persicæ*, *Græcæ*, *Latinæ*, *Ægyptiacæ* haud imperita; pedestri ambulatione sæpè, lecticâ nunquam, equitando sæpillimè se exercere solebat. In mensali apparatu splendidissima; in conviviiis verò ad imitationem *Cleopatræ* *Reginæ* *Ægypti*, cui se sanguine asfinem esse dicebat, poculis aureis ingemmatis utebatur. De qua *Petrarcha*:

Triumphum Zenobiæ Reginæ in urbem.

Splendor & magnificentia Reginæ, aliæque naturæ dotes.

Linguarum peritissimâ.

*Nel cuor femineo fù tanta fortezza
Che col bel viso, è con l' armata chio-
ma
Fece temer, chi per natura sprezza.
Io parlo dell' imperio alto di Roma
Che con armi affaccio, benchè all'e-
strimo.*

*Fosse al nostro Trionfo ricca
foma.*

Quam etiam antequam vitâ fungere-
tur, *Christi* fide imbutam fuisse, *Baro-
nius in Annalibus ad annum 274* tradit.
Verùm de rebus gestis hujus *Reginæ*
qui plura desiderat, is adeat *Vitam Aure-
liani Imperatoris*.

Villa Ze-
nobis in
territorio
Tiburtino.

Ubinam verò in *Territorio Tyburti-
no villa Zenobis* fuerit, *Vopiscus* se-
quentibus verbis, ubi de *Zenobia* agit,
declarat. *Huic ab Aureliano Imperatore
vivere concessum fuit; ferturque vixisse
cum liberis jam more Romano, data sibi
possessione in Tiburti, quæ hodiè Zenobia
dicitur, non longè ab Adriani palatio, atque
ab eo loco, cui nomen est Conche.* Ex hisce
verbis *Ligorius* secutus dico, *Villam
Zenobis* fuisse prope lacum, quam sul-
phuratam vocant, thermarum nobili-
tate celebrem, ubi à *Marco Agrippa* fa-
bricæ sumptuosissimæ ad usum Ther-
marum exstructæ, quibus & *Augustum
Cæsarem* oppidò delectatum fuisse scri-
bunt Authores, & in hunc usque diem
etsi semirutæ spectantur, de quibus in-
frà pluribus. Si quis *Zenobiam* hîc habi-
tasse dixerit, is non incongruè senferit;

si verò ob aëris insalubritatem locum
hunc *Regiæ* habitationi incommodum
asseruerit, is saltem mecum in vicino
loco, ubi hodiè *prædium S^{ti} Antonii* in
urbe situm est, *Villam* constituisse con-
sentiet, cujus manifesto Veterum ædi-
ficiorum rudera, quæ inibi adhuc dete-
gantur, indicio sunt, ubi & *Ligorius* te-
ste, tempore *Hippolyti* Cardinalis *Esten-
sis*, detectum fuisse marmoreum lapi-
dem, in quo novem *Musarum* imagines
exitio opere elaboratæ spectantur, &
non procul hinc in loco, quem *Collem
Ferri* dicunt, à *Friderico Cæso* Duce d'
Acquasparta inventas fuisse armillas au-
reas, limiliaque, quæ ad mundum mu-
liebrem spectant, vasa inventa fuisse,
Antonius del *Rè* refert. Undè verifimi-
le est, in loco, ubi hodiè *prædium S^{ti} An-
tonii* cernitur, *Villam Zenobis* fuisse, in
colle verò *Ferri* ejusdem sepulcrale mo-
numentum, & planè *Vopisci* descrip-
tioni congruit. Nam in hunc usque
diem locus *Tybur* inter & *Lacum Alba-
neum* interjectus *Conca* etiamnum di-
citur, & à *Villa Adriani* vix bis mille
passibus distat, uti in *Mappa Lectori*

Sepulchrum
Reginæ.

S. II.

Villa Mæcænatis postea Cæsaris Augusti.

Author *Syntagmatis Heroici* inter alia,
quæ de *Mæcenate* tradit, eum ex *Re-
gio sanguine* priscorum *Hetruris Lu-
cumonium*, quos & *Reges* & *Dynastas*
vocabant, exortum fuisse, & quidem
stirpis suæ ultimum, quod haud dubiè
ex *Horatiano* illo versu (*Mæcenas ata-
vis edite Regibus*) didicit. *Aldus Manu-
tius* eum *Cilivium* quoque appellatum
fuisse docet. Hic *Tyburino* agro dele-
ctatus, uti rerum omnium opulentia
florebat, ita quoque repudiatis rerum
publicarum tumultibus, sibi suisque
Musis, in quas naturali pronitatis vi,
veluti pondere quodam ferebatur, vi-
cturus, *villam* in ultimo *Tyburinae* urbis
clivo, omni deliciarum genere con-
fertam exstruxit, quam modò ex ru-

deribus instaurandam duximus.

Tamet si *Ligorius* hanc *Villam* amplè
descripserit, quia tamen & ego ejus ru-
dera singulis penè annis, quo *Tybur*
mihi adire licuit, summa mentis reflex-
ione examinavi, quid ex utriusque de-
scriptione veritati magis congruum
fuerit, lectoris esto judicium.

Primò quidem versus Septentrio-
nem spectatur præcelsum dicti clivi
præcipitium, cui *villæ* substructiones,
quæ in hunc usque diem integre adhuc
spectantur, innitebantur, opus sanè ad-
nè admirabile, quod sanè vasta sua
mole nulli ex *Romanorum* fabricis ce-
dat, per cujus meditullium *Via Valeria*
pandebatur ad *Sannites Pelignosque* itu-
ris; stupendis arcibus & camerarum
etiam-

Substru-
ctiones
Villæ.

Via Val-
eria.

214

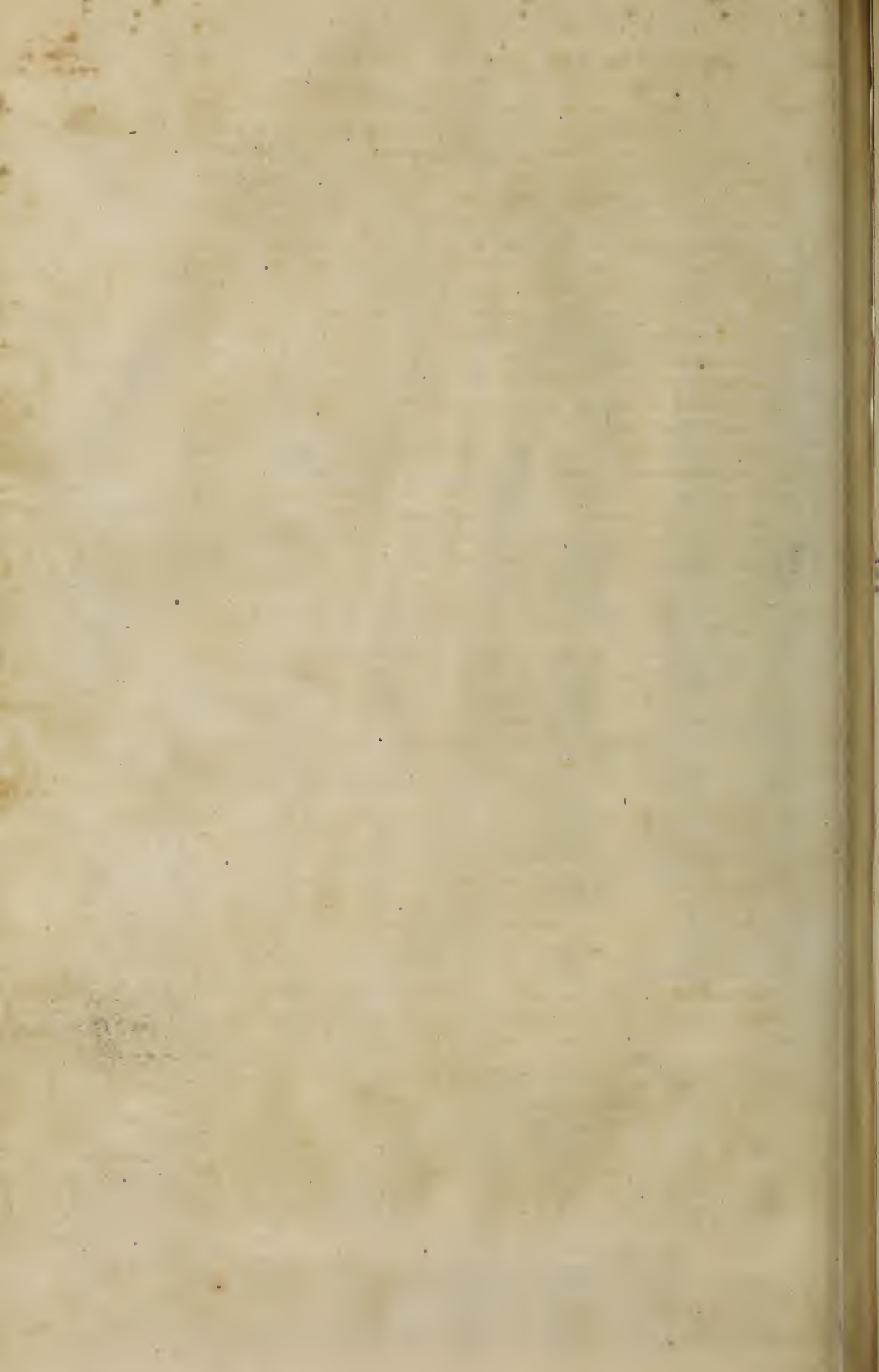
214

214

VILLA MECÆNATIS TIBURTINA CÆSARIS AUGUSTI DELICIAE EX
superstitibus velis in hanc formam redacta . A . A . K .

Nota Lector in hac Delinatione Ambulacra AC AB BD integerrima in
hanc usque diem reperiri uti et Concava sive Cauechia EFG sine ullo ta-
men ornamento; Palatium vero HIKL juxta fundamenta que restant, et hi-
trarie deliciae vestigia quoque scalarum et aqueductuum etiam reperiantur.

etiā nūm superstītum vastitate conspicuum; his arcibus ex opposita parte eodem ordine positi arcus congruunt, ita ut *via Valeria* medium inter utriusque partis arcuum, locum tenuerit, quā & portam obscuram hodiē à tenebroso transitu vocant. Verūm ut hæc meliūs concipiantur, ejus schema hīc apponendum censui.

Supra hujusmodi insanæ molis substructiones, *Villa Mæcenatis* fundata fuit eo, quī sequitur, modo. Habebat illa, quantum ex superstitē adhuc Fabrica colligere licet, duos columnarum ordines, quarum una alteri, Dórico & Ionico labore quā sciūtissimē ex coctis lateribus concinnatæ supra firmissimos & prægrandes abacos impostæ cernuntur: ex quarum positione columnarum nascuntur duæ porticus in circuitum posite, quarum exterior circumquaque borealem camporum plagam summa cum amœnitate spectare licebat; hinc totius *Latii* veteris districtum versus Meridiem; illinc *Sabina* Regionis territorium ab occasu, ibi circumfusorum montium concatenatam feriem unā cum formidabili *Anienis* valle; hinc ad ortum *Agrus Prænestinos Labicanos, Gabilorum, Tusculanorum*, longē latequē profusam planitiem. Altera interior ambitu suo atrium conficiebat, de quo postea. Intra duas hæc porticus varia camerarum aularumque habitacula cernuntur; quæ tamen non aliundē, quā per dictarum porticum aperturam, lumen recipiunt; etsi enim omni diligentia inquisiverim, nullam tamen in dictis cameris fenestrā, ut lumen admittat, reperire licuit, ut proindē vix concipi possit, quomodō in iis commodē habitare potuerint; apertis enim portis aëris interfusi inclementiam eos sustinere necesse erat; clausis verō, ob cimberias tenebras, lumen, nisi candelarum lucernarumque ope, non habebant, neque caminorum in eo vestigia notantur. Verūm de hisce pluribus in sequentibus; ut proindē non nisi conversatio-

ni eorum, qui ad *Mæcenatem* magno numero confluebant, ubi veluti in *Stoa* quadam *Zenonis*, & Peripato Aristotelico, de variis artibus & scientiis, cæterisque ingenii lusibus, quisque genio suo indulgebat, destinatas fuisse existimem. Rursum in Atrio interiori, aliud assurgebat, uti ex murorum vestigiis apparet, ædificium, cujus inferior contignatio, uti *Ligorius* conijcit, continebat pulcherimam fontis fabricam, quæ undique & undique in vicina concharum receptacula aquas, tum ad usum domesticum, tum ad amœnitatem & magnificentiam loco conciliandam, diffundebat. Supra hanc contignationem primam per scalas singulari artificio dispositas ad alteram contignationem ascendebatur; ubi ego habitationem *Mæcenatis* ad omnem humanæ vitæ usum commodissimam fuisse, puto; quam verō palatium istiusmodi partium singularum distributione constitutum fuerit, deficientibus vestigiis, non nisi conjecturâ consequi possumus; undē & tibi hanc fabricam, non qualis revera fuit, sed qualis esse potuit & debuit, in schemate exprimendam censui. Reperiuntur præterea inter alia ad ascensum villæ Octanguli fani vestigia, superbissimis columnis fulti, quarum una adhuc ad *Ecclesiam S^æ Mariæ del passo* superest, quam sciūtissimē elaborata. Versus occasum quoque *Ligorius* detexisse se ait scalarum pulchro ordine in circuitu dispositarum situm, per quas ad *Villam* ascensus dabatur; hodiē dictarum fabricarum locus in amœnissimam vineam primō à *Theobaldinis*, modō à *Cocconariis*, qui loci possessores sunt, excultus; ita ut præter dictas porticus, nil aliud reliquum videatur. *Villam* prout olim à *Mæcenate* exstructa fuit, sequenti schematismo exhibemus.

In hac *Villa Mæcenatis* summa cum quiete victitans, amœnissimis studiis animum fovebat, ab omni ambitionis labe quā remotissimum; undē nemo illo charior & familiarior *Augusto*, ita

Augusti
erga Mæ-
cenatem
affectum &
benevo-
lentia.

Pectarum
oratorum;
aliorum ho-
minum li-
teratorum
summus
factor.

ut mundi, qua premebatur, mole, men-
tem negotiorum multitudine & varie-
tate festam nonnihil relaxaturus, ad
hanc *Villam* veluti ad sacram ancho-
ram, dulci *Mecenatis* consuetudine fru-
iturus confugeret. Et uti *Mecenas* sem-
per liberali & munifico animo præser-
tim erga literatos fuit, ita quoque viri
doctissimi ejus famâ allecti undique &
undique ad eum confluebant, quos
propriis alebat sumptibus, omnia iis
non necessaria duntaxat ad literarii
muneris dignitatem cum laude susti-
nendam supeditabat, sed etiam abun-
danter & superaffluenter: undè ejus
singulari liberalitate & munificentia in
literatos, accidit, ut in hunc usque diem,
ii, qui studia literatorum sœvent, *Mæ-
cenates* audire mercantur. Inter alios ta-
men incredibili amore & benevolentia
prosequeretur *Virgilium* & *Horatium*,
quorum conversatione vix fatiari posse
videbatur, undè utrique *Villam* ad mu-
sarum cultum peropportunam extrui

curavit, de quibus postea. De *Mecenate*
tria commemoratione digna refert *Plinius*,
l. 7. c. 51. primò quod videlicet febre
perpetua laboraret, ab eaq; liber nunquã
esset; deindè quod integro triennio
nunquam somni beneficium habuerit;
tertiò quod primus asini lactentis ad-
huc, carnem comedendam præscripse-
rit. Atque ut ad *Villam* revertamur;
Mecenas moriturus, cum tot jam annis
Augustum hospitem in ea recepisset,
quemque tanto affectu semper profe-
secutus fuisset, eundem *Ville* hæredem
constituisse fertur, ut proindè vel ex
hoc capite non *Mecenatis* duntaxat, sed
& *Augusti* *Cæsaris* *Villa* in hunc diem
appellatur, & putant nonnulli id ex in-
scriptione, quæ in foramine fornici,
quod inferiori concamerationi obscu-
riori lumen præstabat, in marmorea
tabula inscripta, colligi; quam à me ex-
cerptam hîc apponendam duxi: sic
enim habet:

Mæceno-
tis miræ
proprietæ
tes.

Hæres
Villæ Au-
gustus.

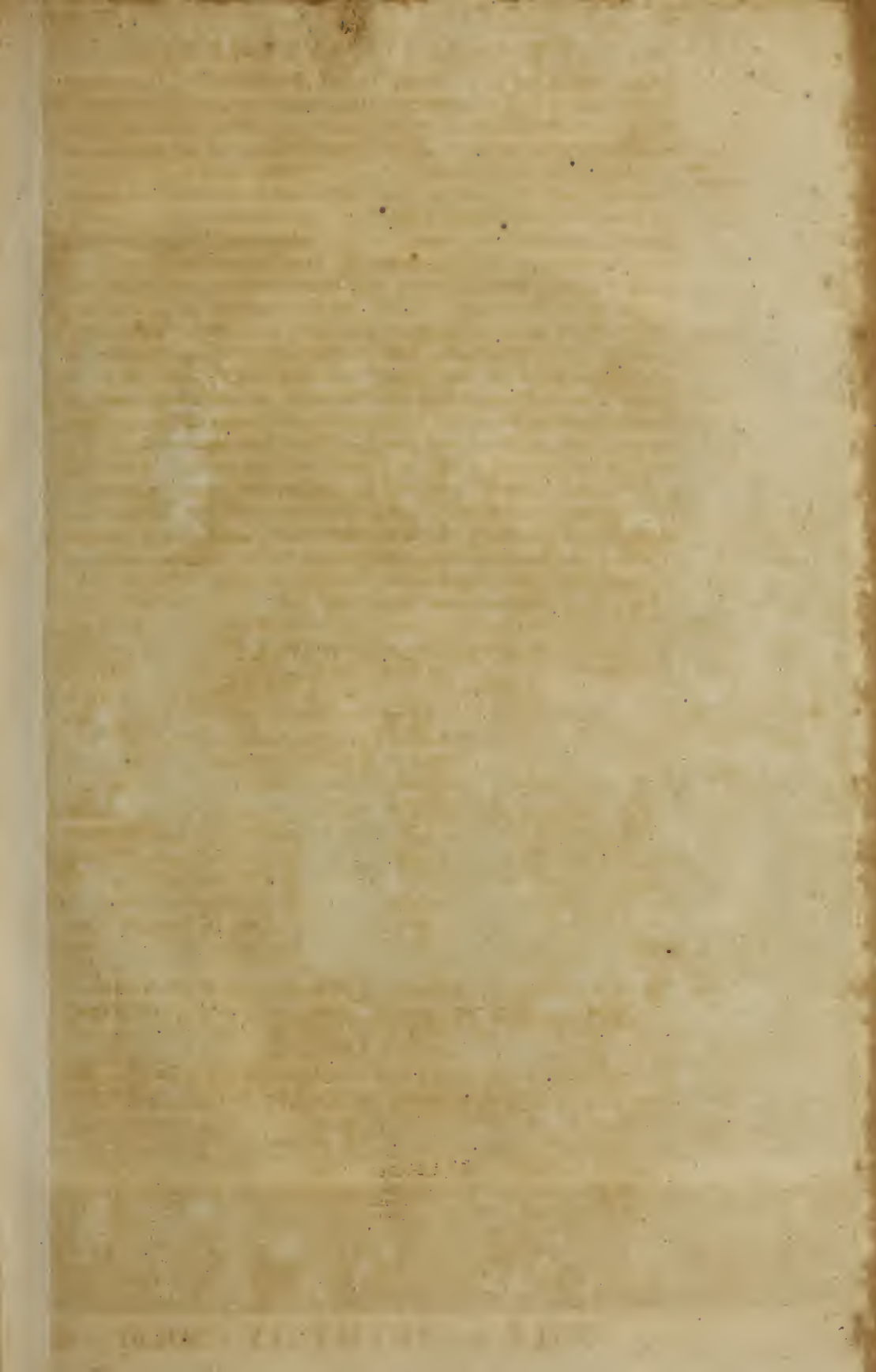
C. RUSTICIUS. C. F. ITER.
L. OCTAVIUS. L. F. VITULUS.
IIII VIR. D. S. S.
VIAM INTEGENDAM
CURAVERE.

Ego verò non puto nomen L.
OCTAVIUM, hoc loco cadere
supra *Ostadium Augustum*, sed supra
unum hujus nominis IIII viarum
curatorem. *Mecenatem* itaque hujus
Ville suæ hæredem *Augustum* consti-
tuisse, in præcedentibus demonstrasse

sufficiat. Aliam inscriptionem hîc in-
ventam fuisse refert *Aldus Manutius*,
quam *Ligorius* è loco suo dilapsam in
Ecclesiam S^{ti} Sylvestri translata fuisse
scribit, quam tamen omni diligentia
adhibitâ ibidem reperire non licuit.
Tenor verborum hic est.

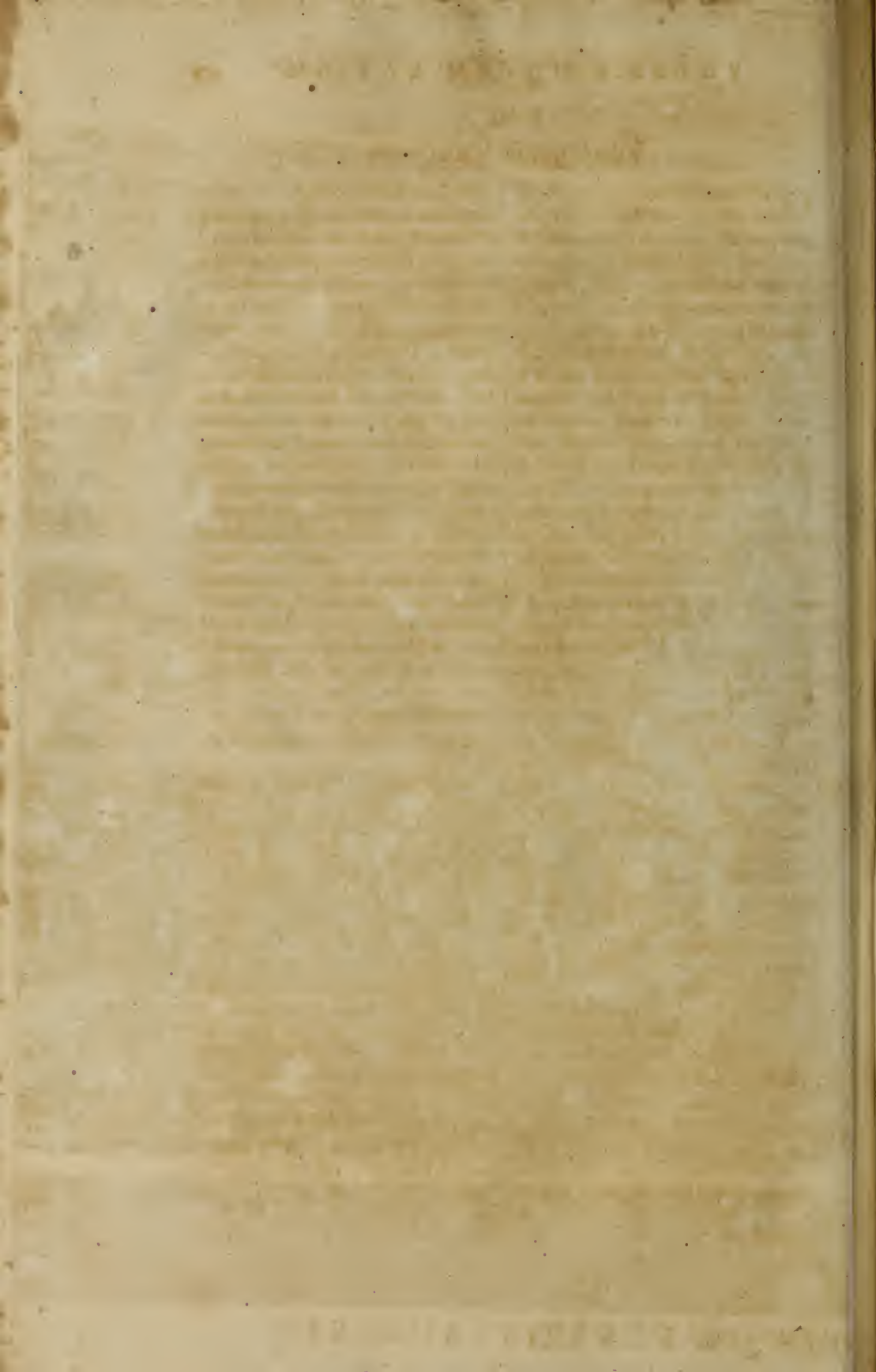
C. LUCTIVS. L. F. AULIAN. Q. PLAUSURIUS. C. F. VARIUS
L. VENTIDIUS. C. F. BASSUS. Q. OCTAVIUS. C. F. GRAECHIN.
IIII VIR.
PORTICUS P. CCLX. ET EXSEDRAM ET PRONAON
ET PORTICUM. PONE. SCÆNAM. LONG. P. CXL:
S. C. F. C.

Sed hæc de *Villa Mecenatis* sufficiant.

VILLA QUINTILY VARI, PROPINQUI CÆSARIS AUGUSTI.

S. III.

Villa Quintilii Varii Consulis.

Quintilianus Varus consulari dignitate illustris, nec non *Cæsari* propinquus, ab *Augusto* in Germaniam missus anno urbis conditæ, 741 contra *Herminium* filium *Sermigeri*, gentis istius principem: a quo tribus ejus legionibus ad interuersionem deletis, clade, post eam quam *Partibi Romanis* sub *Crasso* intulerunt, omnium maximâ, tanto idcirco horrore & indignatione *Augusti* animum concussum fuisse referunt authores, ut capite parieti illiso, illud identidem repeteret: *Vare redde mihi meas legiones.* Hic clade peracta, ab hostibus circumdatus, cum nullum sibi effugiendi modum inueniret, gladio in seipsum conuerso, occidit: cadaver ejus igni datum, & femiustum furore hostium in mille partes distractum præter caput, quod *Romam* delatum, in sepulchro majorum suorum repositum fuit; de quo fusius agentes vide *Vellejum Paterculum* & *Appianum Alexandrinum*.

Varus itaque *Villæ*, quam describendam suscepimus, fundator fuit: hæc est regione *Villæ Mæcenatis*, sive *Augusti*, ultra *Anienem* in loco edito situm suum habuit, uti ex mappa patet; fuitque eâ magnificentiam exstructa, ut cum *Villa Mæcenatis* quodammodo, quâ sumtibus quâ magnificentiam certare sit visa. Restant in hunc usque diem ejusdem non contemnenda vestigia, quæ hîc, prout propriis oculis vidi & examinavi, exponam.

In editissimo clivo situm habuit, supra quem primò quædam totius fabricæ veluti substructio & fundamentum sub figura ferè quadrata cernitur; intra cujus penetralia cisterna visendam se præbet, scalarum ordinibus, per quas ad aquas descensus dabatur, quàm commodissimus; supra hoc fundamentum aliud sanè eximium palatium

exstructum fuisse colligitur ex columnarum abacis, & lemniscis, cæterisque ornamentis, uti & ex conchis, intra quas aqua saluberrima, tum ad usum domesticum, tum ad ludicrorum delectationem derivabatur ex copiosa vicini fontis scaturigine, qui in hunc usque diem juxta *Cænobium S. Michaelis Archangeli*, quod in *Pajola* dicitur, superest, deducebatur, & canales veteris hydrogogi, qui per illam viam ambulantes passim obui sunt, apertè demonstrant, sed de hisce infra pluribus. Circa hoc palatium, ingens spatium relinquebatur, jocis ludisque exercendis destinatum; supra hoc verò aliud in speculam terminatum, ex qua uti ex totius palatii ambitu, longè latèque diffusa planities tum *Latii*, tum *Sabinæ* amoenissimum spectaculum exhibebat: & ut verbo absolvam, fabricâ trizoniam faciem exhibuisse ex ejus vestigiis, patet. Verùm cum hæc non nisi oculari demonstratione describi queant, hoc loco veteris *villæ* schema apponere visum fuit.

Narrat *Antonius del Rè* in antiquitatibus suis *Tyburtinis*, omnium habitaculorum hujus *Villæ* pavimenta pretiosis lapidibus fuisse tessellati operis, aut si mavis musiva arte strata; qui lapides, uti differentibus coloribus gemmarum ad instar nitebant, ita quoque mirum in modum intuentium oculos rapiabant; quæ tum primò detectæ fuerunt, cum Cardinalis *Montinus* nonnihil rusticaturus *Româ Tybur* appulisset. Hic considerato lapidum pretio & pulchritudine, quicquid in rudibus similibus lapidum reperiri potuit, congestit, & viginti jumentorum labore, partim *Roman*, partim aliis principibus, ceu res pretiosas in donum transmisit, ita ut in hunc diem vix amplius reperiantur.

Miserabilis interitum Quintilii Varii.

Situs Villæ Quintilianæ.

Forma palatii trizonia.

Fabrica superba Villæ Quintilianæ.

S. IV.

De Ponte Lucano, Plautiorum sepulchro & villa.

Postquam Româ veniens transiveris pontem duobus millibus passuum Tyburte dissitum, occurret tibi turris rotunda, non abfimilis ei, quæ Rome ad Hippodromum Caracallæ spectatur, vulgò dicta, *Capo di Bove*; hoc erat *Plautiæ* familiæ sepulchrum, juxta *duodecim Tabulas*, quæ sepulchra illustrium domuum non nisi extra urbem exstrui jubebant. Erat olim splendidum sanè monumentum, at vetustate temporum collapsum, hodiè non nisi binas inscriptiones, easque sat longas tenet, cum quinque olim hîc fuisse, *Historici Tyburtini* asserant, in quibus *Plautiorum* domus gloriæ, honores, & dignitates, cum officiorum, queis in *Republica Romana* functi fuerunt, amplitudine describuntur. Fuerunt *Plautii* plebejæ factionis cognomine Varii nuncupati; nam & *Proculi*, & *Hypsæi* & *Vero-*

ces, & *Silvani*, & *Nymide* & *Laterani*. Et inter cæteros hujus familiæ illustres *C. Plautius Proculus*, consul anno vrb. conditæ 395, *Hernicos* devicit, deque iis triumphum duxit, ut est in *Tabulis Capitolinis*. idem à *C. Martio*, qui primus ex plebe dictaturam obtinuit, & ipse primus ex plebe magister equitum dictus fuit; ita *Livius* l. 7. iterum *P. Plautius Proculus* Consulatum obivit anno Vrb. Cond. 425, dum domi & pariter foris pax erat. *Liv.* 8. Verùm de hisce consule *Lexicon Romanum Glandorpii*. Inscriptiones hoc loco positæ respiciunt *M. Plautium Marci* filium *Sylvanum*, qui collega *Cæsaris Augusti* decimo tertio ipsius consulatus fuit, & *Cæsaris Tiberii* Legatus, anno Vrb. Cond. 787, authoribus *Dione* & *Vellejo*. Sed jam inscriptiones apponamus.

Prima Inscriptio majoribus literis.

L. PLAUTIUS. M. F. A. N.
SILVANUS
COS. VII. VIR. EPULON.
HUIC SENATUS.
TRIUMPHALIA
ORNAMENTA. DECREVIT.
OB. RES. IN. ILLYRICO
BENE GESTAS.
LARTIA. GN. F. UXOR.
M. PLAUTIUS. M. F.
VRGVLANIUS
VIXIT ANN. LX.

Alterius Inscriptiois Tabula ad sinistram posita, uti uberioribus verbis indigebat, ita quoque minusculis literis exarata fuit, eo tenore qui sequitur.

TI. PLAUTIO. M. F. A.
SILVANO. ÆLIANO.
PONTIF. SODALI AUG.
III. VIR. A. A. A. F. F. Q. TIB. CÆSARIS.
LEGAT. LEG. V. IN. GERMANIA.

PR. URB.

PR. VRB. LEGAT. ET. COMITI. CLAUDII
 CÆSARIS. IN. BRITANNIA. CONSULI
 PROCOS. ASIÆ. LEGAT. PROPRÆT. MOESIÆ.
 IN QUA. PLURA. QUAM. CENTUM. MILL.
 EX NUMERO. TRANSDANUVVIANORVM
 AD. PRÆSTANDA. TRIBVTA. CVM. CONIUGIBVS
 AC. LIBERIS. ET. PRINCIPIB. AVT. REGIB. SVIS
 TRANSDVXIT. MOTVM. ORIENTEM. SARMATAR.
 COMPRESSIT. QVAMVIS. PARTEM. MAGNAM. EXERCITVS
 AD. EXPEDITIONEM. IN. ARMENIAM. MISISSET.
 IGNOTOS. ANTE. AUT. INFENSOS. P. R. REGES. SIGNA
 ROMANA. ADORATVROS. IN. RIPAM. QVAM. TVEBATVR
 PERDVXIT. REGIBVS. BASTARNARVM. ET.
 ROXOLANORVM. FILIOS. DACORVM. FRATRVM.
 CAPTOS. AVT. HOSTIBVS. EREPTOS. REMISIT. AB
 ALIQVIS. EORVM. OPSIDES. ACCEPIT. PER. QVEM. PACEM
 PROVINCIÆ. ET. CONFIRMAVIT. ET. PROTULIT
 SCYTHAR. QVOQVE. REGEM. ACHERONENSI
 QUÆ. EST. ULTRA. BORVSTENEN. OPSIDIONE. SVMMOTO
 PRIMVS. EX. EA. PROVINCIA. MAGNO TRITICI. MODO
 ANNONAM. P. R. ADLEVAVIT. HUNC. LEGATVM
 IN. HISPANIAM AD. PRÆFECTVR. VRB. REMISSVM.
 SENATVS. IN. PRÆFECTVR. TRIUMPHALIBVS.
 ORNAMENTIS. HONORAVIT. AVTHORE. IMP.
 CÆSARE. AVGVSTO. VESPASIANO. VRBIS. EX.
 ORATIONE. EJVS * Q. I. S. S.

MOESIÆ. ITA. PRÆFVIT. VT. NON. DEBVERIT. IN
 ME. DIFFERRI. HONOR. TRIUMPHALIVM. EJVS
 ORNAMENTORVM. NISI. QVOD. LATIOR. EI
 CONTIGIT. MORA. TITVLVS. PRÆFECTO. VRBIS
 HVNC. IN. EADEM. PRÆFECTVRA. VRBIS. IMP. CÆSAR.
 AVG. VESPASIANVS. ITERVM. COS. FECIT.

* Id est.
 Quæ infra
 scripta
 sunt.

CAPUT V,

De Villa Rubelliorum.

Res Rubellii apud Romano-
 rum rerum Scriptores repe-
 riuntur: primus C. Rubellius
 coætaneus Ciceronis, & haeres
 Q. Thurii, cum nonnullis aliis com-
 mendatur Q. Cornificio. Alter C. Rubel-
 lius Geminus Consul sub Tiberio, anno
 Urb. Cond. 781. Tertius C. Rubellius
 Plancus, natus avo Tiburte Equite Ro-
 mano, in cuius domum sub Tiberio de-
 nupsit Iulia Drusi filia, quondam Neronis
 uxor. Ipse consularis nominatur Tacito l. 3, & 5. hujus filius Rubellius
 Plancus per matrem Iuliam pari ac Nero
 gradu Augustum contingens, primum
 in exilium cum Antistia conjuge pel-
 litur à Nerone, postea missis militi-
 bus occiditur, capite in urbem re-

lato, ita Tacitus 14, & Suetonius in
 Nerone; atque de hoc loquitur Juvena-
 lis Sat. 8:

*His ego quem monui, tecum est mihi
 sermo Rubelli*

*Plance, tuones alto Drusorum sangui-
 ne, tanquam*

*Feceris ipse aliquid, propter quod nobi-
 lis esses.*

Hujus viri mores, ratam vitam, & in
 Remp. merita Cornelius Tacitus sic
 describit: *Quasi jam depulso Nerone
 quis deligeretur, inquirebant, & omnium
 voce Rubellius Plancus (aliqui pro
 Plancus, Plautus legunt) celebratur, cui
 nobilitas per matrem ex Iulia familia.
 Ipse placita majorum colebat, habitu se-
 vero, casta & secreta domo, quantoque*

metu occultior, tanto plus fame adeptus. Aaxit rumorem pari vanitate orta interpretatio fulguris. Nam quia discumbentis Neronis apud Simbruina stagna, cujus Sublaqueum nomen est, istae dapes, mensaeque dejectae erant, idque finibus Tiburtum acciderat, unde paterna origo Plauto fuit. Quemadmodum igitur facinororum hominum fautor Nero semper fuit, ita summus bonorum persecutor, ut proinde mirum non sit, hunc Rubellium, ceu omnium adclamatione dignissimum Imperio virum, metu & suspicione perdendi Imperii, occisum fuisse. Nero siquidem deperiens Poppeam, cum Octavium Drusi filiam & tertiam uxorem Messalinam, sororem Iuliae & matrem Rubellii repudiasset, nescio

quo sterilitatis praetextu, quasi magnopere interesset Orbi Romano monstruosi Imperatoris haeridem post se relinquere, cui satius fuisset, cum nunquam natum fuisse; ex hoc capite unã Rubellium cum Iulia matre, revera tamen ex perdendi Imperii zelotypia è vivis sustulit.

Horum itaque Rubelliorum villa situm habuisse traditur in dorso montis, quod Anienis vallem respicit, eo in loco, ubi hodiè Collegii Tyburtini nostrae Societatis vinea est, & Quaregna dicitur, ubi etiamnum per totum montis dorsum ingentia rudera à villicis deteguntur, uti ex mappa patet: Quo tamen fundamento Historici Tyburtini asserrant. Dubium est.

§. I.

Villa Ventidii Bassi, C. Turpili, & Munatii Planci.

Post montem, in quo Villam Quintilii Varii sitam fuisse diximus, juxta praedium Collegii Tyburtini Societatis nostrae, quod vulgò Midriano dicitur, complura videntur ex parte occidua, antiquarum fabricarum vestigia, quam Historici Tyburtini dicunt Villam fuisse Ventidii Bassi, qui patriã Asculanus, & cognomine Bassus vere bassae conditionis vir, praestantiã tamen & fortitudine animi, insolito fortunae jactu, eò se provexit, ut sub tutela Marci Antonii Triumviri, ex equifone Consul factus, in Asiam missus, post obtentam victoriam de Parthis Patrum decreto triumphum egerit, quem praeco praecedens alta voce clamabat: Vide Roma rem monstruosam, qui olim strigilabat mulos, jam factum consulem mirare. Praeter adeptam dignitatem ingentes divitias acquisivit, ex quibus inter alia & hanc Villam construxit, quam & ipsum Marcum Antonium relaxandi animi causa visitasse Appianus refert. Vide Ciceronem in Epistolis ad Atticum. Vide hujus vilae locum in mappa.

Villa L. Manatii Planci.

Lucius Munatius Plancus Tyburtinus, patrem, avum, & proavum eodem praenomine habuit, Orator & discipulus Ciceronis. Militavit sub Caesare in Gallis, cui & in bello civili cum adhaesisset, post praeturae designationem ab illo Consul cù Bruto Galliam Comatam administravit. Bello Mutinensi summa de se Reip. & Ciceroni pollicitus, ad extremum iis desertis cum Antonio & Lepido se conjunxit, quoque magis eisdem & Caesari gratificaretur, fratrem proscribi passus est, Lepidi, qui & ipse fratrem prodiderat, studiosus imitator; undè mox illis triumphantibus, milites hunc versum jactarunt.

De Germanis, scilicet fratribus, non de Gallis ambo triumphant Consules. Post bellum Perusinum profectus ad Antonium, cum diu illi & Reginae Cleopatrae servilibus obsequiis & assentationibus se comprobasset, inter apparatusum Aetiaci belli transfugit ad Caesarem, à quo post aliquot annos ad censuram evectus est, pluribus etiam honorum titulis exornatus, quos omnes in scriptio, quae teste Nicodemo Cajetae detecta, recitat, hoc verborum tenore:

L. MU-

* Lucii
Filius,
Nepos Lu-
ciii, Pronu-
ps.

L. MUNATIUS. * L.F.N.L. PRON. PLANCUS. COS. IMP-
ITER. VII. VIR. EPULON. TRIUMPH. EX RHÆTIS.
ÆDEM SATURNI FECIT. DE MANUBIIS AGROS.
DIVISIT. IN ITALIA. BENEVENTI. IN. GALLIA. CO-
LONIAS. DEDUXIT. LUGDUNUM. ET. RAURACAM.

Officia L.
Munatii.

Ex qua patet, summis officiis fuisse
functum *Munatium Plancum*: Consulibus
videlicet, Imperatoris Exercitus, & iti-
nerum, Septemviri Epulonum; trium-
phasse de *Rhætis*; ædem *Saturni Tybure*
ex manubiis fecisse; *Beneventi* agros di-
visisse; in *Gallias* colonias deduxisse; *Lug-
dunum* condidisse & *Rauracam*. Quo-
nam vero loco *Villam* suã in *Tyburino*
Agro patria suã sitam habuerit, ne scire-
mus, temporum vetustas nobis invidit.
Hoc novimus solummodò ex *glossa*
quadam *interlineari Auctoris anonymi su-
pra Horatium*, qui in *Bibliotheca Vaticana*,
teste *Nicodemo*, per vetusto codice con-
tinetur; in *Villa Munatiana* fuisse pala-
tium, sylvas & piscinas. Ut proinde lo-
cum sine auctore determinare, non nisi
inutilis conjectura sit. Quare ad alia.

Villa C. Turpiti.

Villa C.
Turpiti.

Villa C. Turpiti Tybure fuisse dicitur,
eo in loco, qui hodiè adhuc *Tortigliano*,
quasi diceret, *Turpiliano*, nonnihil de-

flexa voce, appellatur, idque ex ruderibus
eodem loco reliquis conjiciunt.

Villa Pisoniorum.

Pisoniorum verò *Villa* ex ea parte, quæ
meridiè respicit, inter *Vallem Cesonium*
& *Adrianeam* sita fuisse, ab *Antonio* *Re-
gio* traditur, nescio ex quibus fabricarum
veterum vestigiis, quæ tendentibus in
vallem Adriani, passim inter oliveta ob-
via fiunt, persuaso: sed ut hæc meræ con-
jecturæ & nullo alio Auctoris classici
testimonio nituntur, ita quoque no-
stram opinionem minimè hinc inlinuan-
dam duximus. Hoc constat, *Pisoniam*
familiam, unam ex antiquissimis *Roma-
norum* familiis fuisse; descendit enim,
Fulvio Ursino teste à *Calpurnia*, quæ ori-
ginem suam traxit à *Calpo* filio *Numæ*
Popilii, secundi *Romanorum* Regis, quæ
deinde in varios divisa ramos, divitiis
& Magistratibus, maximè tempore *Ci-
ceronis* & *Horatii*, floruit, ita ut is poë-
matum suorum opus *Pisonis* dicaverit.

§. II.

Villa Caji Cassii.

Villa C.
Cassii.

NON procul à præcedenti *Pisoniorum*
Villa, duas alias paulò Monti vicini-
iores *C. Cassii* *Cæsariæ*, & *Marci*
Bruti villas fuisse credunt *Nicodemus*, &
Regius, quarum prima à nomine suo
Cassiana dicebatur; & in hac paulò antè
citus *Fulvius Ursinus* putat, telam or-
ditam fuisse conspirationis contra *Iu-
lium Cæsarem*, quæ postea unà cum comp-
plici sceleris *Marcio Bruto* in executionem
deducta fuit. Post mortem *Cæsaris*,
C. Cassius, qui alteri mortem jam intule-
rat, rebus jam desperatis, & adversum
inopinatumque exitum fortientibus in
transversum actus, gladio in seipsum
converso periit, vel ut alii, à servo suo
minis adacto interfectus fuit, quem
postea eodem fati genere secutum *M.
Brutum* fuisse *Appianus* docet. Itaque

C. Cassii
mort.

Iulius Cæsar tot tantisque virtutibus in-
structus, tantæque rerum gestarum glo-
riâ conspicuus, cavere non potuit,
quin partim ex amicis, partim ex ini-
micis incolumitate donatis, qui om-
nes ab eo beneficiis, & honoribus
ejecti essent, insidiis occumberet. Nam
ut *Valerius Maximus* l. 4, c. 5, horum
vexillifer & antesignanus *C. Cassius*, vir
manu promptissimus, cæterum vir in
captandis consiliis præceptus & duræ
cervicis, ad hæc flagitiosus & impurus,
eo quod postulatam consulatum *Cæsar*
distulisset, offensus, consilium ejus in-
terimendi sumpsit; in cujus societa-
tem simulatque *M. Brutum*, qui tunc
urbanam præturam gerebat, pertraxit,
illius autoritate mox cæteri ad idem
scelus cupidissimè nomina dederunt.

Causas cur
Cassius
mortem in-
tulit
Cæsari.

Mors Julii
Cæsaris.

Ab his igitur idibus Martiis contra jurandum, cum sacrosanctus esset, & amplissimum Magistratum gereret, in Senatu viginti tribus vulneribus trucidatus est, anno ætatis 36, ab urbe condita 710, Ante Christum natum 41. Curiam, in qua cædes patrata fuit,

obstrui placuit, Idusque Martias *ἀνοργαστὸν*, parricidiumque vocari; percussores vero, illique omnes, qui in ejus morte lætati fuissent, sceleris commissi pœnas dederunt: ipse conditis illi templis in numerum Deorum relatusest.

§. III.

Villa Q. Cæciliii pii Metelli Scipionis.

Villa Qu.
Cæciliii
Pii.

Hæc villa ab Antonio Regio intra ipsam urbem Tyburtinam ponitur, eoque in loco sita putatur, qui in hunc usque diem corruptè Campitello (quasi diceretis Campus Metelli) appellatur; ne-

que alia indicia sunt, nisi ingens fragmentorum copia, quæ in Valle, quam Gaudentem vocat, & partem Horti Estensis occupat, posteris temporibus detecta fuit.

§. IV.

Villa Lolliorum.

Villa Lolliorum.

Villa Lolliorum fuisse creditur, vel potius sepulchrum Lolliorum, eo in loco, ubi modò situm est Templum B.

Mariæ Majoris Tyburtinæ, & hoc ex veteri inscriptione colligunt, quæ sic se habet:

HIC. LOCUS. UTI. MACERIA. IN-
CLUSUS. EST. AD. RELIGIONEM.
SEPULTURÆ. LOLLIORUM.
ATTICILLÆ. FILIÆ. ET. STACTES.
UXORIS. AC. M. LOLLII. AMARANTI.

Ego sanè in dicta Ecclesia summâ diligentia dictam inscriptionem quaesivi, sed frustra; neque signum infallibile, certum & fidele esse putem, eo in loco sepulchrum fuisse, ubi inscriptio inventa fuit, cum inscriptio aliò huc transferri potuerit, uti in Romanis inscriptionibus patet, neque video, quo-

modò in tam angusto spatio quale Authores intra ipsam urbem determinant, tot Ville Lolliorum, Marii, Metelli, esse potuerint, nisi velimus Villas accipere pro una domo, & horto domestico ipsi adjuncto, quod ipsis lubens concesserim.

CAPUT VI,

De Villis Poëtarum, Catulli, Horatii, Virgilii, Vopiscii, &c.

Villa Catullipœtæ.

Xtra portam Valeriam, vicinam Catadupæ, per altam Anienis ripam, versus Cœnobium S.^{ti} Michaëlis Archangelii in Piadola transeuntibus, occurrunt multa in monte ruderum vestigia, quæ ab ipsa jam dicta Ecclesia S.^{ti} Michaëlis per costam montis continuantur; atque hoc loco Catulli villa fuisse traditur, colligiturque ex versibus Catulli:

O funde noster, seu Sabine seu Tiburs,
Nam te esse Tiburtem autumant, quibus non est
Cordi Catullum lædere; quibus cordi est,
Quodvis Sabinum pignore esse contentum:
Sed seu Sabine, seu verius Tiburs
Fui libenter in tua Suburbana,

Villa;

Villa, malamque pectori expuli tuffim.

Ex his versibus patet, *Fundum Catullianum*, *Sabinusne*, an *Tyburinus* sit, fuisse controversum; eò quod *Anio* flumen *Latium* olim à *Sabina* divideret, ita ut quicquid ex dextra *Anienis* ripa, ad *Sabinos*, & quicquid à sinistra, ad *Latium* pertineret. Cum itaque *Villam Catulli* à dextra *Anienis* sitam fuisse ostensum sit, non tam in *Tyburino*, quàm *Sabino* fundo sitam fuisse colligitur. verùm ut res decidatur, sciendum est, non ita præcisè sumendam esse divisionem fluminis, ut in opposita ripa sive villæ, sive oppida alterius jurisdictionis esse censcantur; sed maximè observandum esse existimem territorium, quod divisione fluminis non ita terminatur, ut ultra flumina non ulteriùs sese extendat. Hoc pacto *Tyberis*, etiam si *Hetruriam* à *Latio* dividat, nemo tamen *Rome* facile dixerit, transiberinam aut Vaticanam regionem ad urbem non pertinere, cum secundum communem æstimationem totum complexum, tam ultra, quàm citra flumen, una & eadem *Roma* esse, & tam hi, quàm illi *Romani* patriâ, non *Hetrusci* censcantur. Pari ratione villæ, oppida, fundique, ex adversa *Anienis* parte in quantum *Tyburino* continentur *Territorio*, non *Sabine*, sed *Tyburinæ* jurisdictionis esse censi debent. ut proindè *Villa Zenobia* reginæ, *Ventidii Bassi* Cos. *Quintilii Vari*, *Horatii* &c. in quantum in *Territorio Tyburino* sitæ fuerunt, non *Sabine*, sed *Tyburinæ*, juxta communem loquendi modum, non obstante naturali fundo- rum, qui per flumen dividitur, situ, dicendæ sunt; uti fusè docetur in *Digestis de alluvionibus fluminum*. Sed hisce jam positis, jam revertamur ad *Villam*.

Exstabat uti olim, ita hodiè fontis amplissima scaturigo muri fornice circumdata, quam & in *Villas* vicinas *Horatii*, & *Quintilii Vari* derivatam fuisse aquiductuum inciles, qui in hunc usque diem in via publica per

dorsum montis ambulanti- bus occurrunt, demonstrant; estque aqua omnium, quæ in *Tyburino Territorio* reperiuntur, saluberrima, ita ut agris etiam passim sine nocumento in potum cedat. Distat autem hic fons ad *Villam Catulli* ab *Anienis* ripa per difficilem profundioris vallis descensum quasi quingentis passibus; ubi & colliculus occurrit, ob planitiem non exiguam amœnitate plenus; cui *Villa Catulli* conjuncta fuisse colligitur, ex variis marmorum fragmentis, tessellati- que operis reliquiis, quas coloni vini- toresque ibidem detexerunt. Locus hodiè *Truglia* dicitur, quam *Antonius Regius* putat ex nomine *Catulli*, corrupta *Truglia*, quasi diceret, *Tulla*, vocem remansisse. Erat porro ex dicto clivo via, ad *Anienis* usque ripas, quas tum ad animi relaxationem, tum ad Poëticum enthusiasum murmure fluminis suscitandum, *Catullum* petiisse tradunt. Fuit autem *Catullus* patriâ *Veronensis*, iis Poëtis, quos *lascivos* vocant, adnumeratus, vel ipso *Ovidio* de injuriâ sibi illatâ conserente, quod ex tot *lascivorum* Poëtarum numerò ipse solus exilii pœnam sustinere debuerit.

Villa Horatii.

Villa Tyburina Horatii Flacci, ex propriis suis versibus, non alibi existisse ostenditur, quàm in adversa *Anienis* parte, quo in loco hodiè *Cænobium S^{ti}. Antonii Fratrum Minor. S^{ti}. Francisci* situm spectamus, ubi porticum dirutarum multa vestigia comparant; dabaturque ex ea descensus ad ripam usque *Anienis*, quemadmodum ipse de se fatetur l. 4, Ode 2. Ubi versibus fingendis occupabatur.

Ego Apis Matine

More modo que;

Grata carpentis thyma per laborem,

Plurimum circa nemus undique,

Tiburis ripas operosa parvas.

Carmina fingo.

X 3

Quanta

Anio di-
dit *Sabinos*
à *Latio*.

Flumina
non præcisè
dividunt
jura terri-
toriorum
utrinque
fluminum.

Catullus
unde et quos
lascivos?

Villa Ho-
ratii Flac-
ci.

Quanta autem gaudio & animi voluptate vitam suam in hac Villa transegerit, ipse testatur l. 1., ode 7: & l. 2., ode 6.

Tybur Argeo positum Colono
Sic meae sedes utinam senectae,
Sic modus lassio maris & viarum
Militiaeque.

Domestici
Mæcenatis
qui?

Erant tunc temporis domestici Mæcenatis Poëtae celebres, Tucca, & Lucius Varus, & unâ individui focii Horatio; hi unâ cum Virgilio nullum non lapidem moverunt, ut Horatium in amicitiam & familiaritatem Mæcenatis adsciscerent. Nam ut vel ipse Satyra 6 fatetur:

Virgilius, post hunc Varius dixere
quid essent,
Ut veni coram singultim pauca locutus,
Infans namque pudor prohibebat plura profari.

Et postea subjungit:

Pauca ab eo, & revocas nono post
mense, jubesque
Esse in amicorum numero; magnum
hoc ego duco.

Horatius
ex inimico
Augusti
fit amicum.

Magni sane emolumenti fuit illa Mæcenatis amicitia Horatio, quæ ex infelicem felicem, omnibusque bonis affluentem fecit, his verbis ipso testante, 1. epist. vii. Tu me fecisti locupletem. Nam & ipsi villam poetico ingenio percommo- dam, applantato in hunc finem Musarum luco, exstruxit, & omnibus rebus ad vitam honorificè transigendam quàm liberalissimè providit; Cæsari Augusto cum inimicus esset, ita

reconciliavit, ut inter intimos Augusti unâ cum Virgilio, Tucca, Varius haberetur. Nam ut ipse dicit Sat. 5;

Postera lux oritur multò gratissima,
namque

Plotius & Varius Sinuessa Virgiliusque

Occurrunt anime, quales neque candidiores

Terra tulit, neque iis me sit devinctior alter.

O qui amplexus, & gaudia quanta fuerunt.

Nam ut ipse de se fatetur, Athenis studiis operam dans sectam amplectebatur de grege porcus Epicuri; in juvenili ætate tempore bellorum civilium, musas introducebat in exercitus, sequebaturque contra Octavianum factionem Bruti & Cassii; & nihilominus Mæcenate mediatore, ita charus gratulque Augusto fuit, ut Tybur profectus, præter Virgilio & Horatio conversationem, omnem aliam respueret, inter utrumque nempe sedens literario gaudebat confortio: Siquidem Horatius

Horatius
Athenis
se Horatius
fuit Epicuri.

brevis quidem statura, & crassioris mole corporis, ex nimio vini potu crapulisque oculos contraxerat ferè semper humorem stillante: at Virgilius contra corpore macilento, suspiriis alto ex pectore emissis, nescio in quæ tristitia objecta ferebatur. Undè Augustus per jocum dicere solebat, vitam suam inter lachrymas & suspiria se transigere. Horatius satis functus, dum annum 57. ageret. Verùm de Villa Horatii infra pluribus.

Forma
Horatii, &
Virgilio.

Augusti
jocum.

CAPUT VII,

Villa Manlii Vopisci.

Villa
Manlii
Vopisci.

Nulla Villarum Tyburinarum ita hucusque controversa mansit, ac Villa Manlii Vopisci Poëtae celeberrimi, qui uti Domitiano Imperatori semper perquam charus, & inter intimos suos adnumeratus fuit, ita quoque ingentibus divitiis ab eo locupletatus, sum-

ptuosissimam Villam, ad ipsam Urbem Tyburinam exstruxit; & si vera sunt, quæ de ea Statius Poëta ipsi *ὀφθαλμοῖς* narrat, certe illa talis & tanta fuit, ut vix animo quidquam locupletius, magnificentius, & admiratione dignius concipi possit; ut proinde oppido mirer, locum hodiè tanta mirandorum operum

operum multitudine confertum, circa Anienis ripas non reperiri, tanto splendore & amplitudini fabricarum sufficientem. Undè quidam eam cum Horatii villa confundunt; alii alibi, plerique ex descriptione Statii persuasi, supra Catadupam exstitisse putant. Ego certè si ullus alius, in ejus loco detegendo haud quaquam me otiosum fuisse dicere possum, quod tum patebit, ubi ejus magnificentiam paucis exposuero.

Statius itaque Villam supra modum magnificam, artisque & Naturæ miraculis confertam, nec non in utramque Anienis ripam per pontem extensum fuisse refert. Versus subjungo.

Cernere facundi Tibur glaciale Vopisci

Si quis & inserto geminos Aniense Penates,

Aut potuit sociæ commercia noscere ripe,

Certantesque sibi dominum defendere Villas.

Et postquam temperiem loci descripsit, subdit:

O longum memoranda dies; quæ mente reporto

Gaudia? quàm lassos per tot miracula visus?

Ingenium quàm mite solo? quæ forma beatis

Arte manus concessa locis? non largius usquam

Indulsit Natura sibi; nemora alta citatis

Incubère vadis. Fallax responsat imago

Frondebibus, & longas eadem fugit umbra per undas.

Ipsè Anien (miranda fides) infraque superque

Saxeus. Hic tumidam rabiem spumansaque ponit

Murmura; ceu placiti veritus turbare Vopisci

Pieriosque dies, & amantes carmina somnos.

Littus utrumque domi, nec te mitissimus annus

Dividit; alternas servant prætoriam ripas.

Videtur poëta hic vel ὑπερβολικῶς, vel stupore mirabili attonitus, hæc descripsisse; quid enim nemora cum rupibus, præcipitiis formidandis? quid horridus Catadupe strepitus, cum fluminis, quam describit, quiete? quid summus horror abyssi cum amœnitate loci comparata faciant? dispicere nequeo. Erat Villa in tres ordines cubiculorum distincta, trabibus inauratis, & vario marmore vestitis, fontibus ex muris undique erumpentibus, miro artificio ita instructa, ut non esset camera, quæ non suum fontem haberet, aquâ Martiâ per plumbeos canales vel infra ipsum flumen Anienis tractos in Ville habitacula, ingentibus expensis derivatâ. In medio atrii arbor plantata cernebatur, quæ ramos suos non intra portam solummodò, sed & vel per ipsas fenestras insinuabat; sylvæ verò, piscinæ, & balnea, quæ domum circumdabant amœnissimum intuentium oculis spectaculum exhibebant; & quod fidem humanam excedit, totum hoc complexum supra Catadupam Anienis, instructum cernebatur. Sed audiamus Statium:

Quid primum, mediumve canam? quo sine quiescam?

Auratasne trabes? an Mauros undique postes?

An picturata lucentia marmora vena

Mirer? an emissas per cuncta cubilia lymphas?

Huc oculis, huc mente trabor; venerabile dicam,

Lucorum seniū? te, quæ vada fluminis infra

Cernis? an ad sylvas, quæ respicit Aula tacentes?

Quà tibi tota quies, offensaque turbine nullo

Nox silet; & nigros imitantia murmura somnos?

An quæ graminea suscepta crepidine fumant

Balnea;

De Catadupam Villa.

Balnea; & impositum ripis argenti-
bus ignem?

Quaque vaporiferis junctis fornaci-
bus annis

Ridet anbelantes vicino flumine
Nymphas.

Quid memorem pavimenta aularum,
cubiculorumque pretiosis incrustata
metallis & lapidibus? statuis ex pretio-
so metallo fuis, gemmatoque opere
exornabatur, quod intus erat. Ita Sta-
tius inspector ipse totius Magnificentia
Vopiscane.

Vidi artes, veterumque manus, vari-
is que metalla

Viva modis; labor est auri memorare
figuras,

Aut ebur, aut dignas digitis contin-
gere gemmas.

Quidquid & argento primum, vel in
ære Myronis

Lusit, & enormes manus est experta
colossos.

Dum vagor aspectu, visusque per
omnia duco

Calcabam nec opinus opes; nam splen-
dor ab alto

Destitit, & nitidum referentes aëra
teste

Monstrare solum; varias ubi picta
per artes

Gaudet humus; suberantque novis
Asarota figuris

Expavere gradus. Quid nunc ingen-
tia mirer?

Aut quid partitis distantia tecta
trichoris

Quid te? que mediis servata pena-
tibus arbor

Tecta per, & postes liquidas emer-
gis in auras.

Et paulo post.

Quid referam alternas gemino super
aggere mensas

Albentesque lacus? altosque in gur-
gite fontes?

Teque per obliquum penitus, que la-
beris annem

Martia, & audaci transcurris flu-
mina plumbo?

Habes hinc descriptam *Vopiscane Ville*
magnificentiam; quæ si vera sunt, &
non sub hyperbola à Poëta recitata; illa
certè omnium Cæsarium magnificen-
tiam superasse videtur; sive sumptus in
eâ expensos, sive miracula Artis & Na-
turæ in ea clucescentia spectes; & undè
Poëtæ, & forsàn personæ privata tan-
ta nummorum, ad istiusmodi opus ex-
struendum, opulentia? haud dubiè *Do-
mitiani*, cui intimus & imprimis charus
habebatur, obstetricante, ad tanta
molis opus educendum, munificentia.
Verùm una in hujus *Ville* situ sanè
inevincibilis difficultas menti meæ ob-
oritur, dum nec animo, nec ulla ima-
ginationis vi concipere possum tantam
in tantis loci gurgustis rerum mirabi-
lium congeriem. Tentandum itaque
mihi nonnihil in tanta perplexitate
constituto, ut sub tantis vetustatis tene-
bris, si non totus, saltè minimus lucis
radius in veritate investiganda nobis
affulgeat. Quod ut tentem,

Scias Lector velim, *Anienis* alveum,
uti & circumjacentium locorum situm
multò olim differentem constitutio-
nem habuisse, quàm hodierno tempo-
re; quod luce meridiana clarius in iis,
quæ à me summâ diligentia explorata
fuerunt, patebit. Et de situ *Tyburis*,
prisca temporibus supra factum est,
de situ verò ejusdem tempore Cæsarium
hoc loco agemus.

Tempus edax rerum, & obliuosa
vetustas, non solum universum glo-
bum terrestrem, sed & maximè parti-
cularium locorum situm, successu tem-
poris ita mutat, immutat, alterat, dis-
solvit, ut nihil in loco suo naturali lon-
go tempore, ob corruptibilibus rerum
caducitatem durare queat; de eo quis-
quis voluerit, legat *Mundum subterra-
neum*, ubi omnia quàm fufissimè de
mutatione globi terreni descripta repe-
riet; & cum videamus, fluminum al-
veos intra paucos etiam annos suam
notabiliter mutare stationem, qualem
quantamque, *Vrbem Tyburinam* ex ra-
pidissimi & vorticosi fluminis edacitate
non

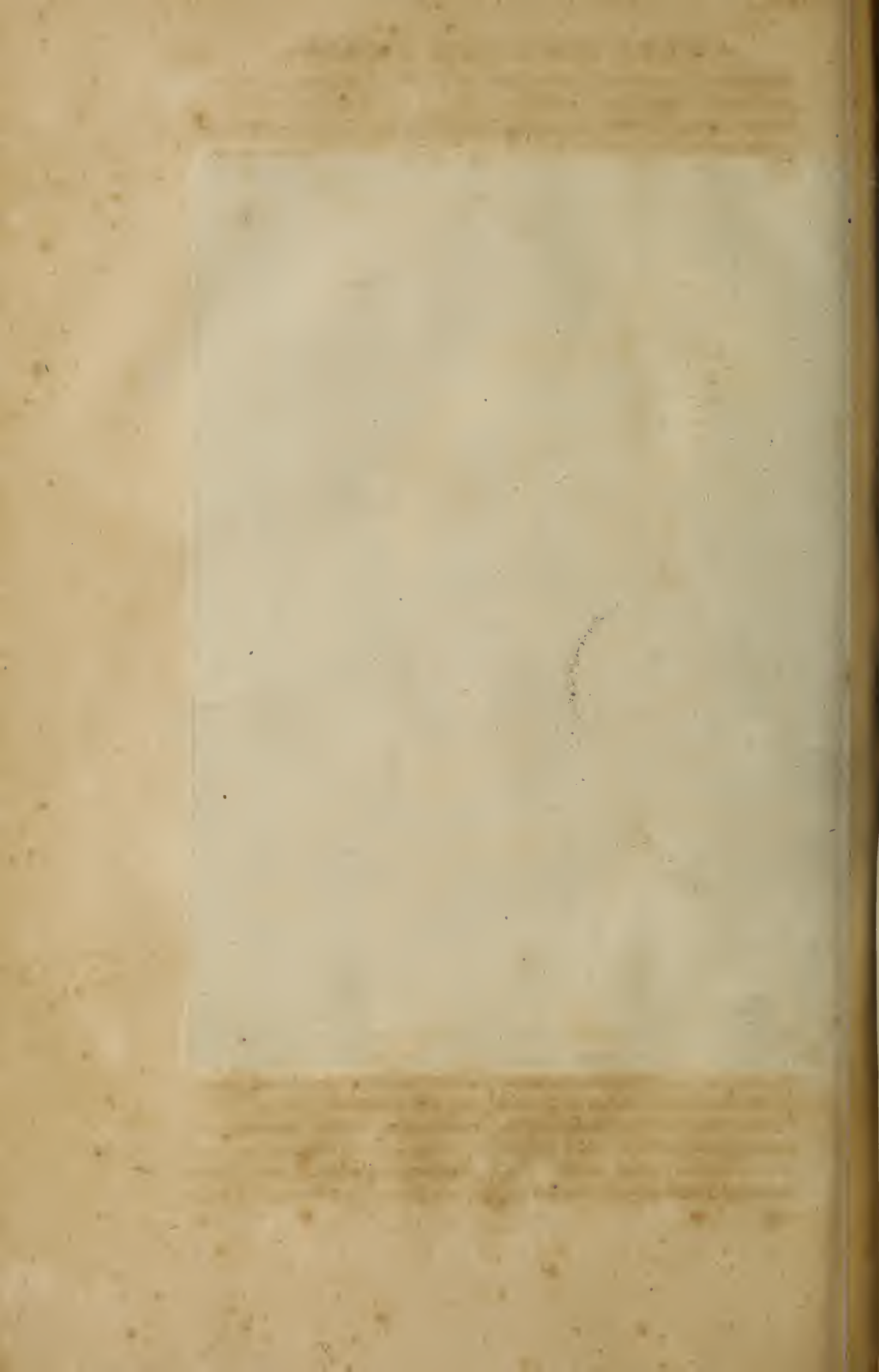
*Difficilius
in situ.*

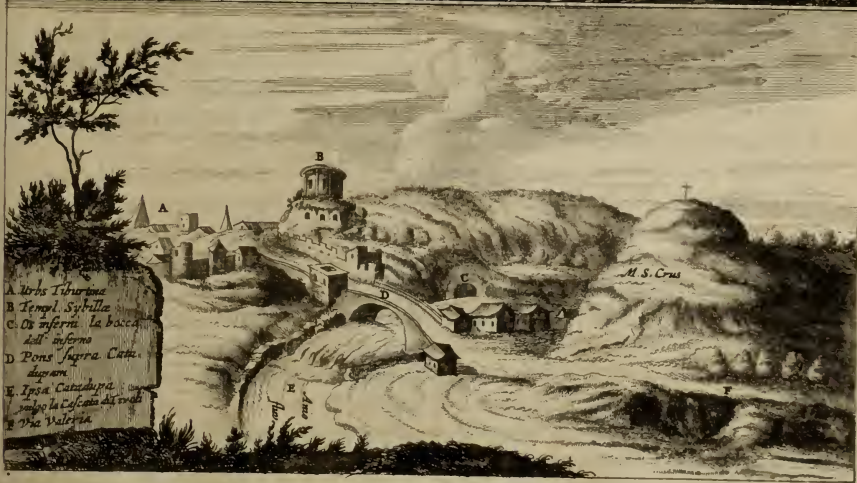
*Tempus
successive
totum ter-
renum cor-
pore mutat.*

D. H. S.

T. J. S.

non incurrisse putas spatio 1600 anno-
 rum? Hodie certè totus ille tractus, qui
 circumstat *Catadupam*, adeò tortuosus
 est, tot scopulis, voraginibus, mean-
 drisque involutus, ut vix locum ulli
 domui extruendæ capacem ibidem re-
 perias. Undè ante mille & sexcentos
 annos diversissimam ab hodierna tra-
 ctus illius formam fuisse, necesse est;

neque *Catadupam* illam, quæ modò
 videtur, eodem loco constituisse, sed
 totum illum tractum, usque ad veram
 illorum temporum *Catadupam*, quæ
 hunc usque diem 500 ferè passibus ab
 hodierna secundo flumine distat, pla-
 nam fuisse, indè colligitur, quod in
 præaltis rupibus manifesta adhuc fluxus
 aquæ vestigia in muris tartaro incrusta-

tis spectentur, luculento indicio, illac flumen olim tranfisse; quod & *Tybur-tine Urbis* antiquitatum Studiofi unâ mecum sentiunt, ac testantur. In hoc enim loco adeo vorticoso tam celebrem *Vopisci Villam* olim constitisse posita à nobis superficie fluminis plani tam scopulosi vix concipi potest; multò minùs mihi imaginari possum, quomodò *Villa* hæc utramque fluminis ripam ponte stratam occupaverit, cum à *templo Sibyllæ* ad oppositi montis radicem intercapedo 200 pedes non excedat; quod & quotquot ex Antiquariis locum hunc rectè considerant, fateri coguntur; Undè multi hujus loci incongruum situm intuentes, non in eo *Villam Vopisci*, sed vel ipsam *Horatii Villam*, quæ etiam tum 60 circiter annis post mortem *Horatii*, vivo adhuc *Statio*, superstes erat, *Villam Vopiscanam* esse statuerunt. Nam in *Villa Horatii*, in utramque *Anienis* ripam ibatur per pontem, (quem ante 80 circiter annos adhuc reliquum fuisse, *Ponte del Lupo* vulgò dictum, postea fluminis impetu collapsum, cujus ruinæ etiam hodiè in ipso flumine cernuntur, per quam haud secus ac in *Vopiscana* aditus in utramque ripam datur.) Et sanè minimè mihi displiceret hæc *Fulvii Carduli* opinio, si descriptioni *Statiæ Horatii Villa* undequaque responderet, cum & *Nicodemus*, & *Regius*, *Historici Tyburtini*, *Templum Sybillæ Albunæ* membrum *Villæ Vopiscanæ*, urbiq; contiguæ fuisse expressè dicant; qui situs uti ho-

diernæ constitutioni non congruit, ita necessariò asserere cogitur, *Villam* hanc ad utraq; fluminis ripam per planiora loca, longè latèque sese extendisse, neque tunc temporis *Catadupam*, neque vortices illic fuisse, sed paulò inferiùs, uti suprâ dictum fuit. Verùm cum hæc res minimè solis verbis concipi possit, hîc utriusque loci tum hodiernum, tum antiquum situm, sequentibus schematicis commodiùs exponendum censui.

Aquam Martiam ex Piconio fonte, per *Lacum Fucinum Romam* usque ductam, constat ex *Frontino*, & ex *Tybur-tino* Aquæ Martiæ derivatio partim Romam, partim in Villam Vopiscanæ facta. *agere* partem in *Villam Vopiscanam* incilibus plumbeis subter fundum *Anienis* fuisse derivatam. Neque abludit ab eo hoc, quod *Antonius Regius* refert suo tempore in *Villa Sugliardi* civis *Tybur-tini* plumbeos canales hujusmodi subterraneos inventos fuisse, infra alveum fluminis non aliò quam in *Villam Vopiscanam* olim deductos.

Certè ex utraque ripa non desunt arcuum porticumque vestigia, quemadmodum ex eorum ruderibus, quæ etiamnum supersunt, patebit. Hodiè totus ille tractus à flumine ita exesus videtur, ut præter horrendam abyssi voraginem & profundissima præcipitia nil aliud appareat; tempore verò *Vopisci*, & alveum fluminis altiorem, & ripas planiores amplioresque, si *Statiæ* descriptioni stemus, fuisse necesse est. Sed hæc de *Villa Vopiscana* sufficiant. Quare ad alia.

CAPUT VIII,

De cæteris Villis Tyburtinis.

Martialis celsi *Romæ*, in loco, quæ *Pila Tyburtina* dicebatur, in *Valle Montis Quirinæ*, quam hodiè *Palatium Barberinorum* respicit, *Villam* suam habuerit, ut ipse testatur;

Sed *Tybur-tinæ sum proximus accola Pile*

Qua videt antiquum rustica Flora Jovem.

Tybare tamen suam quoque habuisse Villa Tyburtina Martialis. nescio quâ fraude à *Mathone* obtentam, vel ipse fatetur:

Hospes eras nostri semper, Matho, Tyburtini.

Hoc emis. imposui, rus tibi vendo tuû.

ubi

Ubi tamen *Villa* istiusmodi fuerit, nemini Antiquariorum hucusque innotuit. Undè verisimile est *Villam* fuisse exiguam, simplicem, privatoque usui accommodatam.

Villa Crispi Sallustii.

Villa Crispi Sallustii.

Excuntibus extra *portam S. Crucis*, per declivem Montis, ad 400 circiter passus, vastissimi muri occurrunt; cum maxima rudium multitudine, & hodiè *Cesarano* dicitur; alii eam *Grotta Saracina* vocant. Non desunt, qui totum hoc Olivetorum spacium usque ad *Viam Romanam* à *Sallustio* corrupta voce, *Loštino* dicunt; atque in hoc loco *Villam Crispi Sallustii* fuisse statuunt. Verùm cum hujus spatii vastitas cum *C. Julii Cæsaris*, & *C. Caligulae villis* passim confundatur; ego facile dixerim, hæc *Villas*, uti successu temporum privatis venditæ fuerunt; hoc pacto novos jurisdictionis titulos acquisivisse.

Villa L. Centronii Pisani.

Villam L. Centronii Pisani, ex *Juvenali* colligimus fuisse amplissimam, magnifque sumptibus extructam, eo in loco, qui in hunc diem adhuc, à possessore ejus *Centrone* dicitur, & situm habuit ultra *Pontem Lucanum*, ad sinistram euntibus *Romam*, ubi modò prædium est *Familie Crucis*, quam de *Croce* vulgò vocant; & *Varco* quoque dicitur, eratque *Θνεγροφείον*, id est, *diversorium animalium custodia*, & *claustrum*, posteris temporibus ad advenarum recreationem extructum; cujus rudera lapide, quem *Testino* vocant, ita cooperta sunt, ut vix extra quidquam appareat; aliùs tamen fodientibus ejus manifesta indicia occurrunt. Est autem *testino* saxi genus, quod ex inundatio-

Quid lapis vulgo Testino dicitur.

ne aquæ sulphuratæ *Albulæ*, cum tempore in durissimam petram coalescens, campos multis in locis veluti saxosa quadam pelle cooperit. Vixit *Centronius* tempore *Domitiani*, *Manlii Vopisci*, *Statii*, & *Juvenalis* coætaneus, post cujus mortem *Villa* in possessionem venit *Claudii Liberalis*, uti ex Numismatis à *Septimo Severo* cufis, & in sepulchro dicti *Claudii Liberalis*, teste *Antonio Regio*, detectis patet, tempore *Gasparis Fucci* Doctoris, & civis *Tyburini*, in cujus prædio dicta *Claudii* sepultura anno 1611 unà cum numismatis ejusdem epitaphia inventa fuerunt. Fuisse autem, uti supra dixi, *Villam* magnificam & splendidam, ex *Juvenali*, *Satyra* 4 colligimus.

Ædificator erat Centronius, & modo curvo

Littore Cajetæ, summâ cum Tyburis arce,

Nunc Prænestinis in montibus alta parabat

Culina Villarum, Græcis longèque petitis

Marmoribus vincens Fortunæ, atque Herculis ædem.

Sunt præterea alia in *Territorio Tyburino Villarum* vestigia passim obvia, quæ ne quicquam omisisse videamur, paucis adducam. *Villa Patroni Liberti*, & *Lucio*, *Ælio*, *Commodo Antonino* perfamiliaris, eo in loco sita fuisse, teste *Fulvio Cardoli* dicitur, ubi modò euntibus ad *S. Gregorium* ad lavam, *Villa Cruciorum*, sub diruta *Sⁱ*. *Michælis Ecclesia* extructa cernitur. Euntibus postea *Romam* ultra *Albulam Sulphuream* tribus millibus passuum occurrunt varia rudum vestigia, quam *Casiniarum* olim *Villam* fuisse, *Antonius Regius* existimat, ex inscriptione ibidem inventâ impulsus.

Numismata Centronii in ejusdem sepulchro detecta.

Villa Patroni Liberti.

COSSINIÆ O. L. CÆSIÆ
POSSIDONIO
L. COSSINIO O. L. DISCO
SEXTIÆ P. L. EUGENÆ
IN. FR. P. XI. IN. AG. P. XV.

Quamvis alii hanc *Villam* in monte vicino *Tybur*i, quem *Peschiavatoro*, & in loco, quem *Cozzano*, vocant, quasi diceret, *Cosinianum*, voce detorta, sitam fuisse putent.

Rursus, euntibus per *portam S. Crucis*, per districtum, qui *Quaregna* vulgò dicitur, occurrit vinea *Collegii Ty-*

burkini Societatis nostræ, in qua putat *Regius Villam* sitam fuisse *Coponiorum*, qui tempore *Ciceronis Romæ* florebant, & putat se id deducere posse ex loci nomine, qui *Cavone* appellatur, quasi diceret *Capone*; idem id ex inscriptione putat se probare posse, quæ in *Via Valeria* inventa fuit, hujus tenoris:

CAUPONIUS. L. F. GEMINUS.

CAUPONIA. L. F. GEMINA.

Villa Coponiorum.

Verùm cum insignis *Coponios* inter, & *Cauponios* differentiâ sit, & lapis ultra *Anienem* inventus sit, non video, quomodo ex istiusmodi conjecturis quicquam veritati congruum demonstrari possit.

Hic idem *Nicodemum* adducit, eo in loco, ubi modò *Ecclesia B. Virginis* vulgò *del Carciano*, ad radices *Ville Tyrocini Romani Soc.* nostræ spectatur, ubi progredientibus per *oliveta Hierocomium* versus, occurrunt complura rudera, & muri integri cum exedris conchisque piscinarum, quam *Villam Cocceorum* fuisse conjiciunt, quæ uti à *Villa Adrianea* dissita est, ita quoque putant, *Adrianum* cum *Trajano* sæpius hunc locum visitasse, & ibidem primum *Ville* suæ adeò celebris & magnificæ exstruendæ consilia captasse. Verùm uti hæc ex Authoribus probari

Villa Cocceorum.

non possunt, ita quoque eisdem fides non est habenda. Quemadmodum qui *Villam Serenorum* in eo tractu urbis, qui *Cocirino* vocatur, quasi diceret *Collis Serenorum*, sitam fuisse autumant, non parum hallucinantur. Verùm ut tandem hunc de *Villis Tyburtinis* tractatum concludam, Dico, *Agros Tyburtinis* adeò ubique antiquarum habitationum vestigiis abundare, ut vix ad mille passuum spacium procedas, quo non statim ea tibi obviant, adeoque Territorium non diversas villas, sed vel unam integram, & vastissimam urbem expressisse, summâ sanè *Tyburtinæ Urbis* gloriâ existimare queas. Videntur etiamnum varia villarum rudera inter *oliveta* tendentibus ad *Villam Riani*, quæ utrum ad dictam *Villam* pertineant, num ad alias, nescio; typum ruderum subjungo.

CAPUT IX,

Villa Hippolyti Cardinalis d'Este, quæ Tybure hodierna die superstes, summa Advenarum admiratione visitur.

Perpesius Tiburi gubernator.

Hippolytus Cardinalis *d'Este*, delizioso Urbis situ delectatus, *Villam* intra Urbis pomeria exstruxit, cujus si divitias, amœnitates, statuarum antiquarum multitudinem & varietatem, fontium incredibilem multitudinem, artis & naturæ miracula, quæ in ea reperiuntur, penitiùs consideres, certè omnium veterum *Romanorum* in villis exstruendis industriam multis parafangis superasse videtur. Palatium montis *supercilio*

insistens, tribus contignationibus exaltatur, in aulas, & cubicula amplissima ita distributum, ut advenæ tantam Architectonicæ artis industriam fati mirari non possint. Aula artificiosis fontibus, aliisque ludicris spectantium animos insigni voluptate imbuunt, *Picturis* undique & undique à nobilissimis suis temporis pictoribus conferta: totum palatium tanta Symbolicorum schematum varietate exornatur, ut *Apelles* cum *Pallade* concertare videatur. Quid dicam

Villa Estensis picturis et statuis innumeris ornata.

*Rudera Villarum passim inter
Oluera tyulenticibus ad Villam
Abranam obvia.*

dicam de statuarum, quarum quidem maximam partem ex *Adrianae* Villæ ruinis extrahi iussit, antiquæ nobilitatis præstantia? quarum quædam in busta, nonnullæ in mediocria Deorum, Dearum, Heroumque simulacra, aliquæ in Colossæ vastitatis molem asurgunt. Quid nobiliter spectari potest Cryptâ illâ Nympharum musivo opere superbissimè elaborata, nec non fontibus, qui vel ipsum Parnassum exprimunt? Exedræ palatii, præter fontes salientes, visum præstant in omnes *Latii* & *Sabinæ* terminos, summâ intuentium iucunditate extensos.

Ad Hortum progrediamur, in quo primo à palatio plano, per varias locorum vias, ad quinque planities descenditur; in quarum prima *Cyathus* imense magnitudinis occurrit, aquarum joci exhibendis opportunus; In secunda *Herculis* statua, quâ artificiosus quicquam vix spectare licet, 14 palmorum altitudinis: hinc descensus fit ad principale *Villæ* ambulacrum, quod initium sumit à *Catadupa* illa mirabili, quæ *Anienis* portio per occultos montis mæandros, ingenti strepitu, aquarumque murmure per saxosas rupes, in concham 21 vastissimam evoluta, hinc in vastam piscinam quâ platanis, quâ simulacris undique & undique circumdatam præcipitatur. Ex hoc intratur in ambulacrum paulò ante dictum ad 300 passus longum, 48 salientibus fontibus ordine dispositis instructum, in quorum abacis tota *Ovidii Metamorphosis* subtilissimo plasticæ artis ingenio effigiata cernitur. In fine hujus ambulacri alia mox scena panditur, & *Roma* vocatur, eo quod *Romæ* antiquæ celebriores fabricæ, juxta requisitam loci conditionem extructæ videantur; ubi ex læva integer erumpens rivus ex flumine derivatus, per sinuosas rupes arte factas in *Catadupam* definit. Ludicra aquarum spectacula, quæ hoc loco exhibentur, vix explicari possunt. Hinc fit descensus in aliud planum, cujus muri tessellato opere elaborati, in me-

dio Parnassum exhibent, cum arboribus, in quibus cuculus cuculat, *Lusciniæ* modulatur, densat anser, canarias volucres multiplici vocum mutatione cantillantes te sentire jurares. Verùm locus dolosis aquarum ludicris non caret; intentos enim avium modulationi inopinus ex omnibus muris & pavimentis erumpens imber, ita perpluit, ut ex flumine extracti videantur. Aperitur hoc loco aliud ambulacrum arboribus utrimque confitum, in cujus medio pulcherrimæ piscinæ theatrum aperitur, in cujus medio exititium opus, in quatuor Draconum, in quatuor Mundi partes continuè aquarum diluvia evomentium formas elaboratum, in quorum dorso ingens canalis, qui jocum aquarum, quem *Girandola* vocant, exhibet, aquasque in tantam altitudinem jaculatur, ut præcessam *Cypressi* figuram proximè æmuletur. Hinc verò per gradus *Conchis* hydrogogis instructos descenditur in Horti planitiem, ubi quatuor vivaria occurrunt piscibus, cygnis, anatisque cæterisque aquaticæ stirpis volucris conferta, quæ peridromidum cancellati ordines circumdantes, mirâ spectantes voluptate afficiunt. Implentur hæc piscinæ, sive vivaria, ingenti aquarum copiâ, per *Catadupam* dilapsâ; supra hanc *Catadupam* nobilissimum sese aperit theatrum, juxta omnes architectonicæ artis regulas nitidissimè extructum, nec non vasto aquarum receptaculo visendum; in cujus interiori recessu organum hydraulicum automatam dispositum, mira sonorum varietate auditorum aures demulcet. Nec hinc locus insidiis caret, abditis enim aquarum canaliculis ita repletus est, ut harmonicâ organi suavitate abrepti derepentè aquarum diluviis tantum non obruantur. Tempus me deficeret, si omnia hujus horti memoranda, artis & Naturæ miracula fusiùs describere attentarem. Qui plura desiderat, ex rebus superficie tenus tantùm enarratis, is librum adeat *Antonii Regii*, in quò minutissima etiam mini-

Volucrum artificiosum canum.

Locus aquarum quem Girandola vocant.

Horti planities. 4 Vivaria conspicua

Theatrum Architectonicæ artis specimen, cum organo hydraulico.

Profectum.

Horti descriptio.

Portio Anienis in Hortum dirigitur.

Ambulacrum innumerus fontibus salientibus conspicuum.

Locus qui Roma vocatur.

marum rerum descriptione, omnia & singula exhibuit; & ne Lector curiosus hujus *Ville* splendorem & amenitatem verbis tantum percipiat, hinc ejus ichnographiam, quæ uti veterum *Vil-*

larum nulli cedit, ita quoque perfectum ejus cætypon veluti ultimum huic de *Villis Tyburtinis* tractatui colophonem imponit.

PALAZZO E' GIARDINO E VILLA IN TIVOLI FATTO DALLA REL. MEM. DEL RM. E. R. HIPPOLITO ESTENSE CAD. DE FER. PALAZZO smasli fiori e dentro con stanze ben compartite di camere e sale e stanze riccamente abbiate. 1. Giardino secreto 3. Fonte del alcorno 4. Pubbica 4. Fontane che versano acqua in 5. Gioia di Pallade 6. Font. di Lete. 7. Font. di Lete. 8. Font. del Gialglio. 9. Font. d. Arca. 10. Padana. 11. Font. d. Pom. 12. Font. d. Flora. 13. Viale che traversa il giardino con aque sotteranee che s'aprono subito sopra 14. F. Draco 15. Grotta di Venere. 16. Grande cist. colossi vno Sibila Erudiana e Amnef. cist. la Nefi che versa acqua. 17. F. di Imp. 18. Grotta della Sibila. 19. F. d. bene e di Pallade. 20. Font. che rappresenta Roma. 21. Font. che

LIBER IIII,

De Veterum Urbium, Fanorumq; celebrium
ruinis & situ, nec non de admirandis Naturæ
operibus, quæ in TYBURTINO TERRITORIO
etiamnum spectantur.

P A R S I,

De Urbium Veterum vestigiis adhuc
superstitibus.

C A P U T I,

De Aniene flumine, quod hodie Teverone
vocant.

Uamvis suprâ de *Aniene* sat
differuimus, hîc tamen
paulò ampliùs de eo ratio-
cinaturi sumus; est enim
fluuius omnium eorum,
quî *Latium* irrigant, celeberrimus, *Po-
lybio*, *Ciceroni*, *Virgilio*, *Ouidio*, *Livio*,
Dionysio Halicarnassæo, *Straboni*, *Pro-
pertio*, *Plinio*, *Silio*, *Statio*, *Plutarcho*,
& cuinam non rerum Romanarum
scriptori notissimus? *Plinius*: *Anio*,
inquit, in monte *Trebanorum ortus*,
lacus tres, amenitate nobiles, qui nomen
dedere *Sublaqueo*, defert in *Tyberim*.
Cui consentit *Frontinus*: *Nec satis fuit*
*principi nostro ceterarum aquarum resti-
tuisse copiam, sed etiam oratiam. Anienis*
quoque novi vitia exscindi posse vidit.
Omissio enim flumine repeti ex lacu, qui est
supra Villam Neronianam Sublacensem,
ubi limpidißima est, iussit. Nam
*cum oriatur Anio supra Trebam Augu-
stam, seu quia per saxosos montes decur-
rit, paucis circa ipsum oppidum objacenti-
bus cultis, seu quia lacus altitudine, in quo*
excipitur, veluti depuratur, imminentium
quoque nemorum opacitate inumbratus,
frigidissimus simul ac splendidissimus eo
peruenit. Oppidum Sublaqueum, de quo

plura in *Historia* nostra *Eustachio-Ma-
riana*, hodieque nomen antiquum reti-
net, vulgò *Sublaco*, aut *Subjaco*, situm
est in ipsa ripa *Anienis*, circiter 20 mil-
libus passuum supra *Tybur* in colle edi-
to, infra quem amnis per catarractam
præcipitatur; mille verò passus supra
oppidum ad eandem ripam loco edi-
tione conspicitur *Monasterium* illud ma-
gnificum *Divæ Scholasticæ*, incunabula
Religionis S. Benedicti; hoc loco in
subjecta valle, superioribus seculis fuê-
re tres illi lacus amenitate nobiles, qui
nomen dedere subjecto oppido, *Sub-
laqueo*; hi postmodum sive terræmotu,
sive absorptis intra viscera subterranea
aquis, aut alio eventu nobis ignoto,
esse desiêre; unum adhuc tempore *Divi*
Benedicti superfuisse testatur *historia de*
de S. Mauro discipulo, qui ad summerfo
intra lacum *Placido* subveniendum ex
obedientiæ merito, supra lacus aquas
iussu *Sⁱ. Patris* ambulasse, atque fra-
trem suum ex aquis extraxisse refertur
à *S. Gregorio*.

Porrò à *Sublaqueo* versus ortum hy-
bernum euntibus post undecim millia
passuum ad eandem *Anienis* ripam dex-
tram, occurrit antiquissima illa *Urbs*
Treba,

Subla-
queum.

Monaste-
riû S. Be-
nedicti et
S. Schola-
stica.

Ortu
Anienis.

l. 3. c. 12.

Treba op-
pidū fonte
Anienis
celebre.

Anienis
curfus.

12 ponti-
bus Anio
infratus.

Epigram-
ma in Pon-
tefalaris.

Treba, vulgò nunc *Trevere*; non procul hinc ad tria millia passuum, in monte, qui *Trebanū* ab ortu Solis prospicit, fontes *Anienis* conspiciuntur. Hic satis mirari non possum, quid *Straboni* in mentem venerit, quod fontes hujus fluminis ad *Albam*, quindecim millibus passuum indè distitam, urbem perventam ponat. *Ανίων*, inquit, *πρὸ Τραμὸς ἐξ Ἀλβας πρὸ τῆς μαρμαρίνης ποταμῶς*; nisi forsan Territorium *Albe*, quod *Treba* contiguum est, intelligi velit. Fertur itaque *Anio* ex dicto *Trebanorum monte*, ut rectè *Frontinus*, per saxosa loca, mox verò circa *Trebanū* per depressiora loca, utrimque imminetibus nemorosis collibus, longis ambagibus fontiumque rivis adauctus, *Tyburtinis agris* committitur; & hinc per horrendas rupium voragines, aliis aliisque receptis fluviolis, vasto circuitu in *Tiberim* sese exonerat. Hodie ab ortu hujus fluminis usque ad *Tiberim*, cui se insinuat, duodecim pontibus, partim ligneis, partim saxeis stratus conspicitur, quorum prior in Territorio *Trebanō*, duo alteri in *Sublaquensi*, *S^{ci}. Antonii*, & *S^{ci}. Francisci*; quartus ligneus, intra orbam & *Maranam*, qui sunt pagi sub jurisdictione *Sublacensis Abbatis*: quintus pariter ligneus intra *Rubianum*, & *Anticolim*;

Sextus extra vicum *Varrenis*, vulgò *Vicariano*; Septimus pons juxta *Catacractam Tybure*; Octavus infra *Villam Mæcenatis*, & hodie *Ponticello* dicitur; & qui olim saxeus erat, & *Pons Cælii* dicebatur, eò quod circa eum sepulcrum *Cælii* olim conditum erat, is modò violentia fluminis dissipatus, ex ligno constructus cernitur, cunctibus in *Sabinam* commodissimus sanè, & peropportunus; Nonus omnium celeberrimus, quem *Pontem Lucanum* vocant, de quo suprà in *Villa Plantiorum* pluribus actum est, & viam regiam *Romam* euntibus præbet. Decimus, *Pons Mamæus*, vulgò *Mammoli*, primò ab *Antonino Pio* Imperatore extractus, deindè à *Mamæa* Matre *Alexandri Cæsaris*, à qua & nomen obtinuit, restauratus fuit. Undecimus, uno circiter milliari post *S. Agnetis Templum*, via *Nomentana*: Duodecimus, non procul à confluxu *Anienis* & *Tyburis*, in *Via Salaria*, in quo *Manlius* cum gigante *Gallorum* congressus victoriam obtinuisse fertur. Hic à *Gothis* destructus, à *Narsete* tandem *Iustiniani* Imperatoris Archistratego restitutus fuit; quemadmodum elegans epigramma, quod in hunc usque diem in latere pontis incisum spectatur, hoc tenore verborum testatur:

QUAM BENE CURBATI DIRECTA EST SEMITA PONTIS
ATQVE INTERRUPTVM CONTINVATVR ITER.
CALCAMVS RAPIDAS SUBJECTI GURGITIS UNDA,
ET NARSEN RESONANS PLAUSUS UBIQVE CANIT.
ITE IGITVR FACILES PER GAVDIA VESTRA QVIRITES,
ET NARSEN RESONANS GAVDIA VBIQVE CANAT.
QVI POTVIT RIGIDAS GOTHORVM SVBDERE MENTES,
HIC DOCVIT DVRVM FLVMINA FERRE IVGVM.

CAPUT II,

De Empulo, Vrbe vetustissima.

Um anno 1664 veterum *Latinarum Urbium* situm magno labore investigarem, contigit, ut inter condensos sylvarum recessus, & pendentium sco-

pulorum tesqua ita intricaret, ut vix ullibi exitus concederetur, è quibus summo nisu tandem eluctatus, in pervetustam vastæ solitudinis Ecclesiam Divino dictu, incidere; quam cum à *Constan-*

Constantino Magno olim extractam, ac deindè à Sancto Sylvestro Pont. 1. Deipare & Divo Eustachio eodem in loco, in quo ex apparitione Crucifixi inter cornua cervi, à paganismo ad Christum conversus fuerat, dicatam viderem, ex profana tunc inquisitionis molimine, in sacram, & jamdudum desideratam hujus loci tam celebris notitiam, felici sanè errore illapsus, *historiam*, quam *Eustachio-Marianam* inscribo, composui, in qua quidquid Lector circa antiquitatem hujus loci desiderare poterit, exactè descriptum reperiet; quare in iis hoc loco describendis longior esse nolui.

Occasio
de scriptio-
nis Urbis
Empulita-
nae.

Hujus itaque occasione, cum quotannis locum hunc devotionis causa accederem, & multa ad hoc opus spectantia per viam, de veterum urbium vestigiis, uti suprà dixi, observarem; nescio quo casu in eximium virum, Doctorem *Tarquiniu[m] Pamattam* in *Castello S. Angeli*, quod *della Madame* vocant, commorantem incidi, qui cum me *παλαιολογίας* desiderio incensum vidèret, dixit, se librum Manuscriptum de origine, & excidio *Empulitano* habere, à Parente suo peritissimo Medico ex alio pervetusto Manuscripto extractum, ex quo complura ad meam rem facientia circa veterum urbium, quæ in *Territorio Tyburtino* adhuc spectantur, *historiam*, & potissimum quæ ad urbem pervetustam, quæ *Empulum* olim dicebatur, pertinerent, colligere possem; & quod jamdudum unice nosse desideràram, in eo quàm copiosissimè descriptum reperi; neque hïc se stitit negotium, totius urbis situm, & superstitès murorum ruinas, ex dictis *S. Angeli Castellii* mœniis ostendit; & uti vix ullum Authorem ex modernis de ea mentionem fecisse noram, ita quoque totam *historiam* hisce opportunè sanè, veluti antiquitatem hucusque incognitam, hïc inferendam duxi.

Empulum, quæ posteris temporibus *Amplione* vulgò appellata fuit, oppi-

dum fuit à *Grecis* eodem ferè tempore, quo *Archivi* fratres, *Catillus*, *Corax* & *Tyburus Tyburi* fundandæ operam dabant, ab *Aboriginibus* edificatum, tempore priscorum *Latinorum* summè floruit. Nam *Tyburini* viribus potentes non timuerunt *populum Romanum* jam florentem & felicissimum sibi adscribere hostem; Nam uti *Livius* testatur l. 7. *Empulum eo anno ex Tyburtibus Cap-tuum*. Accidit hoc *C. Sulpitio* tertium, & *M. Valerio Publicola* Consulibus, anno Urb. Cond. 499 Sequentibus *Coll.* hæc ibidem narrat *Livius*. *Duo*, inquit, *bella eo anno prosperè gesta, cumque Tyburtibus ad deditionem pugnatum. Salsula ex his urbs capta, cæteraque oppida eandem fortunam habuissent, ni universa gens positis armis in fidem Consulis venisset Triumphantum* de *Tyburtibus*. Sed jam ad situm ejus describendum propius accedamus.

Empulum
antiquissi-
mi.

Euntibus *Tybare Sublacum* versus ad tria millia passuum ad lævam nobile *Castellum S. Angeli*, quod *Castello Madame* vocant, monti impositum occurrit: ad dextram montes altissimos conspicis, atque hos inter montes, in convalle supra tumulum haud exiguum, se spectanda præbent veteris *Empuli* rudèrum vestigia, ad 500. Circiter passus, ad viam, quæ *Sicilianum* & *Sublacum* ducit, extensa; ex quibus eam nobilissimam olim urbem fuisse, luculenter colligitur, quæ uti situm habet in vasta valle, ita quoque montibus undique & undique veluti coronata, nec non scaturientium ex montibus fontium multitudine, mirum in modum habitacionem amœnam jucundamque reddit, & montes quidem arboribus constiti magnam venatoribus ex animalibus tam volucris, quàm terrestribus, prædam offerunt. Ager omnibus ad vitæ humanæ usum, necessariorum rerum abundantia instructus est: *Territorium* suum olim vel usque ad ipsum *Anienem* ex una parte, ex altera ad *S. Gregorium*, quæ *Salsula* quondam dicebatur, sese extendebat; *Archivia* verò ante ejus

Situs Em-
puli.

Empulum
antiquissimæ
civitatis.

Ferècis
Empuli.

Descriptio
Empuli.

devastationem *Empulum* sic describunt: Inter prædivites & amœnas urbes, quas *Tyburtinus Ager* tenebat, una non infimæ sortis fuit *Empulum*, sive *Ampliavianum*, quam & *Massam Appoliniam* dictam constat, tribus millibus passuum *Tybere* distitum; præter palatium enim magnificentissimum instruebatur à natura munitissimo; extra quod viridarium cernebatur omni fru-

ctuum genere, nec non *Cyprissis*, *Pini-*bus, *fagis*, *quercibus*, *platanisque* ad amœnitatem conciliandam implantatis uberrimum; & uti fontium *scaturiginibus* abundat, ita quæque intuentium oculos animumque mira voluptate recreabat. Erat huic viridario junctum *Theriotrophæum*, omni animantium tam volucrum, quàm quadrupedum genere instructum. Urbs tota validissimo muro

mo muro cingebatur, domus non ad commoditatē duntaxat, sed & magnificentiam extructæ in prælongas amplasque plateas discriminabantur. Extra urbem ad 40 ferè passus *Ecclesia Divo Martino* urbis tutelari consecrata cernebatur, opimis ad Ecclesiæ ministratores alendos, & haud exiguis redditibus instructa. Principales hujus loci nobiles familiæ erant *Santini*, *Mo-*

riconi, *Vecchi*, *Mazzarelli* & *Mazzilli*. Totum territorium hujus urbis aqueductuum veterum arcubus *Tybur* usque confertum est, per quos *Aqua Martia*, sive *Claudia*, illa in *Villas Tyburtinas* hæc *Roman* deducebatur. Sed de his suo loco ampliùs.

Hicse itaque præmissis, jam quomodo, & qua occasione *Empulitana* urbs devastata fuerit, exponamus.

CAPUT III,

De Destructionis Empulitanæ Urbis, sive Ampilionis causa & Origine.

Anno itaque Salutis nostræ 1257, sedente *Alexandro IV* Pont. Max. *Octavius Ursinus*, vir potens & nobilitate sanguinis cumprimis clarus, *Urbis Empulitanæ*, vulgò, *Ampiglione*, nec non *S. Gregorii*, *Vicovari*, & *Cantalupi* Dominus, & legitimis jure hæreditatis possessor, duos habebat filias matrimonio jam maturas: & eodem tempore oppidis *Sambuci*, & *Saracini*, vulgò *Saracineschi*, dominabatur *Andreas Manerius* spectatæ pariter nobilitatis vir, qui duos habebat nepotes jam adultos, *Petrum* & *Marium*, quibus de congruo matrimonio jamdudum providebat. Cum itaque inaudisset, duas esse filias *Octavio Ursino* *Empuli* tunc residenti, jam nobiles, de inundo cum uno ex nepotibus matrimonio tractaturus *Empulum* in propria persona se contulit; *Octavio Andree* comiter excepto indubiam concludendi matrimonii spem fecit, quâ fretus mutuis benevolentia obsequiis præmiis *Andreas Sambucum* reversus, cum post duos circiter menses, nullum adhuc factæ pollicitationis responsum daretur, literis negotium urgendum censuit; sed ab *Octavio* de filiabus jam aliis destinatis, repulsam passus, incredibili indignatione exasperatus in summum odium, quod contra *Octavium* conceperat, exarsit.

Interea *Alexander Maximus* *Toparcha* & Dominus *S. Viti*, cæterorum-

que adjacentium Castellorum, cum *Roman* iturus *Empulitanam* Urbem transiret, à latronibus ejus loci invasus, omnibusque spoliatus, quas secum portabat, rebus nummisque, tanta animi exacerbatione excaudit, ut non quietum se polliceretur, quin hanc latronum speluncam funditus everfam videret; itaque vindictæ cupidine succensus, cum de odio ab *Andrea Sambuci* Domino in *Octavium Ursinum* concepto intellexisset, per opportunam occasionem sibi datam molimen in executionem deducendi ratus, cum intentionem suam de *Urbe Empulitana* evertenda detexisset, uterque vindictæ furor percussus, manibus, uti dici solet, pedibusque in eandem sententiam pacto scedere iverunt. Undè absque ulla temporis prolongatione mox collectis armis, conscriptaque in oppidis amborum jurisdictioni subjectis, copiosa militum manu, armilustrum in oppido *S. Viti* primò instituerunt. Quod negotium uti subitaneum, & improvisum omnibus visum fuit, ita quoque tam arcta silentii lege supprimi non potuit, quin occultæ machinationis institutum notum fieret per sceminam *Ampulitanam*, quæ mox ut, quo belli moles vergeret, intellexit, & in persona sese *Empulum* contulit, & *Octavium* de omnibus, quæ de expugnanda & evertenda urbe audierat, admonuit. Qua de causa statim tota *Urbs* ad arma

Apparatus bellicus contra Ampulitanem.

Consilium intium proditur per sceminam

Familia nobiliorum Empuli

Matrimonium megasum origo ruinae urbi.

Latrocinium.

sumenda concitatur, mœnia & turres militariibus copiis replentur, unicuique locus ad urbem defendendam aptus assignatur. Interea adversæ partis Exercitus contra *Empulum* se movet: & cum jam contra eam, quam spe jam devoraverant, ex improvîso, ut ipsi rebantur, rerumque, quæ intus gerebantur, ignari, ingenti furore insultum facerent; *Empulitani* jam jaculis, lanceis, gladiis, saxorum congerie, aliisque armis instructi, adeò fortiter illis resisterunt, ut ad primum congressum *Petrus Andreæ Sambuci* Domini nepos, ejusque servus jaculis confixi cum innumeris aliis conciderint. Et cum contra reliqua exercitûs pars audentius iret, & per portam urbis sibi viam sternere summo conatu allaboraret; ecce periculum prævidentes *Empulitani*, portam tot catarractis, tot trabibus, saxorumque pendentium congerie instruxerant, ut omnis illa militum per vim irumpentium multitudo, partim catarractarum trabiumque lapsu, partim saxorum decidentium pondere obruti, vitam subitanæ morte luerent. Ad tale spectaculum mente convulsus *Andreas Manerius*, atque ex cadaverum multitudine perterritus, tandem unâ cum *Bartholomæo Castagno* Campiductore cœterisque, fugâ se subducens, *Sambucum* reversus est, ubi oppidum inquilinis viduatam cum reperisset, ingens mox clamor exortus faminarum, quibusdam maritorum, nonnullis filiorum, alijs alijsque parentum cognatorumque interitum inconsolabiliter complorantibus. *Andreas* vindictæ exstans cœstro, mox ad *Alexandrum Maximum S. Viti* Dominum belli assumpti complicem confugiens, de instaurando in *Empulitanos* assultu deliberabat. Hic pari vindictæ furore percitus, omninò novo impetu bellû instaurandum censuit; undè is in propria persona ad cœteros suæ militiæ asseclas animandos, ausu oppidò temerario, uti mens perturbatione animi perplexa, & cœci impetus nefciens modum,

se muris applicuit, ut ubinam opportuniori loco impetum facere posset, dignosceret. Interim *Empulitani* horrendo saxorum imbre, telorumque explosione, cadaveribus campos replebant, quos inter & *Alexander* in femore telo percussus concidit, quem mox in *Castellum S. Viti* chirurgis curandum mulo impositum avexere. O quam melius fuisset *Empulitanis*, si in hoc tam atroci prælio *Alexander* inter vivos esse desisset, *Empulum* sane non illam, quam paulò post describemus, infelicem catastropham expertum fuisset. Hoc itaque cadente cœteri milites, desertâ statione, quisque vitæ fugâ consuluit, quâ milites profugi, furore & rabie concitati, armentis boum, equorumque unâ cum caprarum, oviumque gregibus prius abductis, reliqua cuncta flammis, gladioque consumserunt.

Hiscæ peractis *Octavius Vrsinus* de inimico exercitu devicto, & prostrato, cum suis subditis tã fortiter & magnanimiter se in urbis defensione gerentibus festa agebat, non prævidens, adhuc vivere tum suum inimicum *Alexandrum*, noctu diuque vindictam spirantem, & quod jam dudum animo conceperat, de urbe evertenda propositum, usque dum illud completeret, minimè derelicturum. Interim *Empulitani* ex partâ victoriâ insolentiores facti, à latrociniis non cessabant. Miserat eodem tempore *Alexander Maximus* unum è suis famulis *Romam* ad pannum pro domestica familia comparandum, qui *Roma* reversus, non procul ab *urbe Empulitana* à latronibus invasus, & cœemptas res, & equum, cui insidebat, actutum perdidit. Pupugit hoc scelus mirum in modum *Octavium*, utpotè qui hujusmodi latrocinium, novam belli sementem fuscitare posse, non ignorabat; unde latrones magnâ militum manu in omnes partes, viarumque angiportus dimissâ, inquiri præcepit, quos & tandem comprehensos patibulo suffixit. Deindè *Octavius* famu-

In afo
urbis.

Alexander
in urbis
explor-
atione
telo
percussus.

Festa pro
victoria
parta.

Bellum in-
stauratur
contra
Empulum.

famulum ad Dominum suum *Alexandrum Maximum*, omnibus iis rebus, quæ à latronibus ei ablatae fuerunt, restituitis, insolitis favoris & benevolentia signis dimisit unà cum literis ad *Maximum* datis, quæ de commisso in suo

Territorio latrocinio se excusabat. Verùm *Alexander* tantùm abest, ut acceptis literis à concepta resolutione destiterit, ut potius majori indies in ejus executionem, ut modò videbimus, servere exardesceret.

CAPUT IV,

De totali Urbis Empulitanæ devastatione.

Ti ingens malum immodicæ vindictæ cupido est, ita quoque secum malorum omnium Iliadem trahit, quæ ubi suos semel invaserit, mox adeo excecatur intellectum, & voluntatem pervertit, adeoque hominem efferum & impotentem reddit, ut nec Divinarum nec humanarum legum capax, nullo timoris Religionisque respectu, donec pro libitu susque deque vertat omnia, quiescere possit. Hoc pacto *Alexander Maximus S. Viti* Toparcha diabolico furore percussus, nihil non agit, nullum non lapidem movet, ut intentum animo scelus, id est, ultimum *Empulitanæ urbis* exterminium & devastationem tandem complere possit. Undè perturbatione animi in transversum actus, noctu diuque ejus, quod alto pectore jam dudum fovebat, facinoris exequendi modum animo versabat. Conscriptâ itaque non exiguâ militum copiâ *Anagninæ*, cæterisque vicinis locis, quos ad *S. Vitum* ad ejus nutum promptos consistere jussit: deindè *Tybur* se contulit, ubi negotium cum *S. R. E. Cardinali Casarino* Loci Episcopo contulit; hic eum omnibus modis à tam enormi resolutione avertere conatus asseruit, insana hujusmodi consilia & stolidi tentamenta sine absoluta Pontificis autoritate & consensu, ex privato solummodò in *Octavium* odio, utpote cum tanta innocentis sanguinis effusione exequi eum nec posse nec debere; videret proindè, quid ageret, eum non impunè laturum, quicquid tandem efficeret. *Alexandri* animus jam obstinatione obfirmatus, spreto

consilio Cardinalis, & paterna admonitione minimè emollitus, ejus relictis monitis aliam telam orditus est, utique tantò callidiorum, quantò animum ad sanguinè *Empulitanorum* effundendum avidiorum gerebat. Itaque intentum suum nonnullis vicinis *Tyburtinis*, quos cum *Empulitanis* irreconciliabili odio fervere nôrat, detexit, qui uti in omne scelus prompti, ita quoque datis manibus scædus cum *Alexandro* in exterminium *Empulitanæ* civitatis pepigerunt, stratagemate prorsus inutilato, quod hujusmodi erat. Celebrabantur *Empuli* quotannis in festo *S. Martini* celebres nundinæ, magnaque is dies peragebatur solennitate. Judæis mercatoribus in concepti facinoris executionem assumptis, qui eodem die summo mane equis mercibus onustis *Empuli* comparerent; quod factum fuit; verùm quoniam *Alexander* verebatur, nè manus militum, quos collegerat, ad opus conficiendum sufficeret, in societatem adscivit *Sciarram Colonnensem*, tum *Prænestes* Dominum, qui uti ferocioris ingenii erat, ita quoque operam suam ad conductam diem, & ad sceleris complementum, libens volens addixit. Interim die *S. Martini* tota urbs in festivitatem diffusa, imminenti sibi calamitatis improvida, dum solenni processione ad Ecclesiam *S. Martini* extra urbem contenderent, & *Octavius* summo devotionis sensu Missarum solenniis interesset; eccè confestim ex abditis vicinæ sylvæ recessibus erumpens hostilis exercitus, quos in Ecclesia reperit, ad unum omnes nullo sacri loci,

Maximus
in conceptu
scelere
peritissimus.

Sciarra
Columna
sceleris
affecta.

Omnes in
Ecclesia
S. Martini
sacrum præ-
sentes truci-
dantur Ma-
ximi mis-
eres.

Alexandri
Maximi
vindictæ
cupido.

Cardinalis
Casarini
Maximi
conceptu
molimine
deboratur.

& quæ in eo gerebantur devotionis exercitiorū habito respectu, nulli parcens ætati aut sexui, (ubi & *Oclavius Vrsinus*, tantò utiq; felicior, quantò majori pietatis sensu, dum sacris interesset, occubuit) impia & crudeli manu trucidavit, omni Ecclesiastico apparatu abducto. Hoc peracto, atroci sanè conatu unà cum *Sciarræ* copiosa militum manu adveniente, rabiem in urbem convertunt, sacrilego raptu, quicquid in Ecclesiis pretiosum erat, sacris domibus terræ adæquatis, abreptum fuit, quicquid ex hominibus supererat, ad interneccionem deletum, ita ut inter quatuor aut quinque horarum spacium urbs tota, partim flammâ, partim armorum violentiâ eversa & solo æquata, cadaveribus propriis domorum ruinis sepultis, in hunc usque diem tristis catastrophes suæ vestigia post se exhibeat: tantaque strage sævitum fuit, ut ex universæ urbis incolis, non nisi tres ex nobilioribus, quorum nomina erant *Sanctius Moricanus*, *Franciscus Santacellus*, & *Iacobus Mazzillus*, evaserint. Nec hîc furor militum stetit: siquidem Monasterium *de Valle Cotta* invadunt, Ecclesiam spoliant, Monachis ad unum omnibus occisis; quod adeò immane & grande facinus Deus non inultum manere voluit.

Nam dum peracto abominando scelere extra Ecclesiam spoliis onusti moverent, repentina mox coorta fulmina adeò in impios sævierunt, ut ex septingentis nonnisi quingenti evaserint, reliquis omnibus fulminum vehementia prostratis. Quod *Alexander* cum audiisset, sera pœnitentia ductus spolia ecclesiæ mox restitui curavit; sed & Divinæ vindictæ furor super eum, tanquam malorum omnium Authorem subito exarsit, siquidem is insanabili plaga eodem die percussus, brevi post

tempore impiam animam cum indignatione effudit; *Tyburini* quoque cives, quotquot detestabilis expeditionis, urbisque evertendæ complices fuerunt, à Cardinale *Cæsarino* ad tam atrox facinus obstupefcente mortis sententia percussi, in patibulo vitam laqueo, *Tyburæ* in rupe fani Sibyllini, finierunt; ubi omnium transeuntium oculis expositi tam diù pependunt, donec carne & ossibus dissolutis suapte sponte deciderunt. Reliqua verò exercitus pars, cum *Minutulam* oppidum, cujus vestigia hodiè adhuc in colle inter *Tybur* & *Castrum S. Angeli*, non procul ab Aquiductibus spectantur, expugnarent, indigenæ iis tam egregiè resisterunt, ut magnam militum partem deleverint; donec tandem omnes ab inimicis superstitibus oppressi trucidatique, tragœdiæ finem imposuerint, inimicis militibus pariter dissipatis, quorum magnam partem circumjacentium oppidorum populi, qui eversa *Vrbis* & devastati *agri Empulitani* quâ commiseratione, quâ zelo compuncti, armata manu invadentes, nulla spe veniæ relicta, confecerunt, ita ut & urbs, & hostilis exercitus omnis, vel unius hebdomadis spatio unâ cum malorum Authoribus deletus fuerit; atque adeò inscrutabili Dei judicio *Empulitani* in Ecclesia pietatis operibus intenti, inter missarum solennia trucidati delictorum veniam à Deo obtinerent: inimici verò scelerum malorumque omnium Architecti, pereuntes unâ cum turmis suis, pœnas luerent, forsan, condignas & æternum duraturas. Atque hic fuit horrendus vetustissimæ *Vrbis Empulitanæ* interitus, qui contigit anno 1257, sedente *Alexandro IV* Pontifice.

Complie
Tiburini
patibulo
affixi.

Urbem devastant.

Monasterium, occisis monachis depopulantur.

Vrbis Divi.

CAPUT V,

De extructi ex ruderibus Empulitanis Castris
S. Angeli origine.

Diximus itaque supra, tres tantummodo ex Nobilioribus urbis, qui ex mœnibus sese dejecerant, *Moricorum* videlicet, *Santacellum* & *Marzillum*, elapsos *Vicovarum* sese in tutum locum, ut potè jurisdictioni *Octavii Vrsini* loci Domini subditū, se contulisse, ubi summo everse patriæ dolore, noctu diuque, quomodo urbs inimicis jam omnibus extinctis, denuò instaurari posset, secum deliberabant. Verū cum variæ difficultates occurrerent, negotium cum *Eremicola*, qui in collis vertice, in Ecclesiola Territorio *Ampilionis* subjecta, & *S. Angeli* dicebatur, & ubi modò *Castellum S. Angeli*, vulgò *Madame*, quod ab Eremitorio nomen deindè traxit, commorabatur, contulerunt. Qui tam amplum, deliciosum, & rerum omnium territorium feracissimum nequaquam negligendum esse censuit; ac proindè optimum factum sibi videri dixit, si eodem in loco obtentā prius à summo Pontifice licentiā extruendæ urbis fundamenta ponerent: quam & à Pontifice *Vrbano IV.* tunc temporis sedente, calamitatis, quam incurrerant, miserto obtinuerunt. Reversi itaque *Vicovarum*, collecta operarum multitudine, fornacibus calcariis extructis, & saxis, quæ mons suppedibat, in magnam congeriem excisis, novi oppidi fundamenta jecerunt, ita ut nulli parcentes labori, intra sexennium ad finem anni 1268, jam ad duodecim focorum familias excreveret; Posteriores vero locum considerantes non minus commodum, quàm deliciosum ad habitandum, totum *Castellum* muris fortissimis, nec non turribus præaltis ita müniverunt, ut ingruentium bellorum tempore non haberent, quod amplius sibi ab hostibus timerent.

Origo Ca-
stris S. An-
geli vulgò
Madame.

Anno itaque 1308. *Fortibraccius* ab *Vrso* descendens, Dominus *Castelli*, *Castello* & *Suburbio*, nec non portæ, quæ *Levisa* dicitur, extructâ, id quàm plurimum ampliatum, in formam fortalitiæ reduxit, uti ex inscriptione dicte portæ marmoris inarata patet. Atque hoc pacto oppidum magno incolarum numero, successu temporum, sub Dominio *Fortibracciorum* excrevit, usque ad annum 1500; quo *Alphonso Vrsina*, *Domui Mediceæ* (quorum ope *Castellum* & portis, & plateis noviter extructis, plurimum incrementum sumpserat.) desponsata, illud pro dotis supplemento obtinuit. Contigit postmodum, ut *Carolus V.* Imperator filiam suam naturalem modernè, *Ab Austria* dictam, *Domui Mediceæ* nuptiis insereret; Verū defuncto marito, ipsa jam vidua & sine successoribus, denuò *Farnesiane* familiæ desponsata in recognitionem dotis *Castellum S. Angeli*, quod in hunc usque diem ab ea vulgò *Castello Madame* dicitur, remansit. Hodie verò anno 1667. sub jurisdictione Marchionis *Alexandri Pallavicini* persistit, ab ejus constructione 367 annis. Collis in quo oppidum fundatum est, situm habet oppidò deliciosum, agrum omni fructuum genere, nec non armentis bouum, gregibusque caprarum pecorumque uberimum, ab *Auienis* fluminis ripa non nisi binis millibus passuum distitum, etiam nobilissimis piscibus confertum. Collis ubi situm est, veluti tumulus vallibus undique & undique, & sylvosus altissimorum montium jugis veluti coronatum miram spectatoribus voluptatem confert. Verū ut eā propiùs intuearis, hic mappam apponam, in qua & *Ampilionis* districtum, & *Castri S. Angeli* situm cum omnibus tam novis, quàm veteribus locis, contemplari queas.

Fortibraccius loci se
dominium
constituit.

Cur Madame
dicatur
castellum.

CAPUT VI,

De reliquis Urbibus Territorii Tyburtini.

*S*assula pervetustum in Tyburtino Agro oppidum, de quo Livius. Duo, inquit, bella eo anno prosperè gesta, cum Tyburtibus ad deditiōem pugnatum; Sassula ex his urbs capta, cæteraque oppida eandem fortunam habuissent, ni unīversa gens positis armis in fidem Consulī venisset triumphatum de Tyburtibus.

Sassula ve-
stigia Latii
urbis.

Nos variis conjecturis sedula ex hujusmodi locorum inspectione Sassulam alibi non fuisse sitam, quā ubi modò consistit oppidum S. Gregorii, sub jurisdictione Eminentissimi Cardinalis Pii, qui non solum montibus in vias deplanatis oppidum undique & undique pervium fecit, sed & suburbio magnificentiā profusū regiā extracto mirum in modum, ampliavit. Sassulam dictam putem à scopuloso clivo, cui impositum est. Siquidem cum sub Romanis Imperatoribus, quum jam dudum Æquorum quoque gens in Latii novi nomen transisset, in hanc usque ditio Tyburtinorum protensa fuit; Nam uti Tacitus gravissimus Scriptor testatur: *Legitur, inquit, quasi depulso jam Nerone, quis diligeretur, inquirebant, & omnium ore Rubellius Plautus celebrabatur, cui nobilitas per matrem ex Julia familia. Auxit rumore pari vanitate orta interpretatio fulguris; Nam quia discumbentis Neronis apud Simbruma stagna, cui Sublaqueum nomen est, icte dapens mensaque disjecta erat, idque finibus Tyburtum acciderat, unde paterna Plauto origo, hunc illum nomine Deūm destinabant. Ad dextram Anienis ripam 20 mill: pass. Villam illam Neronis, ubi fulmine & fulgure in mensam Neronis discumbentis, disjectis dapibus aded sevitum fuit, extitisse, supra cum de Aniene flumine agerem, demonstratum fuit. Pedum quoque oppidum non procul Tybure remotum fuisse, in præ-*

Pedum.

cedentibus ostendimus. De Longula, quæ & Polustria dicitur, fusc egimus in *Historia Eustachiomariana*, quam consule. Longulam quidem tribus à Sassula passuum millibus distitam, supra citati Authores in *Vita Marci Coriolani* constituunt, cujus & rudera in hanc diem in colle quodam spectantur, è regione viridarii Excell.^{mi} Ducis Polani, quam *Catenam* vocant. Polustria verò nova, sive hodiè, Poli oppidum est ex veteris Polustrie ruinis extractum in altissimorum montium convalle, clivo impositum spectatur, à qua Longula vetus, mille & quingentis circiter passibus versus ortum olim distita fuit, teste Livio, Martii Coriolani contra Romanos factiōe celeberrima: Longula dicebatur ob urbis situm in longum productum; undè multi, nescio quo errore, Pollustriam & Longulam pro duobus oppidis perperam acceperunt, cum fuerint non nisi una civitas, sola differentium nominum appellatione discrepans; quod & inscriptio juxta portam palatii Excell.^{mi} Ducis Polani, hisce verbis innuit:

Longula.

Polustria.

Nunc Polus, antiquis sum dicta Polustria; priscum

Vix prope, que fueras, Longula nomen habes.

Insensus patrie nos Martius abstulit urbi

Quid mirum? haud custos tunc Jovis ales erat.

A Tyburtina Vrbe, juxta rudera Ampiglionis supra descripta, occurrit vetustissimum Castellum monti impositum, Sicilianum, sub Dominio Ill.^{mi} Marchionis Theoduli, nomine obtento, juxta Cluverii conjecturam, ex habitatione primorum Latii incolarum, quos Siculos, seu Sicanos, veteres vocabant, sic dicti qui ab Aboriginibus ex Latio profligati, ibidem sedem fixerant; uti in præcedentibus

Sicilianum.

dentibus exposuimus. Hinc per montis descensum amplissima planities occurrit, qua ad dextram euntibus, sub ingenti montis S.^{ti} *Eustachii rupe*, vicus *Pisonis* sive *Pisonianum* occurrit, vulgò *Pisciano*, vicus nobilis & præamplus, Ill.^{mæ}

Theodororum familiae jurisdictionis est. Atque hinc meridiem versus 3 mill. passuum distitum est oppidum *S. Viti*, quod cum multa commemoratione digna contineat, id peculiari capite perstringam.

C A P U T VII,

De Scopulo conversioni Divi Eustachii sacro, & de Ecclesia à Constantino Magno in eo fundata.

Vicus *Pisonis*, vulgò *Pisciano* oppidum, supra collem extractum, rerum ubertate gaudet, de quo paulo ante diximus. Huic Mons præcelsus, *Vulturellus*, vel *Divi Eustachii*, unâ cum vastæ molis scopulo superimminet. Atque hic est locus omnibus seculis memorabilis, in quo Divina bonitas & misericordia cum *Divo Eustachio*, cui nomen olim, *Placido*, miraculosè ad Deum & Christianæ Religionis fidem amplexandam operari dignata est. Dum enim ingentis magnitudinis cervum insectatur, eumque jam intra dicti montis gurgustia conclusum, captum crederet; cervus verò in folito & prodigioso saltu in dictum scopulum 15 palmorum altum se recepisset, tum enim verò *Placidus* hoc prodigio attonitus, cum attentius in feram, apicem jam scopuli tenentem, oculos animumque convertisset; ecce *Christus* crucifixus inter cornua cervi visus, eique januam vitæ æternæ aperiens, quid cum facere oporteat, præcipit; ut videlicet *Romam* festinans, se sacro baptismatis fonte abluendum curaret, & deinde ad hunc locum redux, documenta salutis æternæ, & vitæ imposteriorum instituentiæ modum & rationem perciperet. Quæ omnia acciderunt.

Ad hunc itaque scopulum Conversioni *Divi Eustachii* sacrum, *Constantinus Magnus*, ad æternam Divinæ apparitionis *Divo Eustachio* hoc loco factæ memoriam, Ecclesiam extruxit, quam *Sanctus Sylvester* Papa deinde

in *Deiparæ*, & *Sancti Eustachii* honorem solenni ritu consecravit. Hanc verò in summa illorum temporum, queis *Gothi & Romani*, & totam *Italiam* infestarunt, acerbitate, dirutam, postea *S. Benedictus* monasterio ibidem extracto refecit. Ego verò cum anno 1660 in hanc horridam solitudinem errore viarum, non tam humano, quàm Divino ductu incidissem, locique celebritatem attentius considerassem; ecce nescio quo interiori mentis instinctu, nec non incredibili loci devotione captus, nullum non movi lapidem, ad locum facerrimum unâ cum veneranda Ecclesia, & scopulo, in quo veteres *Christiani*, eo in loco, ubi cervus Crucifixi imagine insignitus constiterat, facellum, cujus in hunc usque diem vestigia manent, ædificaverant, pristinæ suæ devotioni & celebritati restituendum: quod hoc eodem anno, quo hæc scribo, singulari Dei aspirantis gratiâ, subsidiis Religiosissimi *Cæsaris Leopoldi primi*, Ducis *Bavariæ*, & proregis *Neapolitani*, Excellentissimi *Petri d' Arragona*, nec non Ill. Domini *S. R. I. Iohannis Frederici* Comitum de *Waldsteyn*, præstitum fuit; & jam in die 29 Septembris *Sancti Michaelis* Archangeli sacro, ingenti multorum millium hominum, ad Communionem, uti dici solet, generalem, quotannis eo in loco institui solitam, confluxu frequentatur. Ab hoc loco per mille passuum intercapedinem ascendentes, vicus occurrit *Guadagnolium*, vulgò *Quadagnuolo*, qui

LOCVS CONVERSIONIS
S. Eustachij in Monte Vulturello.

Excellentissimo Duci Polano paret; Undè & tanquam à viciniori loco Ecclesia Deiparæ Eustachianæ nomen obtinuit, La Madonna di Quadagnuolo. Verùm cum hujus Loci histo-

riam, integro libro, cui titulus est, *Historia Eustachio-Mariana*, quàm uberimè descripserimus, illuc Lectorem remittimus.

CAPUT VIII,

Oppidum Sancti Viti.

Ribus millibus passuum à *Pisoniano* versus Meridiem, uti dixi, *oppidum S. Viti*, & totidem versus occasum à *Pollustria* sive *Longula*, solo monte *Vulturello* interjecto situm est. Erat autem *Aequorum oppidum*, de quo *Livius l. 2. de C. Martio Coriolano*. *Circejos*, inquit, *profectus primum colonos indè Romanos expulit, liberamque eam urbem Volscis tradidit; indè in Latinam viam transversis tramitibus transgressus Satricum, Longulam, Pollustriam Coriolanus novella hæc Romanis oppida ademit; indè Lavinium recepit; tunc deinceps Corbionem, Vitelliam, Trebiam, Lavicum, & Pedum cepit; postremò ad Urbem à Peto duxit, & ad fossus Cluiliæ quinque ab Urbe passuum nullibus castra posuit*. De prisco hujus oppidi nomine *Autores* controversant, nonnulli *Vitelliam*, quibusdam *Satricum*, aliis *Bolas* aut *Trebiam* fuisse opinantibus, nemine tamen quodnam ex his nomen habuerit, sciente. Nos relictis altercationibus, modernum ejus situm paucis describamus.

S. Vitus, in cuius Ecclesia à canibus rabidi morfi sanari dicuntur.

Sanctus Vitus oppidum *Marchionis Theodoli* jurisdictioni parens infra *Montem Eustachianum* duobus circiter millibus passuum supra collem positum, nomen sortitur ab Ecclesia *S^{ti} Viti*, ad quam ex morfu canis rabidi hydrophobiâ laborantes unicam salutis medelam, meritis Sancti reperiunt; Undè insignem nominis celebritatem acquisivit. Oppidum talem à Natura situm obtinuit, ut asperitas montium cum amenitate certare videatur. Nobili palatio gaudet; planities collis tota ob ulmorum in ambulacra dispositorum umbram, summam spectantibus amenitatem conciliat; omni fructuum genere, excepto frumento, abundat, vinum exquisitissimum profert, vel ex

eo capite maximè celebratum, quod nec caput fumo repleat, & virtute, quâ pollet diureticâ, magnum sanitatis emolumentum conferat. Ad arcem in jugo collis constitutam, non nisi per scalas lapideas, quibus cunctæ plateæ constant, non sine sudore pervenitur. Omnes circa circum *Sylvæ* montesque castaneis sunt consistæ arboribus, magno annui proventus, quod indè acquirunt *Incolæ*, emolumento. Fontes *Liris*, hodie *Gariglione*, fluminis hoc oppidum cum primis reddunt celebre: distant hi versus ortum ab oppido mille circiter passibus, & ex montis *Hydrophylaciò* per septem scaturigines, uti curioso examine deprehendi, effluunt, quæ in unum corrivata, multis aliis hinc indè augmentatæ, flumen constitutum *Gariglione*, quem & *Geographi Lirim* vocant constituit, quod per *Agrum Soranum & Sueffam Campaniæ* magna aquarum mole aggravatum in *mare Thyrrænum* devolvitur. Magna hoc loco *Gemezzanos* inter & *Sancti Vitanos* contentio orta fuit; illis, fontes dicti fluminis in suo Territorio, hisce in suo Territorio ambitu oriri contendentibus, quam litem eo, qui sequitur modò, dirimendam duxi. Septem fontes, de quibus paulò ante dixi, in profunda valle *oppidi S^{ti} Viti* intra spacium unius circiter miliaris, ordine nascentes, verè & propriè in *Territorio S. Viti* originem suam inveniunt; Ultra verò *S^{ancti} Vitum* versus occiduam plagam tendentibus occurrit vallis confragosa, & vel ipso aspectu horrore ob rupium asperitatè scopulosumque montium tractum incutiens, ubi ex horrida rupe ingens aquarum moles erumpens mox in rivum excrescit, qui uti in *Territorio Gemezzano* oritur, ita quoque per totum *Gemezzanum Territorium* fluens,

tandem flumini ex septem dictis *S. Viti* fontibus nato conjungitur. Hanc itaque originem non sine ratione fontem *Gariolionis* dici posse, indè patet, quod is à septem dictorum passuum primò non nisi mille circiter passuum spatio, solo monte *S. Viti* interjecto distet, & ex eodem & communi montium hydrophylacio deducatur, ut proindè utraque gens suum ex hoc capite lite decisâ intentum habeat.

Æsula urbs vicina fuit *Tybur*, cujus mentionem facit Horatius l. 3 Carm. Oda 28.

— *Eripe te moræ.*

*Ne semper udum Tybur & Æsulæ
Declive contempleris arvum, &
Telegoni juga parricide.
Fastidiosam desere copiam, &
Molem propinquam nubibus arduis
Omitte mirari beatæ
Fenum, & opes strepitumque
Romæ.*

Et quamvis *Plinius* dicat, jam suo tempore plurima *Latii* oppida sine vestigiis periisse, ego tamen, quantum ex continua locorum inspectione colligere potui, dico *Æsulam* quinque miliaribus *Tyburæ* distitam, è regione prædii, quod *Corcollo* vulgò vocant, constitutam; ibi enim pons tibi occurret, qui *Veresin fluvium* tegit, & oritur paulò supra *Gallicanum*, dein quatuor millibus passuum infra *Tybur Anieni* miscetur, *Strabone* teste: $\rho\acute{\epsilon}\iota\ \delta\acute{\iota}\alpha\ \tau\acute{\epsilon}\ \chi\acute{\omega}\rho\omicron\varsigma\ \omicron\upsilon\acute{\epsilon}\rho\epsilon\iota\varsigma\ \pi\acute{\omicron}\tau\acute{\alpha}\mu\acute{\omicron}\varsigma$. Post quem duplex via aperitur, quarum prior à dextris versus *Tusculum*; altera à sinistris declinans versus *Polium* & *Præneste* tendit. A dextra itaque Pontis ingens clivus obivium præbet, veterum ædificiorum ruderumque vestigiis, conspicuus, quæ etiamnum ex clivi visceribus, pluviis & imbribus cum tempore abrasâ terrâ se manifestant; atque hoc loco *Æsulam* constitutam fuisse ex paulò antè citatis *Horatii* verbis colligo. *Ne semper udum Tybur & Æsulæ Declive contempleris arvum*. Accedit quod veteres Geogra-

Æsulæ oppidi veteris situs.

phi id inter *Tybur* & *Præneste* situm fuisse existimant. Sed hæc de situ *Æsulæ*, mappam hinc interfertam consule.

Tendentibus verò à *Tyburæ* juxta dextram *Anienis* oram sex millibus passuum, mox obviam habebis *Variam* sive ut alii *Vicum Varronis*, vulgò *Vico Varo*. Atque hæc est antiqua *Valeria*, à qua *Via Valeria* dicta fuit, modò *Vrsinorum* jurisdictioni substat, ad ripam dextram sita, piscibus potissimum truttis celebris. Hinc dimidio itinere inter *Valeriam* & *Sublacum* oppidum, *Carso-* *Carso-*
li
situs. *Æquorum* oppidum obvium fit, ex cuius ruinis oppidum, quod hodiè non abludente nomine *Arso-* *Arso-*
li
situs. dicitur, constructum est; hinc *Sublacum* & ad *Simbrivii* montes, & *Stagna Trebam* olim, hodiè *Trevi* pervenitur, à qua tribus millibus passuum fontes *Anienis* spectantur, de quibus cum in præcedentibus sat actum sit, hic ea non iteranda duxi.

Corniculum celebre vetustissimumque *Sabinorum* oppidum occurrit sub collibus, quorum prior hodiè *S. Angeli*, alter *Monticelli* dicitur, qui & ob similitudinem dæorum cornuum prominentium *Corniculani colles* dicebantur. De *Sublaco* & *Treba* suprâ diximus; jam civitates reliquas *Maruccinorum*, *Marsorum*, *Samnitum*, *Pelignorum* que aggrediamur.

Ad fontes *Aterni* fluminis, qui hodiè *Pescara* dicitur, & *Marrucinos* à *Vestinis*, *Strabone* teste, dividit, *Amiternum* situm est, de quo *Livius* l. 10 scribit: *P. Cornelium* secundo *Coss.* *Amiternum* oppugnatum de *Samnitibus* cepisse. In eodem colle octo miliaribus distat oppidum *Furconium* etiam celebre, & utriusque sanè apparent non exiguæ magnificentiæ fundamenta, alterum jam pridem interit: *Furconium* verò *Longobardi* everterunt, ex quorum ruinis *Aquila* quinque millibus passuum *Amiterno* distita ædificata fuit, situ avis illius adinstar prædominantis haud absimilis. Sequitur *Corfinium*, quod oppidum in bello *Marsico Italiam* appellarunt, tanquam

Vico Varo olim Valeria, & vicus Varronis dictum oppidum.

Carso-
li
situs.

Amiternum oppidum.

Furconium veteris oppidum.

Aquila.

Corfinium.

tanquam commune universis *Italies* receptaculum & propugnaculum contra *Populum Romanum*, uti *Strabo* docet. Loci adhuc extant vestigia. *Marsorum* gentes & *Samnitum* omnes in jugis *Appennini* sunt sitæ, originem ducunt à *Marsio Circes* & *Vhsis* filio. ita *Plinius*, quamvis *Solinus* eos à *Marsya*, qui victus ab *Apolline* huc concessit & migravit.

Sed populis nomen posuit metuentior hostis,

Cum fugeret Phrygias trans æquora Marsya crenas,

Mygdonium Phœbi superantis peline Loton.

Initium defectionis *Italiae* à *Marsis* cepit, quia non impetrata libertate & communione civitatis cœteros exmerunt, ex quo deindè sociale bellum *Marsicum* appellatum exarsit. Victi demùm à *Sylla* fuère, sub quo tunc *Cice-*

ro militavit. Caput eorum *Marrubium* prope *Fucinum lacum* à *Marro* conditore, teste *Silio Virgilioque* vocatum. Hæc *Marsorum* sive *Æquorum*, ut *Livio* placet, simul cum *Ersenia* & *Alba* &c: colonie *Romanorum* sunt, *C. Genutio* & *Sergio Cornelio Coss.* deductæ, teste *Livio* in 7. Prope est *Fucinus Lacus*, nunc mutato nomine vulgo ab oppido *Celano* dicitur, cujus emissarium *Claudius* fecit, opus sanè in hunc usque diem visu stupendum: per hunc *Aqua Martia* *Roman* venit. Ante quadriennum à piscatore intra hujus *Lacus* fundum cistula reperta fuit, plena numismatis argenteis, quæ à *Romanis* cusa fuerunt, ex quibus duodecim illust. *Marc-Antoni* *Colonna*, *Palliani* fortalitiæ *Gubernator*, pro suo in meaque studia affectu, donavit, quorum typum hîc supponendum duxi.

Marsorum origo.

Marsicum bellum.

Lacus Fucinus.

Numismata varia Veterum Romanorum Argentea non ita pridem in Lacu Fucino reperta quorum me participem fecit Illust. M. Anton. Colonna Palæni Gubernator.

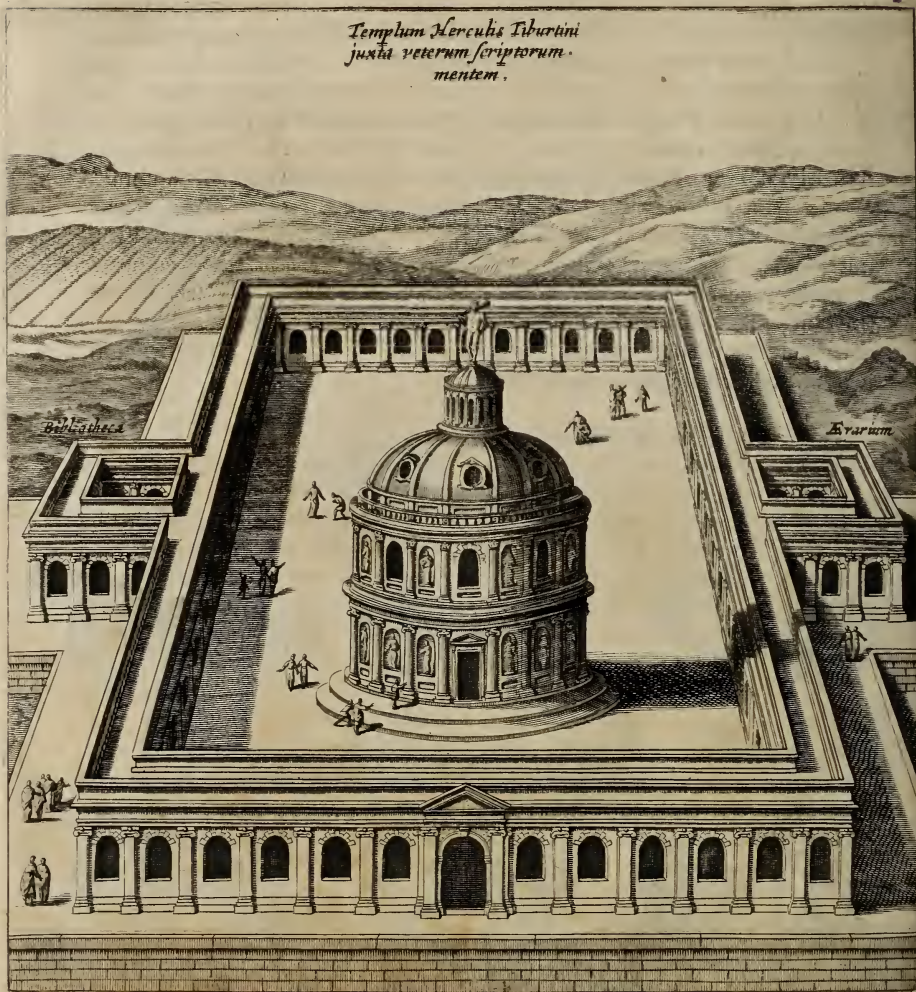
Medeam quoque hîc habitasse fabulantur, & vim soporiferam serpentum,

& incantamenta *Marsos* docuisse dicunt. *Valeria Regia* hîc *Straboni* ponitur,

ponitur, ad quam à ponte *Lucano* initio facto *Via Valeria* per *Ville Mæcenatis* arcuatas vias, ad templum usque *Herculeum* extensas, ferebatur; deinde per pontem *Anienis Marfos* & *Corfinium* ducit. *Valeria Volaterrano* teste, patria *Bonifacii IV* fuit, jam extincta. Nos verò scitiùs non *Carfeolos*, sed *Vicov-*

rum Valeriam antiquam fuisse supra docuimus. Hoc enim oppidum *Plinius* & *Ptolæus* inter *Æquicolas* ponunt, quæ gens ad *Marfos* pertinebat, simul cum *Clastidio*, quæ sanè omnes interière; atque ex eorum ruinis nova oppida *Vicovarum*, *Talliacotium*, *Celanum*, condita sunt.

*Templum Mercurii Tiburtini
juxta veterum scriptorum
mentem.*

P A R S II.

De Antiquitatibus Tyburtinis.

CAPUT I.

De Antiquitatibus Tyburtinis, quoad Fana & Delubra, Deorum,
& primò de Templo Herculis.

N præcedentibus ostensum fuit, præcis *Sicanorum* temporibus, *Templum Saturni* in *Tyburtino oppido* erectum fuisse, nominis celebritate clarissimum; quod deindè succedentibus seculis in varia illa gentium in *Italiam* transmigratione dirutum, ab *Archæis* fratribus, urbis ampliatis, in magnificentum *Herculis templum*, ad *Evandri exemplum*, eductum fuit, non contemnendæ & structuræ & magnitudinis. *Herculem* enim ex *Hesperia* reducem ab *Evandro* in *Monte Pallantio*, qui hodiè *Palatinus* dicitur, non omni duntaxat honoris obsequio exceptum, sed & insuper ob gestarum rerum multitudinem *Evandrum* sacra ipsi instituisse, suprâ ex *Dionysio* retulimus. *Tybur* quoque vicinum *Herculem*, ad *Argivam* gentem compopularem visitandam, se contulissè, *Vincentius Justinianus*, Episcopus *Gravinensis* in quadam Oratione panegyrica contestatur: *Opinamur* verò, inquit, *Herculem illum*, cum in *Latium* demùm pervenisset, *Cacumque suorum abactorem boium* trucidasset, *Tybur* quoque; ad *Græcos* suos individendos se contulisse, ubi cum multa in eos beneficia præstitisset, *virum immortalitate nominis* coonestandum esse rati, *summa eum religione* colentes templum, cuius etiamnum monumenta perdurant, magnificentissimè extruxerunt, ita ut *Herculei templi fama* per omnes nationes emanaverit. Et certè *Templum* fuisse marmorum summa varietate extructum exornatumque, ex vestigijs fragmentorum luculenter patet; cuius & *Iuvenalis Satyra* 14 mentio-

nem facit, cuius versus suprâ in villa *Centronij* adduximus. *Templum* ferè forma, quam præfens schema monstrat, fuit. Erat autem circumdatum longis & præamplis porticibus, quas columnæ præcessæ fulciebant, ex porta *Ville Mæcenatis*, per quam *Via Valeria* tendebat, incipiens, continuatis fornicum substructionibus, usque ad ipsum *Templum Herculis* porrigebatur; per quas *Augustum* sæpè tranlisse, & in ea, ubi ærarium amplissimum erat, jus dixisse *Appianus* l. 5 bell. civil. tradit. *Bibliothecam* quoque instructam fuisse, opulentia librorum splendidissima, *Cellius* Author est, att. noct. l. 19, c. 5. Verba ejus hîc appono: In *Tyburte*, inquit, *rus concesseramus hominis amici* divitis, *etate anni* flagrantissimi, *ego*, & *quidam alii æquales & familiares mei*, eloquentiæ & *Philosophiæ* sectatores. *Erat nobiscum vir bonus & peripatetica doctrina* benè doctus, & *Aristotelis* unicè studiosissimus; is nos aquam multam ex diluta nive bibentes cœrcebat, severiusque increpabat. Adhibebat nobis auctoritates nobilium medicorum, & cum primis *Aristotelis Philosophi*, rei omnis humanæ peritissimi, qui aquam nivalem frugibus sanè & arboribus fecundam diceret, sed hominibus potu nimis insalubrem esse; tabenque & morbos sensim, atque in diem longam visceribus infeminare. *Hæc quidem ille ad nos prudenter & benevolè & assidue* dictabat: sed cum bibende nivis pausa fieret nulla, pro-

mit è Bibliotheca Tiburti, que tunc in Herculis templo satis commode instructa erat, Aristotelis librum, eumque ad nos

desert.

Herculei
templi
extructio.

Herculei
templi
olim ma-
gnificentia.

Æra-
rium &
bibliothe-
ca Templi
Herculei.

Discursus
nive imbu-
tus aqua
potus bonus
an noxius
sit?

defert. Et hujus saltem, inquit, viri sapientissimi verbis credite, ac definite valetudinem vestram profligare. In eo libro scriptum fuit, deterrimam esse potui aquam è nive, causaque ibidem adscripta est hujusmodi: Quoniam cum aqua frigore aeris duratur & coit, necesse est fieri evaporationem, & quandam quasi auram tenuissimam exprimi ex ea, & emanare; id autem inquit, in ea levissimum est, quod evaporatur; manet autem, quod est gravius & sordidius & in salubrius, atque id pulsu aeris verberatum in modum coloremque spumæ candidæ oritur. Sed aliquantum, quod est salubrius, diffari

atque evaporari ex nive indicium illud est, quod minor fit illa, quæ antè fuerat, quam concreveret. Hoc ubi legimus, placuit honorem doctissimo viro habere Aristoteli, atque ita postmodum ego bellum & odium nivi indixi, alii inducias cum ea variè factitabant. Hæc Gellius. Erat templum ut plurimum dictum Maximum, ejusque Ministri & maximè Sacerdotes, quos Herculanus Augustales appellabant, in summo honore & æstimatione habebant, uti ex inscriptionibus patet, quæ è ruinis detectæ sic sonant.

CALVINÆ
M. SILLANI FIL.
DELICIO
JUNIÆ S. P. F.
TIRANNIDI
UXORI OPTVMÆ
C. ALBIUS LIVILLÆ L.
TIMELLUS
TIMELLUS
HER.
AUGVST.
P. MUMMIO P. F. GAL. SS.
SENNA -- RUTILIANO
COS. AVGVRI PROCOS
PROVINCIAE ASIÆ LEG. AVG.
PR. MOESIAE SVPERIORIS
PRÆF. ÆR. SATVRNILEG. VI.
VICTRIC. PRÆTORI. TRIBVN. PL. QVÆST.
TRIB. LEG. V. MACED. XVIRO
STILITIB. JVDIC. PATRONO MVNICIPII
CVR. FANI HERC. V. SALIO
HERCVLANII AVGVSTALES
L. D. S. C.
C. SEXTILIVS
* V. V. TIBVRTIVM
LIBERTVS EPHEBVS
HERCVLANIVS
AVGVSTALIS.

* Virgines
Vestales in
Ecclesia S.
Antonini
jam diruta.

Alia infixæ in pariete domi, è regione fontis del Trevio.

CVR.
ÆD. VRB. IV. VIR.
HERC. AVG.
TIBVR PATRONO
S. C.

Alia in basi statuae sinistrae Ægypt. juxta Ecclesiam Cathedralē.

G. LAVINÆ RUFINÆ
 JUS F. HERACLIE
 AB ORDINE
 H. AUGUSTAL.
 SENATUS POPVLVSQ. TIBVRS.

Coemptum fuisse Officium Augustalis Ministerii sequens inscriptio docet:

In horto S.
 Marise de
 Angelis
 Patrum So-
 mascha-
 rum.

T. CLAVDIO
 SALVIANO
 HERCULANO
 AUG. GRATIS
 CREATO
 PVBLICARIO

Invenitur & in Ecclesia Abbatie Patrum Monachorum Olivetan. sequens voti-
 va inscriptio.

id est.
 * Herculi
 Victori
 votum sol-
 vit.

* H. V. V. S.
 C. JVLIVS C. F.
 PAL. RVFVS
 TRIBVN. MILITVM. BIS
 FANI CVRATOR
 V. Q.
 AB ÆRARIO SATVRNI

In Ecclesia diruta modò B. Virginis del Passo.

D. M.
 P. RVSTICELLIVS
 SALTATOR
 HER. VICT. M.

Juxta Templum quoque Sⁿⁱ Andreae.

C. ÆMILIO C. F. FAB.
 ANTONIO EQVITI ROMANO
 OMNIBVS HONORIBVS
 HONESTE PERFVNCTO
 CVR. FANI HER. VICT.
 PONTIFICI.

Templum hoc postea instauratum à Servio Sulpitio Trophimo, & honori Hercu-
 lis Saxani dicatum, sub coff. L. Turpilio dextro, & Mecio Rufo, sequens inscriptio
 docet.

HERCVLI SAXANO
 SACRUM
 SER. SVLPICIVS. T. TROPHIMVS
 ÆDEM. TOTHECAM. CULINAM.
 PECUNIA SVA
 A SOLO RESTITVIT
 K. DECEMBRIS
 L. TVRPILIO DEXTRO
 M. MECIO RUFO COSS.
 EUTICHIUS SEV. PERAGENDUM
 CURAVIT.

Hercules Saxanus dicebatur, eò quod cum contra Gigantes pugnaturus, armisque destitutus esset, illi *Iuppiter* invocatus pluviâ faxeâ subvenerit; de quo Pomponius Mela, qui campum hunc ponit in Gallia Narbonensi. In Gallia Narbonensi *littus ignobile est lapideum, uti vocant, in quo Herculem contra Antroclum & Bargiona Neptuni filios dimicantem, cum tela defecissent, ab invocato Jove adjutum imbre lapidum ferunt.* Quicquid sit, Locus hic in hunc usque diem spectatur inter *Arelatum* & littus, ubi *Rhodanus* sese in mare exonerat, hodièque vocatur *la grau*. Literati quoque *Herculeum Campum* etiamnum vocant, quem & datâ operâ, dum *Arelate Marsiliam* anno 1632 transiret, cum singulari mentis reflexionè lustravi; campus est lapidibus ita oppletus, ut vix pedem ponere liceat, sine aliis mox obviis lapidibus,

La grau campum lapidosum, in quo Herculem cum filijs Neptuni lapidibus pugnavisse ferunt.

non in cumulos congestis, sed veluti datâ operâ ad tria ferè passuum millia disseminatis, qui nec terram omninò cooperiunt, nec ita invicem connexi sunt, quin in *Ovium caprarumque* pascua thymo, origano, serpillio, quæ ex vacuis lapidum spaciis è terra germinant, uberrima cedant; res visu sanè digna; utrum veidò arte, an natura casuve hic campus hujusmodi lapidibus tectus sit, uti ab immemorabili tempore hisce semper celebris fuit, ita quoque causa hucusque latuit. Sed jam ad *Templum Herculis* progrediamur.

Ego sanè quantum ex ejus descriptione tum veterum, tum recentium colligere licuit, Dico utriusque, & *Saturno* & *Herculi*, in eo cultum à cæca gentilitate conitutum fuisse. Fabrica verò talis fuit, qualem in sequenti schemate contempleris.

CAPUT II,

De Sibyllæ Albunæ, sive Tyburtinæ Templo.

Inter cætera *Tyburtinæ Urbis* monumenta maximè etiam in ruinis suis splendescit *Templum rupi supra Anienis Cattarraclam* impositum; quod nonnulli *Vestæ*, plerique *Sibyllæ*, fuisse à *Cæsare Augusto* ædificatum sentiunt. Nos quid sentiamus, hîc proponendum duximus. Qui ex Scriptoribus *Sibyllam Tyburtinam* tempore *Cæsaris Augusti* vixisse volunt, summoperè hallucinantur, cum ea jam multis ante temporibus vixisse perhibeatur; siquidem jam tempore *Varronis* templum ejus existerat, & statuam ejus cum libro in manu in profundo *Anienis gurgite* inventam Varro hisce verbis testatur: *Decimam*, inquit, *Tiburtem, nomine Albunæam, quæ Tibure colitur uti Dea, juxta ripas Anienis, cujus è gurgite simulacrum ejus inventum fuisse dicitur, tenens in manu librum.* Quo verò tempore vixerit tam incertum est, quam dubia & fallax omnium penè

Statua Sibyllæ in gurgite catarractæ inventa.

Authorum de ea assertio est. Sunt qui putant, eam tempore Regis *Affueri*, qui juxta *Eusebium* regnare cœpit Olympiade 94, id est, 400 annis ante *Christum*, qui Olympiade 192 juxta communem Ecclesiæ calculum natus traditur. Alii *Sibyllam Tyburtinam* Olymp. 57 vixisse volunt, quæ incidit in tempora *Osæ* & *Zachariæ* prophetarum, & in tempora *Servii Tullii III* Regis *Romanorum*; alii tempore *Numæ Populii*, secundi Regis *Romanorum*; non desunt, qui eam cum *Sibylla Cumæa* confundant, quæ *Tarquinius Superbo*, teste *Dionysio*, libros suos vendendos obtulerat, quamvis alii *Tarquinius Prisco* oblatos velint. Quicquid sit, uti in tanta Authorum, tum de tempore, tum de nominibus *Sibyllarum* dissentientium confusione, difficile est, veritatem attingere, ita quoque ijs non immorabimur ampliùs; sed solùm, quænam de *Sibylla Tyburtina* ex traditione ha-

ne habemus, hic adducere visum fuit.

Cæsar Augustus consulturus in re magni momenti Oraculum Delphicum, ex jam jam obmutescente Deastro nullum aliud responsum accepisse fertur, quam id, quod sequitur:

Me puer Hebræus Divos Deus ipse genuans

Cedere sede jubet, tristèmq; redire sub Orcum

... *Aris debinc tacitus abscedito nostris.*

Quæ cum audisset, mox libros Sibyllinos consulendos censuit: ex quibus, teste *Baronio in apparatu Annalium*, cum de nascituri ex virgine filii Dei in carne adventu intellexisset, mox Altare erigi jussit in capidolio, cum hac epigraphæ.

ARA PRIMIGENITI DEI.

Undè à posteris *Christianis* deinde locus in hunc usque diem *Ara Cæli* appellatus fuit; & id *Obelisci Esquilini*,

ante *Ecclesiam S. Mariæ Majoris à Sixto V. Pont. Max.* erecti, adscriptio hujusce verbis confirmat:

CHRISTUM DOMINUM, QUEM AUGUSTUS DE VIRGINE VIVENS NASCITVRVM ADORAVIT, SEQVE DOMINVM DICI VETVIT, ADORO.

Cæsar itaque felicissima sua forte, cum ex Libris Sibyllinis de adventu filii Dei in mundum, sequenti versuum tenore legi audisset:

Verax ipse Deus dedit hæc mihi munera fandi

Carminè, quæ sanctam potui monstrare puellam

Concipiet, quæ Nazareis in finibus illum,

Quem sub carne Deum Betlemica rura videbunt.

O nimium felix, cælo dignissima Mater,

Quæ tantam sacro lactabit ab ubere prolem.

Mox prostratus in terram, tantum filium demissæ mentis obsequio adoravit; seque imposterum tanquam

majori se submittens, Dominum vocari prohibuit. Contigerunt hæc anno principatus *Octaviani*, & ab Occasione *Cæsaris* 42, sub Coss. *C. Cornelio Lentulo*, & *Marco Valerio Messalino*, 25 die Decemb. quando Verbum æternum in mundum veniens ex Virgine nasci dignatum fuit. Undè cum *Sibyllam Albuncam Tybure* jam ab immemorabili tempore cultam fuisse nosset, *Templum* verò ejus, quod juxta ripam *Anienis* ad *Catarractam* positum erat, voracitate fluminis abrasum, aliud honori ejus templum erigendum censuit; estque illud, quod hodierno die quasi integrum adhuc supra voraginem *Anienis*, insigni architectonicæ artis magisterio elaboratum spectatur.

Augustus dominum se vocari prohibuit, & quare?

Totum Templum figura rotunda, columnis striatis pulcherrimis & Corinthiâ architecturâ elaboratis.

	Palm.	minut.
Columnæ abacus, sive poderium.	27.	
Craſſities columnarum	3	17
Intercolumnare ſpatium	6	34
Muri craſſities	6	30
Diameter Templi interioris	36	30
Columnæ altitudo ſine podio	30	
Altitudo Capitelli.	3	24
Porta alta	27	
Portæ latitudo	12	

Sed hujus fabricæ rationem fanè ad omnes Architectonicæ artis regulas adaptatam vide in præcedenti Schemate.

Hanc ædem perperam *Cluverius, Tiburni* ædem fuiſſe autumat; fuiſſe enim in honorem *Sibyllæ* ab *Augusto* erectam, | ſuprà patuit, & ipſa architectonica ratio *Augusti* temporibus propria fat indicat.
 Speçtatur & ſtatua *Sibyllæ Tiburtinæ* in *Horto*

PROSPECTUS CATARRACTÆ
 ex ponte
 in Templum Sybillæ
 Cuius fabrica juxta omnes Archi-
 tectonica artis regulas extracta
 prout hodie cernitur exprimitur.

Statua
 Sibyllæ.

in *Horto Estensi* 17. palm. alta, ex lapide Lydio, caput habens capillis Ægyptiaco more in cirros contortis; in alia vero statua juxta se pueri statuam positam habens, octo palm. altam, quam *Tiburini* *Tibur*, alii *Melicertam* *Leucothie* filiam dicunt, de qua copiosè fabulatos vide Mythologos apud *Comitem Nataleni*, *Boccatium* aliosque. Nos eam non

à synonymo nomine *Leucothiam* *Albuneam*, sed ab *Albula* sulphureo rivo lacuque, ubi ut plurimum habitasse fertur, *Albuneam* dictam veriùs existimamus cum fabula de *Inoe*, *Clearcho*, *Melicerta*, *Leucothea*, *Sibylla* ob disparatissimam rerum gestarum narrationem comparari minimè possit. Verùm de *Albunea* uberiùs in sequentibus.

P A R S III,

De Aquarum varietate, quæ in AGRO
TIBURTINO reperiuntur.

CAPUT I,

De quadruplici aquarum genere.

Aqua
Anienis.

Uatuor Aquarum genera in *Agro Tyburtino* reperio; Aquarum dulcium partim in diversis montium convallibus scaturientium, partim ex *Lacu Fucino*, & *fonte Cæruleo*, per Aquiductus huc deductarum, quibus accedit aqua fluminis *Anienis*, quæ totam *Tyburtinam Urbem* interluit, deinde per pendentium scopulorum præcipitia devoluta, magno fanè emolumento Territorium irrigat & sæcundat. Hanc sequitur Aqua ferrata, ut vocant, non procul à ruderibus *Ville Adrianeæ*, inter rubeta & spinosa tesqua scaturiens; quæ si per muros & levigatos lapides, contra confluentium quisquiliarum commistionem munita probè purgaretur, nihil fanè ad urbis emolumentum utilius, & salubrius accedere posse videretur. Habent hîc *Tyburtini* pharmacopœium ad expurganda corpora omnibus Medicorum Catharticis salubrius conducilibusque, quæ, uti ex ferrea vena mista cum medico antimonio, originem suam ducit, ita quoque vel unico poculo hausto mirificè ab omni humorum malignantium colluvie corpora liberat. Spleneticis & hypochondricis mirum in modum conducit. Verùm in huic usque diem neglecta jacet, vel ex ignorantia Medicorum, vel negli-

Aqua fer-
raia.

gentia eorum, quorum interest, bonum publicum promovere. Norunt hujus aquæ facultatem soli pastores, *Ruricolæ*, & vinitores, qui morbis infestati, cum nullum iis medicamentum obvium sit, nec nummi ipsis sint, ad coëmenda medicamenta, ad hanc aquam, veluti ad sacram Ancoram magno fanitatis profectu concurrunt. Comperiuntur & in hujus Territorii districtu Aquæ sulphuratæ, de quibus paulò post. Acidulæ præterea, quæ tamén passim neglectæ & incultæ intersenticeta squalent; cujusmodi in prædio collegii Soc.^{ti} JESU, cui nomen *Vitrianum* est, spectantur. Sunt & aquæ deleteria facultate pollentes, quæ ad se accedentes narcotico spiritu facilè suffocent, imò canes, aviculas, cœteraque animalia certis temporibus ad potandum tracta, protinùs interimant. Quare nè lethæa vis hominibus nocumento sit, Locus hodiè muro obstructus cernitur. Est & aqua, quæ facilè in lapides convertatur, cujusmodi *Ager Tyburtinus* plenus est, & patet ex lapidicina eorum saxorum, quæ *Travertina* vocant; quæ saxa aliam originem non habent, quàm ex lacu sulphureo *Albulæ*, quæ mirifica vi, quicquid ei injectum fuerit, cum tempore in saxosam substantiam convertendi pollet; de quibus postea.

Carbariskum
Rusticorum.

Sulphurata
Acidula.

Aque le-
thifera.

C A P U T II,

De bonitate Aquarum, quibus Tyburtina Urbs fruitur.

Aqua au-
rea.

Uatuor Aquarum potabili-
um genera reperiuntur cir-
ca Urbem, quibus in com-
muni victu utuntur Tybur-
tini. Et est primo loco Aqua, quam
Aquam Auream vocant, vulgò *Aquoria*,
& ex opposito Urbi monte, quem *Pe-
schiatoro* vocant, in valle profunda ad
ligneam *Anienis* pontem, qui in *Sabi-
nam* ducit, originem suam trahit, eâ
aquarum effusione, quæ statim in ri-
vum haud exiguum dilatata ad quin-
decim circiter pedes in *Anienem* se exo-
nerat. Atque hanc aquam, omnium
Medicorum de natura fontium rectè
sentientium opinione, optimam & sa-
luberrimam omnium esse, experientia
docet; quicquid *Antonius Regius* con-
trà dicat, dum ei omnibus modis *Anie-
nis* aquam præferre pertinaci conatu
contendit. Siquidem hodierna die,
spretâ aquâ *Anienis* ubique in urbe ob-
viâ, omnes ij, qui sanitati conservandæ
student, Cardinales, Principes, & alii
delicioris potus avidi, medicorum
consilio aqua aurea utuntur; imò & in
nostro Collegio, nullâ aliâ ad potum
utili, nisi dicta aquâ utuntur; non ob-
stante mille passuum distantia, per
quam ex profunda valle ad ultimum
montis apicem jumentum ope devehitur.
Imò olim ita *Romanis* ex fama publica
placuisse reperio, ut Camera Apostolica
ejus bonitate mota eam *Romam* con-
ducere constituerit, nisi libratio fontis
multò *Romana Urbe* profundioris, &
proindè conductu impossibilis, nego-
tium inturbasset. Ego sanè instru-
mento hydrometro, quod semper me-
cum porto, illudque in *Mundo subter-
raneo* fusè descripsi, nullam ex omnibus
circumsitis *Tyburtinæ Urbis* fontibus,
leviorem, limpidiorè, frigidiorèque,
saluberrimam proindè, gustui absque
extraneo tamen sapore gratiorè inveni.
Habet & aliam hæc aqua, telas in ea

Bonitas &
salubritas
hujus A-
quæ.

lotas. ad summum nitorem dealbandi
facultatem, qua motus *Bernardinus*
Cardinalis *Spada*, fabricam pro officina
Chartacea eodè in loco, ad chartis desi-
deratum candorem conciliandum, mo-
liri attentaverit; & sanè ad votum jam
res successisset, nisi mors interim filium
negotii interrupisset; quia tamen suis
infirmis mitigandis, hanc aquam
auream saluberrimam experiebatur di-
ctus *Cardialis*, hinc ejusdem Medicus
Jacobus Albanus Gibbesius, poeta egre-
gius, & hoc tempore laurea *Cæsarea*
donatus, sic fontem nostrum descripsit.

JACOBI GIBBESII Oda,
In Fontem Aquorium.

*Auream cantemus Aquam, sonoros
Fontis assultus imitante plectro,
Ponte dum victrix Aniena ridet
Carpere ***

*Auræ laudator aque pudendas
Barbaræ voces prohibebo plebi.
Tusculi iustrat Pater. Hinc novati A-
quorea plaudat.*

*Vere quam fertis redimivit albis,
Tinget Octobris vitulo sub Idus:
Nos meri solvet populum minorem
Concha Lyxi.*

*Nam quid hoc usquæ prius est recessu?
Gratior Nymphis lacus? o calorum
Dulce solamen, medio vel æstu
Potus & Umbra?*

*Tu nec Hetruscæ, neque me canente
Æliæ quicquam reparata Ville
Vnda debebis. Tuus ampla princeps
Pectora vincit.*

Sed prosequamur nostram materiam.

Altera aquarum scaturigo invenitur
ad *S. Angelum*, vulgò de *Paivola*, juxta
*Monasterium Monachorum de Monte Oli-
veti*; quæ ejus bonitatis esse dicitur, ut
etiam à Medicis, febricitantibus, aliis-
que infirmitatibus molestatis ad potum
innoxie adhibeatur. Ego verò huic
secundum post *Aquoriam* bonitatis
locum

Aqua de
Paivola.

locum facillè attribuerim, hydrometri mei instrumenti experimento doctus. Hanc eandem olim in *Villam Quintilii Vari* in præcedentibus descriptam, deductam fuisse, canales, quorum ruinæ in hunc usque diem, per montis crepidinem ambulantes obvii fiunt, apertè demonstrant. Verùm fontem vetustate temporum, veterum villarum ruderibus oppletum, tandem ex dictorum Aquiductuum vestigiis detexit Ill.^{mus} Dominus *Archintus* anno 1550, uti *Andreas Baccius* refert.

Aqua Rivellefia.

Tertium aquæ genus dicitur *Rivellefia*, & originem suam sortitur in monte *Afflio*, duobus circiter millibus passuum *Tybare* dissito, quam ob varias compertæ bonitatis notas, tandem per aquiductum, partim in *Villam suam*, partim in *Tyburtinam Urbem*, in salientium fontium usum derivavit *Hippolytus Cardinalis d'Este*, anno 1561.

Quartò est *Aqua fluminis Anienis*, ^{Aqua Anienis.} cujus originem jam in præcedentibus descripsimus, tantæ ubique ubertatis, ut non exigua urbis pars supra inciles ejus, seu aquiductus subterraneos, fundata videatur. De hujus fluminis aqua, magna inter *Tyburinos* de ejus bonitate lis est & controversia, quam hoc loco opportunè dirimendam censui.

Lis consistit in quadruplici jam adductarum aquarum differentia: quænam nimirum ex iis ad sanitatem conservandam utilior sit. Doctor *Antonius Regius*, Antiquarius *Tyburtinus* in libello, qui inscribitur, *la difesa dell'acqua*; pro aris & focis contendit, aquam *Anienis* esse omnium optimam & saluberrimam, ceteras verò ad ejus bonitatem & perfectionem minimè pertinere. Verùm ut veritas hujus dissidii decidatur, de natura aquarum nonnulla hic præmittenda sunt.

CAPUT III,

Litis decisio, de perfecta bonitate Aquarum Tyburinarum.

Bonitas & perfectio aquarum non semper inferri debet ex limpидitate, frigiditate, aliisque, quibus imbuuntur, qualitatibus; cum hujusmodi qualitates etiam in medicatis aquis reperiuntur; neque ex magna undarum inter scopulosa rupium, saxorumque præcipitia illusione facta; neque ex sapore, cæterisque accidentibus, quæ bonitatem aquarum commendare solent; sed partim ex terrestrium portionum, quas interluit, bonitate salubritateque, partim ex aquæ levitate discernenda est. Dantur enim aquæ ex differentium mineralium salibus, quibus nihil limpidius, clariusque videri potest, quæ tamen sine nocumento ad infra sumi non possunt. Dantur & aquæ, uti nitrosæ, frigiditate & limpидitate laudatissimæ, sed quæ sine periculo sumi non possunt. Neque aquarum ex collisione rupium saxorumque ullam emendationem speres;

In quo consistat aquæ potabilis bonitas.

tamet si enim similes aquæ ex vehementi agitatione, à terrestribus putredinum quisquiliis nonnihil expurgantur, semper tamen inditam sibi à natura ex vena metallica, quam percurrunt, proprietatem medullitatis retinent, non separabilem, quod multiplici experimentorum congerie in *Mundo* nostro *Subterraneo* demonstravimus. Solæ itaque illæ aquæ, quæ per filices & glareas, ^{Veræ bonitatis aquæ potabilis signa.} aut melioris saxosæ substantiæ notæ venæ longo spacio deductæ in fontes erumpunt, nullis terrenæ mistionis sordibus infectæ, pro salubribus, & humano potui utilibus censendæ sunt; quæque vel ad primum caloris sensum protinus incallescant, eadem frigido expositæ, mox iterum ad naturale frigus reducuntur; cujus indicio sunt, nativa fontium levitas, frigiditas, & luciditate prorsus crystallina, nullo saporis odorisque vitio contaminata. Cujusmodi vel ipse *Philosophus* calculo suo approbat l. de

bat *l. de Meteoris*. Atque hujusmodi prærogativam Aqua aurea, quam vulgò *Aquoriam* vocant, suprâ descripta, præ cæteris obtinet. His itaque politis, jam videamus, utrum Aqua *Anienis*, uti *Antonius Regius* existimat, omnium saluberrima sit, & *Aquoriâ* multò excellentior.

Aqua aurea, vulgo Aquoriâ optima est.

Anienis aqua contra variâ mineralium miscellis.

Putat itaque, & pertinaciter tuetur Aquæ *Anienis* bonitatem, vel ex eo capite, quod ex tot catadupis, cataractis, montium saxosorum crepidinibus delapsa, ex tanta collisione ac conquassatione mirificè expurgetur, nullo relicto corruptionis intervenientis vestigio. Quod verum esse facilè ipsi concesserim, si aqua à fonte suo *Tybur* usque continuato fluxu semper homogenea foret. Verùm uti experimento mihi constat, cum dictus fluvius Anio sulphuris, ferri, vitrioli, nitri, tartari, similibumque mineralium mixturâ imbutos ferè ubique rivos obvios recipiat, fieri non potest, quin, postquam ex collisione & varia agitatione, quam in scopuloso alveo incurrunt, quàm perfectissimè purgatus sit, semper tamen nonnihil ex illa mineralium salium mistura, etsi ad sensum vix perceptibili, retineat. Et luculenter patet ex ingenti tartari copia, quâ dictus fluvius abundat, ita ut *Horti Estensis* canales hydragogi tum plumbei, tum testacei, plerumque tartaro opplean- tur; quin vel ipsa aqua in ipsis canalibus nonnunquam in petram convertatur, cujusmodi fragmenta nostrum Musæum ex dicto horto allata exhibet; quod in fontibus vicinis non fit. Si quis enim aquam v. g. marinam innumeris agitationibus ad dulcorem usque reducere se posse existimet, is aquam irritò sanè labore cribro, uti dici solet, se haustum certò sibi persuadeat. Est enim ea aquæ fontanæ proprietates, ut etiamsi eam in mille distillationum cohobationes, ut chymicè loquar, urgeas, semper tamen aliquid ex nativo suo sale portionis relinquat, donec tota per vaporem evanescens chao suo resti-

tuatur. Neque quis, ut *Regius* putat, Aquam hujusmodi ad ultimam elementi puritatem, dictâ multiplici distillationis repetitione reduci posse; sibi persuadeat, cum purum in natura rerum elementum, uti ipsis naturæ principiiis repugnat, ita quoque nulla arte humana id ad dictum puritatis gradum deduci possit, uti multis variisque rationibus in variis nostris operibus ostendimus. Sed ut ad propositum nobis argumentum revertamur:

Aqua ad ultimum gradum elementi reduci non potest.

Etiamli itaque Aqua *Anienis* ex frequenti cataduparum, per quas variis in locis præcipitatur, collisione, vel in minimas particulas ad instar fumi discissa, à suis terrestreitibus purgetur, quia tamen ferè semper à subtilissimis mineralium spiritibus quadantenus tingitur, non ejus bonitatis esse potest, uti aquæ, quæ ex ipsa fontium suprâ dictis bonitatis notis conspicuorum origine hauriuntur. sed jam per quæstiones nonnulla dubia exponamus.

Queritur itaque primò; Num dicta aqua *Anienis* tartarea calculum in humanis corporibus generare soleat? *Respondendo*, cum plerumque plebs hujusmodi aqua quotidie utatur, neque hucusque homines calculo laborare visum sit, certè non id aquæ vitio, sed naturali nonnullorum hominum complexionum ad calculum generandum pronissimæ, eò quod digestiva vis copiosam petrifici humoris copiam in visceribus generet, adscribendum esse. Etiamli enim dicta aqua tartaro abundet, ex dissipatione tamen, & continua agitatione inter rupes facta, accidit, ut tartarea corpuscula deponat, puriori aqua relicta. Secus fieret, si ex aqua immobili, dicta aqua in potum sumeretur. Dico tamen pleraque aquas, quas medicatas vocant, nitrosas, vitriolatis, aluminosisque salibus constare, quæ tamen potæ, tantum abest, ut calculum generent, ut potiùs ad eos in corpore humano jam natos, tum confringendos, tum expellendos, summo adjuvamento esse comperiantur: ut

Virum Aqua Anienis calculum generet?

proindè non aquæ vitium, sed nativa hominum in hunc morbum proclivitas calculos producat.

Utrum
aquæ cana-
libus inclu-
sæ saluti-
feræ sint?

Quæritur Secundò: Utrum inciles, sive canales, per quos aquæ è longinquo terrarum spatium, tum *Tybur*, tum *Romam* devehuntur, desideratæ bonitatis esse queant? *Respondeo*; & Dico *primò*, plurimum ad bonitatem fluminum conferre moderatû calorem solis continuò in ea influentis; Si flumina alicujus aquæ unâ cum alveo & ripis ab origine sua homogeneæ naturæ fuerint, sine ullo aliarum miscellarum heterogenearum confluxu, illa quoque optima esse censeri debet, quæ tamen *ὁμογενεωτάτης* tantum abest, ut in flumine ab origine sua remotissimo reperitur, ut ne ad vicinum quidem spacium, ob terrestrium partium, quas aluit, quibusque tingitur, dictam qualitatem constitutionem non fortiatur; accedit, quod sole nimis æstuoso, subtilior aquæ substantia à Sole attenuata, relicta crassiori aquæ substantia evaporare soleat; hyberno verò sole, tum omnibus simul commisto, tum nivium maligna natura, & variis mineralium corpusculorum quisquiliis contaminata, aquam non ita probam reddat. Undè colligitur, Aquiductus, qui *Claudiam*, *Martiam*, *Anienis*, aliasque aquas corrivas in *Tyburinum Agrum*, & hinc *Romam* usque ducebant; etiam si montibus pertusis, arcuatisque fornibus omni solis irradiatione exclusâ operiebantur; non tamen indè deteriores factas esse, sed potius ob continuum aquæ fluxum agitas, nec non inter lateritii operis muros, nullo terrenæ mixtionis involucre vestitos fluentes, non

insalubrem potum urbi, ex *Romanorum Scriptorum* testimoniis, exhibuisse; & siquid tamen labis contraxissent, per ignem calefactas, & emendatas tum potui, tum balneis tepidariisque quàm utilissimè servuisse; quæ sanè tot ac tam incredibile sumptuum excessu, *Romani* delectæ non fuissent, si in iis vitium aliquod sanitati corporum contrarium reperissent. Et luculenter nos quotidiana experientia in aqua cisternarum docet, quæ etiam si immobiles vastis fornibus occludantur, in usum tamen potûs sine ullo nocimento, imò summo emolumento adhibentur; potissimum si ex arte probè fundo earum glareâ fluviali priùs substrato, setaceisque excolatoriis cautè muniantur; hinc enim subsidentibus pluviarum facibus, aqua percolata, pura & defœcata extrahi solita, tandem in usum hominum cedit.

Quæres tertio: Quid de fontibus, sive aqua fontana sentiendum sit? Dico, fontes naturam & proprietatem consequi venarum, per quas transeunt; itaque si meatus, per quos fluunt, vitriolo, sulphure, alumine, nitro, gypso, antimonio abundaverint, aquam quoque tinctam iri eâ proprietate, quâ pollent dicta mineralia; si verò faxosam impollute naturæ substantiam, aut per terrestria loca salutaribus qualitibus prædita, videlicet per marmora Achaten, aut terram samiam, similemque transierit, illam aquam omnium levissimam, saluberrimamque esse pronuncio. Verùm cum integro de hisce & similibus Libro, in *Mundo nostro Subterraneo*, quàm uberrimè egerimus, eò Lectorem remittimus.

De bonitate aquæ fontanæ.

CAPUT IV,

De Albula, sive Sulphureo Lacu, quam Sulphataram
vocant, in Tyburtino Agro, commemo-
ratione dignissimo.

Vide topographiam territorii Tyburtini supra positam.

St in Tyburtino Territorio Lacus sulphureo-bituminosus, à Tybure tribus circiter millibus passuum, & à Romana Via ad lavam unius circiter miliaris intercapedine dissitus, quem à sulphureo odore, vulgò *La Solfatarà* vocant; quem jam ob rerum in eo memorabilium copiam consideratione dignissimum, describendum censuimus.

Lacus Lacus.

Lacus unius circiter miliaris in circuitu, sulphureum rivum effundit, ultrò citròque Româ Tybur contendentibus transitu notum, quem Veteres *Albulam* appellavêre, vel à colore albo, quo imbuatur, vel ut aliqui volunt, ab *Albunea Sibylla Tyburtina*, quam hoc in loco subindè habitasse, in præcedentibus asseruimus; vel etiam à littore candidis lapidibus coacervato. Hic Lacus uti hodiè, ita quoque quondam celeberrimæ famæ fuit, ob Thermarum hoc in loco ab *Agrippa* extructarum splendorem & magnificentiam, quas & ipse *Cæsar Augustus* summo sanitatis suæ emolumento sæpius visitare, iisque uti solitus fuit. Erat enim fabrica hæc Thermarum, uti in hunc usque diem rudera ejus indicant, & ampla & ad sanitatem conservandam peridonea, viridariis, porticibusque, columnis ex ophite, quem serpentinum vocant, lapide suffulta, quæ deindè avulsæ Romam allatæ feruntur, & eæ putantur esse, quas *Constantinus Imperator* in *Ecclesie Lateranensis* à se fundatæ ornamentum applicuit.

Lacus sulphureo bitumine scater.

Lacus totus sulphure & bitumine scater, uti ex cœruleo colore, bituminis pinguedine unâ commisto, manifestum fit; sexdecim Insulas natantes, partim rotundas, partim ovalis figuræ, nec non viminibus, sparto, aliisque herbis

virgultisque confitas, continet; quæ in quamcunque partem pro ventorum flatibus agitata feruntur, jucundo sanè & ijs, qui similia non viderunt, admiratione dignissimo spectaculo: hodiè passim *Le sedici barchette* vocantur, quæ vel minimo conti, aut arundinei etiam baculi, cum ad littus appulerint, impulsu, à se invicem separatæ fluctuant. Quod spectaculum olim *Excellentissimo Ferdinando Joanni S. R. I. Principi de Liechtenstein*, & hoc anno, quo hæc scribo, *Illustissimo Joanni Friderico S. R. I. Comiti de Waldstein*, summis hujusmodi rerum naturalium admiratoribus harum insularum motum & fluctuationem ostendi. Mirum sanè videri posset, cur curiosissimus *Plinius* de hujusmodi natantibus Insulis suo tempore nullam mentionem fecerit, cum tamen exactè multo levioris momenti nature hujusmodi peregrina spectacula exhibuerit; mirum, inquam, quod hoc lacu prætermisso, Insulas natantes in *Lacu Vadimonis*, in *Faliscano Hetruriae Agro* tam concinnè descripserit; cum tamen, uti à me summâ diligentia exploratum fuit, in dicto Lacu, quem hodiè *il Lago di Bassanella* vocant, ne quidem ullum hodiè natantis Insulæ vestigium appareat; in Lacu verò hoc *Albuneo* describendo, etsi *Romæ* vicino, nullam tamen Insularum modò innatantium mentionem fecerit. Undè & ego à variis ea de re consultus, ne *Plinius* aut mendacii arguatur, aut unum cum altero confudisse dici possit, hujus defectus causam & rationem paucis assignare conabor.

Insule natantes in eo 16.

Cum itaque dictæ Insulæ à variis quiscuilibet Lacui innatantibus originem suam sumant, hæc verò cum successu temporis paulatim subtilem in

Quomodo
in insulae na-
scentes na-
scentur?

aquæ pinguis & crassæ superficie cuti-
culam contrahant, contingit, ut femina
plantarum, quibus littora conferta spe-
ctantur, tum ventorum flatibus hinc
indè dispersa, paulatim in germina ani-
mentur, & novorum semper novo-
rumque quotannis, tum repullulascen-
tium feminum augmento, tum folio-
rum, stirpium, pulverum, aliarumque
terrestrium portionum miscellâ, multo-
rum annorum curriculis, tandem in in-
sulare corpus, sulphurea facultate con-
densatum, excrecant, nec non levitate
bituminis, à fluctibus ventorum vi agi-
tatis hinc indè fluitare incipiant. Atque
hoc pacto Insulæ natatiles in *lacubus*
sulphureo-bituminosis enasci indè mi-
hi innouit, quod complura & prima
hujusmodi Insularum delineamenta
suo tempore in Insularum corpora ex-
oritura hoc in *Lacu* compererim. Ad-
do tamen, illas cum tempore, ubi im-
modicè excreverint, terrestrium quif-
quiliarum mole aggravatas, littoribus
denuò accretas, & agglutinatas à motu
desituras in terram firmam tandem
transmutari. His itaque præmissis, jam
dubium suprâ nobis propositum solva-
mus.

Origo Insu-
larum na-
santium.

Quod itaque *Plinius* trium Insula-
rum natantium in *Lacu Vadimonis*, quæ
hodiè non comperiuntur, meminerit,
nullam tamen earum in *Lacu Albuneo*
Romæ viciniore, mentionem fecerit, id
ea de causa factum fuit, quod hujusmo-
di insulæ in *Lacu Vadimonis* tunc tem-
poris natantes, posteris temporibus ter-
ræ firmæ, seu *lacus* littoribus jam accre-
verint; in *Lacu* verò nostro *Albuneo*,
tempore *Plinii* dictas Insulas necdum
natas fuisse, & postea eo modo, quo
dictum fuit, primùm natas, in Insulas
natitantes evalisse: fierique potest, ut
hæ evolutis multorum annorum secu-
lis terræ firmæ accretæ à fluctuatione
cessent, illæ verò in *Lacu Vadimonis* pro-
mutabilis naturæ nunc generantis, mo-
dò corrumpentis vicissitudine denuò
evanescant. Qui plura de hoc argumen-
to desiderat, is *Mundi Subterranei Opus*

consultat, in quo de Insulis natantibus,
earumque origine fusillimè actum est.
Sed ut ad institutum revertamur.

Est *Lacus* hic adèdò inscrutabilis pro-
funditatis, ut nulla bolidum funium-
que sufficiente longitudine hucusque
explorari potuerit. Undè ego eum in-
ter abyssos veriùs, quàm inter commu-
nes *Lacus* adnumerandum censeam.
Quod cum *Hippolyto* Cardinali *Estensi*
relatum fuisset, is curiositate impulsus
rem tentandam censuit, primùm chorde-
dis, sed irritò conatu, deindè magnis
propositis præmiis, interiorem *lacus*
constitutionem, per duos insignes na-
tatores, veriùs urinatores, explorandam
duxit; quorum unus, mox ac ad decem
palmorum spatium aquis se immisisset,
reversus plantis ambultis, ob aquæ fer-
ventis vehementiam, ulteriùs sibi sine
imminente mortis periculo penetrare
non licuisse asseruit; alter verò cum se
immisisset, sive aquarum æstu suffoca-
tus, sive vehementi fluxus & refluxus
reciprocatione intra abditas meatuum
cavernas abreptus, certè nunquam am-
plius comparuit. Certò, aquam hujus
Lacus intimam ferventissimam esse,
hoc nobis experimento constitit, per
plumbeum vas adinstar lagenæ, quæ
chordæ affixa ad duarum decempeda-
rum profunditatem, operculo clauso,
quod tamen per aliam chordam in
profundo aperiri posset, immissa, & de-
indè iterum clausa, cum eductum fuisset,
aqua ferventissima repletum com-
perimus. Quò experimento jam du-
dum pendentem litem solvimus. Mi-
rantur multi ex Medicis, quomodò hoc
in loco usus thermarum *Romanorum*
veterum temporibus esse potuerit, cum
tamen aqua *Lacus* sine ullo tepiditatis
signo, frigidissima hodiè comperiat;
Undè cum mysterium non caperent,
naturam aquarum *lacus* cum tempore
mutatam esse sentiebant, per aquas
fervidas in alios subterraneos ductus
derivatas, frigidioribus aquarum rivis
in eorum locum substitutis. Ridicu-
lum sanè paradoxum. Ego verò ex-
perimento

Profundi-
tas Lacus
Albunici.

Historia
duorum
natatio-
rum.

Lacus
aque in su-
perficie
frigida, in-
ter serven-
tissimæ
sunt.

perimento propositi dubii rationem solvi. Quod itaque Aqua in superficie Lacus frigidior sentiat, id in omnibus thermis cœlo expositis contingit; ventis enim & aëre frigido ambiente continuo agitata, fervorem suum explicare non potest: quod, uti dixi, & in omnibus thermis cœlo aperto expositis, accidere comperimus. Verum si paulo profundius aquas, uti supradicto urinatori contigit, tentaveris, tum enim ve-

rò mox intolerabilem aquarum fervorem, uti experimentum nos docuit, primum senties. Undè veteres Romani aquas minimè ex superficie lacus in tepidaria, sed per profundiores canales, ubi æstus aquarum jam primum sentiebatur, derivasse censendi sunt; quod verum esse ex vestigiis in hunc usque diem in profundioribus rudèrum thermarum recessibus repertis docemur.

C A P U T V,

De petrifico hujus Lacus Albunei succo, quo totam illam circumsitam terrestrem planitiem in saxum convertit.

Vide topographiam supra positam.

EXtra paludosam, quæ lacum circumdat, terram, ex Insulis natantibus terræ firmæ adnatam, tota planities saxo quodam, quod Tyburtini vulgò Testino vocant, tegitur, & nihil aliud est, quàm saxea quædam pellis, ex hujus aquæ sulphuræ, terrestri junctæ substantia, in saxum indurata. Nam ante tempora Hippolyti Cardinalis Estensis tota hæc saxea superficies magno agrorum, quod ex putrido stagnantis aquæ squalore contraxerat, detrimento, aërisque vitio, quod ex stagnantium aquarum copia contraxerat, inundabatur, nè itaque fructuosa hæc superficies cum tempore tota sterileceret, Cardinalis commodorum Reipublicæ fatagens, stagnantes Lacus aquas in rivum, ingentibus sumptibus excavatum odore sulphureo gravem ex ipso Lacu in Anienem derivavit; estque rivus ille sulphureus, quem Romæ Tybur, aut hinc Romam ultrò citroque comeantes transeunt. Atque hoc publico beneficio Territorium ab aquarum tyrannide liberavit; cujus aqua non exiguo hominibus, scabie, impetigine & psorâ laborantibus, similibusque infirmitatibus molestatis, dum in ea mensibus æstivis se lavant, adjumento est; siquidem humorum putridorum colluviem siccant, sanguinis massam purgat, ita ut multi

ex Romanis pro similibus morbis eam deportari curarint, et si non cum eo effectum, quem in ipsa fontis vena præstat. Ad ripas hujus rivi, quem *Albulam* quondam vocaverunt Scriptores, quicquid intueri licet, ex stipulis, herbis, partim in saxum, partim sulphuris viciniam crustatum spectatur; inveniuntur & hic quoque grana candida: & hujusmodi grana scriniolis capsulisque inserta ut plurimum exteris vendi solent, tum novitatis causa, tum ad illudendum aliis, tum scœminis potissimum saccari appetentioribus; quæ dum gustant, tum enim verò calcem pro saccharo, non sine adstantium risu se sumpsisse sentiunt. Sed hisce jam expositis, modò ad Lapidicinam Lacui proximam progrediamur.

Confetti di Tivoli sunt grana instar sacchari ex sulphurea calce producta.

Dixi Lacus beneficio terrenam substantiam paulatim in saxum converti, quod à Tyburtina Urbe, cui vicina est, corrupta voce, *Travertino* vocant. Atque hæc est celeberrima illa saxifodina, ex qua non Romam solummodò antiquam, sed & modernam extractam videmus; neque enim Romæ ullum ex veterum monumentis, ac fabricis, sive Fana, Theatra, Tempa, Amphitheatra, Thermas, cœterasque vastas ædificiorum moles, sive hodiè Ecclesias, post Sanctum Petrum innumeras, Pontificum, cæterorumque Principum palatia

Canalem seu rivum, qui ex Lacu in Anienem deducitur, Cardinalis d'Este fieri jussit.

Saxi fodi-
nae Tybur-
tinae ad-
miranda.

spectes, reperitur, quod ex hac lapidicina non extractum sit; ut proinde mirum cuiquam videri possit, quomodo post tantam, tamque innumerabilem saxorum multitudinem à bis ferè millenis annis hinc extractam, illa tantum abest, ut defecerit, ut potius semper in summo suo incremento perseveraverit, & etiamnum perseveret; cujus quidem rei alia ratio dari non potest, nisi perpetua & continuata novorum semper, novorumque saxorum, solo *Albunei Lacus* beneficio, succrescentia; cum enim *Lacus*, uti suprà dixi, immensæ profunditatis sit, fit ut aqua per subterraneos hiatus, cuniculosque diffusa, ubi novam terrestri materiam congeriem reperit, eandem successu temporis, vi, quâ pollet, petrifica, in saxum convertat. Cujus rei apertissimum indicium esse potest, quod in hunc usque diem à latomis & lapidicidis in intimis saxorum penetralibus, instrumenta ferrea omnis generis, cultri, harpagines, cunei, monetae, palæ & mallei, similiaque findendis faxis necessaria instrumenta reperiantur; quæ quidem aliundè non provenerunt, nisi post operarum transmigrationem, qui dum hujusmodi instrumenta vel oblivione,

vel perdita relinquunt, fossamque novis terrestribus molibus implent, illa sicuti simul ac sulphurea *Lacus* aqua totam hanc aggregatæ materiam pluviis maceratæ massam penetravit, ita cum tempore quoque totam vi sua petrifica denuò in saxum convertit. Mirum est, quod Præfectus Lapidicinae mihi, dum hæc loca explorarem, narravit, inter meditullium videlicet saxi, Titulum Sanctæ Crucis hisce litteris prænotatum INRI, à natura utique delineatum, inventum fuisse. Ego verò dicebam, hoc non purum naturæ opus fuisse, sed titulum alicujus crucis (quam operæ devotionis causa secum ut plurimum portare solent) ibidem post transmigrationem cum aliis terrestribus saxorumque fragmentis derelictum, tandem unâ cum reliqua materia in saxum coaluisse; quod aliter non contingere potuisse ex similibus rebus, ac variæ suppellectilis notis, quas intra saxa passim reperiri dixit, asseveravi. Quomodo verò, & quo naturæ processu hæc fiant, cum longius ratiocinium postulet, quam operis hujus argumentum permittat, idque in *Mundo nostro Subterraneo* sat copiosè tractaverimus, illuc Lectorem remittimus.

Titulum S.
crucis
INRI in-
tra medi-
tullium sa-
xorum re-
pertum.

C A P U T VI,

De Monte scisso, cæterisque rebus in Tyburtino Agro, consideratione dignissimis.

Inter cætera admiranda, quæ in *Agro Tyburtino* conspiciuntur, *Mons Scissus* est, qui tempore Dominicæ Passionis crepuisse dicitur. Duplex ad hunc ascensus est; prior per vallem *Anienis* lævam, viâ, quæ uno ab urbe milliaro, juxta vetus *Cappucinatorum Monasterium* deflectit & ad montis acumen dirigit. Alter est per dorsum montis, quem *Afflio* Veteres vocant, incipiendo à porta Angelica, quæ ducit ad olivetum. In hujus montis extremo angulo, invenitur ficus, quæ aditum monstrat ad

Montis
scissi de-
scriptio.

interiora montis, à quo termino fissura montis sese ab ortu in occasum in longitudinem extendit ferè ad triginta passus: hujus itaque montis hiatus in abyssum omninò formidabilem, vix ulla bolide explorabilem, tendit. Ego sanè ad quadringentorum palmorum chordam dimisi, nec fieri potuit, ut fundus attingeretur; ex fonitu verò magno, quem projectis in eum lapidibus percepi, ingentem ibidem subterraneam regionem latere collegi; patetque, quod mirum dictum est, ex hircinibus, quæ æstivo tempore perpetua volatus

Profundi-
tas voragi-
ni.

Hirundi-
nes mon-
tem volatu
penetrant
ibidemque
hyberno
tempore
remanent.

Tres Judæi
in montis
craginem
projecti.

volatus circulatione, ex ea parte, quâ ficus stat, ingrediuntur, ex altera verò fissuræ parte denuò egrediuntur maximo numero, ita ut quis mirari satis non possit, quomodò per tam profundum hiatum volando extrà emergant. Audivi quoque à montis accolis, hîrundines ab hac abyssò nunquam recedere, sed hyberno tempore usque ad verum remanere, & fuisse nonnullos, qui paulò profundius hiatum penetrantes ibidem in glumos involutas quasi semimortuas repererint. Refertur etiam ex Archivio Tyburtino, quo anno, non constat, tres *Judeos* hunc montem transeuntes die veneris sancto ad nundinas profecturos, à *Sancti Gregorii* civibus zelo ductis dictos *Judeos* veluti *Christi* crucifixores, ligatis manibus pedibusque in hanc abyssum projectos fuisse; Undè magna lis *Judeos* inter & *Sancti Gregorianos* nata, hodiè adhuc memorato in Archivio conservatur. Hiatus sanè formidabilis est, & introsipientibus horrorem simul & vertiginem concitans. Ego sanè quantum ex projectione immensorum lapidum colligere licuit, puto aquam copiosam in fundo stagnare, cujus rei rivi, qui in radice montis, quæ *Anienem* spectat, copiosissimè scaturiunt, luculentum præbent testimonium; quod & Magistratus Tyburtinus, vel per hominem ad mortem jam condemnatum, vel proposita notabili pecuniæ vi datâ operâ conductum, per chordam fellâ instructam immissum, facile non sine publici boni emolumento explorare possit.

Manna
copiosus
provenit,
ut & sty-
racis, resi-
naque te-
rebinthi-
na.

Alterum consideratione dignum est, quod in *Territorio Tyburtino* quotannis ingens manna, styracis quoque, & Terebinthinæ resinæ copia colligatur; quam rem ut propriis oculis viderem, conducto homine artis viarumque perito, in sylvam, quæ *Januario Monti* subjacet, me contuli, ubi dux viæ primò arborum, ex quibus manna, styrax, & Terebinthina resina colligitur, species ostendit. Arbor, ex qua manna

educitur, Ornus est, vulgò *Ornelli*; & quamvis eadem arbor in compluribus tum *Latii*, tum cæteris *Italiae* locis proveniat, in hoc tamen solo montis districtu, manna, styracis, & Terebinthinæ ferax reperitur. Modus mannae colligendæ hic est: Circa finem Julii, usque ad 20 ferè Augusti, quo tempore sol æstuantissimas vires suas maximè exferit, vicinorum castellorum incolæ ad sylvam, ubi magnam Ornorum copiam esse norunt, se conferunt, Arborum ornorum corticem in crucis formam, à summo scapo initio factò incidunt; quo factò, liquor mellis instar calore solis elicitus in scutellam ceream arbori circumplicatam defluens, ibi solidiore acquirâtâ substantiâ colligitur, collectus *Romam* non minori pharmacopœorum emolumento, quam venditorum lucro devehitur. Dulcis saporis est, & in laxandis corporibus miræ efficaciam, ita ut mannae, quod in *Calabria* provenit, minimè cedat, imò à multis Medicis eidem anteferatur; ab indigenis pro companatico passim sumitur, sed à potu aquæ iis abstinentum est, quam tamen si biberint, jam medicinam ad eò potentem paratam habent, ut nulli ex iis, quæ *na. d. d. g. l. u. a.*, sive purgantia, à Medicis vocantur, cedat.

Modus col-
legendi
mannam.

Altera Arbor, ex qua styrax elicitur, vulgò *Malaine* dicitur, folia rotunda habet, Nymphææ foliis haud absimilia; cortex eodem modo, quo Orni, ad colligendum inde styracis liquorem, inciditur. Lignum gratissimi odoris est, undè, si quandoque foco in ignis fomentum apponatur, gratissimâ protinè totam domum fragrantia perfundit; quamvis pauci sint, qui notitiam hujus arboris ex indigenis habeant: qui verò norunt, arcani loco illam ob lucrû, quod inde acquirunt, tenent, cum multo majori precio quàm manna divendere soleant, eò quod in nullo *Italiae* loco quantum quidem hætenus comperire licuit, proveniat, sed aliundè ex *Chio* & *Arabia* in *Europam* devehatur.

Malaine
Arbor, ex
qua styrax
educitur.

Tertiò.

Tertiò. Resinam profert ex Terebinthis, sive Laricibus, quarum ingens in dicto monte copia est, exfundantem. Arbor est ingens atque ex primæ magnitudinis arboribus: Resinam eo profusus modo, quo in ornis fit, corticis incisione eliciunt. Arbor Orno haud abfimilis est, nisi quod folliculis adinstar vesicariæ, quod Staphylo dendrum vocant Botanici, constet, granisque pisorum magnitudine refertis ab Orno distinguatur. Liqueor indè singularem in Medicina usum obtinet, vulneribus cujuscunque generis mirè opportunum; undè ij, qui virtutem arboris norunt, ex recentibus Terebinthi stolonibus baculos sibi ad ambulandum comparare solent, & si forsan aut veprium spinarumque aculeis, aut ad saxa scopulosque illisione facta, aut alio quopiam casu vulnera acquisierint, mox

Terebinthus, & resina, quæ ex ea educitur.

contuso baculi cortice vulnere appposito, extemporaneo emplastri medicamento intra exiguum temporis spatium sanati dicuntur.

Reperitur & in rupium inaccessis locis Napellus arborefcens tantæ virulentæ, ut vel umbra ejus sub ea requiescentes, mox lethargo sopitos interimat. Cujus pestiferam luem ante complures annos morte sua experti sunt duo pastores, qui sub arboribus hujusmodi extincti reperti fuère. Vocati medici ut, quo mortis genere ultimam diem hoc in loco claulissent, explorarent, examinatisque cadaveribus, cum nullum violentioris mortis signum appareret, tandem ex iis unus botanicæ facultatis peritior, considerando arborem, Napellum invenit, atque de eo venenosæ arboris vapore sub ipsa dormientes extinctos fuisse intulit.

Napellus virulentissima planta arborum in monte Jannuario.

CAPITULUM VII,

De Aquæductibus Tyburtinis.

Aqua Martia.

Eraniscus Martius Historiæ Tyburtinæ Scriptor, inter alia memoranda, mentionem quoque facit Aquæductuum à Romanis extructorum, ad Aquam Martiam ex Fonte Piconio Romam derivandorum; de cujus aquæ bonitate, & proprietate, ita scribit Plinius l. 31, c. 3: *Clarissima aquarum omnium in toto orbe frigoris, salubritatisque palma, præconio urbis Martia est inter reliqua Deum munera Urbi attributa. Vocabatur hæc quondam Aufeja, fons autem ipse Piconia. Oritur in ultimis montibus Pelignorum: transit Marfos, & Fucinum lacum, Romam non dubiè petens: mox specum in Tyburtina se aperit lxx M. passuum fornicibus structis perducta. Primus eam in Urbem ducere auspiciatus est Ancus Martius, unus ex Regibus*

Bonif. 814.

postea Q. Martius Rex in prætura rursusque restituit M. Agrippa. Quantum autem Virgo tactu, tantum præstat Martia haustu.

Postquam verò ex varia rerum humanarum vicissitudine, & successu temporis, Aqua ruptis incilibus dispersa, & perdita esset, eam M. Aurelius Imperator Philosophus, Antonini Pii successor anno 163 Salutis nostræ, addito novo fonte Antoniniano, excisis excavatisque montibus, ingentibus sumptibus restituit; cujus in hunc usque diem, circa Arsolì, olim Carseolos Æquorù oppidum, vestigia spectantur, id est, putei profundissimi, qui loco spiraculorum Aquæductibus Submontanis serviebant. Etiamnum hujus facti epigraphæ legitur Romæ supra portam Taurinam, sive S. Laurentii:

IMP. CAESAR. M. AURELIUS. ANTONINUS
PIUS.
FELIX. AUG. PARTH. MAX. BRIT.
PONTIFEX MAXIMVS AQUAM MARCIAM

VARIIS

VARIIS KASIBVS IMPEDITAM PVRGATO
FONTE, EXCISIS, ET PERFORATIS MON-
TIBVS.

RESTITVTA FORMA, ADQVISO
ETIAM PONTE NOVO ANTONIAN.
IN SACRAM VRBEM SVAM PERDV-
DAM
CURAVIT.

Hæc *Aqua Martia* per *Territorium Tyburtinum* deducta fuit, tum ad Villas irrigandas, tum ad usum humanum saluberrima, quemadmodum in villarum descriptione ostendimus; cujus rudera partim corrupta, partim integra euntibus versus *Sicilianum*, inter *Tybur*, *Castellum S.^{ti} Angeli*, & *Empulum* oppidum jam dirutum spectantur, uti ex mappa apparebit; ubi & juxta pontem

primò à *Tybare* obvium, Aquæductus ad æquilibrium aquarum conservandum, mons integer excavatus cernitur, per quem *Aqua Martia* derivabatur. Et putant nonnulli, *Martiorum familiarum* hîc alicubi habuisse sepulchrum; Nam *Franciscus Martius* marmoreum monumentum inventum fuisse tradit, non procul à pago, quod vulgò *San Polo* dicitur, in quo hæc Inscriptio legitur:

T. MARCIO III.
SACERDOTI FETIALI.
LEG. XIII. CEM.
PROVINCIAE ACAIÆ A . . .
SENAT. AED. CVR. PRAET.
CVRATORI VIÆ LATINÆ
LEG. II. AVG.
CRANIA TERTVLI.

Et altera in domo *Caroli Ciaccia*, civis & Capitanei Tiburtini, hujus tenoris:

HIC SITVS AMPHION
EREPTVS PRIMA JUVENTA
NONDVM TERDENOS
NVMERABAT TEMPORIS ANNOS
HEVS IMMATVRA MORS
PROPERATA TIBI
C. MARCVS PAVLVVS C.
NATO PIENTISSIMO.

Successit *M. Aurelio* Imperatori optimo in Imperio, *Commodus*, pessimus filius, anno Christi 182. Habebat hic sibi quam familiarissimum *Libertum Patronum* nomine, qui suam villam habebat euntibus ad *Sancti Gregorii* oppidum è dextra, in montis dorso, ubi hodiè villa spectatur peramæna, familie della Croce, ex ipsis ruinis *Ville Patronianæ* extructa; quam *Fulvius Cardolus* hisce verbis describit: *Reperitum est nostrâ memoriâ primo ab urbe miliario prope viam, & reliquias Aquæductus; Anienem inter, & proximos montes, sepulcrum Patroni, quem L. Ælii Commodi Antonini Aug. libertum, & familiarem fuisse, marmor & numismata, cum ejus Imperatoris effigie haud procul à fossa reperta testantur; ex quibus*

facilis est conjectura, hujus Patroni Villam fuisse, quæ nuper à Crucis ex antiquis ruinis instaurata, & in edito, amæno, salubrique colle conspicua visitur, & cum toto fundo, hoc est, omnibus circa sylvis, hortis, vinetis, arbutis, olivetis subjectisque infra pratis, & arvis, Crucis familiaris nomine nuncupatur.

Morabantur in *Urbe Tyburtina* tempore Imperii *Alexandri Severi*, post Scelerati Imperatoris *Helioabalii* obitum, anno Christi 224. Duo nobilissimi viri, *Cajus Cesonius*, & *L. Cesonius Ruffiniani*, qui, quam rerum gestarum, officiorumque magnitudine & virtute celebres fuerint, docent inscriptiones, in *Agro Tyburtino*, qui *Cesaranus* dicitur, à *Nicodemo Tyburtino* Scriptore inventæ, sequentis tenoris:

Dd C. Cx-

Villa Patroniana.

Inscriptio-
nes.

C. Cæsonio. C. F. Quir. Macro Ru-
finiano.
 Consulari. Sodali. Augustali. Comiti
 Imp.
 Severi. Alexandri Aug. Cur. R. P. La-
 ninivor. II.
 Procos. prov. Africa. Cur. Aquar. &
 Minic.
 Leg. Aug. pr. pr. German: superioris.
 Cur. Alvei.
 Tiberis. cur. R. P. Teanens. leg. Aug.
 pr. pr. prov.
 Achaia. leg. leg. VII. Claud. cur. R. P.
 Afculan.
 Leg. prov. Asia. pr. leg. Prov. Bætic.
 Trib. pl.
 Quæstori prov. Narbon. Trib. Leg. I.
 Adjutric.
 Donato donis Militarib. à Divo Marco
 II. Vir. capitali.
 Patri dulcissimo, & incomparabili
 Cæsonius Lucillus filius
 Consularis.

Sequitur altera, quæ officia, & Munera, quæ in Republica sustinuit, monstrat,
 uti sequitur.

L. Cæsonius. C. Fil. Quirina. Lucil-
 lus.
 Macer. Rufinianus. Cos. Frater. Ar-
 valis.
 Præf. Urb. electus. ad cognoscendas
 Vice. Cæsaris.
 Cognitiones. procos. prov. Africa. XX.
 Vir. ex Senatus
 Consulito. R. P. Curanda. Curator
 aquarum, & Minicia.
 Cur. alvei Tiberis, & cloacarum.
 Urbis. legatus. prov.
 Africa. eodem tempore. vice. procon-
 sulis. curator. R. P.
 Tusculanorum. curator R. P. Sueffa-
 norum.
 Prætor Kandidatus. Quæstor. Kan-
 didatus.
 Electus in familiam Patriciam
 xx Vir.
 Stlitibus judicandis.

CAPUT VIII,

De Sanctis Tyburtinis, & ecclesiis, quæ hodiè in Tyburtina Urbe, spectantur.

Fuit anno *Christi* 253, uti *Petrus de Natalibus* refert, tempore *Decii Cæsaris, Philippi* in Imperio successoris, nobilissima Virgo, nomine, *Victoria*, Christiana Religione imbuta, nec non *Eugenii*, sanguine nobilissimi Juvenis, nuptiis destinata. Hæc ubi ab Angelo edocta, quàm grata foret Virginitas Deo consecrata, statim eam solenni voto *Christo* sponso suo, omnibus quibus affluebat bonis inter pauperes distributis, consecravisse fertur. *Eugenius* ea causa Zelotypiæ furore percitus, eam tanquam Christiana fide imbutam, apud Imperatorem detulit; Undè quàm primùm in *Villam Tyburtinam* amandata, ut spe mutandæ Religionis, fame torqueretur, sed frustra; aliundè enim non tantùm ipsi provivum est, sed & mirabili quodam modo à custodia liberata fuit, uti sequitur:

Draco ingens infestus agrum Tyburtinum.

Comparuerat tunc temporis in *Agro Tyburtino* derepente formidabilis Draco, qui summo territorii detrimento non animalia duntaxat, sed & homines, & quicquid tandem illi obvium fuit, devorans, virulento halitûs sui veneno, vel ipsum aërem, magnâ mortalium strage inficiebat. Commodam hanc & opportunam occasionem rata *Victoria* virgo, tum ad liberandos à tanta peste *Tyburtinos*, tum ad eosdem à cæcis gentilitalis tenebris ad verum fidei Christianæ lumen convertendos; itaque in Domini bonitate confisa, nec non fidei armis instructa, se, si *Christo* nomen dare vellent, Territorium, occiso Dracone, à tanta calamitate liberaturam promisit: accepto cum risu tenellæ Virginis proposito, eidem cum Dracone certamen concessere; non tam quod indè desideratû effectum se-

qui posse crederent, quàm ut curiositati suæ in imbellis Virginis pugna spectanda satisfacerent. Biduano itaque que jejunio peracto, ardentibusque ad Deum precibus præmissis, ipso Dominico die se ad Draconis specum perduci iussit, ubi stabulantem Draconem in Nomine *IESV Christi* conditoris omnium, cedere, & ex *Tyburtino Agro* abire præcepit; fera, audito Virginis præcepto, statim velocissimo cursu, inter abdita sylvarum se recipiens, nusquam & nunquam amplius visa est. Viso hoc miraculo, statim universa civitas fidem Christianam amplexa, nunquam illam amplius deseruit: *Victoria* verò in ipso Draconis antro, in sacrum habitaculum converso, cum novem Virgunculis Deo serviens habitavit, & tandem ibidem ex larga Neophytorum contributione extruxit Monasterium, ubi cum sexaginta tribus Virginibus vitam suam insigni sanctitate transegit. Verùm à dæmone denuò sollicitatus *Eugenius*, illam ad Deam *Vestæ* sacrificandum compellere non destitit; quod execrabile nefas cum magna animi libertate & constantia rejecisset, optatam jam dudum Tartyrii coronam, capitis condemnatione, obtinuit, 23 Decembris.

S. Victoria draconem pellit.

Habitabat, eodem ferè tempore in *Agro Tyburtino* celeberrima illa *Zenobia Palmyrenorum* Regina, de qua suprâ amplissimam mentionem, in ejus *Villæ* descriptione fecimus, quam & *Baronius Victoria* instructione conversam, in fide *Christi* piè & sanctè defunctam scribit. Vide, quæ de admirandis in *Zenobia* Regina naturæ dotibus; item de inaudito Triumpho, quo ab *Aureliano* Imperatore in urbem introducta fuit, in ejusdem *Villæ* tradidimus.

Zenobia Regina.

Accidit eodem tempore in summa Triumpho Zenobiani celebritate, ut *Aurelianus* Imperator, ex rebellionem *Marcomannorum*, magna de bello contra ipsos instaurando sollicitudine, ex præviso vario & incerto rerum eventu summe cruciaretur; undè ad Senatum Romanum epistolam, de consulendis Sibyllinis Codicibus, circa bellum cum *Marcomannis* ineundum dedit. Fuerat enim jam dudum antè, Sibyllinorum Librorum inspectio, ob magnam, quam ex iis hauriebant, veritatis lucem, atque indè ob insigne *Romanorum* civium ad fidem *Christi* accedentium incrementum, prohibita; quam quidem retractatam cupiens *Aurelianus*, sic ad Senatum Romanum scribit: *Miror vos, Patres Conscripti, tandiu de asserendis Sibyllinis dubitasse libris, proinde quasi in Christianorum Ecclesia, non in Templo Deorum omnium tractaretis. Agite igitur, & castimoniam Pontificum, ceremoniarumque solemnibus iuvate Principem, necessitate publica laborantem. Inspiciantur Libri: quæ faciendæ fuerint, celebrentur. Quemlibet sumptum, cujuslibet gentis captivos, quælibet animalia regia non abnuo, sed libens offero; neque enim incedorum est Diis iuvantibus vincere. Sic apud majores nostros multa finita sunt bella: sic cœpta. Si quid est sumptuum, datis ad præsidem ærarij litteris decerni iussi. Est præterea vestre auctoritatis arca publica, quam magis referam esse reperio, quam cupio.*

Sibyllini
Libri cur
prohibiti à
Romanis?

Litteræ
Aureliani
ad Senatū.

Fuit tandem anno *Christi* 312 ad Imperiale Solium evectus *Constantinus Magnus*, 38 annis post *Aurelianus*, qui lumine fidei imbutus, & sacro Baptismatis fonte à *Sylvestro* lotus, incredibili fervore ad *Christianæ* Religionis negotium promovendum se applicuit; primus Imperatorum, qui ubique locorum tum *Romæ*, tum alibi, novis erectis Ecclesiis cultum Divinum eò perduxit, ut non esset locus, qui non *Constantinianæ* pietatis, & Religionis, ornamentorumque Ecclesiasticorum divitias demonstraret. Totus quoque in eo erat, ut, ubi inveniretur quidpiam

memorable, sive à *Christianis* præstitum, sive *Martyrum Christi* sanguine celebre, & ea maximè loca, in quibus quidpiam notatu dignum circa *Sanctorum Martyrum* gesta contigisset, erectione Ecclesiarum celebrarentur. Quæ uti quàm notissima sunt, ita quoque iis diutiùs immorandum non censui, præsertim cum hæc fusè in *Historia* nostra *Eustachio-Mariana* deduxerimus.

Hujus Religiosissimi Imperatoris exemplum secuti *Tiburtini*, quem, cum *Divo Laurentio* Martyri in *Agro Verano* magnificum Templum extruxisse perciperent, & illi sese ad Templum *Herculi* olim dicatum, in *Divi Laurentii* Martyris templum, vero Deo consecratum converterunt, teste *Ferd. Ughelio* Sacræ Italiæ Authore, dum de *Episcopis Tiburtinis* agit, qui dicta hæc verbis confirmat: *Ceterùm Herculis Templum, vel maxima ejus pars, Constantini Magni Imperatoris temporibus in Divi Laurentii honorem Christiano ritu in Ecclesiam Cathedralen dicatum est.* Hujus antiquam constitutionem pulchrè describit *Ill. mus Annibal de Grassis*, *Episcopus Faventinus*, hæc verbis, ut *Lector*, qualis antiqua illa *S. Laurentii* Ecclesia fuerit, cognosceret.

Ecclesia ipsa est antiqua magna, in nobili, & pulchra forma constructa, decenti altitudine, & latitudine proportionata; habet tres naves magnas, median cæteris majorem; habet pavementum ex tabulis marmoreis vermiculatis constructum, vetustum tamen, & ob vetustatem in pluribus locis devastatum, & versus Altare majus, in media navi est tabulato ligneo coopertum; habet viginti hinc indè columnas magnas quadrangulares opere lateritio constructas, super quibus tectum medietatis navis regitur, & sustentatur, quod est tabulis ligneis, tegulis creteis subpositis subiectum, similiter vetustum, & non sine aliquibus rimolis: cæteræ verò naves sunt fornicato opere coopertæ, excrustatæ tamen in fornicibus, & denigrate; parietes & columnæ ipsius Ecclesiæ sunt ubique variis Sanctorum imaginibus, variisque mysteriis

Descriptio
Veteris
Ecclesiæ S.
Laurentii
Tyburæ.

mysteriis & historiis antiqui & moderni Testamenti pictæ; sed parietes ipsi, & picturæ sunt etiam ubique excrustatæ, & denigratæ; habet duas portas magnas; major habet ante ipsam porticum tectum duabus columnis marmoreis sustentatum, tabulis & tegulis coopertum; habet magnam imaginem desuper à parte exteriori Sanctissimi Salvatoris denigratam similiter, & devastatam, & est cornicibus marmoreis decenter ornata, & ostio decenti, quod decenter clauditur, munita; ad dexteram ipsius portæ extat fons lapideus decens, super columnella marmorea decenti positus, pro aqua benedicta; alia porta respicit publicam plateam civitatis; habet similiter ante ipsam porticum, & per eam per plures gradus lapideos ascenditur ad Ecclesiam; que similiter cornicibus marmoreis ornata est, & habet imaginem desuper devastatam & excrustatam, que discerni non potest; Ostium est aequaliter rimosum, sed bene clauditur, ambæ portæ ipsæ habent sportellas ex telis ceratis.

Ex hac descriptione luculenter patet, Tiburtinos ex Templi Herculei ruinis instaurasse Ecclesiam Sancto Laurentio Martyri consecratam, sub forma Ecclesiæ à Constantino extructis haud absumili; siquidem fabrica Templi Herculei multum differebat à Templis Christianorum; quantum enim ex descriptione supra memorata constat, erat Templum Herculeum undique peristylio in formam porticus inclusum, in quo variæ quoque inferebantur habitationes eorum, qui sacrificiis præerant, & sacra administrabant; eratque ex villa Mæcenatis, in qua quotannis Augustus rusticabatur, per viam Valerianam, ambulacrum ad Templum usque undique & undique pilis columnisque suffultum, quemadmodum ex superstitibus etiamnum vestigiis apparet, prout hic apparet.

Vetus itaque Templum à Christianis Sancto Laurentio dicatum, cum ruinæ esset proximum, & vetustatem suam vix ampliùs sustineret; Iulius S. R. E. Cardinalis Roma Tiburtinus Episcopus,

pro sua in cultus Divini promotione, cura & sollicitudine, veteri destructo Templo, novum & magnificum, anno 1635, eodem in loco extruxit; sex facellis, quæ marmore, quæ picturis opulenter exornatum; quorum duo principalem locum obtinent; prius propriè Sancto Laurentio dicatum, alterum sub nomine Imaginis Salvatoris, quam à Sancto Luca Evangelista depictam ferunt, quod anno 1232 à Gregorio IX, Pontifice Max. ex familia Comitum in honorem dictæ Imagini Salvatoris dedicatum fuit, quemadmodum testatur inscriptio, quæ sequitur:

Christo Servatori,
Memorieque perenni.

Hoc in Sacello Salvatoris nostri effigies à B. Luca depicta, veneratione tam debita, quam devota custoditur, in eodemque Corpore B. Quirini servatur, cujus præter cætera memoria cernitur in lapide, in ingressu à dextris. Huc tamen mulieribus ingredi nefas est, nisi unico die dedicationis dumtaxat ejusdem, quod à Gregorio IX consecratum extitit anno à S. Deiparæ Virginis partu M. CC. XXXIV. XIII Kal. Julii.

Imago Salvatoris à S. Luca depicta.

Sub altari majori hujus Ecclesiæ erat concha marmorea, quam Iulius Cardinalis Roma in præsentia totius cleri, & cæteræ nobilitatis Tiburtinæ cum detexisset, inventa fuerunt varia diversorum Sanctorum Leipsana vasis particularibus inserta; & fuerunt corpus S^{ti} Severini; in alio liquor Sanguinis B. Laurentii Martyris; In aliis Reliquiæ Sanctorum quadraginta Martyrum, Sanctorum Romuli & Redemptæ, S^{ti} Generosi Martyris, & complura alia, quæ videntur apud Doctissimum Michaelem Iustinianum Abbatem, in sua Tiburtinæ Urbis descriptione.

Reliquiæ SS. jubaltari inventæ.

Sancti verò, qui propriè originem suam fumpserunt in Tiburtina Urbe, fuerunt, Primò S. Getulius, & S^{ti} Symphorosa cum septem filiis, quorum

Sancti Tybure oritur di.

Martyrium celebratur 19 Julii. vide quæ de passione eorum in *Villa Adriani* adduximus. Secundò, *S. Victoria*, festum ejus 23 Decemb. de qua paulò ante. Tertio, *S. Severianus* Monachus *S. Benedicti*, cujus festum celebratur 3 Novembris. Quarto, *Simplicius* Papa, cujus festum celebratur 2 Martii, qui & Ecclesiam in summa temporum varietate sanctissimè gubernavit, & Tyburtinam Ecclesiam *S. Petri* extruxit, de cujus gestis vide *Platinam*, aliosque. Quintò, *S. Majorinus* Martyr, crudelissimè pro fide occisus dicitur à *Genferico Vandalorum* Tyranno; Tybure ejus festum celebratur 26 Octobris. Sexto, *S. Iohannes* Papa IX, ex ordine *S. Benedicti*, de cujus vita vide Scriptores Ecclesiasticos. Septimo, *S. Generosus* Martyr, & *Quirinus* Sacerdos. Atque hi sunt, qui sanctitate vitæ, & rerum gestarum gloria Tybur patriam suam condecorarunt.

Illustres ex prisca nobilitate viri Tybure oriundi.

Non defuerunt ex antiqua nobilitate Romana, viri rerum gestarum multitudine celebres. Primo putant Tyburtini, *Cajum Cesarem Caligulam* fuisse Tybure oriundum, quamvis alii verius *Antii* natum existiment; quicquid sit; si Tyburtinus est, non est, quod ejus ortu gloriantur, cum inter ceteros Imperatores patriam suam, Imperiumque omni vitiorum scelerumque genere, nec non inaudita immanitate contaminaverit,

de quo plura in *Villa* ejus videat lector.

Porro *L. Cosimium Tybure oriundum*, *Cicero* in *Oratione pro Balbo* tradit, ex illustri *Copponiorum* familia, teste *Fulvio Vrsino*. *Quintilius Varus Tyburtinus*, gener *Augusti*, de quo vide pluribus actum in ejus *Villa*. *Cajus Turpitius Tyburtinus* cof. Rom. cujus mentionem fecimus in *Villa Turpitiana*. Numerant & inter suos, *Titum I & C. Titum II* ex *Copponiorum* familia, à quibus *Cajus Turpitius* fuit III vir, mone tamque excudit.

Numatius Plancus Cof. Rom. de quo *Horatius* l. 1, ode, 7. Vide quæ de eo in ejus *Villa* tradidimus.

Cajus Popilius Cof. Rom. de cujus muneribus & officiis vide *Aldum Manutium* in sua *Orthographia*.

Varius & Tucca, poetæ celeberrimi, coætanei *Virgillii & Horatii*, *Augusti* Domestici, de quibus in *Villa Mæcenatis*. Atque hæc sufficiant de viris Illustribus, qui plura desiderat consequentibus seculis, is adeat supramemoratum *Eruditissimum* Abbatem *Michaëlem Iustinianum*, in suo de *Episcopis Gubernatoribus Tyburtinis* Tractatu.

Ecclesia *S. Laurentii* hodierna, uti diximus, fuit ab *Emin^{mo}: Iulio S. R. E.* Cardinali à fundamentis extructa unà cum Seminario magnifico clericorum, uti sequentes inscriptiones marmoribus incisæ docent:

D. O. M.

Iulius Cardinalis Roma Mediolanensis

Episcopus Tyburtinus

S. Laurentii Basilicam temporis injuriâ fatiscentem

Solo æquavit, & à fundamentis restituit

Anno sal. M. DC. XL.

Supra portam verò Seminarii hæc Inscriptio legitur.

Iulius Cardinalis Roma

Seminarium Tyburtinam erexit

ei que domum à fundamentis ædificavit.

Anno Sal. M DC LVII.

Vixit

Vixit hic Cardinalis magna vitæ integritate & exemplo, & piè obiit Romæ, eodem die & hora, qua natus erat, sexaginta octo annorum ætatem habens, & sepultus in Ecclesia Divi Caroli Borromæi ad Cursum.

Cardinalis
Santacrucius.

Huic eodem anno in curæ pastoralis munere successit Marcellus S. R. E. Cardinalis Santacrucius virtutum o-

mnium, quæ in tanto pastore desiderari possunt, verum prototypon, & exemplar, qui & in exornanda Ecclesia S.^{ti} Laurentii, à Julio prædecessore constructa, suam operam quàm liberalissimè contulit, novum Sacrarium, ad in eo decenter reponendas Sanctorum Reliquias, magnis sumptibus extruxit, uti ex sequenti epigraphie patet :

*Vt honorificentius Sanctorum Reliquie
custodiantur*

Et decentius sacra paramenta servantur

Ædem hanc ære suo à fundamentis excitavit

& ornavit

Marcellus Cardinalis Santacrucius Romanus

Episcopus Tiburtinus

Anno M DC LVII.

Sed ut ad urbem revertamur, numerantur hodiè in ea novem parochiæ; sex confraternitates, ut vocant; tria Xenodochia; omnium vero ferè Religionum Monasteria.

Anno 1548, introducta quoque fuit in Urbem Tyburtinam Societas IESU, ubi Religio nova à S.^{to} Ignatio instituta primò fuit approbata à Paulo III summo Pontifice, eodem in loco, qui hodiè la Rocca dicitur, & palatium est Pontificium à Pio II Pontifice in ultimo angulo urbis, ad portam sanctæ Crucis extructum. Intereà Sanctus Ignatius, dum tanti momenti negotium agigaretur, cum sociis suis habitabat in Ecclesiola extra urbem ad portam Romanam sita, quæ paucis abhinc annis, certis de causis diruta fuit. Tenent etiam hodiè Cocconarii, nobilissimi cives Tyburtini in domo sua cubiculum, in

quo habitare solebat S. Ignatius, quando negotia cum Pontifice Tybure rusticantè, negotiabatur, quod in magna veneratione etiamnum in memoriam Sancti tenent. Fuit tandem hïc post approbatum à Paulo III Societatis institutum, ibidem successu temporis fundatum collegium, eique attributa Ecclesia, in honorem SS. Symphorose, Getulii, & septem filiorum, à Cardinale Contarello anno 1581 erecta, in qua & Reliquiæ dictorum Sanctorum Martyrum conservantur. Plura hoc loco de urbis regimine & moderatione dicenda restabant; verum cum de eo integro libro quam amplissime egerit supracitatus Michael Iustinianus Abbas, supervacaneum esse ratus sum ea hic iteratò describere, præsertim cum ea extra instituti mei limites remotiora esse viderentur.

P A R S III,

De SABINORUM REGIONE

C A P U T I,

Divisio Sabinæ Regionis singularumque ejus partium descriptio.

 uamvis Sabinorum Regio, intermedio flumine Aniene, quem vulgo *Teverone* dicunt ex veterum instituto sit divisâ, à *Latio*, quia tamen ad perfectam veteris *Latii* historicam notitiam plurimum conducere posse videbatur, ceu *Latio* conterminam, adjungendam duxi. *Sabinorum* itaque Regio à *Latio* omnium ferè veterum Scriptorum testimoniis, divisâ fuit; cujus Incolarum originem varii variè narrant. Quidam à *Sabo Lacedemonio*, primo hujus Regionis Duce, eam Græcicæ originis faciunt; Alii, uti *Livius*, inter barbaras populorum origines ponunt. Ego rejectis complurium valdè intricatis opinionibus, veriùs à *Sabo Lacedemonio Sabinos* dictos fuisse, crediderim, auctoritate *Silii Italici* motus, cujus hæc verba sunt l. VIII. cum mores *Sabinorum* describit.

*Vertice & implumes, ac levi tegmine
crucis*

*Ibant, & leti, pars Sancum voce ca-
nebant*

*Authorem gentis, pars laudes ore fe-
rebant*

*Sabe tuas, qui de patrio cognomine pri-
mus*

Dixisti populos magna ditione Sabinos.
Ubi nota, *Sancum Sabinorum* proprium numen semper apud eosdem summa veneratione cultum fuisse, quem *Dionysius* & *Decum Fidium* vocat, à *Romanis Sancum* dictum *Διὸς Πιπέριον* ἢ *Πομπαιῶν Σαγκὸν καλεῖται.* de quo vide *Varronem de lingua Latina* l. 4. *Livium, Pompejum Festum, Pli-*

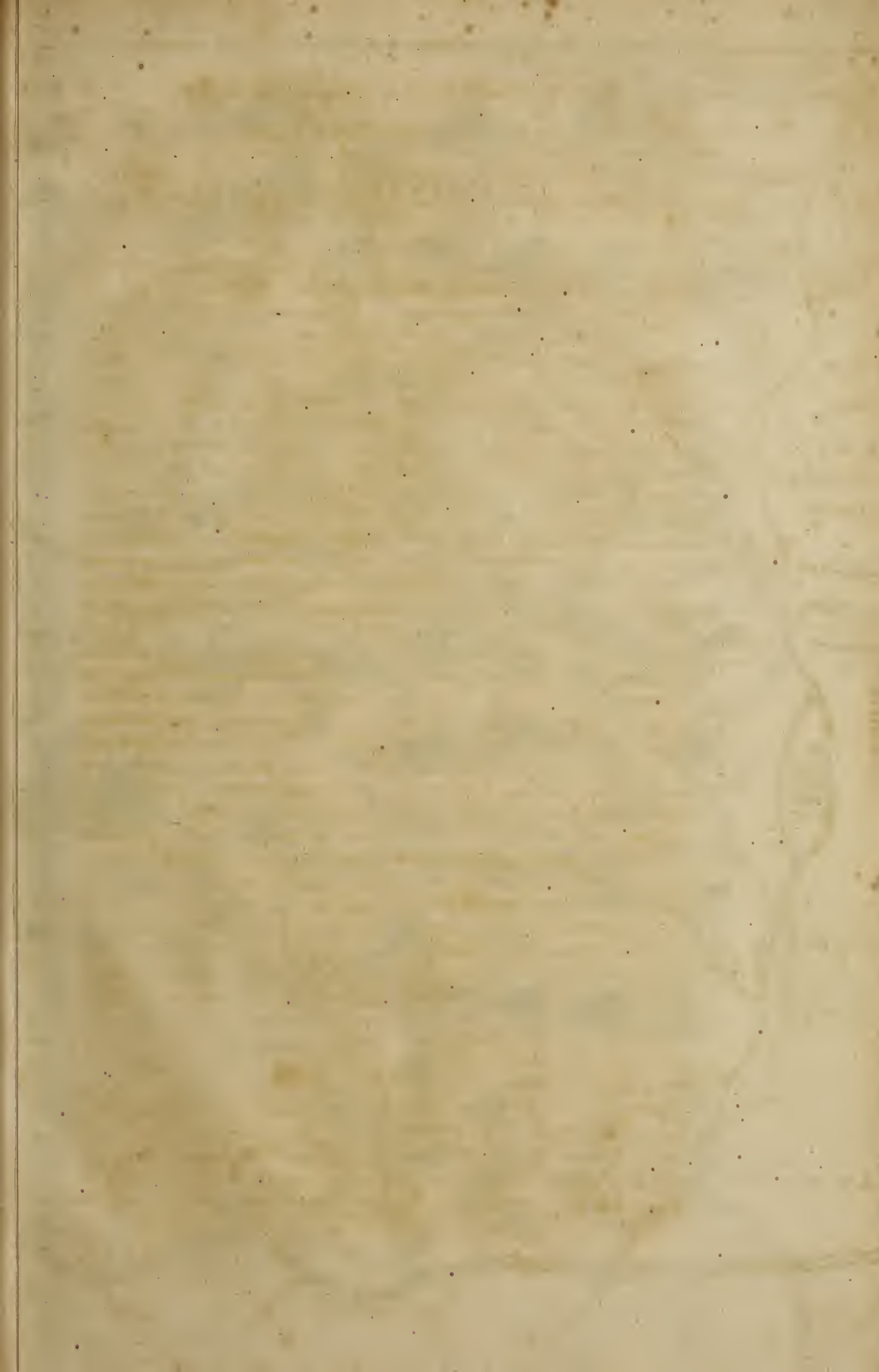
nium, D. Augustinum & Lactantium, aliosque complures; ex quorum Authorum farragine, ego colligo eos hoc nomine *Herculem* indigitasse, quem *Osca*, quâ utebantur linguâ etiam *Sancum* appellatum fuisse, *Græcâ* verò *Herculem* dictum post *Varronem Festus* docet l. 4. quem & *Sangualem* corruptè dixisse ex *Sanguale Ave*, quæ *Sanco* sacra habebatur, *Plinius* refert. Sed intricatis hæc Authorum opinionibus omisis, jam ad divisionem Regionis *Sabinorum* transeamus.

Veram hanc divisionem non minùs, quàm originem *Sabinorum* inter Authores controversam invenio, ut cui subscribas, vix dispicias. *Strabo* angustos valdè hujus Regionis terminos facit, *σαβῶνος τῆς τελευτῆς οὐκ ἔστι χῶρον*, in longum ad mille stadia porrectam, à *Tiberi* & *Nomento* oppidulo ad *Vestinos* usque. *Dionysius* verò l. III. *χῶρον πολλὸν καὶ ἀγαθὸν* amplam & fertilem Regionem incolentes dicit, utpotè qui cum *Romanis* de principatu contenderent: *Angusta* autem, & *Ampla* uti opposita, cum veritate rei consistere nequeunt, nisi dicamus; illum Regionem *Sabinorum* strictè, hunc verò latè sumptam determinare voluisse. Nos verò meliorum Geographorum divisionem secuti, illam propriè *Sabinorum* Regionem dicimus, quæ *Anieni* & *Tibri* fluviiis, nec non *Reatinis* *Nursinis*que montibus cinctâ concluditur. De cujus oppiditum vetustate Scriptorum celebribus, tum hodierno tempore florentibus, nobis agendum restat, à vicinioribus urbi oppidis initium facturi.

Aug. de
Ciu. Dei
l. 8.

Sabino-
rum regio
potens
& ampla.

Termini
Regionis
Sabinorum.

SABINÆ
ANTIQUO—MODERNÆ
 Nova et exactissima
CHOROGRAPHICA DESINEATIO
 in qua
 Montes, Flumina, Vrbes, Oppida, Villa paralla quodam
 Veterum cum recentibus comparatione describuntur et
 explicantur.
 et sub Elevatione Poli 42. 43 $\frac{1}{2}$ sita est.

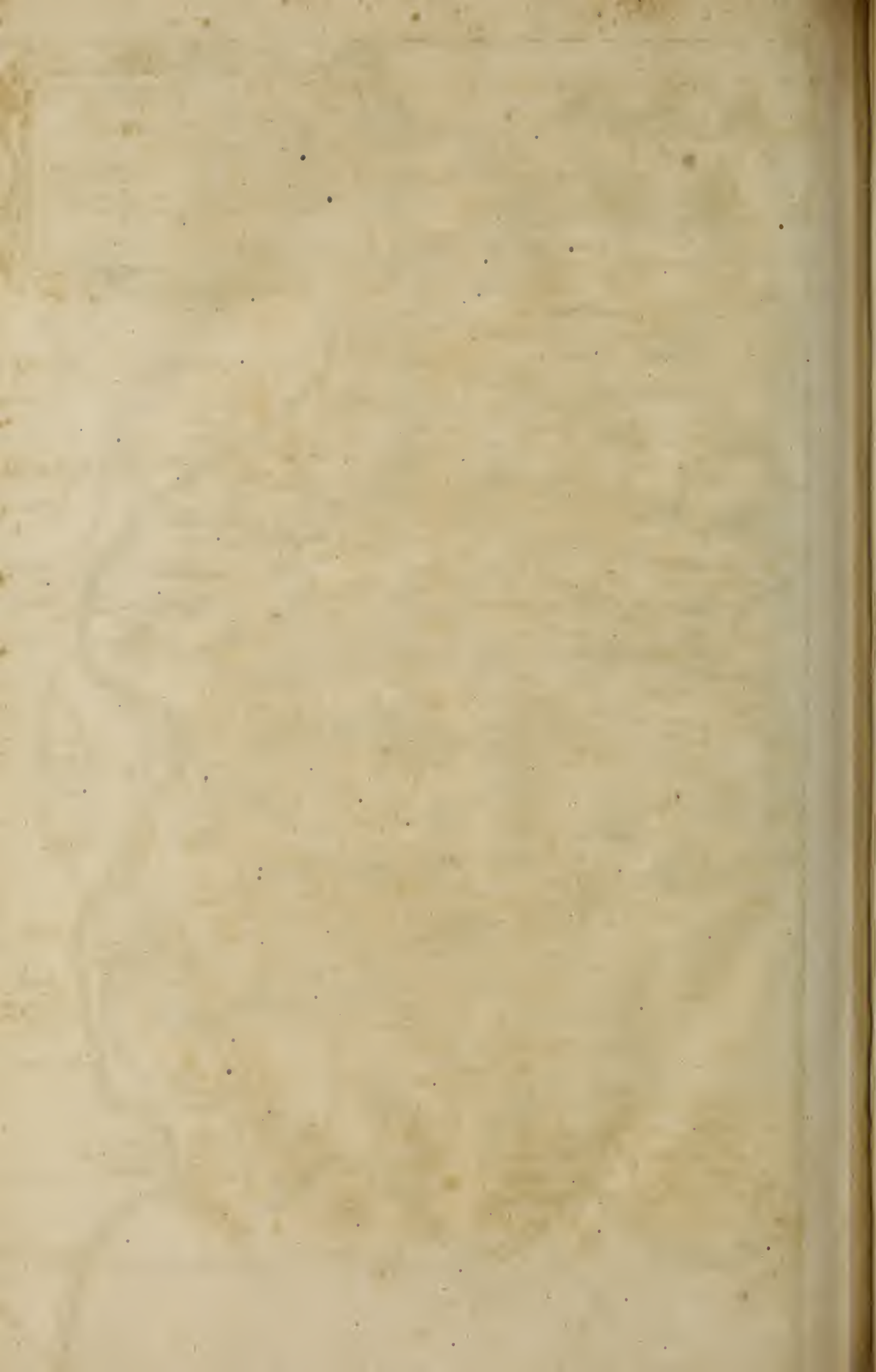
Septentrio

Meridians

Occidens

Scala Militaria

ROMA

CAPUT II,

De Urbibus Veteribus Sabinorum, modernis
παλαιῶν & ἰσθέρων.

Oppida nonnulla quæ jure naturæ suos per fluminum divisionem terminos habent, non minorem difficultatem adferunt; cum nonnulla eorum, cum *Sabina* sint, *Latio* tamen adnumerata fuerint, quod non nisi ex eorum à *Romanis* subactione contigit; Undè nativum Regionis jus unà cum jure Domitorum transit in Regionem Dominatoris propriam, juxta illud Virgiliti l. VII:

*Eccè Sabinorum prisco de sanguine
magnum
Agmen agens Clausus, magnique ipse
geminis instar,
Claudia nunc à quo diffunditur & tri-
bus & gens
Per Latium, postquam in partem data
Roma Sabinis,
Unà ingens Amiterna cohors, prisicque
Quirites,
Ereti manus omnis, oliviferæque Mu-
tusæ,*

*Qui Nomentum urbem, qui rosea
rura Velini*

*Qui Tiberim Fabarimque bibunt;
quos frigida misit*

Nursia, & Hortinæ Classes.

Quarum Urbium nonnullæ juris *Latini* factæ, inter *Latii* urbes recensitæ fuerunt, uti sequitur.

Ad *Sabinorum* Regionem transitus est per *Portam Salariam*, & *Pontem*, tribus ferè millibus passuum à columna miliaria distitum; in quo ponte primò occurrunt inscriptiones politissimæ, à *Narsete*, qui eum jam dirutum exstrui curavit, quas & Ill.^{mus} Dominus *Ioannes Fridericus S. R. I. Comes de Waldsteyn*, per R.^{dum} Patrem *Sixtum Horrerum*, virum non minus eruditione, quàm religione illustrem, describi ibidem præsentè curavit. Verum quia hoc loco ingens rudera multitudo occurrit, quænam illa olim fuerint, hic in parva tabella una cum mensa Solis exponendum censui.

In dextro Pontis latere, literis penè
exoletis.

IMPERANTE D. N. PISSIMO AC TRIUMPHALI SEMPER AVGVST ANNO XXXVIII. NARSES GLORIOSISSIMVS EX PRÆFEC. SACRI PALATII EXCOS. ATQVE PATRITIVS POST GOTHORVM VI CTORIAM IPSIVS, EORVM REGIBUS CELERITATE MIRABILI, CONFLICTV PVBLICO SVPERATIS ATQVE PROSTRATIS LIBERTATE VRBIS ROMÆ AC TOTIVS ITALIÆ RESTITVTA, PONTEM VIÆ SALARIÆ VSQVE AD AQVAM A NEFANDISSIMO TOTILA TIRANNO DESTRVCTVM, PURGATO FLVMINIS ALVEO IN MELIOREM STATVM, QVAM QVONDAM FVERAT, RENOVAVIT POSVITQVE.

Altera in Sinistro Pontis Latere.

Epigramma.

QVAM BENE CVRBATI DIRECTA EST SEMITA PONTIS,
ATQVE INTERRVPTVM CONTINVATVR ITER,
CALCAMVS RAPIDAS SVBIECTI GVRGITIS VNDAS,
ET NARSEN RESONANS PLAVSVS UBIQVE CANIT.
ITE IGVTVR FACILES PER GAVDIA VESTRA QVIRITES,
ET NARSEN RESONANS GAVDIA VBIQVE CANAT.
QVI POTVIT RIGIDAS GOI HORVM SVBDERE MENTES,
HIC DOCVIT DVRVVM FLVMINA FERRE JVGVM.

Ee

De

De Narsete sic dicit Volaterranus: Narfes Eunuchus Justiniani Principis Cubicularius, Bibliopola prius, deinde ob animi virtutem patriciatus honore evehctus, vir religione pietateque præ-

ditus, ut qui plus precibus ante Deum proficeret, quam vi contra inimicos. Igitur is in locum Belisarii Ducis in Italiam missus decem annos variis eventibus pugnavit, qui demum adscitis auxilio decem millibus

millibus Longobardis Vedūge apud Placentiam victo, deinde alio eorum Rege TEIA, qui sibi Lotharium & Bucellum è Francis adsciderat, in Apulia superato, bello Gothico finem imposuit anno XVII, postquam inchoatum erat, l. XX annis postquam Theodoricus in Italiam intraverat: urbibus quoque & cunctis que à Gothis in Piceno tenebantur, receptis, ad urbem victor contendit, ibique animum edificii reficiendis applicuit, quas inter fabricas una hic pons erat. tandem tot rebus præclare gestis, nec ipse invidiam superare potuit infimulatus à Romanis avaritiæ & Tyrannicæ administrationis apud Iustinianum ejusque uxorem, literas ab eis ignominia: plenas accepit, videlicet Eunuchus ad eum & pensum rediret; ille iratus, Ducam, inquit, tale pensum, talemque ordiar telam, quæ extricari facilè nequeat. Itaque è Pannonia Longobardos evocat, jam diù Romanam invadere cupientes, ipse verò paulò post excessit Romæ, cujus cadaver loculo plumbeo Constantinopolim delatum est.

Ad hunc pontem itaque Salarium, rerum gestarum gloriâ celeberrimum, in quo & Manlius Ducem Gallorum gigantea magnitudine immanem, unus ex Romanis trucidavit, atque torque aureo collo appenso ablato victor ad Romanos rediens, ob rem præclare gestam, Torquati, unâ cum posteris suis nomen meruit Manlius Torquatus. Commoti varia loca deteximus tum ad profanam, tum sacram & Ecclesiasticam spectantia. Quæ omnia, ne longiores in eorum descriptione simus, in Topographiæ schema considerandas exhibuimus. Sed jam ulterius iter nostrum prosequamur.

Has inter Vrbes, primum merito locum possident Fidenæ, Φιδηναι Dionysio, Vrbs Romæ proxima, utpote quæ non nisi quinque millibus passuum ab ea distat, Albanorum colonia. Urbem pervetustam, amplam & magnificam etiam sub initio Vrbs conditæ Dionysius refert de Romulo agens: Φιδηναιων

ἔστρατοσε πόλιν ἀπὸ τῆς Ἀρείου τοῦ σα- Fidenæ
δίων τῆς Ρώμης κεντρῶν, μεγάλην τε Vrbs olim
καὶ πολυάνθρωπον ἔσαν ἔτε. Exercitum, inquit, contra Fidenas duxit scilicet, Romulus, Urbem 40 stadiis (quæ quinque millibus passuum constant) distantem, magnam tum & populo frequentem. Vbinam verò hæc Vrbs situata fuerit, pulchrè sanè & clarissimis verbis paulò post adducendi Authores docent. Verùm eorum relatione non contentus, ipsâ αὐτοῦ Ὑπὸ locum explorandum censui. Anno itaque 1667, vigesima Julii, totum ultra Salarium Pontem Regionis districtum, veterum Sabinarum urbium vestigiis confertum, adii, & ne pedestris itineris labore frangerer, Ill.^{mus} & Reu.^{mus} Dominus Ioannes Fridericus S. R. I. Comes de Waldstein, rhedâ me pro incredibili sua benignitate, & ipse locorum detegendorum futurus inspector perduxit. Invenimus tandem duobus à ponte millibus passuum, ingentis urbis rudera, non procul à Tiberi, eo prorsus in loco, ubi modò prædium spectatur, dictum Castello Giubileo, Xenodochii S. spiritus jurisdictioni subditum ad confluxum Tiberis & Anienis. ita Dionysius: Tullus, inquit, contra hostes exercitum duxit, transgressusque Anienem haud procul Fidenas castra posuit, id est, circa Tiberis & Anienis confluentes, inter eum locum & Fidenas, ubi Vejentium exercitus Tiberim transferat. Nam ut rectè Dionysius ait, Priores se moverunt Sabini, cum non contemnendis Etruscorum auxiliis, & castra posuerunt prope Fidenas, circa Anienis & Tiberis confluxum, ponte super utroq; amne constructo, scaphis & ratibus firmato, quem tamen Tarquinius miro ingenio, aliis scaphis varia combustibilis materiæ miscellâ instructis accensisque secundoque flumine dimissis, cum ad pontem hæssissent, succensum penitus destruxit. Atque ex his clarissimè patet, Fidenas non alibi, quàm dicto loco constitisse; cum enim Livio teste, Anio, eo in loco, ubi Tiberi se miscet, non nisi tribus millibus passuum,

suum feu 32 stadiis distet, & ab *Aniene* ad *Fidenas*, non nisi 2 mill. pass. computentur.

Sic ut Fidenarum.

Fidenas in loco, quem supra innuimus, constituisse, certum est, & Mappa Geographica luculenter exhibet. Huic meæ assertioni adstipulatur eruditus *Philippus Cluverius*, qui & in ea urbe investiganda multum studii posuisse videtur. Hic enim l. 2 Ital. Antiq. folio 656 loquitur: *Vt itaque hodiè sic olim ab Urbe ad Anicnem numerabantur millia passuum tria; cæterum à ponte Anicenis via salaria duo sunt millia passuum ad Castellum Jubileum, quod ad sinistram viæ partem positum ex adversa in dextra viæ parte habet rudera haud exigua antiquæ urbis, partim in valle, partim altiori loco in contigua valle sita.* Quæ & ego, uti ipse refert, verissimam esse cognovi. Hanc præterea non procul à *Tiberi* distitam fuisse, ipse *Livius* l. 4 ostendit: *Dictator*, inquit, *Hetruscas regiones compulit in urbem Fidenas, quæ scalis capi non potuit, urbs alta & munita.* Certè urbem magnificam, amplam, populatamque fuisse, Amphitheatri sumptuosa structura clarè demonstrat, in quo *Tiberii Augusti* tempore anno ejus Imperii duodecimo incredibilis clades accidit, cum Amphitheatri cavea, populo gladiatorum munus spectante, collapsa plusquam viginti millia hominum oppressit; ita *Suetonius* in vita *Tiberii*: *statimque*, inquit, *revocante assidua obestatione populo propter cladem, qua apud Fidenas supra* 20 *hominum millia gladiatorio munere Amphitheatri ruina perierant.* Et in *Caligula*: *Tiberii principatum ruina spectatorum apud Fidenas memorabilem fecit.*

Crustumeria.

Secunda Vrbs apud *Livium*, *Dionysium*, cæterosque supra citatos Authores celeberrima *Crustumeria* fuit, quam inter *Eretum* & *Fidenas* situm suum juxta *Viam Salariam* fortitam fuisse constat. Nam *Romanos* à *Sabinis* invasos ab *Ereto* noctu profugos versus *Romam* inter *Crustumeriam* & *Fidenas* confedissee *Livius* narrat. Quæ nobis

horum opidorum situm expressè indicant; quæ cum singulari studio inquirerem, ad mille circiter passus in *Via Salaria* à *Fidenarum* ruinis progressus, turrim seu speculam in colle sat alto inveni, quod *Marcigliano* hodiè vetus nominant, veterum ædificiorum vestigiis celebre; & hoc in loco ego rationibus *Livii* convictus, *Crustumeriam* priscam sitam fuisse existimo, & *Cluverium* mihi adstipulantem comperio, quam meliùs ex charta geographica, quam ego amplioribus verbis non descripsim, capies.

Sic ut Crustumeria.

Fit & hoc loco *Sacri Montis* mentio à rerum Romanarum scriptoribus, *Livio*, *Dionysio*, *Festo*, *Plutarcho*; quis autem fuerit, quo loco situs, & quare facer vocatus, aperiamus. Dicitur paulò antè *Romanos* à *Sabinis* nescio quo terrore panico percussos ex *Ereto* (quam aliam Urbem non asserimus, quam quæ hodiè *Monte Rodondo*, *Mons Rotundus* dicitur) noctu profugos inter *Crustumeriam*, & *Fidenas* confedissee, ad *Montem* votorum solvendorum causâ confugientes, quem idèd *sacrum* dixere. *In viâ*, inquit *Livius* l. 3, *cui tum Ficulensi nomen erat, castra in Monte sacro locaverunt.* Et lib. 2 distantiam ejus ab *Aniene* determinans: *Plebs*, inquit, *in Montem sacrum secessit trans Anicnem flumen tria ab urbe milla passuum.* Rationem etymi jungit *Dionysius*: *His ita decretis*, inquit, *aram posuerunt in summo colle, in quo castra locaverant, quam à Panico terrore, quo tunc correpti fuerant, patria lingua nominarunt Jovis Fauni, quo Sacrificiis placato, ipsoque loco consecrato, in quo confederant, cum legatis in urbem reversi sunt: cujus & Ovidius* l. 3. fast. meminit:

Sacer mons.

*Plebs vetus & nullis etiamnum tuta
Tribunis*

Fugit, & in sacri vertice montis abit. Vbinam verò hic *Mons* situs fuerit, *Livius* & *Festus* definiunt, trium millium passuum ab urbe intercapedine trans *Anienem*, in *viâ Nomentanâ*. Nos ad indagandum locum genuinum, *viâ Nomen-*

Nomentana, quæ hodiè *Pia* dicitur, per *pontem S^{ic} Agnetis* vicinum, ubi *Anio* proximè ad urbem divertit, juxta allegatorum authorum monita ad tria millia passuum progressi, invenimus collem non contemnendæ altitudinis juxta *castellum*, quod *S. Sylvestri* dicitur, & hunc, & hoc in loco *Montem sacrum* olim altum, hodiè terrestrium glebarum augmento, non nihil deplanatum constituisse, cum *Cluverio* certi asserimus, cum descriptioni Authorum perfectè congruat, uti *Mappa Geographica* docet.

Ficulea.

3. *Ficulea* pervetusta *Sabinorum* urbs, à suprâ allegatis scriptoribus quàm frequentissimè memorata fuit. Hanc *Cluverius* ad *Castellum* ponit, quod hodiè *S. Basilio* dicitur, in *Via Nomentana*, quam & *Ficuleam* vocabant veteres, duodecim circiter millibus passuum ab urbe distat: & nos hanc alibi non constituisse dicimus, quàm dicto loco, quo eam *Cluverius* ponit, cujus sententiæ subscribimus, uti *mappa* docet.

Collatia.

4. *Ubinam Collatia*, ex improbo *Sexti Tarquinii* filii facinore *Lucretiæ* illato celebris, sita fuerit, magnam iterum Authorum inter se contententium controversiam reperio. Sunt qui eam in *Latio* vicinam urbi in *Via Prænestina* autoritate *Frontini* impulsæ, constitutam asserunt, aliis plerisque *Sabinis* urbibus eam adnumerantibus. Priori opinioni subscribit *Cluverius*, cui ego aliis rationibus convictus subscribere minimè possum. Fuisse enim in *Sabinorum* Regione, & *Romæ* quidem proximam inter *Crustumariam* & *Fidenas* positam, ex sequentibus veterum scriptorum monumentis patet. *Livius* primò ait, *Tarquinius Sabinis postquam bellum indixisset, eosque ex improvviso ad ortos judicasset, inter cæteras Sabinorum urbes & Collatiam unâ cum omnibus rebus agrisque, qui circa Collatiam erant, Sabinis ademptam*. Ex quibus luculenter patet, *Collatiam Sabinorum* fuisse urbem. Accedit & illustre hujus rei testi-

monium à *Dionysio* propositum: *Tarquinius enim, inquit, post devictam Collatiam ad Corniculum movit, ipsumque subactum & ipsum Latini nominis oppidum fecit*. Cum itaque jam suprâ *Corniculum Sabinum* nominis oppidum fuisse ostenderimus, *Tarquinius* dum contra *Sabinos* bellum moveret, post devictam *Collatiam Sabinorum* urbem, recto tramite ad *Corniculum* expugnandum movisse, quæ in *Latinorum* agro jam *Romanis* subdito, nequaquam, sed in hostili *Sabinorum* agro contigisse ex ipsis citati Authoris verbis constat. Undè eam nos meliùs in *Sabinorum* Regione, inter *Crustumariam* & *Fidenas* collocandam censuimus. Accedit, quod *porta Pinciana* non alia de causa *Collatina* dicta sit, nisi quod per illam & *pontem Salarium* via in *Collatinum Agrum* ultra *Anienem* tribus millibus passuum distitum concederetur.

Collatia non in Latio, sed in Sabinis sita fuit.

5. *Nomentum* celebre in *Sabinorum* Regione oppidum, *Româ* 12 mill. passuum distitum; originem suam *Dionysio* teste, dicitur habuisse ab *Albanis*, conditumque eodem tempore, quo *Crustumaria* & *Fidena* conditæ fuerunt, tribus fratribus eò colonias deducentibus, quorum natu maximus *Fidena* condidit, de cujus situ non est multum disceptandum, cum eodem in loco, ubi posteris temporibus oppidum *Lomentum*, vulgò *Lamentano* situm spectamus, & ex veteris *Nomenti* ruinis instauratum, non procul ab *Ereto* versus *Ortivam* plagam, ubi *Nomentana* via in *Salarium* incidit. Sed hanc quàm luculentissimè à *Strabone* descriptam videamus: ἐν τῷ πεδῷ τῆς ἑσπερίας, ὁ Ἀνίων διέξεισι, καὶ τὰ Ἀλβελα καλέμεθα ῥεῖ ὑδάτα ψυχρὰ ἐκ πολλῶν πηγῶν, πρὸς ποικίλας νόσους πίνασι, καὶ ἐγκαθημεροῖς ὑγιεινὰ. τὰ αὐτὰ καὶ τὰ Λάβανα ἐκ ἀποφειτῆτων ἐν τῇ Νωμυρῶν καὶ τῆς ἀπὸ Ἡρητῶν ἔποισι. *Campum*, inquit, per quem *Anio* perfluit, *Albula* quoque perfluunt aquæ frigidae à multis fontibus exortæ ad varios morbos potæ,

Nomentum oppidum Sabinorum.

Conditores 3 urbium quinam.

Aquæ sulphureæ in territorio Nomentano.

aut pro balneo usurpatæ remedium præbentes. Tales quoque sunt non procul inde Aquæ Labanæ in Agro Nomentano & circa Eretum. Quæ aquæ etiamnum in Lamentano Territorio conspiciuntur, etsi temporum vitio contaminatæ, vulgò dictæ *Gli Bagni della grotta marozza*, videlicet ab amaritudine sic dictæ. Quod verò *Albulam* ex variis fontibus collectam dicat, illa forsitan tempore *Strabonis*, mutata jam rerum facie, aliò derivata ex fontibus *Nomentanis* originem ducebat; hodiè certè *Albula* non ex variis fontium scaturiginibus, sed ex *Lacu Albuneo* suprâ descripto origine sumptâ, post quindecim mille passus circiter *Anieni* miscetur per novam fossam à Cardinale *Hippolyto d'Este* ad Territorium *Tyburinum* ab aquarum stagnantium tyrannide liberandum, ante centum circiter annos excavatam; de quibus Lector consulat ea, quæ in præcedentibus de *Lacu Albuneo* retulimus, à quo *Lamentanum* non nisi quatuor millibus passuum distat.

Albula rivus ex Lacu Albunco.

Eretum Sabinorum Urbis.

6. *Eretum*, Græcis Ἐρέτων, eodem in loco, quo hodiè *Mons Rotundus*, *Monte Rotundo*, supra eminentem *Tyberis* collem situatum fuisse *Strabo* docet hisce verbis: *Κομὴ τῶν ἐγγειῶν τῆς Τιβέρας*, id est, vicum supernè imminentem *Tiberi*. *Dionysio* teste centum quadraginta stadiis *Româ* distitum, quæ ad tredecim millia passuum facillè pertingunt; hodiè in *Montem Rotundum* passim duodecim numerantur millia. Omnes penè Scriptores Ἐρέτων *Eretum* derivant ἀπὸ τῆς Ἐρέτας, nempè à *Iunone*, quæ ibidem olim impensè colebatur. Urbem antiquissimam fuisse, atque à Græcis *Pelasgis*, sive *Siculis*, sive præcis *Aboriginibus* multò ante *Æneæ* in *Italiam* adventum, conditam fuisse in præcedentibus de *Urbis Tiburtine* origine docuimus. Hodiè celebre & populifera oppidum jurisdictioni *Barberinæ* familie paret; Agrum habet sat fertilem, sed sulphureis glebis gravem; verùm cum hæc notiora sint,

Eretum Monte Rotundo.

quàm ut exponi debeant, iis immorari nolo.

7. *Corniculum* oppidum *Sabinorum* reliquis non minùs celebre, *Ereto* non procul distitum fuisse, videlicet eo in loco, ubi modò *Ecclesia Marcharitella* vulgò dicta, ad Turrem vulgò *Vergatam* prope rivum *Magliano* hodiè dictum bis mille passibus à *Montibus Corniculanis*, quos ego alios non fuisse, quam quos hodiè *Montem S. Angeli*, & *Monticellum* vocat, in præcedentibus ostendi; remotè enim eos inspicientibus in altum exurgentes veluti duo cornua expriment.

Corniculum.

Montes Corniculani qui?

Memoratur & alterù ad *Corniculanos* hos *Montes*, ad *Farfarum* oppidum, *Rigillum* nomine, *Appii Claudii* natalibus celebre; verùm cum ejus in hunc usque diem nulla supersint vestigia, eo relicto ad alia progrediamur.

8. *Cures*, Græcis Κῆρες, *Sabinorum* metropolis, *Tatii Regis Sabinorum*, & *Numæ Popilii* secundi *Regis Romanorum* patria; de qua *Virg.* l. VI, ubi *Anchises Æneam* filium apud inferos affatur.

Cures oppidum.

... Nosco crimes incanaque menta
Regis Romani: primus qui legibus
Urbem

Fundabit, Curibus parvis & paupere
terra

Missus in Imperium magnum.

Ovid. fast. Te *Lati*us, parvæque *Cures*,
Ceninaque sensit.

Ubi mirum alicui videri possit, cur poëtæ parvas *Cures* dicant, cum tamen alii maximè illustres afferant; ita *Plutarchus* in *Numa Popilio*: Κῆρες πόλις Ἰπφρανὸς ἐν Σαβίνοις (*Cures Urbis illustres in Sabinis*.) & alibi: Σαβίνοι κερῆται πόλιον οἰκῶντες εὐδαίμονα καὶ μεγάλην: *Curetes* *Sabini* incolunt Urbem felicem; & alio in loco, maximam vocat; posthæc *Sabini*: ἐν τῇ μεγίστῃ ἀξίωμα ἐχούση Ἐρέτας. In *Virbe Maxima*, & que caput gentis erat, *Virbe Curi* indicto communi suffragio concilio decernunt, Duce constituto *Tito Tat*io

Cur Cures urbi parva & maxima dicatur?

Curitum

Curitum Rege. Strabo tamen *Virgilio* & *Ovidio* ferè *σύγχρονος*, dubium illustret: *Κύριος* ὅ, inquit, *νῦν μὲν κώμιν ὄντι. ἠὲ δὲ πόλιν Ἰτίου*. (Curis nunc quidem viculus exiguus est, olim tamen Urbs fuit illustris.) Ex quo colligitur, cur parvæ Cures dicantur à *Virgilio*, & magnæ ab aliis, quia populis *Sabinorum Romam* transmigrantibus, ut Regi suo *Tatio*, jam à *Romulo* in commune Regni consortium assumpto adhererent, urbs *Curitum* paulatim à celebritate adedò defecit, ut jam *Virgilii* & *Strabonis* tempore in viculum evaserit. Undè non sine ratione, dum in *Numâ* Regiam dignitatem suscipit *Virgilius*, ex tam vili loco, tantum Regem exiisse meritò admiratur. Convenerunt enim *Tatius* & *Romulus* in hanc sententiam inito scedere, ut ex duobus populis, *Romanis* & *Sabinis*, unus fieret, & *Sabini Romam* migrarent, *Roma* verò nomen retineret; attamen promiscuo nomine & *Sabini* & *Romani Curites*, sive *Quirites* dicerentur; ita *Livius* l. 1. *Servius Virgilii* commentator: *Romulus*, inquit, *idèò Quirinus dictus est, quod hasta utebatur, quæ Sabinorum lingua curis dicitur: hasta enim, id est, Curis, telum longum est, undè & securis, quasi semicuris. quæ utiq; à Festo deprompsit idem sentiente. Et Ovidius pulchrè rem describit fast. l. 11.*

Proxima lux vacua est, at tertia dicta Quirino,

Qui tenet Imperium Romulus ante fuit.

Sive quod hasta Quiris prisca est dicta Sabinis;

Bellicus à telo venit in astra Deus.

Sive suo Regi nomen posuere Quirites,

Seu quia Romanis junxerat ille Cures.

De hujus celeberrimæ urbis origine duæ feruntur opiniones: Prior est, *Aborigines* in *Testrina* prima *Sabinorum* sede, non procul *Amiterna* urbe consti-

tuta, facta in *Reatinum Agrum* expeditione, *Cutillas* expugnasse, & deindè missis è *Reatino Agro* coloniis, inter alia complura oppidula immunita, *Cures* quoque condidisse. ita *Dionysius*. *Pomponius* vero *Sabinus Virgilii* commentator ex *Varrone* aliam hujus Urbis originem tradit, quam & fusè recitat *Dionysius*; & ut paucis verbis dicam, hæc est: Puellam quandam venustate decoram ab *Enialo Sabinorum Genio*, quem *Romani Quirinum* dicunt, in sacratio comprehensam, puerum peperisse nomine *Modium*, cognomine *Falidium*; hunc virilè ætatem ingressum, & pulchritudine corporis, & in re militari longè clarissimum, nec non condendæ urbis aviditate percitum, collecta hominum multitudine intra breve tempus *Cures* condidisse. *Genium* verò *Enialum Romani Quirinum*, filium verò ex eo natum, conditorem *Curium*, *Medium Fidium* deindè appellarunt. Verùm nos relicta fabulosa narratione prioris sententiæ ceu veritati propiori subscribimus.

His itaque præmissis, explicandum restat, ubinam in *Sabinorum* Regione tam celebris urbs constiterit. *Cluverius* hoc loco hisce verbis eam describit: *Est hodiè Monasteriolium haud procul ab Himmellæ amnis ripa (L' Aia jam incolis vocatur) vulgari appellatione Il Vesco-vio di Sabina, id est, Episcopatus Sabinensis, mille passus ab oppido Selici, bis mille passus à Torri distans, ad quem locum ingentia conspiciuntur satis amplè quondam urbis rudera, mœnium, turrium Aqueductuum insignes reliquie; & has esse veterum Curium reliquias.* In quo verò loco, celebris illa *Sabinensis Episcopi* sedes olim constiterit, à qua urbe denominata fuerit, inter *Autores* controvertitur, cum hodiè ex sex primi ordinis *Episcopis*, Summo *Pontifici* in sacris assistentibus, solus *Episcopus Sabinensis* sine sede, à regione solum non ab urbe denominetur. Verùm cum hanc difficultatem quàm scitissimè deciderit in quadam epistola, quam eruditissimus *Dominicus Magrius Theologus,*

Fabula de condita Curium.

Situs Curium.

Numa Pompilius Curienfis patria.

Romulus cur Quirinus dicitur?

Tatio.

Origo Curium quaenam?

gus, & Viterbienſis Eccleſiæ Canonicus dedit ad Eminentiffimū *Franciſcum Mariam* S. R. E. Cardinalem Viterbienſis & Sabinenſis Eccleſiæ Episcopum jam denunciatum ab *Alexandro VII* Pontifice, Cardinalem inquam, ſapientiā & omnigenā doctrinæ cultu incomparabilem, qui & librum, in quo hujus Sabinenſis Eccleſiæ jura, authoritatibus, ex intimis, quā Canonici, quā

Civilis juris reſſibus adductis Teſtimoniis, quā peritiſſimè deciduntur, edidit, cui titulus: *Franciſci Mariæ Cardinalis Brancatii de optione VI Episcopatum S. R. E. Cardinalium Diſceptatio.*

Verūm, ut hujus difficultatis proceſſus luculentius pateat, Epistolam hoc loco, veluti loco opportuno, ad meliorem Lectorum intelligentiam, inferendam cenſui.

Ad Eminentiff. & Reverendiſſ. Cardinalem

FRANCISCUM MARIAM
BRANCATIUM
EPISCOPUM SABINENSEM

Dominici Magri conjecturæ & obſervationes
de Sabinenſi Episcopatu.

Quod egregiæ probitati tuæ, ac in regendis Eccleſiis dexteritati, debetur, Clementiſſimi Pontificis providentiā factum eſt, ut in ampliſſimo Purpuratorum Patrum Senatu Sabinenſem Eccleſiam gubernandam ſuſciperes. In qua optione, & juſtis Sac. Collegii votis, & totiſ Romanæ Curie expectationi ſatiſfactum fuiſſe fatentur omnes. Hoc ego honore tuo ita ex animo gaviſus ſum, ut non multos putem me habere in ea re superiores. Et ne vacuus ad te per litteras adeam, mitto quæ de Sabinenſi Episcopatu (olim ex ſacri Septemviratus Cardine Lateranenſis Baſilicæ) veritatis indagandæ gratia ex veterum Scriptorum ſententia perſunctoria lectione, & feſtinante oculo collegi, ut celebrata ſecuritas letitiæ meæ impatientiam mitigaret. Gaudebo ſi tibi Principi omnigena eruditione & acri judicio exornato has meas rudes, ac celeres eruditiones ſaltem ex parte probatas eſſe cognovero.

In ipſo igitur ſcriptionis limine ſtatim occurrit impeditiſſimus nodus à nemiſe (quem ego legerim) nec veterum, nec recentiorum ſcriptorum animadverſus, ne dicam explicatus. Nempe cur Sabinenſis Antifteſ non ab aliqua Civitate, vel Metropoli; ſed à tota Provincia renunciatur? Quod in Conciliis Oecumenicis,

aliisque ſubſcriptionibus nuſquam legimus. Præmitto nunc opinionem illorum, qui exiſtimarunt, Sabinam fuiſſe civitatem, & ejus fautores rideantur pinguibus cachinnis. Simillimum errorem animadvertit P. Philippus Labbe ſumme eruditionis Eccleſiaſtica Scriptor in Synopſi Conciliorum, in quem lapſus eſt Binnus, ejusque Scriptores, qui leviſſima conjectura adducti appellarunt Concilium Sabinenſe illud, quod celebratum fuit Valliſoleti in Hiſpania ſub Joanne, nuncupato XXII; eod quod in illo præſederit tamquam Apoſtolice Sedis Legatus Guillelmus Sabinenſis Episcopus. Apud omnes igitur ſcriptores ſane mentis tam ſacros, quā profanos, certum ac indubitatum ſemper fuit, præcipuam, regiamque Sabinorum Urbem appellatam fuiſſe Cures, inſcyltam, ſplendidamque olim Tatii Dynaſtæ ſedem, de qua cecinit *Virgilius Vatum Princeps. Æneid. 8.* Tatioque ſeni Curibuſque ſeveris. Quæ Civitas poſtea tranſmigratis Romam Sabinis, jacuit vilis, ac deſpecta. Convenerant enim Tatiſ & Romulus, inito ſedere, in hanc ſententiam, ut ex duobus populis unus efficeretur, & Sabini Romam migrarent; Romani verò nomen retineret: ſed Romani ſimul ac Sabini appellarentur Quirites, ut teſtatur *Livius lib. 1.* Ita geminata (id eſt Roma)

Liber.
Franc. Ma
riæ Card
Brancatii
de optio
ne vi E
piscopa
tum S. R
E. Cardin

Sabina
non eſt ci
vis at, quā
inhabitet
Episcopum
Sabinenſis.

Cures me
tropolis
Sabinorum.

ut

ut Sabinis tamen aliquid daretur, *Quirites à Curibus* appellati. Imò quod majus est, *Sedes Curulis maximi honoris insigne, ac Regia appellata, deducitur à Curibus* ex Lipsio lib. 12 de Magist. aliisque viris doctissimis. Concedendum tamen est, Cures aliquandò confuse dictos esse Sabinos temporis decursu, ut ex Manuscriptis Nicolai Heinlii apud Holltenium in Annotationibus Geographicis. Congruum itaque & honestum fuit, Sedem Episcopalem Sabinorum collocare Curibus, tamquam totius Provinciae capite, vel saltem, deletis Curibus, in ejus Territorio, ut infra ostendam ex Divi Gregorii Magni epistola. Nam ubi ante Christi adventum morabantur Ethnicorum Protoflamines vel Flamines, statutum fuit ab Apostolis, eorumque successoribus, ut ibidem Archiepiscopi, & Episcopi ordinarentur; ita in sacris Canonibus statuerunt Lucius, Clemens, & Anacletus Summi Pontifices Cap. 1, 2, & 3, Dist. 80. Unde in Concilio Romano, celebrato sub Honorio Papa an. 465, subscriptus Tiberius Curium Sabinorum Episcopus.

Supposito hoc solidissimo, ac certissimo fundamento, restat examinandum; in quam parte Sabineæ fuerit Curium civitas? Nam ex hac accurata situs indagine facile erit Episcopalem sedem invenire. Leander existimat, Cures fuisse oppidum hodiè (Turre) nuncupatum; sed à tali viro recedere cum verecundia compellor, ut ex meis probationibus infra clarissimè patebit. Eandem opinionem secutus est Blondus, qui perperam intelligens Epistolam S. Gregorii, non discriminavit Ecclesiam S. Anthimi, cujus meminit Pontifex, ab Ecclesia S. Euthymii; nam S. Anthimi Presbyteri, ac Martyris meminit Martyrolog. Romanum die II May; Euthymii verò Diaconi die quinta ejusdem mensis, cujus Ecclesia subterranea erat, ubi nunc visitur Episcopium, ho-

dièque extat Oratorium. sub ejus invocatione, quod antiquissima veneratione celebre in die festo indivisunt populi. Jubilium Maurus Sabinus in suis Manuscriptis patrie amore seductus, mordicè contendit probare, Turrem fuisse Cures, sed ficulneo gladio facillimè jugulantur rationes ab eo adducte. Cluverius etiam somnians confundit Cures, & Forum novum, seu Foronovum, (ut alii scribunt) facitque ex duabus civitatibus dissitis unicum tantum. Siquidem Foronovum erat in eo loco, in quo hodiè extat antiquum Sabinense Episcopium olim nascentis Ecclesie exordium dicatum S. Euthymio, nunc verò B. Mariæ Virginii; imò tempore Eugenii IV hoc templum vocabatur S. Maria Major in Sabinis, ut ex instrumentis Emphyteoticis anno 1431 patet. Confirmatur magis hæc mea opinio ex quodam Libro Manuscripto Manliani servato, in quo legitur, S. Maria Forinovi. Ita etiam sentit eruditissimus Marianus Victorius summo ingenio, ac eruditione Præsul, scribens Senis Jubilio Mauro die 19 Octobris 1569, in hæc verba: V. S. m' hà fatto gran piacere, anzi grandissimo à mandarmi quella iscrizione del Vecovio, è tengo certissimo, che lì fosse Forum novum. Apparent enim hodiè quamplurima vestigia Foronovi, quod fuit Romanorum Municipium, ut colligitur ex antiquissime inscriptionis fragmento ibidem reperto, quam refert Holstenius vir antiquitatis studio suspiciendus in suis Annotationibus Geographicis, opere posthumo, excuso liberalitate Amplissimi Cardinalis Francisci Barberini, de universa Litteratorum Republica optimè meriti, dum codices tam Græcos, quàm Latinos è tenebris erutos publicæ Studioforum utilitati prelo subjiciendos curat. Quem servet summus rerum Custos ad populorum felicitatem, & sui Nominis honorem. Clarus etiam probatur, Forum novum hoc in loco exstitisse, ex alia vetustissima

Consuetudo
Sententiarum de situ
Curium.

Episcopi
Curibus in
locum Protoflaminum
successerunt.

Situs Curium ubi in Sabina?

inſcriptione, quæ legitur ſub Altari S. Euthymii in eodem Episcopii templo, nimirum: D. N. M. ANTONII GORDIANI PII FELICIS AUGUSTI FORONOVANII DEVOTI NUMINI MAJESTATIQUE EORUM. Si Cluverius vigilans, apertisque oculis legisset Plinium, non incurriſſet in decumanum errorem, confundendo has duas civitates. Nam Plinius numerans Sabinæ populos ſcribit lib. 2, cap. 12: Sabinorum Amiterni, Curenſes, Forum Decii, Forum novum &c. Vnde opinor præter Numentanam, duas alias Episcopales ſedes numerandas eſſe in Sabina; unam apud Cures, alteram apud Forum novum, ubi hodiè extat Episcopium, ut apertiffimè colligitur ex ſubſcriptionibus Synodalibus. Nam in Conciliis Romanis, primò, ſecundo, & quarto celebratis ſub Symmacho, ſemper ſubſcripſit Projectitius Episcopus Foronovanus: & tamen in iſdem Conciliis ſubſcripſit Dulcitus Episcopus S. Anthimi, quæ Eccleſia erat in Territorio Curenſi, ut infra videbimus manifeſtè; ita etiam in alio Concilio Romano ſub Felice III Papa, ſubſcripſerunt Feliciffimus Sabinenſium, & Asterius Foronovanus Episcopi. Ergò erant due ſedes Episcopales omninò diſtinctæ. Quare (ut ſermone ſapentiſſimi Valerii Chimentelli loquar) Sabina meruit honorem Biſellii. Hunc clariffimum Virum ſeculo ſuo illuſtrando natum doctrinâ, ac pietate veneror, ejuſque lucubrationes aureis ſententiis refertas avidiſſimè lego. Poſterioribus verò temporibus invenio aliam ſubſcriptionem in Concilio Lateranenſi ſub Martino V, ſcilicet Joannis Episcopi Vici-Sabinatis. Forſitan quia ſeviente hoſtium incurſione, & delictis civitatibus Sabinorum, Cures vicis evaſerat, quod probo Strabonis teſtimonio lib. 5: Cures nunc viculus eſt, quondam urbs illuſtris. Eccè undè irrepſit paulatim abuſus nominandi Episcopum Sabinenſem Provinciæ Antiſtitem

contra totius Eccleſiæ ritum. Deſtrictis enim civitatibus ob immanium belolorum incendia, ut profuſis lacrymis teſtatur S. Gregorius Pontifex, præcipuè Totila tempore, ut ex inſcriptione Narſetis ad pontem Salarium ſatis manifeſtè patet. Imò aliquando Sabinæ Episcopus vocatur Lateranenſis, quæ nomenclatura erat certè communis ſeptem Episcopis Baſilicæ Lateranenſi adſcriptis, de quibus fuſè agunt Auctores Eccleſiaſtici, & ego in mea Notitia V. Cardinalis.

His conjecturis, & probationibus admiſſis, aſſero audacter, imò evidentiſſimè, quia Patronos habeo Holſtenium teſtem oculatum, & illorum locorum peritiſſimum indagatorem, & Marianum Victorium Episcopum Amerinum, virum ſingularis eruditionis, & linguarum exoticarum doctiſſimum, Cures fuiſſe apud fluvium Curenſem ad Curium ſiu.
Blondo corruptè, Curtenſem, appellatum. Hodiè oppidum, detorto vocabulo, Correſe, vulgò appellatum. Opus Manuſcriptum Mariani Victorii de Origine Italiæ, & Sabinorum adhuc lucem non aſpexit, in quo contra Jubilium Maurum Medicum, qui etiam ſaxis medicas manus admovere contendebat, inſcriptiones immutando vetuſtiſſimas, probat Cures fuiſſe Correſe oppidum, propè Monasterium Farfenſe, quod hodiè numerat centum quinquaginta capita. Farſa.
Comprobatur etiam hæc veritas ex antiquiſſima donatione ejuſdem Monasterii ante mille annos conſcripta. Quare deletis Curibus, Episcopalis Sedes translata fuit ad Eccleſiam S. Anthimi Martyris exiſtentem in Curium territorio, quo in loco Sanctus Presbyter Martyrium paſſus eſt, ut ex Martyrologiis, Romano, Bedæ, Ufuardi, & Adonis patet, via Salaria veteri, vigeſimo ſecundo ab Vrbe milliaro: cujus acta invenies apud Surium die undecima Maii, qui etiam recitat ſermonem B. Petri Damiani in laudem ejuſdem Sancti Martyris. Appellata eſt autem via hæc Salaria, quia, ut Via Salaria unde diſtat
deſerebant.

deserebant. Quando verò aliqui scriptores asserunt S. Anthimum adeptum esse palmam Martyrii in Agro Piniano, intelligendi sunt de agro in via Salaria, quem possidebat Falco Pinianus à S. Anthimo ad fidem conversus, in cuius honorem postea Oratorium construxerat in loco Martyrii, extantque ibidem vestigia ejusdem Ecclesie, ac celeberrimi Monasterii, hodieque vulgò S. Antimo, nuncupati. Ex eo igitur translationis tempore cepit Episcopus Sabinensis appellari S. Anthimi in Curium territorio, & sic Dulcitijs Episcopus S. Anthimi subscripsit Concilijs Romanis tertio, & quinto sub Symmacho celebratis, qui

Dulcitijs
Epif.

tamen idem Dulcitijs in primo Concilio sub eodem Symmacho subscripserat absolutè Episcopus Sabinensis; ergò idem omnino erat Episcopus Sabinensis, & S. Anthimi in Curium territorio. Joannes Diaconus in vita S. Gregorii Papæ lib. 3, Cap. 15, narrat S. Pontificem commendasse Ecclesiam S. Anthimi proprio Pastore destitutam, Gaudio Episcopo Numentano, utpote viciniore. Sed expedit eandem epistolam huc referre ad verbum, non solum ad corroborandam magis meam indubitam conjecturam, sed etiam ad manifestandam tanti Pastoris vigilantiam, ac sollicitudinem in grege pascendo.

Gregorius Gratiofo Episcopo Numentano.

Epist. XX, Lib. II. Indiçt. XI.

POSTquam hostilis impietas diversarum civitatum, ita peccatis facientibus, desolavit Ecclesias, ut reparandi eas spes nulla, populo deficiente, remanserit; majori valde cura constringimur, nè defunctis earum Sacerdotibus, reliquæ plebis, nullo Pastoris moderamine gubernante, per devia fidei hostis callidi, quod absit, rapiantur infidiis. Hujus ergò rei sollicitudine sæpè commoti, hoc nostro fedit cordi consilium, ut vicinis eas mandaremus Pontificibus gubernandas. Ideòque Fraternitati tuæ curam gubernationemque Sancti Anthimi Ecclesie in Curium Sabinorum territorio constitutæ prævidimus committendam, quam tuæ Ecclesie aggregari, uniri que necesse est, quatenus utrarumque Ecclesiarum Sacerdos rectè, Christo adjuvante, possis existere, & quæque tibi de ejus patrimonio, vel de cleri ordinatione, seu promotione, vigilantia, recta ac Canonica visa fuerint, cura disponere: quippè ut Pontifex proprius liberam habebis ex præsentis nostra permissione licentiam. Quapropter Frater charissime, Dominicorum re-

ministrans mandatorum salubriter ita in committæ plebis regimine, lucrandisque animabus invigila, ut ante tribunal æterni judicis constitutus fructum bonæ operationis, qui ad mercedem tuam pertineat, eidem Redemptori nostro, in quo lætari possis, exhibeas.

Hujus Sanctissimi, ac Sapientissimi Pontificis exemplum sequutus Alexander VII, providus, ac solertissimus Pastor, summa benignitate ejusdem Sabinensis Ecclesie curam Tibi, tuæque in regendis Ecclesijs notissime vigilantie commendavit. Quippè qui lynceis oculis in Viterbiensi propinquiori specula constitutus, non solum unico oculorum intuitu universam Sabinensem Diocesim contemplanis, sed etiam ob brevissimum locorum intervallum, ovium tuarum voces commodissime audis, illeque tuam vicissim cognoscunt. Nonnè Manlianum oppidum, præcipuam ovilis tui ostium extensis manibus claudere, & referare vales, ne fures oves tuas mactent, & perdant aliudè ascendendo? ibique residet totius gregis Ostiarius vigilantissimus Salamina Episcopus, qui vices tuas sedulo exercet, gregemque

Cardinalis
Brancatus
ab Alex. VII
denunciatus
Episcopus
Sabinensis.

tuum ad pinguia pascua ducit. Quare in novo grege pascendo plus oneris dexteritati Tue impositum esse, re ipsa non experimur. Hæc scripsi, Non ut ingenium tuum aureum (Augustini verbis ad Hieronymum utor) meis obolis ditare contendam, dum sæculum nostrum doctrinâ, ac moribus profus inauras; sed ut pericliteris meam in obsequendo celeritatem & observantiam. Mihi quoque curæ fuit, arctare paginam limite pauciore, ut te gravissimarum seriarumque rerum tractatione summa cum laude detentum legendi ratione moderarer: capaciissimo namque ingenio tuo nulla nec sacra, nec profana se subducit eruditio. Longa interim te, & felix senectus maneat, Præsul Amplissime: nam & vita tua Ecclesiæ Orthodoxæ lucrum reputatur. Viterbio Idibus Octobris 1666.

Ex hoc solidissimè fundato ratiocinio luculenter patet, quid de Episcopo Sabinensis Pontificis tenendum sit; & uti res hæc jam dudum multorum ingenia hucusque torfit, ita quoque, quo in loco illud olim constiterit, & in hunc usque diem perseveret, ex hisce discimus. Ubi nota vicariam Sabinensis Ecclesiæ sedem

jam constitutam esse, Manliani, vulgo Magliano, non procul à Tiberi, ubi & hodie residet Episcopus Salamina, & suffraganeus Episcopi Sabinensis D.^{mus} Quintilianus Gentilutius, præsul optimus & vigilantissimus.

Sed jam ut ad nostrum institutum revertamur; fontibus Himelle Fluminis adjacet oppidum, vulgò Aspra dictum, quam ego aliam non esse dico, quam veterem Casperiam, Vibii Sequestri verbis, ad id asserendum impulsus, qui in Catalogo fluminum sic dicit: Himella Sabinorum Flumen præpè Casperiam.: cumque Aspra eodem in loco sita sit, vel ex ipso hodierni oppidi corrupto nomine, Aspra, quasi diceres Asperia, restitutâ C literâ, Casperie priscae urbis situm exponit, cujus etiam mentionem facit Virgilius, & Silius Italicus supra citati.

Porrò ultra Casperiam versus Viriculum, occurrit oppidum vulgò Vacuna dictum, quod ego cum Cluverio, illo in loco situm fuisse existimo, quo olim Vacune fanum, & nemus Vacune junctum habebat, cujus meminit Plinius l. 3, c. 2.

Aspra hodierni oppidi nomen olim Casperia fuit.

Vacuna oppidum, unde nomen?

CAPUT II,

De Agri Reatini Memorabilibus.

Inc denique pervenitur in *Agrum Reatinum* ultimum *Sabinorum* terminum, qui uti veterum *Pelasgorum*, *Aboriginumque* gestis celeberrimus, nec non mirabilium Naturæ fœcundissimus est, ita quoque hoc loco cum veterum oppidis explicandum duxi.

Ager Reatinus ab urbe pervetusta *Reate* sic dictus, ex *Vestinis* initium ducens ad *Narem* fluvium extensus, *Montibus Appenninis* diversæ appellationis clauditur. Hunc priscis temporibus *Sicani* possidebant; quibus deinde à *Pelasgis*, Duce *Tyrrheno*, è *Græcia* novas Colonias quæsituris (qui ex *Spinetico* sinu recens huc appulerant) sedibus suis expulsi, *ager Aboriginibus* postea relictus fuit, illis in *Vmbriam Hetruriamque* ad alias aliasque colonias fundandas procedentibus. Quæ omnia, cum fusillimè in primo hujus operis Libro, & in nostra *Hetruria* profecuti sumus, iis ampliùs non immorabimur.

Agrum Reatinum paludibus & lacubus abundasse, in confesso est apud omnes *Romanarum rerum Scriptores*: inter cœteros tamen *Velini* & *Cutilii Lacuum* mentio fit quàm frequentissima, apud *Livium*, *Plinium*, *Senecam*, aliosque, quos postea allegabimus. Verùm ut ex moderna rerum facie, antiqua hujus *Reatini Agri* constitutio meliùs innotescat; Ego annò 1660, *Interamnibus* ad dictum *Reatini Agri* districtum explorandum, in quo complura esse admiratione digna intellexeram, profectus sum; ubi primò per vias difficiles incidi in *Catadupam* tota *Italia* celeberrimam, ubi *Velinus* amnis ex cellissimis præruptissimisque cautibus immenso fragore præcipitatus *Nari* se miscet. Locus verè horrore plenus, & qui vertiginem insipientibus facilè incu-

tiat; tanto enim fragore vasta aquarum moles in subjectam monti voraginem devolvitur, ut nullus quantumvis voce intensissima clamans, alterum præ soni vehementia audiat; ad *Catadupas Nili* te consistere putares, ubi *Strabone* teste, accolæ vehementiâ soni obsurduisse dicuntur. Fumus ex aquarum collisione adeò subtilis est, ut in perpetua te nebula constitutum, & postquam indè exiveris etiam benè perlutum reperias; Undè sole lucente non secùs ac inter roscidas nubes ibidem perpetuam *Iridis* formam non sine admiratione, spectare liceat; de quo consule *Mundum* *Nostrum subterraneum*, ubi de hoc Naturæ prodigio fusius ratiocinati sumus.

Est *Velinus fluvius* è *Vestinorum montibus* originem suam ducens, undè & vallis, quam interluit, à priscis *Velia* dicta fuit; hic *Lacum Velinum*, vulgò *piè de Luco*, offendens, postquam civitatem *Ducalem* & *Reate* irrigavit, ei mistus aliquousque, tandem libertati suæ restitutus, post mille circiter passus, per supradictam *Catadupam*, quam vulgò *Cascata de marmora* vocant, post lapsum in *Narem*, qui originem suam ex *Fiscello*, præcelso *Appennini* monte ducit, horrendo spumantium aquarum fremitu sese exonerat. Sed jam veterem hujus loci constitutionem videamus. Certum est, totum hunc tractum olim paludibus offusum, *Dionysio* teste; *sedus*, inquit, *Aborigines cum Pelasgis faciunt, & partem agrorum suorum iis assignant circa sacrum lacum, quorum pleraque erant palustria, εν οἷς ἡ τὰ πολλὰ ἐλώδη, ἀνω ἔστι τὴν Ἀρχαίων τὴν διαλέξει τῶν Οὐέλια ὀνομάζουσι*, id est, quorum pleraque erant palustria, que nunc *prisca lingua Velia* dicuntur.

Paludum itaque diffusionem Agro

A Sicani, deinde à Pelasgis & Aboriginibus inhabitatus.

Ager paludosus est.

Iter Authorn in Agrum Reatinum.

Catadupa Velini, vulgò la Cascata di Teroni.

Velini origo, & vallis per quam fluit, Velia dicta.

Mons in-
tercius ad
defluvium
Paludum.

sqalescente, primus omnium pertuso monte, aquam ubique stagnantem, in Narem deduxisse fertur *M. Curius Dentatus* Consul, anno 463 ab Urbe condita, post devictos inquam *Sabios*, interciso monte paludes *Reatinas* in Narem præcipitasse. ita *Cicero* ad *Atticum* l. 4: *His rebus actis Reatini me ad sua τέρματα duxerunt, ut agerem causam contra Interammates apud Consules, & X Legatos; Quod Lacus Velinus à M. Curio emissus interciso monte in Narem defluit, ex quo est Villa siccata, & humida tamen modicè.* Meritò hoc loco queri posset, utrum hic locus non exitum aliquem habuerit, quo ab aquarum violentia liberaretur? Dico, exitum utique habuisse, sed exiguum, quem postea interciso monte *M. Curius* Consul ampliorem reddiderit. Quomodò enim *Velinus* fluvius montibus interclusus continuo aquarum augmento, non totam mox *Regionem Reatinam* inundatione sua opplesset, si ei ostium non fuisset, per quod se exoneraret; de qua vide quam fusillimè differentem *Tacitum* l. 1 *Annal.* Dicunt plerique *Scriptores*, *Lacum Velinum*, in saxum, quæcunque in eum projecta fuerint, convertendi mirifica vi pollere. ita *Plinius* l. 31, c. 2; *In exitu*, inquit, paludis *Reatinæ*, quam *Sabini* accolunt, saxum crescit. *Seneca* quoque l. III nat. quæst. cap. 20: *Indè est*, inquit, quod res abjectæ in eundem lacum lapideæ subindè extrahantur, quod in *Italia* quibusdam locis evenit, sive *virgam* seu frondem demerseris, lapidem post paucos dies extrahis, circumfunditur enim corpori limus, adlimaturque paulatim. Quæ omnia quoque in *Lacu Albuneo* supra descripto fieri demonstravimus, ubi quoque hujus prodigiosi effectus causas reddidimus. Cum itaque *Palus Reatina* tanta petrificæ facultatis efficacia polleat, indè meritò inferre possumus, hunc juxta *Catadupam Velini Angiporum*, montium scopulis præpeditum à primævis temporibus continuo limi in saxum conversi incremento, nunc clausum, & ne aquarum *Velini* affluxu,

Velini
facultas
petrificæ.

accumularum diffusionè ager totalem ruinam subiret, nunc denuò apertum fuisse; & certè ex differentibus canalibus, qui in hunc usque diem ibidem spectantur, mihi *Velini Cataractam* curiosius exploranti, luculenter patuit.

Cicero in admirandis posuit, *Reatinis* tantum paludibus unguas jumentorum indurari, quod utique ex tenaci tartari limo, unguas in saxeam pene duritiem indurante accidit; undè *Varrone* teste, asinos æstivo tempore in montes exactos, quod fit in *Agro Reatino*, durissimis unguis fieri: quam causam esse existimo, cur *Authores* *Reatinos* asinos omnibus reliquarum regionum asinis præferant, *Varrone* teste; *Hoc nomine*, inquit, etiam asini *Arca* dici in *Græcia nobilitati*, in *Italia Reatini*; usque eò, ut meâ memoriâ asinus venierit *HS. millibus LX*; & unæ quadrigeæ *Romæ* constiterint quadringentis millibus. Et in testimonium hujus rei adducit *Murrium* quendam *Reatinum* deseloquentem: *Ego*, inquit, de asinis potissimum dicam, quod sum *Reatinus*, ubi optimi & maximi venierunt. Fuisse præterea varias *Romanorum* villas circa *Lacum velinum*, ex *Authoribus* colligitur; inter alias *Tempe Reatina* celebrantur, non inferiora *Thessalicis*, de quibus *Cicero* paulò antè citatus, ubi & de *M. Curio Dentato*, quod pertuso monte paludibus exsiccatas deliciosissima *Tempe* non nihil arida reliquerit, conqueritur.

Tempe
Reatina.

Hicce accedit *Roseus Campus* in *Agro Reatino*, quem fertilissimum fuisse & fumen *Italiae* *Varro* testatur; ut proindè mirari liceat, cur *Tempe* post defluxum aquarum arida, *Rosea* tamen rura tantæ fertilitatis remansisse, dicat *Servius*, ut etiam perticæ longitudinem altitudo superârnt herbarum; quin etiam, quantum per diem demtum esset, tantum per noctem cresceret, quod *Virgilius* ad suam provinciam transtulit, dicens:

Reatinus
Agro su-
men Italiae.

Et quantum longis carpent armenta diebus,

Exiguâ

Exigua tantum gelidus ros nocte reponet.

Quando verò *Servius* dicit, tantæ hunc *Rosolanum*, sic enim eum vocat, agrum fertilitatis fuisse, ut perticæ altitudinem herbarum superaret fertilitas, id nequaquam credendum esse existimo de pertica erecta, nisi forsan pro herbis intellexerit fruticû stirpiumque ubique quasi sylvescentium altitudinem; verum uti hoc contra mentem Authoris est, ita illud longè humanam fidem superat. Legi tandem apud *Varronem* aliam explanationem prorsus contrariam ei, quam *Servius* adducit: *Cæsar Vopiscus*, inquit, cum causam ageret apud *Censores*, Campos *Rosæ* dixit sumen *Italiae* esse, in quo relicte perticæ postridie non apparent propter herbam; cui *Plinius* subscribit, iisdem pænè verbis, ex *Varrone* depromptis, Campos videlicet *Rosæ, Italiae* sumen esse; in quibus perticæ postridie gramen operiret; ubi non de perticis in altum erectis, sed humi projectis aperte loquitur, quamvis ibidem, cum de *cannabe Rosæ* seu *Reatina* loquitur; ad proceritatem cannabis quod attinet, *cannabis*, inquit, *rosæ in Agro Reatino*, arborum altitudinem æquat: quod pariter *Περτεχολιμῶς*; dictum nemo non videt, nisi forsan de fruticibus & stirpibus id dictum voluerit, quarum pleræque etiam inter arbores à *Botanicis* numerari solent. Ego sanè hunc districtum *Reatinum* hodiè tantæ feracitatis non comperi, quam veteres illi attribuerunt.

Fertilitas Agri.

Villa Axii Appii.

Meminere quoque *Scriptores Ville* cuiusdam *Axii Appii*, ad *Velinum Lacum* sitæ, de qua *Cicero in Epist. ad Atticum* l. 4, & *Terentius Varro* l. 4, *De Lingua Latina*, quos consulere. Ad *Lacum* pariter à *Priscis Velinia* Dea colebatur, à *Velino*, ut *Varro* dicit, *Velinia* dicta, in *fano & luco lacui* contiguo; quæ *Cluverius* considerans, forsan, ait, ad huiusmodi *Velinie* Dæ *luco*, oppidulum, quod hodiè adhuc in intimo *lacus* sinu conspicitur, & vulgò *Piè de Luco*, dicitur, à quo & locus nomen suum sortitus est, *il Lago piè de Lanco*.

Piè de Luco. Lacus, oppidum, & lacus Velinie Dæ.

Rursus memorantur ab antiquis scriptoribus complura oppida olim in hoc districtu haud exiguae celebritatis; cuiusmodi sunt *Pallantium Aboriginum* sedes, à *Pallantio Arcadiæ* urbe sic dicta, à quo postea ab *Evandro*, ubi postea *Roma* condita fuit, *Pallantium Urbs*, & *mons Palatinus* nuncupatus fuit; de quibus alibi. *Tiora, Lista*, & similia, quorum situm, ex mente veterum scriptorum, in mappa topographica exhibuimus.

Pallantium oppid.

Tiora opp. Lista opp.

De *Reate* totius *Sabine* Regionis Metropoli nihil dico, cum jam alibi de ea egerimus & historiae jam sat notæ sint. Unum adhuc indagandum restat; & est *Lacus Cutiliarum*, ad eò apud Authores, ex prima *Græcorum* in *Italiam* transmigratione, celebris. Nam *Macrobius* & *Dionysius* ajunt, *Pelasgos* cum in *Græcia* sedibus suis pulsi diversas terras petissent, confluisse plerosque ad *Dodonæum Oraculum*, incertos, quibus hærent locis, & huiusmodi accepisse responsum.

Reate.

Lacus Cutilienis.

Pergite quarentes Siculûm Saturnia rura,

Atque Aboriginidem Cotylen, ubi se insula veçtat,

Queis misti, decimas Clario transmittite Phæbo,

Et Diti capita, & transmittite lumina Patri:

Accepta forte, cum *Latium* post varios errores appulissent, in *Cutiliensi Lacu* enatam *Insulam* deprehenderunt; hoc miraculo deprehenso, has sibi sedes prædictas esse didicerunt, vastatisque *Siculis* incolis occupavere *Regionem*, decimâ prædæ parte secundum responsum *Apollini* consecratâ, erectisque *Diti* sacello, & *Saturno* arâ, cuius festa *Saturnalia* nominarunt. Hodiè sanè nullus in *Reatino districtu* lacus est, qui *insulam* natantem veçtat, sed forsan, quemadmodum supra de *Lacu Vadamonis* diximus, illa continenti accreta, ab immemorabili tempore jam natate desierit. Quo verò loco *Cutilias*, sive *Cotylen* urbem unâ cum cognomine lacu quondam consistisse

stitisse putemus, topographia docebit.

Et nē ultimam *Sabinorum* urbem celeberrimam, *Amiternum* omittamus, hīc paucis eam describam, cujus situs, haud fuit procul fonte *Aterni fluminis*, quod hodiē *Pescaram* vocant; visuntur in hunc usque diem ruinæ ejus non procul sinistrâ amnis ripâ inter fontes ejus, & *Aquilam* Urbem, prope oppidulum, cui *S. Victorino* nomen est, V. mill. passuum, ab *Aquila* in plano montis dorso. Sunt & *Cluverio* teste reliquæ magnorum ædificiorum, templorum, turrium atque theatri, ita ut non solum apud præficos *Amiternum* fuerit rerum gestarum gloria, sed & posteris temporibus, Christianæ jam fidei lumine instructum, ob plurimorum *Christi* Martyrum, qui isthoc in loco sanguinem suum pro *Christi* nomine fuderunt, celeberrimum. *Vsuardus* in *Martyrologio Nonis Sept. Romæ B. Victorini* Martyris, qui sanctitate & miraculis clarus, sacerdotium *Amiternæ* urbis, totius populi electione adipiscitur. Habentur in Ecclesia Collegii Romani Soc^{is} *IESU*, corpora SS. Martyrum, qui *Amiterni* sub *Iuliano* passi, gloriosi Martyrii coronam adepti sunt; sed de hisce vide fusius actum in *Capite de origine Anienis*.

Infra *Amiternum* ad octo millia passuum ad dextram *Aterni* ripam, ex aduerso *Aquile*, quæ tribus indè milliaribus abest *Furconii* præfici oppidi ruinæ spectantur, cui loco in hunc usque diem *Furconio* nomen manet; ab hisce non procul abfuit aliud oppidum *Interocrea* dictum. *Amiterno*, inquit *Dionysius* & *Reati* propinquus est vicus *Interocrea*, & frigidæ aquæ ad *Cutillas*; qui quidem vicus hodiē adhuc nomen *Inderdoco* retinet. Sed ut ad *Cutillas* revertamur, quas *Dionysius* amplissimis verbis describit, illa quoque hīc interferenda censui. Itaque hæc de *Cutilia* recenset.

Septuaginta stadia à Reate clara est urbs Cutilia ad montem sita, nec longè ab ea Lacus quatuor iugerum longitudi-

ne, nativis & perennibus fluentis plenus, immensæ, ut perhibent, profunditatis. Hunc, quia aliquid Divini in se habet, Victorie sacrum indigenæ autumant, & circumquaque coronis cincto neminem appropinquare sinunt, inaccessosque servant eos latices, nisi cum stata sacra post biennium recurrentia suo ritu faciunt ius, quibus fas est, partem ejus insulam ingressis. Ea diametrum habet 50 pedum, nec plus quàm pedem aqua exstat, instabilis, & huc, illuc plerumque fluctuat, aliàs alio ventis eam impellentibus; gramen in eo quoddam provenit, butomo, sive carici, id est viminibus haud absimile, simulque dum ioridam haud magni, res sanè supra captum eorum, qui naturæ contemplationum imperiti sunt, nulloque miraculo inferior.

Aquæ *Cutiliarum* salutiferæ putantur fuisse, eò quod Imperatores huc sese ad infirmitatibus suis medendum contulerint, quamvis eæ causa mortis fuerint *Vespasiano*. Nam, ut *Dion* ait; *Vespasianus* morbo correptus, non quidem podagrâ, quâ laborare solebat, sed febribus extinctus est in *Sabinorum* aquis, quas *Cutillas* vocant: de quo sic scribit *Suetonius* in vita *Vespasiani*: *Consulatu suo nono tentatus in Campania levibus motiunculis, ac protinus urbe reperta, Cutillas ac Reatina rura, ubi quotannis æstivare solebat, petiit. Hic cum super urgentem valetudinem creberrimo frigida aquæ usu, intestina vitasset, nec eo minus Imperatoris ex consuetudine muneribus fungeretur, ut etiam Legationes audiret cubans, alvo repente ad defectionem soluta, Imperatorem, ait, stantem mori oportere, dumque consurgit, & annititur, inter manus sublevantium extinctus est.*

Inter cætera oppida *Sabinorum* adnumerata quoque fuerunt *Falacrium* & *Forum Decii*, cujus situm Authores determinant inter oppida *la Matrice*, & *Civitas Ducale*, vulgò dicta; alia verò *Foruli*, *Testrina*, *Fisterna*, *Pitinum*; uti jam *Sabinorum* terminos excedunt, ita quoque jure quodam omittenda fuere.

Nursiani

Amiternum.

S. Victorinus Martyr Amiterni passus.

Furconium opp.

Interocrea opp.

Cutiliarum descriptio.

Cutiliarum Aquæ medicæ.

Mors Vespasiani Cæsaris.

Oppida dubii situm.

Nursia
Patria Ti-
ti Vespasi-
aniani.

Nursiam tamen hoc loco, priscam teste *Ptolomæo Sabinorum* sedem, non prætereundam duximus. Fuit hæc nullo non tempore clarissimis hominibus celebrata; siquidem patriam fuisse *Titi Vespasiani*, ex sequentibus patebit. *Suetonius* in *Vespasiano*: Titus, inquit, *Flavius Petronius apud Helvetios diem obiit, superstitionibus uxore Vespasia Polla, & duobus ex ea liberis, quorum major Sabinus ad præfecturam urbis, minor Vespasianus ad principatum usque processit. Polla Nursiæ honesto genere nata, patrem habuit Vespasium Pol-*

Villa Vespasiana.

lionem; ubi & Suetonius ait, non longè Nursiæ, Vespasiorum Nursiæ gentis prædium cum villa extitisse, quæ Vespasia dicebatur; Locus, inquit, etiam nunc ad sextum milliarium à Nursia, Spoletum euntibus in monte summo appellatur Vespasia, ubi Vespasiorum complura monumenta extant, magnum indicium splendoris familie & vetustatis. Hæc urbs ortu S. Benedicti nobilitata, æternam sibi nominis gloriam peperit, de quo videat Lector Historiam nostram Eustachio-Marianam.

CAPUT III,

De Montibus, Fontibus, & Fluviiis Sabinorum.

Fiscellus
mons.

Fiscellus mons pars *Appennini, Narem fluvium* sat notum parit. *Plinius*: *Sabini Velinos accolunt lacus, rosçidus collibus Nar amnis exhaurit illos, è monte Fiscello labens. Varro rer. rust. l. 2. Ovium semen circa Fiscellum & Tetricam montes tardius esse, de quarum velocitate in Originum Libro Cato hæc scribit: In Soracti & Fiscello Capræ feræ sunt, quæ saliant è saxo pedes plus sexagenos.*

Tetricus
mons.

Tetricus mons est unus ex cornibus *Appennini; Vibio in Catalogo montium, Mons Sabinorum* est, de quo *Virg.*

Qui Tetricæ horrendas rupes, montemque severum,

Casperiæque colunt.

De quo *Servius*: *Tetricus, inquit, in Piceno asperrimus, unde tristes homines tetricos vocamus, montemque severum, proprium nomen montis est, sicut agri Rosæus; hodiè vulgò nuncupatur Monte negro, quemadmodum Tetricus hodiè Monte di S. Giovanni; ortu Farfari nobilis. Non ignoro alios Tetricum montem in Nursino Agro ponere, hodiè la Grotta della Sibylla vocitatum: ajunt enim, ibidem in vastissimo antro, rivis interluentibus conspicuo, Sibyllam habitasse, & accolis responsa dedisse;*

Crypta
Sibyllæ.

verùm hæc nullo fundamento nituntur, utpote, quæ *Albuncam* cum *Nursina Sibylla* confundant; in cujus radicibus & lacus occurrit, subtristi aquarum vultu, & continuis aquarum fluctibus agitatus, in quo & *Manes* animæque hominum nonnunquam apparere fabulantur. sed relinquamus hæc fabulas.

Fuerunt & alii montes, quos *Romanus* veteres nominant *Gurgures*, quos nos in *Reatino agro Appennini* partibus jungimus. *Canterius Mons*, *Varrone* teste in *Sabinis*, quem ego alium non fuisse censeo, quam illum, qui hodiè *Monte Lionessa* dicitur, qui uti asperrimus & multis locis inaccessus est, ita quoque ursis lupisque tutam & commodam habitationem præstat. *Montem* verò, quem *Frontinus Mutelam*, 20 millibus passuum *Roma* distitum dicit, ego alium non dico esse, quam *Montem Ianuarium*, vulgò *Monte Gennaro*, de quo jam sæpius mentionem fecimus in præcedentibus.

In *Sabinorum Regione*, quam *Anienem* terminare suprâ diximus, quinque sunt celebrioris notæ flumina cum fontibus ex quibus originem suam ducunt; & sunt *Velinus*, de quo jam dictum est; *Telonius*, vulgò *Torano*, qui apud *Reate*

Gurgures
mons.

Canterius
mons.

Mutela
mons.

Flamina
Sabinorū.

Telonius.

in *Velinum fluvium* se exonerat, de quo Ficolphus tom. 1. c. 12. Rutilius Consul Marium propinquum suum legatum sibi legit, quem assiduo commonentem, moram bello utilem fore, & paulisper in Castris exerceri militem oportere tyronem; dolo id eum agere ratus contempsit, seseque in insidias Marforum & unversum agmen exercitus sui incautus iniecit, ubi & ipse Consul occisus, & multi nobiles interfecti, & octo millia Romanorum caesa sunt; armâ & corpora interfectorum in conspectum Marii Legati Telonius fluvius protulit, atque in testimonium cladis evexit; de quo flumine ejusque cursu vide topographiam Sabinorum.

Clades Romano-
rum ad
Telonium
flumen.

Himella
Fl.

Himella fluvius est, de quo supra mentionem fecimus, hodiè dictus *L' Aia*, cujus fontes prope *Casperiam oppidum*, quod hodiè *Aspra* dicitur, esse supra indicavimus.

Farfarus
Fl.

Farfarus, quem & *Fabarim* vocat, *fluvius Sabinorum* est; Virgilius; qui *Tiberim Fabarimque bibunt*. Ubi *Servius*, *Fabaris etiam ipse*, inquit, *per Sabinos transit, & Farfarus dicitur*; juxta illud *Ovidii*:

Ovid.
Met.

Et amœne Farfarus undæ.

Narve tulii præceps, & opacæ Farfarus undæ.

Hodiè *Farfarus Farfa* dicitur, à quo & *Monasterium Ord. S. Benedicti, Farfa*, nomen habet nundinis, & archivio reconditiorum antiquitatum celeberrimum; qui ex *Montibus Aprutiorum*, ortus longis ambagibus *Farfam* inter & *Eretum Tiberi* se miscet.

Allia Fl.
Romanorum
clade
à Gallis
accepta
celebrè.

Allia Sabinorum flumen, quod *Livius* hisce verbis describit l. 5: *Ad undecimum lapidem occursum Gallis est, qua flumen Allia, Crustumenis montibus præalto defluens alveo, haud multò infra Viam Salariam, Tiberino anni miscetur.* estque illud flumen, quod prope *Eretum in Tiberim* influit, non tam famâ *Gallorum Senonum*; quam *Romanorum veterum infamiâ* cum primis celebre. Ad ripas enim hujus *Galli Senones* ingentem *Romanorum exercitum* ad inter necionem deleverunt. *Cicero* ad *Atti-*

cum epist. 9: *Majores, inquit, nostri funestiorum diem esse voluerunt, Alliensis pugnae, quam urbis captæ.* *Plutarchus* de viris illustribus in *M. Furio Camillo*; *Mox quam Galli Senones relictis ob parvitatem agris suis, Clusium Hetrurix oppidum obsederunt; missi sunt Româ tres Legati, qui Gallos monerent, ut ab oppugnatione desisterent; ex his unus contra jus gentium in aciem processit, & Ducem Senonum interfecit, quo commoti Galli petitis in deditionem Legatis, nec impetratis Romam petierunt, & exercitum Romanum apud Alliam fluvium cecidere, die 16 Calend. Aug. qui dies inter nefastos relatus Alliensis dictus; Vnde & apud Pœtas semper infausti & inauspicati nominis Allia fuit. Virg.*

Quosque secans infaustum interluit Allia nomen.

Silius: Major & horrificis sese extulit Allia ripis.

Lucanus: . . Cedant feralia nomina Cannæ,

Et damnata diu Romanis Allia fastis.

Restat modò *Blandusius fons* explicandus tantoperè ab *Horatio* laudatus; qui ubinam in *Sabinorum Regione* consistat, hoc loco opportunè ostendam. *Habuit Horatius duas Villas, unam, quam supra descripsi, Tiburtinam, alteram Sabinam*; de quo *Suetonius* in ejus Vita: *Vixit, inquit, Horatius, ut plurimum in secessu ruris sui Sabini, aut Tiburtini, domusque ejus ostenditur circa Tiburi laculum; Sabinâ valdè delectatum, quam operosioribus etiam divitiis præfert. Cur valle, inquit, permu- tem Sabina divitias operosiores? & alibi:*

Blandusius
fons.

Nil supra

Deos laceffo; nec potentem amicum

Largiora flagito,

Satis beatum unicus Sabinis.

Satisque se divitem beatumque prædicat, ob fundum unicum à *Mæcenate* in *Sabinis* acceptum. Hunc autem fundum fuscè describit in epist. 16, l. 1, ad *Quinctium*; quam consulas: *Erat vicinus prædio*

prædio Horatiano fons Blandusius amœnitate confertus, quem l. 3, Oda 13, hæc verbis describit:

O fons Blandusæ splendidior vitro,
Dulci digne mero, non sine floribus,
Cras donaberis hædo,
Cui fons turgida cornibus
Primis, & Venerem & prælia desti-
nat.

Frustra. Nam gelidos inficiet tibi
Rubro sanguine rivos
Lascivi soboles gregis.
Te flagrantis atrox hora Canicule
Nescit tangere; tu frigus amabile
Fessis vomere tauris
Præbes & pecori vago.
Fias nobilium tu quoque fontium,
Me dicente carvis impositum ilicem
Saxis, unde loquaces
Lymphæ desiliunt tuæ.

Poëta hujus amœnitate loci percitus, sacrificium promittit in agro Sabino, ubi villam possidebat ad montem Lucretilem & Vsticam. Scholiastes in hunc locum ait: Lucretilis mons est in Sabinis, & Vstica nomen montis & vallis. Meminit & fluvii Digentia, unam cum vico juncto Mandela nomine.

Quid minuat curas, quid te tibi reddat
amicum,
Quid pure tranquillet, bonos an dulce
lucellum,
An secretum iter, & fallentis semita
vitæ,
Me quoties reficit gelidus Digentia ri-
vus,
Quem Mandela bibit, rugosus frigore
pagus,
Quid sentire putas? quid credis, amice
precari?

Digentia rivus est ex Blandusia suam originem fumens, & Mandela pagus est

rivo adjacens; ubi verò hic rivus spectetur, videamus. Cluverius cum Blondo putat eum rivum esse Digentiam, qui inter Farfarum & Galantinum, qui hodiè Rio del Sole dicitur, & ab ortu ad occasum in Tiberim fluit; pagumque fuisse eo in loco, qui hodiè paggio Murretto dicitur. Sed ut jam totum Horatianæ Villæ situm exactius exhibeamus,

Dico Villam fuisse in Monte Lucretili, quem Anastasius in vita S. Sylvestri vocat montem Lucretium, è regione montis Soractis: Lucretilis verò mons putatur idem esse, in quo hodiè vicus, vulgò Monte Libretti, situs est, sub jurisdictione celeberrimæ familiæ Romanæ de Sancta Cruce. Est hæc villa in levi depressoque saxo posita, quæ Vstica dicebatur, ad fontem Blandusium, ex quo per Digentiam rivus per vallem fluebat, qui Mandelam pagum irrigabat, uti ex mappa patebit; & hoc loco teste Horatio, alicubi fuisse, arbitror ad Digentiam fluvium, fanum Vacunæ, de quo supra.

Saluberrimas Blandusii fontis aquas fuisse, ipse testatur epist. ad Quintium, ubi postquam situs amœnitatem & fertilitatem, ad rerum necessarium usum descripsit, medicas quoque ejus facultates his verbis decantat:

Fons etiam rivo dare nomen idoneus, ut
nec
Frigidior Thracen, nec purior ambiat
Hebrus,
Infirmo capiti fluit utilis, utilis alvo.
Hæc latebræ dulces, etiam, si credis, amœ-
ne,
Incolumem tibi me præstant Septembri-
bus horis.

Atque hæc de Sabinorum Regione sufficiant.

Lucretilis
mons quæ?
Digentia
rivus quæ?
Mandela
pagus quæ?

Ustica no-
men Villæ.

Fanum
Vacunæ.

l. 1. ep. 18.
ad Lol-
lium.

Amenitas
Villæ Ho-
ratiæ in
Sabinis.

P A R S IV,

De VOLSCORUM Regno, veterum-
que in eo urbium situ.

CAPUT I,

De Volscorum situ, & finibus.

Latio Volscorum Regionem adnectendam censuimus, eo quod *Tarquinius Superbus* primus eam Regionem expugnatam Latini juris fecerit, Latio adnumeratam, cujus termini sunt. Ab occasu habet Rutulos (quorum metropolis *Ardea*) *Asturam*, *Antium* ac *Circejos*; Ab ortu *Sannites*; à Septentrione *Montem Algidum*, & *Æquorum* urbem cognominem; A Meridie *Aufones*, quorum maritima oppida *Formiæ*, hodiè, *Mola*, *Cajeta* & *Fundi*, quæ nomina etiamnum retinent. *Martianus Capella* l. VI: *Latium antiquum à Tiberi Circejos usque observatum est fuisse millium passuum quinquaginta longitudine, tam tenues primordio Imperii fuere radices; coloniis sæpè mutatis, tenuère alii aliis temporibus Aborigines, Pelasgi, Arcades, Siculi, Aurunci, Rutuli, & ultra Circejos Volsci, Ofci, Aufones, undè nomen modò Latii ad Lirim amnem. Oppida hujus celebriora pulchrè recitat Plinius l. 3, c. 5. Antium Colonia, Astura flumen & Insula, fluvius Nymphæus, clostra Romana, Circeji: à Circejis Palus Pomptina est; deindè flumen Ufens, supra quod Tarracina oppidum, Volscorum linguâ Anxur dictum.*

Et de *Antio* quidem, de *Astura*, *Clostris*, *Circejis* in primo hujus operis libro, fusè egimus; de cæteris verò urbibus *Volscorum* *Oscorumque*, quam tamen unam & eandem gentem esse dicimus, tunc agemus, ubi prius de *Volscorum* origine linguæ nonnihil præmiserimus.

Undè originem *Volscorum* gens du-

xit, apud Authores controversum est, eò quod nihil cum reliquis *Latinorum* urbibus quid commune habeant. Ego sanè diligenti comparatione Authorum inter se contententium factâ, *Dico*, hosce populos haud dubiè vel à *Peucetio Oenotri* filio, post *Aufones* expullos hoc loco sedem suam fixisse, vel *Sicanos* à *Pelasgis* & *Aboriginibus* in *Reatino Sabinorum* Agro *Latioque* profligatos hîc restitisse, *Volso* Duce, à quo Regio nomen adepta fuit, & *Dionysius* jam sæpè sæpius citatus apertè docet. Quod verò idiomate à *Latinis Volsci* differant, id equidem mirum nemini videri debet, nisi ei, qui differentes linguarum species ex variorû populorum gentiumque transmigracione exortas ignorat; certum est, uti ex reliquiis nonnullis posteritati relictis patet, differentem à *Latinis* dialectum, neque *Græcæ*, neque *Latine* omninò congruam, proximam tamen *Sabinæ* *Volscos* habuisse. Nam ut *Pompejus Festus* ait: *Sublicium pontem quidam putant appellatum fuisse à Sublicibus peculiari vocabulo Volscorum*; Idem, in omnibus ferè antiquis commentariis scribitur *Obscum* pro *Osco*, ut in *Titinnii* fabula V. *Qui Obscè & Volscè fabulantur*; nam *Latinè* nesciunt. Cuncti ferè veteres Authores, qui de Linguæ *Latine* origine scribunt, eam *Græcicæ* originis esse tradunt, & *Festo* subscribunt: siquidem *Aborigines*, sive *Pelasgos* primos *Italiæ* colonos, *Græcos* fuisse, nemo controvertit, & consequenter eos linguam suam unâ cum transmigracione in *Italiam* contulisse, indubium est; quæ barbaræ deindè

Indige-

Diviso re-
gni Vol-
scorum.

Lingua
Vollica à
Latina
discrepat.

Origo
Vollico-
rum.

LATIUM.
LATINI.

HERNICI.

SEDICINI.

AVRUNCI.

C I.

PALUDES POMPTINAE

M A R E

T H Y R R E

N U M

Occidens.

Oriens.

Septentrio.

Meridies.

REGIONIS
VOLSCORUM
EXACTA DESCRIPTIO
una
Cum Regionibus, ei Annexis
Auth. Ath. Kirch.
S. J.

Scala Milliaris.

Indigenarum linguæ commista, ingentem corruptionis labem contraxit. *Latinos* quoque veteres summa vocum penuriâ laborantes, à Vicinis *Græcis* infinita sumpsisse, adeò certum est, ut etiam nonnulli scripserint, Latinam linguam cum Græca eandem fuisse, declinatione parùm mutatâ; verùm de hisce consulendâ præter *Dionys. Hallicar. tristes Verrii Flacci*, vel *Pompeji Festi* apud *Paulum Diaconum*, quæ ex immani superant naufragio, tabulæ videndus quoque *Plinius de Inventione Literarum*, & *Scaliger in Varronem*, qui tibi integrum *Latinorum* nominum & verborum, quæ Græcam linguam sapiunt, Catalogum suppeditabit. Nemini itaque dubium esse debet, Latinam Linguam pleraque sua ex Græca suscepisse. Addo tamen ex utriusque Linguæ miscella tantò majorem corruptelam secutam fuisse, quantò Linguæ erant differentiores, adeò ut vix in veteris Latine linguæ dialectis vestigium ampliùs appareat *Græci* idiomatis. Et tales fuerunt olim *Lingua Sabina*, *Volsca*, *Osca*, de quibus scribimus, quarum nonnulla vocabula ad Græcas origines traduci possunt: quædam sunt proprii idiomatis, & à *Latinis* postea assumpta. *Sabinam* primò in *Volscam* & *Oscam* radices suas egisse, tradit *M. Terentius Varro l. IV*, de Legibus; indè *Cashor Oscis* & *Volscis* senex à *Casco*, qui *Sabinis* est vetus; familiarem quoque *Bruttiis* fuisse linguam *Volscam* & *Oscam*, *Festus* docet, undè & bilingues vocat, quod *Græce* & *Osce* loqui solitos *Bruttios* *Ennius* dicat. *Volscos* itaque *Oscosque* conterminos populos dialectum suam in *Siciliam* usque extendisse, ex *Festo* patet; Dialectum tamen *Volscorum* *Oscorumque* nil commune habuisse cum *Lingua Latina*, *Titinnius* poëta vetustissimus, supracitato versu docet:

Qui Oscè & Volscè fabulantur; nam Latinè nesciunt.

Hinc *Volsci* *Oscique* Martem dicunt,

Mamers, teste *Festo l. ix.* & *Meddix* Magistratum, ita *Ennius*:

Summus ibi capitur Meddix, occiditur alter

Famel Oscis, apud eundem, servus; Undè postea *Latinis* famulus, uti *Varro* tradit *l. de Leg.* Hoc pacto ex *Festi notatione l. ult.* *Oscorum* Linguâ *Ungulum* significat *Anulum*; *Veja* plaustrum, *Maras* Dominam, *Mulla* pœnam, *Pipatio* clamorem plorantis; *Sollum*, totum & solidum, *Mæsius* mensem Martium; *Dalivum* insanum; *Pitpit*, quicquid; *τέσπαρες*, *πέτρες*, *Oscè* petora, Undè *petorium* Curru quatuor rotarum; Undè teste *Strabone*, posterorum *Oscorum* dialectus manet apud *Romanos*, qui subindè eorum vocabulis in Scenis & Carminibus, fabulisque utuntur.

Misit non ita pridem inscriptionem perantiquam ex *Sicilia* Pater *Alias* Societatis nostræ Sacerdos, cujus verba & nomina cum nemo ex iis, qui antiquarum inscriptionum investigationi incumbunt, intelligeret, eam mihi enodandam transmisit, quam & cum diligenter examinasset, eam *Oscorum* idiomatis styllum sapere comperi, & statim id quod erat, prisam *Volscorum* *Oscorumve* epigraphen esse subolfeci; Cum nomina & voces nec ad *Latinam*, nec ad *Græcam* accederent, sed medium quid inter utramque tenerent. Inscriptionio autem hæc est.

ΣΤΕΝΙΣ ΚΑΛΙΝΙΣ ΣΤΑΤ-
ΤΙΗΣ
ΜΑΡΑΣ ΠΟΜΕΤΙΕΞ
ΝΙΨΜΞ ΔΗΙΞ
ΜΕΔΔΙΞ ΟΥΠΞ ΝΞ
ΕΙΝΕΙΜΤΩΞ ΤΟ ΜΑ-
ΜΕΡΤΙΝC
ΑΠΠΕΛΛΟΥΝΗ ΙΞ Ο-
ΚΟΡΟ.

Hæc est inscriptio, quam nos in rigore, sine ulla paraphrasi, *Oscorum* nominum hinc indè ex vetustissimis Authoribus collectorum subsidio fulti, sic interpretamur.

Volsca
lingua ex
Græca &
Latina
corrupta.

Volsca &
Sabina
voces usurpa-
re à Latini-
nis.

Volsca
Osca
vocali.

Mamers.
Mas. ix.
Fanel.

Ungulum.

Veia.

Maras.
Mulla. un-
de multa.

Pipatio.
Sollum.
Mæsius.
Dalivum.
Pitpit.
Petores.

Inscrip-
tio
Volsca lin-
gua in Si-
cilia reper-
ta.

*Generosæ Kalini Statiæ
Domine Pometiæ, Nymphæ sacræ
Magistratus Vpsentinus
qui Marti, sive bello præest,
Apollinis conjugii.
Explico singula.*

A Suid. ΣΤΕΝΙΣ. fortitudinem *Oscis* significare, *Mausæacus* in *exotericis* docet, idque à *Græco* derivat *δένης* fortis, sive verò id nomen fuerit substantivum, sive adjectivum, certè nihil aliud significare videtur, quàm robur, fortitudinem, vires, undè *διδενής, α'δενής*.

Απὸ τῆς κάλλους. ΚΑΛΙΝΙΣ. Nomè proprium *Deæ*, cujus sæpè apud *Aristophanem*, & *Pindarum* mentio fit, *ἀπὸ τῆς κάλλους*, id est, à pulchritudine haud dubiè deductum.

Ab ἵστῳ. ΣΤΑΤΤΙΗΣ. Cognomen videtur esse, & idem significat, ac *Stativa*, quo modo *Iovem* quoque *Stativum* vocant, certo alicui loco astrictum, tanquam *Genium* tutoremque loci, & *Averruncatorem*.

α Νηρ. ΜΑΡΑΣ. *Dominam* indicat, hac enim voce *Dominam* notabant *Volsci*, quam ab *Hetruscis* mutuasse videntur. *Pænos* quoque *Dominam* vocare *Maras*, ex versibus *Pœnicis Plauti* docetur, forsan à veteri *Phœnicum* lingua, quæ verè *Chaldaica* fuit, deducto etymo; nam & in hunc diem *Syri* olim *Phœnices* dicti, per *Mar* vel *mor* Dominum, per *Martam* verò *dominam* significant.

Ab urbe Pometiæ Volscorū metropoli. ΠΟΜΕΤΙΕΣ. *Pometiæ*, quæ vetustissima fuit urbs, metropolis *Volscorum*, uti postea dicitur, quam *Tarquinius Superbus* divitiis & viribus potentem post victoriam contra *Volscos* obtentam destruxit, à qua in hunc usque diem *Campi* inter promontorium *Circejum* & *Tarracinum* seu *Anxur*, paludibus offusi, dicuntur *Pometini*, uti paulò post trademus. Hac destructâ *Incolæ Sueffam Auruncorum*, quæ & *Sueffa Pometiæ*, à destructâ *Volscorum Pometiæ* dicitur, se contulerunt, teste *Dionysio*.

Δ Νηρ. ΝΙΨΜΣ ΔΗΙΣ. Prima vox

imperitâ manu *Scriptoris* transpositis literis, idem est ac ΝΙΜΦΙΣ ΔΗΙΣ; id est *Nymphæ* diving; hic autè error sæ in veterum inscriptionibus occurrit, nunc omisiss, nunc additis, nunc transpositis literis. Litera Ψ. videtur vetustate temporum attrita, Φ fuisse.

ΔΗΙΣ, *Divinæ, sacræ, è Græco* διός.

ΜΕΔΔΙΞ. *Meddix*, *Oscâ* seu *Middi*, *Volsca* lingua idem quod *Magistratum* significare, supra ex *Ennio* probatum fuit.

ΟΥΠΣΕΝΣ. Est fluvius in *Oupfens* *Pro vseni*, *Volscorum* Regione, *Pometinos* campos irrigans, qui & in hunc usque diem *Vphens* dicitur, scaturiensque ex *montibus Setinis*, juxta *Tarracinam* in mare devolvitur; de quibus vide *Cluverium* de *Latio*, & *Volscorum* Regione.

ΕΙΝΕΙΜΤΩΣΙΟ. Hæc verba, quantum colligere licuit, idem sunt, ac *ενίης ενίστις*, quo veteres, ut *Mausæacus* in *Exotericis* docet, præsidem significabant, & à *Græco ενίσημς* facile deduci potest, quasi diceres, insistens, forsan *ei*, hic, & *νιμ*, enim, quasi diceres, hic enim *ενίςωστο* præest; sed hæc mea sunt conjecturæ.

ΜΑΜΕΡΤΙΝC. Vox est *Volscæ* linguæ, qua bellum, vel *Martem* exprimebant, quasi diceres, hic enim præest *Marti*, sive bellicis rebus; *Mamertem* enim *Volscorum* lingua *Martem* significare, supra ex *Festo* docuimus; Undè & *Mamertinum fretum Siculum* nomen à *Volscis* vicinis inditum, quasi diceres, ob turbulentum motum, *Martiale*.

ΑΠΕΛΛΟΥΝΗ. *Apollini*, corruptè omnia, uti fieri assolet in veterum linguarum formis.

ΙΣΟΚΟΡΟ. Conjugi, estque *Græcæ* originis; dicuntur *ισόκοροι* omnes illi, qui ejusdem & floridæ ætatis sunt, & conjuges dicuntur, à mutua, qua perpetuò fruuntur, familiaritate.

Atque

Atque ex hisce luculenter patet, alium hujus inscriptionis sensum esse non posse, quàm quem supra posui, salvo tamen peritorum doctiorumque judicio. Siquidem Nympham hanc *Θένω και καλίνω* ob fortitudinem pulchritudinemque Nympharum numero adscriptam à Pometino Magi-

stratu ad *Ufentem* tanquam *Apollinis* conjugem, cultam fuisse inscriptio docet, quam destructâ jam *Pometiâ* ex posteris exul nonnemo in *Siciliam* impulsus huic lapidi incisam, ejus honori & memoriæ extare voluerit. Sed jam propositam nobis materiam prosequamur.

CAPUT II,

De Volscorum oppidis *Mediterraneis*.

Suum regionem Volscorum.

Diximus jam supra, *Volscorum* fortem viribusque potentem Regionem, à mari *Tyrrheno*, ex ortu, ad *Marsos* usque & ad *Lacum Fucinum*, & ex Septentrione ad ipsos *Æquos*; & ex Meridie ad *Aufones*, & *Auruncos*, terminos suos extendisse; de quibus jam paucis, & quoad fieri poterit, brevibus verbis agemus, ne quicquam hoc loco omisisse videamur.

Pometia Sueffa Volscorum metropolin.

Volsci itaque Septentrionem versus cum *Marsorum* Regione terminant, quam adscitis *Hernicis Tarquinius Superbus* expugnavit, unâ cum *Pometia Sueffa Volscorum*, è cuius manubiis *Templum Iovi Latiari* in *Monte Albano* excitavit; Hujus enim coloni, jam exules *Suessam Auruncorum* ultra *Lirim* migrant; de quibus in sequentibus plura.

Oppidum S. Germani Cœnobii Cassinense Principale ordinis D. Benedicti clarum.

Occurrit modò, ultimum in *via Latina Volscorum* oppidum *Cassinum*, præclara civitas *Latinorum*, uti *Strabo* dicit, novissima, hodie oppidum *S. Germani* dictum cum *Cœnobio Divi Benedicti* commemoratione nobilitato; Quod uti olim *Silio* teste, *Nymphis* habitata *Casini* rura dicata, fuerat, ita ad *Sancti Benedicti* adventum, *Idolorum* destructis aris, in gloriosissimam sacrosancti ordinis *Benedictini* Sedem evasit; ex quo tanquam ex fecundissimo *Monastica Religionis* seminario, undique doctissimi, nec non sanctitatis fame celeberrimi viri prodierunt.

Descriptio Monasterii Cassinensis.

Canobium admirandis à Sanctissimo Patriarcha *Benedicto* ibidem gestis omnibus seculis memorandum, unica dicti

Ordinis sedes, in altissimo monte situm suum habet, undè à fulminibus quotannis in id irruentibus, maximè infestatur. In illo cella *S. Benedicti* adhuc monstratur, una cum mensura staturæ ejus, enormis altitudinis; Bibliothecam Manuscriptorum copia locupletiorè nullibi me vidisse memini. Adjacet paulò infra, alia *Cœnobioli* fabrica, in quam veluti in sacrum quendâ recessum, à negotiis & curis Ordinis defessus *S. Patriarcha* se recipere solebat, in qua & *S. Ignatium* Societatis fundatorem, ad *Divinæ* influxus gratiæ uberius ea in solitudine participandos, & ad, pro felici Ordinis à se instituti successu, Deo supplicandum, se recepisse serunt, ubi & unius ex Sociis suis defuncti animam, inter Angelorum manus in cœlum evolare divinitus cognovit. Dicuntur & in vicino & altiori monte ingentia rudera adhuc videri, quæ putantur *Apollinis Templum* fuisse, quod *Divus Benedictus* destruxerat. Ex hoc loco per *S. Germanum* versus ortum tendentibus, mox occurrit vetustissima Vrbs *Atina* in monte ad *Lirim* posita, teste *Virgilio*: *Atina potens Tyburque superbum*. Hæ enim Vrbes jam ante adventum *Aeneæ*, potentes, à *Turno Rutilorum* Rege in succursum contra *Latinorum* Regem advocatæ fuerunt; tandem *Romanorum* colonia sub *Claudio Nerone* facta fuit.

S. Ignatius in eadem solitudine morat u.

Atina urbs vetus.

Atina decem millibus passuum distat *Sora*, *Romanorum* pariter colonia, quæ tempore *Hannibalis Romanis* trucidatis

tis colonis, defecit ad *Samnites*: victa tandem fuit deinde à *M. Pætilio*, & *Cn. Sulpitio* Coss. ac *Samnitibus* securi percussis eò deducta fuit nova colonia, *Livio* teste. Hodie Ducatus celeberrimi nominis familiæ Pontificiæ *Boncompagne* paret, ob summam in Rempubli- cam Christianam Pontificis optimi *Gregorii XIII* merita à Rege *Hispaniarum* in feudum datus; situm habet delicio- sissimum, camporum feracitate in- signem; *fluvio Liri* adluitur, quem sum- mis laudibus *Cicero* in suis *epistolis* pro- sequitur. Altissimum montem sibi vicinum habet, ab oppido vicino, *Mon- te di Tescbio solido* dictum, ex quo *Cry- stallinam* glaciem in mensarum deli- tias, æstivo tempore deportant. De hoc monte cum plura admiratione di- gna referri audissem, eum assumptis fo- ciis ascendi; & quod in supremo mon- tis aditu de ventorum violentia audieram, verum esse cognovi; tantos enim in angiportu montis, ventorum furores expertus sum, ut comitibus manibus pedibusque innixis, ne stantes ventus abriperet, incedendum fuerit; ajebant- que comites, non sine summo cir- cumjacentium locorum detrimento, subindè integros caprarum greges, ven- torum vi abreptos fuisse. Eluctati tan- dem ex *Æoliis* gurgultis planitiem montis pascendis pecudum gregibus, armentisque boum vaccarumque per- commodam, sub limpidissima spirantis auræ amœnitate offendimus; ubi ex Meridie amœnissimus, quæ mare quæ terra patet, prospectus dabatur; Ex Bo- rea *Lacus Fucini* longè latèque expor- recta facies; ex reliquis plagis altissima montium juga, urforum ferarumque latibula, queis montana planities con- cludebatur, spectare licebat. Accessimus tandem montem glaciali *crystallo* uberrimum miro Naturæ artificio con- stitutum. Mons est in modum inverfi- coni, seu turbinis excavatus, in turbinis ultimo fundo ingens foramen videtur, per quod pluvix & nives veluti per in- fundibulum, quoddam in profundissi-

Mons So-
ranus, ejus-
que memo-
rabilia.

Mira
montis
constitutio,
ex quo cry-
stallum
educunt
glaciale.

mam longè latèque exporrecta *Cry- ptam* monti subjectam exonerantur; intra quam paulò infrà in eam aditus patet, quam cum introissemus, totam quantam stiriis *Cristallinis* prægrandis molis, ex fornice pendentibus confer- tam, infrà quoque tantam glaciæ abun- dantiam invenimus, ut toti *Italiae*, ad glaciæ nivisque commeatum sufficere posse diceres. Glaciæ instar purissimi *crystallo* limpidissima est, ex qua sta- tim omnis generis pocula fiunt; intra quæ vinum infusum protinus tam in- tenso frigore imbuitur, ut id sensus vix tolerare queat, uti eodè in loco nos ex- perientia docuit. Est & in vicini mon- tis summitate pratum quoddam, in quo totius anni decursu flores, ob in- signem aëris, qua pollet, temperiem, col- ligi dicuntur. *Flumen Liris* urbem al- luens non aliis nisi truttis confertissi- mus est. *Ager Soranus* plurimum dam- ni, ex terræ motu, anno 1654 passus est, terra multis in locis in voragine subsidente. Sed hæc de *Sora* sat dicta sint.

Multitudo
nivis in-
terata.

Euntibus postea versus Occidentem *Pratum* tribus millibus passuum occurrit oppi- *florigerum* dum, & Ducis palatium, quam *Insu- etiam hys-* lam (*Isola*) vulgò vocant. hanc ego *me.* quicquid *Cluverius* contrà sentiat, *Vete- rem* *Interamnam* esse dico; hic enim *Fibrenus fluvius* in duo veluti brachia divaricatus *Insulam* utrimque in horri- das catadupas præcipitatus constituit, quibus paulò infrà unitis brachiis, & nomine relicto in *Lirim* exoneratus, unus cum eo & nomine & re flu- vius, cursum suum versus *Campaniam* prosequitur; cujus amœnitatem pul- chre sanè *Cicero* libro de *Legibus* describit sub forma dialogi, *Attico*, & *Marco* interlocutoribus. *Atticus: Vis- ne*, inquit, *quoniam & satis jam deambu- latum est, & tibi aliud dicendi initium sumendum est, locum mutemus, & in In- sula, quæ est in Fibreno* (nam id opi- nor illi alteri nomen est) *sermoni reli- quo demus operam sedentes.* *Marcus: quin si verum dicimus, hæc est mea & fratris*

mei

Villa Ci-
ceronis.

mei germani patria, hic enim orti stirpe anti-
quissima sumus, hic sacra, hic genus, hic
majorum multa vestigia, quid plura? hinc
vides villam, ut nunc quidem est, lautinis
edificatam patris nostri studio, qui cum
esset infirma valetudine, hic ferè etatem
egit in literis. Sed hoc ipso in loco, cum
adus viveret, & antiquo more, parva esset
villa, ut illa Curiana in Sabinis, in hac
me scito esse natum. Atticus Sed ventum in
Insulam est? Hac verò nihil est amœnius;
ut enim hoc quasi rostro finditur Fibre-
nus, & divisus equaliter in duas partes,
latera hæc alluit: rapidèque dilapsus citò
in unum confluit, & tantum complectitur,
quod satis modice palæstræ loci, quo effecto,
tanquam id habuerit operis & numeris, ut
hanc nostram efficeret sedem ad disputan-
dum, statim se precipitat in Lirim, &
quasi in patriciam familiam venerit, amittit
nomen obscurius, Lirimque multò gelidio-
rem reddit; nec enim aliud hoc frigidius
flumen attingi, cum ad multa accesserim, ut
vix pede tentare id possem. Hic tanè ad eò
scite hæc Insula describitur, ut de ea
amplius dubitare nemo debeat, sub eam-
dem profusus facie quàm etiamnum cer-
nitur. Sed jam ad alia progrediamur.

Fregellæ
opp.

Hic Fregellæ, olim urbs florentissima,
cum à Romanis defecisset, diruta, & ad
vicum jam usque à Strabonis tempore
reducta. Ea nunc sive ex ruinis ejus
extructum Pons Corvus oppidum existimatur;
Silius: *Et quæ fumantem texere
giganta Fregellæ.*

Aquinum
urb.

Sed ut ad iter à Casino octeptum re-
vertamur; A Monte Casino versus lævam
tendentibus, occurrit nobilissima urbs
Aquinum, ortu Divi Thomæ Aquinatis
celeberrima Melpha fluvio irrigua; cui
non procul abest in alto montis vertice
Rupes sicca, vulgò Rocca secca; ubi & in
hunc usque diem incunabula Divi Tho-
mæ ostenduntur. Porò progredienti-
bus occurrit Arpinum M. T. Ciceronis,
nec non C. Marii natalibus fama supra
æthera nota civitas, quàm indigenæ tan-
toperè gloriantur, ut in hunc usque
diem ob Ciceronis tanti municipis com-
popularisque honorem tres literas M.

Arpinum
patria Ci-
ceronis.
Cajus Ma-
rius Arpi-
nas.

T. C. pro signo publico scribant. Eu-
sebius in Chronolog. l. 11: Cicero
Arpini nascitur, matre Helviâ, patre
Equestris ordinis ex Regio Volscorum
genere. Vide Plutarchum in vita Ciceronis,
& Valer. Max. l. 2, c. 2, de Cajo
Mario Arpinate: *Iam, inquit, C. Ma-
rius maxima fortune luctatio est; omnes
enim ejus impetus tam corporis, quàm ani-
mi robore fortissimè sustinuit. Arpini ho-
noribus judicatus inferior, Questuram
Romæ petere ausus est; patientiâ deinde
repulsarum irrupit magis in Curiam, quàm
venit. Itaque ex Mario tam humili Arpi-
ni, tam ignobili Romæ, tanquam fasti-
diendo candidato, ille Marius evasit, qui
Africam subegit, Iugurtham Regem ante
curram egit, qui Teutonum Cimb-
rumque exercitus delevit, septies Consul.
A Sora & Interamna non nisi septem
passuum millia distat.*

Post Soram ad lævam spectatur Ca-
strum S. Joannis, in quo Divus Thomas

Castrum
S. Joannis.

profugus à parentibus, ejus in Religio-
nem ingrediendi propositum impedi-
entibus, veluti captivus detentus fuit;
ubi post impudicam fœminam titione
abactam, Virginitatis postmodum illi-
batum florem Dei beneficio per Ange-
lum ejus lumbos præcingentem, in
egregii facinoris meritum adeptus est.
Spectatur non procul hinc Turris, intra
quam Cælestinus V Papa, post abdicat-
um Pontificatum à Bonifacio VIII
Pontifice inclusus ultimum diem suum
obiit. Sequitur postea Frusino cujus in
primo Libro mentionem fecimus, urbs
antiquissima, quam nonnulli Volscis,
alii Hernicis adferunt, ab utroque po-
pulo nunc expugnata, nunc recuperata:
Frusinonem sequitur Ferentinum, de quo
alibi, & monti affixæ Verulæ, ubi dicitur
adhuc existare sepulchrum S. Mariæ
Salomes, matris S. Joannis Evangelistæ,
quam filium Romam secutam ibidem
obivisse, Archivium Verulensium tradit.
Sequitur postea Anagnina vetustissima
Hernicorum urbs, patria Bonifacii VIII:
ubi & à Gallorum exercitu, Sciarra Du-
ce, in captivitate abductus, tandem

Turris
Crematæ.

Frusino.

Ferenti-
num.

Verulæ.

Anagnina.

Rome in Castro S. Angeli fatis cessit.

His jam ordine recensitis, iter profecti, & Signia, & ceteris oppidis alibi descriptis, Coram & Velitras, haud ignobilia *Volscorum* oppida, appulimus, quorum illud à *Corace*, fratre *Tiburti* & *Catilli* fundatorum *Tiburis*, conditum fuit, 425 annis ante *Roman* conditam, cui prægrandis origo aquarum adjacet, ex qua immensis sumptibus per Aqueductus passim adhuc in *Romanis* campis obvios 36 mille passibus aqua deducta fuit; de quo vide *Frontinum*.

Corā à
Corace
extruſa.

Velitræ.

Velitræ natalibus *C. Octavii Octaviae* domus fundatoris clarum à *Scriptoribus Romanarum* historiarum *Volscorum* oppidum, dicitur, teste *Stephano*: Βέλτρα πόλις Ἰταλίας, Ῥώμης ὄκα δ' ἀπό τῆρω, ὡς φησι Φλέγων ἐν Ὀλυμπιάσιν, ἠ' ἐκατὸν ἐξ ἑδο μίχον τὰ τέσσαρα σαυδοσ. id est, *Velitræ Civitas Italiae*, à *Roma* haud amplius, quam 174 *stadiis* distans, id est, ejus ævi computatione, 23 millibus passuum cum dimidio distans; hodie ab ea 24 milliaria *Roman* numerantur. Fuisse autem olim Urbem oppidò populosam & opulentam ex sequentibus constat. Unde primò ab *Anco Martio*, quarto *Romanorum* Rege expugnata, deindè à *Martio Coriolano*, qui *Volscos*, *Dionysio* teste, cum exercitu alacriter adortus, magnam reportavit prædam, & urbe eorum obsessa, fossisque & valle cincta occupatis sub dio campis ad murorum oppugnationem se adcinxit; de sæva pestilentia, quæ incolarum numerum ita exhaustit, ut vix decima pars hominum superfuert. Tanta, inquit, *Dionysius*, repente *Volscos* invasit pestilentia, quanta nullibi, nec apud *Græcos*, neque *Barbaros* fuisse narratur, nulli parcens ætati, nulli conditioni nulli sexui sive in debiles, sive in validos incideret; cujus cladis magnitudo satis liquere potest ex nobili ejus gentis urbe *Velitra*, quæ magna prius & populosa, sic tum exhausta fuit, ut decima tantum incolarum pars reliqua permanserit, cete-

Pestilentia
sæva.

ris omnibus extinctis; quare tandem, qui huic calamitati superfuert, Legatis missis, desolationem patrie conquesti, se & sua dederunt in potestatem populi *Romani*. Nam & antè colonos acceperant à *Roma*, idèdque tunc iterum novos submitti in vacantes agros postulabant. Hodie pariter natalibus Eminentissimi *Cardinalis Ginetti* claret, agrum habens omnium ad victum necessariorum rerum ubertate fecundum. De origine *Domus Octaviae*, quæ indè originem suam traxit, vide *Historiam* nostram *Eustachio-Marianam*. Hinc *Volsci* ulterius progressi, veluti cuneo quodam intra *Latii* viscera adacto usque ad *Æquos* ipsos *monticolas* penetrarunt; de quibus in primo hujus operis libro sat egimus.

Æ quorum
nonnulla
oppida
Volscis
olim par-
ebant.

A *Velitris* versus Meridiem tendentibus, primò occurrunt *Suessæ Pometiæ* ruinæ, quæ destructæ à *Tarquinio Superbo* urbe amplissimâ adhuc superfunt, de quibus in sequentibus fusiùs. Hoc oppidum sequitur *Norba*, monti scopuloso imposita, hodiè vulgò dicta, *Norna*, sub quo fons ille, *Nympha* dictus scaturit, ex quo *fluvius Nymphæus* inter *Antium* & *Circejos*, in mare exoneratus nomen sumit. Hæc ab *Emilio Lepido*, *Appiano* teste, lib. 1. *Civil. bellorum*, expugnata, tantum terrorem, indignationemque indigenis attulit, ut quidam suamet manu, nonnulli mutuis vulneribus ceciderint, alii laqueis se præfocarent, obturatique foribus ignem tectis subdiderint, quorum conatum fortuitus ventus adjuvit in tantum, ut præda repentino incendio absumpta fuerit.

Suessæ Po-
metiæ.

Norba.

Norbam paulò post *Setia* sequitur, vulgò *Sezza* dicta, olim *Volscorum* oppidum paludibus *Pontinis* impositum, colonia *Romanorum* illuc deducta, *Vellejo* teste, octavo anno post urbem à *Gallis* captam; anno post *Roman* conditam 373, ante *Christum* 380. Inter cætera rariora, vinum *Setinum* maxime celebratum fuit à *Strabone*, *Horatio*, *Martiali*, *Juvenali* *Satyrâ* 5.

Setia, Sezza
vulgo.

Cras bibet Albanis aliquid de montibus, aut de Setinis. - -

Pendula Pomptinos qua spectat Setia campos,

Exigua vetulos misti ab Vrbe cados.

Dixit *pendulam*, quia in montium iugo, quod iuxta Pomptinos Campos, de quibus paulo post, & *Asturam* usque *flumen*, & *Sermonetam* Ducis *Cajetani* sedem protenditur, atque ex ora ejus tanquam ex crepidine quadam, in subjectam paludum Pontinarum planitiem, in *Circejum montem*, *Insulamque Pontiam*, cœterasque adjacentes, quæ longè latèque patet mare, prospectus datur longè amœnissimus. Ascensus hujus montis asper est, ad quem per vias in modum cochlidis stratas, ad summitatem ejus pervenitur, sub cujus pede, multiplici fontium scaturigine, celebris ille apud Veteres *fluvius* originem suam su-

mit, qui post quindecim milliarium decursum prope *Tarracinam* mari miscetur, per quam & naviculis, seu potiùs lintribus, quas *Santalas* vocant, per flumen tranquillissimum nullis catarractis, aut aquarum turbinibus, agitates amœnissima sane via sub arborum umbris, *Setiam*, & hinc *Tarracinam* ascenditur descenditurque. Sed de hisce quàm fusissimè in sequentibus. Post *Setiam* antiquissima Urbs, *Privernum*, occurrit, vulgò *Piperno*; de qua plena sunt veterum scriptorum monumenta, quæ collecta vide apud *Cluverium*. Distat hinc proximè Cœnobium, vulgò *Fossa nova*, in quo Divus *Thomas Aquinas*, dum ad Lugdunense Concilium vocaretur, dum Canticisque Canticorum exponendis incumberet, diem ultimum piè & sanctè obiit.

Marialis
l. xiv.
epigr. 112.

LIBER IV.

AGER POMPTINUS,

hoc est

De *Pomptini Volsorum Agri* antiquitate, ejusque memorabilibus, Urbibus, Fluvijis, Lacubus, & tandem de *Pomptinarum Paludum*, ad meliorem frugem revocandarum modo, ratione & industria.

P R Æ F A T I O.

Escio sanè quæ noverca rerum humanarum cardines fortuna verset, ut illæ quanto sunt præstantiores, & ultra communem humani ingenii terminum sublimiores, tantò semper majores difficultatum & contradictionum scopulos experiantur. Quod uti in omnibus nullo non tempore admirandorum moliminum exhibitis speciminibus verissimum est, ita & in Pomptinarum Paludum ad meliorem frugem reductione maximi sanè momenti negotio hodiè usu venit.

Bonificatio
quid sit?

De Pomptinis raris sementiæ.

Cum itaque haud ita pridem, in dicto negotio, quam Bonificationem vocant, non exigua exorta fuisset inter Arbitros controversia; non defuere, qui negotium utpote humanis viribus longè superius, quasi conclamatum tenerent; contra alii tantum abest, ut in eam sententiam induci se sinerent, ut potiùs argumentis validis possibilitatem facti contrariæ partis factioni omnibus modis persuadere conati sint. In hac dissentientium partium velitatione, dum litis decisor inquiritur, tandem ad me jussu Cardinalis Pamphili, dicti Astalli, sub Innocentio X, P. M. totius deferretur controversæ materiæ judicium, litisque decisio. Et tametsi non mihi tantum arrogem, ut aut auxiliis consiliisque meis in tam lubrico & pleno alicujus opere quicquam me præstare posse putem, cum tamen ita mihi naturâ comparatum sit, ut nihil homine dignius existimem, quàm si quemadmodum in iis potissimum rebus, quæ bonum publicum spectant, quæque ob summam atque inevitabilem difficultatem hujus præsentis materiæ instituto tandem decidendo sunt, ingenii vires experiri. Hisce calcariibus adactus, opus aggressus sum, in quo conficiendo, si spes me fefellerit, vel in ipso conatu laudem me inventurum confido. Ne verò in adeò intricato negotio præceps formarem judicium, aut, ut dici solet, nudæ theoriæ tantummodò intentus inconsultis quicquam definirem; ante omnia, ipsam mihi Pomptinam Regionem adeundam lustrandamque duxi: ut explorato priùs totius situ, natura, proprietate, deinde omnibus antiquitatum recessibus discussis, singulisque cum iis, quæ circa hand dissimile argumentum, in diversis Europæ partibus jam dudum observarant, combinatis, quid tandem optimum factu videretur, concluderem. Quod etiam hoc meo ratiocinio pro mei tenuitate ingenii præstandum existimavi.

CAPUT I,

Qua Regionis Pomptinae tum veteris tum modernae
situs describitur.Pomptine
regionis
situs.

INtra eum veteris Latii distri-
ctum, qui ab ortu Solis *Amaseno* fluvio & *Anxure* oppido
celeberrimo, modo *Terracina*;
à meridie mari *Tyrrheno* & *Circejo*
promontorio, vulgò *Monte Circello*;
ab Occidente *Astura* fluvio; à Sep-
tentrione denique *Norbanis* *Setinisque*
montibus terminatur, ingens continuo
se spectandam exhibet illa, nullis non
veterum scriptorum monumentis
celebrata *Planities Pomptina*, sive *Ager*
Pomptinus, à *Pometia* *Suesæ* *Volsorum*
Colonia ac Metropoli sic dictus, ab am-
plitudine, amœnitate, rerum omnium
proventu, nec non populorum fre-
quentia, omnibus retrò sæculorum
curriculis commendatissimus; quem
Alb. Leander hortum *Latii*; *Halicarnassæus*,
quod Urbi summam vini
præstantissimi, exquisitissimi frumen-
ti, leguminum, sicuti & omnis gene-
ris fructuum copiam præberet, hor-
reum & penuriam *Romanorum* ap-
pellat. *Plinius* ex relatione *Mutiani*
ter *Consulis* olim 23 oppidis habita-
tum asserit. Quorum *Pometia* prin-
ceps, ad *Asturam* fluvium sita, in par-
te Occidentali regionem terminat, re-
liquæ vel ad Montes, uti *Norba*, *Nym-
pha*, *Sulmo*, ex parte Septentrionali;
Sermoneta, *Setia*, *Privernum*, *Pontia*,
ab Ortu *Anxur*, & *Lentula*, *Capenæ*;
à meridie *Circeum*, *Astura*, *Clostra*;
reliqua mediterranea, cum earum no-
mine præter *forum Appii* non memo-
rantur, vel terræ motibus, vel inun-
dationis violentia temporum succes-
su, ut postea dicitur, periisse credibi-
le est. Totus *Ager* binis iisque va-
stissimis & nativis constat lacubus, quo-
rum unus *Circejo* promontorio vicinus,
piscibus refertissimus, olim dicebatur
Pometianus ab Urbe *Pometia*, eidem

propinquus, qui & hodie *illago de Fogliano* dicitur. Alter *Pontinus* ab urbe
Pontia sic appellatus *Vfenti* fluvio &
Amasena adjacens, qui tamen limo ex
vicinis montibus adaucto ita sensim
obstructus fuit, ut præter longè latè-
que stagnantes aquas nulla hodiè præ-
beat veteris & nativæ paludis indicia.
Porro præter innumeros quæ torren-
tes, quæ rivus, qui ex montium fim-
briis continuo scaturiunt, tota planities
quatuor præcipuis amnibus rigatur,
Astura, *Nymphæo*, *Vfente*, *Amaseno*.
Astura ex *Coranis* montibus emergens,
Pometiamque lambens, tandem inter
Circejum promontorium & *Antium* mari
se se insinuat. *Nymphæus* ex *Norbæ* mon-
tibus & lacu *Nymphæo*, ad quorum ra-
dices situs est, per *Pometinum* agrum me-
dium cursum urgens, tandem inter
Asturam & *Circejum* promontorium mari
illabitur; *Ufens* ex *Setinis* montibus ori-
ginem nactus, atque post duodecim
millium passuum decursum *Amaseno*
ex *Privernate* agro orientè auctus, iux-
ta *Anxur* sive *Terracinam* in mare, uti &
hodiè, egerebatur. Tantæ autem *Hali-
carnassæus* & *Tacitus* eum referunt fer-
tilitatis fuisse, ut *Lacedemonii* ob *Ly-
curgi* asperiores leges alias colonias
quæsitura, dum hujus littora præterve-
cti, ac maris nausea fracti excenderent,
hunc ob bonitatem, delicias, atque ube-
rem rerum proventum veluti divini-
tùs sibi concessum locum præ omni-
bus aliis inhabitandum elegerint, quem
& *Feroniam* à rerum quas producebat
copia nuncupabant; Undè & postmo-
dum *Junonis Feroniæ* nomen manserit.
Nam ut *Deorum* eos illuc conducen-
tium muneri quovis modo responde-
rent, templum, cujus haud obscura
vestigia tribus à *Terracina* passuum
millibus distita conspiciuntur, in ho-
norem

4 Pompti-
niamnes.

Pometia.

Pompti-
norum
Oppido-
rum inse-
ritum.Duo Lacus
agri Pom-
ptini.Lacedæ-
monio-
rum hic
sedes.Juno Fe-
ronia.

norem *Iunonis*, quæ *Iovis* imberbis tunc tempore *Anxure* culti foror habebatur, in sylva quadam, teste *Cornelio Tacito* extruxisse feruntur. Quod postea ab *Hannibale* in *African* redeunte spoliatum vastatamque *Silius Italicus* lib. 13 his verbis describit:

Optato letus abitu jubet, itur in agros,

Dives ubi ante omnis colitur Feronia luo,

Et sacer humectat fluvialia rura Capenas.

Fama est, intactas longævi ab origine Fauni

Crevisse in medium, congestis undique donis

Immensum per tempus opes, lustrisque relictum

Innumerus aurum solo servante pavore. Hæc avidas mentes, & barbara corda rapina

Polluit, atque armis contempta pectora divum.

Atque hæc est brevis veteris Regionis situs descriptio.

Hodiè eisdem prorsus fluvios, eisdè lacus, eandem urbes retinet, præter mediterraneas nonnullas maritimas, temporum injuria destructas. Verum cum in sequentibus de hisce fusius simus tractaturi, relictis ambagibus recto tramite propositam nobis materiam profequamur.

CAPUT II,

Exsiccationem Paludum Pontinarum nullis non sæculis tentatam & absolutam.

23 Oppida in Agro Pontino inundatione deleta.

Ertè prisca temporibus fortè *Aboriginum*, totum hunc tractum fuisse habitatione frequentissimum, id est, 23 oppidis cultum, *Mutianus* ter Consul, *Plinio* teste, tradit; nescio tamen quo fato factum sit, ut repentina validæ inundationis illuvies & campos & memoratas urbes ita deleverit, ut nè vestigia quidem suæ vetustatis reliquerint, ut præindè tam memorabilem eventum non sine ratione inter prisca temporis prodigia adnumerarit *Plinius* Lib. 3, c. 5, his verbis: *Circeji quondam insula immenso quodam mari circumdata, ut creditur ab Homero, at nunc plantie; mirum est, quod de hac re tradere hominum notitiæ possumus. Theophrastus Circejorum Insulæ mensuram ponit stadia 80, in eo volumine, quod scripsit Nicodorus Atheniensium magistratui, qui fuit Urbis nostræ quadringentesimo sexagesimo anno. Post eum annum accessit Italiæ aliud miraculum à Circejis. palus Pompina est, quem locum 23 Urbium fuisse Mutianus ter Consul prodidit. Ex quibus verbis luculenter patet,*

Mutianum ter Consulem ex antiqua traditione tenuisse, hunc *Pometinum campum*, antequam paludibus vastaretur, 23 Urbibus fuisse habitatum. Atque hoc est illud aliud *Italiæ* miraculum, quod *Plinius* describit, nempe Regionem floridam & feracem, urbibus derepentè submersis nullo earundem relicto vestigio, in paludosam plantitiem evasisse. Quod nemini mirum videri debet, qui terræ motuum vim atque sævitiam, tum in urbibus subvertendis, tum in paludibus efformandis, norit; & exempla terræ motuum, qui hoc nostro ævo in diversis orbis terræ partibus vix posteris credibilia contigerunt, satis demonstrant. Quo tamen tempore istiusmodi prodigium contigerit, conjecturare difficile est. *Plinius* anno ab Urbe condita 460 id factum videtur innuere: Sed id nulla ratione dici posse, hinc concluditur: quod *Mutianus* circa idem ferè tempus Consulatum gerens, quo totam regionem jam paludes invaserant, non nisi ex prædecessorum traditione dictarum 23 Urbium meminert: Imò

Terre motuum in subvertendis in urbibus effectum.

Quo tempore inundatio memorabilis contigerit.

Curio-

Circeji insula.

curiosos istorum temporum scriptores tantum latuisse miraculum haud verisimile est. Dicendum itaque multo ante tempore sive terra motibus, sive tempestatum diluviis tam celebrem inundationem contigisse; urbibusque destructis aut absorptis campos cultura & feracitate insignes stagnantium aquarum jugum subire coactos fuisse. Manserunt itaque paludes immemorabili tempore usque ad *Appium illum Claudium*, qui anno Urbis 442 *M. Valerio Maximo*, & *P. Decio Mure* Consulibus ante *Christum* 311 anno, Censor cum *C. Plantio* creatus, facto omnibus sæculis memorando, primus per diædas paludes viam tentavit; quam & teste *Tito Livio l. 19* felici ausu confectam aggere paludibus injecto, silice stravit, & à nomine proprio *Viam Appiam*, uti & Urbem à se conditam *Forum Appii* appellari voluit. Forsan *Mutiani* relatione de prisca loci constitutione facta, ad id audendum incitatus.

Sub Claudio Appio prima exsiccatio.

Via Appia.

Modus exsiccationis.

Secunda exsiccatio sub Corn. Cethego Conf.

Hoc autem ingenio rem adortus est: ingenti aggeri per palarem substructionem, cespitibus, virgultis, sarmentis, faxis una eidem ingestis per paludes exaltato ex utraque parte aggeri fossas adjecit, ac sic tandem stagnantium aquarum illuvie intra eas recepta, regionem non cultui tantum, sed & ultro citroque commigrantium usui oportunam reddidit. Verum civilibus bellis, in vicinis Urbis locis inundantibus, paludes ruptis hostili vi aggeribus restagnare cœperunt, usque ad *Cornelii Cethegi* consulatum, qui annus ante *Christum* 152 fuit: hic novo ausu resectis aggeribus, fossisque antiquis quæ instauratis, quæ novis hinc inde adjectis, stagnantes aquas longè latèque diffusas denuò exsiccavit. Ita Epitomator *Livii l. 146*. *Pomptinæ paludes à Corn. Cethego Consule, cui ea provincia evenerat, siccatae, agerque ex iis factus est.* Sed sicut res terrenæ instabiles & variis casibus obnoxia, sic nec hoc opus à *Cethego* peractum diu salvum integrumque permansit. Siquidem ante *Iulii Caesaris*

& *Augusti* tempora, 90 ferè annis post *Cethegi* peractam operam, novis bellorum tumultibus concussa *Roma*, via *Appia* unà cum aggeribus altera vice devastata, campi novam inundationem passi sunt: donec *Iulius Caesar*, damno, quod inde Romanæ annonæ impendere poterat, animadverso, paludum exsiccationem tertio aggressus est. Ita commentatores apud *Plutarchum* in vita *C. Julii Caesaris*: paludes in *Normentanis* & *Setinis derivare molitus est, atque efficere campum, qui multa millia possset capere agricolarum.* Et *Suetonius* in eodem *Julio Cesare c. 44*: *siccare Pomptinas paludes destinabat.* *Dio. l. 44.* de eodem *Cesare*: *ut per Pomptinas paludes aggerem duceret, aggerem videlicet viæ Appiæ.* Undè *Lucanus l. 4*:

Via Appia devastata.

3^a exsiccatio sub Julio Cesare.

Et qua Pontinas via dividit uda paludes.

Cum itaque *Via Appia* percommoda esset, & facilem compendiosumque *Roma Terracinam*, & hinc *Brundisium* iter facientibus aditum præberet: mirum non est bellicosorum temporum durante sævitie, hanc viam toties jam aggeribus ruptis sive à *Romanis* ad hostium adventum accessumque impediendum, sive ab ipsis hostibus, ad *Romanorum* se insequentium præscindendum progressum, sive denique ad magnifica eorundem opera funditus evertenda vastatam, planitiemque denique stagnantibus aquis oppletam fuisse. *Iulius* itaque *Caesar* dum camporum atque *Vie Appiæ* restitutioni ardentius incumbit, fatis functus gloriosa molimina successori suo *Augusto* in executionem mandanda reliquit: quod & pro magnitudine animi, quæ pollebat, pacifque abundantia, quæ fruebatur, eximie sanè præstitit. Nam novis aggeribus extractis, *viam Appiam* restituit, paludes exsiccavit, campos inundatione squalidos ad culturam revocavit. Ita vetus *Commentator ad Sat. 5 l. 1, Horatii*, quin & ipse *Horatius Augusto* synchronus insignè *Augusti* opus posteritati commendaturus sic lib. de *Art. Poëtica* cecinit:

Via Appia commo-datæ.

Sub Julio Cesare & Augusto tertia exsiccatio.

Via Appiæ reparatio.

Debemur

Debemur morti nos, nostraque; sive receptus
 Terrâ Neptunus classes Aquilonibus arceat
 Regis opus; sterilisve diu palus aptaque remis
 Vicinas urbes alit, & grave sentit aratrium;
 Seu cursum mutavit iniquum frugibus annis.

Res humane omnes caducæ.

Ostiensis portus.

Pomptinarum exsiccatio.

Tyberis declinatio.

D. Augusti duas res divinas.

Augusti de re publica curia.

Quæ vetus commentator his verbis explicat: modo autem subdit, quod non tantum verba hominum intereant: sed & homines & omnia eorum facta, quod tribus probat exemplis. primum de Ostiensi portu. Nam apud Ostiam civitatem Augustus mare irrumpens interclusit, & aggere terræ & lapidibus obstruxit, portumque ibi fecit. Secundum de Pomptinis paludibus, quas Augustus exsiccavit, & habitabiles reddidit, injecto similiter aggere lapidum & terræ. Tertium de Tyberis fluvio, quem Agrippa de proprio declinavit abveo, ad eum per quem modo fluit. Et paulo post: Divus Augustus duas res divinas fecit, ut Pomptinam paludem exsiccaret & in mare meatum habere cogeret, ut arari posset: Deinde portum Lucrinum munivit.

Augustus itaque via Appia aggeribus munita foveam longam propè excavavit, ut palustres aquæ in eam derivatæ, atque in mare exoneratæ, & campos culturæ aptos relinquerent, & flumen fieret itinerantium commoditati opportunum. Quæ omnia Strabo Augu-

sto coactaneus hisce verbis describit: propè Terracinam, quæ Roma itur, propè viam Appiam fossa longa ducta est, quæ palustribus fluvialibusque impletur aquis: ea noctu maximè navigatur, ut qui navi vesperi intrant, mane egressi Appia via pergant, sed & interdum multi naves longis trahunt. Fuisse autem hujus fossæ longitudinem 15 milliarium, id est, à Foro Appii ad Feroniæ fanum usque tribus milliariibus Terracina dissitum, ex Horatio satyra 5, l. 1, ubi iter suum in has partes describit, patet:

Fossa viae Appiæ.

. . . Quarta vix demum componimur hora.
 Ora manusque tuâ lavimus, Feronia, lymphæ.
 Millia tum pransi tria visimus: atque subimus.
 Impositum saxis latè candentibus Anxur.

Hisce Pomptinæ regionis instauratores integro ferè post sæculo successere Nerva Coccejus & Trajanus Imperatores; quorum hic Viam Appiam defectuosam, variis ædificiis, pontibusque magnificentissimis, teste Dione l. 68 extructis, quorum vestigia hodie adhuc comperiuntur tum ad ortum, tum ad commodiorem aquarum derivationem, instauravit: ille milliariibus columnis, seu metis milliariis ad itinerantium commodum, curiositatemque explendam distinxit; quarum quatuor adhuc, dum hanc Regionem lustrarem, integras reperi cum hisce inscriptionibus:

Nerva & Trajanus Imperatores pontibus & milliariis columnis viam Appiam ornant.

IMPERAT. NERVA
CÆSAR AUGUS.
PONTIFEX
MAXIMVS
TRIBUNITIÆ
POTESTATIS. X.
COS. III.
PATER PATRIÆ
FACIEN. CVRAVIT
XLV

IMPERAT. NERVA
CÆSAR AUGUS.
PONTIFEX
MAXIMVS
TRIBUNITIÆ
POTESTATIS. X.
COS. III.
PATER PATRIÆ
FACIEN. CVRAVIT
XLIV

IMPERAT. NERVA
CÆSAR AUGUS.
PONTIFEX
MAXIMVS
TRIBUNITIÆ
POTESTATIS. X.
COS. III.
PATER PATRIÆ
FACIEN. CVRAVIT
XLIII

IMPERAT. NERVA
CÆSAR AUGUS.
PONTIFEX
MAXIMVS
TRIBUNITIÆ
POTESTATIS. X.
COS. III.
PATER PATRIÆ
FACIEN. CVRAVIT
XLII

Quod pulcherrimum sanè inventum fuit & curiositate plenum, cum quantum quis itineris Româ confecisset, in columnis hisce veluti lapideis quibusdam tabulis ob oculos positum perle-

geret. Duravit itaque cultus tum Camporum Pomptinorum, tum Viæ Appiæ; quod aquarum inundantium veluti retinaculum quoddam erat usque ad Barbarorum irruptionem, qui susque deque

deque vertentes omnia, uti Romanum imperium, ita omnia quoque magnifica veterum monumenta, & cum primis Viam Appianam cœdè vastarunt; undè aquis pristinas stationes repetentibus, campi denud aquarum jugum subeuntes oppressi manserunt usque ad Theodoricum Gothorum in Italiâ Regem. Hic à Decio Patricio de damno à paludibus Pomptinæ regionis illato instructus, animus ad eas exsiccandas adjecit. Operis executor fuit ipse Decius Patricius; cujus præstitam operam pulchrè sanè describit Cassiodorus lib. 2. Ep^{la} 32. ut sequitur:

Senatui Urbis Romæ Theodoricus Rex.

Quarta
Exsiccatio
sub Theo-
rico Rege
Gothorū.

Decii cir-
ca exsicca-
tionem
præclara
molimina.

Vir magnificus atque Patricius Decius gloriosus circa Rempubli- canam amore devinctus, ultro postulavit voto mirabili, quod vix potuisset sub consilio nostræ pietatis imponi; paludem Decennovii in hostis modum vicina devastantem, fovearum ore patefacto promissit absorbere illam famosæ seculi vastitatem; quam sub diuturnitate licentiæ quondam mare paludestre possedit, cultisque locis inimicum superafundens unda diluvium, terrenam gratiam sibi vestri pariter horrore confudit, nil utile nutriens sub liquore spoliatum fructibus est solum, postquam obnoxium cœpit esse paludibus. Ideò miramur pris- cæ confidentiæ Virum; ut quod diu virtus publica refugit, manus privata susceperit. Hunc ergò audacem laborem aggressurum se laudabili perfectione pollicitus est; ut pereunte damno surgite, que fuerant amissa, ulterius non perirent; undè nostras super hac

parte fertilitatis postulat iustiones, nè sine auctoritate publica subeat opus eximium, quod erit cunctis viantibus profuturum. Sed vos Patres conscripti presentibus decretis adnuimus; ut ad dicta loca Decennovii duos ex vestro Corpore dirigatis, quibus arbitrantibus, quantum spatii restagnantis incurisibus paludestris illuvies occupaverit, fixis terminis adnotetur; ut quum ad perfectionem promissum pervenerit, liberatori suo reddita terra proficiat, nec quisquam inde aliquid presumat attingere; quod tam diu invadentibus aquis non potuit vindicari: Et Ep^{la} 33. In hunc finem memorato Decio scribit, his verbis:

... Decio Viro illustri Patritio Theodoricus Rex.

Privilegia
concessa
Decio ob
exsiccatas
paludes.

Vobis itaque desideria justè petentibus, presenti auctoritate Concedimus, ut stagnis Decennovii paludibusque siccatis, sine fisco possideas in solum rura revocata; nec ullam metuas libertatis rebus exhibere culturam, quas sub generalitatis testimonio absolvimus. Hinc etiam ad Amplissimum senatum præcepta transmisimus, ut definito nunc spatio od tuum pulchre transeat dominium, quod est à fœdis gurgitibus vindicatum; æquum est enim, ut unicuique suus proficiat labor. Ex quibus patet ob præstitam tam insignem in Remp. operam, Decium à Theodorico Rege, uti tantorum Autorum bonorum, ita & totius agri ad culturam revocati dominum ac possessorem fuisse constitutum. Exstat hujus rei adhuc Terracinæ memoria, in columna quadam ad posteritatis commendationem inscriptio, quam & hic apponendam duximus.

DN. GLORIOSISS. ATQUE INCLYTUS REX THEODORICUS VICTOR. AC. TRIVMPE. SEMPER AVG. BONO REIP: NATVS. CVSTOS LIBERTATIS. ET. PROPAGATOR ROMANI NOMINIS. DOMITOR GENIVM. DECENNOVII, VIÆ APPIÆ, ID EST, A TRIP. VSQVE TERRACINAM. ITER, ET LOCA, QUÆ CONFLVENTIBVS AB VTRAQVE PARTE PALVDIB. PER OMNES RETRO PRINCIPVM INVNDAVERANT. VSVI PVBLICO, ET SECVRITATI VIANTIVM, ADMIRANDA PROPITIO DEO FELICITATE RESTITVT. OPERI, NAVITER INSVDANTE, ATQVE CLEMENTISS. PRINCIPIS FELICITER. DESERVIENTE PRÆCONIIS EX PROSAPIA DECIO RVM. CÆC. MAV. BASILIO. VC. ET. INL. EXPF. VRB. EXPP. EX CONS. ORD. PATR. QVI AD PERPETVANDAM TANIAM DOMINI GLORIAM. PER PLVRIMOS. QVI ANTE NON ERANT. ALBEOB DEDVCTA IN MARE AQVA

Decennovium quid, et unde dicatur?

Per Decennovium hic nihil aliud intelligitur, nisi *Vfens fluvius*, qui *Decemovius* teste *Procopio Lib. 3 rerum Gothicarum* dictus fuit, quod 12 millia pass. delapsus juxta *Terracinam* tandem in mare effundatur. Termini exsiccationis aquarum fuerunt *Terracina*, & *Tres pontes* à *Traiano* Imperatore olim magnificè in *via Appia* extructi. Erat autem *Tripontium* locus proximus *Foro Appii*, ita ut non desint, qui *Tripontium* cum *tribus tabernis* confundant, videlicet oppido, quod hodiè *Cisterna* dicitur, corrupto, uti omnia alia, vocabulo, quasi diceret *Tristaberna*; quicquid sit, non longè inde abfuisse rudera satis declarant. Praterèa docet inscriptio; *Cæcil. Decium*, plurimis

Modum derivationis aquarum signans.

ex utraque *viæ Appiæ* parte alveis fossisque excavatis, in iis stagnantem aquam in mare tandem deduxisse; aquarum jurisdictione hac forte distributa, ut ex finistima *viæ Appiæ* parte, alvei paludes exceptas propè *Circejum montem*, in loco ubi *Nymphæus fluvius*, in mare se exonerat, deponerent. In citima verò *viæ Appiæ* parte *Decemovii* five *Vfentis* stagnantes aquæ per alias fossas propè *Terracinam* in mare deductæ, ibidem egererentur.

Fuit autem hæc quarta paludum *Pompinarum* exsiccatio sub *Theodorico* Rege per *Cæcil. Decium Patricium* quadringentis ferè annis post *Trajanum* peracta.

Porò domitis tandem expulsisque *Româ Gothicis*, cum Imperatores partim *Constantinopoli*, partim in Occidente vagas & instabiles sedes sortirentur, atque ad eò *Roma* Præfectorum & Pontificum curæ relinqueretur: atque illi toti in Ecclesia imperioque reformando essent, atque ad eò alia ipsis quam culturæ agrorum cura incumberet; mirum non est ruptis vastisque in tanta confusione temporum atteribus, campos denuò pristinam illuviem passos fuisse: cum nullam magni momenti fabricam, nisi continuò annuis in hunc finem stipendiis sarta tecta conservetur,

Pristina Pomptinarum eluvio.

diu durare posse, nos tot eximia *Thermarum* & *Aquæductuum*, quæ *Romæ* adhuc spectantur, temporum injuria semesa monumenta doceant.

Ex Pontificibus itaque primus fuit *Bonifacius VIII*, è familia *Cajetanorum*, qui ut *Sermonetani* ducatus, qui familiæ suæ status erat, paludosis aquis obnoxios campos ad culturam revocaret, palustres aquas partim torrentibus, partim fluminibus in novum alveum derivatis, in flumen *Territorii Setini*, quod hodiè *la Cavata* vocant, exoneravit; & sic status sui agros, à tam diuturna aquarum tyrannide liberatos, in pristinam culturæ libertatem, quod intenderat, etli non sine ingenti *Setinorum* gravamine restituit.

Sub Bonifacio VIII Pont: exsiccatio quinta partialis peracta fuit.

Defuncto *Bonifacio VIII*, *Setini* aquarum detrimento aggravati tam impigrè causam suam apud *Sedem Apostolicam* egerunt, ut sequentes Pontifices, *Eugenius IV*, *Callistus III*, *Pius II*, & *Sistus IV*, litem per bullas, quæ in hunc usque diem in *Setiæ* archivio conservantur, expediendam duxerint. Tenor bullarum hic erat, ut ad utriusque confinium populorum parti satisfaciendum novum flumen fieret, veluti territoriorum, tam *Sermonetæ* quàm *Setiæ* communis terminus; ac praterèa utriusque dicti territorii palustrem humorem, in veterem illum *Nymphæi fluminis* alveum, quem hodiè *Rio del Rè Martino* vocant, exoneraret. Verùm interèa, compositis inter dicta territoria litibus, & pace stabilita, Ostium dicti fluminis obstructum, *Setinis* præter propriam industriam nullam aliam ab importuno inundationis hospite se eximendi spem reliquit. Quare consilio inuito mox publicis expensis diversas fossas fieri debere decreverunt, ut aquis, quas in sui territorii campos *Bonifacius VIII* derivarat, exoneratis, se contra damnosam inundationem hoc oportuno remedio tutarentur. Et certè res ad votum accidit: siquidem haud exiguum palustrium aquarum spatium ab aquis vindicatum, ad cultum

Setini sextam exsiccationem moliantur.

tum summo sanè *Setinorum* emolumento revocatum fuit, & haud dubiè totum negotium ad exitum perduxissent, nisi dissidia & discordia, tum *Setinorum* inter se, tum cum vicinis principibus deuoè exorta totum interturbassent; atque adeò concordia res parvas crescere, discordia magnas perdi, iis optimo jure applicari potuerit. Nam qui ex Bonificatoribus, ut vocant, in sicco campos jam suos collocarant, ulteriorem paludum exsiccationem tanquam summo sibi in lucro acquirendo præjudicio futuram, aliisque nescio quibus frivolis prætextibus omnibus modis impedire conati sunt. Piscatores quoque non camporum sed lacuum desiderio perciti nullum non lapidem moverunt, ut tam laudabile institutum irritum redderent; hoc unicum timentes, nè si paludes in campos reducerentur, omni lucro sese intra breve tempus, ex annua piscium captura comparato exutos viderent, undè ruptis malignè aggeribus, qui in sicco jam stabant, campos nova repleverunt inundationis illuvie, impigrè eos ad hoc non tantum sollicitantibus, sed & pecuniâ veluti perverfæ machinationis præmio propositâ corruptentibus adversæ partis æmulis, ita ut *Setinis* turrin eo in loco, ubi *Cavata* & *Cavatella*, principes fluvii, proximè junguntur, & in quo maximum aggeribus periculum immineret contra violentam invasionem & hostiles machinationes extruere opus fuerit; quæ & in hunc diem sufficienti munita præsidio persistit. Terra itaq; & aqua altera in invasione de stationis possessione configentibus, tandem *Sixtus V*, sapientissimus Pontifex mundo exortus, pro ingenti & profus heroica animi sui magnitudine, post innumera quæ sacra quæ profana, quibus *Romam* exornavit monumenta ad *paludum* quoque *Pomptinarum* exsiccationem jam multis ante seculis à diversis peractam animum quoque suum, circa ea tantum, quæ natura vel ars negasset, & humana potentia vix fieri crederentur,

occupatum adjecit, & ut negotium ardentius in executionem mitteretur, ipse in propria persona exsiccanda loca, ad opus præsentia sua urgendum, adeunda duxit. Et post maturam singulorum considerationem, informationemque de singulis acceptam, negotium felici suo & profus divino consilio auspiciatus, fossam novam, quæ & in hunc diem ab ejus nomine, *il fiume de Sisto*, id est, *flumen Sixtinum* dicitur, fieri præcepit. Sed uti rerum humanarum incertus exitus, sic & morte præventus Pontifex, uti fossam jam ferè ad mare deductam ad optatum finem deducere non licuit; sic præcellsa in magnifico pectore concepta molimina successoribus in executionem mandanda reliquit. Quod tamen opus, si vita superfuisset, tam excelsus animus, quantum ex ingeniosa negotii dispositione mihi concipere licuit, haud dubiè vel ad veterum, si ita loqui liceat, invidiam præstitisset. Tandem sub *Urbano VIII* fama loci & lucris spe allecti *Batavi* operam suam in paludibus siccandis obrulerunt. Et sanè ob summam, quam hujusmodi in rebus habent experientiam, negotium facile concessissent, si Pontifex propositis ab iis conditionibus subscribere & voluisset & potuisset. Ultimus tandem hisce accessit Nobilis & Illustri Dñus *Henricus Pellens Belgæ*; hic ingenti lucris, quod ex hujusmodi *Paludum* exsiccatione obtineri posset, spe allectus animatusque, negotium jam penè desperatum ad incudem reducens, suam in exsiccandis paludibus bonificandisque operam scripto exhibuit cameræ Apostolicæ, quæ de modo ac ratione procedendi, item de emolumento inde Cameræ resultante cæterisque scripto datis conditionibus probe instructa, votis ejus tandem annuens concepta molimina authentico privilegio confirmavit. Quo obtento mox cum Nergotiatoribus *Belgis Batavisque* societate mita, unanimi omnium contributione opus inchoavit; & jam omnibus rebus ad opus prosequendum necessariis, non

Discordia præclarorum moliminum turbatrix.

Invidiæ conatus.

Sub Sixto V exsiccatio septima.

Mors præclare cæpta interrumpi.

Batavorum in siccandis paludibus rejecta opera.

exiguis sumptibus comparatis, dum ex Belgio operas hoc in genere laborum probe exercitatas expectat. Ecce uti incerta est hominum dispositio, ita quoque morbo, quem ex paludosi aëris inclementia & malignitate contraxerat, extinctus, negotium magnæ molis, immatura morte irritum evanidumque reliquit. Mansit itaque totum negotium in hæc usque tempora suspensum: Quamvis interea non defuerint, qui inita societate in hunc usque diem bonificationem, ut vocant, non sine utilitate & emolumento promoveant. Verùm uti difficile est, res arduas à privatis sine capite feliciter & cum sperato fructu peragere, sic quoque bonificationibus modernis dissidentia & invidia dissidentibus, & de meliori portione concertantibus, negotium quoque suam patitur remoram. Accedit hisce jam toties cantata de possibilitate rei contentio, quâ nonnulli institutum veluti desperatum non tantum malignè fugillare, sed & alios à societate

A privatis bonificationibus obstava exsecratio tentatur.

Discordia & invidia & invidia turbatrix omnium.

cum bonificatoribus ineunda, omnibus modis avertere conantur. Undè complures, quorum interest jam, ab anno ferè me continuis sollicitant precibus, ut quid in negotio tam ambiguo factu optimum videatur, dispicerem. Victus tandem assidua imò armata deprecatione, manus dedi; nè verò in tanti momenti negotio præceps judicium darem, ipse omnia prius propriis oculis exploranda duxi. Anno itaque 1650 quintâ Novembris, sepositis aliquantisper severioribus musis, *Setiam* me contuli, omnem paludum rationem excepi, *Vfentem* ligno divagatus, littorum, fluminis, fossarum & paludosi campi conditionem summo studio consideravi. *Vie Appie* situm & dispositionem curiosè rimatus sum, & quid tandem observarim, quamque in siccandis paludibus rationem tenendam, & num successum speratum sortiri possit cœptum negotium, pro ea affectus, quâ in publicum bonum feror, pronitate, sequenti discursu declarandum constitui.

Autoris consilium & sententia petitur.

Autoris in loci natura indaganda industria.

CAPUT III,

Vtrum Paludes Pontinæ hodiè siccari queant, & ad culturam pristinam revocari.

Is in rebus, quæ magnam & insuperabilem difficultatem adjunctam habere videntur, quæri ante omnia solet, sitne res factu possibilis, an non? si posterius, omnem continuo quæstionem cessare necesse est: imò stolidus omnium opinione foret, qui in re, in humanam potentiam non cadente, propositum suum ulterius prosequeretur. Si prius, Certum est, modum & rationem inveniri posse, quâ in effectum deduci possit propositæ quæstionis institutum. Cum itaque haud absimilis nobis hoc loco quæstio agitata sit, primò videndum est, utrum locus culturæ recipiendæ aptus sit, utrum non, de quo tres sunt sententiæ. Nonnulli omnem prorsus spem adimunt in instituti prosecutione ad finem perdu-

Varia sententia de possibilitate executionis paludum.

cedenda: Quidam contra experientiâ, rem non factu tantum possibilem, sed & fieri continuo, & factum esse, variis exemplis demonstrant. Sunt denique, qui rem quidem non omnino factu impossibilem, sed ob summas & inextricabiles difficultates expensasque, tum in eodem conservando faciendas, non nisi ægrè in effectum deduci posse asserant. singulorum hoc loco sententiæ & rationes allegabimus, ut quod factu optimum videatur, tandem discerni possit. Qui negotium fieri nulla ratione posse existimant: has assignant rationes. Prima est, quod cum mare multò terra campestri altius sit, consequenter necessariam maris regurgitationem evitare non possit. Altera ratio est, quod campi occultis scaturiginibus obnoxii

Rationes Negantium possibilitatem.

sint,

sint, contra quas nullum super sit humanæ potentiae remedium, cum dictæ scaturigines perpetuæ sint, ac à natura dictis in locis suam obtinuerint per subterraneos meatus exonerationem. Tertia est, vicinorum montium aquis prægnantium perpetui & continuati rivi, quibus coercendis nulli quantumvis alti fluminum aggeres sufficiant.

Afferentium possibilitatem rationes.

His alii contrarias opponunt rationes, quarum hanc præcipuam sub irrefragabilis argumenti forma convincere putant: Quod nullis non sæculis factum esse reperitur, id ipsum & hodierna die fieri posse nemo jure negare potest; sed omnibus retrò sæculis, nullo non tempore hanc paludum exsiccationem peractam, camposque culturæ in summum non *Romane* tantum *Urbs*, sed & totius *Latii* vicinarumque partium emolumentum habiles redditos, historia docent: ac consequenter, quod sæpius factum est, id hodierna die fieri quoque posse, nemo prudens negaverit; nisi quis naturam rerum hodiè immutatam velit. Alii denique non quidem impossibilitatem, sed difficultatem rei hisce rationibus exponunt; quarum hanc maximè nervosam putant, quod post tot exsiccationes nullis non temporibus peractas, aqua tamen semper pristinam stationem repetierit, manifestum indicium, inundationis proscriptionem sperari non posse, aquis semper sive per occultos meatus ventorum marinorum impulsu regurgitantibus, sive terra ex se ipsa humidum attractu quodam sympathico parturiente. Atque hæc sunt potissimum rationes, quibus in utramque partem hujus controversiæ arbitri decertant. Quare quid nobis, qui omnia prius summo studio lustravimus, circa agitam questionem videatur, paucis æquo Le&tori aperio.

Sententia Auctoris.

Certum & indubitatum est apud omnes rerum physicarum peritos, naturam in magnis campelstrium locorum planiticibus, plerumque lacus quosdam eo fine ordinasse, ut arida circum-

sita tellus, veluti ex uberibus quibusdam debitum sibi nutrimentum attrahens generationi vegetabilium apta redderetur. Atque hi lacus, uti ex vicinis montibus originem suam perpetua affluxus continuatione nanciscuntur, ita fieri quoque non potest, ut quod natura perpetuè & providè disposuit, humani ingenii artisque industria quacunque ratione immutetur. Tales sunt in *agro Pomptino* lacunæ, quæ originem præbent fluviis, *Vfenti*, *Amaseno*, *Nymphæo*, cæterisque, quas inter & lacus vulgò dictus *il lago di Fogliano* adnumerari potest. De his certum est, uti benè primæ classis arbitri adstruunt, nullam questionem moveri posse, cum istiusmodi audere, sit ipsi naturæ reluctanti vim inferre. Quæstio itaque tantum hoc loco nobis est, de paludosa aquarum illuvie, quæ totum ferè hujus loci spacium occupavit ex accidenti superaffusa: Utrum videlicet proscriptis aquis spes reliqua sit camporum ad pristinam culturam revocandorum. Quæ ut tandem decidatur,

Dico primò cum secundæ classis arbitris, quod alias perfectè præstitum fuit, id hoc eodem tempore quoque fieri posse, cum natura in nullo sit mutata: sed & *Claud. Appium* & *Corn. Cethegum* consules, uti & *Augustum*, & *Theodoricum Regem*, & hæc *paludes* exsicasse & ad culturam reduxisse, quod idem posteris temporibus à diversis tentatum perfectumque fuisse copiosè in præcedentibus ostendimus: quod itaque alias factum est, id hodiè quoque fieri posse, si legibus naturæ stare velimus, concedi debet. Quare nihil aliud reliquum est, nisi ut modos, quos nobis contrariæ opinionis arbitri opponunt, hoc loco dissolvamus; quo quidem præstito, ad propositum nobis scopum nos perventuros nihil dubitamus.

Discursus de molimine Pellens.

Prima itaque contrariæ partis Ratio hæc est. Cum *Campi Pomptini* multò mari depressiores sint; eæ ut exsiccentur, fieri non posse videtur; cum mare

Diluvium Rationes oppositiæ.

utpote terra hac altius ad hæc lacunas opplandas naturali quodam impetu & pronitate feratur. Sed hanc rationem nihil soliditatis habere indè convincitur; si enim mare hoc terrene altius esset, flumina nunquam exitum suum invenire possent, imò necessariò contingeret aquas fluminum mari veluti vallo quodam & aggere circumdatas necessariò in se ipsas refluxuras: ac proinde futurum fuisset, ut universa hæc planities, ob coacervatarum continuo fluentium aquarum augmentum, jam dudum & à principio in mare evasisset; cum ea natura sit humoris, ut quiescere non posse videatur, donec in hincioribus locis repletis superficiem maris adæquet. Hoc autem in hisce campis minimè fieri experientia docet ex decursu fluminum, quorum quatuor, postquam longis ambagibus agros irrigarunt, omnes tandem in mare se exonerant: in mare autè non se exonerarent, si terrestribus partibus id altius foret, nisi quis dicat dicta flumina ascensu quodam violento & contra naturam mare petere, quod ignari, nè dicam stolidi hominis foret asserere. Vel igitur terram hanc mari altiorem concedent, vel fateri cogentur illam præternaturalem versus mare ascensionem, vel eorundem in se ipsa reflexionem; quorum illud uti absurdum est, ita hoc perpetuæ experientiae & sensibus manifestè repugnat. Non ignoro tamen terram subindè, ut in quibusdam *Hollandiæ* locis, mari depressiorem esse: sed novi quoque terram aggerum beneficio ita terra marique munitam vallatamque esse, ut ex nulla parte aquarum injuriis, nisi per fractis aggeribus obnoxia esse possit, quod in omnibus terrenis similis constitutionis portionibus, si dicta ratione muniantur, locique conditio id permittat, fieri posse, non negavero. Ad alteram contrariæ patris rationem quod attinet, campos videlicet occultis subterraneorum meatuum scaturiginibus obnoxios esse, experientia pariter reclamatur (exceptis tamen iis lacunis nati-

Mare quandoque terram altius.

vis, à natura ut supra diximus in bonum camporum ordinatis) datis enim perpetuis hisce subterraneis scaturiginibus, universam hanc planitiem in perpetuum quandam & inexhaustum lacum jam dudum evasisse concedendum esset, quod tamen falsum toties repetitæ exsiccationes satis superque demonstrant. Quod verò alii prætendant expensas nimias in difficili hoc opere faciendas; ij norint quoque emolumentum indè emanans millecuplo majus, ut postea ostendemus, omnem facile sumptuum in pensuram æstimationem refusurum.

Refusuratio Zdi.

Atque hæc sunt Rationes præcipuæ, quas ad impossibilitatem negotii adstruendam adducere solent, quibus quidem everfis, ratum fixumque manet, paludes dictas nullo non tempore & exsiccatas, & hodiè exsiccari posse. Quæ verò ratione & modo id commodè institui possit, tunc aperiam, ubi prius rationes, ob quas toties dicti campi restagnarint, adduxero.

Rationes, cur toties dicti campi restagnarint.

Ita humanis rebus comparatum est, ut nihil adeò firmum & solidum, nihil adeò cultum diu subsistere possit, nisi providentia & cura hominum continuo id factum tectum conservare studeat; patet id in fabricis, quæ nisi perpetuò incolantur, aut sapius à damnis extrinsecis, quibus expositæ sunt, muniuntur, sibi ipsis ruinam minantur: patet in campis agrisque, qui nisi summo studio excolantur, mox vepribus, spinis, & tribulis vastati, ac degenerare indole in senticeta ac virgulteta sylvescunt: patet in fluminibus, quæ nisi aggeribus extractis coercita ab ambitiosa herbarum luxurie vindicentur, inundatione facta in squalorem & extremam vastitatem circumjacentes campos deducant. Solent autem quatuor potissimum causæ tantorum damnorum assignari. Quarum prima est, perniciose pestis contagio, quæ dum integras subindè urbes, domos, familias grassando depopuletur; mirum non est, deficientibus hominibus & ipsas urbes, domus,

Humana omnia caduca.

4 Cause a' solas in n. 1ma p'ella.

domus, familias, campos auxilio necessario desitutos unà mox deficere, & in vastitatem redigi. Altera ratio bellorum sævities est; quâ præter vastitatem, quam inimica potestas infert, homines vel extincti, vel ad incitas redacti tum malorum impendentium motu, tum paupertatis & inopiæ rerum omnium necessitate alio transmigrare coguntur; sic fit ut desertæ urbes, exustæ habitationes, campi destructi necessarium interitum subeant, non existentibus, qui tot tantisque malis oportuno remedio manus admoveant.

Tertiâ Ratio sunt partim confinium populorum diffidia; qui fraude, malitia & invidia agitati, nihil non agunt, nisi ut unus alterius emolumenta per malignas machinationes quibuscunque possit modis destruat: partim ipsarum urbium intestina bella & discordiæ civiles, quibus fit, ut spretis consiliis in publicum bonum directis, omnia tandem in confusionem & ultimam ruinam deducantur.

Quarta ratio est vel ipsa natura, vel casus fortuitus; natura vastitatem inducit per imbrim pluviarumque continuarum diuturnitatem, qua ruptis aggeribus inundantia flumina campos inevitabili necessitate infestant; mare quoque ventorum impetu sollicitatum constitutos sibi terminos prætergressum, suam in terrestres planities, qua data porta, illuviem diffundit. Quibus quidem incommodis nemo facile occurrerit, nisi Principes quispiam supremus; qui viribus & potentia armatus bella cohibeat, arcibusque & fortalitiis, iis in locis, in quibus aditus hostilis cum primis periculum imminet, extructis, hoc pacto hostiles conatus retundat: præterea contagionis causas & pericula summa sollicitudine removeat: periculosa tum partium adversarum, tum intestina subditorum diffidia rigorosis legibus compefeat; & si quandoque deliquerint, aut legibus statutisque contravererint, severè puniat; contra naturæ quoque injurias arte se

muniat, aggeribus ad maris fluminumque rabiem compefcendam extructis. Quibus quidem summo studio & vigilantia peractis, non est dubium, quin intentum negotium cum sperato fructu & emolumento, non tantum in effectum deduci, sed & deductum perpetuò conservari possit.

Dixi subindè fortuito casu ingentia damna hujusmodi campos incurere. Hujus nobis exemplum præbuit possessio Cardinalis *Pepoli*. hic post paludes dominio suo subjectas, cum ad culturam magni proventus revocasset, locusque ulterius colendus arboribus, virgultis, arundinetis in magnam vastitatem degenerasset, remedium quæsiturus ignem materiæ combustibili submovit, quo quidem emolumentum intendens, irreparabile damnum invenit. Nam ignis voracitate quadam instabili ipsas subterraneas arborum radices invadens, dum per intimas truncorum fibras serpit, mirandum præbuit haud exiguo tempore occulti incendii spectaculum: horridum erat spectare arbores prægrandes inferius semiustas, superius viriditate luxuriantes, tandem consumptis igne radicibus unam super alteram cadere: vidisses aquam cum igne veluti amicitia contracta in communem perniciem conspirasse. Quo quidem factum est, ut terra exesa excavataque tam notabile depreffionis suæ damnum acceperit, ut cum ingenti jactura in hunc usque diem usut esse non potuerit: aqua enim sive pluviarum, sive torrentium aliunde traductorum vi, semiustæ telluris se inferens cavitatibus, atque ibidem stabulata, agrum squallidum & omnibus remediis destitutum reliquit. Visis itaque causis & rationibus cur *Campi Pomptini* ad culturam reducti, semper tamen redundaverint, modò nobis tractandum restat, quibus modis, quâ ingenii industriâ non tantum ficcari, sed & siccati in perpetua culturæ felicitate conservari possint.

Casus mirabilis.

Laudabilis conatus successu carens.

34. Natura ipsa mutabilis et obnoxia.

Hicce incommodis universalibus non nisi magna Principis potentia ac industria poterit obviare.

CAPUT IV,

De modo, ratione, viribus atque industriis, quibus Pomptinæ
Paludes ad perpetuam culturam reduci queant.

Experien-
tia rerum
Magistra.

Batavorū
in exsic-
candis pa-
ludibus in-
dustria
Mechanicā.

Magnum in arduis rebus ex-
pediendis subsidium rerum
experientia est. Qui non vi-
dit admiranda *Batavorum*
non dicam in paludibus, sed vel in ip-
sius Oceani sinibus exsiccandis feliciter
peracta molimina, in animum quoque
inducere non poterit fieri posse, ut quis
Pomptinarum paludum negotium tam
arduum & tot difficultatibus intricatum
ad umbilicum perducatur. Testantur hæc
campi juxta *Claremontium* in *Alvernia*
Francie, & *Insule Arelatensis*, quæ vulgò
Comargo dicitur, longè lateque cum ma-
ximo incolarum detrimento stagnan-
tes, qui superioribus annis, ingenioso-
rum hominum industria ad culturam
revocati, dictis regionibus non ingens
tantum emolumentum, sed & aëris bo-
nitatem maximo indigenarum com-
modo, quod unice desiderabatur, con-
tulerunt. Mechanicam sanè hodierna
die innumerabili inventionum varie-
tate tripudiantem, ad eam excellentiæ
gradum evectam videmus, ut nihil ei in
ausibus etiam omnium opinione tem-
erarij denegatum videatur: hæc legem
ponit aquis, fluvios transfert, no-
vos fundat, profundas aquarum vor-
agines siccatur, aquis in mare undè se dif-
fuderant, refusus. Quæ quidem cum no-
tissima sint, iis non immorabimur. Sed
hujusmodi celebrium nationum rerum
gestarum exemplum secuti, hoc loco de
modo & ratione, de instrumentis me-
chanicis, quibus tandem ad optatum
finem in instituto negotio pertingere
valeamus, quantum ingenij vires per-
mittent, nobis disceptandum est. Quod
ut quàm optimè fiat, ab ovo, ut dici so-
let, rem ordiamur.

Necessaria
ad exsic-
candas
paludes.

I. Sagax
Archite-
ctus.

Ad negotium itaque ritè expedi-
endum, primò ante omnia opus est Ar-
chitecto ingenio sagaci & versatili, qui

primò naturam locorum probè cogni-
tam habeat, declivitatem locorum ex-
actè explorare noverit, Causam quo-
que inundationis haud ignoret, ut in-
commodis inde provenientius, oportu-
nis remediis occurrere possit. Sit Geo-
metriæ, Arithmeticæ, physicæ, mecha-
nicæ haud imperitus, cui adjungimus
sumptuum cum sufficienti operarum
auxilio, subsidium necessarium, qui-
bus in tanta machinatione parcere, est
opus nunquam ad desideratum finem
perducere. His itaque duobus freti,
quomodo negotium nobis propo-
situm tandem conficiendum existime-
mus videamus.

z. Sumptuum
necessarii.

Sunt in tota hæc inundata planitie
præter supercitatios fluvios plurimæ
fossæ jam ab antiquis in bonificationis
finem effectæ; quarum prima & om-
nium maxima, vulgò *Rio del Rè Mar-
tino*, olim *Nymphæus* dicebatur, qui
originem suam nactus ex lacu *Nym-
phæo*, & per sylvosa loca deductus, tan-
dem in lacum *Follianum* exonerabatur.
Hodiè magna ex parte ob aquas ejus-
dem alio derivatas, siccus est, & præter
cavitatem alvei satis amplam nihil ferè
aquarum continet. Qui quidem si in-
stauraretur, ad omnes paludes in Vi-
cinos campos diffusas in se derivandas
sufficientissimus foret. Verùm *Sixtus*
V. sive sumptibus, sive aliis de causis
territus eo relicto, sapientissimo sanè
consilio aliam fossam, quam à suo no-
mine *Sixtinam* appellari voluit, moli-
tus est per medias paludes deductam,
quod tamen opus morte præventum ad
finem perducere non potuit; hoc tamen
si perduxisset; haud dubiè ingen-
tem hoc tempore in camporum cultu-
ra effectum vidissemus. Sunt præterea
duæ fossæ, verius flumina, quarum
prior *Cavata*; altera *Cavatella* vulgò
dicitur,

Rivus
Nym-
phæus.

Vulgò de
Fogliano.

Fossa Six-
tina.

Cavata &
Cavatella
Fosse.

dicitur, quæ ex *Sermonetanis montibus* originem nacta, per paludes tandem partim in *Vsentem* partim in *flumen Sixti* evoluta, aquas circumvicinas cum magno regionis commodo excipiunt, avehuntque.

Ufens flu. *Vfens* verò, vulgò *il Portatore*, originem suam ex *lacu Setino* ducens, omnes in *Terracinenfis territorii* effusas paludes, unà cum *Amaseno* ex *Privernensi territorio* prorueunt, collectas in mare tandem deponit. Reliquæ fossæ sive torrentes in intermediis campis à diversis effecti, quos *Circundarios* vocant, cum recensitis ferè semper communicant, ad eò quidem, ut præter dicta flumina sive fossas, novas fieri superfluum judicem. si enim dicta flumina mediis congruis purgarentur, facillè omnem palustris aquarum molem in se derivatam abducere possent, & intentæ negotiationis finem imponere. Hoc pacto *flumen Sixti*, unà cum fossis participantibus in mare deductum, facillè aquas in *territorio Setino* diffusas secum abduceret. *Vfens* verò cum *Amaseno*, *territorio Terracinenfi* dominantes aquas intra alveum suum conditas, atque in mare depositas devehens, hoc pacto terram à tyrannide liberaret, partibusque juribus totam planitiem pristinae libertati restitueret.

Hollandorum promissa exsiccatio non acceptata.

Hollandi sive *Batavi* sub *Urbano VIII*, non tantum paludum totalem exsiccationem, sed & flumina eo ingenio adaptare spondebant, ut totus tractus manibus ultrò citroque non sine ingenti mercatorum commo pervius redderetur, sed eo cum onere & conditionibus, quibus cum Pontifex subscribere non posset, negotium merito intactum mansit. Consilium erat sanè argutissimum ex *Nymphæo lacu* flumen novum aperire, illudque conjungere *Vfenti*, ita ut 30 milliarum spatium navibus etiam grandioribus esset pervium, deinde fossas transversas ordinare constituerant, quæ cum exitum in mare haberent, facile omnem campestris aquarum illuviem secum de-

ducentes, terram culturæ aptam relinquerent. Sed ut dixi negotium ob conditiones, quibus subscribi non potuit, intactum permanit. Quomodo itaque negotium hucusque desperatum tandem ad finem perducere possit, videamus.

Cum *Vfens fluvius* maximi in hoc negotio momenti & considerationis sit, ab eo ordiemur. Nascitur is, ut sæpius dixi, in radice *montis Setini*, & viam suam capit per medias paludes, qui auctus juxta *Terracinam Amaseno fluvio*, tandem ibidem in mare devolvitur.

Ufentis Fluvii examen.

Hic itaque cum paludosis aquis in se sit derivandis aptissimus, nihil aliud requiri videtur, nisi ut fluvius extirpatis herbarum radicibus, arena limoque quibus scatet purgatus, sufficientem alvei profunditatem obtineat, deinde ut aggeribus utrinque congestis probe muniatur. Aggeri autem materiam ipsa fluminis excrementa, hoc est, egesta materia suppeditabit.

Limo terraque, uti & radicibus junctorum, arundinumque extirpatis, uti alveus fluminis continuè evadet profundior, ita & aggeres altiore quoque obtinebunt consistentiam. Et quoniam materia limi & arenae egesta flaccidior est; quàm ut se sola sine vinculo consistere possit; hinc arbores, virgulta, fenticeta aggeribus implantanda sunt, fietque ut mutuo radicum amplexu terrestri materia aggerque constructus cum tempore non perpetuam tantum durationem, sed & utilitatem cum amœnitate & itinerantium commo junctam obtineat. Experientia autem docet, arbores huic negotio præ cæteris commodiores esse abietes, ulmos, populos, salices, quæ cum se naturali sympathia sustineant, & aquarum appetentiores sint, sic radices quoque radicibus connexæ & multiplici fatura luxuriantes, incredibilem firmitatem aggeribus conciliare solent. Idem dicendum de *flumine Sixti*, quod uti sapientissimo sanè consilio Pontifex eoductu, quo id hodierna die miramur,

Alvei conficiendi ratio.

Arbores aptæ ad aggeres constructendos.

Sixti flumen quoque huic negotio aptissimum.

constituit, ita quoque non mutandum, sed aggeribus uti *Vsentem* probè muniendum existimem. Quoniam verò subindè flumina in tantum intumescunt, ut aggeres ipsos transcendentia inundatione sua notabile agris damnum inferant. Contra hanc primò hoc remedium esse possit, si juxta aggeres utrinque congestos, novæ fossæ laterales veluti exundantium aquarum quædam receptacula efficerentur: quemadmodum supra juxta *viam Ap-piam Augustum* confecisse ostendimus, eodemque quo hæc scribimus tempore juxta *fossam Sixti*, à privatis bonificatoribus in praxin redigitur. Quod itaque de hisce duobus fluminibus præscripsimus, id in reliquis quoque fluminibus, quæ *Cavata* & *Cavatella* vocant, observandum est. Præterèa transversæ fossæ utrinque dictis fluminibus communicantes hoc ingenio confici debent. Exploretur primò, quoniam in camporum tractu maxima stabuletur aquarum illuvies, quâ inventa, utrinque fossæ fiant, præcipuis, ut dixi, fluminibus transversim communicantes; sic fiet, ut aqua inter eas derivata campos molesto hospite liberos relinquat. Quod si stagnantes aquæ profundiores fuerint, quàm ut in dicta flumina per fossas derivari possint; hoc suademus remedium. Fiat molendinum ventosum, id est, quod vento incitetur, quo passim in *Belgia* & cæteris *inferioris Germaniæ* partibus utuntur, hoc concinnatum ingenio. Duplicata Anthlea sive tumba, ut vulgò vocant, instructum sit, quæ in fundo aquæ plantari debet. sic machina ventis, qui in hac aperta camporum planitie continui sunt, uti indefinente motu agitur, sic perpetuò quoque anthleam ad evomendas aquas coget. Molendini figuram hic appositam contemplare. Aquæ verò evomitæ, in anales ligneos derivatæ, optatum præstabant effectum. Si verò plura essent hujusmodi aquarum latibula, plures quoque dictæ machinæ ad negotium citius conficiendū ordinari possent. Hoc

facto *Batabi* campos ingentes inundatione squallidos exficcare solent. Si verò hæc machina majorum expensarum esse videretur, cochlear aquaticæ à jumentis vel hominibus circumactæ, vel rotæ haultris probè instructæ adhiberi possent; sed molendina commodiora omnium judicio habentur, cum seipsis laborent, neque necessariam alicujus assistentiam requirant, toto illo tempore, quo unus & idem ventus spirat: eo verò mutato, per quempiam in hunc finem deputatum machina vento adaptari debet: undè ea arte construitur, ut unius vectis ope tota machina in quamcumque partem volueris facillimo negotio detorqueatur. Atque hisce artificis & machinamentis adhibitis, nullum dubium est, quin dicti campi aquis exuti, brevi tempore culturam debitam sint consecuturi; sed unum hoc loco uti maximi in hoc negotio momenti, sic summo quoque studio & diligentia pertractandum est. Suntque fluminum ex ea parte, qua in mare se exonerant, ostia. Hisce enim non probè munitis, oleum & operam non immeritò quispiam in aquis derivandis perdat. Nam si dicta ostia, uti in *Vsentis* ostio comperi, mari recta opponantur, fiet ut ventus marinus ostiis dominans, undas undis obrudat; Undè ingens continuè aquarum contrariarum conflictus enascitur. Nam fluctus marini uti impetuosiores, sic fortiores, debiliores fluminum undas continuè reudentes, tandem parta quasi victoria, easdem retroactas stationem relinquere cogunt; undè veluti vallo quodam aquoso circumdata flumina, necessariam & inevitabilem inundationem in campos qua data porta diffusa causabunt. Quam experientia non tantum in *Tyberi*, sed & in omnibus aliis fluminum ostiis ventis perniciosus obnoxiis docet. Quis itaque modus, quod contra importunum hunc inimicum remedium esse possit, aperire tentabo. Primùm natura nos docet, in magnorum annium ostiis, siquidem

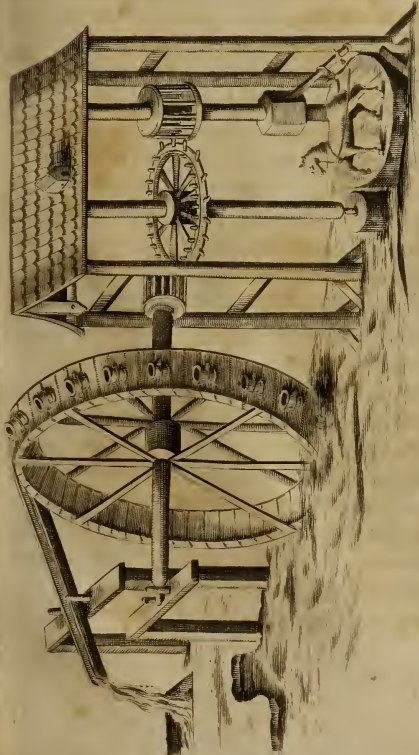
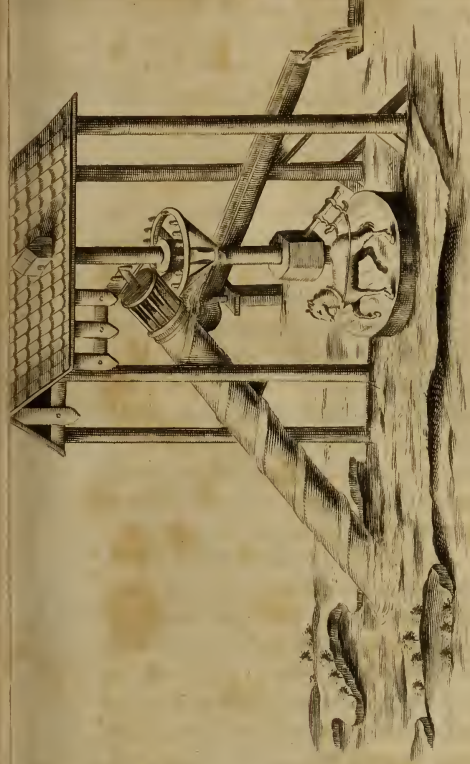
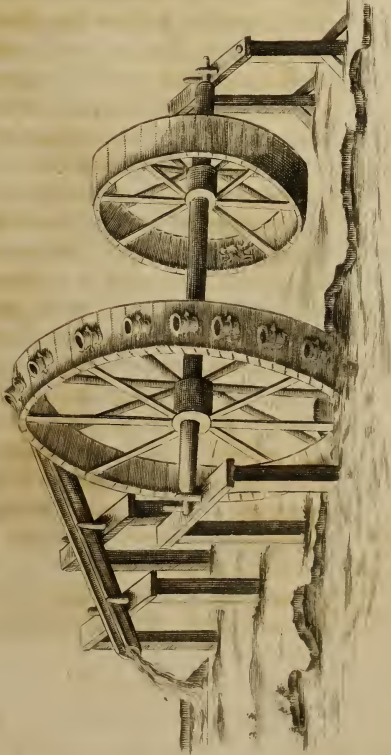
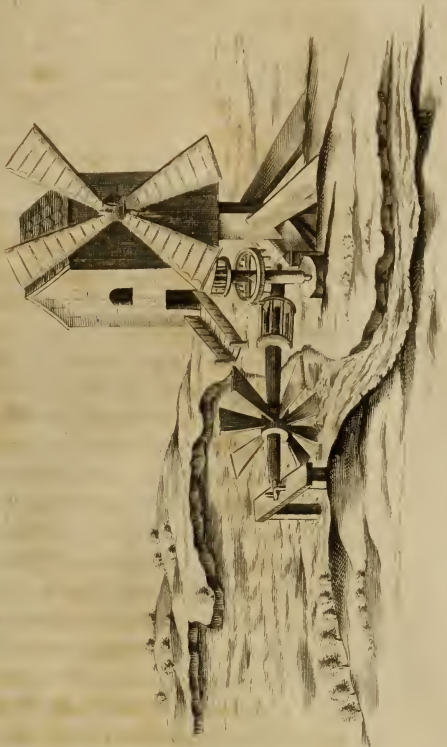
Contra inundationem mediam a-pium.

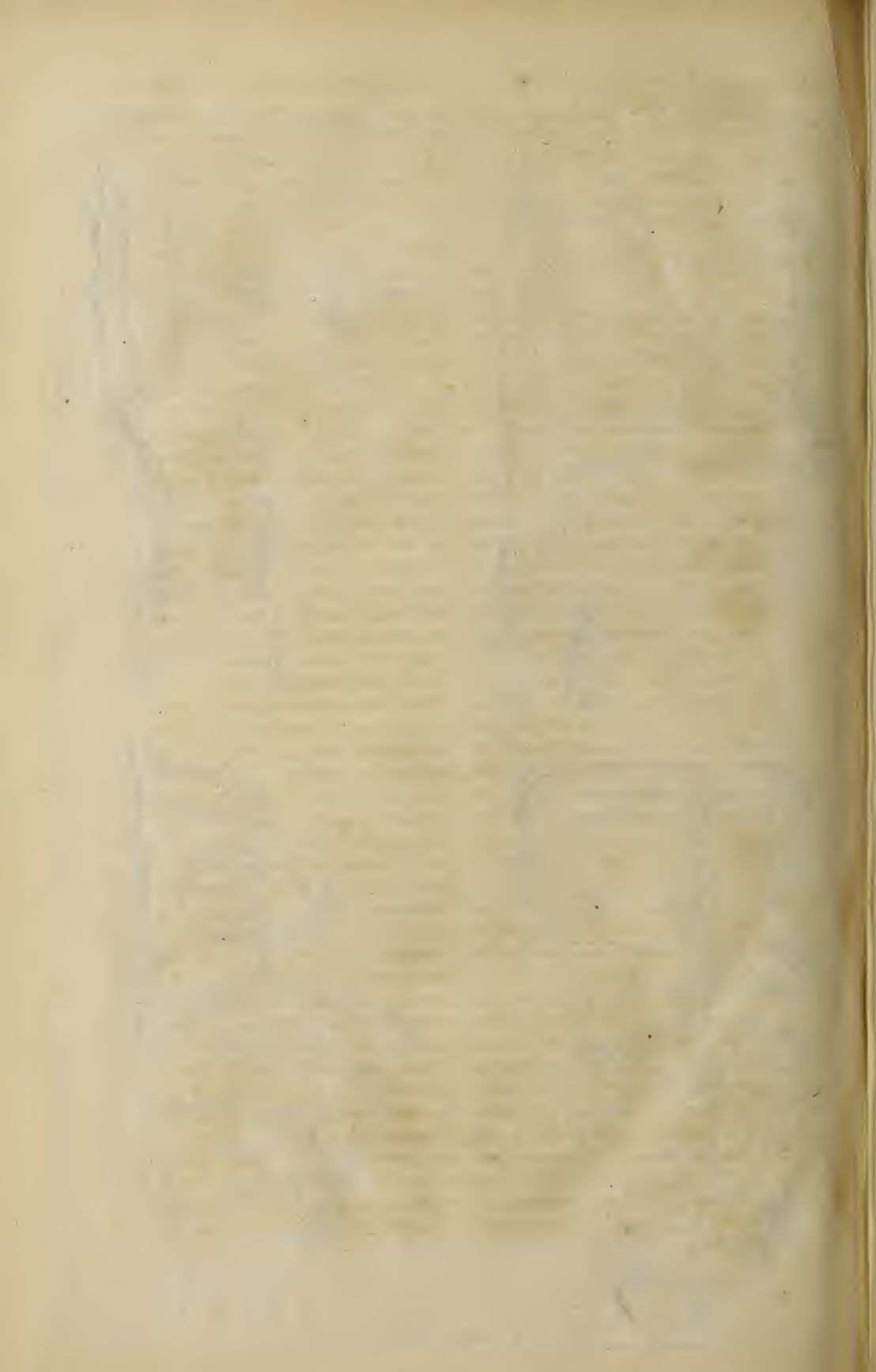
Molendina aquis evomitæ inventa.

Impedimentis obviandum.

Fluminum ostia esse maris ventis contrariis intumescant.

expe-

experientia constat, maxima totius mundi flumina, *Rhenum, Danubium, Padum, Rhodanum, Nilum, Euphratem, Indum, Borysthenem*, aliosque, uti ex geographicis tabulis patet, cum ingenti aquarum mole gravata obvio sive maris sive Oceani furori resistere nequeant, quasi naturæ quodam instinctu, in varios alveos uti divisa, sic & in plura ostia abire, ac veluti in diversos rivos discriminata divertit, ut si in uno aliquo ostio maris resistentiam inveniunt, reliquis veluti diverticulis quibusdam, libero aliunde quæsito exitu aquas deponant. Hinc ut plurimum obliquis longisque ductibus feruntur, nè simul omnia ab eodem vento obstructuantur. Idem ergò nobis in hoc nostro proposito negotio præstandum est arte, quòd magna illa flumina natura dictante præstare novimus.

Flumina itaque *Vfens & Sixtinum*, nè obvii venti impetu incursuque retardentur paulò ante in mare introitum in plures fossas divisa eo ingenio deducenda sunt, ut obliquo meatu in diversis littoris marini partibus aquas depositas exonerent. sic fiet ut etiam si ex uno fluminis ostio undæ retundantur, refuse tamen alteri mox fossæ diverticulo reddite, indè securo exitu mari insinuentur. Verùm cum nec sic ostia contra maris ferociam, omni ex parte tuta sint, hinc alterum remedium adhibendum, ut sequitur. In dictis ostiis clathra lignea, quas palificatas vulgò, *Vitruvius* palationem appellat, triplici aut quadruplici ordine constituenda sunt; iis enim marini fluctus veluti carminati, ac mox atque illis illiduntur extincti retroactique liberam flumini in mare se exonerandi potestatem faciunt; atque tale machinamentum omnium maximè singulare ad maris contumaciam refrenandam remedium est. Nè verò successu temporis lignea illa clathra in putredinem humidi continuæ rosione degenerent, contra hanc remedium habebitur securum ac perpetuum, si vide-

licet dicta clathra ex ligno alnino aut querno conficiantur: hujusmodi enim lignum intra aquas non tantum nulli putredini obnoxium est, sed talem induit duritiem, ut in saxum conversum videatur.

Atque hoc apparatu, hisce munitamentorum generibus in hoc nostro instituto procedendum est, ut scopus intentus, id est *Pomptinæ Regionis* cultura perpetuò obtineatur. Quia tamen nihil adeò solidum firmumque est, quod diu consistere possit, nisi summa cura & vigilantia per annuæ instaurationis subsidia, si alicubi indigerint, conferentur; modum & rationem, nè quicquam in tanti momenti negotio rectè instituendo necessarium omisisse videamur, hoc loco describendù duxi. Flumina itaque & fossæ quotannis summa cura à quisquiliis purganda sunt; aggeres si alicubi defectuosi instaurandi, plantæ & virgulta fluminibus tantoperè noxia extirpanda. Purgationis quidem modus hodiè non sine successu, Bubalorum opera perficitur hoc modo: Ad 50 bubalos intra fluminis alveum cogunt. qui deinde adverso flumine à piscatoribus & bubulariis in scaphis, quas santalos vocant, existentibus, quæ contis, quæ canibus incitantur, hi incitati gressu ponderoso, quicquid ex virgultis, algarum, juncorumque quisquiliis obvium est conculcantes supprimunt comminuuntque. Quo peractò continuo notabilis aquarum depressio comperitur. Accedit & huic commodo, alià non minus in captura piscium experibilis utilitas: Dum enim incessu bubalorum aquæ piscibus optimis & nobilissimis refertæ, ex commotione limi lutique oppidò turbidæ reddantur, pisces limpидitate aquæ affueti, ad tam insolitam conturbationem veluti attoniti stupefactique, dum nullam elabendi rationem inveniunt, jucundo sanè spectaculo superficiei aquæ petentes, inde vel manibus vel retibus collecti intra scaphas maximâ copiâ projiciuntur; neque aliud hisce in

Conservatio quomodo instituenda.

Fluminum purgandorum ratio per bubalos.

Piscatio fructuosa.

Ars naturam imitetur.

Exitus Vfentis & Sixtini fluvii dividendi.

Ratio coëscendi fluvii marinis.

Alninum lignum putredinem nesciens induratur in saxum.

partibus præter dictum piscationis genus usitatum est. Tamen si verò dicta purgandi ratio utilitatem suam habeat non spernendam, quia tamen operâ bubalorum noxiarum herbarum radices non penitus tolluntur, fit ut intra semestrem succrescentibus identidem herbis denuò flumen extollatur. Quare bubalis rastra ferrea adjungenda duxerim, ut quod ab iis in fundo alvei motum contritumque fuit, id dictis rastris radicitus evulsio in aggerum augmentum coniiceretur. Machinamentum hoc ingenio institui posset. Compingantur in unum quinque; aut sex scaphæ, quarum singulæ loco temonis rastrum habeant ferreum, intra puppis verticem versatile, & ad id deprimendum elevandumque aptè dispositum; scaphis verò transversum jugum ligneum imponatur, cui lora jugis bubalorum connexa aptentur, fietque ut quam bubali adverso flumine progredientes materiam conterunt, illam rastra à bubalis unâ cum machina tracta apprehensam extirpatamque in aggerum incrementum educant. Quod in flumine limoso

Rastra purgandis fluminibus inventa.

& nullis faxis obnoxio factu haud difficile est. Alia purgandi fluminis ratio ea est, quæ sequitur: Dixi supra ad principalia flumina utrinque laterales fossas effici debere, ad has itaque opportunis locis ligneæ cataractæ construantur, ut per eas tempore purgationis, aquæ fluminis in laterales fossas derivatæ, flumen aquis minutum relinquunt. & sic operarum auxilio alveus perfectè purgari, limus educi, radices extirpari, aggeres eadem opera utrinque per excrementorum coacervationem notabile incrementum accipere possunt. quam quidem rationem præcæteris tanquam purgandis fossis aptiorem adhibendam existimavi, utpotè multarum nationum usu & experientia comprobata. Atque hæc est ratio, quam in exsiccandis paludibus observandam putamus. Quâ quidem juxta præscriptas leges observata fieri non potest, ut negotium successum desideratum non fortiat. Nihil igitur restat, nisi ut quantum hoc negotium bonificationi importet, sequenti discursu ostendamus.

Alia fluminis purgandi ratio per fossas laterales.

CAPUT V,

Quantum negotium institutum importet, & quam ingentia commoda inde in universum Latium emanare possint, in quo & de expensis in campo conservando faciendis tractatur.

Commoda resultantia ex aquarum defecatione.

Um hoc bonificationis negotium toties nullo non tempore à supremis etiam Monarchis institutum sit; certè id haud quaquam; tot expensis & sumptibus aggressi fuissent, nisi patria inde emolumenta in publicum bonum promanare posse cognovissent. Videbant enim agrum hunc omnium qui in *Latium* reperiebantur, & maximum & feracissimum esse, qualis revera in hunc usque diem adhuc comperitur; ut non immeritò olim ab *Halicarnasso* horreum & penuarium *Latii*

sit appellatus. Siquidem moderno adhuc tempore iis in locis, ubi culturam acceptavit, adeò fecundus est, ut nihil non dicam in *Latium*, sed in tota *Italia* simile quid se vidisse agriculturæ periti testentur. Nam incredibilem non tantum tritici, hordei, siliginis, avenæ, sed & leguminum, omnis generis copiam suppeditat. Prata verò jumentis armentisque boum, vaccarum, bubalorum, oviumque gregibus, abundantissima exhibent pascula. Olim fructuum quoque omnis generis potissimum pyrorum, pomorumque, à quibus

à quibus & oppidum *Pometiam* nomen suum nonnulli derivasse volunt, abundantiam protulisse historici narrant. Sunt qui hodie ex unico grano tritici quadraginta spicas pullulasse numerarint. Cardinalis *Pepulus*, cujus supra mentionem fecimus, unius anni proventu omnes in agro exsiccando expensas factas refarsisse fertur; quid non secuturis annis, si ignis agrum non devastasset? ut proinde mirum non sit, toties & tot sumptibus nullo non tempore in instauranda horum camporum cultura tam impigrè laboratum esse. *Setina* quoque vina præstantissima à nullis non veterum monumentis celebrata protulisse legimus, inter ceteros,

Martialis lib. 4, epig. 64.

Vos nunc omnia parva qui putatis,

Centeno gelidum ligone Tybur,

Vel Præneste domate: pendulamque

Vni dedite Setiam colono.

Non Hybla, non me speciosus capit Nilus,

Nec quæ paludes delicata Pomptinas

Ex rure clivi spectat uva Setini.

Idem lib. 6, epig. 86. *Tu Setina quidem semper*

vel māsica ponis,

Pamphile: sed rumor tam bona vina negat.

Idem lib. 8, epig. 51. *Certè decus mensæ, posuisse*

Setina videtur.

Ipsè puer nobis, ipse sitire caper.

Juvenalis *Tunc illa time, cum pocula*

sumēs

Gemmata, & leto Setinum ardebit in auro.

Vide *Silium Italicum*, Horatium, aliosque complures, qui *Setini vini* bonitatem & præstantiam versibus suis apud posteritatem fat decantare non potuerunt. Mirum tamen alicui videri possit, cur factum sit, ut hodiè vinum tam

exquisitæ bonitatis non exhibear. Ego causam esse putem, quod vineis sive bello, sive aliâ de causa vastatis, iis in locis, qui *vinis Setinis* aded celebres habebantur, olivas plantaverint vineis in planitiem supramontanam translatis, ubi sicuti situ mutato reflexionem solis non aded propitiam repererunt, ità vinorum quoque bonitas non eum, quem olim, plausum obtinet. Quod si loco olivarum racemi pristinis locis infererentur, nullum dubium, quin famam suam brevi essent recuperaturi; cum situs montium solisque aspectus in nullo sit mutatus. Sed ad campos revertamur. Sunt qui reductum ad pristinam culturam *agrum Pomptinum* computu factò millionem importare existiment; quod non facile negaverim; cum enim solum supra quàm dici possit, sit pingue, & glebæ oppidò opimæ; uberem quoque rerum proventum indè emanare necesse est.

Architectorum ope totum spatium sine cultu squalidum duodecim millia rubiorum ut vocant, hoc est 13000 jugera rubiaria; (sic enim in posterum huiusmodi spatia appellabimus) continere repertum est. Est autem jugerum Rubiarium spatium agri quadratum, Rubio frumenti disseminando capax. Nos computu factò, toti agro paludibus damnato minus, quàm quod Geometrarum æstimatione inventum est, spatium assignantes, nihilominus annuos hujus Regionis ad culturam reducti proventus ad millionem pertinere posse, mathematico ostendimus raticinio. Demus itaque totum spatium non 13000, ut Geometræ inveniunt, sed 10000 jugerum Rubiariorum esse, videlicet ter mille, jugeris Rubiariis ob fossas & flumina culturæ inepta, subductis. Demus etiam, singula jugera non 40 Rubios, quos ut plurimum reddidisse, agricolæ indigenæ testantur, sed 20 tantum Rubios pro uno importare. Ponamus quoque, unum Rubium tritici quinque Scutorum pretio vendi: Quarè si 10000 ducamus

Reddium agri Pomptinæ Geometriæ examinantur.

Agri hujus Pontini fertilitas tam in frugibus quam vino proferrando.

Vini Setini Et ibid. lauder.

Causa de generatione Vini Setini.

Proventus
annui
mille millio.

camus in 20, & summa 200000 multiplicetur, per quinque, pervenient necessario 1000000, unus millio annui proventus summa; subductis ut dixi fossis & fluminibus, minuto etiam in subduplum eo, quem singula jugera rubriana reddere creduntur proventu. Sed objicit hoc loco expensas tum in ficcando, tum jam ficcato conservando, majores fore, quam ut annuus proventus iis refundendis sufficiat.

Expense
faciendæ
computantur
Arisb-
metice.

Ad hanc Objectionem Respondeo, Expensas non tantas futuras, quantum quis sibi imaginari possit. Cum enim pleræque fossæ jam factæ sint, & nihil aliud requiratur, nisi ut instaurentur, & ubi opus fuerit, potissimum circa mare novæ ducantur. Ponamus itaque magni animi Principem manum operi admovere; sintque 500 operarii, qui integrum annum in opere absolvendo laborent, pro diurna trium Juliorum mercede conducti, expensæ ad 43500 scutorum summam excurrent: cui si addamus 6 alia millia scutorum, tum in machinas & instrumenta, tum in salarium præsidum operis expendendum; summa totalis erit 49000 scutorum: ponimus autem subductis pro festis, quibus laborare vetitum est, 75 diebus, ita ut 290 dies laboribus toto anno concedantur. Demus itaque summam ad 50000 scutorum expensas excurrere: sed quid 50000 ad unum millionem scutorum? Agro porrò ad culturam reducto, pro conservatione ejusdem ponamus singulis annis 14 dies in purgandis fossis, reparandisque aggeribus 200 operarios occupari, quorum unicuique singulis diebus 3 Julii pro mercede cedant; erunt conservationis expensæ 840 scutorum, quæ cum commodis inde provenientes comparatæ, quasi pro nihilo habebuntur. Vides igitur ex hoc ratio cinio expensas non tantas futuras, ut emolumentis non millecuplo reparentur. Sed explicemus alia commoda inde emergentia. Ex sylvis, quæ vastæ sunt, & arboribus uti quercubus, fagis,

Expensarum
summa
ad 50000
scutorum.

Reddituum
expensarumque
combinatio.

pinis instructissimæ, materia sufficiens ad omnem œconomicum usum deduci poterunt; nil dicam de cervorum, hiruulorum, aprorum, volatiliūque omnis generis, quibus refertæ sunt venatione, ingens sanè quod emanabit in culinam emolumentum, quis negabit? Omitto hic lacus & flumina piscium optimorum abundantia; cujusmodi lacus *Folinus* inter alios & *Vfens fluvius* præcipuè refertus est, ut proinde dispicienda sit objectio eorum, qui falsa quadam præensione irritam hujus campi culturam reddere conantur. Cum hoc negotium jam supramemoratus *Henricus Pellens* in executionem deducendum in se suscepisset; nonnulli sive Principes, sive privati fuerint, nescio, certè Piscatores datis supplicibus literis, hujus negotii Præsidi, Carnali *Sacchetto*, oblatis, omnibus modis evertere studuerunt: Negotioque in publico peritorum consensu serò discussio, tandem & meum ea de re judicium exquisiverunt ii, qui interfuerant consilio. Ego re penitus considerata, respondi, tantum abesse, ut reducto ad meliorem frugem *Agro Pomtino*, acquirendo è piscibus lucro, quicquam obsit, ut potius majori piscium meliorum proventu agrorum cultura sit locupletatura. Quod hoc pacto fieri posse ostendi. Si fossarum circulatio ex mari ad mare procuretur, id est, Si *Vfens fluvius* per fossam introductus continuetur cum fossa *Sixtina*, hoc factò continget, ut pisces, quibus vagabunda innata cupiditas est; & hæc ex mari per flumina, & denuò in mare transmigratio mirificè placet, non majori duntaxat proventu se sint multiplicaturi, sed & melioris notæ, ex continua aquarum naturali fluxus agitatione sint futuri; Quod quidem consilium ab omnibus acceptum approbatumque fuit, & in executionem quoque deductum negotium fuisset, nisi, uti dixi, mors immatura *Henrici Pellens* molimen intercidisset.

Alia inde
provenien-
tia emolumentæ.

Si quis igitur *Regionis Pomptine*
bonitatem

bonitatem ad calculum exactius revocare velit, is tantam eam reperiet, ut nihil in ea, sive deliciarum, sive rerum cultui usuique humano necessariorum ubertatem spectes, desiderari posse videatur. Vina montes vicini & saxifodinas in fabricarum usum; sylvæ feras & lignorum materiem, lacus & flumina fossæque pisces, utpotè animalibus omnium generis nutriendis apta: præter carnes, lacticia, jumentorumque multiplicationem summâ patriæ utilitate exhibebunt. Agri denique frumentum, legumina, fructus omnis generis affatim suppeditabunt. Accedit hinc ex peractâ cultura maximi sanè momenti emolumentum, & est bonitas aëris culturam consequens. Cum enim Regio continuis palustrium, mortuarumque aquarum noxiis exhalationibus non vicina tantum loca, sed & ipsam urbem nocivæ qualitatis impressione infestet, fiet quoque ut sublata causa, tollatur effectus, id est, continget, ut simul ac terra putridis exuta humiditatibus sicciorem temperiem nacta fuerit, aër quoque salubriorem constitutionem ut sortiatur necessè est. Equidem sanctè affirmare ausim, aëris tam perniciosi urbi dominantis (præsertim vento syrophænicè, quem *Sirocco* vulgò vocant, flante) aliam causam non esse, nisi putridas exhalationes, quæ à dicto vento *Romam* delatæ ibidem eos effectus causant, quos non infirmi tantum, sed & sanioris etiam consti-

tutionis homines, non sine incommodo & molestia experiuntur.

Vidimus itaque in hisce discursibus *Pomptinorum Camporum* situm, naturam, proprietatem, paludum iis dominantium exsiccationem à diversis nullo non tempore tentatam, imò absolutam recensuimus, causas & rationes, cur semper restagnarint, assignavimus; modum eisdem ad pristinam culturam reducendi exhibuimus. Commoda indè emergentia unà cum expensis in opere quâ consummando, quâ conservando demonstravimus. Nihil igitur reliquum est, nisi ut supremus quispiam Princeps, visa rei æquitate & magni momenti imò emolumenti negotio maturè expenso, operi tandem cœpto manum adhibeat, opusque nullo non tempore unicè desideratum magnifico ausu absolvat.

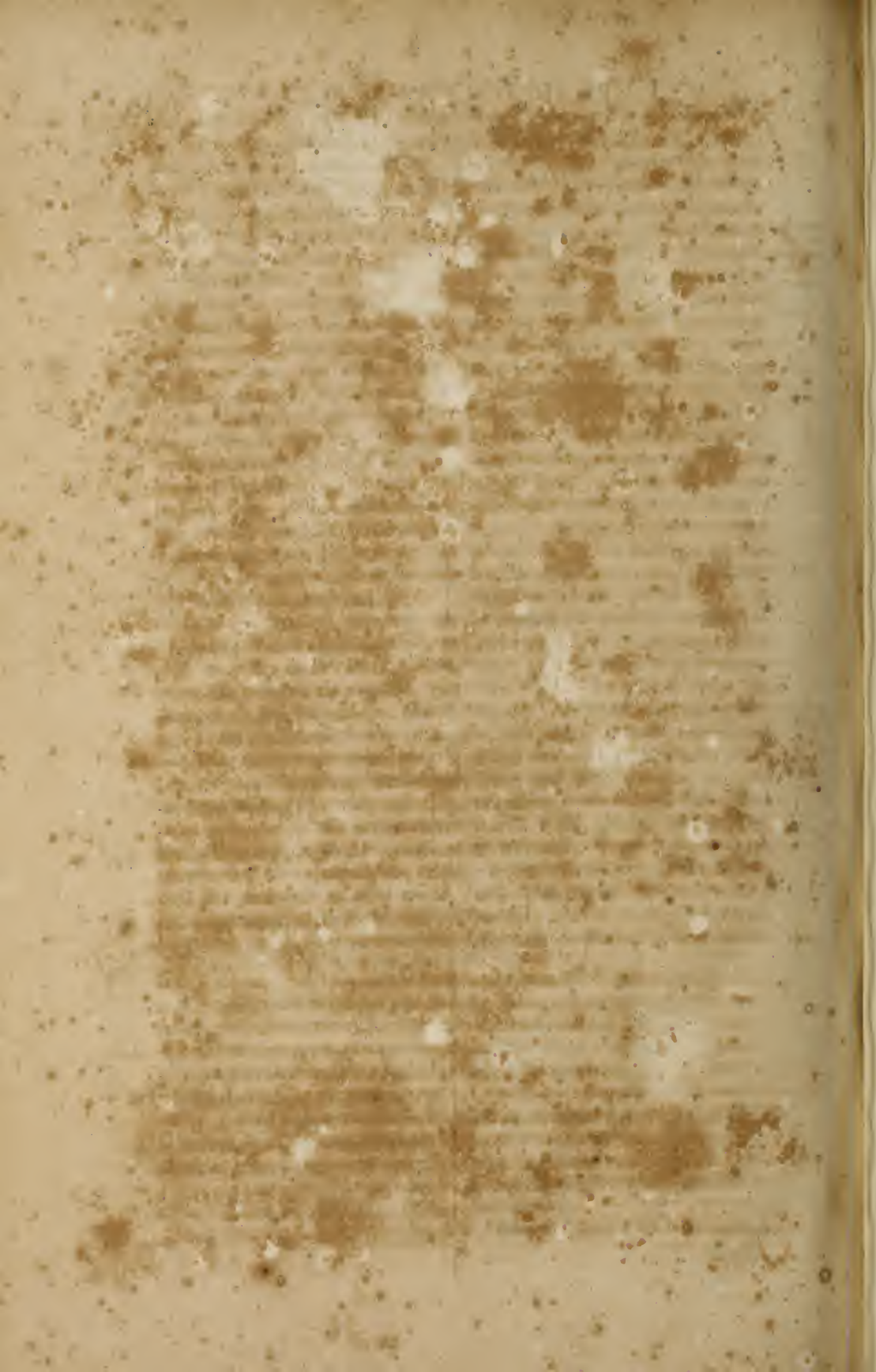
Quod tunc futurum confido, ubi alter quispiam *Sixtus V* modo ortus, in tam heroico molimine animi sui prorsus divini talenta exeruerit. Ego sanè iudicium de negotio ritè expediendo, uti dare iussus sum, sic id eâ, quâ fieri potest, sinceritate, neque ullo propriæ utilitatis commodo, quin potius solo eo, quo in publicum bonum, quibuscunque modis possum, promovendum feror affectu, impulsus, exhibendum duxi. Quæ quidem mea levis opera, si quicquam indè in commune bonum utilitatis emerferit, soli Deo Optimo Maximo, cui servio, unicè ut adscribatur velim.

Atque hæc sunt, quæ de Universi *Latii* finitimarumque Regionum situ, natura, proprietate; primaque earundem etiam origine, nec non de variis coloniis in eas traductis, de varia Imperii forma, temporumque revolutione, quam sæpè sæpius incurrit; de celeberrimis Heroibus, qui ex iis provenerunt, de potentia eorundem; denique de Urbibus, villis, thermis, palatiis sumptuosissimis; verbo de gestis potentium à seculo virorum, ac universali Romanæ Historiæ juxta temporum ordinem prosecutione tibi, Lector, veluti ἐν τῷ τύπῳ exhibuimus. Vale, & ex hisce disce æterna sectari; cum nihil in rebus humanis firmum, stabile, & durabile sit; quæ tibi hoc *Latium* ob oculos luculenter exponet.

SOLI DEO HONOR ET GLORIA.

Synopsi
inde pro-
manantium
emolumentum
sorum.

Aër ex-
purgatio.

Index Rerum ac Materiarum, in hoc Veteris & Novi Latii opere, ordine Alphabetico locupletissimè.

Numerus *Paginam*, a. *primam*, b. *secundam* *paginae columnam* denotant.

A.

A Bacus marmoreus Ciceronis 59, a.
 Aborigines. 7. Italiae populi. *ibid.* unde in Italiam perverint, *ibid.* vox est Chaldaea. 8, b.
 Aboriginum nomen in Latinum vertitur, 16, a.
 Academia Tusculani. 63, a.
 Academia villæ Adriani. 148, a.
 Adyta Ægyptiorum per montem cuniculis perforatum indicata. 106, a.
 Adriani Cæsaris ortus, studium, epigrammata, itinera. 145, a.
 Adrianus Cæsar morbis insolitis infestatur. 152, b.
 Aëris expurgatio utilis. 263, a.
 Aedis Fortunæ expositio. 107, a.
 Ægyptii maxime superstitioni. 17, b.
 Ænææ, Trojanorumque in Latium adventus. 15, a. 134, a. In Numico amne interitus. 23, a.
 Ænigma Piscatorum Homero propositum. 82, b.
 Æqui, eorumque mores & habitatio. 70, b.
 Æquivocatio nominum historiarum confusione peperit. 17.
 Æquorum nonnulla oppida volscis olim parebant. 242, b.
 Æquorum Romanorumque hostilitas. 70, b.
 Ærarium & Bibliotheca Templi Herculis. 191, b.
 Æsulæ, oppidi veteris situs. 188, a.
 Ætas facit 27 annos. 16, a.
 Agri Reatinus paludosus, à Sicanis, deinde à Pelasgis & Aboriginibus inhabitatus. 229, a.
 Ager Tusulanus. 55.
 Agriculturn quis Latio intulerit. 15, a. 19, b.
 Alatrum, oppidum. 125, b.
 Alba 30 oppidorum Mater, Romani Imperii origo. 34, b.
 Albana vina. 45, b.
 Albanensis Episcopatus. 44, b.
 Albani moderni situs à vetri diffusus. 42, a. Restauratio. 44, b.
 Albaurum cum Romanis hostilitas. 135, b.
 Albanum diffusit ab Alba Longa. 32, b. Vastata a Barbarossæ Cæsaris hostibus. 44, b.
 Albæ Longæ Conditor Ascenius asseritur contra Cluverium. 32, a. ejus origo & etymon. *ibid.* Verus situs. 33. Cur Longa cognominata 33, b. de ea Dionysij testimonium. 33, a. Desstructio. 34, b. Autorum de situ Albæ conciliatio. 36, a.
 Albularius ex lacu Albuneo. 222, a.
 Algidii montis & urbis situs. 71, b.
 Algidium, ejusque descriptio. 71, a.
 Alia fluvius Romanorum clade à Gallis accepta celebris. 234, a.
 Alonium lignum putredinem nesciens induratur in saxum. 259, b.
 Alvei sciendi ratio. 257, b.
 Ambulacrum Villæ Estensis innumeris fontibus salientibus conspiciunt. 172, b.
 Amiternum oppidum. 188, b. 232, a.
 Amoenitas Villæ Horatianæ in Sabinis. 235, a.
 Amphiarai Historia. 130, a.
 Amphitheatri Albanensis rudera. 52, b.
 Amphitheatri Tusculani reliquiae. 55, a.
 Amphitheatrum circa Castrum Gandolfinum. 43, b.
 Amphitheatrum Domitiani. 43, b.
 Ampilionis desstructio, & causæ. 179, 180, 181, 182.
 Amyclarum descriptio. 26, a. Indigenarum fatuitas. *ibid.* b.
 Amyclæe tacendo perierunt, Proverb. *ibid.*
 Anagnina urbs. 241, b. Virorum illustrium patria. 124, a. cur prope modum deserta. *ibid.* b.
 Analogi gestorum à Pelasgis & Trojanis. 18, a.
 Analogia Saturni & Evandri. 19, a.
 Angiportus Terracinenfis. 26, a.
 Anenis aqua contaminatur à variis mineralium miscellis. 201, a.
 Anienis fluvii etymon & descriptio. 140, a.
 Anio dividit Sabinos à Latio. 165, a.
 Anio fluvius. 175. ejus cursus. 176, a. Duodecim pontibus instratus. *ibid.*
 Anuli in sepulchris. 63, b.
 Annulorum Mytheria. 69, b.
 Antiquitatis monumenta. 31, b. 44, a. Vestigia. 98, b. In Præneste. 109, a.
 Antiquorum Latii Populorum sedes incognita. 123, a.
 Antiquorum in rebus solide struendis studium. 51, a.
 Antium, Cæsii Caligulæ & Neronis Patria. 24, a.
 Antonini tabula itineraria. 43, a.
 Antrum Angeria. 49, b.

Apis & Serapis idem. 106, b.
 Apparatus bellicus contra Ampilionem. 179, b.
 Aqua Anienis. 198, 200, b.
 Aqua ad ultimum gradum elementi reduci non potest. 201, b.
 Aqua Aurea, vulgo *Aquoria*, optima est. 201, a.
 Aqua Claudia. 31, b.
 Aqua Crabra. 60, b. 62, b.
 Aqua de Paivola. 199, b.
 Aqua ferrata. 198, a.
 Aqua Martia. 208, a.
 Aqua Rivellesia. 200, a.
 Aqua Tepula. 62, b.
 Aquæ Acidulæ. 198, b.
 Aquæ ductus. 31, a. 95, b.
 Aquæ ductus Tyburina. 208.
 Aquæ fontanæ bonitas. 202, b.
 Aquæ Letifera. 198, b.
 Aquæ Martiæ derivatio partim Romam, partim in Villam Vopiscificta. 170, b.
 Aquæ sulphuræ. 198, b. in Territorio Nomentano. 222, a.
 Aquæ Tusulanæ. 60, b.
 Aquila oppidum. 183, b.
 Aquinum urbs. 241, a.
 Arbor famosæ vetustatis & vastitatis. 50, a.
 Arbores aptæ ad aggeres construendos. 257, b.
 Ardæ descriptio, etymon, antiquitas, insalubritas aëris. 87.
 Aricia ad Savellos spectat. 46, b.
 Aricia oriundi Octavianus Augustus, & Turnus Herdonius. 46, a.
 Aricia descriptio. 45, a.
 Aricenis Lacus evanuit. 46, b.
 Arimazis & Arimani Deorum *Armenia*. 102, b.
 Arpinum patria Ciceronis. 241, a.
 Ascanii sepulchrum. 43, b.
 Ascanius Albæ conditor. 31, b.
 Aspra, hodierni oppidi nomen, olim Casperia fuit. 228, b.
 Astura. 25, a.
 Atina urbs. 239, b.
 Atlas. 3, b. 11, b.
 Attalus. 11, b.
 Augusti de re publica merita, & duæ ejus res divinæ. 248, a.
 Augusti erga Mecænatem affectus & benevolentia. 158, a.
 Augustij jocus. 166, b.
 Augustus Dominum se vocari prohibuit, & quare? 195.
 Aurea secula sub Saturno. 5, b.
 Aulonia, Aulones. 10, a.
 Authores variant de Latii antiquitatibus. 1.
 Authorum disconvenientia circa annorum computum. 129, a.
 Axii Appii villa. 231.

B.

B Alnea villæ Adriani. 148, b.
 Barberinus Card. de re literaria optime meritus. 98, a.
 Basilica S. Joannis Baptistæ à Sylvestro exstructa. 457, a.
 Batavorum in exsiccandis paludibus industria mechanica. 256, a.
 Batavorum in siccandis paludibus Pomptinis rejecta opera. 251, b.
 Beata Margarita ex familia Colonna. 92, b.
 Belus, Baal five Bel. 5, b.
 Berofus. 4, b.
 Bibliotheca Villæ Adriani. 148, b.
 Blandusia fons. 234, b.
 Blondi verba, quomodo naves demersæ fuerint extractæ. 50, b.
 Bolo. 122, b.
 Boncompagna. 78, b.
 Bonæ Deæ famum. 45, b.
 Bonifacius VIII. Jubilæi Author. 124, b.
 Bonificatio quid sit? 244.
 Bonitas Aquæ Martiæ. 208, a.
 Bonitas & salubritas Aquæ Aureæ. 99, a.
 Borgetto ad decimum, oppidum, ubi iam? 76, b.
 Bovilla oppidum. 31, a. Ubi situm. 44, a.
 Brancatius Card. ab Alexandro VII denunciatus Episcopus Sabinenfis. 227.
 Bubulis purgandorum fluminum ratio. 259, b.
 Burgesia villa. 78, b.
 Burgesianum Zootrophium. 73, a.

I N D E X R E R U M

C.

CAcubum Vinum. 28, b.
 Cajeta. 26, b. Cajetanus portus. *ibid.* Arix Cajetana. 27, a. Cajeta patria Gellii & Thomaë de Vio Cajetani. *ibid.* Mons scissus Cajetae tempore mortis Christi. *ibid.*
 Caji Calli mors. 163, a.
 Caji Marii ambitio. 138, a. ejus filii interitus in cuniculis Præncis- nis. 91, b.
 Cajus Marius Arpinas. 241, a.
 Caligula ubi natus. 143, b. ejus luxuria & tyrannis. 144, a.
 Camillorum Etymologia. 65, b.
 Campi Albani deliciae. 45, a.
 Campi sancti origo. 61, a.
 Campi Solonii descriptio. 28, b.
 Campus Hannibalis. 37, a. Amencissimus. 38, b.
 Canalem, qui ex lacuu Anienem deducitur, Card. d'Este fieri jus- sit. 205, a.
 Canales, occulti Lacus Albani per quos se exonerat aqua. 41, a.
 Canalis, quo aqua illius Lacus exoneratur à Romana Rep. exstru- ctus. 40, a.
 Canales plumbei. 51, b.
 Canopus, urbs Ægypti. 149, b.
 Canterius mons. 23, b.
 Capitolinus collis. 15, a.
 Caracalla Hippodromus. 20, a.
 Carfeoli oppidum, & ejus situs. 188, b.
 Castrum Fumanū Carcer S. Cælestini Papæ, eusq; vita & mors. 125, b.
 Castrum Gandolphi ab Alexandro VII summâ magnificentiâ excul- tum, mentium Pontificalium relaxationi, ob amoenitatem mi- è opportunum. 38, b.
 Castrum Savelli. 45, b.
 Castrum S. Joannis. 241, b.
 Castrum spelunca. 26, b.
 Causa mirabilis. 257, b.
 Catadupa Velini, vulgò *la Cascata di Terni*. 229, a.
 Catadupa Tyburina. 140, b.
 Catharticum Rufficorum. 118, b.
 Catonis patria Tusculum. 55, b.
 Catulli villa. 164.
 Catullus unde & quis fuerit? 167, b.
 Cavata & Cavatella fossae. 256, b.
 Cavadium. 95, a.
 Causa degeneracionis vini Serini. 261.
 Causa destructionis Villæ Adriani. 152, b.
 Causa cur Callius mortem intulerit Cæsari. 163, b.
 Causæ, ob quas sine ullo sui vestigio plurimâ loca vetustate sepulta latent. 123, a.
 Cerealis ad Christi fidem conversio & martyrium. 153, a.
 Cethei qui, & unde disti? 8, a.
 Cefarano. 143, a.
 Cham. 4, a. qui Belus, Baal & Bel. 5.
 Charonius fons lethalis. 26, a.
 Chronologia Regum Latinorum, sive Albanorum, Romanorum, Reipublicæ & Imperatorum. 19, 20.
 Chus filius Chamii. 4.
 Cicero superstitionem sortium arguit. 93, a.
 Ciceronis ad Afrum obruncatio. 25, a.
 Ciceronis villa. 58, b. 241. ejus vastatio, reparatioque. 62, b. ejus verus situs inquiritur. 62, a.
 Circeji Insula. 246, a.
 Circejus Mons. 25, a.
 Circes Mythologia. 25, a.
 Clades Romanorum ad Telonium flumen. 234, a.
 Clavi Ænei. 51, a.
 Clodii villa. 42, b. ejus situs. 43, a.
 Clodii cædes ad Bovillas. 42, b.
 Clodius ubi à Milone interfectus. 31, a.
 Cluveri sententia de Ænea non probatur. 19, b.
 Cœmeteria veterum. 68, b.
 Cœnobii Ferrati descriptio. 79, a.
 Collatia, non in Latio, sed in Sabinis sita fuit. 221.
 Colonizæ Latii. 4, b.
 Colonizæ à Phalec Hebrî filii deductæ. 129, a.
 Coloniæ Author Noëmus. 3, a.
 Coloniæ origo. 130, b.
 Columnæ ruina miraculo impedita. 60, a.
 Columnæ Tusculi. *ibid.*
 Commoda resiliantia ex aquarum desiccatione. 260.
 Computus annorum à Diluvio. 15, b. Eusebii. 16, b.
 Conditores urbium quinam? 221, b.
 Confecti di Urbium sunt grana instar sacchari ex sulphurea calce produ- cta. 205, b.

Confutatio sententiarum de situ Curjum. 225, b.
 Conradini Suevorum Ducis tragicus obitus. 25, a.
 Consilium initum proditur per feminam. 179, b.
 Continuata celestem series in Oedipi familia. 130, b.
 Contra inundationem medium aptum. 258, a.
 Cora à Corace extructa. 242, a.
 Corax & Catillus belli duces contra Æneam. 135, a.
 Corbio. 122, b.
 Corinium oppidum. 188, b.
 Corniculum oppidum Sabinorum. 222, b.
 Corpus S. Monicae. 235, a.
 Cortona olim Crotona, Hetruscorum urbs. 21, b.
 Coturnices. 24, b.
 Crotona Umbriorum civitas. 13, a.
 Crustumeria urbs, ac ejus situs. 220.
 Crypta Sibyllæ. 233, a.
 Cryptæ Luculli. 74, a.
 Cryptæ Vinatiz. 76, a.
 Crypta Ferrata. 57. ejus fundacionis fusior descriptio. 61, b.
 Cur Deus tot mala permittat. 108, b.
 Cultus Serapidis multum tum in Latio, tum Romæ potissimum in- valuit. 105, b.
 Cunonis præclara vita & mors. 114.
 Cures oppidum. 222, b. Origo & situs. 223. Cur urbs parva & maxima dicatur? 222, b. Metropolis Sabinorum. 224, b. Situs ubi in Sabina? 225, a. Verus situs. 226, b.
 Curiatiorum ac Horaticorum pugna. 135, b.
 Curtiliarum Aquæ medica. 232, b.
 Curtiliarum descriptio. 232, a.

D.

Dæmon superstitionis quomodo illudat. 93, b.
 Dæmonis technæ ad stabiliendam idololatriam. 41, b.
 Danaë conditrix Arææ. 87, a.
 David Rex Israel, quando? 20.
 Decem ovium quid & unde dicatur? 250, a.
 Decii causa exificationem paludum præclaram molimina. 249, a.
 Deipara Virginis templum miraculis clarum. 46, b.
 Delubrum Saturni opulentum. 132, b.
 Deorum fictio unde? 17, b.
 Descriptio veteris Ecclesiæ S. Laurentii Tybure. 212, b.
 Desolationis regionum quatuor causæ. 254, b.
 Dianæ cultus ac locus sacer. 47, a.
 Dianæ sanum. 63, a.
 Dianæ lacus speculum dictum. 48, b.
 Dianæ turris. 49, b.
 Diis templa extructa. 103, a.
 Difficultas in exponendis rebus inaccessæ vetustatis. 7, a.
 Digentia rivus quis? 235, b.
 Discordia præclarorum moliminum turbatrix. 251, a.
 Discordia & invidia turbatrix omnium. 252, a.
 Discursus utrum nive imbutus aquæ potus bonus an noxius sit? 191, b.
 Diversis hominibus ea sem sæpe nomina imposta. 11, b.
 Dodonæi & eorum origo. 14, a.
 Domitiani Amphitheatrum. 43, b.
 Draco ingens Tyburinum agrum infestat. 211, a.
 Dulcitius Episcopus. 227, a.
 Dynastizæ quatuor Latii. 21, a.

E.

Ecclésiæ Deiparæ Eustachianæ. 185.
 Egeria Nyn pha. 48, a.
 Egerizæ fons. 10, a.
 Elisa Japheti filius. 4, b.
 Elypenoris in Circeo sepulchrum. 25, b.
 Elysi campi in Villa Adriani. 150, b.
 Empulum antiquissima & amoenissima civitas, ac ejus situs. 177. & descriptio. 178.
 Epigrammata in Ponte Salario. 176.
 Epigrammata Adriani. 145, a.
 Episcopatus Albanensis. 44, b.
 Episcopatus Sabinensis. 224.
 Episcopi Curiam in loco Protostaminum successerunt. 225, a.
 Epistola Gregorii Gratiosi Numentano Episcopo. 227.
 Eretum Sabinorum urbs, à Monte rotundo. 222, a.
 Eteoclis & Polynicis historia. 130, a.
 Evander Mercurii & Carmentis filius. 14, b. primus Græcæ literas cum Agricultura Latio intulit. 15, a. 19, b.
 Evandriæ Catilli molimina. 131, b.

Evandri

A C M A T E R I A R U M,

Evandri & Æneæ gestorum analogia. 18, b.
 Eventus ex Fortunæ & Serapidis oraculis. 106, b.
 Eusebii computus annorum à Diluvio. 16, b.
 Eustachii & sociorum mors. 153, a.
 Expeditiones maritimæ auspicio Fortunæ peractæ. 106, b.
 Expensæ faciendæ ad excitationem paludum Pomptinarum. 262, a.
 Experientia rerum magistra. 256, a.
 Explicationes quarundam figurarum. 107, b.
 Excitatio Paludum Pomptinarum nullis non seculis tentata & abso-
 luta fuit. 246.
 Excitationis Modus. *ibid.*

F.

Fabrica superba villæ Quintilianæ. 159, b.
 Fabula de conditu Curium. 223, b.
 Fabula de Danaë conditricæ Ardeæ. 87, a.
 Fabula de Oreste & Pylade. 47, b.
 Fabula Hippolyti. 48, a.
 Fabula Numæ. 48, a.
 Fabulæ unde originem traxerint. 3, b.
 Factio Mariana & Syllana. 138, b.
 Familiae Nobiliorum Empulii. 179.
 Fana & Delubra templo adstruuntur. 105, a.
 Fanum Bonæ Dæ. 45, b.
 Fanum Vacunæ. 235, b.
 Farsa. 226, b.
 Farsarus fluvius. 234, a.
 Faunicultus Tyburci. 134, a.
 Faunus Latii Rex. 15, a.
 Feracitas territorii Empulii. 177, b.
 Ferentinum, curia Latinorum. 80, a.
 Ferentinum, oppidum. 125, a. 241, b.
 Feriarum Latinarum origo. 36, b. in earum celebratione commune
 populorum studium. *ibid.* quo in loco celebrata. 37, a. earum de-
 scriptio. *ibid.* b.
 Ferocem hippopotamum conficiunt nautæ. 106, b.
 Feronia Dea. 25, b.
 Feronia urbs ab Hannibale exspoliata. 259, b.
 Fertilitas agri Pomptini tam in frugibus quam vino proferendo,
 261, a.
 Fertilitas agri Reatini. 231, a.
 Ficaria. 89, b.
 Ficulnea, pervetusta Sabinorum urbs. 221, a.
 Fidenæ, urbs olim magna & populosa. 219, b. ejus situs. 220, a.
 Finis veterum in construendo Fortunæ Templo. 101.
 Fiscellus mons. 233, a.
 Flumina non præcisè dividunt jura territoriorum utrinque sitorum.
 165, a.
 Flumina Sabinorum. 233, b.
 Fluminis purgandi ratio per bubalos. 259, b. per fossas laterales.
 260, b.
 Fluminum ostia æstu maris ventisque contrariis intumescunt. 258, b.
 Fons charonius lethalis. 26, a.
 Fons Egeriæ. 30, a.
 Fons Syphacis Regis. 155, a.
 Forma Horatii & Virgilit. 166, b.
 Forma Palatii trizonia. 159, b.
 Formicarum multitudo. 76, b.
 Fortuna Christi fidelibus Deus est, qui sua providentia varias mor-
 talium vices justis de causis versat. 108, a.
 Fortuna Dea habita. 101, a.
 Fortuna Iovis ministra. 103, a.
 Fortuna memorabilis L. Furii. 55, b.
 Fortunæ fanum. 24, a.
 Fortunæ graphica descriptio. 100, b.
 Fortunæ Muliebris templum ubi? 63, b.
 Fortunæ symbolum. 97.
 Forum populi quis locus fuerit? 37, b.
 Fossa Clusina. 30, b. ubi sita? 31, a.
 Fossa Sixtina. 256, b.
 Fossa Viæ Appiæ. 248, b.
 Fregellæ oppidum. 241, a.
 Friderici Barbarossæ Imp. abjuratio facta Venetiis. 115.
 Frusino urbs. 241, b.
 Fundana Vina. 27, b.
 Fundana urbs à Corradino Barbarossæ classis Turcicæ duce eversa.
 27, b.
 Fundi descriptio. 27, a.
 Furconium vetus oppidum. 188, b. 232, a.
 Furiæ gentis descriptio. 64, b.

G.

Gabius Sexti filii Tarquinii superbi astutia. 120, b.
 Gabiorum urbs controversis. 119, b. eruderatur. 120, a.
 Gabiorum urbs funditus excisa, nec vestigium sui reliquit. 120, b.
 Galaton pictor Homerum mingentem pinxit, & circa eum Poetas
 miram ejus legentes. 81, b.
 Genii sepulchrorum. 68, b.
 Gestorum à Pelægis & Trojanis analogia. 18, a. Evandri & Æneæ.
ibid. b. Saturni & Evandri. 19, a.
 Gomer Japheti filius. 43, b.
 Græcas literas cum agricultura Evander primus Latio intulit. 15, a.
 19, b.
 Græcia, Ionia dicta. 14, a.
 Græcorum expeditiones in Italiam. 129, a. Adventus. 131, b.
 Græciæ urbes inter se contendunt de patria Homeri. 83, a.
 Grotta di Lucullo. 75, b.
 Gurgures mons. 233, b.

H.

Hæmonia, nunc Thessalia. 12, a.
 Heber unde dictus? 8, b.
 Hercules. 3, b. quis? 11, b. ejus beneficia fortunâ duce hominibus
 præstita. 103, b. monstros occisis apotheosin meruit. 104, b.
 Herculei templi extructio, & olim magnificentia. 191, a.
 Hercules Tyburnini templi origo. 133, a.
 Herilus quis fuerit? 91, a.
 Herculorum etymon ac sedes. 124, a.
 Herodoti de ortu Homeri relatio. 82, a.
 Hetruria antiquissima in Italia sedes. 3, b.
 Himella fluvius. 234, a.
 Hippodromus Caracallæ. 30, a.
 Hirundines montem scissum volatu penetrant, ibidemque hyberno
 tempore remanent. 207, a.
 Historia duorum natatorum. 204, a.
 Hollandorum promissa paludum excitatio non acceptata. 257, a.
 Homeri Apotheosis. 81.
 Homeri patria. 83, a. Peregrinatio & calamitas. 82, b. Virtutes,
 & asinatio ab Alexandro Magno. 85. epitaphium. 83, a.
 Homero Philopator templum dicavit. 82, a.
 Horatii & Virgilit forma. 166, b.
 Horatii Flacci Villa. 165, b.
 Horatius Athenis sectator fuit Epicuri. 166, b. ex inimico Augusti
 fit amicus. 166, a.
 Horatorum ac Curiatorum pugna. 30, a. 135, b.
 Horti Villæ Eftenis descriptio. 173, a. Anienis portio in hor-
 tum derivatur, *ibid.* ejus planities, & 4. vivaria conspicua,
ibid. b.
 Hortona. 122, b.
 Hugonis Pseudo-papæ scismatici factiosique vita & mors. 113.
 Humana omnia caduca. 254, b.

I.

Ianigenæ. 4, 8, 9.
 Janus. 3, b. Italiæ Rex. 6, b.
 Japhet. 4, b.
 Ichnographia præcipuorum locorum Villæ Adriani. 151, 152.
 Illustres ex præca nobilitate viri Tybure oriundi. 214.
 Imaginis S. M. V. à S. Luca depictæ translatio. 61, a.
 Imago Salvatoris à S. Luca depictæ. 213, b.
 Indulgentiæ cœlestis confirmata. 61, a.
 Inferorum regio in Villa Adriani. 150, a.
 In quo consistat aquæ potabilis bonitas. 200, a.
 Insalubritas aëris circa Ardeæ civitatem. 87.
 Inscriptiones antiquæ in foro Lavinienis. 53, b.
 Inscriptiones antiquæ testes Templi Herculeani. 133, a.
 Inscriptiones à Templo Herculis 192, 193.
 Inscriptiones in fundo Cesarano inventæ. 210.
 Inscriptio antiqua vasis, nunc aquæ lustrali ferventis. 109, a.
 Inscriptio Volsæ lingua in Sicilia reperta. 237, b. [explicata]
 238.
 Insolentis morbis Casar Adrianus infestatur. 153, b.
 Insulæ 16 natantes in Lacu Albunco. 203, b.
 Interitus Villæ magnificentissimæ Adriani. 152, b.
 Interocrea oppidum. 232, a.
 Invidiæ conatus. 251, a.
 Inundatio memorabilis. 246, b.
 Jocus Augusti. 166, b.
 Jocus aquarum, quem Girandola vocant. 173, b.

INDEX RERUM

Jovis Latialis mons. 35, b.
 Italia quando habitari cœperit. 3, a. unde dicta. 11, a.
 Italus. 11.
 Iter Authoris in Agrum Reatinum. 229, a.
 Julius Cæsar Romanorum Imperator. 21, b.
 Juno Feronia. 245, b.
 Junonis Monetæ origo Templi. 35, b. ejus simulacri prodigium. *ibid.*

L.

Lacedæmoniorum sedes. 245, b.
 Lacus Albanus, ejus quantitas, & investigatio. 38. Profunditas. 39. Prodigium exuberantis. 39, a. Vaticinia de Lacu. 39, b. Dubia de prodigiola ejus exuberatione. 40. Lacus incrementum. 42, a.
 Lacus Albuni succus petrificus. 205.
 Lacus Albuncus sive sulphureus. 201.
 Lacus aquæ in superficie frigida, & intus ferventissima sunt. 204, b.
 Lacus Ardeatinus seu Torni. 88.
 Lacus Corne. 62, a.
 Lacus Cutilienis. 231, b.
 Lacus Fucinus. 189, b.
 Lacus Fundanus. 28, a.
 Lacus Maricæ. 28, b.
 Lacus Nemorensis descriptio. 49, a. & 50, a.
 Lacus Regillus. 57, a.
 Lacus S. Praxedis, sive *il lago di Castiglione*. 57, a.
 Lacuum incrementa. 42, b. Subterranei meatus. 41, a.
Lagros, campus lapidosus in quo Herculeum filium Neptuni lapidibus pugasse ferunt. 194, a.
 Laji Oedipique historia. 129, b.
 Lanuvii veteris situs. 53, a.
 Larium Serapeo apicitorum figuræ Ægyptiacæ & Hieroglyphicæ. 106.
 Latini Romanis restant concordēs. 136, a.
 Latinarum contra Romanos expeditio. 110, a.
 Latium & Hetruria antiquissima in Italia sedes. 3, b.
 Latium unde dictum. 5, 6, b.
 Latii climacitudo. 21, a. quatuor Dynastix. *ibid.* fines quondam. *ibid.* b. longitudo ac latitudo. 22. Incrementa. 21, a.
 Lavici situs olim, ubi hodie *Zagarolo*. 120, a.
 Lavicum vel Labicum promiscue apud Authores scriptum reperitur. 119, a.
 Lavinium. 23, b. ubi hodie pagus seu sanum S. Petronillæ. 24, a.
 Laudabilis conatus successu carens. 255, b.
 Laurentum. 23, a. hodie desertum. *ibid.* b.
 Lestrigonum sedes. 28, b.
 Lingua Volscæ à Latina discrepare. 236, b.
 Lilla oppidum. 231, b.
 Litteræ Aureliani ad Sentatum. 212, a.
 Locos, qui sepulci fuere filiorum S. Symphorosæ corpora. 154, a.
 Locus, qui Roma vocatur in villa Estensi. 173, a.
 Longula oppidum. 184, b.
 Lucii Furii memorabilis fortuna. 55, b.
 Lucretilis mons quis? 235, b.
 Lucullanarum structurarum sumptuosæ reliquæ. 75, b.
 Lucullanæ ruinæ materiam dederunt magnificentissimis villis. 75, b.
 Luculli familia, & gloriose expeditiones. 72, a. Piscinæ, & ampla ejusdem possessio. *ibid.* b. Cryptæ. 74, a.
 Lucullus otio & deliciis affluens in amenciam cecidit. 72, b.
 Lucullus regno Mithridatem exiit. 72, b.
 Luxuria & tyrannis Caligulæ. 144, b.
 Lycæi in villa Adrianea descriptio. 149, a.

M.

Magnificum ædificium. 119, a.
 Magnus hominum ad templum Fortunæ sortium causa consensus. 105, b.
Malain arbor, ex qua Syrac educitur. 207, b.
 Mamiliorum familia à Mamilia Telegoni filia. 55, b.
 Mamurra oppidum vetus. 28, a.
 Mandelæ pagus quis? 235, b.
 Manlii Vopisci Villa. 166. ejus descriptio. 167, b.
 Mannæ copiosus proventus, uti & Syracis, resinæque cerebinthinae in agro Tyburtino. 207, a.
 Marci Antonii numismata. 124, a.
 Marii seditio. 139, a.
 Marinum, ejus etymon & situs. 80, a.
 Mare quandoque terrâ altius. 254, a.
 Marrubium Marforum Metropolis. 189, b.
 Mariscum bellum. 189, a.
 Marforum origo. 189, a.

Martyrium SS. Flavix, & Domitillæ. 26, a.
 Mecænatis heres Augustus. 158, b.
 Mecænatis miræ proprietates. 158, b. ejus villa. 156.
 Medea ubi habitaverit. 189, a.
 Memorabilia quæ Aricia contigerunt. 46, a.
 Memoria stupenda Laurentii Orana, 126.
 Minturnæ. 28, b.
 Miraculum Prænestinum à S. Gregorio M. relatum. 111, b.
 Mithridates à Lucullo regno exutus. 72, b.
 Mira montis constitutio, ex quo crystallum educunt glaciale. 240, a.
 Metii Suffeti crudelis mors. 136, a.
 Metropolis Sabinorum, Cures. 224, b.
 Modus colligendi Mannam in agro Tyburtino. 207, b.
 Modus derivationis aquarum stagnantium. 250, a.
 Molendina aquis evacuandis inventa. 258, a.
 Monasterii Callinensis descriptio. 239, a.
 Monasterium Cryptæ Ferratæ. 79, a.
 Monasterium S. Benedicti, & S. Scolastica. 175, b.
 Monasterium S. Petri Apostoli. 92, b.
 Monfortium, oppidum. 125, b.
 Mons Albanus summæ fuit religionis. 35, b. De ejus situ controversiæ. *ibid.* a. prodigia, quæ in eo contigerunt. *ibid.* b.
 Mons interiticus ad desivium paludum. 230, a.
 Mons Jovis Latialis. 35, b.
 Mons Soranus, ejusque memorabilia. 240, a.
 Montalina villa. 78, b.
 Montes Corniculari qui? 222, b.
 Monumenta veterum. 79, a.
 Monumentum Græcum. 62, a.
 Monumentum Horatorum. 30, b.
 Monumentum veulium Apotheosis Homeri exhibens. 81, b. ejusque explicatio. 83, b.
 Mors præclara cepta interrupta. 251, b.
 Mors Sulpitii Consulis. 88, b.
 Mors Vespasiani Cæsaris. 232, b.
 Mos cremandi cadavera, & vasa conditoria cinerum. 68, a.
 Mugros tauri fontem maris exprimit. 107, b.
 Mulieribus prohibuit ingressus Succi S. Nili. 61, b.
 Multitudo nivis inveteratæ. 240, b.
 Murati Planci villa. 162.
 Municipium Tufulanum quale? 55, b.
 Musrum fontes. 48, a.
 Musarum 9 statua detectæ. 148, b.
 Musivum opus. 95, b. ejusque explicatio. 100, 103.
 Mutationes rerum. 143, a.
 Mutela mons. 213, b.
 M. Furi Camilli, præclara facinora. 65, b.
 Mylæta anulorum. 69, b.

N.

Napelus virulentissima planta arborecens in monte Ianuario. 208.
 Nares Justiniani Eunucho. 218.
 Navis descriptio. 51, a.
 Naumachia piscorum Cæsarum. 50, b.
 Necessaria ad exciscandas paludes. 256, a.
 Nemus Aricium. 47, a. à Strabone descriptum. *ibid.*
 Nemus Cynthianum. 48, b. 50, a.
 Neptunus cur tridentem instructus. 107, b.
 Nerva & Trajanus imperatores pontibus & miliaris columnis viam Apriam orant. 248, b.
 Nimbrod filius Chami. 4, b. in Babylone dominatur. 5, a.
 Ninus. 5, a.
 Nivis inveteratæ multitudo. 240, b.
 Noemi & filii Cham diluivum. 41, a.
 Noë variis nominibus appellatus. 3, b.
 Nolite tangere unctos meos. 125, a.
 Nomentum, oppidum Sabinorum. 221, b.
 Nomina oppidorum prisca Latii, prope mare Tyrrhenum. 22.
 Nominum Æquivocatio. 17, a. Historiarum confusione peperit. *ibid.* b.
 Norba oppidum. 242, b.
 Novæ Populorum colonix. 128, a.
 Numa Pompilius, Curientis patria. 223, a.
 Numæ fabula. 48, a.
 Numicius amnis Ænæe interitu famosus. 49, b.
 Numismata Centronii in ejusdem sepulchro detecta. 171, b.
 Numismata Sepulchrorum. 69, b.
 Numismata varia. 97.
 Nursia patris Titi Vespasiani. 233, a.

O.

Oceasio descriptionis urbis Empulitanae. 177.
 Oeclei historia. 130, b.
 Oedipi familia sceleribus innata. 130, a.
 Oedipus Laji filius. 129, a.
 Oenotria. 10.
 Oenotrii populi. 9, b.
 Oenotrus. 3, b. 10, b.
 Officia L. Munatii. 163, a.
 Oppida dubii situs. 232, b.
 Oppida in agro Pontino inundatione deleta. 246, a.
 Oppidum Sancti Viti. 187.
 Oppidum Sancti Germani Ccenobio Cassinensi principali ordinis D. Benedicti clarum. 239, a.
 Opus Mufivum. 95, b. ejusque explicatio. 100, 103.
 Oraculum Fauni. 134, b.
 Organum hydraulicum in villa Estensi. 173, b.
 Origo Castri S. Angeli. 183.
 Origo insularum natantium. 204, a.
 Ortus Anienis. 175, a.
 Ostia Tiberina. 22, b. olina mariadjacens. 23, a.
 Ostiensis salinae. 23, a.
 Ostiensis portus. 248, a.
 Ottonis Card. Truchses Germani egregia laus. 117.

P.

Palatii Evandrini vestigio. 52, b.
 Palatinus mons. 15, a.
 Palatium frangipaniorum. 49, b.
 Pallantium oppidum. 231, b.
 Paludes Pontinae utrum hodie exsiccati, & ad prislinam culturam revocari queant? 252, 253.
 Palumbae. 24, b.
 Papa incarcerratus. 92, b.
 Passienus Crispus fagum stulte amavit. 63, a.
 Pedum. 121, a. ejus situs inquirunt. *ibid.* expugnatum. *ibid.* b. & 184, a.
 Pelasgi oraculi monitu in Italiam appulsi. 131.
 Pelasgi. 9, 10. e Peloponneso oriundi. 12, a. à Phalec Hebrî filio. 14, a. Varias sedes quæ fixerunt. *ibid.* b. in Italia consecrati. *ibid.* ab Aboriginibus in infocios recepti. 13, a. Crotonem Umbrorum civitatem capiunt, & Siculos suos sedibus ejiciunt. *ibid.* b.
 Pelasgorum Arcadum expeditio in Latium sub Evandro Duce. 14.
 Peregrinatio Homeri. 82, b.
 Perpetuus Tyburi gubernator Card. Estensis. 172, c.
 Pestilentia sæva. 242, a.
 Petrum Apostolum Prænestinis prædicasse, & templum condidisse. 111, a.
 Pharus. 95, b.
 Pharus Prænestina in Nautarum selatium. 107, b.
 Philopator Homero templum dicavit. 82, a.
 Phormiae, ubi hodie Mola, pagus ad mare
 Piciles descriptio. 147, b.
Pic de lupo, Lacus, oppidum & lucus Velinae Deae. 231, a.
 Piscatio fructuosa. 259, b.
 Pisciano, oppidum. 185, a.
 Piscina Luculli. 75, a.
 Plautiorum sepulchrum. 160.
 Polustria oppidum. 184, b.
 Pometia Sueffa Volschorum Metropolis. 239, a.
 Poetarum, Oratorum & Literatorum hominum summus fautor Mecenas. 158, a.
 Pometia oppidum. 245, b.
 Pomptini agri lacus duo. 245, a.
 Pomptini quatuor amnes. 245, b.
 Pomptinorum oppidorum interitus. *ibid.*
 Pomptinus ager. 244. ejus situs. 245, a.
 Pons Lucanus. 160.
 Pontifex vi consecratus, & Episcopus consecrans vindicem Dei manum experti. 113.
 Pontificis incarcerati mors. 124, b.
 Portenta, quæ Frusinnone contigerunt. 125, a.
 Portus Claudii. 22, a.
 Pratum florigerum etiam hyeme. 240, b.
 Prænestæ à quo condita. 90. quo tempore. *ibid.* & anno. 92, a. factio-
 rum hominum refugium. *ibid.* ejus excidium sub Bonifacio VIII. *ibid.* b. ad Barberinos devenit. 93, b.
 Prænestinae deliciae. 92, b. & vicilitudines. 109, b.
 Prænestinae Fortunæ, Primigeniæ, templum. 94, 98, a.
 Prænestinarum forium origo. 93, b.
 Prænestinorum varia fortuna. 110, a. sub Columnensibus, 92, b.

Prænestini semper Herculi Tyburrino vicino devoti fuerunt. 104, b.
 Prænestinorum Episcoporum series. 112, 113, 114, 115, 116, 117, 118.
 Primigeniæ Fortunæ Prænestinae Templum. 95.
 Primus author caerimoniae pulsandi Campanulam ad corporis Domini venerationem. 115.
 Prisci Latii termini. 21.
 Pristina Pomptinarum cluvio. 205, a.
 Privilegia Cryptæ Ferratae. 61, a.
 Privilegia Decio concessa ob cyfficas paludes. 249, b.
 Procellio. 108, a.
 Prodigia à Dæmonibus exhibita. 40, b.
 Profunditas Lacus Albunei. 204, b.
 Profunditas voraginis in monte scisso. 206, b.
 Prospectus amantissimus. 76, a.
 Prospectus ex ponte in Cataractam, quam vulgo *la Cascata* vocant. 141.
 Prospectus ex ponte in subjectam aquarum voraginem, quam *la bocca del inferno* vocant. 142.
 Prospectus Villæ Estensis. 173, a.
 Prytæneum. 151, a.
 Pub. Clodii Villa. 42, b. ejus situs. 43, a.
 Pupina, & ejus olim situs. 122, a.
 Pythagoras. 20.

Q.

Quid aves domibus arboribusque insidentes significant? 105, a.
 Quid balnea? 107, b.
 Quid auae forores? 105, b.
 Quid in aquis hydra, ranæ, rubetæ, & serpentes? 104, a.
 Quid montes nocent serpentibus fecerit? 103, b.
 Quidnam significant differentes animalium species? 104, b.
 Quid nomina Ægyptiaco seu Copto caractere scripta significant? 104, a.
 Quid Serapeum? 105, b.
 Quid venatio avium in montibus? 103, b.
 Quintilii Vari miserabilis interitus. 159, a. ejus villa, & situs *ibid.*
 Quirini nomen unde Romulo datum. 223, a.
 Quomodo nascantur insulæ natantes. 204, a.

R.

Ratio coercendis fluctus marinos. 259, a.
 Ratio purgandorum fluminum per bubalos. 259, b. per fossas laterales. 260, b.
 Rastra purgandis fluminibus inventa. 260, a.
 Reate, Metropolis Sabinae regionis. 231, b.
 Reatinus ager lumen Italiae. 230, b.
 Reconciliatio Horatii cum Caf. Augusto mediante Mecenate. 166, b.
 Redditus agri Pomptini Geometricè examinantur. 261, b.
 Regionis Pomptinae bonitas. 262, b.
 Regionis Volschorum, situs, & oppida mediterranea. 239, a.
 Regum Albanorum inchoatum imperium. 135, b.
 Reliquæ SS. sub altari Veteris Templi S. Laurentio dicati inventæ. 213, b.
 Remora, navim sistens. 24, a.
 Res humanæ omnes caducæ. 248, a.
 Respublica Romanorum instituta. 21.
 Revolutiones Tyburinae. 138, a.
 Roboraria. 122, b.
Rocca di Papa. 38, a.
Rocca secca. 241, a.
 Roccio Varesiana villa. 79, a.
 Romana clades sub Sylla. 139, b.
 Romulus cur Quirinus dicatur. 223, a.
 Rubelliorum villa. 161.
 Rudera antiquitatis. 34, a. 49, a.

S.

Sabazius. 3, b. 5, a.
 Sabina non est civitas, quam inhabitet Episcopus Sabinensis. 224, b.
 Sabinorum regio. 216. potens & ampla, ejusque termini. *ibid.* b.
 Sabinorum urbes veteres. 217.
 Sacer mons. 220, b.
 Sacrificia varia Diis instituta. 103, a.
 Sacrificium post Villam Adriani extructam mors fuit Christiano-
 rum. 153, a.
 Saga. 3, b.
 Salaria via unde dicta? 226, b.
 Salinae Ostienses. 23, a.
 Sanari dicuntur mors à rabidis canibus in ecclesia S. Viti. 187, a.
 Sancti

I N D E X R E R U M

Sancta Victoria Draconem pellit. 211, b.
 Sancti Eustachii & sociorum mors. 153, a.
 Sancti Gurini sanctitas ; 114.
 Sancti Prænestini. S. Agapius, & S. Herundo. 112.
 Sancti Soteris Papæ patria. 28, a.
 Sancti Tyburini. 211, 214.
 Sanctus Dominicus & S. Elisabetha à Gregorio IX. inter Divos relati. 124, b.
 Sanctus Ignatius ubi commoratus. 239, b.
 Santacruccius Cardinalis. 215, a.
 Saracenorum furor. 113.
 Sassa, ve ustra Latii urbs. 184, a.
 Saturnalia festa. 8, a.
 Saturnia secula. 131, b.
 Saturniæ etymon. 131, b.
 Saturnia tellus. 7, 8.
 Saturni iustitia & pietas. 8, a.
 Saturnius Mons, nunc Capitolium. 8, a.
 Saturnus. 3, b. Quis fuerit? 5, a. Cretenfis. 6, a. Scythicus, Babylonius, Ægyptius. 17, b.
 Savelli castrum. 45, b.
 Saxifera linæ Tyburinæ admiranda. 206, a.
 Scaptia, oppidum. 121, b.
 Schola Faustiana. 95, a.
 Scopulus conversioni Divi Eustachii sacer. 185.
 Scyplus Ulyssis. 25, a.
 Sepulchri Furiorum detectio. 64, a. Antiquitas. 68, a.
 Sepulchrum Ascanii Albæ conditoris. 31, b. 43, b.
 Sepulchrum Borbonii Ducis Cæsarei. 27, a.
 Sepulchrum Reginæ Zenobiæ. 156, b.
 Sepulchrum Syphacis. 155, b.
 Sepulchrum Tulli Hostilii, quod alii putant Anci Marcii. 34, a.
 Sepulchrum Tulliolæ filix Ciceronis. 44, a.
 Serapeum. 95, a. Prænestinum. 103, a.
 Serapis, cur in tantra apud omnes veneratione? 106, b.
 Setia, Sezza vulgò, oppidum. 242, b.
 Setini excificationem paludum moluntur. 250, b.
 Sexti, filii Tarquinii superbi astutia Gabii. 120, b.
 Sibyllini libri cur à Romanis prohibiti? 212, a.
 Sicani, antiquissimæ gentes. 9, a. Pulsi ab Aboriginibus. *ibid.* à voce Chaldaea sic vocati. *ibid.* b.
 Sicani & Aborigine fuerunt coævi. 9, a.
 Sicanorum etymon Hebræum. 128, a.
 Sicilium, oppidum. 128, a.
 Signia, Patria Vitaliani Pontificis, qui primus Psalmidiam instituit. 125, b.
 Simonis Magi mors. 46, a.
 Simplicitas veterum in vasis & suppellectile. 69, a.
 Sinuessa, Aruncorum urbs. 28, b.
 Solonius Campus. 88, b.
 Sora, urbs. 239, b.
 Sortes etiam Romanus suspensæ. 94, a.
 Sortium figura & modus eas usurpandi. *ibid.* earum origo. 101, a. 103, a.
 Sphinx ænigmatica. 130.
 Statua Sibyllæ Tyburinæ. 194, 196.
 Stephanus ex Monacho Clarae vallis Prænestinus Episcopus, vitæ sanctitate insignis. 114.
 Stroziana villa. 78, b.
 Studium Adriani Imp. in omni literaturæ genere, & profectus. 145, a.
 Sublaqueum, oppidum. 175.
 Sueffa Pometia. 242, b.
 Sulpicii Consulis mors. 88, b.
 Sylla conditor Templi Fortunæ ob perpetuos & felices rerum successus. 103.
 Sylla unde dictus? 101, b.
 Syllæ gesta. 138, b. ejus mors & crudelitas. 92, a.
 Syllana villa. 62, b.
 Sylva lauro confita à Commodo & Vitellio Imp. frequentata. 23, b.
 Symmachi Villa. 96, a.
 Symphorosa cum filiis morti traditur. 153, a.

T.

Taberna, Villa. 78, b.
 Tabulæ confederationis Tyburinæ cum Romanis. 137, b.
 Tarquinii ad Lucretiam verba. 109, b.
 Tarquinii in conciliandis sibi populis regnoque recuperando astutia. 136, b.
 Tarquinius papavera decapitat. 120, b.
 Tarquinius Superbus exeres fusc. recepti ad Octav. Mamilium Principem loci, finem suum. 55.

Tarquinius Superbus regno exactus. 21, a. ejus astuta solertia in adjungendis sibi populis. 36, b.
 Telephus Hercules filius, pater Latini. 8, a.
 Tellus oppidum. 89, a.
 Telonius fluvius. 233, b.
 Tempe Reatina. 230, b.
 Templa Diis extructa. 103, a.
 Templi Herulani situs. 133, a.
 Templum Bonæ Fortunæ. 73, b.
 Templum Deiparæ virginis, miraculis clarum. 46, b.
 Templum Neptuni. 107, b.
 Temporum tempestatumque edacitas. 123, b.
 Tempus successive totum terrenum corpus mutat. 168, b.
 Terebinthus & resina ex agro Tyburino. 208, a.
 Terracina, olim Anxur. 26, a.
 Terræ motuum in subvertendis urbibus effectus. 246, b.
 Tetricus mons. 233, a.
 Teverone fluvius. 175.
 Thearum Architectonicae artis specimen, cum organo hydraulico in Villa E. Rensii. 175, b.
 Thebanorum Expeditio. 130, b.
 Thermae ad Lacum Albunum. 203, a.
 Thessalorum scrutatores. 76, a.
 Thessala tempe Adriani. 152.
 Tica, oppidum. 231, b.
 Titulus S. Crucis IN RI intra medietallium saxorum repertus. 205, b.
 Topiarium opus P. quid? 107, b.
 Topographia Territorii Tyburini. 143, a.
 Tosani fluvii mirabilis natura. 125, a.
 Trapezothorum Ciceronis. 59, a.
 Treba oppidum fonte Anienis celebre. 176, a.
 Tres ludæi in Montis Scilii voragine projecti. 207, a.
 Trinacria, 128, a.
 Tripontii descriptio. 250, a.
 Triumviratus Romanus. 139, b.
 Tullia Tarquiorumque atrocis facinora. 136, a.
 Tullus in reliquos omnes Latinos imperium præterdit. 136, a.
 Turni orgo. 87, a.
 Turnus Herdonius à Tarquinio occisus. 80, a.
 Turnus vivus sepeliur. 80, b.
 Turris cremata. 241, b.
 Turris Dianæ. 49, b.
 Turris in Circeio, Pontificum refugium. 25, b.
 Tusculanarum quaestionum origo. 59, b.
 Tusculani castris. 137, b.
 Tusculanorum cum Romanis bella. 77, a.
 Tusculti orgo. 53, a. Descriptio. 56. Amplitudo ex modernis rudibus colligitur. 55, a. Restauratio. 57, b. Principes. 58, a.
 Tusculum denuo devastur à Romanis posteris. 78, a.
 Tyberis declinatio. 248, a.
 Tybur Herculeum, 134, a.
 Tyburis modernus situs & deliciae. 140, a.
 Tyburti conditores. 128, b. ejus antiquitas Chronologicè ostenditur. *ibid.*
 Tyburti fertilitas, amenitasque. 141, a.
 Tyburina urbs. 127, 140.
 Tyburina variarum artium ergasteria. 141, a.
 Tyburini Romanorum iuribus fruuntur. 137, a.
 Tyburinorum prudentia. 139, a.
 Tyburtus rerum gloriæ clarus morte obitæ inter Divos adnumeratur. 135, b.
 Tyrreni. 8, a.

V.

VAcuna oppidum, unde nomen? 228, b.
 Variæ de Pomptinis sententia. 244, a.
 Varia sacrificia Diis instituta. 103, a.
 Vasa conditoria cinerum demortuorum. 68, a.
 Vaticinia de Lacu Albano. 39, b.
 Velini fluvii orgo, & vallis per quam fluit, Velia dicta. 229, b. ejus facultas petrifica. 230, a.
 Velitræ oppidum. 242, a.
 Veræ bonitatis aquæ potabilis signa. 200, b.
 Vernilæ oppidum. 125, a. 241, a.
 Vejentum urbs quomodo à Romanis captæ? 40, a.
 Veritas historica fabulis involuta. 1.
 Ufens fluvius, & ejus examen. 257.
 Via ab Alexandro VII Pont. facta. 33, b.
 Via Appia. 247, a. ejus commoditates, de vastatione, reparatio. *ibid.* b.
 Via Appia cura Fundanis incubuit. *ibid.*
 Via Castrini. 50, a.

A C M A T E R I A R U M.

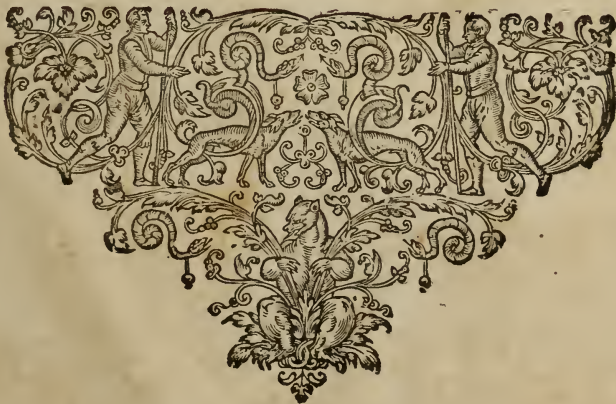
Via Frangipaniorum. *ibid.*
 Via Salara unde dicta † 226, b.
 Via strata silicibus ad verticem usque montis Albani. 38, b.
 Via Valeria. 156, b.
 Vicissitudines, quas subivit Italia à novis novisque semper colonis. 129, b.
 Vicissitudo rerum. 88, a.
 Vico Varo olim Valeria, & vicus Varronis dictum oppidum. 188, b.
 Villa Adriana, ejus exstructio, & exstruendæ occasio. 145, b. Divisio, & partium singularum descriptio. 146.
 Villæ Adriani ornamentis Antoninus suas thermas instruxit. 153, b.
 Villa Aldobrandina. 78, b.
 Villa Axii Appii. 231.
 Villa Boncompagna. 78, b.
 Villa Burgesia. 78, b.
 Villa Caji Cassii. 163, a.
 Villa Catulli poetæ. 164.
 Villa Centronii. 76, a.
 Villa Ciceroniana. 58, b. 241, a.
 Villæ Ciceronianæ vastatio, reparatioque. 60, b. Verus situs inquiritur. 62, a.
 Villa Cocejorum. 172, a.
 Villa Coponiorum. 172, a.
 Villa Crispi Salustii. 171, a.
 Villa C. Turpitii. 163, a.
 Villa Estensis picturis & statuis innumeris ornata. 172, b.
 Villa Falconeria. 78, b.
 Villa Gordianorum. 119, a.
 Villa Horatii Flacci. 165, b.
 Villa L. Centronii Pisani. 171, a.
 Villa Lolliorum. 164.
 Villa Ludovisica. 78, b.
 Villa Manlii Vopisici 166. ejus descriptio. 167, b.
 Villa Metæanatis, postea Cæsaris Augusti. 157, a.
 Villa Montalcina. 78, b.
 Villa Munatii Planci. 162.
 Villa Patroniana. 209.
 Villa Patronii Libertii. 171, b.
 Villa Phormiana Ciceronis, ubi etiam obruncatus fertur. 28, a.
 Villa Pissoniorum. 163, b.
 Villa Plautiorum. 140.
 Villa Pompeji. 42, a. ubi fuerit. 43, a.

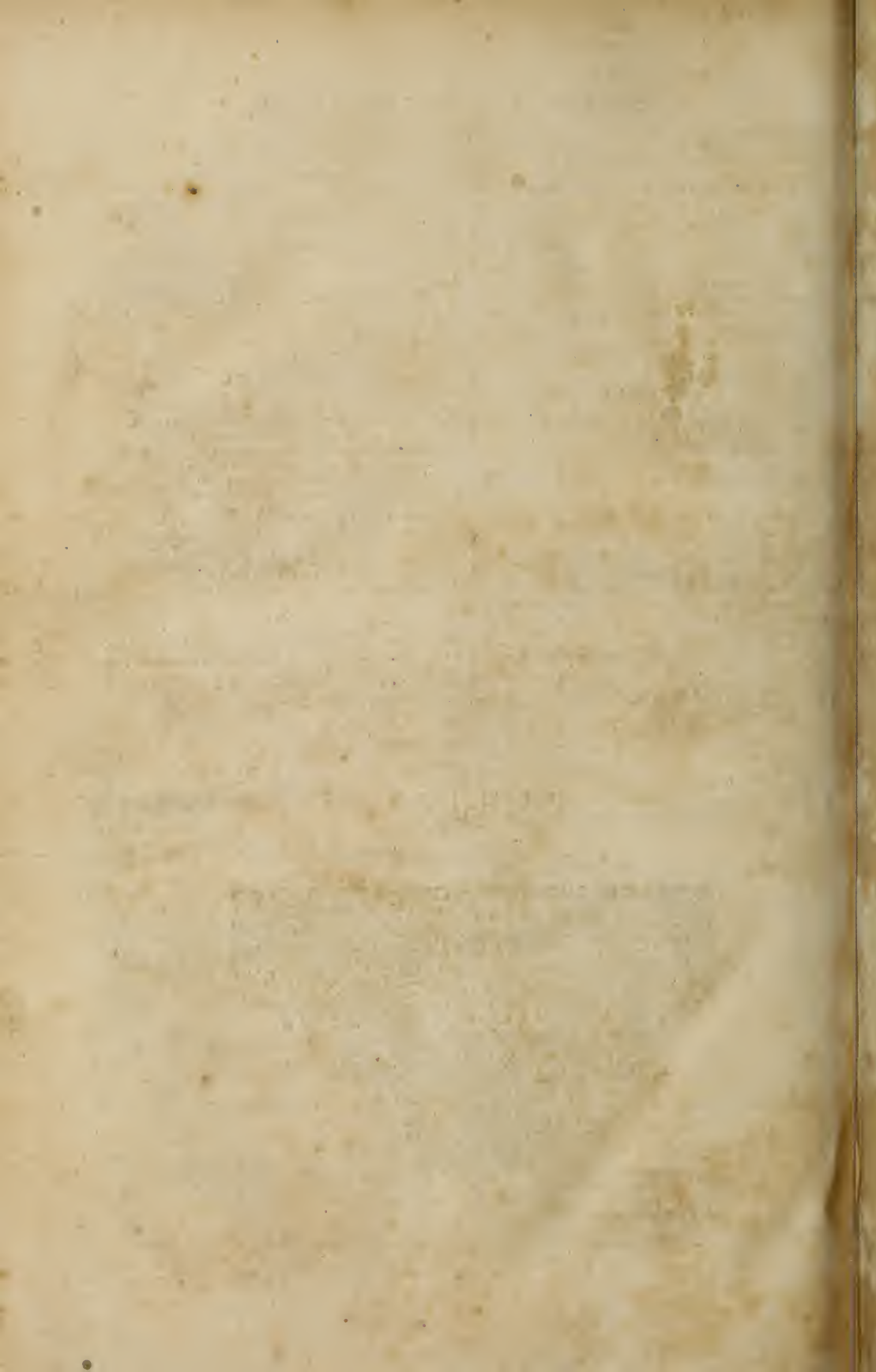
Villa Pub. Clodii. 42, b. ejus situs. 43, a.
 Villa Qu. Cæcili pii Metelli Scipionis. 164.
 Villa Quintilii Vari Consulis, ac ejus situs. 159, a.
 Villa Roccio-Varesiana. 79, a.
 Villa Rubelliorum. 161.
 Villa Stroziana. 78, b.
 Villa Syllana. 62, b.
 Villa Symmachi. 96, a.
 Villa Syphacis Regis Numidiæ. 154.
 Villa Ventidii Balli. 162.
 Villa Vespasia. 233, a.
 Villa Vestica in monte Lucretii. 235, b.
 Villa Zenobia in territorio Tyburtino. 156, a.
 Vindicta Syllana. 139, a.
 Vina Fundana. 27, b.
 Vini Serioi laudes. 261, a.
 Vinum Cæcubum. 28, b.
 Vinum Signinum laudabile. 126.
 Virbius quis. ejusque origo. & etymon. 48, a.
 Virtutes Homerii. 85, a.
 Vitellia urbs. 122, b.
 Ulmus Tybure, in qua S. Symphorosa suspensa traditur. 154, b.
 Umbri populi. 10, b. eorum etymon & origo. *ibid.*
 Ungulæ jumentorum aquâ Velini indurescunt. 230.
 Volucrum artificiosus cantus in villa Estensi. 173, b.
 Volscæ lingua ex Græca & Latina corrupta. 237, a.
 Volscæ & Sabinæ voces usurpata à Latinis. 237, a.
 Volscorum oppida. 123, b.
 Volscorum regionis situs, & oppida mediterranea. 236, a.
 Volscorum regnum. ejus divisio, & origo. 236, a.
 Urbium Latinarum Prisca & moderna denominatio. 21, b.
 Urna Sortium. 95, b. 105, a.
 Utrum aqua Aneis calculus generet † 201, b.
 Utrum aquæ canalibus inclusa salutaris sint † 202, a.

Z.

ZEnobia Palmyrenorum Regina. ejus in urbem triumphus, splendor & magnificentia, aliæque naturæ dotes, linguarum peritia. 155. ubi habitaverit † 211, b.
 Zenobiana Villa in territorio Tyburtino. 156, a.
 Zootrophium Burgesianum. 73, a.

F I N I S.

*Index & Ordo Tabularum Operi Latii Rev.
P. Athanasii Kircheri suo loco inferendarum.*

E ffigies Pontificis ante Dedicationem	Fol. 1
Tabula Chorographica Latii	
Lacus Albani & Albæ Longæ Descriptio	33
—— ——— Crateris Delineatio	39
—— ——— Nemorensis sive Speculum Dianæ	48
—— ——— Aricinus	50
Tuscii Veteris Situs	56
Sepulchrum Furiorum in Agro Tusculano	64
Territorii Tusculani Topographia	70
Schematismus Villarum Tusculanarum	78
Tusculanum una cum Villis	ibid.
Burghesianum una cum Villis	79
Apotheosis Homeri	81
Ortographia & Sciographia Templi Fortunæ Prænestæ	96
Lithostroton Prænestinum	100
Præneste	111
Civitas Tiburtina	127
Territorium Tiburtinum	143
Villa Adriana cum sua Descriptione, 2½ Figuræ.	145
—— ——— Mæcenatis Tiburtina	157
—— ——— Quintilii Vari	158
Templi Sybillæ prospectus alius inter rupes constitutus	168
Rudera Villarum Lucullanarum	172
Sabinæ Regnum	216
Volscorum Regio	236
Molendina	258

